İnkılap (Devrim) Kavramı -1....3
TOPLUMLARIN EVRİMİ....3
İNKILAP (DEVRİM) KAVRAMI....4
Türk İnkılabına Yol Açan Nedenler-2....6
GİRİŞ....6
OSMANLI TOPLUM VE DEVLET DÜZENİ....7
OSMANLI DEVLETİNDE ISLAHAT HAREKETLERİ....10
Islahat Hareketlerinin Evreleri....10
Osmanlı Devleti'nin Sona Erme Sürecine Girmesi - Birinci Dünya Savaşı -3....14
Başlıca Düşünce Akımları....15
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI....16
Savaşın Gelişmesi....17
Osmanlı Ülkesinde Açılan Cepheler....18
Osmanlı Devleti'nin Parçalanmaya Başlaması ve Buna İlk Tepkiler -4....21
GİRİŞ....21
OSMANLI DEVLETİNİ PAYLAŞMA ANTLAŞMALARI....22
MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASI....24
PARÇALANMA SÜRECİNİN BAŞLAMASI-İŞGALLER....26
İşgaller....26
Yunan İşgalleri....26
İŞGALLERE KARŞI İLK TEPKİLER....27
Mustafa Kemal Paşa'nın Olayları Değerlendirmesi ve Tutumu -5....29
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA....29
MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI....29
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI....30
Mustafa Kemal Paşa’nın İlk Çalışmaları....32
AMASYA TAMİMİ....33
Kongreler Yolu İle Örgütlenme ve Kuvayı Milliye -6....34
GİRİŞ....34
ERZURUM KONGRESİNE KADAR GELİŞİM....35
ERZURUM KONGRESİ....35
ERZURUM'DAN SİVAS'A....37
SİVAS KONGRESİ....38
SİVAS'TAN SONRA TOPLANAN KONGRELER....40
KUVAYI MİLLİYE....40
Misak-ı Milli'den Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne -7....42
GİRİŞ....42
SİVAS KONGRESİNDEN SONRAKİ SİYASAL GELİŞMELER....43
MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI....44
MİSAK-I MİLLİ....46
Misak-ı Milli'nin Sonuçları....47
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞ HAZIRLIKLARI....48
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruşulu, Yapısı ve Çalışmaları -8....49
GİRİŞ....49
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI....50
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN YAPISI....51
TBMM'nin Yapısı....52
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ’NE KARŞI TEPKİLER....54
Ulusal Ordunun Kurulması ve Kurtuluş Savaşı (1920 Yılı Sonuna Kadar) (Birinci Bölüm) -9....56
GİRİŞ....56
ULUSAL ORDUNUN KURULMASI....56
Kaynak Sorunu....58
SİYASAL GELİŞMELER....59
Sevr Barışı'nın Hükümleri....60
SEVR BARIŞINDAN SONRAKİ GELİŞMELER....61
DOĞU CEPHESİNİN KURULUŞU VE İLK BÜYÜK BAŞARI....62
Kurtuluş Savaşı -10....63
1920 YILININ BİTİŞİNE DOĞRU SİYASAL GELİŞMELER....63
SAKARYA SAVAŞINA KADAR BATI CEPHESİ DIŞINDAKİ CEPHELERDE DURUM....64
BATI CEPHESİNDE SAVAŞIN GELİŞİMİ VE SİYASAL OLAYLAR....65
SAKARYA SAVAŞI....67
BÜYÜK TAARRUZ....70
Kurtuluş Savaşı'nın Bitişi (Mudanya Ateşkes Antlaşması / Saltanatın Kaldırılması / Lozan Antlaşması) -11....71
GİRİŞ....71
MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI....73
SALTANATIN KALDIRILMASI....74
LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI....76
Cumhuriyetin İlanı - Halifeliğin Kaldırılması ve Bu Devrim Adımlarına Tepkiler -12....79
GİRİŞ....79
CUMHURİYETİN İLANI....79
HALİFELİĞİN KALDIRILMASI....81
CUMHURİYETİN İLANINA VE HALİFELİĞİN KALDIRILMASINA KARŞI TEPKİLER....83

Anayasal Sistemin Kurulması ve Gelişimi -13....86
GİRİŞ....86
1924 ANAYASASI....88
1924 Anayasası'nın Genel Yapısı....89
Devletin Kuruluş Esasları....89
1961 ANAYASASI....91
1982 ANAYASASI....93
TÜRK ANAYASALARININ GETİRDİĞİ DÜZENLEMELERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ....93
Türkiye Cumhuriyeti'nin İç Siyaseti (1923-1995) -14....95
GİRİŞ....95
ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ....95
ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN GENEL SİYASAL DURUMU....99
İSMET İNÖNÜ DÖNEMİNDE İÇ SİYASET....99
1950-1995 DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ....101
Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Siyaseti (1923-1995) 15....102
GİRİŞ - BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA DÜNYADAKİ GENEL SİYASAL DURUM....102
CUMHURİYETİN KURULMASINA DEĞİN TÜRK DEVLETİNİN DIŞ SİYASETİ....104
ATATÜRK'ÜN YAŞAMDAN AYRILMASINA KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ (1923-1938)....104
1938-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ....107
1950-1995 ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ....109
İnkIlâplarIn Temel Özellikleri ve Türk İnkIlâbI -16....110
KÜLTÜR KAVRAMI....110
Kültür Ögeleri....111
KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ....112
İNKILAPLARIN [DEVRİMLERİN] TEMEL ÖZELLİKLERİ....114
TÜRK DEVRİMİNİN YİNEL YAPISINA KISA BİR BAKIŞ....114
Türk İnkIlâbInI Etkileyen AkImlar -17....115
Türk İnkılabını Etkileyen Akımlar....115
AYDINLANMA ÇAĞI....115
İNSAN HAKLARINA VE ÖZGÜRLÜKLERE YÖNELME....118
BATIDAKİ GELİŞMELERİN TÜRK İNKILABINA ETKİLERİ....121
Demokratik Hukuk Devleti (Türk İnkIlâbInIn Hedefi) -18....122
DEVLET VE HUKUK....122
İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLER....125
DEMOKRATİK HUKUK DEVLETİ VE GÜVENCESİ....128
TÜRK DEVRİMİ VE DEMOKRATİK HUKUK DEVLETİ....129
Türk Hukuk Sisteminin Kurulması -19....130
GİRİŞ....130
TÜRK HUKUK DEVRİMİ....130
Türk Eğitim Sisteminin Kurulması -20....135
GİRİŞ....135
TÜRK İNKILABI AÇISINDAN EĞİTİMİN ÖNEMİ....136
TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN KURULMASI....137
HARF DEVRİMİ....138
EĞİTİM ALANINDA DİĞER DEVRİM ATILIMLARI....140
Türk Ekonomisinin Yeniden Yapılanması -21....141
Ekonominin Tanımı....141
Ekonomik Sistemler....141
Liberal Ekonomik Sistemler....141
Sosyalist Ekonomik Sistemler....141
Karma Ekonomik Sistemler....142
Maliye Kavramı....142
OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK VE MALİ YAPISI....142
CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA EKONOMİK VE MALİ DURUM....143
EKONOMİYİ DÜZE ÇIKARTMA YOLUNDAKİ İLK GİRİŞİMLER....143
EKONOMİ REJİMİNDE YENİLİK: DEVLETÇİLİK İLKESİNİN UYGULANMASI....145
YİNEL DEĞERLENDİRME....146
Türk Toplum Yaşamına Düzgünlük ve Sağlıklı İşlerlik Getiren Diğer Yenilikler -22....148
KİŞİLİĞİN HUKUK DÜZENİ İÇİNDE BELİRGİNLEŞMESİNDEKİ ÖGE: SOYADI....148
KILIK - KIYAFETİN DÜZGÜNLEŞTİRİLMESİ....149
ÖLÇÜLERİN DEĞİŞTİRİLMESİ....150
SAĞLIK İŞLERİNİN DÜZENLENMESİ....151
Atatürk İlkelerinin Genel Niteliği (Atatürkçülük Bir İdeoloji midir?) -23....151
ATATÜRKÇÜLÜK BİR İDEOLOJİ (DÜŞÜNCE SİSTEMİ) MİDİR?....152
ATATÜRKÇÜLÜK İDEOLOJİSİNİN ÖZELLİKLERİ....154
ATATÜRK İLKELERİNİN NİTELİĞİ....156
Atatürk İlkeleri (1) / Cumhuriyetçilik -24....157
CUMHURİYETİN HUKUKSAL VE SİYASAL NİTELİĞİ....157
CUMHURİYET VE DEMOKRASİ....158
ATATÜRK CUMHURİYETÇİLİĞİ....159
ATATÜRK CUMHURİYETÇİLİĞİ....161
Atatürk İlkeleri (2) / Milliyetçilik (Ulusçuluk) -25....163

"ULUS" [MİLLET] KAVRAMI....163
ULUSÇULUK [MİLLİYETÇİLİK]....165
ATATÜRK ULUSÇULUĞU....166
Atatürk İlkeleri (3-4) / Halkçılık ve Devletçilik-26....169
HALKÇILIK....169
DEVLETÇİLİK....171
HALKÇILIK VE DEVLETÇİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ....173
Atatürk İlkeleri (5) / Laiklik -27....173
LAİKLİK KAVRAMI VE DÜNYADAKİ YİNEL TARİHSEL GELİŞİMİ....173
TÜRKİYE'DE LAİKLİK....174
Atatürk İlkeleri (6) / İnkılapçılık (Devrimcilik) -28....176
"İNKILAP" VE "İNKILAPÇI" KAVRAMLARINA YİNEL BİR BAKIŞ....176
ATATÜRK'E GÖRE TÜRK İNKILABI [DEVRİMİ]....177
BİR ATATÜRK İLKESİ OLARAK "İNKILAPÇILIK" [DEVRİMCİLİK]....179
Atatürkçülüğe Karşı Eleştiriler ve Yanıtları -29....179
ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİNE KARŞI ELEŞTİRİLER....180
ATATÜRKÇÜLÜĞE YÖNELİK ELEŞTİRİLER....182
Genel Değerlendirme -30....184
TÜRK DEVRİMİNİN NİTELİĞİ....184
TÜRK DEVRİMİNİN SONUÇLARI....186
SON SÖZ....190

İNKILAP (DEVRİM) KAVRAMI -1

TOPLUMLARIN EVRİMİ

Aklı olan ve konuşabilen insanlar, toplum halinde yaşamaya başladıklarından beri, pek çok zorluklarla da karşı karşıya geldiler. Güçlü olan güçsüzü ezebiliyordu. Suçlar işleniyor ve kişiler zarar görüyorlardı. Diğer yandan başka toplumlardan gelen saldırılar da insanların huzurunu kaçırıyordu. İnsan, kendi varlığını toplum içinde geliştirirken, bu tür tehlikelerin de bir ölçüde dışında olması gerekti. İnsanların toplum içinde örgütlenerek bu tür tehlikeleri önleyebilmeleri kolay olmamıştır. İnsanoğlu yeryüzünde bundan aşağı yukarı bir milyon yıl kadar önce belirdi. Bugünkü insanların atası olan tür ise yavaş yavaş gelişerek, bundan 200 bin yıl kadar önce ortaya çıktı. Bundan 20 bin yıl önce insanların artık giderek bir arada yaşamaya başladıkları arkeologların bulgularını değerlendiren antropolog ve etnologların çalışmalarından anlaşılıyor. Ama bu ilk toplumlar pek basit bir yaşam tarzı üzerinde kuruluydu. "Birey" henüz toplum içindeki yerini almamıştı. Bir topluluk içindeki bütün insanlar eşdeğer sayılıyordu. Bu nedenle toplum kendi kendini yönetiyordu. Belli bir şef ortaya çıkmamıştı. Bütün işler kolektif olarak görülüyordu. Sözgelimi, erkekler hep birlikte ava çıkıyorlar, elde ettiklerini aralarında paylaşıyorlardı. Bir kadın çocuk doğurunca, bu yeni varlık bütün topluma ait sayılıyordu. Başka bir deyişle "aile" henüz oluşmamıştı. Bu insanların kullandıkları mallar üzerinde herkesin hakkı vardı. Yani "mülkiyet" kavramı da henüz bilinmiyordu. Toplumda suç sayılan bir eylemi yapan yerine, yine o toplumdan herhangi biri cezalandırılabilirdi. Sözün özeti, "bireylik" bilinci henüz doğmamıştı.

"Devlet" Düzenine Geçiş

İnsanoğlu aklını kullanıp geliştirirken kendi benliğinin de farkına varmaya başladı. Bu bilinçlenme önce "aile" kavramının belirmesine yol açtı. Dünyaya gelen çocuklar artık gerçek anne ve babalarına bırakılıyordu. Onlara bakma işini anne yüklendi. Baba ise bu küçük topluluğu beslemek, geçindirmek için gerekli işleri yapacaktı. Daha önceki dönemde kadın ile erkek arasında önemli bir fark yok iken, şimdi bu iki tür arasında kendiliğinden bir görev ayrımı doğdu. Kadın evde kalıp çocukları yetiştirmek, diğer işleri yapmakla uğraşırken; erkek, evin dışında geçim ve savunma için gereken çalışmalar içindeydi. Aileler, bir arada yaşamak zorundaydılar. En güçlü erkeğin başında bulunduğu aile, giderek diğer aileler üzerinde bir üstünlük kurdu. Bu arada kişisel mülkiyet de doğuyordu. Aile ile mülkiyet duygusu gelişmişti. Şimdi sahip olunan malların da korunması gerekti. En güçlü ailenin başında bulunan erkek, aynı zamanda bir hayli varlıklı idi. Artık o çevredeki aileler sözü geçen ailenin başkanına itaat etmenin kendi çıkarlarına uygun olacağını anladılar. Böylece "boy" veya "kabile" dediğimiz ilk siyasal birlik belirmiş oldu. Kabilenin başındaki şefi ya o topluluğun içindeki diğer aile babaları seçiyorlar veya şef, kendi gücünü kabul ettirip, bu görevi yüklendiğini çevresine benimsetiyor; o ölünce de çocuklarından biri şef oluyordu. Giderek bazı kabileler aynı inanca sahip olduklarını, aynı dili konuştuklarını, aynı düşmanların tehdidi altında bulunduklarını anladılar. Yine aynı ekonomik çıkarların birbirlerini bağladığının da farkına vardılar. Böylece kabileler birleşmeye, bunların içinde en güçlü olanın şefi de biraraya gelen bu kabilelerin başkanı olarak tanınmaya başladı. Bu kişiye ister "kral" deyin, ister "bey", anlamı değişmez. O kişi artık kabileler arasındaki düzeni sağlamaktadır. Buyrukları kabilelerin ortak inancına, yani dinine uygun ise yasa durumunu almaktadır. Yasalara uymak zorunludur. Uymayan cezalandırılır. Böylece dünyanın çeşitli yerlerinde siyasal nitelikte birlikler belirdi. Artık eski kolektif düzen geride kaldığı gibi, kabilelerin başlarına buyruk hareket etmeleri de önlenmişti. Sözün kısası "devlet" doğmuştu. Şurasına da dikkatinizi çekmek gerektir: Tarih boyunca bu gelişme içine bütün insanların girdiğini söylemek mümkün değildir. İsa'nın doğumundan üç bin yıl kadar önce beliren ilk devletlerin sayısı azdı ve insanların çoğunluğu yukarıda ilk söylediğimiz süreçlerin içindeydi. Bugün bile henüz devletleşme aşamasına gelememiş topluluklar, az da olsa gözümüze çarpar. Demek ki devlet kurabilmek insanın eriştiği çok önemli bir gelişme aşamasıdır.

Devlet'in Gelişimi

Yukarıdaki ana başlığımız "Toplumların Evrimi" adını taşıyor. İşte toplumların gelişmesinin geçirdiği süreç onların devlet aşamasına gelmeleriyle ilk sonucunu vermiştir. Öyle ki, "devlet" kuramayan toplumlar ilerleyememişler; ya ilkel koşullar altında yaşamlarını sürdürüp bir üst kültüre geçememişler veya çevrelerinde devlet kurmuş başka toplulukların tutsağı olmuşlardır. Öyle ise devlet, belli bir kültür düzeyine erişmiş toplumların ortaya çıkardıkları bir önemli kurum oluyor. Devlet olmadan kültür de ilerlemez. Zira değerlerin üretilmesi için gerekli düzen devlet gücü tarafından sağlanır. Devletler kendilerine can veren toplulukların kültür düzeylerine, uygarlık derecelerine göre gelişirler. Devleti geçerli kılmak için onun sahip olduğu gücü toplum bireylerinde geçerli kılacak bazı temellere ihtiyaç vardır. Devlet ancak bu yolla varlığını hissettirebilir. Bu temel binlerce yıl "din" olgusuna dayandırılmıştır. Zira

ilk insan aklını kul anıp çevresini değerlendirmeye başladığı andan itibaren edindiği bilgilerle açıklayamayacağı pek çok olay görmüş, bunların nedenini doğa üstü saydığı güçlere bağlamıştır. Hele özellikle ölüm olayı insanları çok düşündürmüş, bunun açıklamasını yapabilmek için yine doğa üstü bazı kavramlara başvurmak zorunluluğunu duymuştu. "Din" işte bu zorunluluklardan çıktı. Her toplum, ilk zamanlarda kendine özgü din anlayışına sahipti. Bu anlayış toplum içinde yaşayanlar arasında birleştirici bir rol oynuyordu. Siyasal güce sahip olmaya başlayan şefler de bu dinsel inançlara dayanarak buyruklarını geçerli kılabiliyorlardı. Bu nedenle, ilk devleti kuran Sümerlerin siyasal şefleri dinlerinin baş rahipleriydi. İlkçağda kurulan pek çok ileri devlette artık adına "hükümdar" diyeceğimiz krallar, bazen, Mısır'da olduğu gibi, kendilerini doğrudan doğruya Tanrı dahi sayabilmiş ve toplum da bunu kabullenmişti. Demek istediğimiz şu ki, devlet dediğimiz o büyük toplumsal gücü el erinde bulunduranlar, geçerliliklerini sağlamak için en büyük dayanağın din olduğunu anlamışlardı. İlkçağda bir ölçüde halk egemenliğine dayanan eski Yunan kent devletlerinde (polislerinde) bile, seçilen yöneticiler pek çok işi yapabilmek için tanrıların iznini almak veya onlara danışmak gereğini duyarlardı. Bir yöneticinin bu yola gitmemesini halk asla kabullenemezdi. Demek ki İlkçağda "demokrat" adıyla niteleyebileceğimiz toplumlarda bile devlet gücü dolaylı da olsa dine dayanıyordu. Bu gelişmeyi doğal ve tartışmasız kabul etmek gereklidir. Zira tarihsel olguların ancak sebepleri araştırılır, ama olanları bugünkü müthiş bilgi düzeyimizle eleştirmemiz doğru değildir. Bu anlattıklarımız insanoğlunun gelişmesinde attığı ilk, fakat çok önemli adımlardı. Ama dine dayansa da devletler, kültür düzeyleri sürekli yükselen insanların bu gelişmesine paralel olarak varlıklarını sağlamlaştırmışlardır.

Devlet, kendisine güvenen insanları ancak "hukuk" kuralları koyarak yönetebilir. Hukuk kuralları devletin üstün gücünü gösteren en önemli kanıtlardır. Bir devlette hukuk kuralını, devlet gücüne sahip olan veya olanlar koyar ve o kurallara uyulmasını yine devlet gücü sağlar. Bir devletin gelişmişlik derecesi, hukuk kurallarının mümkün olduğunca açık, herkes için eşdeğerli olması ve adaletle uygulanması ile ölçülür. Ama ne yazıktır ki, devletler çok uzun bir süre, insanoğlunu ekonomik ve siyasal bakımdan ileriye götürmek yerine onların mevcut düzenlerini korumakla yetinmişlerdir. Bundan dolayı pek çok devlette yaşayan insanlar "yurttaş" arasında hukuk kurallarının uygulanması açısından farklar gözetilmiştir. Bu açıdan birbirine eşit insanların yaşadığı gruplarda da bu kez kadın-erkek arasında farklar görülmüştür. Kadın, aile oluşup belli ev içi görevler yüklenince, erkekten giderek farklı bir duruma gelmiştir. Öyle ki bazı toplumlar kadınlara çok kısıtlı haklar tanımışlardır. Erkek binlerce yıl hukuku hem yapan, hem de doğrudan doğruya uygulayan kişi durumuna gelmiştir. Günümüzde bile pek çok toplumda kadın-erkek eşitsizliği sürüp gidiyor. Demek ki insanlara hak sahibi olup olmama açısından farklılıklar verilmiştir. Bazı insanlar ise tam bir eşya gözüyle görülmüştü. Onlara "köle" denilirdi. Kölelik düzeni son iki yüz yıl öncesine kadar varlığını sürdürdü.

Ama devletler, bulundukları çevre ve içinde barındırdıkları yurttaşların niteliklerine göre bazı gelişmeler de göstermişlerdir. Hükümdarların akıllı, bilge kişiler olmaları, yaşadıkları çağın düşünsel niteliğinden daha üstün bir yapıya sahip bulunmaları da devletlerin zaman zaman köleler dışında bütün yurttaşlarına bir ölçüde de olsa eşit davranılmasını sağlamıştır. Ama bu tür gelişmeler geçici olmuştur. Tarih boyunca, devletlerin gelişimi Avrupa'da "Aydınlanma Çağı" başlayıncaya kadar inişli çıkışlı bir grafik çizdi. Sözgelimi, Roma İmparatorluğu ufak bir cumhuriyetten doğmuş, giderek çok güçlü, koyduğu hukuk kurallarını egemen olduğu ve bugünkü Avrupa ve Kuzey Afrika ülkelerinin çoğunu kapsayan çok büyük bir alanda uygulayabilen bir devlet haline gelmiştir. Ama İsa'nın doğumundan üç yüz doksan beş yıl sonra bu üstünlüğünü yitirmiş, bölünmüştü. Bugünkü Batı Avrupa'da Roma İmparatorluğunun enkazı üzerinde yeni ve güçlü bir devlet kurulamamıştı. Elbette bunun -kavimler göçü gibi- nedenleri vardır. Diyeceğimiz şudur ki, Roma İmparatorluğunun Avrupa'daki varlığı sona erdikten ancak bin yıl kadar sonra, tekrar güçlü ve koydukları hukuk kurallarını ülkelerinin her yanında uygulayabilen devletler ortaya çıkmıştır. Ama bu devletlerin de düzeni hükümdarlığa dayanıyordu. Hükümdarlar da güçlerini dinden Hristiyanlıktan alıyorlardı. Dünyanın başka yerlerindeki gelişmeler de aşağı yukarı bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Türklerin devlet yapıları ve gelişmesini ise ileride yeri geldiği zaman gözden geçireceğiz.

İNKILAP (DEVRİM) KAVRAMI

Devlet, toplum halinde yaşayan insanlar için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Devletler, tarih içinde evrimsel bir gelişme geçirdiler. Bu evrim, belirtildiği gibi çok uzun bir süre, tam ve doğru bir çizgi üzerinde gelişmedi. Devletler oluştu, biçimleri değişti, güçlendiler veya ortadan kalktılar; yerlerine yenileri geldi. Bu süreç bitmiş değil. Öyle ise şu soruyu sormamız gerekli: Devletler neden böyle bir gelişme içindeler? Bu sorunun cevabı basittir. Bir devleti yönetenler, onun içinden çıktığı toplumun yapısına, kültürüne uygun davranmak zorundadır. Ama diğer yandan, devlet gücünü ellerinde tutanlar, bu gücü toplumun gelişmesi için de kullanmalıdır. Yönetici, toplumun ihtiyaçlarının, ilerlemesi için gerekli koşulların nasıl sağlanacağını bilmelidir. Bu konularda hiçbir bilgisi ve becerisi olmayan yöneticiler eğer dürüst ve vicdan sahibi iseler belki devletin yaşamını düzgün bir biçimde sürdürürler; ama toplumu ileriye götüremezler. Bu da devlet yapısının bir süre sonra çürümesine neden olur; işte size bir çöküş nedeni.

İlkçağdan beri bazı devletlerde çıkan sınırlı sayıda hükümdarlar, toplum yapısını ileri götürme denemelerini göze almışlar, ama bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bazı durumlarda da çok kötü yönetilen,ezilen kimi toplumlarda yöneticilere karşı tepkiler doğmuş; ama bu tür tepkiler genellikle bastırılmıştır. Bu tür tarihsel deneylerin başarısızlığı, "insan"ın henüz gerekli düşünce özgürlüğüne kavuşamaması, kendisine doğru olduğu söylenilen bazı katı ilkelerin üzerinde derinlemesine düşünme olanağını bulamamasıdır. Fakat zaman geçtikçe, İlkçağ'dan beri yetişen ve sayıları çok az olmakla birlikte kimi insanlar üzerinde etkili olan büyük bazı düşünürlerin mirası, çeşitli uygarlıklarda incelenmeye başlandı. Batı Ortaçağının sonlarına doğru, orada bir uyanış başladı. Bu uyanışta, kapalı ve içine dönük ekonomik yaşamın, coğrafya keşifleri nedeniyle kırılması, Batı insanının para ekonomisine geçişi, bunun etkisiyle daha önce yaşayan büyük düşünürlerin yapıtlarının tekrar değerlendirilmesi; aklın giderek özgürleşmesi gibi ögeler rol oynamıştır. Sonuçta "Aydınlanma Çağı" açıldı. 17.Yüzyılın sonunda başlayan bu gelişme çok sancılı geçmiş ama mutlu bir sonucu da yanında getirmiştir: Doğa bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak şimdi bazı düşünürler "devlet" kavramı üzerinde de durmaya başladılar. Binlerce yıldan beri alışılagelmiş, yavaş bir evrimle gelişen devletler artık pek çok ihtiyaçları karşılayamıyorlardı. Zira artık şu sorunlar üzerinde düşünülmeye başlanmıştı: Tanrı'nın eşit olarak yarattığı insanlar arasındaki eşitsizlik nereden geliyordu? Neden bazı insanların hakları fazla, bazılarının azdı. Hele kölelik denilen kurum insan kavramı ile nasıl açıklanacaktı? Toplumu düzenlemek işlevi ile yüklü devletin yöneticileri neden bu haksızlıkları göremiyorlardı? Onlara her yurttaşın kayıtsız-şartsız boyun eğmesi

hangi bilimsel nedenle açıklanabilirdi? Mutlu olmak her insanın hakkı olduğu halde, devletler neden bu işi kendilerine uğraş almıyorlardı? Tahmin edersiniz ki bu düşünceler, onlara bağlı başka ve yeni diğer sorunları doğuruyor; böylece zihinlerde önemli bir aydınlanma oluşuyordu.

İhtilal ve İnkılap

İlkçağda Çin'de, Ortaçağda İslam ve Hristiyan dünyasında bazı düşünürler hükümdarların adaletli hareket etmedikleri durumlarda değiştirilmelerini haklı görmüşlerdi. Bu bir ihtilal sayılamaz. Belki "zorbalığa direnme" denilebilir. Zira bu yolla devrilen hükümdarın yerine geçen eski düzeni "adil" biçimde yine sürdürür.

- **Aydınlanma Çağında ise bütün yurttaşların devlet gücü üzerinde hakkı olduğu yolunda görüşler belirmeye başlamıştı.**
- **Hükümdarların devlet gücünü Tanrı'dan aldıklarını öne sürmeleri boş ve saçma bir görüştü.**
- **Böylesine boş bir görüşü kendi egemenliğine esas alan bir hükümdar yerinde kalamazdı.**
- **Bir hükümdar, gücünü hiç olmazsa halkla paylaşmalı idi. Bütün yurttaşlara eşit davranmalıydı.**

Bu görüşler giderek büyük filozofların yapıtlarıyla geçerli bir hak gibi görülmeye başladı. Eğer bir hükümdar Tanrı'dan aldığını ileri sürdüğü gücü halkın zararına kullanırsa, insanlar arasındaki eşitsizliği gidermezse, onu devirmek bir haktı. Yerine kurulacak düzen ise bu tür haksızlıklara yol açmayacak nitelikte olmalıydı.

Böylece Amerikalılar, bağlı oldukları İngiliz yönetimine karşı bir ihtilal yapmışlardır. İhtilal mevcut siyasal düzeni bazı güçlü önderlerin öncülüğünde halkın zorla başından atması demektir. Amerikalıların "Bağımsızlık Savaşı" adıyla andıkları bu hareket aslında İngiliz egemenliğine karşı bir ihtilaldi. Amerikalılar, İngiliz düzenini attıktan sonra, yerine yeni bir siyasal sistem kurdular. Yani, **ihtilal** ile ortadan kaldırdıkları düzenden doğan boşluğu yeni esaslara dayanan bir devlet kurarak doldurdular. İşte bu ikinci aşamaya "**inkılap" (veya devrim)** denilir.

Bu olay, ağır eşitsizlikler ve adaletsiz bir yönetim altında kıvranan Fransa'ya örnek oldu. Fransa'da Ortaçağın bitimine doğru, eski feodal beylerin torunları olan soylular, kralın mutlak egemenliğini tanımışlardı. Kral da onların ayrıcalıklarını aynen korumuştu. Devleti kral ve soylular yönetirdi. Kral bütün önemli devlet görevlerine soyluları getirirdi. Soylular hem topraklarından, hem de görevlerinden gelir sağlarlar, buna karşılık hiç vergi ödemezlerdi. Yeniçağ başlarında gelişen para ekonomisi nedeniyle Fransa'da zengin bir grup insan belirmişti: Burjuvazi. Sermayeyi ve ekonomiyi elinde tutan bu insanlar devlet yönetimine karıştırılmıyorlardı. Kazançlarından vergi öderler; ama bu paraların nerelere harcandığını bilmezlerdi. Kral ve soylular burjuvazinin sırtından geçiniyor; fakat onları devlet işlerinden uzak tutuyorlardı. Kilise mensupları da soylular gibi ayrıcalıklı idiler. Onlara da gerekirse devlet görevi verilirdi. Kral egemenlik hakkını kiliseden aldığı için onun mensuplarına iyi davranmak zorundaydı. Daha sonra gelen küçük toprak sahipleri de tıpkı burjuvazi gibi idi. Ardından hiç toprağı olmayanlar ve yarı köle gibi yaşayan yoksullar geliyordu. Yukarıda anlatılan Aydınlanma Çağına en önemli katkıları da Fransız düşünürleri vermişti. Amerikan Devrimi, bu düşünürlerin açtığı yolda gerçekleşmişti. İşte Fransa'daki eşitsizlikler 1789 yılında müthiş bir ihtilalin patlak vermesiyle sonuçlandı. Uzun ve kanlı olaylardan sonra Fransa'da krallık ve soyluluk kalktı. Kilisenin ayrıcalıkları sona erdi ve laiklik ilkesi devlete temel oldu. Bütün yurttaşlar birbirine eşit duruma geldi. Böylece, ihtilal sonucu eskisiyle karşılaştırılması mümkün olmayan bir düzenleme geldi ve yepyeni esaslara dayanan bir toplum yapısı ortaya çıktı.

Bu olaylarla dünyaya ihtilal ve inkılap kavramları da gelmiş oldu. Giderek, halkın isteğine karşı çıkan Avrupalı hükümdarlara karşı ihtilal yapıp ardından Fransız inkılabı modeline göre toplumların yenilenmesi olayı pek çok ülkede görüldü. Demek ki 18.yüzyılın sonundan itibaren dünyada bir ihtilal ve inkılap dönemi açılmıştır. Bu iki tür olay hem 19.yüzyılda hem de 20.yüzyılda çeşitli toplumlarda sürdü. Bugünkü Türk toplumunun temelleri de bu tür iki olayın ortaya koyduğu zemin üzerinde atılmıştır. Bugün varlığımızı kısaca "Türk İnkılabı" denilen bu büyük olaya borçluyuz.

İnkılap Modelleri

Bu açıklamalarımıza başlamadan önce bütün devrimlerde ortak olan iki önemli özelliği de belirtmek gerektir: Her devrim,dayandığı ihtilalin şiddetine göre az veya çok bir "zorlama" içerir. Zira toplumda yüzlerce yıl yerleşmiş olan kurumları, o toplumun büyük bir bölümünün rızası da olsa, kolayca, rahatça, tam bir uyum içinde değiştirmek mümkün değildir. Ancak, bu zorlayıcılık niteliğinin mümkün olduğu kadar kısa sürmesi, daha sonra yeni esasların benimsenerek işlerin doğal akışına göre yürümesi gerektir. Zorlama süresinin kısalığı devrimin başarısına ölçü sayılabilir. Devrimlerin ikinci özel iği ise, toplumdaki belli başlı bütün siyasal, hukuksal, eğitsel bilimsel kurumları kapsamına almasıdır. Sadece belirli, tek kurumun değiştirilmesi "devrim" sayılmaz. Gerçi dünya üzerindeki büyük bazı değişiklikler "sanayi devrimi", "iletişim devrimi" gibi deyimlerle anılmaktadır. Ancak, bizim konumuz olan "devrim" belli bir toplumda, mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde belli başlı bütün kurumların değiştirilmesidir. Ancak, devrim dışı kalması gerekli bazı toplumsal kurumlar da vardır. Bunlar, o toplumun manevi değerleridir. Din ve ahlak gibi insanın iç dünyasını düzenleyen kurumlarda "zorlayıcı" değişiklikler yapılamaz. Aksi halde "devrimden" beklenilen gerçekleşemez. Ama, değişen toplumsal kurumların iyice kök salması bazı manevi değerlerin de farkına varılmadan bir değişiklik sürecine girmesine yol açabilir. Bu tür değerlerin kendiliğinden gelişmesi için bir devrime ihtiyaç da yoktur. Başta ekonomik zorunluluklar bu tür değerlerde belli bazı değişmelere yol açabilirler.

Amerikalıların yürüttükleri büyük bir bağımsızlık savaşı ile onu kazanırken ve kazandıktan sonra kurdukları devletin yepyeni bir toplum yapısı oluşturma esası üzerinde yükseldiğini gördük. Bu büyük olayın gerçekleşebilmesi, Avrupa'da gelişen çok önemli siyasal ve hukuksal düşüncelerin Amerikan aydınlarınca benimsenmesi sonucu mümkün olmuştur. Yani Amerikan Devrimi bir düşünsel hazırlık evresinden geçmiştir. Daha güzel örneği Fransız Devriminde görürüz. Sizlere yukarıda anlatılan toplumsal sorunlar Fransa'da yüzlerce yıl sürdüğü için toplum bir ihtilale hazır duruma gelmişti. Beceriksiz bir kralın bazı uygunsuz ve ters hareketleri, halkı bir ihtilale itti. Ardından da esasları büyük düşünürlerce zaten çoktan hazırlanan modern, yeni toplum yapısı kuruldu. Demek ki Fransız Devrimi uzun bir düşünsel ve toplumsal hazırlık evresinin ürünüdür. Bu nedenle değişime açık ve hazır olan toplumu hızla yönlendirecek bir öndere de ihtiyaç göstermemiştir. Fransız Devriminin ihtilal aşamasında, koşulların doğurduğu zorunluluklara göre bazı önderler belirmişler ve ardından onların yerine yenileri gelmiştir. Eğer o önderler

çıkmasaydı, Fransız Devrimi belki başarılı olamazdı denilebilir. Ama Fransa'nın insanlığa getirdiği ve daha hala yaşayan toplum modeli büyük ölçüde Fransız halkının ve aydınlarının ortak çabalarıyla oluşmuştur. Bundan dolayı da bir önderin itici gücünden yoksun olduğu için, tamamlanması oldukça uzun bir süre almış; arada bir eski düzene dönülmüş; ama Devrimin temelleri son derece sağlam olduğu için sonunda hedefe ulaşılmıştır. Fransız Devrimi, Avrupa Kıtasını derinden etkilemiş ve bütün 19. yüzyıl bu devrimin getirdiği yeniliklerin Avrupa toplumlarının büyük bir bölümü tarafından benimsenmesiyle geçmiştir.

Başka bazı devrimler ise böyle uzun bir hazırlık evresine ihtiyaç göstermez. Toplum içindeki bunalım öylesine aşırı bir durumu almıştır ve devlet bu durumu düzeltemez bir düzeye inmiştir. İşte bu tür olayları yaşayan bazı toplumlar, başlarına geçen bir önderin veya önder kadronun yönetiminde bir ihtilale sürüklenirler;ihtilal başarılı geçerse devrim aşaması gelir ve yeni bir düzen kurulur. Bu tür devrimleri de ikiye ayırabiliriz: Önder kadro, başka ülkelerde daha önce doğmuş kimi ideolojileri kendilerine örnek alabilir. Elbette o ideolojileri bir ölçüde tanımış bazı kesimler o toplumda mevcuttur; ama bu kesimler örneğin Fransız devriminde olduğu gibi güçlü ve geniş değillerdir. En güzel örneği 1917 yılında Rusya'da çıkan sosyalist ihtilal oluşturur. Bu ihtilale önderlik edenler sosyalizm ideolojisini benimsemişlerdi. Rusya'da bir miktar sosyalist de vardı. Ama geniş halk kesimleri, hatta pek çok aydın bu ideolojiyi benimsememişti. Ancak, yüzlerce yıl feodal bir rejim içinde her açıdan ihmal edilmiş Rus halkı, hele korkunç bir savaşın doğurduğu yokluklarla bunalınca, devrimcilerin ardından gitti. Fakat, biraz önce de söylediğimiz gibi, ideolojinin benimsenmesi tam anlamıyla mümkün olmadığından, ihtilal sonucu oluşan devrim, kimi alanlardaki başarılı gelişmelere karşın, bir bütün olarak geçerli duruma erişemedi. Sonucu biliyorsunuz: 20.yüzyıl başında kurulan bu sistem, aynı yüzyılın sonunda ortadan kalktı. Bazı devrimlerde ise önder kadro toplum içindeki huzursuzlukları hiçbir model benimsemeden kendi bildiği gibi çözmek ister. Bu tür devrimler genellikle başarısızlıkla sonuçlanırlar. Hatta bunlara "devrim" denilip denilemeyeceği bile tartışmalıdır.

Türk Devriminde,"karmaşık" bir özellik vardır. Herşeyden önce, biz de oldukça uzun sayılabilecek bir hazırlık dönemi geçirdik. Bazı toplumsal aksaklıklar, kimi aydınları 19.yüzyıl ortalarında bir kurtuluş modeli aramaya sürükledi. Oldukça önemli düşünceler ortaya atıldı ve özellikle Fransız Devriminin özgürlükçü modeli bir hayli gözde idi. Diğer yandan bu tür "hazırlıklar" toplumun geniş kesimlerine yayılamadı; aydınların zihinlerinde kaldı. Uygulamaya geçirilen bazı düşünceler ise yeterli sonuçlar veremedi. Diğer yandan, belki belli ölçüde Amerikan modelini andırır biçimde bir kurtuluş savaşı Türk Devriminin başlangıç evresinde yer alır; fark şudur: Amerikalılar bağımsızlıklarını ilk kez kazanmak için harekete geçtiler. Biz ise, binlerce yıl bağımsız yaşayan bir ulus olarak bu niteliğimizi yitirdiğimiz için, yani bir savaş sonu işgale ve parçalanmaya uğradığımız için, kurtuluş savaşını yürüttük. Savaş sırasında yepyeni esaslara dayanan bir devlet kuruldu. Bu devlet ile ömrünü tamamlamış eski devlet arasında bir uyumsuzluk vardı. Eski devleti yönetenler savaşın sonucuna katlanmış gözüküyorlardı. Yeni devlet ise güçlü bir önderin başkanlığında kurulmuştu. Yepyeni esaslara dayanıyordu. Bu aşamada hem eskiye karşı bir ihtilal vardır,hem de devrim yoluyla kurulan yeni bir düzen. Savaş kazanılınca, o aşamada kurulan düzen yerleşmiş ve sağlamlaşmıştır. Böylece Türk Devriminde diğer inkılap hareketlerinde görülen özelliklerin hemen hepsi bir ölçüde bulunmaktadır. Ama, bütün bu olgular "ulusal" bir kalıba dökülmüş, kendine özgü bir model oluşmuştur. Bu bakımdan, sosyolojik ve hukuksal açıdan Türk Devriminin eşi tarihte görülmemiştir.

İnkılap ile Karıştırılmaması Gerekli Olan Kavramlar

Bazen büyük devrimciler bile iki kavramı eşanlamlı kullanmış olsalar bile, bu, onların hem ihtilali hem de devrimi kendilerinin başlatıp yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. Büyük bir devrimci her iki evreyi de bir bütün olarak görebilir. Ama bizim bilimsel açıdan her ikisini birbirinden ayırmamız gereklidir.

Son zamanlarda Türkiye'de "devrim" yapılmadığını, kısa zamanda gerçekleşen değişikliklerin aslında bir "evrim" olarak algılanması gerektiği konusunda yakışıksız yorumlar yapılmaktadır. Evrim (evolution) ile devrim (revolution) arasında çok büyük bir fark vardır. Bütün bilim dünyasının üzerinde birleşiği üzere, evrim, toplumsal kurumların kendiliğinden, hissedilmeden, zamanın koşullarına uyarak değişmesidir. Aslında oturmuş ve sağlam esaslara dayanmış bir toplum için evrimsel gelişme en ülküsel yoldur. Çünkü böylece yurttaş, bazı zorlamalarla karşılaşmaz. Alıştığı gibi yaşarken, bağlı olduğu kurumlarda olumlu ve farkına hemen varamadığı değişiklikler olur. Bugün Batıda devrim geçirmemiş bazı çok ileri toplumlar var. İskandinavya'da yaşayan uluslar ile bazı ufak devrimsel hareketler dışında İngilizleri evrimsel gelişmelere örnek olarak gösterebiliriz. Devrim sonucu oluşan kurumların da evrimsel bir tarzda gelişmelerini sürdürmeleri belki devrimin de amacını oluşturur. Bazı toplumlarda, devlet yapısının çeşitli alanlarda işlerliğini yitirmesi sonucu "düzeltimlere" (ıslahat) gidilebilir. Bu tür değişikliklere "reform" adı da verilir. Islahat girişimlerinde "zorla değiştirme" yoktur. Mevcut devlet, bazı alanlarda yenilikler yapmakta, o alanlara işlerlik kazandırmak istemektedir. Örneğin, Osmanlı Devletinde zaman zaman "ıslahata" gidilmiş, yani reformlar yapılmıştır. Ama bir "Osmanlı Devrimi" yoktur.

Kimi toplumlarda devletin yönetim kadroları çeşitli nedenlerle iş göremez hale gelebilirler. Bu durumda özellikle askeri gücü elinde bulunduranlar, mevcut yönetimi zorla değiştirip, yeni bir kadroyu iş başına geçirebilirler. Bu tür olaylara "hükûmet darbesi" adı verilir. Darbelerde bir zorlama vardır. Ama darbe sonucunda eski düzen, yeni kadrolarla sürdürülür, en fazla bazı reformlar yapılabilir. Bütün bu açıklamalarımız "inkılap" kavramının kendine özgü bir anlam çizdiğini göstermiştir.

TÜRK İNKILABINA YOL AÇAN NEDENLER-2

GİRİŞ

İslam dinini kabul etmeden önce Ortaasya'da yaşayan Türkler, İsa'nın doğumundan bin yıl kadar önce güçlü devletler kurmuşlardı. Buyruklarındaki çeşitli ve çoğu akraba kavimlerden oluşan kabileleri birleştiren Türkler, oluşturdukları devletlerin başına "hakan" veya "kağan" adını verdikleri birini geçiriyorlardı. Eski Türk dinsel inanışına göre kağan ailesine "Gök Tanrı" egemenlik, yani devleti yönetme, buyurma yetkisini vermişti.

Gök Tanrı'nın kağan ailesine egemenlik gücü vermesi bir inançtı. Aslında kağan ailesi mevcut Türk boylarının en güçlüsünün yöneticisi konumunda olan bir ögeydi. İşte Türkler -o çağın bütün devletlerinde olduğu gibi- kağanın

yönetim gücünü kamu vicdanında geçerli kılabilmek için bu yola başvurmuşlardı. Gök Tanrı egemenlik gücünü kağan ailesine verdiği için, o aile içindeki bütün erkeklerin devleti yönetme hakları vardı. Bu bakımdan aile içinden kimin kağan seçileceğini boyların şefleri saptarlardı. Kağan seçilen prens, ülkenin yönetimini, kendisi gibi egemenlik hakkına sahip diğer kardeşleri ve yeğenleri ile birlikte yürütürdü. Bundan dolayı Türklerin kurdukları devletler kısa sürede parçalanabilirdi; buna karşılık bu devletler çok büyük alanlarda genişledikleri için Türklüğün yayılmasını kolaylaştırıyorlardı.

Ortaasya'da yarı göçebe kabileler birliği biçiminde gelişen Türk devletleri dinamik yapılı idiler. Toplum çok hareketli idi. Bu hareketlilik içinde kadınlar da pek çok işi erkeklerle birlikte görüyorlardı. Gerçi kağan olamazdı kadınlar; ama kabile şeflerini temsil ederek, kağan seçimine katılabilirlerdi. Kağan yanında hep "hatun" denilen eşini tutar, elçiler bile birlikte karşılanırdı.

Türkler İslamiyeti kabul edinceye kadar, böyle bir toplumsal-siyasal yapı içinde Ortaasya'da önemli roller oynamışlardır. İslamiyet 7. yüzyılda Arap Yarımadasında belirdi. Hz.Muhammet'in (570-632) bir yandan İslamiyeti yaydığını, bir yandan da darmadağınık ve düzensiz bir biçimde yaşayan Arap kabilelerini birleştirip, bir devlet düzenine geçirdiğini biliyorsunuz. İslamiyetin bütün insanları kucaklayan evrensel karakteri, Peygamberin ölümünden sonra, bu dinin hızla yayılması sonucunu verdi. İlk dört halife döneminde (632-658) İslam Devleti Arap Yarımadasından taşarak, doğuya,batıya ve kuzeye doğru görülmemiş bir hızla yayıldı. Öyle ki, Emeviler dönemi (661-750) başladığı zaman, bir yandan İspanya, öbür yandan İran tamamen fethedilmişti. Arap orduları İran üzerinden Türk illerine ilerlemeye ve İslamiyeti zorla yaymaya çalışıyorlardı. Böyle bir zorlamaya alışık olmayan ve o **zamana kadar diledikleri bütün dinlere rahatça giren Türkler** Emevilere karşı koydular. Onları Batı Türkistan sınırlarından ileriye geçirmediler.

Emevi saltanatının yıkılıp, yerine Abbasi Devleti'nin kurulması, durumu değiştirdi. Emeviler tam bir Arap ulusçusu gibi davranmışlardı. Abbasiler ise İslamiyetin evrensel değerini ve yüceliğini kavradılar. Büyük imparatorlukta Müslümanlığı kabul eden herkes eşit koşullar altında yaşamaya başladı. Türkler üzerindeki zorlama siyaseti de bırakıldı. Bunun üzerine Türk illeri ile Abbasi ülkeleri arasında canlı bir ticaret yaşamı başladı. Ticaret sayesinde İslamiyetin güzel ve akılcı kurallarıyla tanışan Türkler bu yeni dini zorlama olmadan, kendiliğinden kabul etme yoluna girdiler. Böylece 10. yüzyılda ufak bazı topluluklar dışında Asya'da yaşayan Türkler, İslam uygarlığını benimsediler ve kısa süre içinde bu dinin en önemli koruyucuları ve yayıcıları durumuna geldiler.

İslamiyetin kabulü ile Türkler İran'a, ardından Ortadoğu'ya aktılar. Bunlar genellikle Oğuz Türkleriydi. Gittikleri yerlerde Türk-İslam devletleri kurdular. Bunların içinde en önemlilerinden biri, 11.yüzyılda kurulan "Selçuklu Devleti"dir. Selçuklular, 1057 yılında Abbasi Halifesini, Şiilerin elinden kurtardılar ve ondan "Doğunun ve Batının Hükümdarı" sıfatını aldılar. Böylece Selçuklu Türkleri, İslam dünyasının siyasal egemeni oldular. Bu arada Anadolu'yu da Türk yurdu yaptılar. Türk ve İslam kültürü üzerinde yükselen yepyeni bir uygarlık kurdular. Ama bu uygarlık 13. Yüzyılda bir tayfun gibi ortalığı silip süpüren Moğollar tarafından çok hırpalandı. Gerçi Moğollar bir süre sonra durulup, İslamiyeti kabul ettiler; fakat yaptıkları tahribat kolay giderilemedi. Anadolu'daki Selçuklu Devleti de sona erdi; kültürünün izleri uzun bir süre kaldı.

Anadolu, Cumhuriyet dönemine kadar, Selçukluların yaptıkları bayındırlık işlerini görmemiştir. İlk Haçlı seferlerinin Anadolu'dan geçmesine rağmen, Selçuklular hem bu ordulara büyük zarar vermişler, hem de kültürlerini yükseltmişlerdir. Anadolu Selçuklu kültürü, Orta Asya'da alışılmış geleneklerin üzerine İslamiyetin değerlerini koymuştur. Örneğin o dönemlerde Anadolu kadını son derece serbest, yaşam içinde erkeği ile eşit haklara sahip, kaçgöç tanımayan bir yapıdaydı. Bu durumu gören bazı Arap gezginleri Anadolu Selçuklularının Müslümanlığını eleştirmişlerdir.

Büyük sultanlar, İslamiyetin tek tanrılı dinlere tanıdığı geniş hoşgörüyü daha da liberalleştirmişlerdir. Mevlana Celaleddin (1207-1273), Yunus Emre (1238-1320), Hacı Bektaş Veli (1210-1271) gibi büyük hümanistler, Batıdan çok daha önce insanların eşitliği ve kardeşliği konusunda derin ve kesin düşünceler ortaya atmışlardı. En güzeli, bu tür düşünceler Anadolu Selçuklu yöneticilerince büyük bir hoşgörü ile karşılanmış, hatta bazı sultanlar bu yoldaki düşünceleri siyasetlerine temel yapmışlardır. Ancak Moğol istilasından sonra yakılıp yıkılan Anadolu uzun bir süre belini doğrultamadı. Devlet de parçalandı; ufak Türk beyliklerine bölündü. Bunlar içinde en küçüğü ve en batıda olanı, komşusu Bizans'ın giderek güçsüzleşmesinden yararlanarak sınırlarını Batıya doğru genişletti. Kısa sürede Rumeli'ye yerleşti ve orayı yeni bir Türk yurdu haline getirdi. 15. yüzyıl başlarında gelen yeni bir Moğol istilasını da (Timur istilası) büyük yitiklere rağmen atlatan bu devlet yeniden güçlendi. Aynı yüzyılın ortasında İstanbul fethedildi. Osmanlı Devleti tam bir imparatorluk haline geldi. 15. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyıl sonuna kadar bu devlet dünyanın en üstün imparatorluklarından biridir; belki de en güçlü devletidir. Bu devletin toplumsal ve siyasal yapısı 15. yüzyılda kesin biçimini almış ve 19. yüzyıl başlarına kadar büyük bir değişiklik geçirmeden kalmıştır. Türk İnkılabı bu devletin yerine yeni bir toplum ve siyaset yapısının konulmasıdır. İşte bu nedenle aşağıda kısaca, Osmanlı Devletinin toplumsal ve siyasal yapısını inceleyeceğiz.

OSMANLI TOPLUM VE DEVLET DÜZENİ

14. yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan Osmanlıların toplumsal düzeni ve devlet yapısı, Anadolu Selçukluları modeline göre işliyordu. Giderek bu devlet güçlenip, ilk önce Rumeli'de, sonra da Anadolu'da tam bir egemenlik kurunca, toplum yapısında bazı değişiklikler başladı. Bu değişiklikler devlet düzeni ile paralel gitti. Böylece doğrudan doğruya dinsel kurallara dayanan ve çağının evrensel anlayışına uygun düşen güçlü bir imparatorluk oluştu. Aslında bütün İslam devletleri temelde dinin ana kurallarını kendileri için en büyük dayanak yapmışlarsa da, İslamiyet yayıldığı bölgelerdeki eski büyük uygarlıkların da etkisi altında kalmış, bu en çok devlet yönetiminde kendini göstermiştir. Böylece eski Bizans ve Sasani imparatorlarının mutlak egemenlik anlayışı hemen hemen bütün İslam devletlerine geçmişti.

Osmanlı Devlet Yapısı

Bununla birlikte Türkler, Ortaasya'dan beri edindikleri egemenlik anlayışı ile İslamiyetle gelen esasları birleştirmişlerdi. Osmanlı Devletinde de durum böyleydi. Devleti kuran Osmanoğulları ailesi egemenliğin de kayıtsız şartsız sahibiydi. Bu aile içinde, yine eski Türk geleneklerine uygun olarak bütün erkekler egemenlik hakkıyla donatılmışlardı. Bu durumda en güçlü olan ve devlet büyüklerinin desteğini alan şehzade, padişah oluyordu. Devletin henüz gelişmediği sıralarda, padişaha "bey" denilirdi. Bu da eski Türk geleneklerine uygundu. İlk Osmanlı beyleri bir süre aile içindeki diğer erkeklerle birlikte devleti yönetmeye çalışmışlardı. Fakat bu yeni Türk devletinin bir özelliği vardı. Konumu bakımından büyük tehlikelere açıktı. Bu nedenle güçlü olmak zorundaydı. Halbuki egemenlik aile üyeleri arasında paylaştırılınca, devlet çökme tehlikesiyle karşılaşıyordu. Böylece kendisine "sultan" sanı veren büyük hükümdar Yıldırım Bayezit (Hükümdarlığı:1389-1402) döneminden itibaren, tahta geçen şehzade kendisine en büyük rakip olarak gördüğü erkek kardeşlerini öldürtmeye başladı. Ne İslamiyette ne de eski Türk geleneklerinde böyle bir yöntem vardı. Ama devletin parçalanmaması için, Osmanlı hükümdarları bu yöntemi benimsemişlerdi. Fatih Sultan Mehmet (Hükümdarlığı:1451-1481) bu yöntemi bir saltanat yasası durumuna getirdi. Böylece tahta herhangi bir biçimde geçen şehzade -ister en küçük erkek evlat olsun, ister en yaşlı kardeş- diğerlerinin saltanat hakkını ileri sürmemeleri için, çoğu kez istemeyerek bu yasayı uygulamıştı. Devlet güçlendikçe, eski Roma İmparatorluğunun egemenliği kişiselleştiren mutlak görüşü yerleşmeye başladı. Bunun sonucu aile içinde en yaşlı erkeğin hükümdar olmasıydı. Böylece kurulduktan tam üç yüz yıl sonra, 17. yüzyıl başlarında bu saltanat yasası yavaş yavaş değişti. Osmanlı ailesinden en yaşlı erkek üye (amca, ağabey gibi) padişah oldu. Diğer şehzadeler ise sıralarını beklediler. Bu yöntem Osmanlı Devleti sona erinceye kadar sürdü.

Bu gelişme ile Osmanlı Sultanı tam ve mutlak yetkili bir hükümdar durumuna geldi. Devletin temeli elbette İslamiyetti. Sünni İslam anlayışının esasları devletin yasallık dayanakları idi. Ama pek çok padişah, görünüşte din içinde kalır gibi davranıp şeriata aykırı pek çok iş yapabilmişlerdir. Bunun için de yaptıkları işin dine uygun olduğunu veya din dışı kaldığı için dilediği gibi davranacağını din bilginlerine onaylatması yeterliydi. Fatih döneminden itibaren saygın bir duruma erişen Şeyhülislam, ülkedeki en büyük din bilgini durumunu almıştı. O'nun padişaha herhangi bir konuda fetvası ile izin vermesi, yapılan işin dine uygun olduğunu gösteriyordu. Bu yolla Osmanlı hükümdarları pek çok kurum meydana getirdiler;ama bazen de hukuk dışı kalarak, örneğin İslam hukukunda hiç yeri olmamasına rağmen, en küçük bir suç işleyeni idam ettirdiler; ardından mallarına el koydular.

Osmanlı Devletinde padişahın yetkileri böylesine mutlak olduğu için her iş onun kişiliğine sıkı sıkıya bağlıydı. Zaten çok geniş alanlara yayılan bu imparatorluğu düzen içinde tutabilmek için tek merkezden yönetilmesi uygun bulunmuştu. Bu görüş Roma ve Bizans devletlerinde de geçerliydi. Böylesine sıkı bir merkezcilik içinde bütün devlet işlerinin başı padişahtı. Biraz önce önemini açıkladığımız "şeyhülislamı" bile atayan ve görevden alan padişah olduğuna göre, onun ne kadar rahat hareket edebileceğini anlarsınız.

Padişah bütün devlet işlerini tek başına göremeyeceği için kendisine bir vekil atardı. Bu vekilin adına "vezir-i azam" veya "sadrazam" denilirdi. Padişahın mührünü taşıdığı ve ülkeyi onun adına yönettiği halde bu en yetkili görevlinin bile hiçbir can ve mal güvencesi yoktu. En küçük bir ihmallerini canları ile ödemeleri, göze almak zorunda bulundukları acımasız bir yasa idi. Böylece başta vekili olmak üzere devlet görevlilerinin hepsi padişahın kulu sayılırdı. İslam hukukunda kulları efendinin öldürmesi yasaktır. Ama padişahlar bu yolda da İslamdan sapıp "kulları,köleleri" saydıkları bu görevlileri idam dahil her türlü keyfi cezalara çarptırmışlardır. Sadece din bilginleri bu katı kuralın dışında idiler. Zira onlar din adına adalet dağıtıyor, yani yargıçlık görevini yerine getiriyorlardı. Bundan dolayı padişahın istediği işleri yapabilmesi için onların gönlünü hoş tutması gerekti. "Ulema" denilen bu din bilginleri devlet içinde gittikçe ayrıcalıklı bir konuma eriştiler.

Osmanlı Devleti büyük bir tarım ülkesiydi. İlkçağdan beri toplumların en büyük servet kaynağı tarım olduğu için toprağın önemi çok fazlaydı. Bu nedenle tarih boyunca her devlet en değerli üretim hazinesi olan toprağın iyi işletilebilmesi için önlemler almıştı. Osmanlı Devletinde toprak padişahın, yani devletin malı sayılırdı. Ancak devlet toprağı doğrudan doğruya işleyemezdi. Bir memurunu (sipahi) toprağı yönetmekle görevlendirirdi. Sipahi, toprak üzerinde devletin temsilcisiydi. Müslüman olsun olmasın, toprak üzerindeki köylülere iyi davranmak zorundaydı; zira asıl üretimi yapacak olanlar köylülerdi. Sipahi köylüden bir kez belli bir para alırdı. Bundan sonra köylü, yaşamı boyunca toprağı işler, ölünce de yerine oğlu geçerdi. Köylünün yapacağı tek iş, ürünü aldıktan sonra bunun belli bir bölümünü vergi olarak sipahiye vermekti. Ürünün geriye kalan bölümü onun olurdu. Ortaçağ Avrupa feodalitesinde ürünün tamamı senyörün idi. Osmanlı düzeni ise bunun tam tersiydi. Öyleyse köylü ne kadar çok üretirse o kadar zenginleşirdi. Bu yol a devlet memuru olan sipahisine bir para ödemekten de kurtulurdu. Sipahi devlet adına topladığı vergilerin bir bölümü ile geçinir, artanı ile de devletin kendisinden istediği -asker yetiştirmek gibi- önemli görevleri yerine getirirdi.

Osmanlı Devleti, büyük coğrafi keşifler yapılıp Avrupa'nın ekonomik yapısı değişinceye kadar, hem bol ürün satardı, hem de Uzakdoğu ile yapılan ticaret kendi ülkesi üzerinden geçtiği için bu tecim etkinliğinden de oldukça iyi para kazanırdı. 16.yüzyıl sonlarına kadar yurttaş refah içindeydi. Zira köylü toprağında kendi malını işler gibi çalışıyordu. Sipahinin ona zulmetmesi mümkün değildi. Aksi halde en ağır cezalar onu beklerdi. Gerek bu toprak düzeni, gerek o zamana göre ileri bir ticaret ve onun yanında güçlü bir zanaat Osmanlı Devletini her açıdan çok büyük bir konuma getirmişti.

Osmanlı Toplum Düzeni

Osmanlı Devletinde yaşayan yurttaşlar "Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar (gayrimüslimler)" biçiminde iki ana gruba ayrılırdı. Türkler zaten İslamiyetten önce çok örnek bir dinsel hoşgörü sahibiydiler. İslamiyet de Hristiyanlıkta hiç görülmediği şekilde, "ehl-i kitap" olan, yani tek Tanrıya inanan dinlere mensup olanlara, devlete itaat etmeleri durumunda büyük özgürlükler ve güvenceler sağlamıştı. Şimdi bu İslam yasası, Türklerin engin hoşgörüsü ile birleşince, nüfusun neredeyse yarısına yakın bölümünü oluşturan Hristiyan -ve bir miktar da Musevi- yurttaş, mezhep farklarına da bakılmaksızın zamanın Avrupası'nda düşlenemeyecek derecede rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Bu yurttaşlar inançlarının bütün gereklerini rahatça ve devlet güvencesi altında yerine getirirlerdi. Ne özel ne de

ekonomik yaşamlarına karışılırdı. Tek istisna, erkek gayrimüslimlerin, yaşları ve gelirleri uygun ise "cizye" adında bir vergi ödemeleriydi. Bundan başka, devlet yönetiminde görev alamazlardı.

Devlet, yetenekli gayrimüslim yurttaşların hizmetinden yararlanmak için zaman zaman onların erkek çocuklarının bir bölümünü ailelerine bazı imkanlar tanıyarak alır ve bu çocukları Müslümanlaştırırdı. Böylece pek çok yetenekli gayrimüslim yurttaşın becerileri ziyan edilmemiş ve devlet bunlardan yararlanmak imkanı bulmuş olurdu. 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar esas olarak bu toplumsal düzenin egemen olduğu Osmanlı Devletinde kadınların hiçbir kamu hizmetine giremediklerini ve eğitim konusunda son derece ihmal edildiklerini de belirtmek gerektir.

Osmanlı Devletinin Gerileme Nedenleri

Yüz yıl süren kuruluş, iki yüz elli yıla yakın bir zaman tutan yükseliş döneminden sonra Osmanlı **Devleti 17. yüzyıl ortalarında bir durgunluk içine girdi**. Sonra da ilkönce yavaş yavaş, sonra da hızla gerilemeye ve bir çökme süreci içine girmeye başladı. Bu büyük tükenişin nedenleri üzerinde tarih ve sosyoloji bilimleriyle uğraşanlar çok durmuşlardır. Biz, bütün bu nedenleri kısaca şu biçimde özetleyebiliriz:
Osmanlı Devleti konumu bakımından açık denizlere çıkabilecek durumda değildi. Bu nedenle büyük coğrafya keşiflerine katılıp denizaşırı ülkelere yerleşememişti. Bilindiği gibi bu keşifler Avrupa'nın durgun ekonomik ve siyasal yapısını değiştirmişti. Denizaşırı ülkelerle yapılan yeni ticaret, sömürge olarak ele geçirilen topraklar, Avrupa'da parayı gerçek bir ekonomik değişim aracı haline getirdi. Ticaret hızla gelişti. Burjuvazi iyice güçlendi. Bu yeni grup insanlar, kıta içinde yaptıkları ticarette feodalitenin kendilerine zorluk çıkardığını gördüler. Kralları destekleyip güçlü, merkezi devletlerin kurulmasına önayak oldular. Sadece toprağa bağlı geliri olan feodal beyler güçsüzleşti. Kral ar giderek onların siyasal ve ekonomik üstünlüğüne son verdiler. Özelikle Batı Avrupa yüzünü tamamen açık denizlere çevirdi. Yüzlerce yıl Uzakdoğu ülkeleriyle Anadolu -ve Rusya- üzerinden yapılan ticaret çöktü. Bu Osmanlı ülkesine büyük bir ekonomik durgunluk getirdi. Diğer yandan, Osmanlı tarım ürünleri de Batıdaki pazarlarını yitirdi; zira denizaşırı ülkelerden daha bol ve ucuz mal sağlanıyordu. Bütün bu gelişmelerin dışında kalan Osmanlı ekonomisi tarıma dayanan yapısı ile gerekli ilerlemeyi sağlayamaz duruma düştü.

Avrupa'da bu uyanış düşünce, bilim ve dinde reform konularında da büyük patlamalar getirdi. Doğa bilimlerinde ardarda yapılan buluşlar, basım tekniğinin bulunması, kralların eğitim işine eğilmeleri, üniversitelerin gelişmesi, günden güne güçlenen burjuvazinin okumak istemesi Batıda giderek bireyci ve girişimci bir yeni ortam yaratıyordu. Her şeyi devlete bağlamış, eğitim işini tamamen ihmal etmiş, yüzlerce yıl Batıdan üstün olmanın gururuyla yaşayan Osmanlılar için bu gelişmelerin içine girmek mümkün değildi. Böylece. ekonomik gerilemenin yanına eğitim ve bilim alanında yetersizlikler eklenmeye başladı.

Fanatik Hristiyan olan Avrupalılar, Osmanlı Devletini her zaman büyük bir hasım olarak görmüşlerdi. Ancak Osmanlıların daha önce söylediğimiz esaslara dayanan devlet ve toplum yapısı, düzenli askeri gücü, Batılıları hep geriye sürmüştü. Şimdi zenginleşen, merkezi güçlerini kuran Batılı devletler son bir zorluğu daha aştılar: Reform hareketinin getirdiği ikilik nedeniyle çıkan kanlı savaşlar (Otuz yıl savaşları) 1648 tarihinde mezhepler arasında bir büyük uzlaşmayla bitti (Vestefalya Barışı). Artık ortak düşman Osmanlılar karşısında daha da birlik haline geldiler. Ayrıca 17. yüzyıla kadar varlığı silik bir yeni devlet, Rusya, hızla gelişmeye başlamıştı. Rusya, Osmanlı Devleti üzerinden sıcak denizlere açılmak istiyordu. Böylece yeni ve çok güçlü bir düşman daha belirdi. İran ile, 16. yüzyıldan beri süren mezhep ve üstünlük çekişmeleri de hızını yitirmemişti. Osmanlı Devleti durmadan savaşan bir makine durumuna geldi. Bu sürekli savaş için para gerekti. Para ise yoktu. Tek gelir topraktan elde ediliyordu. Bu geliri köylünün durumunu dikkate almadan artırmak yoluna girmek şarttı. Bu nedenle bir zamanların örnek toprak düzeni bozuldu. "Dirlik" adı verilen ve devlete ait olan toprakların vergileri peşin olarak açık arttırma ile toplanmaya başladı. Bu parayı ödeyenler de köylüyü daha fazlasını çıkarmak kaygısı ile ezdiler. Devletin toprak üzerindeki denetimi iyice zayıfladı. Köylü ile devlet arasına bazı kişiler girerek sözüm ona her iki yana da yardım etmeye başladılar. "Ayan" adlı bu kişiler eski büyük dirlikleri kullanma hakkını ele geçirdiler. Devlete vergi ödeyip, topraklarında başlarında buyruk bir yaşam sürmeye başladılar. Osmanlı Devletinin en önemli niteliklerinden biri olan merkezcilik yok oldu. Padişahın otoritesi sembolik hale geldi. Devlet, Ortaçağ Avrupa feodalitesine benzer bir durum aldı. Bu yolla para toplandıkça savaşıldı. Anadolu ve Rumeli Türklüğü böylece bitip tükenme sürecine girdi. Batının bilim ve teknolojisinden uzak kaldığı için ve ekonomik durumu da elvermediğinden, devlet, 17. yüzyılın sonunda büyük toprak yitiklerine uğramaya başlandı. 18. yüzyıl Rusya, Avusturya, Venedik, İran devletleriyle yapılan büyük ve kanlı savaşlarla geçti. Eskiden kalan sağlam bazı kurumlarıyla ve Batıda uyandırdığı korku dolayısıyla Osmanlılar **18. yüzyılın sonuna kadar dayandılar. Ancak, Fransız ihtilalinin patlak vermesi, gerilemeyi tam bir çöküş durumuna getirdi.**

Fransız ihtilalinin saçtığı demokrasi düşüncelerinin arasında biri daha vardı ki, yalnız Osmanlı Devletini değil, onun gibi çok uluslu başka imparatorlukları da tehdit ediyordu. Bu akım "**ulusçuluk**" idi. Bağrında pek çok ulus barındıran Osmanlı Devleti için bu akımlar tam bir felaket idi. Zira zaten Hristiyanlık dolayısı ile Avrupalı büyük devletlerce durmadan desteklenen bu uluslar şimdi bağımsızlık peşine düşmüşlerdi. Bu akımları kendi yararı için kullanan Rusya özelikle Balkanlarda büyük ayaklanmalar çıkartıyordu. Yine çok uluslu bir devlet olan Avusturya da bu durumdan rahatsız idi; ama tek başına Osmanlı Devletine yardım edecek gücü yoktu. Böylece 19. yüzyıl başında devlet parçalanma sürecine girdi. İlkönce 1812'de Sırplar özerk oldular. Ardından 1829'da Yunan ayaklanması sonunda Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldık. Kendilerine ayrıcalıklı davranılan Araplar bile ayaklandılar (Vahhabi ayaklanmaları). Osmanlı Devleti artık Avrupa politikasının bir konusu durumuna gelmişti. Daha önce, 16. yüzyılda ticareti geliştirmek amacıyla verilen kapitülasyonlar da, Osmanlı ülkesinde her türlü sanayi atılımını ve ticaret girişimlerini önlüyordu. Devlet Rusya'nın çökertmek istediği, çağın en güçlü devleti İngiltere'nin ise Rusya'ya karşı; ama zayıf bir biçimde varlığını sürdürmesini istediği bir konuma düşmüştü. Ekonomik sömürme, düşmanlarla savaş, ulusal ayaklanmalar, iyice gerileyen bir kültürel düzey... İşte bütün bunlar bir kötü sonun habercileri idiler.

Osmanlı Devlet adamları bu kötü gidişin farkına varmaya başladılar. Yapılması gereken elbette köklü reformlardı. Yani ıslahat... Ama nereden ve nasıl işe başlanılacaktı? Hemen her kurumun elden geçirilmesi ve yepyeni başka kurumların oluşturulması gerekliydi. Nasıl yapılacaktı bu iş. İşte Osmanlı Devleti 19.yüzyılda bir yandan hızla

çöküyor, bir yandan da reformlarla bu gidişi durdurmak istiyordu. Şimdi bu ıslahat hareketlerini görelim. Bunların getirdiği sonuçlar ise ünitemizin son bahsini oluşturacaktır.

OSMANLI DEVLETİNDE ISLAHAT HAREKETLERİ

Islahat Hareketlerinin Genel Karakteri

Osmanlı Devletinde geleneksel bazı alışkanlıkları kırarak yeniliklere yönelme düşüncesinin ilk denemesi 1727 yılında kitap basım tekniğinin Türklerce de uygulanmasıdır. Gerçi çok daha önceleri, gayrimüslim yurttaşlar bu tekniği kendi kültürleri için kullanmışlarsa da kitap basımının Avrupa'da başlamasından 250 yıl sonra Türklerce benimsenmesi büyük bir eksikliktir. Kaldı ki basımevinin Türk kültürünün hizmetine sokulmasıyla büyük bir reform yapılmış sayılmaz.

Yine de ilerleyen Batının en önemli kültür buluşlarından birinin çok gecikmeli de olsa Osmanlı yaşamına girmesi sevindiricidir. 18.yüzyıl sonunda askeri iki mühendis okulunun kurulması, Batının teknik ilerlemesinin kabul edildiği anlamına geliyor. Ama, asıl reform çağı, Osmanlı Devletinde büyük hükümdar III. Selim ile başladı (1789-1807). Arada bir bazı ufak kesintilere rağmen ıslahat çabaları çeşitli alanlarda, devlet sona erinceye kadar sürmüştür. **Bu durumda ilk saptama, Osmanlı ıslahat hareketinin çok uzun sürmesidir. 150 yıl kadar sürüp de belli başlı ve toplumu kurtarıcı somut hiçbir sonuca ulaşamayan ve tamamlanamadan biten başka bir reform hareketine rastlamak zordur.**

Bu sonucun alınmasına yol açan baş sebep, Osmanlı ıslahat hareketlerini yürütenlerin belki birkaç kişi dışında gerçek anlamıyla ileri bir toplum modelinin hangi esaslara dayandığını kavrayamamaları olmuştur. Büyük aydın ve yurtsever Namık Kemal'in (1840-1888) dediği gibi, Osmanlı dönemindeki reformların temel amacı "devleti" kurtarmaktı. Birey, yani insan, ikinci, hatta üçüncü plana itilmişti. Hedef "devletin" parçalanmaktan kurtulması, tekrar eski gücüne hiç olmazsa yaklaşmasını sağlamaktı. Durum böyle olunca ve devletin onu yaratan asıl insan ögesinden soyutlanıp sadece dayandığı dinsel temellerin biraz "liberalleştirilmesi" ile kurtulacağı sanılınca, bütün çabalar bu yöne doğru yönelmiştir. Nedir bu çabalar:

• İlk planda göze batan, Osmanlı ordularının, bir zamanlar titrettiği Batı karşısında sürekli yenilmesidir. Bunu önlemek için ilk büyük reformlar "orduyu" düzeltmek isteğini gerçekleştirme yolunda başladı. Ordunun toplumun içinden çıkan bir kurum sayılması gereği ve ona can veren asıl ögenin insan olduğu unutuldu. Evet, bir "insan" olarak "subay" yetiştirildi. Ama esas "iyi" bir meslek adamının yetiştirilmesiydi. Orduyu yüceltip yükseltecek asıl ögelerin, bütün ulusu oluşturan insanların siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan teker teker düzeltilmesi işi bir yana bırakıldı.

• Ülkenin en verimli ve zengin yerlerinde yaşayan gayrimüslim yurttaşlar ulusçuluk akımının da etkisiyle bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Reformların ikinci amacı, bir zamanlar devlete sadık olan bu insanların yine aynı duruma getirilmesiydi. Devlette 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen hukuk reformlarının ilk amacı bu yurttaşları tekrar "devlete" kazandırmayı amaçlıyordu. Ulusal devletlerin vazgeçilmez bir biçimde dünyaya yayıldığı ve bunlara bireyin özgürlüğünün temel olduğu ilkelerin yerleştiği gerçeği bir türlü anlaşılamamıştı.

• Yapılan reformların "İslamiyetle bağdaşıp bağdaşmadığı" en önemli çekişme noktasıydı. Hem din esasları içinde kalınacak, hem de çağdaşlaşılacaktı. Devlet-din-özgürlük arasındaki farklılık göze çarpmıyordu. Bu nedenle de bazı aydınlar körü körüne bir Batı taklitçiliği içine girmişti. Bazı aydınlar da buna tepki olarak geleneksel İslam içinde kalmanın tek çıkar yol olduğuna inanmıştı. Batıcı aydınlar, yüzlerce yıllık acı deneylerden sonra ulaşılan noktada "bireyin" eksen olduğunu, devletin varlık sebebinin "bireye her türlü özgürlüğü sağlamak"ta yattığını, "insan"ın girişim özgürlüğü ile değer yaratıcı ve üretken bir düzeye erişilebileceğini kavrayamamışlardı. Böylece toplum içinde bir yandan Batıyı anlamayan "Batıcılar", diğer yandan Anadolu Selçukluları dönemindeki İslam uygulamalarını bile din dışı sayabilecek aşırı "İslamcılar" türedi. Egemenliğin temelini ulusa dayandırmak düşüncesi ise her iki yan için de kabul edilmez bir ilke idi. Padişahlar da bu iki tür grup arasında gidip geldiler.

• Bütün buçalkantılara rağmen sözünü ettiğimiz 150 yıl içinde Türk toplumuna ister istemez bazı yeni düşünceler girmiş; pek kavranılmasa bile özellikle siyasal özgürlüklerin değeri iyi kötü sezilmeye başlanmıştır. Yukarıda söylediklerimiz Islahat Döneminin özelikleridir. Şimdi bu özeliklerle örülmüş dönemde neler yapılmıştır, yahut daha yerinde bir deyişle "neler yapılmaya çalışılmıştır?" Kısaca gözden geçirelim.

Islahat Hareketlerinin Gelişim Çizgisi

Yukarıda söylediklerimize rağmen, Osmanlı Islahat Hareketi genel çizgisi itibarıyla tutarlı bir grafik gösterir. Bu çizgiyi şu başlıklarla çizebiliriz: İlkönce ordunun yetersizliği ve Batı teknolojisinin ve eğitiminin orduyu sokulması reformun da başlangıcıdır. Ardından, iyice bozulan toprak düzeninin kaldırılması, ayanlığın tasfiyesi ile merkez yönetiminde çağdaş bazı değişikliklere gidilmesi, bürokrasinin düzeltilmesi, yurttaşlara can, mal, ırz güvencesi verilmesi, yerel yönetimlerde ıslahat, çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmaya çalışılması, yeni yetişen aydınların padişahın mutlak gücünü yavaş yavaş tartışma konusu yapmaları, Osmanlı Devletinin anayasalı bir monarşi durumuna gelmesi...

Bu çizgi dosdoğru, sağlam bir ilerleme göstermedi. Arada kırıklar, bozukluklar, geriye dönüşler yaşandı. Bu dönemleri kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Islahat Hareketlerinin Evreleri

III. Selim ve II. Mahmut Dönemi

Yukarıda sözünü ettiğimiz III. Selim, devletteki bozuklukları iyi teşhis etmişti. O, geniş kapsamlı bir düzeltim istiyordu. Ulaşmak istediği düzene "Nizam-i Cedit=Yeni Düzen" adını vermesi, bu özleminin bir ifadesidir. Ama onun bu düşüncelerini gerçekleştirebilecek bir kadro yoktu çevresinde. Sebep, kötü eğitim sistemi idi. Birkaç iyi niyetli aydınla bazı yeniliklere girişti. Oldukça modern ve girdiği savaşlarda başarı gösteren bir ordu kurdu; diplomatik temsilciliklerimizi ilk kez o açtı. Daha yapmak istediği pek çok iş varken, eski düzen yandaşlarınca bir ayaklanma sonucu devrildi. Ardından, yenilik düşmanlarının başa getirdiği kardeşi IV. Mustafa tarafından öldürüldü (1808). Ancak, bazı ileri görüşlü kişilerin yardımıyla bu padişah da devrildi. Bu işi yapan bir ayandı (Alemdar Mustafa Paşa). Bu kişi Osmanlı Devleti içinde feodal güçlerle padişah arasında bir yetki bölümlenmesi ile tekrar bir canlanma başlayacağını umuyordu. Tahta çıkardığı II. Mahmut (1808-1839) ise Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından biri idi. Padişahla ayanlar arasındaki bir yetki bölüşülmesinin, sonunda merkez gücünü ortadan kaldırıp devletin parçalanmasına yol açacağı bilincinde idi. Bu nedenle Alemdar'ın ona diğer ayanlarla birlikte imzalattığı ve tarihe "Sened-i İttifak" adıyla geçen belgeyi hiç dikkate almadı. Alemdar da ortadan kaldırıldı.

II. Mahmut, amcası III. Selim'in hedeflerini kavramış ve onları gerçekleştirilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde sağlam düşünceler üretmişti. İlkönce ona engel olmak isteyenleri ortadan kaldırmak gerekliydi. Bunlar başlıca ayanlar ile yeni ordu istemeyen yeniçeriler idi. Bu hükümdar, büyük iç ve dış zorluklara rağmen yılmadı. Ayanların siyasal güçlerini yok etti. Ama ekonomik güçlerini ortadan kaldıramadı. Yine de bu, merkezi devletin gücünü arttıracak bir yoldu. 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Ardından, 16 .yüzyıldan beri değişmeyen merkez örgütüne yeni bir biçim verdi. Osmanlılarda sadece devlet işlerini -yargı dışında- görecek uzmanlaşmış kişiler yetişmemişti. Bu nedenle devlet birimleri dağınıktı. Bir yüksek memur, bazen komutanlık eder, ardından yönetim işleriyle görevlendirilir, sonra da vergi sorumlusu yapılabilirdi. II. Mahmut tarihimizde ilk kez devlet işlevlerini birbirinden ayırdı. Bakanlıkları kurdu. Her bakanlığı kendi görev alanına göre örgütledi.

II. Mahmut, durmadan ayaklanan gayrimüslim yurttaşları devlete tekrar bağlamanın yollarını araştırıyordu. Bunun da bir hukuk reformundan geçtiğini anlamıştı. Gayrimüslimler gerçi her açıdan güvenlik altındaydılar; ama Müslüman yurttaşlarla eşit değil erdi. Daha fazla vergi öderler, devlet işlerine karıştırılmazlardı. Padişah büyük bir eşitlik reformu hazırlarken, bu önemli işi yürütecek memurların durumunu düzeltmek ihtiyacını duydu. Memurlar, sizlere yukarıda anlattığımız gibi padişahın kulu sayılıyor ve tam bir can ve mal güvensizliği içinde bulunuyorlardı. Ayrıca düzgün bir aylık sistemleri yoktu. II. Mahmut, memurları bugünküne benzer statüye kavuşturdu. Onların "kul" olarak görülmelerini ortadan kaldırdı. Canlarını ve mallarını, hazırladığı bir yasa ile güvence altına aldı. Onlara düzenli aylıklar bağladı. Ardından asıl büyük reformunu yapacağı sırada genç sayılacak yaşta öldü.

Postadan itfaiyeye, polisten modern askeri okullara ve tıbbiyeye kadar bugünkü pek çok kurumumuzun temelini atan bu büyük padişah aynı zamanda korkunç dış sorunlarla uğraşmıştır. 1806-1812 Türk-Rus Savaşı sonunda Sırbistan onun zamanında özerk oldu. Yunan ve Arnavutluk ayaklanmaları yine bu padişah zamanında çıktı. 1828-29 Türk-Rus Savaşı sonunda ağır bir yenilgi ile, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldık. Ardından ayaklanan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve Arap ulusçuları olan Vahhabilerle uğraştı. Bütün bu zorluklara rağmen Osmanlı tarihinin en reformcu padişahı sanını almıştır.

Tanzimat Döneminin Açılması

II. Mahmut'un ölümünden sonra başa geçen oğlu Abdülmecit (1839-1861) babasının yolundan daha hızlı adımlarla gitti. Rusya karşısında bizi destekleyen İngiltere ve Fransa'nın da özendirmesiyle çıkardığı iki büyük ferman İslam tarihinde çok önemli yenilikler sayılır.

3 Kasım 1839 günü ilan edilen "Tanzimat Fermanı" ile devletin içine düştüğü durumdan kurtulmanın ilk çaresi olarak yurttaş ile devlet arasındaki ilişkiyi tekrar sağlamlaştırmak olduğu belirtiliyor. Bu nedenle iyice yozlaşmış adalet işleri bir düzene kavuşturulacaktır. İlk kez bütün yurttaşlara yaygın bir ceza yasası yapılacaktır. Yurttaşlar, istisnasız bu yasaya göre suç sayılan eylemlerinden dolayı yargılanıp, yine sadece yasada olan cezalara çarptırılacaklardır. Yargılamalar bağımsız yargıçlarca ve açık olarak yapılacaktır. En önemlisi, yüzlerce yıl ölüm cezası verme hakkını bile elinde tutan padişah -hiçbir halk hareketi, ihtilal vb. olmadan- salt kendi isteği ile bu yetkisinden vazgeçmektedir. Diğer yandan bağımsız mahkemelerin verdiği yasal idam cezaları ise padişahça onaylanmadan yerine getirilmeyecektir. Bu fermanda vergi adaletinin sağlanması, askerlik süresinin kısaltılması gibi başka ilkeler de konulmaktaydı. Ama bunlar içinde en önemlisi ilk söylediklerimizdi. Bir de yasaların yapılması padişahın veya vekillerinin keyiflerine bırakılmamakta, bir uzmanlar kurulunun hazırladığı tasarıların yasalaşabileceği de bildirilmektedir.

Hukuk devleti, yurttaşını rahat ve huzur içinde yaşatan, onun canını, malını ve onurunu koruyan, egemenliğin kaynağını yurttaşa dayandıran ve onu bütün özgürlüklerle donatan devlettir. Hukuk devleti demokrasinin önkoşuludur. Hukuk devletinin ilk ve en önemli varlık temeli ise içinde yaşayan bütün insanlara can güvencesi vermesidir. Bu da ancak yasaya uygun davranılmak, adil bir biçimde yargılanmak ile sağlanır. Diğer koşullar bunun ardından gelirler. İşte Tanzimat Fermanı ile bütün Osmanlı yurttaşlarına hukuk devletinin bu ilk ve belki en önemli ilkesi tanınmış oluyordu. Padişahın ceza verme yetkisinden vazgeçmesi de bu adımın sağlamlığını artırmaktadır.

Abdülmecit 28 Şubat 1856 tarihinde, sona eren ve zaferimizle sonuçlanan Kırım Savaşında İngiliz ve Fransız devletlerini iyice yanına çekebilmek için aslında çoktan beri yapmayı da düşündüğü ikinci reformunu "Islahat Fermanı" adıyla ilan etti. İşte bu Ferman İslam hukukuna büyük bir yenilik getirmektedir. Müslüman olan ve olmayan yurttaşlar arasında yasalar karşısında tam eşitlik sağlanmaktadır. Gayrimüslim yurttaşlar artık modern bir hukuk devletinde olduğu gibi her bakımdan yasalar karşısında eşit olacaklardı. Vergi adaletine kavuşacaklar, devlet hizmetine de alınacaklardı.

Tanzimat döneminin değerli devlet adamları bu ilkelerin uygulamaya geçirilmesi için, şeriatın düzenlemediği konularda Batıdan yasalar almaya başladılar. Böylece hukuk alanında Batıya açılma da başladı. Diğer yandan, İslamiyetin kesin olarak koyduğu kurallara hiç dokunulmadı. Böylece hukuk iki başlı bir duruma geldi. Diğer yandan Tanzimatçılar, Türk toplumunun geri kalmışlığında en önemli rolü oynayan eğitim sorununa de el attılar. II. Mahmut'a kadar devlet, eğitim işleriyle hiç ilgilenmezdi. II. Mahmut bu alanda yenilikler yaptı. Tanzimatçılar eğitim atılımlarını hızlandırdılar. Yeni orta öğretim kurumları ile yüksek okullar açıldı. Ama doğrudan doğruya din eğitimi veren medreselere de dokunulmadı. Böylece eğitim alanında da çift başlı bir düzen oluştu.

Meşrutiyet Döneminin Açılması

Bütün bu düzeltimler özlenilen sonuçları veremiyordu. Her şeyden önce, bağımsızlık isteyen gayrimüslim yurttaşları bu isteklerinden vazgeçirmek mümkün olmuyordu. Bazı hukuk reformları ile ulusçuluk duygusunu bastırma girişimi çıkar yol değildi. Avusturya gibi çok güçlü bir devlet, içinde barındırdığı uluslarla aynı dinden olduğu halde, örneğin Macarların ayaklanmalarıyla başa çıkamamış, sonunda onlara çok geniş bir özerklik tanımak zorunda kalmıştı. Diğer uluslar için de durum aynıydı. Osmanlı Devleti ise hem ekonomik ve kültürel açıdan Avusturya ile karşılaştırılamayacak derecede zayıftı, hem de ayaklanan uluslar zaten Hristiyandılar. Hemen bütün Avrupa'nın

desteği arkalarında idi. İşte bu nedenlerle dış felaketler birbirini izliyor, yapılan düzeltimler bir türlü istenilen sonuçları veremiyordu. Bu durumda, Tanzimat döneminde yetişen ve Batı siyasal sistemini bir ölçüde kavramış sayıca az bir aydın grubu yeni bir kurtuluş çaresi önerdi: O zamana kadar yapılan reformlarda siyasal bir nitelik yoktu. Halkın egemenliğe ortak edilmesi, siyasal özgürlüklerle donatılması düşünülmemişti. Osmanlı Devletinde belki bir ölçüde can güvenliği sağlanmıştı; ama halk yönetime katılamıyordu. Bu imkan verilirse çeşitli uluslar yönetime katılacaklar, böylece bir "Osmanlılık" ruhu doğacak, her türlü özgürlüğe sahip olan insanlar devletin birliğini bozma düşüncesinden uzaklaşacaklardı. Halbuki Abdülmecit'in ölümünden sonra tahta çıkan Abdülaziz (1861-1876) böyle bir gelişmeden nefret ediyordu. Sadece yerel yönetimler düzenlenirken halkın da birkaç temsilci seçmesine razı olmuştu. Özgürlük, parlamento gibi sözler bu padişaha çok ters geliyordu. **Böylece 1870 yılına doğru Türk tarihinde ilk kez siyasal özgürlükler uğrunda bir mücadele başladı. Genç Osmanlılar adı verilen aydınlar grubunun düşünce düzeyinde yaptığı mücadeleyi padişah hoş karşılamadı.** Halbuki bu aydınların tek istedikleri, padişahın yanında halkın seçtiği bir meclisin bulunup yönetime katılmasıydı. Cumhuriyet düşüncesi bu aydınlara tamamen yabancı idi.

Baskı altında bunalan aydınlar gizli bir mücadele yürütürken Balkanlarda yine büyük huzursuzluklar çıkıyordu. Bulgarlar da ayaklanmıştı. Sırbistanla savaş başlamıştı. Bütün bu olaylar cereyan ederken 1853 yılından beri dışarıdan borç para alan devlet iflas ettiğini bildirmişti. Borçlarını ödeyemeyecekti. Bu olumsuz gelişmelerden padişah sorumlu tutuldu. 1876 yılında artık tam anlamıyla düzenli bir ordu haline gelmiş silahlı kuvvetler ile sivil aydınların işbirliği sonucunda Abdülaziz tahttan indirildi. Abdülaziz'in yerine geçirilen V. Murat aydın bir hükümdardı. Ama kısa bir süre sonra akıl hastalığına tutulduğu için aynı yıl o da tahttan indirildi ve yerine veliaht Abdülhamit Efendi, Sultan II. Abdülhamit adıyla tahta çıktı.

Birinci Meşrutiyet

II. Abdülhamit tahta çıkarken yurttaşların yönetime katılmalarını sağlayacak bir anayasa kabul ve ilan edeceğine söz vermişti. Böylece aydınların dileği yerine gelmiş olacaktı. Gerçekten bu hükümdar hemen bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa, örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde ve Fransa'da yahut başka Avrupa toplumlarında olduğu gibi halkın bir baskısı sonunda ilan edilmemişti. Sadece ufak bir grup asker ve sivil aydının isteği üzerine hazırlanmıştı. Anayasayı yapan güç, egemenliği kesinlikle elinde tutan padişah olduğu için onu değiştirmek ve kaldırmak hakkı da hükümdara aitti.

23 Aralık 1876'da ilan edilen Anayasa (Kanun-i Esasi) aslında özgürlükçü bir rejim getirmiyordu. Egemenlik kayıtsız-şartsız Osmanlı ailesine aitti. Padişahın yetkileri Şeriat çerçevesinde mutlaktı. Osmanlı yurttaşlarının siyasal parti kurma ve toplantı özgürlükleri yoktu. Birkaç temel özgürlüğün ise sınırlanma çerçevesi çizilmemişti. Tek yenilik bir kanadını halkın (Heyet-i Mebusan), diğer kanadını padişahın (Heyet- i Ayan) seçtiği bir parlamento kurulmasıydı. Ama bu parlamentoya yasama yetkisi verilmemişti. Yürütmeyi denetleme işi de padişahındı. Bu meclisler birer danışma kurulu gibi idiler. Kanun tasarılarını görüşür ve üzerinde düşüncelerini söylerlerdi. Yasama yetkisi padişaha aitti. Yine hükümeti kuran, görevden alan padişahtı. Yargı güvenliği kesin değildi. Bu bakımdan anayasa Tanzimat Fermanı'nın bile gerisine düşüyordu.

Anayasa ilan edildikten kısa bir süre sonra, 1877-78 Türk-Rus Savaşı başladı. Bu 19.yüzyıldaki dördüncü Rus savaşıydı. Savaş, Balkan sorunlarından çıkmış ve bütün büyük devletler bizi yalnız bırakmışlardı. Rus orduları İstanbul'a (Yeşilköy'e) kadar geldiler. Doğuda da Erzurum önlerine ulaştılar. İstanbul'u Ruslara kaptırmak istemeyen İngiltere ile diğer büyük devletlerin baskısı altında Ruslar bizimle ağır bir önbarış (Ayastefanos önbarışı) imzalayıp çekildi. Bu barış ile Osmanlı Devletinin Balkanlardaki varlığı sona eriyor gibiydi. Bu önbarış aynı yıl Berlin'de biraz değiştirildi, koşulları hafifletildi. Ama artık Balkanlarda sadece Makedonya ile Arnavutluk ve Bulgaristan'ın ufak bir bölümü bize bırakılmıştı. Doğuda ise Kars, Ardahan ve Batum Ruslara verilmişti. Bize bağlı gözüken Sırbistan, Romanya, Karadağ da tam bağımsız olmuşlardı. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yönetimine konulmuştu. Bulgaristan ise hemen hemen tam bağımsız gibi bir statü almıştı. Ayrıca Kıbrıs Adasının yönetimi de İngilizlere bırakılmıştı.

İstibdat Dönemi

Yenilgi sırasında Mebuslar Meclisinde hükümet ağır eleştirilmişti. Bu ağır hezimetin sorumluları aranmıştı. Böyle bir tartışmaya kızan II. Abdülhamit her iki meclisi de tatil etti (1878) ve tam 30 yıl onları bir daha toplamadı. Doğrudan doğruya kişisel yönetim kurdu. Tam bir diktatör gibi hareket etti. Devleti bir ölçüde parçalanmaktan kurtarmaya çalıştı ise de Doğu Rumeli, Mısır, Girit gibi yerlerin de yitirilmesini önleyemedi. Bu arada II. Abdülhamit dış borçları ödemeye çalıştı. Alacaklı devletlerin "Düyûn-i Umumiye" (Genel Borçlar Yönetimi) adı altında uluslararası bir örgüt kurarak, devlet gelirlerine el atmalarını da önleyemedi. Bu arada tamamen Batı esaslarına göre öğretim yapan pek çok okul kurdu. Öyle ki, Cumhuriyet dönemine kadar en fazla okul bu hükümdar zamanında açılmıştır.

Bu yönetim sıkılığına rağmen işler iyi gitmiyordu. Yeni kurulan Almanya bize yanaşmaya başlamıştı. Bu da İngiltere'yi kızdırıyor ve Rusya ile birlikte hareket etmeğe başlıyordu. Balkan devletleri ise Makedonya'da durmadan çete savaşları çıkartıyorlardı. Mali bakımdan iflas sürüyordu. İşte II. Abdülhamit'in açtığı okullardan yetişen yeni bir kuşak bu gidişi hiç de iyi görmüyordu. Onlar özellikle boğucu istibdat yönetimi altında hiçbir gelişme olamayacağını ileri sürüyorlardı.

II. Abdülhamit'in açtığı okullar arasında bir hayli askeri nitelikte olanlar da vardı. Bu okullarda gençler daha rahat yetişme imkanı buluyorlardı. Zira okul komutanları arasında gidişten hoşnut olmayanlar, öğrencilerinin olumlu düşünceler üretmelerini hoş karşılayabiliyorlardı. Bu nedenle, mezun olan genç subayların hemen hepsi padişahın istibdat rejimine karşı idiler. Gittikleri yerlerde bulunan ve aynı düşünceleri paylaşan diğer aydınlarla buluşup gizli dernekler kuruyor ve özgürlük mücadelesini yeraltında yürütmeye çalışıyorlardı. Bu aydınlara da "Genç -jön- Türkler adı takılmıştı. 1875-1885 yılları arasında doğan ve 19. yüzyıl sonlarında artık görev alacak niteliklere erişen bu gençlerin güttükleri karşıcalık çığ gibi büyüyordu. Giderek, bütün gizli dernekleri çatısı altında toplayan bir başka büyük örgüt kuruldu:"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti". Sonradan iki sözcük yer değiştirip "İttihat ve Terakki"

adını aldı. "Birleşme ve İlerleme Derneği" biçiminde bugünkü Türkçeye çevirebileceğimiz bu dernek, Türk tarihinin en önemli olaylarının bir bölümünü ya hazırlamış, ya da dolaylı da olsa onların doğmasına yol açmıştır. Bu dernek mensupları özellikle Makedonya'da çok rahat çalışıyorlardı. Zira sürekli olarak Balkanlı ulusların çete savaşlarına sahne olan bu ülke parçasındaki huzursuzlukların giderilmesi için hükümet en seçme askeri birlikleri oraya gönderiyordu.

Makedonya'da iyice güçlenen dernek, arasına II. Abdülhamit'in her yana korku salan hafiyelerini sokmuyor, amacına erişmek için gizlice çalışıyordu. 20. yüzyıl başında bütün dünya dengesini altüst eden Almanya'nın İngiliz çıkarlarını büyük ölçüde tehdit etmesi ve bu arada Osmanlı Devletine yanaşması Rusya'nın işine geldi. O zamana kadar Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde iddia sahibi olmasını önleyen İngiltere şimdi, gizli bazı antlaşmalarla, başta İstanbul olmak üzere Rusların göz diktiği her yerin onlara verilmesine razı gelmişti. Zira, Osmanlı Devletine yanaşacak bir Almanya, oradaki güçsüz Rusya'dan daha tehlikeli olacaktı. İngiltere bu yolla, Balkanlar üzerindeki Rus çıkarlarının doğuracağı tehlikeden rahatsız olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile onun bağlaşığı durumunda bulunan Almanya'yı da Rusya ile karşı karşıya getirmiş bulunuyordu.

İkinci Meşrutiyet

Bu ince siyasal pazarlıklarda üzerinde ödün verilen öge ise Osmanlı Devleti idi. O dönemin en güçlü devleti İngiltere, Osmanlı Devletinin parçalanmasını artık onaylıyordu. İşte Alman gizli servisleri bu haberi genç subaylara ulaştırdılar. II. Abdülhamit'in ürkek ve ihtiyatlı siyasetini yersiz bulan ve ancak yeniden anayasalı bir monarşiye dönülmekle yurdun kurtarılacağına inanan İttihat ve Terakki Derneği'nin asker üyeleri 1908 temmuz ayı içinde Saraya başkaldırdılar. Padişahın bu hareketi bastırma girişimleri işe yaramadı. Sonunda II. Abdülhamit, 1878 yılından beri kapalı bulunan parlamentoyu (Meclis-i Umumi) yeniden toplama kararı aldı. Bunun için de Mebus seçimlerinin yapılmasını irade etti (23 Temmuz 1908). Böylece tarihimizde "İkinci Meşrutiyet" adı verilen dönem açılmış oldu.

İttihatçılar padişahın kararını sevinçle karşıladılar. Sultana karşı bir sempati doğdu. Zira, daha yukarıda da söylediğimiz gibi, devletin bir "cumhuriyete" dönüştürülmesi yolunda hiçbir iddia yoktu. Meşruti bir yönetim yeterli görülüyordu. Seçimler yapıldı ve parlamento kuruldu. Ama anayasadaki eksiklikler dolayısı ile hükümet padişaha bağlıydı. Halkın temsilcileri olan Meclis-i (Heyet-i) Mebusan'ın hiçbir yetkisi yoktu. Böylece bir siyasal bunalım doğdu. Genç subayların genellikle Alman yandaşı olduğunu ve şimdi Osmanlı Devletinin belki güçleneceğini düşünen İngilizler, Ordudaki alaylı-okullu subay ayrımını kışkırttılar. Ayrıca meşrutiyetin şeriata aykırı olduğunu ileri süren kışkırtmalar yaptılar. Özellikle Kıbrıs'ta yetiştirdikleri "Derviş Vahdeti" adlı bir İngiliz casusu, sözde şeriatçı gibi görünerek, "Volkan" adıyla yayınladığı gazetede gericilik çığırtkanlığı yapıyordu. Sonunda bu kışkırtmalar ürününü verdi. 31 Mart 1909'da (düzeltilmiş takvime göre 13 Nisan'da) İstanbul'da büyük bir gerici ayaklanma çıktı. Gerçi padişah bu ayaklanmanın çıkmasında bir etken olmamıştı. Ama istemeye istemeye ilan ettiği Meşrutiyet yönetiminden yine vazgeçilir ve hızla yitirdiği yetkilerine yeniden kavuşabilir umuduyla olup bitenleri sarayından seyretti; emrindeki büyük muhafız gücünü ayaklanmanın bastırılması için kullanmadı.

Ayaklananlar, meclisleri bastılar; bazı gazetecileri ve subayları şehit ettiler. Bu olay İttihat ve Terakki Derneğinin merkezi olan Selanik'te duyulunca, ordu harekete geçti. Acele bir askeri kuvvet İstanbul'a gönderildi (Hareket Ordusu). Ayaklanma hemen bastırıldı. Elebaşları ağır cezalara çarptırıldılar. Meclisler yeniden toplandı ve o günün koşulları içinde suçlu gibi görünen II. Abdülhamit'i tahttan indirdi. Yerine V. Mehmet Reşat geçirildi.

Unutmayalım: Devlet sona erinceye kadar anayasayı değiştirme yetkisi padişahındır. 31 Mart olayını bastıran ve yeni padişahı tahta çıkaran İttihatçılar, ona anayasada değişiklikler yapılması için önerilerde bulundular. Zaten her işe kayıtsız kalan yaşlı yeni Sultan bu istenilenleri yerine getirdi. Anayasada gerçekten olumlu değişiklikler yapıldı. Herşeyden önce siyasal örgütlenme ve toplantı hakları yurttaşlara tanındı. Böylece Türk demokrasi tarihinde gerçek anlamıyla siyasal partilerin kurulması dönemi de açılmış oldu. Ayrıca, Meclis-i Mebusan'ın yetkileri artırıldı; hükümetin Meclise karşı sorumluluğu kabul edildi. Padişahın yasama yetkisi daraltıldı. Yargı güvensizliği yaratan hüküm (113. madde) kaldırıldı. Daha başka değişiklikler yanında en önemlileri bunlardır. Artık Osmanlı toplumu demokrasi yolunda ilerleyebilirdi.

Ama bu sadece kuramsal bir dilekti. 30 yıl yeraltında, gizli ve yasa dışı yapılan özgürlük mücadelesi, aslında "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının düşünsel ve hukuksal açıdan geliştirilmesi yolunda hiçbir katkı getirmemişti. Tersine, bu yolda yapılan mücadele zorbalık ve gizlilik yolunu bir siyasal yöntem haline getirmişti. Evet, İttihatçılar ülkeye özgürlük getirmişlerdi; ama bu özgürlüğü onlara borçluydu halk. Öyle ise artık parti haline gelen İttihat ve Terakki siyasal iktidara sahip olmalıydı. Bu parti içinde askerlerin ve başka memurların da bulunması, tam bir karmaşa yaratıyordu. İttihatçılara karşı kurulan partiler de güçleniyordu. Halbuki 1878'de parlamento dağıtılmayıp, kısıtlı da olsa bir düşünce özgürlüğü içine girilseydi, Türk demokrasi kültürü ağır da olsa gelişecek, aşağıda anlatacağımız olumsuz hareketler görülmeyecekti. Yasal bir özgürlük mücadelesi, yeraltında bir yasa dışı örgütlenme ve bunun doğurduğu kötü alışkanlıklara yol açmayacaktı. İşte, bütün üstün yöneticilik niteliklerine rağmen, II. Abdülhamit bu sonuçları kestirememiştir.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları

Anayasada yapılan değişikliklere rağmen, İttihatçılar normal yollarla iktidara gelemiyor, bu da asker ve sivil bir üst yönetici kadrosundan oluşan örgütü çok rahatsız ediyordu. Kendilerine karşı olanları cinayet gibi akıl almaz yollarla susturmayı bile göze alıyorlardı. Ülke giderek bir kargaşa içine sürükleniyordu. Bu kargaşadan elbette bazı güçler yararlanacaktı. Daha Meşrutiyet ilan edilir edilmez Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan etmiş, Berlin Barışına göre sadece yönetimi Avusturya-Macaristan'a bırakılan Bosna -Hersek bu imparatorluk tarafından resmen topraklarına katılmıştı. Girit adası halkı tamamen Yunanistan'a bağlandığını bildirmişti. Aslında bunlar zaten daha önce gerçekten yitirilmiş ülke parçalarının şimdi devletler hukuk açısından da elimizden çıkışını gösteriyordu. Bu nedenle hiçbir şey yapamadık. 1910 yılında artan kargaşa üzerine ise daha kötü gelişmeler oldu. Büyük devletler arasında yerini oldukça geç alan İtalya, karşı kıyısında güvenli bir sömürge istiyordu. Trablusgarp (Libya) onlar için biçilmiş kaftandı. Diğer büyük devletlerin izniyle Afrika'da elimizde kalan bu son toprak parçasını İtalyanlar birdenbire işgal etmeye

başladılar (28 Eylül 1911). Osmanlı Hükümeti bu durumu sadece protesto edebildi. Zira bu işgale karşı gönderecek deniz gücü yoktu. Sadece, o büyük yurtsever kuşak, yani birkaç yıl sonra çoğu cumhuriyeti kuracak kadro içinde bulunacak olan genç subaylar - gizlice Libya'ya gidip oradaki yerli halkı örgütlediler. Aralarında Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Beylerin de bulunduğu bu genç subayların örgüt kurma güçleri öylesine mükemmeldi ki, İtalyanlar ilerleyemediler. Ama bu arada daha büyük bir felaket haberi gelince, bu subaylar acele İstanbul'a çağrıldı. Böylece Trablusgarp**, İtalyanlar tarafından kolayca işgal edild**i. İtalyanlar, ne olur ne olmaz düşüncesi ile, İstanbul'dan Libya'ya deniz yolu ile yardım gelmesini önlemek için Rodos ile çevresindeki on iki adayı da işgal etmişlerdi. Bu olup bittileri tanımaktan başka çare bulamayan Osmanlı Hükümeti 1912 yılı Ekim ayında İsviçre'deki Ouchy (Uşi) kentinde İtalyanlarla barış imzaladı. Libya İtalya'ya veriliyordu. Rodos ve on iki ada ise Balkan savaşı sonunda Osmanlı Devletine geri verilecekti.

Berlin Barışından sonra Balkan Yarımadasında sadece Arnavutluk ve Makedonya bize bırakılmıştı. Ama, genç Balkan devletlerinin hepsinin gözü bu güzel toprak parçası üzerinde idi. Sırplar, Bulgarlar, Karadağlılar ve Yunanlılar Makedonya'yı ele geçirmek istiyorlardı. Bu amaçla bazen ortaklaşa çetecilik hareketleriyle oradaki Osmanlı askeri birliklerini rahatsız ediyorlar, bazen de -özellikle II. Abdülhamit'in gerçekten akıllıca siyaseti ile- birbirlerine düşüyorlardı. Ama zararı sonunda yine Makedonyalılar çekiyordu.

Bu konuyu Osmanlı Devletini iyice çökertmek için bir fırsat bilen Rusya, Sırbistan'ı kışkırttı. Sırplar da Karadağlılar, Yunanlılar ve Bulgarlarla gizli bir antlaşma yapıp 1912 yılı Ekim ayı içinde Osmanlı Devletine savaş açtılar.

Savaşı Osmanlı Devletinin kazanacağını sanan büyük devletler iş bitince Osmanlılara yeni toprak verilmemesi yolunda anlaşmışlardı. Ama herkesi şaşırtan dehşet verici bir gelişme oldu. Osmanlı orduları ardarda yenildiler. Balkanlara ayak bastığımız Birinci Kosova Meydan Savaşının olduğu yerde yapılan çarpışmayı yitirmemiz (22 Ekim 1912) ne kadar hazin bir olaydır. Osmanlı orduları her yerde ardarda yeniliyordu. Yanya ve Edirne gibi yerlerdeki kahramanca direnişlerimiz boşa gitti. Bulgarlar Çatalca önlerine kadar geldiler. Bu arada Balkanlı devletlerin yönetimi altında kalmak istemeyen Arnavutlar ayaklanıp bağımsızlıklarını ilan ettiler. Makedonya ve Trakya Balkanlılar arasında paylaşıldı. Sonunda 1913 yılı Mayıs ayında imzalanan Londra Önbarışı ile Osmanlı Devletinin batı sınırı Midye- Enez çizgisine kadar geri çekildi. İmroz ve Bozcaada dışındaki bütün Ege adaları da Yunanlılara verildi.

Bu ağır yenilgi, Ordunun her bakımdan politikanın içine girdiğini gösteriyordu. Çeşitli siyasal görüşler, hükümetin aczi, askerlerin tehlike farkına varılmadan terhisi gibi sebepler, Edirne de içinde olmak üzere sayısız toprak parçasının yitirilmesi, korkunç bir ekonomik çöküntü, ardı kesilmeyen göç dalgaları ile Anadolu'nun sarsılması gibi sonuçlar doğurdu.

Londra'daki Antlaşma ile Bulgarlara çok büyük paylar verilmişti. Bundan diğer Balkanlı devletler hoşnut kalmadılar. Sırbistan ile Yunanistan 1913 yılı Haziran ayı sonunda gizli bir antlaşma imzaladılar. İlk savaşa katılmayan Romanya da Bulgarlardan pay alabilmek için bu iki devletin yanında yer aldı. Böylece şimdi Balkan devletleri arasında yeni bir savaş patlamıştı.

İttihat ve Terakki Partisi Diktatörlüğünün Başlaması

İttihatçılar ilk Balkan savaşındaki bozgundan iş başındaki politikacıları sorumlu tutuyorlardı. Bu duruma "son" verilmeliydi. Daha Londra'daki barış görüşmeleri sürerken, İttihatçıların ünlü kahramanı Enver Bey, kendisine bağlı birkaç arkadaşı ile 23 Ocak 1913 tarihinde Başbakanlık binasını bastı. Harbiye Nazırı öldürüldü. Bu olay "Babıali Baskını" adıyla anılır. Bu baskın sonucu hükümet istifa etti. Artık İttihatçılar, bir süre sonra generalliğe yükseltilecek Enver Bey ve yakın arkadaşlarının oluşturduğu bir oligarşik parti yönetimi içinde Osmanlı Devletinin kaderini el erine almışlardı. "Özgürlük ve demokrasi" türküleri ile açılan İkinci Meşrutiyet dönemi böylece kötü bir diktatörlük rejimi ile noktalanıyordu. Osmanlı Devleti yıkılıncaya, yani 1918 yılının son aylarına kadar ülkenin kaderi bu oligarşinin- en başta Enver Paşanın- elindedir.

Bulgarlar, bu sırada askerlerini Edirne'den çekip yeniden başlayan savaşın cephelerine sevketmişlerdi. Babıali Baskınını yaparak yönetimde birinci derece söz sahibi olan Enver Bey bu durumdan yararlanarak Edirne'yi geri aldı. Böylece adı üzerindeki ün daha da arttı. Ancak Edirne'den de ileri gidilemedi. Böylece İkinci Balkan Savaşı ile hiç olmazsa Doğu Trakya'yı kurtarmış oluyorduk. Fakat daha fazlasını elde etmek imkansızdı. Yönetimi sıkı bir biçimde ele geçiren İttihatçılar büyük bir ordu düzeltisi yaptılar. Bunun için de Almanya ile işbirliğini iyice artırdılar. Artık çöküşe yol açacak olayların başlamasına birkaç ay kalmıştır.

Bu üniteyi bitirirken şu sonuçları sizlere kısaca açıklamak gerektir: Osmanlı Devletinde yenileşmek için yapılan Islahat hareketleri sonunda oldukça ileri görüşlü, yurtsever bir aydın kadrosu yetişti. Ancak yapılan reformlar ne toplumun ne de devletin yapısını iyileştirebildi. Tek kazanç Türk ulusçuluğu bilincinin doğması ve demokrasi yolunda ilk İslam toplumu olarak bazı deneylere sahip olmamızdı. Ama bunun yanında Osmanlı Devleti tam bir parçalanma sürecine giriyordu. Demek ki "reform" işe yaramamıştı. Şimdi onun da üzerine çıkıp "inkılaba" erişmek gerekiyordu. Bunun koşulları aşağı yukarı doğmuştu; ama önemli bir vesilenin bu yolu açması gerekiyordu. Bu yol da Birinci Dünya Savaşına girip onu yitirmemizle açılmıştır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SONA ERME SÜRECİNE GİRMESİ - BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI -3

İttihat ve Terakki Partisinin Hedefleri

Bu partinin gerçekten yurtsever kadrosu iyice tükenmeye başlamış olan toplumu canlandırmak amacıyla bazı önemli hedefleri gerçekleştirmeye yönelmişlerdi. Her şeyden önce İttihatçılar, Türk ulusçuluğunu belli bir ideoloji durumuna getirmeye çalışmışlardı. Büyük düşünür **Ziya Gökalp'in (1876 - 1924)** İttihat ve Terakkinin önde gelen ideoloğu olduğunu söylememiz, bu kadronun Türkçülük bilincini yerleştirmek amacı ile davrandığını gösterir. Gerçi bu "Türkçülüğün" sınırları tam olarak çizilmemişti: İslam esasları ile yoğrulmuş bir ulusçuluk ile Turancılığa kadar uzanan ve ırkçı diyebileceğimiz görüşler, parti içinde zaman zaman su yüzüne çıkıyordu.

Bununla birlikte **İttihatçılar "Türkçülük" akımını ilk kez siyasal ve toplumsal boyutu ile tartışma alanına getirdiler.** Diğer yandan bu parti yandaşları "Osmanlıcı" bir toplum yapısını da benimsiyorlardı. Başka bir deyişle, toplumun çok uluslu yapısını sonuna kadar savunma kararında idiler. Ancak her türlü yenilik "Türkçülüğün" ışığı altında yapılacaktı.

İşte, İttihatçılar pek çoğunlukta olmayan ama ideolojik açıdan güçlü sayılabilecek "Türkçülük" akımının temsilcisi idiler. Uzun süren bir istibdat döneminden sonra Osmanlı toplumunda birdenbire çeşitli düşünceler belirmeye başlamıştı. Devlet sona ererken, oldukça geniş bir düşünce yelpazesinin aydınlar arasında göze çarptığını söyleyebiliriz. Bu düşünceler arasında başta "Türkçülüğü" sayalım. Ardından gelenler ise sırasıyla, bir ölçüde İttihatçıları da etkisi altına alan şu akımlardı:

Başlıca Düşünce Akımları

İslamcılık

Yandaşı oldukça fazla olan bu grup, devletin başına gelen bütün felaketlerden İslamiyetten uzaklaşma eğilimlerine sahip olanları sorumlu tutuyordu. Bütün arılığı ile yeniden İslamiyete dönülmeliydi. Bu tür düşüncelerin temsilcileri doğal olarak Tanzimatı bile İslamiyetten bir sapma olarak değerlendiriyorlardı. Zaman zaman güçlenen, zaman zaman yeraltına inen bu akım bugüne kadar Türk toplum yapısında etkili olmuştur.

Osmanlıcılık

Tanzimat ile uygulamaya konulan, ama köklerini daha II. Mahmut zamanında bulan bir akımdı. Bu akımın temsilcilerine göre dinleri, ulusları, inançları ne olursa olsun, bu ülkede yaşayan herkes "Osmanlı" sayılırdı. Zengin bir etnik karışım, her kesimin birbirine saygılı olması zaten Osmanlı Devletinin kuruluşundaki temeldi. Şimdi Tanzimat ilkeleriyle, bütün bu uluslar aynı haklara sahip eşit yurttaşları bağrında barındıran topluluklar olmuşlardı. Yapılması gereken, bütün bu ögelerin devlet yönetiminde temsil edilmesiydi. Belki Osmanlı tarih geleneğinden de çıkan bu görüş Tanzimat ile uygulama alanına konulmuş ve çok uzun bir süre özellikle egemenlik hakkına sahip olan Osmanlı ailesinin resmi görüşü olmuştu. Ancak, çok uluslu imparatorlukların iyice zayıfladığı, ulusal devlet modelinin giderek benimsendiği bir çağda Osmanlıcılık bütün çabalara rağmen tutunamazdı.

Kişisel Girişim ve Yerinden Yönetim (Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet)

Yandaşları sayıca çok az bir gruptu. Saraya mensup bir aileden gelen Prens Sabahattin (1877-1948) adlı bir aydının başlattığı bu hareket, belki de "kişisel girişime" değer veren ilk akılcı akım olarak Osmanlı toplumu için son derece değerlidir. Prens Sabahattin, yapılan bütün reformların "kişiye" değil "devlete" dönük olduğunu anlayabilmişti. O, Osmanlı insanına her bakımdan geniş özgürlükler tanınması ve çeşitli etnik grupların federasyona benzer bir siyasal birlik içinde yaşamalarını öneriyordu. Prens Sabahattin'in kişiye değer veren liberal görüşü övgüye değer ise de, federasyon düşüncesi, zaten iyice çözülme aşamasına gelen Osmanlı Devleti için geçerli sayılamazdı.

Bu düşünce akımları arasında üyelerinin sayısı çok az olan ufak bir sosyalist grup da bulunuyordu. Sosyalist düşüncenin gelişmesi için güçlü bir sanayiye ve işçi sınıfına ihtiyaç vardır. Bunun için de öncelikle ulusal bir burjuvazinin yaratılması gerekti. Ama Osmanlı toplumu bütün bu gelişmelerin çok, ama çok gerisindeydi. Bunun farkına varmış gibi görünen bazı sivil İttihatçılar "ulusal burjuvazi" yaratmak için ellerinden gelen çabayı sarfetmişlerse de olaylar bu hedefe doğru yönelmeyi bile önlemiştir.

Yukarıda sayılan akımlar içinde en tutarlıları Türkçülük ile İslamcılıktı. İttihatçılar, kısaca değindiğimiz gibi her iki akımı da bir ölçüde bağdaştırmak girişiminde de bulundular. Ayrıca Osmanlıcılık ilkesini de yaşatmaya uğraştılar. Ama en çok etkisi altında kaldıkları akım Türkçülüktü. Bu amaçla Türk gençlerini yetiştirmek, Türk kadınına bazı haklar tanımak, belirtildiği gibi ulusal bir burjuvazi oluşturmak için ellerinden geleni yaptılar. Böylece bir ölçüde Cumhuriyet döneminde üzerinde durulan bazı sorunların hiç olmazsa tanınmasını sağladılar. Türk devrimini yürüten kadro içinde pek çok eski ittihatçının bulunması bu söylediklerimizin bir kanıtıdır. Ancak iç ve dış siyaset alanında İttihatçılar yanlış üzerine yanlış yaptılar: İç siyasette, Babıali baskınından itibaren tam bir parti hegemonyası kurarak demokratik gelişmenin umutlarını söndürdüler. Dış siyasette ise iki görüş çarpışıyordu. Partinin sivil kanadına mensup olanlar ufukta büyük ve kanlı bir savaşın bulunduğunu görmüşlerdi. Çıkacak bu olası savaşta yansız kalmak ve bundan yararlanarak gerekli reformları yapmak gerekirdi.

Almanya'ya Yanaşma

Buna karşılık, Parti içinde asıl gücü elinde tutan askeri kanat ve onun da önderi bulunan Enver Paşa aksi görüşteydi. Balkan savaşlarının acı sonuçları Enver Paşayı bir asker olarak derin derin düşündürmüştü. Er veya geç Osmanlı Devleti kendini bir savaş içinde bulacaktı. Bunun için de ordunun güçlenmesi gerekti. Osmanlı Devletinin ordusunu tek başına yeniden düzenleyip güçlendirecek takati kalmamıştı. Bunun için bir yardımcıya ihtiyaç vardı.

Ortaçağda parçalanıp bir türlü tekrar birleşmeyen Almanya'da zaman zaman 30'u aşan bağımsız devlet hüküm sürüyordu. Bunların içinde en güçlüsü "Prusya" idi. Bu devlet, 18.yüzyılda Avrupa dengesi içindeki yerini almıştı. Aynı yüzyılın sonunda Fransız ihtilalinin saçtığı akımlar arasında bulunan "ulusçuluk" Almanları da etkilemeye başladı. Bazı çok uluslu imparatorluklarda ulusçuluk parçalanma eğilimlerini güçlendirirken, Almanya'ya "birleşme" yolunda bir etkide bulunuyordu. Gerçekten, aynı ulusa mensup, aynı dili ve aynı yüksek kültürü paylaşan Almanların salt hanedanların çıkarları nedeniyle ayrı ayrı devletler halinde yaşamaları da ulusçuluk akımına aykırı idi. Böylece 19.yüzyılda Alman devletleri arasında birleşme eğilimleri iyice ortaya çıktı. Yaşamdaki her işte olduğu gibi, bu olayın gelişip başarıya ulaşmasında yine bir öndere ihtiyaç vardı. Bu önder de Alman devletlerinin en güçlüsü olan "Prusya" idi. Prusya ilkönce bu birliğe karşı çıkabilecek olan Avusturya ve Fransa'yı ardarda yaptığı savaşlarla kımıldayamaz duruma getirdi (1865-1871). Rusya'nın desteğini aldı. İngiltere ise o sıralarda muazzam denizaşırı imparatorluğunu iyice genişletip güçlendirmekle uğraştığından Avrupa işlerine karışmıyordu. Böylece Prusya'nın dahi başbakanı "Bismarck"ın akıllıca siyaseti ile, Fransa'nın da saf dışı bırakıldığı yıl, yani 1871'de Birleşik Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu bütün dünyaya ilan edildi. Avrupa'nın ortasında her bakımdan dev bir güç doğmuştu.

Bismarck iş başında kaldığı sürece, hem Rusya hem de İngiltere ile iyi geçinmeye çalışmıştır. O, yeni Almanya'nın iyice güçlenmesi için savaşmaması, savaşırsa bunun mutlaka tek cephede olmasını sağlamak düşüncesindeydi. Ama,

Bismarck ile birlikte Alman Birliği'nin kurulmasına emek veren, ilkönce Prusya Kralı, sonra da Alman İmparatoru olan I.Wilhelm ölünce (1888) yerine geçen II.Wilhelm, Bismarck'ın bu ihtiyatlı siyasetini beğenmedi. O'na göre her açıdan büyüyen ve dünyanın en güçlü devletleri arasına giren Almanya'nın kendi yaşam alanı için, denizaşırı ülkelere iyice açılması, sanayisinin ihtiyaçları için yeni pazarlar bulması gerekliydi. Bunun için de dünyanın üçte birini elinde tutan İngiltere ile karşı karşıya gelmesinden kaçınılamazdı. Zira dünya 18.yüzyılın sonunda sömürgeci ülkeler tarafından paylaşılmıştı.

En büyük sömürgeci ülke İngiltere idi. Ardından pek çok denizaşırı bölgesini İngilizlere kaptırmasına rağmen Fransa geliyordu. İspanya, Portekiz, Hollanda ve Belçika da dünyayı coğrafi keşiflerin başladığı zamanlardan beri paylaşmışlardı. Bu ülkeler sanayileşmelerini ve zenginliklerini büyük ölçüde sömürgelerine borçluydular. Alman devletleri ise hiçbir sömürge edinememişlerdi;zira siyasal açıdan güçsüzdüler. Ama yine de sanayi ülkeleri arasında önemli bir yere çıkmışlardı. Şimdi Almanya birleşip sanayi gücü iyice artınca iki gerçek belirdi: Demek ki sömürgelere dayanmadan da sanayileşmek ve zenginleşmek mümkündü. İkincisi, oluşan bu dev sanayiyi beslemek için mutlaka yeni pazarlar bulunmalıydı, ama artık edinilecek sömürge kalmamıştı.

Bu durumda II.Wilhelm, İngiltere başta olmak üzere diğer sömürgeciülkelerin ellerinde bulunan pazarlara göz dikti. Sömürgeci ülkeler "Çin" gibi kendilerinden uzak bazı büyük ülkeleri aralarında anlaşarak nüfuz bölgelerine ayırdılarsa da, dünyanın yeni baştan paylaşılması için bu tür uzlaşmalar yetersizdi. Çünkü Almanya, eline geçirdiği ve geçireceği pazarları korumak için dev bir donanma yapmaya başlayarak denizlerde İngiltere'nin en büyük rakibi durumuna gelmek üzereydi. Bütün bu gelişmelere karşı olan Bismarck görevden ayrıldı (1890).Bunun üzerine II.Wilhelm çok daha rahat davranmaya başladı. İngiltere'yi kızdıran adımları atmayı sıklaştırdı. Bir düşüncesi de Osmanlı Devleti üzerinde tam bir egemenlik kurmaktı. Bu yolla şu amaçları gerçekleştirecekti:
• İngiliz sömürgelerinde milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Osmanlı padişahı aynı zamanda Müslümanların halifesi kabul ediliyordu. Bu yolla İngiliz sömürgelerinde büyük huzursuzluklar çıkartılabilirdi.
• Süveyş Kanalı 1868 yılında açılınca Ortadoğunun İngiltere için önemi daha da artmıştı. Zira bu yolla İngiliz İmparatorluğu'na bağlı ülkeler arasında ulaşım çok daha rahat sağlanıyordu. Bu kanalı Fransızlar açmışlardı Ama İngilizler bir süre sonra Kanal Şirketinin paysenetlerini satın almış ve oraya ekonomik bakımdan hakim olmuşlardı.Sonra da hiçbir gerekçe göstermeden Mısır'ı da işgal ederek (1881) Ortadoğu yollarını tam bir güvence altına koymuşlardı. Eğer Osmanlı Devleti Almanya'nın otoritesi altına girerse, bu yol üzerinde İngiliz denetimi sona erecekti. Böylece o zamanki deyimi ile "Almanya İngiltere'nin boğazını sıkmış gibi" olacaktı.
• Bütün bu iki önemli sonuçtan başka Almanlar fazla nüfuslarını özellikle Batı Anadolu'ya yerleştirmeyi düşünüyorlardı. Bu konuda bilimsel çalışmalar yapılmıştı. Anadolu bir Alman "kolonisi" haline getirilecekti.

Eğer bu hedefler gerçekleşirse, Almanlar bir taşla birkaç kuş vurmuş olacaklardı. II. Wilhelm, Osmanlı Devletine yumuşak davranışlarla yaklaştı. Ülkemizi birkaç kez ziyaret etti. Bunların ikincisi en önemlisidir. 1898 yılında Osmanlı Devletine gelen Alman İmparatoru ülke içinde de gezintilere çıkmış, bu arada Filistin'e kadar uzanmış, Kudüs'te İngilizlere gözdağı verme amacını güden konuşmalar yapmıştır. Ardından Şam'a geçmiş, orada Osmanlı üniforması giyerek "Dünyadaki Müslümanların tek dostu bulunduğu, bunun da Almanya olduğu" konusunda yaptığı ünlü konuşma ile Alman dış politikasında önemli bir değişikliğin yolunu açmıştır.Bu siyaset sözde kalmamış, Almanlar giderek Osmanlı ülkesinde çok önemli ekonomik ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Bunlardan en çarpıcı olanı Avrupa'yı Basra Körfezine bağlayacak Bağdat Demiryolu hattının yapımını diğer büyük devletlerden kapıp üstlenmeleridir. Tahmin edeceğiniz gibi bu davranışlar, zaten dünyanın diğer yerlerinde de İngiliz ve Fransız çıkarlarını tehlikeye düşüren Almanya'ya karşı o devletlerdeki tepkinin hızla artmasına neden oluyordu.

Daha II. Mahmut zamanında Osmanlı ordusunu düzeltmek için Prusya'dan subaylar getirtilmişti. 19.yüzyılın sonlarına doğru yine bu yola gidilerek, bu kez yeni kurulan Alman İmparatorluğundan uzman subaylar çağrılmaya başlanmıştı. Ancak donanma için İngiliz, jandarma için de İtalyan uzmanlarından yararlanıldığını da söyleyelim. Bu biçimiyle asker uzmanlar sadece eğitim işlerinde yararlı oluyorlardı. Ama, Almanya'nın ekonomik ve kültürel alanda artan etkisi, İkinci Meşrutiyet döneminde askerlik kesiminde kendini daha fazla gösterdi. Hele İngiliz ve Rus politikalarının tamamen Osmanlı Devletini çökertmeye yönelik bir durum alması, Fransa'nın da böyle bir ortaklığa girme istekleri, Osmanlı hükümetlerini Almanya'ya iyice yanaştırıyordu. Balkan savaşlarındaki yenilgilerden sonra İmparatorluğun kaderinde en büyük söz sahibi olan Enver Paşa, büyük ve romantik bir Alman hayranıydı. Berlin'de ataşelik de yaptığı için Almanları iyi tanıdığını sanıyordu. Balkan Savaşlarında neredeyse çöken orduyu yeni baştan kurmak gerekiyordu. İşte Enver Paşa için bu konuda tek yardımcı, Almanya idi. Tahmin edersiniz ki Almanlar da böyle bir yardım için son derece hevesli idiler. Balkan Savaşlarının bitiminde Almanya ile bir askeri yardım antlaşması imzalandı. Bu antlaşma normal bir eğitim ve yardım işinden çok daha fazla kapsamlı işler yapılmasını öngörüyordu. Ordunun en iyi bir biçimde kurulabilmesi için Alman subaylarına belli başlı birliklerde doğrudan doğruya komuta yetkisi verilmişti. Kestirebileceğiniz gibi, Mustafa Kemal Bey gibi pek çok subay Alman askerlerinin komutası altına girmek istemezdi. Ama antlaşmanın yürütülmesi gerekti. Şurası da bir gerçektir ki bu yolla ve Enver Paşanın örgütleyici yeteneği ile, Osmanlı ordusu kısa süre içinde toparlandı. Büyük bir reform yapılarak ordunun temelinde önemli ve olumlu gelişmeler görüldü. Ama pek çok birlikte komuta Almanların elindeydi. İşte Birinci Dünya Savaşı çıktığı zaman Osmanlı ordusu Alman nüfuzu altına girdiği gibi, ülkenin pek çok kesimlerinde de bu öge ağırlığını bütün gücüyle hissettiriyordu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Savaşın Nedenleri ve Çıkışı

1914 yılında çıkarak 1918'e kadar pek çok ülkeyi kasıp kavuran, tarihte o zamana kadar görülen en kanlı savaş elbette birdenbire çıkmamıştır. 19. yüzyılda büyük anlaşmazlıklar içinde bulunmayan ve dünyayı aralarında bölüşüp iyi-kötü geçinen emperyalist devletler, o yüzyılın son çeyreğinde Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla oluşturdukları dengeyi yitirmişlerdi. Büyük devletler, bütün çabalarına rağmen, bozulan dengeyi kuramadılar. Çekişen ekonomik çıkarların yol açtığı gerginlik müthiş siyasal bunalımlara yol açtı. Bunalımlara yol açanlar, kendi çıkarlarından özveride bulunamıyorlardı. Özellikle günden güne güçlenip bütün dünya denizlerine egemen olmaya

başlayan, İngiltere ile Fransa'nın pek çok pazarını kapan, Almanya, Avrupa'da izlediği siyasetle de gerginliğin artmasına yol açıyordu.

Balkan Yarımadası, Osmanlı egemenliğinden çıkınca, orada kurulan ve sınırları doğal ve ekonomik koşullara göre çizilmeyen devletler arasında kıyasıya bir rekabet başlamıştı. Bu devletlerde yaşayan insanların etnik yapıları karmakarışıktı. Ama bu karışıklık içinde "İslav" ögesi üstün çıkıyordu. Yani çoğunluk onlarda idi. En büyük İslav topluluğunu Ruslar oluşturur. Daha sonra sırasıyla Polonyalılar (Lehler), Çekler, Slovaklar, Slovenler, Hırvatlar, Sırplar ve Bulgarlar belli başlı İslav uluslarıdır. Bu ulusların dilleri biribirine çok yakın akrabadır. Hepsi Hristiyan olan İslav ulusları arasında Polonyalılar, Çekler, Slovenler, Slovaklar ve Hırvatlar büyük çoğunluklarıyla Katolik; Sırplar ve Bulgarlar ise Ortodokstur. Balkanlarda ayrıca, İslav olmamakla birlikte Ortodoks olan Yunanlılar da vardır. Ruslar bütün 19. yüzyıl boyunca bir yandan Panslavizm, bir yandan da panortodokslukla bu ulusları birleştirmeye çalışmışlardır. Balkanlarda Ortodoksluk duygularıyla Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırplar birleşip Osmanlı egemenliğine son verecekler, biraz daha kuzeyde yaşayan, Hırvatlar, Slovenler ve Slovaklar ile Çekler de, içlerinde yaşadıkları Avusturya İmparatorluğunu çökerteceklerdi. Bu projenin ilk bölümü büyük ölçüde gerçekleşti. İkinci bölümünde ise güçlü Avusturya'nın direnişi ile karşılaşıldı. Bu arada Polonyalıların hiçbir zaman Rus üstünlüğünü tanımak istemediklerini de belirtmek yararlıdır.

Bosna-Hersek'te büyük ölçüde Müslüman İslavlar yaşıyorlardı. Bunlar kendilerini yüzlerce yıl Türk saymışlardı. Fakat aralarında bir hayli de Ortodoks bulunuyordu. Bunlar Sırbistan ile birleşmek istiyorlardı. Halbuki Bosna-Hersek'in yönetimi Berlin Barışına göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna verilmişti. Rusların kışkırtmaları ile Sırp militanları Bosna-Hersek'te ayaklanmalar çıkartmaya çalışıyorlardı. Amaç, Rusların desteğinde bir büyük Sırbistan kurmaktı. Ruslar ayrıca, Avusturya topraklarında yaşayan diğer İslavları da kışkırtıyorlardı. Bütün bu olaylar Rusya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun aralarının iyice bozulmasına yol açmıştı. İngiltere de artık, Rusya'yı desteklediğinden ve onu Osmanlı Devleti üzerinde serbest bıraktığından Balkanlardaki huzursuzluk iyice artmıştı. Bu durumda Avusturya-Macaristan'ın doğal bağlaşığı Almanya oluyordu. Zira İngiltere ile arası açılmaya başlayan Almanya, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini hiç hoş karşılamayan bu ülkenin desteklediği Rusya ile artık iyi geçinemezdi. Görüldüğü gibi Avrupa'da bir kutuplaşma başladı. 1871'de uğradıkları ağır yenilgi nedeniyle ve sömürgeleri üzerindeki pazar kapma çabaları dolayısı ile de Fransa ile Almanya'nın da arası açıktı. Bu arada İtalya, Almanya'ya yanaşmış ve bazı çıkarlarını bu biçimde karşılayabileceğini düşünmüştü. Demek ki 20.yüzyıl başında dünyada büyük devletler arasında bir kutuplaşmaya gidiliyordu. Balkan savaşlarıyla Osmanlıların Avrupa'dan hemen hemen dışlanması üzerine Avusturya-Macaristan ve Rusya arasındaki çekişme daha ileri boyutlara ulaştı.

Sırp ulusçuları Bosna-Hersek'i de Sırbistan sınırları içine almak için çalışıyorlardı. Bu çalışmalar bir terör biçimini almıştı. Bosna-Hersek'in merkezi olan Saraybosna kentine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı ile eşi bir gezi yapıyorlardı. Gezi sırasında 28 Haziran 1914'te Sırp teröristlerce bu çift öldürüldü. Olay büyük yankılar yaptı. Avusturya-Macaristan Hükümeti kendi güvenlik güçlerinin Sırbistan'a girerek katilleri yakalamasını istedi. Bu isteği Sırbistan reddetti. Bunun üzerine 28 Temmuzda Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya, Balkanlarda aleyhine gelişen bu durum karşısında sessiz kalmadı ve o da hazırlıklara başladı. Bağlaşığı Avusturya-Macaristan'ı Rusya karşısında yalnız bırakmamak isteyen Almanya, 1 Ağustosta Rusya'ya savaş ilan etti. Bu fırsatları değerlendirmek isteyen, kendisine karşı hazırlanan Fransa'yı susturmak için Almanya, bu devlete de 3 Ağustos'ta savaş açtı ve orduları Belçika üzerinden Fransa'ya yürümeye başladı. Belçika ise İngiltere'nin de aralarında bulunduğu büyük devletlerce 1839 yılında yansız kabul edilmişti. Almanlar bu antlaşmayı bozuyorladı. Bu olay İngiltere'yi harekete geçirdi. 4 Ağustos'ta da İngiltere Almanya'ya savaş açtığını bildirdi. Almanya'nın Rusya, Fransa ve İngiltere'ye açtığı savaşlara 12 Ağustos'a kadar Avusturya-Macaristan da katıldı. Böylece o zamana kadar görülmemiş bir gruplaşma içinde büyük devletler birbirlerine girdiler. Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu grup "İttifak (bağlaşma) Devletleri", diğerlerinin oluşturdukları grup ise "Anlaşma (İtilaf) Devletleri" adıyla anılıyordu. Savaş sadece Avrupa ile sınırlı da kalmadı. Denizaşırı ülkelerde Alman sömürgelerine da yayılarak dünya haritasının büyük bir bölümü üzerinde geçmeye başladı. Ama savaşın asıl ağırlık noktası ilkönce Almanya'nın Batı ve Doğu cephelerindeydi.

Savaşın Gelişmesi

Avrupa Cepheleri

Almanlar daha önce, 1871'de, Prusya ordularının yıldırım harekatı ile birkaç haftada Fransa'yı işgal edeceklerini umuyorlardı. Ama bu kez büyük zorluklarla Belçika'yı aştıktan sonra, uzun Fransız sınırında görülmemiş bir direnişle karşılaştılar. Batı cephesinde böylece yıpratıcı ve sonuca götürmeyen bir siper savaşı başladı. Almanlar, burada Fransız ve İngilizlere karşı büyük birlikler tutmak zorunda kaldılar. Ayrıca, savaş öncesi Almanya'nın bağlaşığı olan, ama savaş başlayınca yansızlığını ilan eden İtalya, bir süre sonra grubunu değiştirdi ve Anlaşma devletlerine katıldı. **Böylece savaş Avusturya-Macaristan ordularının Kuzey İtalya'ya da yayılmaları sonucunu doğurdu ve cepheler iyice genişledi.** Buna karşılık Avrupa'nın doğusunda Almanlarla Avusturyalılar Ruslara karşı büyük başarılar kazanıyorlardı. Öyle ki Rus çarı ordularının komutasını doğrudan doğruya yüklenmek zorunluluğunda kalmıştı. Böylece Avrupa'nın doğusunda savaş Bağlaşma (İttifak) grubunun üstünlüğü ile sürüyordu.

Osmanlı Devletinin Savaşa Girişi

Savaş patlak verdiği zaman işbaşında bulunan Osmanlı Hükümeti, bu büyük felaketin dışında kalma kararını vermişti. İtilaf (Anlaşma) devletleri de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesini istemiyorlardı. Bu savaşa Osmanlıların, Ruslarla birlikte girmesi olası değildi. Bundan dolayı İtilaf devletleri, Osmanlıların hiç olmazsa yansız kalmalarını sağlayarak kendi karşılarındaki cephelerin genişlemesini önlemek istiyorlardı. Hatta bu uğurda gizli görüşmelerle Osmanlılara bazı ödünler vermeyi bile yükümlenebileceklerini bildiriyorlardı.

İttihatçıların Hükümetinde özellikle sivil kanada mensup olanların istekleri de yansız kalmaktı. Ama, İmparatorluğun kaderinde en büyük rolü yüklenmiş olan Enver Paşa hiç de böyle düşünmüyordu. Ona göre savaşa Almanların yanında girmek, İmparatorluğun kurtulması için son şanstı. Enver Paşa, savaşı Almanların kazanacağına inanmıştı. Eğer onların yanında yer alınırsa, pek çok konuda önemli çıkarlar sağlanabilirdi:İlkönce Balkan savaşlarında

uğradığımız yitikler giderilirdi... Almanlar Rusları nasılsa çökerteceklerdi. Böylece Kafkaslardaki Türkler bağımsızlaşacak ve oradan Ortaasya'da yaşayan Türklere ulaşıp büyük bir Turan İmparatorluğu kurmak olanağı doğacaktı. Yine, savaşı kazananlar arasında yer alınca bundan pek çok ekonomik çıkarlar da elde edilecekti.

Enver Paşanın bu düşüncelerini pek kimse bilmiyordu. Ancak o, Almanlarla sürekli gizli ilişkiler içindeydi. Hatta savaşın patlak verdiği günlerde, Almanlarla gizli bir bağlaşma antlaşması bile imzalamıştı (2 Ağustos 1914). Hükümetin çoğunluğu yansızlık ilkesine sıkı sıkıya sarılmıştı. Hatta Osmanlı Hükümeti, Eylül başında kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmişti.Bu gerçekten cesurca verilmiş bir karardı. İtilaf devletleri bu karardan hoşnut kalmamış olsalar bile, Osmanlıların yansızlığını bozmamak için seslerini çıkartmadılar. Hatta bu kararı bir ölçüde onayladıklarını sezdirip Osmanlı politikasını kendi yönlerinde değiştirme umudu bile güttüler.

Almanlar Batı cephesinde mıhlanıp kalmışlardı. Doğuda Ruslara karşı başarılar gösteriyorlarsa da bu onlara çok büyük kuvvetlerini orada tutmalarına mal oluyordu. Savaşın bir an önce bitirilmesi için Anlaşma (İtilaf) devletlerinin güçlerini bölmeli, cepheleri genişletmeliydi. Bunun için en güzel çare, Osmanlı Devletinin yanlarında savaşa girip savaş alanının genişletilmesiydi. Almanlar, Türkün kanıyla kendi çıkarlarına bir an önce ulaşmak istiyorlardı. Onların, bir başka hesabı daha vardı: Bu ünitenin baş taraflarında da söylediğimiz gibi, Halife de sayılan Osmanlı Padişahının bu konumunun gerçek niteliğini bilmediklerinden, ilan edilecek bir "kutsal cihat" sonucu İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki milyonlarca Müslümanın bu çağrıya uyup ayaklanacaklarını sanıyorlardı.

Enver Paşanın hayallerini ustaca kullanan Almanlar sonunda, Osmanlı Devletinin savaşa girmesini sağladılar. Bu bilinen olayı bir kez daha kısaca anımsamakta yarar vardır:
Savaş başlayınca, Alman donanması Akdeniz'de de harekata başlamıştı. İki Alman savaş gemisi (Goeben ve Breslau) İngiliz-Fransız donanması önünden kaçmışlar ve sığınacak yer olarak yansız Osmanlı Devletini bulmuşlardı. 11 Ağustosta Boğazları geçip İstanbul'a gelen bu iki gemiyi İtilaf donanması yakalayamadı.

Osmanlı Devleti yansız olduğu için savaşanlar onun topraklarına giremezlerdi. Bu durumda Osmanlı Hükümeti şu işlerden birini yapmak zorundaydı: Ya bu iki gemiyi kara sularına kabul etmeyip geriye yollayacaktı veya onların sığınmalarına izin verince, mürettebatını göz altına alıp, gemileri de savaş bitinceye kadar kımıldamaz durumda tutacaktı.

Ama Osmanlı Hükümeti -Almanların da kışkırtmasıyla- böyle yapmadı. Bu iki gemiyi satın aldığını bildirdi. Bu da bir çözüm yoluydu. Ama Osmanlı Hükümeti yansızlık kuralına ters düşen bir hareket yaptı. Gemilerin mürettebatını "Osmanlı hizmetine" aldığını ilan etti. Filo komutanı Amiral Souchon "Suşon Paşa" oldu. Bu yapılan hiç de doğru bir iş değildi, ama Enver Paşa ile Alman Genelkurmayı arasındaki gizli planın bir parçasıydı. Nitekim bu gemiler 28-29 Ekim 1914 gecesi Enver Paşanın gizli bir buyruğu ile Karadeniz'e açılıp Rus limanlarını bombardıman etmeye başladılar. Osmanlı Hükümetinin pek çok üyesi bu olayı ancak başladıktan sonra öğrendi. Ama artık "Başkomutan Vekili" sanını da almış olan Enver Paşanın iradesine karşı gelmek mümkün değildi. Bütün egemenlik gücünün padişahta toplandığı Osmanlı Devletinde başkomutan da doğal olarak padişahtı. Saraya damat da olan Enver Paşa şimdi "padişahın başkomutanlık yetkisini" başkumandan vekili olarak kullanıyordu. Böylece Enver Paşanın hem askeri hem de siyasal gücü doruğa erişmişti.

Anlaşma devletleri peşpeşe Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmeye başladılar. Osmanlıların yansız kalarak işlerini kolaylaştırması çabaları suya düşmüştü. Şimdi savaş Almanların yararına gelişebilirdi. Osmanlı ülkesinde yeni cepheler açıldı. Türk ulusu bir hiç nedeniyle kanlı savaşın içinde buldu kendini. Artık dört yıl süre ile ağır ve zor bir dönem içine girilmişti.

Osmanlı Ülkesinde Açılan Cepheler

Savaş Osmanlı ülkesine sıçrayınca, başlıca aşağıdaki cepheler kuruldu ve kanlı çarpışmalar sonucu kapandı.

Doğu Cephesi

Osmanlı Devleti savaşa girer girmez, Doğuda büyük bir Rus cephesi açıldı. Bu cephenin açılmasını her iki yan da istiyordu: Ruslar, Berlin Barışı ile ellerine geçirdikleri Doğu Anadolu'daki Kars, Ardahan ve Batum'u ilerideki savaşlar için bir hazırlık üssü durumuna getirmişlerdi. Osmanlı Devletine hep sadık kalan ve refah içinde yaşayan, ancak şimdi Rus sınırları içinde kalan bir bölüm Ermeniyi, Kafkas Ermenistan'ı ile işbirliği içine sokmuşlardı. Böylece bir "Ermeni Sorunu" başlamıştı. Rus etkisiyle militanlaşan bu Ermeniler, yüzlerce yıl barış içinde yaşayan diğer Ermenilerin bir bölümünü de etkilemişlerdi. Böylece daha 19.yüzyıl sonlarında Anadolu'nun birkaç yerinde ufak çaplı Ermeni hareketleri görülmüşse de genellikle sağduyu sahibi olan bu yurttaşlarımız kışkırtmalara kapılmamışlardı. Ama şimdi Rusya ile Osmanlı Devleti arasında savaş başlayınca, Rusya bölümünde kalan Ermeniler silahlandırılmış ve Çarlık ordusu içinde Türklere karşı kullanılacak önemli bir güç durumuna gelmişlerdi. Şimdi bu askeri güçle Ruslar, Doğu Anadolu'daki diğer illeri el erine geçirmeyi ve imkan bulurlarsa bağlaşıkları olan İngilizlerden önce Basra Körfezine inmeyi düşünüyorlardı.

Enver Paşa ise ani bir baskınla bu Rus güçlerini dağıtıp, ilkönce Kars, Ardahan ve Batum'u kurtaracağını hesaplıyordu. Ardından Osmanlı birlikleri Güney Kafkasya'ya girip oradaki Müslümanları Ruslara ve Ermenilere karşı ayaklandıracaklardı. Buraları da ele geçirdikten sonra Turan yolu açılmış olacaktı. 1914 yılı sonbaharında Ruslar Sarıkamış çevresinde yığınak yapmaya başladılar ve ileri harekete geçtiler. Bu sırada başında Enver Paşanın bulunduğu Osmanlı karşı saldırısı ile karşılaştılar. Enver Paşa önceleri başarı kazanmıştı. Ama çok acele hazırlanan bu saldırıda kış koşulları dikkate alınmamıştı. Soğuk, yolsuzluk, hastalık ve beslenme zorlukları Türk askerine Rusların veremediği zararları getirmiş ve 100 bine yakın gencimiz Allahuekber dağlarında donarak şehit düşmüşlerdi. Bu büyük başarısızlık, Enver Paşanın iyi bir asker olmadığının tam bir kanıtı idi. Böylece daha savaşın ilk aylarında en seçme yüz bin kadar askerimizi yitirmiştik. Kafkas cephesi böylece 1915 yılı sonbaharına kadar sessiz kaldı. Ama bu arada Rus ajanları Osmanlı topraklarında kalan Ermenileri büyük ölçüde ayaklandırmaya başladılar. Elinde kalan toprakları korumak zorunda bulunan Türk ordusu için bu hareketler tam bir "arkadan hançerleme" sayılırdı. Hükümet

bu amaçla, ayaklanma bölgelerinde yaşayan Ermenileri Lübnan'a, zorunlu iskana gönderdi. Doğu Anadolu'nun o günkü koşulları içinde birçok Ermeni -oralarda yaşayan pek çok Türk gibi- çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Bu Ermeniler arasında sağlıklı kalabilenler Suriye'ye ulaşır ulaşmaz, oranın komutanı ve aynı zamanda Bahriye Nazırı, İttihat ve Terakki'nin Enver Paşadan sonraki en güçlü askeri önderi olan Cemal paşa tarafından sevecenlikle karşılanıp, Lübnan'ın çeşitli yerlerinde iskan edildiler. Eğer Osmanlı Hükümetinde bir Ermeni kırımı niyeti olsa idi, Cemal Paşa bu insancıl harekette bulunabilir miydi? Bu olaylar cereyan ederken, karşılarında artık düzenli Osmanlı birliklerinin çok azaldığını anlayan Ruslar, 1915 yılı yaz aylarında yine saldırıya geçtiler. Ruslar 1916 yılı başlarında Erzurum önlerine geldiler. O yılın Şubat ayında Erzurum ve Muş, 3 Martta Bitlis, 19 Nisanda Trabzon ve 25 Temmuzda da Erzincan Ruslar tarafından işgal edildi. Ruslar Doğu Avrupa cephesinde Almanlar ve Avusturyalılar önünde ezilircesine yenilirken, tek başarılarını Doğu Anadolu'da kazandılar.

Rus İhtilali ve Doğu Cephesinin Kapanması

1917 yılı sonbaharında **Rusya'da ihtilal çıktı.** Çar tarafından sürgüne gönderilen Lenin'in ihtilali hazırlamak üzere Almanlarca gizlice Rusya'ya yollanılması önemlidir. Savaştan bezmiş ve Çar yönetiminin baskısından bunalmış olan Rus halkı ayaklandı. İlk ayaklanmada Lenin değil, Sosyal Demokratlar başarı kazanmışlardı. Yüzlerce yıllık Çarlık yıkıldı. Yeni bir rejim kuruldu. Ama bu rejim Rus halkının beklentilerini yerine getirmedi;savaşa devam kararı verdi. Ruslar Almanlar karşısında yeniden çok ağır yenilgilere uğrayınca, Lenin kesin olarak devreye girdi. Sosyal Demokratlar devrildiler. Yeni kurulan rejim savaştan hemen çekildi; Almanya ve bağlaşıklarıyla 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı.

Ruslar bu barış ile bütün Doğu Cephesini kapattılar. Almanlar Doğudaki birliklerini Batıya kaydırdılar. Bizim açımızdan bu Barış Antlaşmasının başlıca hükümleri şunlardır: Ruslar 1878 Berlin Barışı ile bizden aldıkları Kars, Ardahan ve Batum'u geri veriyorlardı. Ruslar Kafkasları da boşaltmışlardı. Böylece bizim için Kafkasya yolu açıldı. Birliklerimiz Kafkasları aşıp Bakü'ye kadar geldiler. Ama Hazar petrollerinde gözü olan "dostumuz" Almanlar oraya bizden önce varmışlardı. Bu nedenle, dostumuzla aramız açılıyordu. Fakat bir süre sonra asıl savaş Bağlaşma grubunun tam bir hezimeti ile bitince, buraları boşaltıldı. Osmanlı birlikleri çok gerilere, Erzurum önlerine kadar çekilmek zorunda kaldılar. Bu olay, Doğu Anadolu'nun tarihine yeni bir kara dönem getiriyordu.

Çanakkale Cephesi

Rusya daha savaş başlamadan büyük bir siyasal, toplumsal ve ekonomik bunalım içine girmişti. Bunun Rus tarihinin derinliklerinden gelen pek çok nedenleri vardır. Yayıldığı olağanüstü geniş alanlara, hükmü altına aldığı pek çok ulusa rağmen, Çarlık rejimi siyasal koşullar bakımından Yeniçağa bile geçememişti. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşına girilmesi Çarlık rejimi için bir tehlike oluşturacaktı. Öyle de oldu. Alman ve Avusturya ordularına ardarda yenilen Ruslarda direnme gücü azalıyordu. Ekonomi iyice gerilemişti. Ordu pek çok eksiklikler içinde idi. Rusya'nın bu durumu Anlaşma devletlerini çok rahatsız ediyordu. Rusya'ya öyle bir yardım ulaştırılmalıydı ki, bu yolla hem bağlaşıkları olan bu devlet rahat bir nefes alsın, hem de Almanya'nın başlarına sardığı Osmanlı Devleti çöküp savaştan çekilsin. Rusya'ya yardım ancak Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinden ulaştırılabilirdi. Boğazları ele geçirmeyi Savaşın önderliğini yapan İngilizler çok kolay bir iş olarak görüyorlardı. Ellerinde öyle güçlü bir donanma vardı ki, bunun karşısında Boğazlardaki Türk birliklerinin dayanması imkansızdı. Boğazlar ele geçirilince elbette İstanbul da düşecek, Osmanlı Devleti tarihe karışacaktı. Böylece hem Rusya'ya yardım akıp tehlikeye düşen rejim güçlendirilecek, hem Osmanlı Devleti ortadan kaldırılıp Almanların harekat alanı daraltılacak, hem de Rusya'ya Osmanlı ülkesinden verilecek paylarla bu devletin daha da güçlenmesi sağlanacaktı. Sözün kısası, savaş bitecekti.

İngilizlerle Fransızlar bu ana düşünceyi uygulamaya sokmak için en ufak ayrıntılara kadar hazırlandılar. İlkönce Çanakkale Boğazı ele geçirilecekti. Ondan sonrası kolaydı. Bu Boğaz ele geçince oraya yerleşecek büyük kuvvetler İstanbul'un alınmasını birkaç hafta içinde sağlayacaklardı. İngiliz ve Fransız hükümetleri hazırlıklarını var güçleri ile hızlandırdılar ve o zamana kadar eşi görülmemiş büyüklükte bir donanma hazırladılar. Bu donanma 19 Şubattan (1915) itibaren Kumkale ve Seddülbahir müstahkem mevkilerini (berkitimlerini) çok ağır bir bombardımana tuttu. Bombardıman bir ay kadar sürdü. Artık Türk mevzilerinin tamamen sustuğunu sanan düşman gemileri 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazından rahatça geçeceklerini düşündüler. Ama bir gece önce minik gemi "Nusret"in döşediği mayınlar ve sustuğu sanılan Türk topçusunun aman vermez ateşi karşısında altı büyük ve zamanın en modern savaş gemisini yitirince geri çekildiler. Çanakkale Boğazını sadece donanma gücüyle geçmenin imkansız olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine ilkönce Gelibolu Yarımadasını işgal edip orada iyice tutunduktan sonra Boğaza rahatça hakim olmayı hedeflediler. 25 Nisanda o güne kadar tarihin gördüğü en büyük çıkarma hareketi başladı. On binlerce İngiliz ve Anzak askeri dalgalar halinde karaya çıkıyorlardı. Fransızlar da Kumkale'ye ayak basmışlardı.

Osmanlı ordusuna silah ve cephane yardımının yapılması için Almanya ile arasında bir ulaşım imkanı sağlanmalıydı. Bu ise ancak Bulgaristan'ın da savaşa katılması -veya saf dışı edilmesiyle- mümkündü. Bulgarlar Almanlarla savaşmaktansa anlaşmayı yeğlediler. Fakat Anlaşma devletleri buna engel olmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Osmanlı Ordusu kendi imkanlarıyla Çanakkale'yi savunmaya başladı. Akıllara durgunluk veren kahramanlık destanları yazıldı. 1915 yılında İngilizlerin giriştikleri bir büyük çevirme hareketi de Mustafa Kemal Beyin Anafartalardaki zamanında müdahalesi ile önlendi. Bundan sonra iki taraf arasında yıpratıcı bir siper savaşı başladı. 1915 yılı Ekim ayında, zaten savaş başından beri sempatisi Almanya yanında olan Bulgaristan da savaşa girdi. Bulgarları buna razı edebilmek için, Edirne'nin karşısındaki Dimetoka'yı onlara bırakmak zorunda kalmıştık. Böylece bu güzel yurt parçası da, bu kez kendi rızamızla,elimizden çıktı. Bulgaristan'ın da Bağlaşma grubu yanında savaşa katılmasıyla Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki yol açılmış oldu. Alman malzemesi yurdumuza akmaya başladı. Bunun üzerine İngilizler büyük umut bağladıkları Çanakkale projesinden tamamen vazgeçtiler 9 Ocak 1916'da son birliklerini de gizlice gemilere bindirip Çanakkale'yi boşalttılar. Böylece iki yana yarım milyona yakın insan yitiğine mal olan bu mücadele Türk askerinin tek başına, hiç yardımsız en büyük donanmayı ve en güçlü orduları yenebileceğini gösterdi; yeter ki iyi yönetilsin. Bu zaferin pek çok sonucu oldu:İstanbul kurtuldu ve savaşın hemen bitmesi umutları suya düştü. Rusya'ya yardım imkansızlaştı. İhtilalin bir nedeni de Çanakkale başarısızlığı dolayısı ile dostlarının yardımından Çar Hükümetinin yoksun kalmasıdır.

Irak, Kanal ve Filistin Cepheleri

Osmanlı Devletinin savaşa girişiyle genişleyen cephelerde İngilizleri en fazla kaygıya düşüren Irak ve Filistin'de yapılması olası çarpışmalardı. Büyük Alman yardımı ile bu bölgelerdeki üstünlüğünü pekiştiren Osmanlılar, Basra Körfezini Alman donanmasına açabilirler ve Mısır'a geçerek Süveyş Kanalını tümüyle denetimlerine alma imkanı bulabilirlerdi. Bu nedenle hem Irak, hem de Filistin'de İngilizlerle kanlı savaşlar cereyan etti. İngilizlerin hesaplayamadıkları, ama kendi yönlerinden olumlu bir olay vardı:Almanlar bu cephelere büyük birlikler göndermek imkanından yoksundular. Alman yardımı sadece malzeme, komutan ve teknik adamlarla sınırlı idi. Bu durumda Arap ülkelerini savunmak görevi Türk askerinin omuzlarına binmişti. İngilizleri Araplar bir düşman olarak da kabul etmiyorlardı. İngilizler müthiş bir propoganda etkinliği ile, Arap ulusçuluğunu Türklere karşı yeniden uyandırmışlardı. Osmanlı halifesinin ilan ettiği "Kutsal Cihat"ın, İslamiyetle hiçbir ilgisi olmadığını, tam tersine bu yolla Arap halkının Alman tutsağı haline getirileceği düşüncesi işleniyor ve yüzlerce yıl Arapları kendilerinden de üstün sayarak onlara her türlü ayrıcalığı tanıyan Türkler en büyük düşman olarak tanıtılıyordu. İngilizler özellikle Peygamber soyundan gelen Haşimiler ile diğer önemli Arap ailelerini, bağımsızlık sözüyle kendi yanlarına çekiyorlardı. İşte Birinci Dünya Savaşında Arap ülkelerindeki cephelerde dış düşman İngilizlerdi; ama Araplar da Osmanlı ordusuna karşı her türlü akıl almaz hainlikleri yaparak iç düşman görevini yerine getiriyorlardı. Öyle ki,İngilizler bu yolla Türk askeri ile Arapları karşı karşıya getirerek yitiklerini çok azaltmışlardı.

Irak Cephesi

Savaşın ilk yıllarında Osmanlı kuvvetleri Irak'a çıkartma yapan İngilizlere karşı başarılı muharebeler vermişlerdi. Bağdat'a kadar ilerleyen İngilizlere büyük özveri ile direnen Türkler 1915 Ekim ayında Ktesifon'da onları yenerek geri çekilmeye zorlamışlardır. Düşmanı çekildiği Kutülamare'de büyük bir yenilgiye uğratan Türk birlikleri General Townshend ile 13 bin kişilik kolordusunu tutsak alarak Irak cephesinde büyük bir üstünlük kurmuştur. Ama bu ağır yenilgiden dersler çıkartan İngilizler Basra Limanını askeri harekat için genişleterek buraya büyük sayıda birlikler çıkartmışlar ve tekrar kuzeye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu çok üstün güçlere yapılan saldırı karşısında donatım bakımından da son derece yetersiz olan Osmanlı ordusu, elde ettiği mevzilerden çekilip Bağdat'ı kesin olarak İngilizlere bıraktı. Bundan sonra İngilizler Irak'ın kuzeyine kadar ilerleyip bu cephenin kapanmasını sağlamışlardır.

Kanal ve Filistin Cepheleri

İngilizler, yukarıda anlattığımız kuşkularında haklıydılar. Almanlar Filistinde bulunan Osmanlı birlikerini güçlendirip, onları Süveyş Kanalı üzerine bir saldırıya yönlendirmek istiyorlardı. Böylece Kanalın her iki kıyısına egemen olunacak ve oradan da Mısır'a akılacaktı.Bu projenin gerçekleşmesi İngiltere'nin Hindistan ile olan ulaşımının tamamen kesilmesi demekti. Ama kağıt üzerindeki bu planı gerçekleştirmek çok zordu. Zira Türk birliklerini güçlendirecek Alman kuvvetlerinin gelmesi mümkün değildi. Her bakımdan donanımsız, bedence güçsüzleşmiş, ayrıca Mekke Şerifi Hüseyin'in kışkırttığı Arapların hainlikleriyle de karşı karşıya kalan Ordumuzun böylesine büyük bir askeri harekatı gerçekleştirmek için imkanları yok gibiydi. Buna karşılık Mısır'daki İngiliz ordusu her bakımdan güçlüydü. Bu koşullar altında Cemal Paşa komutasındaki birliklerimizin Süveyş Kanalını ele geçirme girişimleri 1915 yılındaki bütün çabalara rağmen başarısız kalmıştır. Birliklerimiz Arapların da verdirdiği yitiklerle iyice zayıflayınca İngilizler Filistin'e ilerlediler. 1918 yılına kadar direnen Türkler, 400 bin kişilik büyük bir İngiliz ordusu karşısında derme çatma bir durum almış, 40 bin askerlik bir güçle karşı koyma imkanını yitirmişlerdi. İngilizler Suriye içlerinde ilerlemeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki birliklerimiz İngilizleri bugünkü Suriye sınırında bir süre tutabildi. Bu sırada Ateşkes imza edildi ve savaş bitti.

Almanlarla Avusturyalıların yardımlarına karşılık olmak üzere savaş sırasında tam mevcutlu bir kolordu, Almanlarla Avusturya-Macaristan ordularının Ruslara karşı savaşılan Galiçya cephesine gönderilmişti. Bu birliklerimiz Galiçya'da Ruslara karşı başarılı savaşlar vermiştir.

Savaşın Bitişi

Almanya, savaşı kısa bir süre içinde bitirebileceğini hesaplamıştı. Ama denizlere egemen olan ve sömürgelerinden çok bol hammadde ve askersağlama imkanına sahip İngiltere'nin bu konumunu çok fazla ciddiye almamıştı. Fransa hemen çökertilir ve ardında Osmanlı Devleti cepheleri dolayısı ile İngiliz kuvvetleri bölünürse savaş çabuk bitiverirdi.

Ama Almanların bu hesabı tutmadı. Her şeyden önce Fransızlar, İngilizlerin de yardımı ile, Almanları Batı cephesine mıhladılar. Osmanlı Devletinin savaşa girişi sadece Rusya'nın çöküşüne yol açtı. Çanakkale'de arzu ettikleri hedefe ulaşamayan Anlaşma devletleri ağır bir yenilgi sonucunda Rusya'ya yardım ulaştıramadılar ve bildiğiniz gibi orada ihtilal çıktı ve bu devlet savaştan çekildi. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle kapanan Doğu Cephesi Almanya'ya umulan rahatlığı sağlayamamıştır. Çünkü, Anlaşma Devletleri şimdi Yunanistan'ı yanlarına katıp orada da bir cephe açmışlardı. Irak ve Filistin cephelerinde yalnız bırakılan Türk askerleri de çekilmek zorunda kalıyorlardı. Denizlere kapalı olan Alman ekonomisi bu uzayan savaşın ekonomik gücünü tek başına üzerinde taşıdığı için artık dayanamaz bir duruma gelmeye başlamıştı. Bunun üzerine, daha Doğu cephesi kapanmadan İngiltere'ye durup dinlenmeden yardım taşıyan gemileri batırarak düşmanlarını bu yolla zayıflatmaya çalıştılar. Bunun için de "denizaltı" denilen, o günler için korkunç sayılacak bir silah buldular. Kurdukları büyük bir denizaltı filosu ile İngiltere ile Fransa'ya durup dinlenmeden malzeme taşıyan gemileri batırmaya başladılar. Batırılanlar arasında, savaşta yansız kalan Amerikalıların da gemileri bulunuyordu. Hatta zaman zaman içlerinde yolcu taşıyan Amerikan gemileri yanlışlıkla da olsa batırılıyordu.

Amerikan ulusu için bu duruma katlanmak imkansızdı. Bir aralık Amerikalıların tepkisinden ürken Almanlar denizaltı savaşına ara verdiler. Ama bu, karşı grubun iyice güçlenmesine yol açınca, bütün uyarılara rağmen tekrar bu yola başvurdular. Yine suçsuz sivilleri taşıyan Amerikan gemileri batırılmaya başlandı. Bunun üzerine, zaten savaşın başından beri Anlaşma grubuna sempati besleyen Amerika Birleşik devletleri 1917 yılı Nisan ayında Bağlaşma devletlerine savaş açtı. Bunu, gruba çıkarları ile bağlı bulunan pek çok devlet izledi. Bunların çoğu eylemsel olarak savaşa katılmasa bile, şimdi dört devletten oluşan Bağlaşma grubunun karşısına hemen hemen bütün dünya dikilmişti.

Amerika Birleşik Devletleri 19.yüzyılda bir dizi bunalım geçirmiş, sonunda büyük bir güç olarak dünya dengesindeki yerini alma yolunu tutmuştu. Ama ilkesi "Amerika kıtası dışındaki işlere karışmamaktı". Şimdi, savaşa girince bu ilke bozulmuş oldu ve bu devlet dünya politikasındaki ağırlığını yavaş yavaş duyurmaya başladı. Son derece iyi donatılmış, dinç bir Amerikan ordusu Batı Avrupa cephelerine katılınca savaşın gidişi değişti. Bu arada Doğu cephesinin kapanması da işe yaramadı. Zira Amerikan ordusu Batı cephesindeki durgunluğa son vermişti. Almanya'nın iki büyük bağlaşığından hiçbir umut yoktu: Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda yaşayan çeşitli uluslar ayaklanma eğilimleri içine girmişlerdi. Osmanlı ordusu ise ancak Alman yardımı ile ayakta durabiliyordu. Alman ekonomisi ise tükenme noktasına gelmişti. Bu arada barış için gizli görüşmeler başlamıştı; ama iki taraf da anlaşamıyordu. Savaşa girdikten bir süre sonra Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson (kendisi ünlü bir devletler hukuku profesörüdür) dünya üzerinde bir daha savaş çıkmaması ve İnsanoğlu'nun kesin bir barış dönemine geçebilmesi için gerekli gördüğü koşulları açıklamıştı. "**Wilson İlkeleri**" adıyla ünlenen bu koşullara göre, savaştan sonra hiçbir devlet, savaşı kazansa da toprak kazancı sağlamayacak, başka devletlerin egemenliği altında yaşayan uluslara kendi geleceklerini kurma imkanı verilecekti. Yenenler, yendikleri ülkelerden savaş tazminatı almayacaklar; bütün bu işleri düzenleyecek uluslararası bir örgüt de kurulacaktı. Bu ilkeleri, Amerikan yardımından yoksun kalmak istemeyen İngiltere ve Fransa tanıdı. İyice zor duruma düşen Almanya ile bağlaşıkları da Wilson'un düşüncelerini kabul edilebilir buldular. Almanya içinde de ayaklanmalar çıkmaya başlamıştı. Bağlaşma devletleri için savaşı sürdürmek imkanı kalmamıştı. Anlaşma devletleri ile ilk bırakışmayı Bulgaristan imzaladı ve savaştan çekildi (29 Eylül 1918). Böylece Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki bağlantı kesildi ve parça buçuk gelen Alman yardımının Türklere ulaşması imkanı tamamen yokoldu. Bu nedenle ikinci bırakışmayı Osmanlılar imzaladılar (30 Ekim 1918). Üçüncü olarak Avusturya- Macaristan İmparatorluğu 3 Kasım 1918'de savaştan çekildi. Son bırakışma anlaşmasını da 11 Kasım 1918'de Almanya imzaladı. Böylece dört yıl süren kanlı ve büyük ilk dünya savaşı bitmişti.

Siyasal sonuçlarını bir sonraki ünitede göreceğimiz bu savaşın İnsanlığa verdiği acıları şu rakamlar en çarpıcı biçimde göstermektedir:Dört yıl içinde savaşta 10 milyon kişi ölmüş ve 20 milyon insan da yaralanmıştı. Ekonomik bakımdan da tam bir yıkım olan bu savaşta 732 milyar mark doğrudan doğruya askeri harcamalara gitmiştir. Ayrıca dolaylı olarak yitirilen ekonomik değerler de 606 milyar mark olarak hesaplanmaktadır. Bu değerleri günümüzün para kuru ile hesaplarsanız dört yıl içinde ne kadar korkunç bir ekonomik felaketin yaşandığını anlarsınız. Bu yıkımdan yalnız yenilen değil, yenen devletler de paylarını almışlardı. Onlar da ağır toplumsal ve ekonomik bunalımlara düştüler.

OSMANLI DEVLETİ'NİN PARÇALANMAYA BAŞLAMASI VE BUNA İLK TEPKİLER -4

GİRİŞ

Dünyada Savaş Sonu Değişen Siyasal Yapı

Birinci Dünya Savaşı korkunç, insan ve ekonomi yitikleri yanında çok önemli siyasal değişikliklere de neden oldu. Savaş sonunda, tarihte çok büyük roller oynamış dört imparatorluk ortadan kalktı.

Çöken İmparatorluklar: Bunlardan birincisi Rus Çarlığı idi. Bildiğiniz gibi daha savaş sırasında yıkılan bu büyük imparatorluk, içindeki önemli siyasal ve toplumsal değişikliklerle yeni bir yapı almış ve tarihteki ilk sosyalist devlet kurulmuştu. Bu yepyeni denemenin başarılı bir sonuç vermesi kolay olmamıştı. Rusya savaştan çekildikten sonra, bu yeni rejimi kabul etmeyen eski bağlaşıkları bu ülkede büyük karışıklıklar çıkartmışlar, ayrıca Çarlık rejiminin yandaşları da bir direnme cephesi kurmuşlardır. Böylece tarihin en kanlı iç savaşlarından biri patlak vermiştir. Yeni kurulan rejim, bu iç savaşı çok sert önlemlerle bastırmışsa da iki yanın verdiği kurban sayısı Rusya'nın savaş sırasında uğradığı yitiklerden çok daha fazladır ve milyonlarla ifade edilir. Rusya bu değişiklik sürecini yaşarken, Bağlaşma Devletleri grubunun önderi olan Alman İmparatorluğu da daha savaş sona ermeden korkunç iç çalkantılarla karşılaşmış, ordu bölünmüş, sağ ve sol eğilimli gruplar ayaklanmışlardı. Bütün bunların sonucunda Alman İmparatoru II.Wilhelm yurdunu terk etti. Hemen ardından da Almanya bırakışma imzaladı. Böylece Alman İmparatorluğu da çökmüştü. Önemli bir siyasal boşluk doğdu ve kanlı iç didişmelerden sonra Almanya'da cumhuriyet ilan edildi. Bu cumhuriyet yönetimi yenen devletlerle ağır koşullu bir barış antlaşması imzaladı (Versailles (Versay) Barışı 28.6.1919). Bu antlaşma ile Almanya pek çok toprağını yitiriyor, yenenlerin bazı batı bölgelerini işgal etmelerine göz yumuyor, "onarım bedeli" olarak ağır mali yükümlülükleri yerine getirmek zorunda kalıyordu.

Bütün bu ağır yitiklerden başka Almanya, sanayisini ve ordusunu sınırlamak zorunda kalıyordu. Bütün bu ağır hükümler Almanya'da eşi görülmemiş bir enflasyon ile işssizliğe yol açtı. Sonunda Almanya, bir rejim değişikliği geçirerek Faşizmin egemenliği altına düştü.

Yenikler arasında yer alan ikinci büyük İmparatoruk "Avusturya-Macaristan" idi. Çok uluslu yapısını yeri geldikçe anlattığımız bu devlette, savaşın sonuna doğru, bıkkınlık ve bezginlik alametleri görülmeye başlandı. İmparatorluğa bağlı pek çok ulus ayaklanma süreci içine girdi.Bu huzursuzluklar sonunda Avusturya-Macaristan Hükümeti yenilgiyi kabul ederek bırakışma imzaladı.Birkaç gün sonra da İmparator I.Karl tahtını bıraktı ve yurdunu terketti. Böylece imparatorluk parçalandı. Anlaşma devletleri Avusturya ve Macaristan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladılar. Avusturya ile 10 Eylül 1919'da imzalanan St. Germain (Sen Jermen) Barışı ile bu devlet ufak bir üke haline getirildi. Bu arada Avusturya'da cumhuriyet de ilan edilmişti. Macaristan ayrı bir devlet oldu. Bu eski görkemli İmparatorluğun topraklarında yeni bir "Çekoslovakya" devleti kuruldu. Balkan Yarımadasında oluşturan **Yugoslavya Krallığı** da Avusturya'dan pek çok yer aldı. Yine bir cumhuriyete dönüşen Macaristan ile de 4 Haziran 1920'de Trianon Barışı imzalandı. Her iki barışa göre, Orta Avrupa'nın haritası tamamen değişmişti. Pek çok Macar, sınırları genişletilen Romanya'da kaldı. Avusturya'dan kopartılıp İtalya'ya verilen bölgelerde de önemli bir Avusturya azınlığı oluştu. Yine Çekoslovakya'nın da etnik yapısı karmakarışık idi. Anlaşma devletleri 1815 yılında bağımsızlığını yitirmiş Polonya'yı yeniden kurdular. Bu elbette haksızlıklar içinde yaşayan Polonya ulusu için çok iyi bir sonuçtu; ama bu yeni devlete içinde Alman, Avusturyalı, Macar grupların yaşadığı pek çok toprak parçası eklendi.

Yenilenler arasında yer alan Bulgaristan ise 27 Kasım 1919'da imzaladığı Neuilly (Nöyi) Barışı ile savaştan kurtuldu. En az zarar bu devlet görmüştür. Gerçi önemli toprak yitiklerine uğruyordu; ama bunlar Bulgaristan'ın ulusal bütünlüğünü bozacak yerler değildi. Bu devlet ayrıca ekonomik bakımdan da pek ağır koşullar altına konulmuyordu.

Şavaşta yenilenler (belki Bulgaristan dışında) çok ağır yitiklere uğramışlar, egemenlikleri belli ölçülerde sınırlanmıştı. Ama ne kadar ağır olursa olsun, bu koşullar, bu yenik ulusları ortadan kaldırmak gibi bir amaca yönelmemişlerdi. Evet, bu uluslar çok acı çektiler, demokratik olmayan rejimlerin kökleşmesine yol açtılar, ama yok edilmediler. Halbuki Birinci Dünya Savaşına katılan ve yenilen devletlerin en önemlilerinden olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başına gelenler korkunçtu. Savaş sonucunda tıpkı Rus, Alman ve Avusturya- Macaristan imparatorlukları gibi, Osmanlı İmparatorluğu da ortadan kalkmıştı. Ama bu 1923'e kadar süren bir uzun zaman parçasını kapsar. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ni sözde muhafaza etmek isteyen yenenler, bütün İmparatorluk ülkesini, Türklüğü yok edecek derecede parçalamayı hedeflemişlerdi. En ağır ateşkes anlaşması Türklerle imzalanmış ve ülke parçalanma sürecine sokulmuştu. Ardından yine bu parçalanmayı tam olarak onaylayan en ağır barış (Sevr Barışı, 10 Ağustos 1920) Osmanlı Hükümetiyle imzalanmıştı. Bu barış aslında 600 yıllık görkemli bir devletin yok oluş belgesiydi.

Yenenlerin Durumu

Kısaca şu gerçekleri belirtmekte de yarar vardır: Birinci Dünya Savaşı yenen devletlere de hiçbir yarar sağlamadı. İngiltere çok ağır bir ekonomik bunalıma sürüklendi. Türk Kurtuluş Savaşının da etkisiyle sömürgelerini yitirmeye başladı. Fransa, yine, ağır ekonomik koşullar nedeniyle büyük bir demokrasi bunalımına düştü. Yenenlerden İtalya ise, sanki yenilmiş gibi bir durum aldı. Ekonomik sıkıntılar bu ülkede ilk faşist diktatörlüğün doğmasına neden oldu. **Savaşı, Anlaşma Devletlerine kesin olarak kazandıran Amerika Birleşik Devletleri de ağır bir ekonomik bunalıma uğradı ve bu sıkıntı bütün dünyayı pençesine aldı.**

Çöken Son İmparatorluk

Ama, yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, savaşı en ağır koşullarla bitiren Osmanlı Devleti idi. Bu devlet, zaten savaş öncesinde büyük güçler arasında parçalanma konusu edilmişti. Geçen ünitemizde "Osmanlı Devleti savaşa girmese idi de parçalanacaktı" yargımız bu düşünceden doğmaktadır. Bütün 19.yüzyıl, Osmanlı Devleti üzerinde çöreklenen "Doğu Sorunu"nun Avrupa diplomasisine verdiği ivme ile geçmiştir. İyice güçsüzleşen bu devleti ortadan kaldırma planları zaman zaman büyük güçlerin uğraştığı belli başlı sorunlardan biri olmuştu. Hele Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince bu paylaşmalar somut antlaşmalar halinde gerçekleşilmesine çalışılan hedeflerin belgeleri oldular. Mondros Ateşkesi bu konudaki ilk sonuçtur.

OSMANLI DEVLETİNİ PAYLAŞMA ANTLAŞMALARI

18.yüzyıl başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu çöküş sürecine girmiştir. O yüzyıl, gücünü günden güne artıran ve Osmanı varlığını Avrupa'da görmek istemeyen Batılı güçler ve ayrı nedenlerle hasım olduğumuz İran ile yapılan sayısız savaşlarla doludur. Bütün bu savaşlarda, Osmanlı Devleti bir süre dayanmış, ancak ardından, yapısını yenileyemediği için hızlı bir çöküş içine girmiştir. Hele **Fransız İhtilali sonucu doğan ulusçuluk akımlarının bu çöküşü bir parçalanma haline dönüştürmeye başladı**. İşte, 18. yüzyılda kendisinden bir ölçüde çekinilen Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla girildiği zaman, artık çökmesi her an beklenen bir durum almıştı. O yüzyıl, bu Devletin nasıl parçalanabileceği üzerinde büyük güçler arasında bazı pazarlıkların yapıldığı zamanın başlangıcıdır. Bu pazarlıklar çeşitli çıkar çatışmaları halinde Birinci Dünya Savaşına kadar sürdü. Osmanlı Devleti bu savaşa girince, karşımızdaki grubun savaş sonu parçalama planları daha da somutlaştı. Bu nedenle okuduğunuz bahsi iki alt başlık altında gözden geçirmekte yarar vardır:

Birinci Dünya Savaşı Öncesi

19. yüzyıl başında çok ulusluluğun verdiği sorunlarla uğraşan Avusturya, Osmanlı Devleti üzerindeki dolaysız iddialarından vazgeçmişti. Avusturya bazı konularda, kendisi gibi çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemişti bile. Ancak, Balkanlar üzerinde Rusya'yı yalnız bırakmak Avusturya'nın işine gelmediğinden buradaki sorunlar söz konusu olunca ufak bazı paylar istemiştir. Bu yolla Rusya karşısında Balkanlarda bir güç oluşturabilmek amacındaydı. Zira Balkanlardaki İslav akımları kendi ülkesine her zaman sıçrayabilirdi.

Aynı yüzyıl başında İran iyice güçsüzleşmiş, Rusya ile İngiltere arasında bir ortak nüfuz ülkesi durumunu almaya başlamıştı. Bu bakımdan artık İran ile de bir anlaşmazlık göremiyoruz. Osmanlıların Akdeniz'deki tarihsel hasımları Venedikliler de bağımsız bir güç değillerdi ve bir tehdit oluşturmuyorlardı.

Bu durumda 19.yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ülkesini parçalamak isteyen tek güç Rusya idi. Zira Rusya, ancak Osmanlı Devleti üzerinden açık ve sıcak denizlere çıkabilirdi. İkinci ünitemizde belirtildiği gibi bu İngiltere'nin işine gelmiyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Rusların eline geçmesini istemiyordu. Ortadoğu'da İngiliz İmparatorluğu ülkelerini biribirine bağlayan en önemli yol olan Osmanlı toprakları Rusya gibi güçlü bir devletin eline geçmemeliydi. Osmanlı ülkesi üzerinde kurulacak küçük devletler de İngiltere'yi rahatsız ederdi. Çünkü bunlar da mutlaka Rusya'nın nüfuzu altına gireceklerdi. 19.yüzyılın en güçlü devleti İngiltere'yi bu konuda Rusya karşısına almak istemezdi. Bu bakımdan eğer Osmanlı Devleti parçalanacaksa bunun bütün büyük Avrupa devletlerince ortaklaşa yapılmasını önermek zorundaydı. Böylece Osmanlı ülkesine tek başına sahip çıkmak gibi bir niyeti olmadığını İngilizlere kanıtlayıp, o büyük gücü ikna etmek istiyordu. Rusların bu yüzyıl ortalarındaki tezi şuydu:"Boğaziçinde hasta bir adam var; ölüm döşeğinde. Öldüğü zaman büyük bir miras bırakacak. Bu mirası şimdiden anlaşarak bölüşelim."

İngilizler bu düşünceye şiddetle karşı çıkmışlardır. Hatta 1853 yılında Osmanlı Devleti'ni parçalama amacından başka bir hedefi olmayan büyük Osmanlı-Rus Savaşına, Fransızlarla birlikte İngilizler de bizim yanımızda katılmışlardır. Bu devletlerin katılımı ile Kırım cephesine kayan çarpışmalar dolayısıyla "Kırım Savaşı" adını alan bu büyük olay sonunda Ruslar yenilmişler ve 1856 yılında Paris Barışını imzalamak zorunda kalmışlardı.

Paris Barışı ile Fransızlar ile İngilizler ve bu barışa katılan diğer büyük Avrupa devletleri "Osmanlı Ülkesinin bütünlüğünü" güvence altına almışlardı. Osmanlı Hükümeti de Islahat Fermanına dayanarak bütün ülkede düzeltimler yapacağını bildiriyordu. Şimdi, Paris Barışını imzalayanlar, "Islahat Fermanı hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını saptamak için" Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başladılar. Bu sırada Alman Birliğini kurmak için Rusya'nın desteğine muhtaç olan Prusya, Osmanlılara karşı Rusya'yı tuttu. Rusya'nın yansız kalması ile Avusturya ve Fransa'yı yenip Alman Birliğini kuran Prusya'nın başbakanı Bismarck, daha önceki ünitede de

gördüğümüz gibi, Rusya'yı hep kollamak politikası güdüyor, bu uğurda gerekirse Osmanlı Devleti üzerinden ödün vermeyi de göze alıyordu.

Berlin Barışı ile Osmanlı Ülkesinin Balkan Yarımadasına denk düşen bölümü büyük ölçüde parçalanmıştı. Durumdan kuşkuya düşen İngiltere, artık her biri - Bulgaristan dışında- bağımsız birer devlet olan eski Osmanlı illerinin Rus nüfuzu altına düşmeye başladığını görüyordu. İşte 1878 tarihinden itibaren İngiltere, fırsat çıkarsa Osmanlı ülkesini Ruslara da bırakmamak ve kendisi tarafından ele geçirilmesini sağlamak istemiştir. Durumun farkına varan Rusya, Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna yanaşarak, 18 Haziran 1881 "Üç İmparator Antlaşması" adıyla ünlü sözleşmeyi imzalamışlardır. Böylece artık Osmanlı Devleti bölüşme konusu olmaya başlamıştı. Zira Bulgaristan'ın Rus nüfuz bölgesi olduğu kabul ediliyor ve bir savaş çıkarsa Boğazları Rusların işgali onay görüyordu. Bu birleşmeye karşı İngiltere sesini yükseltmekte gecikmedi. Rusya'ya hiçbir zaman inanmamış Avusturya-Macaristan'ı ve büyük devletler arasına yeni katılmış İtalya'yı yanına çekerek, 12 ve 16 Aralık 1887 günleri bu devletlerle imzaladığı anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin ülkesini güvence altına almayı yüklendi. "Doğu İşleri İçin Üçlü Birleşme" denilen bu anlaşmanın gizli hasmının Rusya olduğu kuşkusuzdu. Zira eğer Osmanlı Devleti üçüncü bir başka güce karşı savaşa girerse, bu anlaşmayı imza edenler Osmanlı ülkesinin diledikleri bölgelerini işgal edeceklerdi.

Görülüyor ki, Bismarck'ın büyük devletleri denge içinde tutma siyaseti özellikle Osmanlı ülkesi üzerinden ödün verilmekle yürütülüyordu. Ama, daha önceki ünitede görüldüğü gibi, Bismarck'ın yeni, genç Alman İmparatoru II.Wilhelm tarafından iş başından uzaklaştırılması bu denge siyasetini bozdu. İngilizler şimdi asıl büyük rakiplerinin Almanya olduğunu anlamışlardı. Rusya günden güne güçsüzleşiyordu. Almanya ile Rusya'yı karşı karşıya getirmek için, güçsüz Rusya'ya Osmanlı Ülkesi verilebilirdi. Böylece çıkacak kavgadan en fazla İngilizler yarar sağlarlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti üzerindeki geleneksel İngiliz siyaseti değişti. 8-9 Haziran 1908'de Reval'de, İngiliz Kralı ile Rus Çarı (VII.Edward (Kral ığı:1901-1910) ve II.Nikolay (Çarlığı:1894-1917)) buluştular.

Bu görüşmede iki hükümdar Osmanlı Devleti üzerinde tam bir anlaşmaya vardılar. Aslında resmi olarak sadece son derece tehlikeli bir durum alan Makedonya sorunu üzerinde uyuşmuşlardı. Ama iki devlet Osmanlı ülkesi üzerinde ilk kez böylesine rahat pazarlık ediyorlardı. Bu anlaşma İngiltere'nin Rusya'yı Osmanlı ülkesi üzerinde serbest bıraktığı anlamına geliyordu. Nitekim Balkan Savaşları da, bu anlaşmanın verdiği cesaretle Rusya'nın Balkanlı devletleri örgütlemesi sonucunda patlak verdi.

Birinci Dünya Savaşında

Birinci Dünya Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa, Rusya'nın isteği üzerine savaş sonu paylaşım projelerini hazırlamışlar ve bunları 14 Eylül 1914'te onaylamışlardı. Bu paylaşma gizli olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ni içermiyordu.

Bildiğiniz gibi, Anlaşma Devletleri, Almanya'ya yaklaşan Osmanlı Devleti'nin kendi yanlarında savaşa katılmayacağını kavramışlardı. Ama bu devlet hiç olmazsa yansız kalmalıydı. Bunu sağlamak için, Osmanlı Devleti üzerindeki düşünceleri -bir süre için- dondurmuşlar ve bu ülkeyi paylaşma alanına sokmamışlardı. Anlaşma gizli de olsa duyulabilir ve bu Osmanlı Devleti üzerinde ters bir etki yapabilirdi. Ama olaylar beklenildiği biçimde gelişmedi. Hepinizin bildiği biçimde, bir olup-bitti hazırlayan Enver Paşa ile Almanlar, İmparatorluğu savaşa soktular. Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecek savaş başlamıştı. Çanakkale savaşlarında ilk Türk zaferinin kazanıldığı gün, yani 18 Mart 1915'te Anlaşma Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu savaştan sonra paylaşma planını imzalamışlardı. Bu paylaşma sözleşmesinde özellikle Rusya kayırılmış ve **İstanbul ile Boğazlar başta olmak üzere pek çok yer onlara bırakılmıştır.** Ardından İtalya'nın Anlaşma Devletleri yanında savaşa katılması 26 Nisan 1916 Londra Sözleşmesinin imzalanmasıyla sonuçlandı ve onlara da pay verildi. Aynı yılın 16 Mayısında da Osmanlı Ülkesindeki Arap topraklarının İngiltere ile Fransa arasında paylaştırılmasını öngören ünlü Sykes-Picot Antlaşması imzalandı (Bu sözleşmeye onu hazırlayan diplomatların adı verilmiştir). 18 Ağustos 1917 tarihinde bu antlaşmaya İtalya da girdi (Saint-Jean de Maurienne Antlaşması). Böylece, Rusya'nın savaştan çekilmesi tarihine kadar, Osmanlı Devleti'nin kağıt üzerinde parçalanması işi bitmişti. Bu anlaşmalarda devletlerin alacakları payları şöylece özetleyebiliriz:

Rusların Payı: **Ruslara Doğu Trakya'nın -yani bugün bizim sınırlarımız içindeki Trakya'nın- yarısı veriliyordu. Burası Doğu Trakya'nın doğusu idi. Yani Midye-Enez çizgisinin doğusu. Ayrıca Doğu Trakya'nın en uç noktası olan İstanbul ile Marmara Denizinin güneyi, İstanbul'un karşı yakasından Sakarya Irmağına kadar uzanan bölge de Ruslarındı. Bundan başka hem İstanbul, hem de Çanakkale boğazları onlara veriliyordu. Çanakkale Boğazını Ege'den gelecek tehlikelere karşı kapatan İmroz ile Bozcaada'yı da alıyorlardı. Böylece Rusların Çar Büyük Petro zamanından beri düşledikleri hedefler gerçekleşecekti. Ruslar, dostlarının bu armağanlarına karşı onlara Boğazlardan serbest geçiş hakkı ile bazı ekonomik kolaylıklar sağlayacaklardı. Ruslar ayrıca Doğu Anadolu'da da önemli bölgeler alıyorlar, buraları Doğu Karadenize kadar uzanıyordu. İngilizlerin Payı: İngilizlerin gözü Ortadoğu'da, Basra körfezine açılan bölgelerdeydi. Bu nedenle bugünkü Irak'ın büyük bir bölümü ile,oraları Batıdan gelecek tehlikelere karşı koruyacak Ürdün'ü alacaklardı. Böylece yaşam damarlarından en önemlisi olan Hindistan yolundan başka Musul Petrolleri de onların eline geçecekti.**

Fransızların Payı: Fransızlar Mersin'in doğusundan başlayarak bütün Çukurova'yı ve Toros Dağlarının kuzeyinden Sivas'a kadar İç Anadolu'nun doğu-orta kesimlerini alacaklardı. Bundan başka İskenderun'dan itibaren güneye inen ve içine Lübnan'ı alan sahil şeridi Fransa'nın olacaktı. Suriye ile Kuzey Irak'taki bazı yerlerin koruyuculuğu da Fransızlara veriliyordu.

İtalyanların Payı: Paylaşmaya sonradan katılan İtalyanlara bütün Ege Bölgesi ile, Akdeniz Bölgesi'nin Silifke'ye kadar uzanan kesimi verilecekti. Ayrıca Ege Bölgesi'nin kuzeyinde Bursa'ya kadar uzanan yerler onların koruyuculuğu altına konulacaktı.

1917 sonbaharında çıkan ikinci ihtilal ile Rusların savaştan çekilmeleri ve Bağlaşma Devletleri ile Brest-Litovsk Barışını yapmaları bu paylaşma planları üzerinde fazla bir etki yapmadı. Ruslar Çarlık dönemindeki bütün antlaşmaları geçersiz saymışlardı. Bunun üzerine onlara verilmesi düşünülen en önemli yer, yani Boğazlar ile İstanbul büyük tartışma ve çekişme konusu olacaktı. Buna yol açmamak için, savaş bitince İstanbul ve Boğazlar üzerinde

Anlaşma Devletleri ortak bir yönetim kurmayı kararlaştırdılar. Doğu Anadolu'daki Rus payı ise ikiye ayrıldı. Bu bölgenin güneyi İngiliz koruyuculuğu altında yarı özerk bir duruma getirilecekti. Geriye kalan bölüm ise, Çarlık rejiminin devrilmesinden sonra Güney Kafkasya'da bağımsız bir devlet olarak kurulmuş bulunan Ermenistan'a verilecekti. Bütün bu paylaşma bölgelerinden geriye kalanlar ise Türklere bırakılacaktı. Ama bu bölgelerin statüsü ve tam sınırları yapılacak barış antlaşması ile saptanacaktı. Türkler savaştan çekilip Ateşkes Anlaşması için düşmanlarına başvurdukları zaman,onların gönüllerinde yatan işte, yukarıdaki paylaşma projesini gerçekleştirmekti. İlk adım Ateşkes Anlaşması ile atılmalıydı.

MONDROS ATEŞKES ANLAŞMASI

Ateşkes Kavramı

Savaşlarda uyulması gerekli uluslararası kural ar vardır. Bu kural ar tarihin ilk zamanlarından beri gelenekler halinde belirmiş, İnsanlık geliştikçe savaşan tarafların kendi çıkarları için de dikkat etmeleri gereken hususlar olmuşlardır. Giderek 19.yüzyıl sonlarında bu konuları düzenleyen uluslararası antlaşmalarla bir "Savaş Hukuku" doğmuş ve "Devletler Genel Hukuku"nun önemli bir bölümü durumuna gelmiştir. Bütün bu çabalardan amaç, savaşları mümkün olduğu ölçüde insanlık onuruna yakışır biçimde sürdürmek ve bitirmektir. Savaşın ancak zorunlu, başka çözüm yolu bulunmadığı zaman başvurulması gereken bir çare olması, savaş sırasında tarafların biribirlerine mümkün olduğunca az zarar vermeleri, sivil halkın çarpışmalar dışında tutulması, teslim olanlara insanca davranılması gibi ilkeleri bu hukukun başlıca konuları olarak kabul edebiliriz. Ama bütün bu kurallara uymak, savaşan tarafların İnsanlık duygularını kendiliklerinden uygulamaya çıkartmalarıyla mümkündür. Ne yazıktır ki bu uluslararası kural ara savaşan yanlar ancak dilerlerse dikkat ederler.

Bir savaşın genellikle yeneni ve yenileni bulunur. Yenen veya yenenler, elbette istedikleri hedefleri gerçekleştirmek hakkına sahiptirler. Ama günümüzde gelişen insanlık duyguları bu isteklerin ancak belli ölçüler içinde gerçekleştirilmesini buyurur.Ancak kin, düşmanlık, intikam gibi hırsların tutsağı olan yenenleri bu ölçüler içinde tutmak çok güçtür. Savaşta çarpışmalar sürerken, zaman zaman geçici olarak ya belli bir bölgede savaşan birlikler veya bütün bir cephedeki ordular, kısa süreli bir anlaşma üzerinde uyuşabilirler. Bu anlaşmalar birkaç saati, bilemediniz bir-iki günü geçmez. Amaç, savaşan tarafların yaralılarını ve ölülerini toplamak, bazı çok gerekli ve iki yanın da eşit derecedeki ihtiyaçlarını gidermek gibi işlerdir. Bu kısa süre bitince çarpışmalar yine başlar. Tarihin en kanlı vuruşmalarının geçtiği Çanakkale muharebelerinde bile zaman zaman bu tür çarpışma araları verilmiştir. İşte çarpışmaların bu türde çok kısa için durdurulmasına "ateşkes" denilir.

Savaşın sonucu artık belli olmuştur. Bir yan yenilmiştir; daha fazla çarpışacak gücü kalmamıştır. Bu durumda savaşı bitirmek en doğru yoldur. Yenenler de hedeflerine ulaşmışlarsa, onların savaşı sürdürmeleri gereksizdir. Zira savaş yenen ve yenilen için de aslında bir korkunç yitikler yumağıdır. Savaş, "barış kurularak" bitirilir. Yenen ve yenilenler dilerlerse barış görüşmelerine başlarlar. Sonunda bir anlaşmaya varılabilir. Bu takdirde -elbette yenilenlerin zararına- bir barış antlaşması imzalanır. Savaş biter. Eğer bu barış antlaşması akıllıca yapılmışsa kurulan barış sürekli olur. Taraflar barış için anlaşamazlarsa, o takdirde çarpışmalar tekrar başlar. Zira savaş daha bitmemiştir. İşte, barış görüşmelerinin sağlıklı bir biçimde geçmesi için, her türlü silahlı çatışmanın bir süre durdurulması, tarafların yeni topraklar elde etmelerinin bir süre geciktirilmesi gerektir. Çarpışmalar sürerken barış görüşmelerinin sağlıklı biçimde yürütülmesi imkansızdır; zira bu sırada yenilenler başarılar kazanmaya başlayabilirler veya daha fazla ezilirler.

Barış görüşmelerine başlayabilmek için daha geniş kapsamlı bir ateşkes üzerinde tarafların anlaşması bir gelenektir. Başka bir deyişle, silahlar belirsiz bir süre için "terk" edilir. "Mütareke" sözcüğü bu kökten gelir; yani silahlar terk edilmektedir. Taraflar barış görüşmeleri sürerken çarpışmayacaklardır. İki yan da bu "mütareke" anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren çarpışmaları durdururlar ve oldukları yerde kalırlar.

Ateşkes anlaşmalarında yenen taraflar, yenilenlerin barış görüşmeleri sırasında çarpışmaların durdurulmasından yararlanarak güçlenmelerini önlemek isterler. Bu ,yenenlerin doğal hakkıdır. Aksi halde akıttıkları kan boşa gidebilir; zira uzayan barış görüşmeleri sırasında yenilen taraf güçlenip, savaşa tekrar başlayabilir. Bunun için, yenenler, ateşkes anlaşmalarına, yenilen yanın askeri açıdan, deyim yerinde ise "kımıldayamamasını" sağlayacak önlemler alırlar. Ama bundan ilerisi de normal bir ateşkes anlaşmasında yapılamaz. Zira barış görüşmeleri bir yerden sonra pazarlık sayılır. Sonunda nasıl bir karara varılacağı bilinmez.

Bazen yenilenler öylesine bitkin ve perişan hale gelirler ki, yenenlere hiçbir kayıt ve koşul ileri sürmeden "teslim" olurlar. Buna "kayıtsız şartsız teslim" denilir. Almanlarla Japonlar İkinci Dünya Savaşı sonunda böyle teslim oldular. Bu takdirde artık yenenler daha barış antlaşması imzalanmadan dilediklerini yapabilirler. Normal ateşkes anlaşmalarında ise karşılıklı bir saygı gözetilir. Yenilen de bir devlettir; devlet olma sıfatıyla barış yapacak ve onu uygulayacaktır. Bu bakımdan normal bir ateşkes anlaşmasını "kayıtsız şartsız teslim" ile karıştırmamalıdır. Zira, yukarıda da belirtildiği gibi, normal bir ateşkesin sonunda başlayan barış görüşmeleri sonuçsuz kalırsa -savaş hukuk açısından bitmediği için- çarpışmalar yeniden başlar. Kayıtsız şartsız teslimde ise böyle bir durum yoktur.

Mondros Ateşkes Anlaşması

Ateşkese Gidiş ve Anlaşmanın İmzalanması

1918 yılı sonbaharı başında özel ikle güney sınırlarımızda askeri durum tam bir ağır yenilgi durumunu almıştı. Anlaşma Devletlerinin Makedonya'da açtıkları son cephede çok sıkışan ve işgal edileceğini anlayan Bulgaristan 26 Eylül 1918'de ateşkes istedi. Böylece Almanya ile Osmanlı ülkesi arasındaki yol da kapanıyordu. Zaten artık kendine bile yetişemeyen ekonomisi ile Almanya'nın Osmanlı ordusuna birkaç parçalık askeri malzeme yollaması da tamamen olanaksız duruma gelmişti. Irak ve Suriye'de hızla ilerleyen İngilizleri durdurmak, artık imkansız denecek kadar zordu. Bu durumda, İttihat ve Terakki Partisi Hükümeti, Sadrazam Talat Paşa'ya ateşkes için girişimde bulunmak yetkisini verdi. Osmanlı Hükümeti, Wilson İlkeleri ışığı altında bir ateşkesi imzalamaya hazır olduğunu bildirdi. Yenilen bir devletin ateşkes isteyen bir hükümetinin başbakanı olarak Talat Paşa istifa etti (8 Ekim). Böylece 1913 yılından beri süren İttihat ve Terakki Partisi oligarşisi de sona ermişti. Bu parti saygınlığını çok büyük ölçüde yitirmişti. Savaşın son yılında padişah olan VI.Mehmet Vahdettin (V.Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine tahta çıkmıştır. 4

Temmuz 1918) İttihat ve Terakki Partisinin büyük karşıtı idi. Bu nedenle artık bu kadronun siyasal iktidara geçmesi mümkün değildi.

Artık İstanbul Hükümetleri ya İttihatçılara tam anlamıyla düşman kesilmiş kişilerce veya yansızlığı ile tanınmış başka siyasetçilerce kurulacaklardır. Talat Paşanın yerine sadrazamlığa getirilen Tevfik Paşa, İsviçre aracılığı ile ateşkes için başvuruyu yinelemiş, ama olumlu bir cevap alamamıştır. Zira İngilizler güneyde mümkün olduğu kadar hızlı ilerleyip, ele geçirebileceklerince toprak elde etmek istiyorlardı. Ateşkes imzasını başaramadığı için görevden ayrılan Tevfik Paşa yerine Ahmet İzzet Paşa sadrazam atandı. Bu ünlü askerin uğraşmaları sonucunda ve pek çok arabulucu devreye sokularak Anlaşma Devletleri ateşkes görüşmelerine razı edilmişlerdir. İngilizler 23 Ekimde Osmanlı Hükümetine, Limni Adasının Mondros Limanında ateşkes görüşmelerinin yapılacağını ve Anlaşma Devletleri adına İngiliz Amirali Calthorpe'nin yetkili olduğu bildirilmiştir. Bunun üzerine Bahriye (Denizcilik) Bakanı Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki bir kurul hemen Mondros'a gönderilmiştir. Osmanlı delegeleri, Wilson ilkeleri ışığı altında ortak bir metin üzerinde uzlaşmaya varılacağını sanıyorlardı. Fakat Anlaşma Devletleri delegesi, daha önceden hazırlamış ve bir ateşkes anlaşmasından çok kayıtsız-şartsız teslim belgesine benzeyen bir metni Osmanlı kurulu önüne koymuştur. Bu metin üzerinde Osmanlı Temsil Kurulu üyelerine çok sınırlı söz hakkı tanınmıştır.Beş gün süren görüşmeler sonunda 30 Ekim 1918 günü Osmanlı Devleti ile Anlaşma Devletleri arasında ünlü "Mondros Ateşkes Antlaşması" imzalandı. Bu ateşkes antlaşması, neredeyse bir barış antlaşması kadar kesin sayılabilecek hükümler taşıyor ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız normal ateşkes anlaşmaları ile hiçbir benzerlik göstermiyordu. 31 Ekim günü yürürlüğe giren ve 25 maddelik bu kısa; ama çok önemli anlaşmanın başlıca hükümleri şöylece özetlenebilir:

Mondros Ateşkes Anlaşmasının İçeriği

Bu ateşkes antlaşmasının en önemli hükümlerini şu üç ayrım altında toplayabiliriz:
Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını çok büyük ölçüde sınırlayan hükümler: Boğazlar derhal açılacak ve orada bulunan müstahkem mevkiler (berkitimler) işgal edilecek; Anlaşma Devletleri güvenliklerini tehdit eden bir duruma düşerlerse Osmanlı ülkesinin diledikleri stratejik noktasını işgal edebilecekler (ünlü 7. Madde); Doğu Anadolu'da bulunan altı ilde karışıklıklar çıkarsa Anlaşma Devletlerinin ayrıca o bölgeleri de işgal etmeye hakları var -buralarının Ermenilere verilmesi düşünülüyordu-; ülkedeki bütün haberleşme Anlaşma Devletlerinin denetimi altına alınacak.

Askeri Hükümler: Asayişi sağlamak için gereken bir miktar asker dışında Osmanlı orduları terhis edilecek; bütün savaş gemilerine, cephaneye, toplara ve diğer silahlara el konulacak;O smanlıların elinde bulunan bütün savaş tutsakları, Osmanlı yurttaşı olup da ayaklandıkları için tutuklanan Ermeniler de dahil olmak üzere, serbest bırakılacak; Brest-Litovsk Barışından sonra İran ve Kafkasya'ya giren Osmanlı birlikleri derhal geriye çekilip dağıtılacak; Anadolu dışında bulunan Osmanlı birlikleri ise bölgelerindeki Anlaşma Devletleri komutanlarına teslim olacaklardır (dikkat ediniz: "terhis" değil "teslim" söz konusudur)

Ekonomik Hükümler: Ülkenin bütün limanlarından Anlaşma Devletleri yararlanacaklar; kömür ve petrol yatakları ve benzeri önemli kaynaklar Anlaşma Devletlerinin ihtiyaçlarına (sözüm ona Osmanlıların ihtiyaçları giderildikten sonra!) tahsis edilecek; demiryolları da Anlaşma Devletlerinin denetimi altına alınacak.

Yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, olağan bir ateşkes anlaşmasında yenenler, yenilenlere, barış görüşmeleri sırasında güçlenme fırsatı vermek istemezler. Bu açıdan ordunun terhisi ve önceden belirtilmiş yerlerin geçici olarak işgalini doğal kabul etmek mümkündür. Ama, yenenlere öğeleri belirtilmemiş bir "tehdit" karşında kendi takdirlerine göre, yine kendi görüşleri içinde değerlendirilecek stratejik noktaları işgal etme hakkının verilmesi olağan değildir. Bu ve altı doğu ilinin gerekirse işgali hükmü, Osmanlı Devleti'nin daha barış antlaşması bile beklenilmeden Anlaşma Devletlerince parçalanıp paylaşılacağını göstermektedir.

Mondros Ateşkes Anlaşması ve Yunanistan

Biraz aşağıda ayrıntılıca göreceğimiz gibi, Yunanistan Anlaşma Devletleri grubu içine geç girmekle birlikte özellikle Osmanlı ülkesi üzerinde oldukça önemli istekler ileri sürüyordu. Bu istekler her zaman olduğu üzere, hoş karşılanıyordu. Yunanlıların Osmanlı toprakları üzerindeki genişleme isteklerini çok iyi bilen delegelerimiz, özellikle Rauf Bey, Ateşkes gereği uygulanacak işgal eylemlerine Yunanlıların karıştırılmamasını ileri sürmüştür. Zira Yunan askerlerinin Türk topraklarına girmesi durumunda onları çıkarmanın ne kadar güç olacağını biliyordu. Rauf Beye sadece şu söylendi: "sözlerine güvenilir" İngiliz ve Fransızların işgalleri barış antlaşmasının imzalanmasına kadar ve geçici olarak söz konusu edilecekti. Rauf Bey, işgal eylemlerine Yunanlıların katılmamasını anlaşma metnine de koydurmak istemiş, ama bunu başaramamıştır. Fakat ısrarı üzerine Amiral Calthorpe, Rauf Beye kendi imzasını taşıyan özel bir mektup verdi. Bu mektupta Anlaşma Devletleri temsilcisi Amiral, Boğazlardaki berkitimlere sadece İngiliz ve Fransız askerlerinin gireceğini, İstanbul ile İzmir'e Yunan gemilerinin sokulmayacağını yükümlenir bir biçimde hükümetine bildireceğini belirtiyordu. Amiral bu mektubu padişah ve sadrazamdan başka kimseye göstermemesini de Rauf Beyden rica etmişti.

Böyle bir mektubun hiçbir bağlayıcı niteliği yoktu. Zira Amiral, bu yazıyı özel olarak hazırlayıp Rauf Beye vermişti. Eğer bunun içeriği Anlaşma metnine geçse idi, o zaman elbette bağlayıcı bir niteliği olurdu. Kaldı ki, bu özel mektubunda Amiral, bu istekleri hükümetine bildireceğini söylemekten başka bir şey yapmıyordu. Zaten hükümetinin -ve diğer Anlaşma Devletlerinin- izni olmadan böyle bir söz bile veremezdi.

Ama Rauf Bey, cebindeki bu mektuba güvenip İstanbul'a döndüğü zaman kendisini karşılayanlara şöyle diyordu: ".....Yaptığımız mütareke umudumuzun üstündedir. Devletin bağımsızlığı, Saltanatın hukuku, milletin onuru bütünüyle kurtarılmıştır..." Bu sözler Osmanlı diplomasisinin bir hayli zayıf olduğunu göstermektedir. Rauf Bey gibi deneyimli bir asker bile, ateşkes anlaşmasının ne kadar ağır hükümler taşıdığını tam olarak kavrayamamış, İngilizlerin oyalamak için verdikleri bazı sözleri güvenilir saymakla müthiş bir hataya düşmüştür. Hele Yunanlıların Osmanlı Ülkesine ayak basmayacakları konusunda yetkisiz bir amiralin sadece kendi görüşünü belirttiği mektuba inanmak kadar saflık az görülür. Nitekim acı gerçek çok kısa bir süre sonra kendini gösterecek ve bu ateşkes ile hedeflenen amaca adım adım yürüdüğü iş işten geçtikten sonra anlaşılacaktır.

PARÇALANMA SÜRECİNİN BAŞLAMASI-İŞGALLER

Ateşkes Anlaşmasının Uygulanması Sorunu

Anlaşma Devletlerinin düşüncesine göre, ateşkes anlaşması Türklerin Anadolu'daki varlıklarını sona erdirmek için bir başlangıçtan ibaretti. Bu anlaşmada yer alan bütün hükümler, en geniş bir yorumla uygulanacak ve daha barış antlaşması imza edilmeden Osmanlı Devleti hiç hareket edemeyecek duruma getirilecekti. Bu dehşet verici planı kavrayanların sayısı azdı. Ancak özel ikle askerler ordunun terhisi,bütün silah ve cephanenin teslimi ile anlaşmanın 7.maddesi hükmü karşısında Anlaşma Devletlerinin gerçekleştirmek istedikleri planı anlamışlardı. Ateşkes anlaşması imzalanır imzalanmaz, hemen uygulanması işine girişilmişti. Osmanlı Hükümeti iyi niyetini göstermek için askerin terhisi ile gereken diğer işlerin yapılmasını buyurmuştu. Pek çok yerlerdeki komutanlar bu buyruğa uymak zorunda kalıyorlardı. Ordu terhis ediliyor ve eldeki silah ve cephane Anlaşma Devletlerinin temsilcilerine teslim ediliyordu. Elbette, yurtsever askerler bu işi çok büyük bir isteksizlikle yapıyorlar ve ufukta bir umut göremiyorlardı. Bu karışık ve karanlık günleri daha da belirsizleştiren bir adım 13 Kasım 1918 tarihinde, yani ateşkesin imzalanmasından tam 14 gün sonra Anlaşma Devletlerince atıldı. O gün İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinden oluşan 61 parçalık bir filo, İstanbul önüne gelip demirledi ve karaya da sembolik nitelikte ufak bir askeri birlik çıkartıldı.

Daha onüç gün önce, Ateşkes görüşmeleri yapılırken, Anlaşma Devletlerinin temsilcisi Amiral Calthrope, Osmanlı Baştemsilcisi Rauf Beye "Yunanlıların İstanbul'a ve İzmir'e girmeyeceklerini" Hükümetine kabul ettirme sözü vermişti. İstanbul'a gelen filo, bu sözün hiçe sayıldığının bir ifadesi olduğu gibi, Osmanlı Hükümetine hiçbir değer vermemek, onun varlığını bile kabullenmemek anlamına geliyordu. Mondros Anlaşmasına bel bağlayan bazı saf kişiler bu olay karşısında görüşlerini değiştirmeye başlamışlardı. Bu arada, Ateşkesin 7.maddesi de uygulamaya geçirilmiş ve Anlaşma Devletleri "güvenliklerini tehdit edilebilme tehlikesi karşısında" gerekli gördükleri statejik noktaları hemen işgale başlamışlardı.

İşgaller

İngiliz-Fransız-İtalyan İşgalleri

Bu üç Anlaşma devleti bir yandan Boğazları işgal etmeye, diğer yandan da İstanbul'da bir karargah kurarak Osmanlı Hükümetini tam bir baskı altına almaya başlamışlardı. Daha sonra, Ateşkes hükümlerini, savaş sırası yapılan paylaşma antlaşmalarına uygun bir biçimde işletmeye girişmişlerdi. Bu paylaşma planlarına uygun olarak İngilizlerle Fransızlar Ortadoğu'da göz diktikleri alanlara hemen yerleşmişlerdi. Bir yandan da Anadolu'da kendilerine ayırdıkları bölgelerde stratejik açıdan önemli olan yerleri ufak birliklerle denetim altına alıyorlardı:Fransızlar Dörtyol, Mersin, Adana ve yörelerini, Afyonkarahisar İstasyonunu; İngilizler Batum, (Gazi)Antep, Cerablus kentlerini, Konya İstasyonunu, Maraş, Birecik, Urfa ve Kars illerinin merkezlerini işgal etmişlerdi. Daha sonra Fransızlarla aralarında yaptıkları bir anlaşmayla Maraş'ı onlara bıraktılar. İtalyanlar ise Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum, Milas ve Marmaris ile buralara yakın yöreleri ellerine geçirmişlerdi. Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden hemen sonra başlayan bu işgaller ile üç büyük Anlaşma Devleti, dileklerini Osmanlı Hükümetine kabul ettirebilmek için askeri baskı yapma olanaklarını da sağlamışlardı. Gerçi bu işgaller ufak birliklerce gerçekleştiriyordu; ama Osmanlı Hükümetinin talimatı uyarınca hiç direnme olmadan diledikleri yerlere kolayca yerleşiyorlardı. Görülüyor ki Anadolu'nun belli başlı ve önemli merkezleri Anlaşma Devletlerinin denetimine geçiyordu. Zaman ilerledikçe Samsun ve hatta Ankara gibi kentler bile denetim altına alınmaya çalışılacaktır.

Ermenilerin İşgalleri

Yukarıda kısaca Ermenilere Doğu Anadolu'dan verilmesi istenilen paydan söz ettik. İleride Ermeni sorunu üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak duracağız. Rus Çarlığının çökmesi üzerine 1918 yılında Güney Kafkasya'da kurulan Ermeni Devleti, Mondros Ateşkes Anlaşmasının tarafları içinde değildi. Ama bu devletler, her zaman Ermeni yurdu olarak niteledikleri bazı Doğu Anadolu il erini bu yeni kurulan Ermenistan'a bırakmak amacını gerçekleştirmek istiyorlardı. Ateşkes Anlaşması hükümleri uyarınca Kafkasya'dan çekilen ve Erzurum önlerine kadar bütün Doğu Anadolu'yu da boşaltmak zorunda kalan Osmanlı ordusu o bölgelerde Ermenilerin çok işine yarayacak bir boşluk bırakmıştı. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Ermeni birlikleri Doğu Anadolu'ya ilerleyerek ellerine geçirdikleri yerleri işgale başladılar. Çukurova'yı alan Fransızlar ise bu zengin yöreyi Ermenilere bırakmak istiyorlardı. 1918 yılının sonlarına doğru bu konudaki hazırlıklarını neredeyse tamamlamak üzereydiler.

Yunan İşgalleri

Yunanistan'ın Özel Durumu

Yunanlılar, 1821-1829 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne karşı, bütün Avrupa güçlerinin de sınırsız desteği ve yardımı ile ayaklanmışlar, sonunda çıkan 1828- 1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda uğradığımız çok ağır yenilgi üzerine -Ruslar Edirne'ye kadar gelmişlerdi-,Yunan Devleti'nin kurulması kabul edilmişti. O zamanlar kurulan Yunan Devleti sadece Mora Yarımadası ve Atina dolayları ile sınırlı idi. İşte bu minik Yunan Devleti sürekli olarak Osmanlı toprakları üzerinde genişleyerek 1913 yılına kadar üç kat büyümüştü.

Yunanistan 1913 yılında çıkan İkinci Balkan Savaşı sonunda Batı Trakya ile Rodos ve Oniki Ada dışında bugünkü sınırlarına hemen hemen erişmişti. Birinci Dünya Savaşı çıkınca Alman kökenli Yunan Kralı Konstantin yansız kalmak istedi. Ama azılı bir Yunan ırkçısı olan Başbakan Venizelos, Anlaşma Devletleriyle birlikte savaşa girmek peşindeydi ve uzun çabalar sonunda bunu başardı. Yunanistan'ın savaşa katılması Bağlaşma Grubunun işini iyice zorlaştırdı. Zira Anlaşma Devletleri Makedonya'da Avusturya-Macaristan ile Bulgaristan'a karşı yeni bir cephe açmışlardı. Bu cephede Yunanlılar önemli bir varlık gösterememekle birlikte, savaş bitince "yenenler" arasına girdiler ve elbette yenilenlerden pay istediler. Onlara ilkönce Makedonya'da, Bulgaristan'dan alınan bazı yerler verildi. Ama bu yeterli değidi. Venizelos ile temsil ettiği Yunan kamuoyuna göre hem Batı hem de Doğu Trakya Yunanistan'nn malı olmalıydı. Ayrıca Anadolu'nun Ege bölgesi de Yunanistan'a verilmeliydi. Zira bu konuda iki önemli dayanakları vardı: Bunlardan birincisi Yunan uygarlığının Batı Anadolu'da kurulup gelişmesiydi. Anadolu'nun bu bölgesi hep Yunanlı kalmıştı. İşte ikinci dayanak da buradan çıkıyordu:Yunanlılara göre Batı Anadolu ve özellikle Ege Bölgesi aslında onların yurduydu, zira nüfus açısından çoğunluk hep onlardaydı. Wilson ilkelerine göre her ulus kendi istediği yönetimi kurabilmeliydi. Bu ilkeleri Anlaşma Devletleri kabul etmişlerdi. Öyle ise nüfusunun çoğunluğu Rum olan bu bölge Yunanistan'ın hakkıydı. Bu gerekçeler her bakımdan anlamsız ve saçma idi. Ege Bölgesinde Rum nüfusunun

Türk nüfusuna oranı yüzde onun biraz üzerinde idi. Sadece bir-iki kasabada çoğunluk Rumlarda bulunuyordu. Bu da Wilson ilkelerinin uygulanması için asla gerekçe olamazdı.

Paris Barış Konferansı ve Yunanistan

1918 yılı sonbaharında Bağlaşma Devletleri biribiri ardınca bırakışma anlaşmaları imzalalayıp savaştan çekildiler.Bunun üzerine onlarla yapılacak barışların ilkelerini saptamak için Paris'te, 1919 yılının Ocak Ayında büyük bir konferans toplandı. Savaş sırasında Anlaşma Devletleri grubuna giren bütün devletler bu konferansa katılmıştı. 27 devletten oluşan bu grupta doğal olarak sadece dört güç egemendi: İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İtalya.

Devletler arası ilişkilerin yalnız karşılıklı çıkarlara dayandığını gösteren en güzel örneklerden biri bu konferansta geçen olaylardır. Savaş sırasında, yendikleri devletlerden neler kopartacaklarını, hele Osmanlı Ülkesini nasıl paylaşacaklarını pek uyumlu biçimde kararlaştıran üç büyük devlet, yani İngiltere, Fransa ve İtalya, iş gerçekleşme aşamasına gelince hemen birbirlerine düşme yoluna girdiler. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, savaş sırasında ilan ettiği ünlü ilkelerinin, barış yapılırken mutlaka göz önüne alınmasını istemişti. Artık çok büyük bir güç durumunu alan Amerikalıların bu isteklerini reddetmek Anlaşma Devletlerinin işine gelmezdi;aksi takdirde bu vazgeçilmez desteği yitirebilirlerdi. Diğer yandan Wilson ilkelerine uymak da işlerine gelmiyordu bu devletlerin. Bu nedenle bir açmaza düşmüşlerdi. Wilson, savaş sonu adil bir barış yapılmasını, toprak kazancının ve savaş tazminatlarının söz konusu edilmemesi, her ulusun kendi geleceğini kendisinin saptaması gibi insancıl ilkeler ortaya atmıştı. Bu nedenle yenilenlerden pay alınması veya bir başka çıkar sağlanması, hiç olmazsa kuramsal açıdan mümkün değildi. Bu nedenle geriye kalan üç güç bütün çabalarıyla, isteklerinin Wilson ilkelerine uygun düştüğünü uydurma kanıtlarla göstermek zorundaydılar. Bu arada çıkar çatışmaları da doruğuna erişiyordu. Bu çıkar çatışmaları arasında bizi ilgilendiren husus şuydu: Savaş sırasında yapılan ve Osmanlı Ülkesinin paylaşılmasını öngören antlaşmalarda Anadolu'daki Akdeniz ve Ege bölgelerinin İtalyanlara verilmesi kabul edilmişti. İngiltere, İtalyanları kendi yanına çekebilmek için bu paylaşmaya razı gelir gibi göstermişti kendini. Halbuki Anadolu'daki bütün Ege ve Akdeniz Bölgesinin İtalyanlara verilmesi, Doğu Akdeniz'deki dengeyi altüst ederdi; başka bir deyişle Ortadoğuyu kendi denetiminde tutan İngiltere'yi son derece rahatsız ederdi bu durum. Gerçekten bu bölgeleri elinde bulunduran İtalya, ileride bir başka savaşta İngiltere'nin karşısında yer alırsa çok tehlikeli bir durum ortaya çıkabilirdi. Bu bakımdan İtalyanların Anadolu'daki payları küçültülmeli ve Ege Bölgesi İngiltere'nin her zaman üzerinde üstünlük kurup söz geçirebileceği küçük bir devlete verilmeliydi. İşte Yunanistan bu iş için biçilmiş kaftandı.

Venizelos ve yandaşlarının istekleri bu bakımdan İngilizlerce büyük destek gördü. Amerikalılar Ege Bölgesinin Yunanlılara verilmesini, uydurma belgelere inanıp yerinde buldular. Fransa aslında İngiliz nüfuzu altındaki bir Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yerleşmesini pek istemiyordu. Ama bu devletin Almanya'da ve Ortadoğu'da önemli emelleri vardı. Bu bakımdan da İngiliz desteğine muhtaçtı. Böylece, İtalya, kendilerini Almanya'dan koparıp yanlarına çekerek savaşa sokan İngiltere'nin oyununa geldi. Bütün itirazlarına rağmen, barış konferasında yalnız kaldı. Böylece savaş sırası yapılan paylaşma anlaşmalarında önemli bir değişikliğe gidildi. İzmir ve çevresi Yunanistan'a verilecekti. İtalya'nın, karşısındaki diğer bütün "dostlarına"(!) direnecek takati kalmamıştı. Sadece Ege bölgesinin güney kıyısı ile Akdeniz bölgesinin batısıyla yetinmek zorunda kaldı.

Bu pay değişikliğinin iki büyük sonucu oldu: Anadolu'nun bölüştürülmesine Yunanistan da ortak edildi. Bu nedenle İtalya ile bağlaşıklarının arası açıldı ve ilk büyük sürtüşmeler başladı. Paris Konferansında Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7. maddesi hükmünü Ege bölgesinin önemli bir kesiminde uygulama kararı alındı. Bu kararı yerine getirmekle de Yunanistan "görevlendirildi". İtalyanlar bu haberi gizlice Osmanlı Hükümetine ilettiler. Ne yazıktır ki son derece güçsüz ve aciz durumda olan bu Hükümet duruma sadece seyirci kalabilmek zorundaydı. Böylece, İngilizlerin yardımı ile iyice hazırlanan Yunanlılar İzmir önlerine 15 Mayıs 1919'da güçlü bir donanma gönderdiler. Aynı gün karaya asker çıkartarak bu kentimizi işgale başladılar. Ayrıca Ege Bölgesinin ileride anlatacağımızı noktalarına da el koyarak oralarda ilerlemeye başladılar.

İŞGALLERE KARŞI İLK TEPKİLER

Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre ülkenin hızla işgali, hele İzmir ve çevresinin Yunanistan tarafından ele geçirilmesi değişik çevrelerde değişik tepkiler yarattı. Bu tepkileri olumsuz ve olumlu tepkiler biçiminde iki kesimde görmek mümkündür. Türk Kurtuluş Savaşı aşama aşama geliştikçe bu ilk tepkilerin niteliği ve kapsamı da değişecektir. Bu ünitede sadece ilk önemli tepkileri kısaca özetlemek yolu tutulacaktır.

Olumsuz Tepkiler

Olumsuz tepkileri başlıca iki alt kesimde inceleyebiliriz: Azınlıkların tepkileri ve olumsuz düşünen Türkler.

Azınlıkların Tepkileri

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli özelliklerinden biri "çok uluslu" olmasıdır. Zaten "imparatorluk" sözcüğü ile çeşitli ulusları tek ailenin egemenliği altında toplayan devletler anlaşılır. Osmanlı Devleti en parlak yüzyıllarında pek çok ulusu bağrında taşımış, onlar arasında düzen ve adalet içinde bir yönetim sağlamıştır. İmparatorluğun çok geniş zamanlarında devletin asıl kurucu ögesi olan Türklerin toplam nüfusa oranla daha az olduğu bile saptanmıştır. Ancak bütün büyük imparatorluklar için bu çok olağan bir durumdur.

Osmanlı Devleti toprak yitirmeye başlayınca, bu uluslar da yavaş yavaş imparatorluktan ayrılmışlar, ya kendi devletlerini kurmuşlar ya da başka güçlerin egemenliği altına girmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ancak bugünkü Doğu Trakya ile sınırlı toprağı kaldığını biliyorsunuz. Yani artık Balkanlı uluslar Devletin içinde değil erdi. Ama, yüzlerce yıllık bir imparatorluk yaşamı sonucu Osmanlı ülkesinin elde kalan son parçalarında da Türkten başka kökenli topluluklar yaşıyordu. Fakat bunlar şimdi tam anlamıyla azınlık durumuna düşmüşlerdi. Devlette asıl halk Türklerden oluşuyordu. Fakat azınlıklar da ihmal edilemeyecek derecede fazla idiler. 1918 yılında Osmanlı Ülkesindeki başlıca azınlıkları şöylece sayabiliriz:

Doğu Trakya'da, bugünkü Ege ve Marmara bölgelerimizin bazı yerlerinde, Doğu Karadeniz'de sayılarını kesin olarak bilmediğimiz miktarda Rum yaşıyordu. Anadolu'nun bazı başka yerlerinde de tek tük Rum vardı. Doğu Anadolu'da,

Çukurova'da ve özel ikle büyük kentlerde de yine bir hayli Ermeni yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu Ermenilerin Doğu Anadolu'da oturan bölümü o zamanlar yine Osmanlı il erinden olan Suriye ve Lübnan'a gönderilmişti... Osmanlı Türklerinin eşsiz hoşgörüleri Avrupa'nın hemen her yerinde horlanan Yahudilerin büyük ölçüde Türk ülkesine göçmelerine yol açmıştı. Bu nedenle devlete genellikle hep bağlı sayılan Yahudileri özel ikle büyük kentlerde görmek mümkündü. Bu saydıklarımız Müslüman olmayan azınlıklardı. Birinci Dünya Savaşı bittiği vakit eylemsel olarak elimizden çıkmış dahi olsalar, henüz hukukça elimizde sayılması gerekli Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve Suudi Arabistan'ın bir kesiminde pek çok Arap yaşıyordu. Bunlar da Müslüman azınlıklardı.
Bu azınlıkların belki Yahudiler dışında hemen hepsi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşını yitirip parçalanma sürecine girmesini coşku ile karşıladılar ve çok olumsuz hareketlere giriştiler. Bu azınlıkların tepkilerini sırasıyla gözden geçirelim:

Rumlar: Rumların daha 1918 yılı sonlarında, yani Ege Bölgesi henüz Yunanlılar tarafından işgal edilmeden önce çok büyük taşkınlıklar ve örgütlenmeler içinde bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'daki Rumlar, Anlaşma Devletleri donanması içindeki Yunan subaylarına karşı sevgi gösterilerinde bulunuyor ve kentte huzuru bozuyorlardı. Doğu Trakya, İstanbul, Marmara ve Ege Rumlarının hedefi bir an önce Yunanistan ile birleşmekti. Bu hedefi tarihsel bir düşün gerçekleşmesi olarak algılıyorlardı. Bu amaca ulaşmak için çeşitli örgütler kuruyorlardı. Bunların en önemlisi ve ünlüsü "Mavri Mira" Derneğidir. Rumların Yunanistan'a katılmaları amacıyla çalışan Dernek bir zamanlar gizli yürüttüğü etkinlikleri artık açığa çıkarmıştı. Fener'deki Rum Ortodoks Patrikliğinin büyük desteğini alan ve Yunanistan ile bazı Anlaşma devletlerinden yardım gören bu Dernek mensupları Türk yerleşme bölgelerine dehşet saçıyorlardı. Amaç, özel ikle Marmara ve Ege yörelerinde yaşayan Türkler üzerinde terör yoluyla bıkkınlık, korku ve bezginlik yaratarak onların iç bölgelere göç etmelerini sağlamaktı. **Doğu Karadeniz yöresinde yaşayan Rumlar ise eski Pontus Devletini yeniden kurmak için çabalıyorlardı.** Trabzon merkezi çevresinde örgütlenen bu Rumların amacı bağımsızlıktı. O yöreler 1204 yılına kadar Bizans İmparatorluğu'na bağlı idiler. O tarihte bağımsız Pontus Rum Devleti kuruldu.Bilindiği gibi bu devletin varlığına 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet son vermiştir. Yüzlerce yıl o yörede çok rahat yaşayan bu Rumlar, Batıdaki soydaşlarının da etkisiyle azmışlar ve daha Birinci Dünya Savaşı sırasında, o yöredeki otorite boşluğu nedeniyle silahlanmaya başlamışlardı. Gizlice kurdukları "Pontus Derneği" Anlaşma Devletlerinin de kışkırtmaları ile Karadeniz'de barış içinde yaşayan Türklere karşı korkunç terör eylemlerine girişmiştir. Tahmin edeceğiniz gibi, bu eylemler, Mondros Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra iyice artmıştı. Derneğin çetelerine karşı, çoğunlukta olan Türkler de silahlı mücadeleye girmekten başka çare bulamamışlardı. Zira Hükümet bu konuda hiçbir önlem alamıyordu. Giderek Pontuslu Rumlar Mavri Mira Derneği mensuplarıyla sıkı bir işbirliğine başladılar.
Ermeniler: Doğu Anadolu il erinin bir bölümü Mondros Ateşkesi yürürlüğe girer girmez Ermenistan birliklerince işgal edilmeye başlamıştı. Bu Ermeni birlikleri rastladıkları soydaşlarını da ayaklanmaya kışkırtıyorlardı. Ermenilerin bu ayaklanma hareketi Çukurova'ya sıçradı. Rum derneklerinin ve Fransızların desteği ile Adana ve yöresinde güçlü Ermeni çeteleri belirdi ve bunlar Türklere karşı müthiş terör hareketlerine giriştiler. Bu arada Doğu Anadolu'da Ermeni ve Pontus isteklerinin özellikle toprak bölüşümü dolayısıyla çatıştığı söylenmelidir. Ama onlar şimdilik ortak düşmanları saydıkları Türklere karşı birlikte hareket ediyorlardı. Hedefe ulaşınca herhalde bu kez kendi aralarında bir hesaplaşma olacaktı.
Yahudiler: Osmanı yönetiminden hoşnut olan Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler gibi silahlı terör hareketlerine girişmemişlerdir. Ancak Rum veya Ermenilerin terör baskısı olan bölgelerde sessizce onları destekler gibi gözükmüşler, ama Türklerle hiçbir zaman bir çatışma içine girmemişlerdir. Yahudileri özellikle Filistin'de kendi devletlerinin kurulması amacı ilgilendiriyordu. Ama bu etkinlikler artık Osmanlı toprakları dışında idi.
Araplar: Osmanlı Ülkesinde Türklerden de ayrıcalıklı bir biçimde yaşamalarına rağmen, Araplar Hz. Muhammet soyundan geldiği kabul edilen Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarının İngiliz etkisi altında kalarak Osmanlılara karşı açtıkları ilan edilmemiş bir çeşit savaşa katıldılar. Mondros Ateşkesi imzalandığı zaman Arap illeri zaten elden çıkmış ve İngilizlerle Fransızlar tarafından daha önceki antlaşmalara uygun biçimde işgal edilmişlerdi. Arap temsilcileri, Paris Barış görüşmelerine alınmışlardı. Görüşmeler sırasında Arap temsilcileri Tüklerle ilişkilerini kesme kararında olduklarını, onlarla hiçbir biçimde birarada yaşayamayacaklarını bildirmişlerdi.

Bazı Türklerin Olumsuz Tepkileri

Sayıca bir hayli çok olan bazı Türkler de olumsuz duygular içindeydiler. Bu olumsuzları da iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta bulunanlar gerçekten yurtsever kişilerdi. Bunlar yıllardır üstüste uğranılan felaketlerin sonunda devletin çöküp yok olma sürecine tam olarak girdiğini ileri sürüyorlardı. Yapılacak bir şey kalmamıştı. Bu grup içinde askerler, sivil aydınlar ve önemli bir halk topluluğu vardı. İki yıl sonra Türk ulusal kurtuluş hareketinin mimarları arasına girecek büyük kahraman İsmet İnönü bile, arkadaşı Kazım Karabekir'e yazdığı mektuplarda umutsuzluğunu dile getiriyordu. Birinci Dünya Savaşında askerlik sanatının bütün inceliklerini en usta bir biçimde kullanan bu komutan, yine kendisi gibi büyük bir komutan olan Kazım arabekir'e "gözden uzak bir köşeye çekilip çiftçilikle uğraşmayı" öneriyordu. Gerçekçi bir değerlendirme bu tür düşüncelerin hiç de yanlış olmadığını gösteriyordu. Ordu yok olmuştu; yurt güçlü düşmanlarca işgal ediliyordu; azınlıklar her yerde ayaklanmışlardı; ekonomik durum sıfır düzeyinin bile altındaydı.. Ne yapılabilirdi ki.

Bu alt grup içinde bazıları içten bir düşünüşle, bir güçlü devletin koruyuculuğu altına girilmesini istiyorlardı. Bu yolla hiç olmazsa ufalanıp bölünmekten kurtulmak umudu vardı. İkinci gruptaki Türkler ise umutlarını tamamen işgal güçlerine bağlamışlardı. Onlara göre kurtuluş imkansızdı. İşgal güçleri ve onların içinde en sözü geçeni İngiltere baş edilemez bir kudretti. İngiltere ne derse yapılmalıydı. Karşı gelmek mümkün değildi. Bu Türkler özel ikle İstanbul'da Saray'a yakın çevrelerde, basında, bazı tacirler arasında ve başka diğer büyük kentlerdeki ileri gelen -eşraf sayılan- kişiler arasında kendini gösteriyordu.

Olumlu Tepkiler

Pek çok yurtsever Türk ise durumun belki umutsuz olduğunu kabul ediyorlardı. Fakat, hep bağımsız yaşamış büyük bir ulusun mensubu olarak uğranılan haksızlıklarla elden geldiğince mücadele etmek yanlısı idiler. İstanbul Basınında yürekli birkaç yazar bütün baskılara rağmen Türklere cesaret vermeye uğraşıyordu. Silahlarını teslim etmeyip dağa çıkarak, mücadele bayrağı açan bazı subaylar, düşmanın ne demek olduğunu kavrayan yiğit bazı kişiler, aydınlar,

genellikle bulundukları bölgeleri kurtarmak için uğraşmayı bir yaşam borcu kabul etmeye başlamışlardı. Böylece ilkönce yavaş yavaş, sonradan daha hareketli bir direnme isteği somutlaşmaya başladı. Yurtseverlik sıfatında birleşen bütün Türkler bulundukları yerlerde gizli veya açık dernekler kurup karar organları oluşturarak, çete çarpışmalarına girerek ulusun kurtuluş azmini gösteriyorlardı. Bu yurtseverlik akını olmasaydı, Kurtuluş Savaşının başlaması bile düşünülemezdi.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN OLAYLARI DEĞERLENDİRMESİ VE TUTUMU -5

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA MUSTAFA KEMAL PAŞA

Enver Paşanın tutum ve davranışlarını hiç onaylamayan Mustafa Kemal Bey, Balkan savaşlarından sonra Sofya'ya askeri ateşe atanmıştı. Rütbesi binbaşılıktı. Osmanlı egemenliğinden yeni çıkan bu devlette gördükleri Mustafa Kemal Bey'i oldukça etkilemiş olmalı. O sırada Sofya büyükelçisi, yakın arkadaşı, askerlikten ayrılma Fethi (Okyar) Beydir. Fethi Beyle Sofya'da uzun uzun dertleştikleri biliniyor. Yine, Bulgaristan'ın başkentinde geçirdiği kısa süreyi iyi değerlendirmiş ve boş zamanlarında özellikle Fransızca bilgisini bir hayli ilerletmişti. Durup dinlenmeden okuyor, özellikle siyasal gelişmelerin tarihsel ve düşünsel boyutları üzerinde duruyordu. Rütbesi 1 Mart 1914'te yarbaylığa yükseltilen Mustafa Kemal Bey, Birinci Dünya Savaşı çıktığı sırada Sofya'daki görevini sürdürüyordu. O, bu savaşa katılmayı hiçbir zaman doğru bulmamış, hele ordunun Almanların eline teslim edilmesine hep karşı çıkmıştı. Ama bildiğiniz gibi bir süre sonra Enver Paşanın olup bittisi ile Osmanlı Devleti de savaşa sürüklenmişti. Askerlik mesleğinin aşığı olan Mustafa Kemal Bey, böyle bir durumda Sofya'da eli kolu bağlı olarak duramazdı. Evet, bu savaşa girmeyi hiç doğru bulmuyordu. Ama olan olmuştu ve O'nun görev alması gerekti. Mustafa Kemal'i hiçbir zaman benimseyip içine sindiremeyen Enver Paşa, bir yandan da O'nun askeri yeteneklerini inkar edemiyordu.

Bütün bu nedenlerle, Mustafa Kemal Beyin ısrarla görev alma istekleri hep geri çevriliyordu. Uzun çabalardan sonra Enver Paşa O'nu Tekirdağ'da mevcut olmayan 19. Tümenin komutanlığına atadı. Mustafa Kemal Bey var gücüyle bu tümeni 2 Şubat 1915 tarihinde kurmaya başladı ve bu işi kısa sürede tamamladı. İşte Yarbay Mustafa Kemal Bey, bu tümeni ile 25 Nisan 1915'te Arıburnu'na asker çıkaran Anlaşma Devletleri birliklerini durdurdu. Böylece ünü kısa sürede yurtta ve yurt dışında duyulmaya başladı. Mustafa Kemal Bey bu büyük ve tarihsel başarıları dolayısı ile 1 Haziran 1915 tarihinde albaylığa yükseltildi ve Anafartalar Grubu Komutanlığına atandı. 10 Ağustos 1915'te düşmanı tekrar kesin olarak geriye püskürterek Çanakkale Cephesinin kapanmasını sağladı. 14 Ocak 1916'da Edirne'de 16.Kolordu Komutanlığına getirildi. Kısa bir süre sonra Tuğgenaralliğe yükseltildi (1 Nisan 1916) ve Doğu Cephesinde görevlendirildi.

6/7 Ağustos 1916'da Bitlis ve Muş'u Rusların elinden kurtaran Mustafa Kemal Paşa 18 Mart 1917'de 2.Ordu, 5 Temmuz 1917'de ise 7. Ordu komutanlığına atandı. Güney cephesinde çarpışan bu birliklerimiz her bakımdan sıkıntı içinde idiler. Almanlar bu birliklerimizi kendi istekleri doğrultusunda kullanıyorlardı. Diğer yandan savaşı Almanların yitireceği artık belli olmuştu. 7. Ordu komutanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa bu koşullar altında savaşı sürdürmenin son derece anlamsız olduğunu belirten ünlü raporunu Enver Paşaya gönderdi ve komutanlıktan ayrılarak aynı yılın Ekim ayında İstanbul'a döndü. Bu sırada Osmanlı Padişahını birkaç kez ziyaret etmiş olan Alman İmparatoru'nun bu ziyaretlerini Sultan Reşat iade edemeyecek derecede yaşlı olduğundan bu işe Veliaht Vahdettin Efendi memur edildi. Mustafa Kemal Paşaya da bu son derece önemli yolculukta Vahdettin'in yanında bulunma görevi verildi. Bu yolculuk sırasında (15 Aralık 1917-5 Ocak 1918) büyük asker çarpışmaların asıl merkezi olan Avrupa cephelerinin durumunu gördü ve Almanya'nın savaşı yitirdiğini anladı. Şunları Alman komutanlarına söyleyerek ne kadar büyük bir asker olduğunu gösterdi:"Şimdi bende uyanan kanı, dünya savaşına girildiği ilk anda söylediğimin aynısıdır. Alman ordusu ve ona bağlı olanlar yenileceklerdir". Elbette bu sözler gerçeğin tam kendisi idi ama; hiç hoş karşılanmadı doğal olarak. Mustafa Kemal Paşa bu yolculuktan hasta döndü ve izin alarak bir süre tedavi için Viyana ile Karlsbad'a gitti. Oradaki kısa dinlenmesi sırasında tuttuğu günlükte, ileride ulusun başında bir önder olarak bulunmayı ve Türkleri gerilikten kurtaracak bütün devrimleri yapmayı düşündüğünü belirtmiştir. Tedaviden dönüşte tekrar, Filistin'de bulunan 7. Ordu komutanlığına atandı. Bu ordu hızla ilerleyen İngilizleri Halep yakınlarında, bugünkü Suriye sınırımızda durdurdu. Bu sırada Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmıştı. Suriyedeki Yıldırım Orduları Grubu komutanı Alman Generali Liman von Sanders Paşa, geriye dönmek zorunda idi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına atandı. Bu görevi sırasında bulunduğu bölgenin Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak işgal edilmesine karşı geldi. Örneğin Fransızlar İskenderun'a asker çıkartırlarsa karşılık vereceğini bildirdi. Düşmanla iyi geçinmek yanlısı olan Hükümet bu tür düşüncelere elbette onay veremezdi. Mustafa Kemal Paşa, görevinden alındı ve 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a geldi.

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İSTANBUL'DAKİ ÇALIŞMALARI

Osmanlı Hükümetlerinin Durumu

Bir önceki ünitede Mondros Ateşkes Anlaşmasını Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin imzaladığını belirtmiştik. Yurtsever bir kişi olan Ahmet İzzet Paşa, ateşkes anlaşmasının yenen devletlerce tek yanlı olarak uygulanmasını engelleyememiş ve bir ay içinde yıpranıp görevden ayrılmıştı. Ahmet İzzet Paşa, padişahı da bu konuda akılcı bir davranış içine sokamamıştı. Kendini, o bunalım günlerinde bile herkesin üstünde gören padişah "barışa" ulaşmak için siyasetini saptamıştı: İngilizlerin her dediğini yapmak. Ahmet İzzet Paşa bu siyasete uyamadığı için padişahın güvenini yitirmişti. O'nun yerine getirilen Tevfik Paşa (11 Kasım) bu siyaseti benimsemek yanlısı idi. Aslında dürüst ve yurtsever bir kişi olan Tevfik Paşa "amacımız İngiltere ile eski dostluğumuzu sürdürmektir" diyordu. Tevfik Paşa da padişahın şu dediklerine katılıyordu. "En fazla İngiliz Milleti hoşuma gidiyor, ona hayranım. İngilizler ülkede yönetimi mümkün olduğu kadar hızla eline almaktadır". İşte bu sıralarda, 21 Aralık 1918 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı padişah tarafından feshedildi (dağıtıldı). Kanun-i Esasi'ye (Anayasaya) göre, padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma hakkı vardı; ama dört ay içinde seçimlerin yapılıp Meclis'in yeniden toplanması gerekti. Ama Vahdettin, bu anayasal gereğe aldırış etmeden, ülkeyi dilediği gibi yönetme yolunu tuttu. İleride Anadolu hareketi gelişince artan baskılar karşısında Vahdettin anayasal açıdan çok gecikmeli olarak seçimleri yaptıracak; ama iş işten geçmiş olacaktır (Bu konuları 7. ünitede gözden geçireceğiz).

İngiliz siyaseti yandaşı olan ve Meclis-i Mebusan'dan güven oyu da alan (19 Kasım 1918) Tevfik Paşa, Meclis'in dağıtılmasına ses çıkartmamış ve ulusun bir ölçüde temsilcileri sayılan mebusların (milletvekillerinin) yokluğunu

kabul ederek ülkeyi padişahın istekleri doğrultusunda yönetme yolunu tutmuştur. Ama Tevfik Paşa da bir süre sonra padişahla uyum sağlayamadı. Yurtseverlik duyguları padişahın isteklerine ağır basan bu sadrazam bazı buyrukları yerine getirmiş, ama zaman zaman da direnmişti. Sonunda 3 Mart 1919 günü görevi bırakmak zorunda kaldı. Yerine aşırı İngiliz hayranı ve padişahın enişteşi olan Damat Ferit getirildi. Bu sıralarda İzmir'e Yunanlıların çıkacağı söylentisi iyice yaygınlaşmıştı. Bu söylentileri yalanlamak ihtiyacı duyan padişah, kendisini ziyaret eden İzmirlilere şöyle demişti: "İzmir'in Osmanlı vatanından ayrılması kesinlikle hatır ve hayale gelmez. İlk fırsatta İzmir'e gidip milletle temas edeceğim".

Vahdettin bu sözleri 19 Mart 1919 günü söyledi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi konusu Paris barış görüşmelerinde haftalardan beri konuşuluyordu. İzmir'in geleceği hemen hemen belli olmuştu. Bu durumda padişahın sözleri iki türlü değerlendirilebilir: Ya Paris'te olup bitenlerden padişah habersizdir veya İzmir'in kaybını artık sinesine çekmiş, ama halkın tepkisinden çekindiği için oyalama taktiği gütmektedir. Her iki yorum da padişahın kişiliği açısından son derece olumsuz yargılar doğurmaktadır. İlk yorum, devletin haber alma olanaklarının yok olduğu sonucunu getirir ki bu, devletin yok olmasıyla eşdeğerlidir. İkinci yorum ise padişahın en önemli kentlerimizden birini düşmana bırakmamak yolunda bir direncinin bulunmadığı anlamına gelir. Her iki yorum da Osmanlı Devleti'nin artık yaşamadığını göstermektedir. Padişah bu sözleri söylerken enişteşi de her yerde ve her fırsatta İngiliz ve Fransızlara duyduğu güveni dile getiriyor ve "İngiliz koruyuculuğu altına girme" yolunda ciddi tasarılar hazırlıyordu. Bütün bu olup bitenler Hükümete karşı tepkilerin artmasına yol açıyor, ayrıca Anadolu ve (Doğu) Trakya'da asayiş de giderek bozuluyordu. Hükümet bütün bunları taşraya "öğütçüler" göndererek önlemeye çalışıyordu. "Nasihat Heyetleri" denilen kurulların içindeki bu öğütçüler, gittikleri yerlerde halka, padişah ve hükümetine bağlı kalmalarını söylüyorlar, bozgunculara inanmamalarını sertçe ihtar ediyorlardı. Onlara göre "bozguncu" dedikleri yurtseverlere kanmak asıl tehlikeye yol açardı. Padişah her sorunu çözecekti.

Damat Ferit Hükümeti İzmir'i öylesine gözden çıkarmıştı ki, işgalden kısa bir süre önce bu konuda uyarıcı ve yurtsever yayınlar yapan gazeteleri kapatmıştı. Ayrıca yurtseverliğinden kuşku duyulmayacak İzmir Valisini (Nurettin Paşa) görevden alarak yerine Damat Ferit'in her bakımdan "güvenilir" adamı İzzet Paşayı getirmişti. Bu "vali" son ana kadar İzmir'in işgali haberini bir yalan olarak nitelemekte ısrar etmişti. Halbuki, Mayıs ayının başlarında Yunanlılar İzmir ile Ege Bölgesinin belli başlı yerlerine yapacakları çıkartma hazırlıklarını neredeyse tamamlamışlardı. İşte Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de gelip 16 Mayıs 1919'da ayrıldığı İstanbul'da bu olayların içinde yaşamıştı.

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa, görevi bulunmayan bir general olarak İstanbul'da yaşamaya başlamıştı. Kendisine büyük bir saygı gösteriliyordu. Zira O hem büyük bir kahramandı, hem de İttihatçılara hep karşı gelmişti. O sıralarda İstanbul'da durup dinlenmeden bir İttihatçı avı yaşanıyordu. Çünkü onlar savaş suçlusu olarak görülüyordu. Bu "suçluların" yargılanmaları zaman zaman siyasal sorunlara bile yol açıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise savaşa hep karşı geldiği için büyük bir saygınlık sahibiydi. Bu durumundan yararlanıp kendine yakın gördüğü yöneticilerle, arkadaşlarıyla durup dinlenmeden konuşuyor, onların "ne yapmalı" konusundaki görüşlerini öğreniyor, ama kendisi açık ve belirgin düşünceler ileri sürmüyordu. Aslında kafasında kurtuluş için gerekli model oluşmuştu; ama bunu uygulayabilmek için önce bütün diğer yolları denemek istiyordu. Bu amaçla hükümete girip Harbiye Nazırı (Milli Savunma Bakanı) olmayı, böylece ateşkes anlaşmasının uygulanmasını akılcı ölçüler içinde tutmayı düşünmüştü. Ama kendisini ne Ahmet İzzet Paşa ne de Tevfik Paşa kabineye almıştı. Damat Ferit ile işbirliği yapması ise zaten olanaksızdı. Bu yol tıkanınca, Anlaşma Devletleri temsilcilerini ürkütmeden bazı konularda arkadaşlarıyla görüşmeye başladı. Özel ikle, ateşkesi uygulamakla görevlendirilip yeni komuta yerlerine atanan silah arkadaşlarına bu anlaşma hükümlerine uymamalarını gizlice tavsiye etti. Diğer yandan da padişah tarafından büyük bir ilgi görüyordu. Kendisi bugüne kadar saptanabildiğine göre padişahla altı kez görüşmüştü.

Mustafa Kemal Paşanın savaşa girilmemesi yandaşı olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle İttihatçı kadro ile ters düşmüştü. Zaten bu Partiye karşı hiçbir yakınlığı da yoktu. Savaş sırasında da Parti yöneticilerini sık sık eleştirmişti. Bu nedenle "temiz" bir kişi sayılıyordu. Ayrıca Osmanlı Ordusunun yenilmeyen tek komutanı olarak halk arasında sarsılmaz bir ünü vardı. Yine Vahdettin, Almanya'ya yaptığını anlattığımız yolculuk sırasında Mustafa Kemal Paşayı daha da yakından tanımıştı. Anlaşıldığına göre padişah bu temiz ve ünlü askeri kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmak istiyordu. Gerçekten kendisinin kararsız ve beceriksiz tutum ve davranışlarını eleştiren bazı subayların varlığını öğrenince Mustafa Kemal Paşayı çağırmış (29 Kasım 1918), kendisine "siz akıllı bir komutansınız, arkadaşlarınızı aydınlatıp onları sakinleştirebilirsiniz" demiştir. Mustafa Kemal Paşa tam bir kurmay subay ihtiyatı ile padişahı, düşmanları ve Damat Ferit'i ürkütmeden kafasında oluşturduğu tasarıyı uygulamaya geçirme fırsatı arıyordu. Anadolu'ya geçecekti. Orada mücadele bayrağını açacaktı. Bu nedenle yeni görev alan arkadaşlarına yukarıda söylediğimiz öğütleri veriyordu. Özellikle Erzurum'daki 15.Kolordu komutanlığına atanan ve kendisi gibi genç yaşta generalliğe yükselen arkadaşı Kazım Karabekir Paşaya elde kalan bu son derli toplu birliğin asla terhis edilmemesini söylemişti. Karabekir Paşa da bu isteği büyük bir coşku ile karşılamıştı. Görev yerine gidince Karabekir Paşa, İstanbul Hükümetine bağlı gibi gözüküp, Mustafa Kemal Paşanın gelmesini beklemiştir. Yine yakın arkadaşlarından, genç general Ali Fuat (Cebesoy) Paşaya da aynı tavsiyelerde bulunmuştu. Ali Fuat Paşa Ankara'daki 20.Kolordu komutanlığına atanmıştı. Bu birlik hiç güçlü değildi; ama Ankara'nın çok büyük bir stratejik önemi vardı. Az bir güçle de olsa bu kentin elde tutulması gerekti. Artık sıra Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya geçmesine gelmişti.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a Çıkmasını Hazırlayan Olaylar

Doğu Karadeniz Bölgesinde silahlı Rum çeteleri ile kendilerini savunmak ihtiyacı içinde bulunan Türkler arasındaki mücadele günden güne sertleşmeye başlamıştı. Türklerin kendilerini savunmalarını Anlaşma Devletleri büyük bir tepki ile karşılamışlardı. Onlara göre Türkler seslerini kesip oturacaklar, Rumlar da Pontus'ta diledikleri gibi davranacaklardı. Bu nedenle 1919 yılı şubat ayı ortalarında İngilizler giderek sertleşen bu mücadeleyi Osmanlı Hükümetine şikayet ettiler. Bu bölgenin biraz güneyine düşen Doğu Anadolu topraklarında da Ermeni tehditleri dolayısı ile büyük çalkalanmalar vardı. **İngilizler bu bölgelerin, özellikle Doğu Karadeniz'de asayişin**

sağlanmasını Osmanlı Hükümetinden istediler. Buradaki halkın, Türklerin silahsızlandırılması sağlanmalıydı. Aksi takdirde İngilizler o bölgelerin işgal edilebileceği tehdidini savuruyorlardı.

Damat Ferit'in işbaşına getirilmesinde etken olan sebeplerden biri de bu huzursuzluklardı. Tevfik Paşa Hükümeti bu konuda gereken "duyarlılığı" göstermiyordu. Bu nedenle İngilizlerin hışmını çekmek doğru değildi. İşte birkaç hafta sonra işbaşına gelen Damat Ferit bu sorunun çözülmesini de üzerine aldı. İngilizleri işin içine karıştırmadan bu sorunu bitirmek gerekiyordu. Böylece onların gözüne girilirdi. Bu işi yapabilecek yetenekli ve "temiz" bir askere ihtiyaç vardı. Öyle anlaşılıyor ki **Mustafa Kemal Paşa, henüz hiç kimsenin bilmediği amacını gerçekleştirebilmek için bu göreve gelmeyi istemiştir.** Böylece Doğuya gidip orada rahatça örgütlenme çalışmalarına başlayabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretindeki arkadaşlarını da devreye sokarak, bu işin üstüne gidip sorunu çözebileceğini anlatmış olmalıdır. Eğer o bölgedeki 9.Ordu'nun (sonradan 3.Ordu olmuştur) başına geniş yetkilerle getirilirse, asayiş sorununu çözebilecekti. İngilizler ayrıca merkezden uzak olan o yörelerdeki birliklerin Mondros Ateşkes Anlaşmasına göre terhis edilmediğini de bildirip Osmanlı Hükümetini sıkıştırıyorlardı. Bütün bu işleri görüp o bölgeyi İngilizlerin istediği duruma getirebilecek tek yetenekli asker Mustafa Kemal Paşa olabilirdi. O, padişahın güvenini kazanmıştı. Gerçi İngilizler bu paşadan biraz çekiniyorlardı. Ama Damat Ferit de ikna edilirse, Mustafa Kemal Paşanın bu göreve atanması olanak içine girebilirdi. Mustafa Kemal Paşa büyük çabalar sonucunda kendine güven duyulmasını sağladı. Böylece istediği gerçekleşti. 30 Nisan 1919 günü 9. Ordu komutanlığına atandı. Kendisi şu görevleri yerine getirecekti:

• Yetki bölgesindeki huzurun sağlanıp sürekli kılınması;
• Ordu ve halk elinde bulunan silah ve cephanenin toplanıp güvenli depolarda korunma altına alınması;
• Türklerinkurduğu direnme örgütlerinin ortadan kaldırılması.

Mustafa Kemal Paşa bu "zor" görevin yerine getirilmesi için bölgedeki sivil yöneticilere de buyurma yetkisi istemişti. Bu isteği yerinde görüldü. Böylece 9.Ordu Müfettişi (Komutanı) olarak görev bölgesindeki hem askeri hem de sivil makam sahiplerine buyurma yetkisi elde etmişti.

Bu olay gelişirken Yunanistan'ın da İzmir çıkartması hazırlıkları son evreye gelmişti. O sıkıntılı günlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan bir an önce uzaklaşmak istemektedir. 14 Mayıs akşamı Damat Ferit'in evinde yemektedir. Orada görevi hakkındaki son bilgileri alır. Ertesi gün İzmir işgal edilmiştir ve Mustafa Kemal Paşa oluşturduğu karargahının üyeleri ile Anadolu'ya gidişin son hazırlıklarını yapmaktadır. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa padişaha veda eder. Vahdettin O'nu şu sözleriyle uğurlar: "Paşa, paşa bu devleti sen kurtarabilirsin". Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtı şudur: "Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime güveniniz".

Bu konuşma bize doğrudan doğruya Atatürk tarafından nakledilmiştir. O'na göre padişah, Doğu Karadeniz bölgesinde asayişi sağlamakla İngilizlerin tehdidinden kurtulmanın mümkün bulunduğunu, böylece "devletin" rahatlayacağını ima etmiştir. İzmir'in işgalinin uyandırdığı şaşkınlık, kızgınlık ve ne yapılacağını bilememe atmosferi içindeki başkenti 16 Mayıs 1919 günü, "Bandırma" gemisiyle terkeden Mustafa Kemal Paşa yepyeni ve çok ağır bir görevi üzerine almıştı. Bu, Osmanlı Hükümetinin O'na verdiği görev değildi. Bu görevi O kendi kendine vermişti: Ne pahasına olursa olsun yurdu ve ulusu kurtarmak. Anadolu'ya ulaşmak için en elverişli yer Samsun idi. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 günü karargah mensuplarıyla birlikte Samsun'a ayak bastı.

19 Mayıs 1919'a Kadar Yurttaki Direniş Hareketleri

Hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Paşayı böyle bir girişime iten, başka bir deyişle O'nu yüreklendiren bazı hareketler vardı. Geçen ünitemizde, işgallere karşı hemen tepkilerin doğmaya başladığını belirtmiştik. Ulusun hiç sesi çıkmasaydı, kurtuluş için bazı çareler düşünüp bunlar uygulamaya konulmamış olsaydı Mustafa Kemal Paşa, kafasındaki planı gerçekleştirme umudunu taşıyamazdı. Acaba, Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkıncaya kadar yurtta belli başlı hangi direniş hareketleri görülmüştü? Bunları kısaca gözden geçirmek gerektir ki 19 Mayıs 1919 sonrası daha rahat bir biçimde değerlendirilebilsin!

Daha Birinci Dünya Savaşı sona ererken bazı yurtsever subaylar Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını ve kendi öz yurdumuzun bile işgale uğrayacağını tahmin etmişlerdi. Böyle bir felaketi elden geldiğince önleyebilmek için, kağıt üzerinde de kalsa bazı hazırlıklara girişmişlerdi. Bu subaylar ayrıca bazı gizli komitalar da kurmuşlardı. Bunların içinde en önemlisi Mondros Ateşkes Anlaşmasından hemen sonra oluşturulan "İslam İhtilali Komitası"dır. Bu komitanın üyeleri, etkinliklerini bazı bölgelerde göstermiş ve işgale uğrayan yörelerde, özel ikle Rum çetelerinin bulunduğu yerlerde silahlı mücadeleye girişmişlerdi. Bu komita İttihatçıların teşviki ile kurulmuştu; bu nedenle kadrosunda İttihat ve Terakki Partisi üyeleri de vardı. Bilindiği gibi bu Partinin üyeleri içinde hem İslamcı hem de Türkçü akımların etkisi altında kalanlar bulunuyordu. Komita'nın adındaki "İslam" sözcüğü bu bakımdan önemlidir ve "Türk" sözcüğünün kimi çevrelerde henüz tam olarak benimsenmediğini göstermektedir. Nitekim, biraz aşağıda göreceğimiz diğer direniş örgütlerinin de adlarında "Türk" sözcüğü yoktur. Bütün bunların nedenini ünitelerimizi işlerken açıklayacağız.

Çeteler yoluyla yetersiz ve çok ufak çapta silahlı direniş hareketleri başlarken, bazı yurtsever subaylar ve siviller kendi düşüncelerine göre başka türlü girişimlerin içinde bulunuyorlardı. Ateşkes hükümlerinin özel ikle ordunun terhisi ve silah ile cephanelerin teslimi yolundaki hükümlerinin elden geldiğince savsaklanması bu yoldaki en önemli denemelerdir. Ama gerek kendiliğinden oluşan silahlı direnmeler, gerek askerlerin kendi başlarına giriştikleri hareketler düzensiz, yetersiz, ufak boyutlu, sonucu belirsiz işlerdi. Kaldı ki kamuoyunda etkileri çok fazla olan bazı çevreler büyük halk yığınlarına, direnmenin mümkün olmadığını, kurtuluş için tek çarenin en güçlü Anlaşma Devleti olan İngiltere'nin koruyuculuğuna girmek bulunduğu düşüncesini yayıyorlardı. Zaten artık savaşmaktan bezmiş olan halk bu sözlere kolayca kanabiliyordu. Özellikle Damat Ferit işbaşına geldikten sonra neredeyse "resmi" devlet politikası olan bu görüşe karşı çıkmak için daha örgütlü ve düzgün hareketler içine girmek gerekliydi. Bunun için vatanseverlerin biraraya gelerek kongreler toplaması, bu yolla dernekler kurup bulundukları bölgelerde örgütlenmeleri o zamanlarda akla gelen en akıllıca yoldu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'a gelmeden Adana'da Ateşkes hükümlerini nasıl savsaklayacağını düşünür ve tepkisini 3 ve 6 Kasım 1918'de İstanbul'a

bildirirken, Kars'ta ulusal bir örgütlenme başlamıştı bile. 5 Kasım 1918'de "Kars İslam Şurası" toplanarak Doğu Anadolu'ya özel ikle Ermeniler tarafından yöneltilecek tehditleri göğüslemek için askeri ve siyasal bir kuruluş hazırlığı içine girilmişti. Hemen ardından, yurdun en batısında, Edirne'de "Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi" oluşturulmuştu (7 Kasım veya 1 Aralık 1918). Aralık ayının başında ünlü "Müdafaa-i Hukuk" (hakların savunulması) derneklerinin ilki İstanbul'da, ama Doğu Bölgeleri için kuruldu. Bu ünlü dernek "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti" (Doğu İllerinin Ulusal Haklarını Koruma Derneği) adıyla kuruldu. Bu dernek kısa bir süre sonra, 1919 yılı Mart ayı içinde Erzurum'da asıl çalışmalarına başladı. İzmir'in yitirileceği endişesi günden güne büyüdüğünden, orada da "İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Milliye" Derneği kurulmuş, ardından 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında "Büyük İzmir Kongresi" toplanmıştır. Bu Kongrede "Redd-i İlhak" (İzmir'in (Yunanistan'a) Katılmasının Reddi) düşüncesi geliştirilmiştir. Böylece bir "redd-i ilhak" ruhu da doğdu. Bu dernekler ile daha sonra kurulan diğerleri yurt yüzeyine yayılıyordu. Dernekler, topladıkları kongrelerle yörelerinde örgütleşmeye gidiyorlardı. Amaç o yörede siyasal bir otorite oluşturmak ve bu yolla hiç olmazsa yaşanılan bölgeyi kurtarmaktı.

Bu arada, ilkönce, güneyde, Fransızlara karşı oralarda bulunan subayların öncülüğünde kurulan milis birlikleri ile daha büyük ölçüde ve oldukça başarılı silahlı direnmeler başlamıştı. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşının ilk cephesinin 1918 yılı Aralık ayı sonunda Mersin-Tarsus-Osmaniye yöresinde açıldığını söyleyebiliriz. İzmir'in işgalinden sonra da Ege Bölgesi'nin bazı noktalarına asker çıkaran Yunan birliklerine karşı yurtsever subaylara katılan eski erlerden ve yörenin "efe" adı verilen yiğitlerinden oluşan ufak çetelerle Ayvalık'ta düşmana karşı ilk savunma denemeleri yapılmıştır.

İşte, İstanbul Hükümetinin olumsuz ve hareketsiz tutumu, Saray çevresindeki karamsar kadronun umutsuzluk yayan davranışları, onları destekleyen İstanbul basınının büyük bir bölümü ile, başkentteki bu grupların etkisi altında kalan Anadolu'daki geniş halk yığınları karşısında yurdunu düşmana kaptırmamaya kararlı, gözü pek, günden güne etkinliklerini artıran bu direniş çabaları Mustafa Kemal Paşa'yı yüreklendiren en önemli etken sayılmalıdır. Ama düzenli, disiplinli, her bakımdan çok iyi donatılmış büyük düşman orduları karşısında belli bir plana göre yönetilemeyen, asıl halk yığınlarının desteğini şimdilik alamayan bu tür yerel örgütler ve küçük cepheler yurdu kurtarabilir miydi? Birleştirici, inandırıcı bir gücün sahibi önderlere ve onları da yönlendiren bir üst-öndere ihtiyaç vardı. Bütün bu direniş hareketlerini iyice değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, yurtseverlerdeki bu gücü birleştirerek yepyeni ve ulusun egemenliğine dayanan bir devlet kurulursa kurtuluşun sağlanacağını anlamıştı. Bu düşüncesini "büyük bir sır" olarak içinde saklayacak, hedefe adım adım ve her fırsatı değerlendirerek ilerleyecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın İlk Çalışmaları

Samsun'daki Çalışmalar

Samsun'a çıktıktan sonra Mustafa Kemal Paşa düşüncelerini gerçekleştirmek için çalışmalarına hemen başladı. Görünüşte Osmanlı Hükümeti'nin özel görev verdiği bir memuru idi. Bu Hükümet, şimdilik O'na güvenmekteydi. Kafasındaki planı hiç kimseye açmamıştı. Yalnız İstanbul'dan ayrılmadan önce Damat Ferit'in verdiği yemekten çıkarken, o yemekte bulunan ünlü ve büyük yurtsever asker Cevat (Çobanlı) Paşa, kendisine "**Kemal, birşeyler mi yapacaksın?**" diye sormuş, O da "**evet Paşam, birşeyler yapacağım**" demişti. Büyük asker Cevat Paşa'nın bu sözden önemli anlamlar çıkarması mümkündü. Yine çok yakın arkadaşı Fethi (Okyar) Beye İstanbul'dan ayrılmadan önce şunları söylemişti: "**...Hükümet ve** saray benim hakkımda derin bir gaflet içinde bulunuyorlar...". Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki köhnemiş kadro ile hiçbir şey yapılamayacağını anlamıştı. Türk ulusunu yepyeni ve çağdaş esaslara dayanan bir devlet içinde örgütlemek, kurtuluşu bu yolla sağlamak tek çıkar yoldu.

İngilizler Samsun'a da birlikler göndermişlerdi. Gerçi bu birlikler sembolik nitelikte idiler; ama onların bulunduğu bir ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın rahat çalışması düşünülemezdi. Paşa, oradaki İngiliz komutanı ile "asayişin nasıl sağlanacağı" konusunda bazı görüşmelerde bulundu. Hükümete işe başladığına dair telgraflar çekti. Bu sıralarda İzmir'in işgalinin doğurduğu kızgınlık dalga dalga yurda yayılıyordu. Bu tepkiyi yararlı bir biçimde kullanmak gerekti. Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs'a kadar Samsun'da kalarak planını olgunlaştırdı. O gün İngilizlerin yanından uzaklaşmak zamanının geldiğini anlayarak "ülkenin içlerine gidip asayiş durumunu yerinde görmek" gerekçesiyle Havza'ya geldi.

Havza'daki Çalışmalar

Havza'da Mustafa Kemal Paşanın yaptığı çalışmaları iki ana kesimde belirtmek gerektir: Askeri alanda aldığı önlemler ve yurtta direniş azmini yaygınlaştırmak için verdiği buyruklar... Askeri önlemlerin en başta geleni, yurttaki bütün komutanlara buyruklar göndererek, ateşkes anlaşması hükümlerine uyulmamasını ve askerin terhisinin önlenmesinin sağlanmasıydı. Mustafa Kemal Paşa bütün ulusa seslenen çağrılarda da bulundu: Askeri ve sivil yöneticilere çektiği telgraflarla, İzmir'in işgali dolayısı ile özel ikle 20 Mayıs tarihinden itibaren yurdun hemen her yerinde düzenlenen miting ve benzeri toplantılara ara verilmeden devam edilmesini, şiddet yoluna başvurmadan halkın sesinin her fırsattan yararlanılarak duyurulmasının sağlanmasını istedi. Bu konuda da bağlı bulunduğu Harbiye Nezareti'ne 3 Haziranda çektiği telgrafta şöyle diyordu: **"...İzmir yöresinde görülen olayların ve benzerlerinin baş göstermesine karşı ne ulusun coşkusunu ve vicdan sızlamalarını, ne de bundan doğan ulusal gösterileri engelleyip durdurmak için kendimde ve hiç kimsede hiçbir güç göremeyeceğim gibi, bu yüzden ortaya çıkacak olayların karşısında da sorumluluk gösterecek ne komutan ne de sivil yönetici gösterilebilir"**
Mustafa Kemal Paşanın tek görevi Doğu il erinde asayişi sağlamaktı. İngilizler Mustafa Kemal Paşaya bu görevin verilmesinde çok çekingen davranmışlardı. Onlar Paşa'ya güvenemiyorlardı. Ancak kendilerine bağlı Osmanlı Hükümetinin isteği karşısında O'nun bu göreve getirilmesine razı gelmişlerdi. Şimdi İngilizlerin kuşkuları doğru çıkmaya başlamıştı. Zira Mustafa Kemal Paşa, hele Havza'ya geldiğinden beri "asıl görevi" ile hiç uğraşmıyordu. Yukarıda açıkladığımız 3 Haziran tarihli telgrafı ile Mustafa Kemal Paşa niyetlerini açığa dökmüştü. İngilizler iyice endişelendiler. 6 Haziranda, Harbiye Nezaretine başvurarak Mustafa Kemal Paşanın derhal İstanbul'a dönmesini istediler. Harbiye Nezareti bunun üzerine Paşa'yı geri çağırdı. Ama Mustafa Kemal Paşanın kararı kesindi. O, bir an önce 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile buluşmak isteğinde idi.

Yukarıdaki soruda söz konusu olan ve sizin tarafınızdan adının ve tarihinin bulunmasını istediğimiz Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Ruslar, Doğu Anadolu'yu tamamen boşaltmışlardı. Ayrıca Kafkaslardan da çekilmişlerdi. Bu durum üzerine Enver Paşa kafasındaki "Turan" ülküsünü gerçekleştirme zamanının geldiği kuruntusuna kapıldı ve bir askeri yanlış yaptı; özellikle Irak ve Suriye cephelerinde büyük zorluklar içinde çarpışan Osmanlı birliklerinin durumunu iyice bozmayı göze alıp oralardaki seçme birlikleri Kafkaslar üzerine yolladı. Doğru düşünen bütün komutanlar ve elbette en başta Mustafa Kemal Paşa bu girişimin ne kadar tehlikeli olduğunu söylemişler; ama inatçı Enver Paşa'ya söz geçirememişlerdir. Enver Paşa, Batı Türkistan'a ulaşacak ve böylece Doğuda güçlü bir siyasal oluşum sağlayacaktı.

Bu birlikler kendilerine hedef olarak verilen Türk illerine ulaşamadan Mondros Ateşkes Anlaşması imzalandı. Sözü geçen birlikler geriye çekildiler. Ayrıca, ateşkes anlaşması hükümlerine göre bu önemli birliklerin terhis edilmesi de gerekliydi. Ama yurtsever komutanlar, o zamanlara göre merkezle ilişki kurulması güç olan Doğu Anadolu'daki bu birliklerin terhisini geciktirmeye ve bunları 15. Kolordu içinde toplamaya başladılar. Bu kolordu Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığına atandığı 9. Orduya bağlıydı. İngilizler bu Orduya bağlı birliklerin terhis işlerinin yavaş gittiğinin farkındaydılar ve buna karşı şiddetli tepki gösteriyorlardı. İşte Kazım Karabekir Paşa'nın 15.Kolordu, Mustafa Kemal Paşa'nın ardından 9.Ordu komutanlıklarına atanmalarının bir amacı da bu terhis işlerinin çabuklaştırılmasını sağlamaktı. Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kazım Karabekir Paşa yeni görevine giderken Mustafa Kemal Paşa ona "kolordusunu kesinlikle terhis etmemesini" tavsiye etmişti. Karabekir Paşa da bunu çok doğal karşılamış, kendi amacının da böyle olduğunu söylemişti. Osmanlı Devleti sınırları içinde tek derli-toplu askeri güç olarak sadece bu 15. Kolordu kalmıştı. İşte Mustafa Kemal Paşa, karargahı Erzurum'da bulunan bu kolordunun merkezinde çalışmalarını daha güvenli ve sağlıklı biçimde sürdürebilirdi. Bu nedenle Paşa 13 Haziran'da Havza'dan ayrıldı. Ama Erzurum'a varıncaya kadar yolda çok önemli, ilginç ve yoğun çalışmalar yaparak düşüncelerini gerçekleştirmenin ilk temel taşlarını koydu.

AMASYA TAMİMİ

Mustafa Kemal Paşanın Amasya'ya Gelmesi ve Genel Durum

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da telgraf haberleşmesi yolu ile yürüttüğü yoğun temaslardan sonra, 13 Haziran'da Amasya'ya geldi. Başta kentin aydın müftüsü Hacı Tevfik Efendi olmak üzere coşkulu ve büyük bir halk topluluğu Paşa'yı karşılamıştı. Müftü Efendi,Amasyalıların duygularına tercüman olarak, yurdun kurtuluşu için hiçbir özveriden kaçınmayacaklarını bildirdi ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde çalışmaktan onur duyacağını söyledi. Amasya'daki bu karşılanış Mustafa Kemal Paşa'yı çok hoşnut etmişti.

Bu sırada özellikle Batı Anadolu'da durum çok karanlıktı. Yunanlılar Ege Bölgesinin hem kuzeyinden hem de güneyinden hızla ilerliyorlardı. Manisa 25 Mayısta, Aydın 27 Mayısta işgal edilmişti. Yunan ileri harekatı sürüyordu. Ancak Yunanlılar artık, karşılarına çıkan milis birliklerini hesaba katmak zorundaydılar. Gerçi, pek acele olarak toplanan bu milis birlikleri güçsüz ve düzensiz idiler. Ama son derece gözüpek ve cesur yurtseverlerden oluşuyorlar ve bu nitelikleri ile düşmanı bazı yerlerde hırpalıyorlardı. Örneğin Yunanlılar Bergama'yı işgal ettikten sonra milis birliklerince kasabadan çıkartılmışlardı. Ama ne var ki, Yunanlılar daha güçlü birliklerle gelince kasabayı terketmek zorunda kalmışlardı. Bu olaylar karşısında Ege bölgesindeki Yunan birlikleri durmadan takviye alıp güçlendiriliyordu. Belli başlı pek çok merkez el erine geçiyordu böylece. Diğer yandan Güneydoğu Anadolu'daki yiğit halkın oluşturduğu milis güçleri Fransızlara zaman zaman zor anlar yaşatıyordu. Görülüyor ki silahlı direnişler de artmıştı. İşte bu direniş birliklerinin toptan adına "Kuvayı Milliye" (Ulusal Güçler) denilir. İleride daha ayrıntılıca göreceğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa düzenli bir ordu kuruluncaya kadar Kuvayı Milliyeden yararlanmak yolunu tutmuştu. Amasya'da, düzenli orduya geçişin ilk adımı olarak ulusal bir bilincin doğması ve başlatılan kurtuluş hareketinin ulusa maledilmesi konusu üzerinde kesin karara varılacaktır.

Amasya Tamimi'nin Hazırlanışı ve Duyurulması

Mustafa Kemal Paşa ilk adım olarak, birbirinden habersiz çalışan Kuvayı Milliye birliklerini ve diğer direniş örgütlerini tek çatı altında toplamak gerektiğini haklı olarak düşünüyordu. Bu çatı da giderek bütün ulusu kapsamına almalıydı. Böylece ulusal güç doğacaktı.

Mustafa Kemal Paşa haftalarca bu sorun üzerinde kafa yormuştu. Amasya'ya geldiği zaman düşünceleri berraklaşmıştı. Bu sırada 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile eski Bahriye Nazırı Rauf Bey de Amasya'ya gelmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, 21/22 Haziran 1919 gecesi, hazırladığı bir tamim (genelge) metnini ilkönce Rauf Beye gösterdi. İçeriği itibarıyla son derece devrimci bir genelge idi bu metin. Mustafa Kemal Paşa bu belgeyi Rauf Bey'in imzalamasını söyledi. Rauf Bey ilkönce biraz durakladı. Orada bir konuk sayılması gerektiğini, böyle bir metni imzalama yetkisi bulunmadığını söyledi. Mustafa Kemal Paşa kendisine kardeşi gibi yakın bu arkadaşının duraklamasına üzüldü. Ama Hamidiye Kahramanı olarak ün yapmış bu değerli askerin tamimi imzalamasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşa "bu tarihsel bir anıdır" deyince Rauf Bey -herhalde pek gönül rızası olmadan- metni imzaladı. Bu toplantıda, ileride ulusal kurtuluş savaşının önde gelen adlarından biri olacak Refet Beyde bulunuyordu. Albay Refet Beyi Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a giden karargah üyeleri arasına almıştı. Ama bu büyük asker o anda bocaladı ve belgeyi imzalamayacağını, bundan bir yarar beklemediğini söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, diğer odada bulunan sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşa'yı çağırdı ve metni O'na gösterdi. Bu yiğit asker Tamimi hiç duraklamadan hemen imzaladı ve ayrıca Refet Beyin de imzasını koymasını sağladı. Ardından gizli bir telgrafla bu belge Kazım Karabekir Paşa'ya bildirildi. O da bu Tamimi kesinlikle onayladığını bildirdi. Yine Mersinli Cemal Paşa adlı bir önemli komutan da Tamimi kabul ettiği haberini yolladı.

Amasya Tamimi özetle şöyle diyordu: **"Vatanın bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükümeti sorumluluğunun gereklerini yerine getirmiyor. Bu tutumu ise ulusumuzu yok olmuş tanıttırıyor. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır. Ulusun bu işi yapabilmesi ve haklı sesini dünyaya işittirebilmesi için, her türlü etkiden uzak ulusal bir kurul oluşmalıdır. Bu Kurul**

Sivas'ta toplanacaktır. Her livadan ulusun güvenine sahip üçer temsilci sessizce ve gizlice Sivas'a gönderilecektir. Bu, ulusal bir sır gibi saklanacaktır. Ayrıca, İstanbul Hükümeti ulusal derneklerin telgraflarını çektirmeme kararı almıştır. Bu karar dinlenmeyecektir. Komutanlar birliklerini terhis etmeyeceklerdir"
Tamimde Osmanlı Hükümetine açık bir başkaldırı vardı. Bu başkaldırıyı Osmanlı düzenine karşı gelmek istemeyen Rauf ve Refet Beyler kabullenememişler, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın etkisi altında metni imzalamışlardır.

Amasya Tamimi'nin Niteliği

Bu kısa, ama çok anlamlı belge Türk Devriminin temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Belgenin Mustafa Kemal Paşanın kişisel durumuyla ilgili özelliği şudur: O, artık İstanbul Hükümetinin buyruğundan çıkmaktadır. **Ulusal Kurtuluş Savaşının başlaması kararını almıştır.** Belgenin içerik açısından değerlendirilmesi ise daha önemlidir. Bu Tamimde üç temel öge vardır:
• Vatan'ın parçalanması ve bağımsızlığının ortadan kalkması tehlikesi karşısında Osmanlı Hükümeti hiçbir girişimde bulunamıyor; üzerine düşen sorumluluğun gereğini yerine getiremiyor. Öyle ise bu Hükümetin kararları da geçersizdir.
• Bundan dolayı artık ulus, kurtuluş kararını kendisi vermelidir.
• Bunu sağlamak için de bütün ulusu temsil eden kişilerden oluşan bir kurul toplanıp gereken kararları almalıdır.

Yukarıda saydığımız üç öge birbirini tamamlıyor. Ama bu üç öge içindeki en önemli hüküm ikinci sırada ki hüküm aynen şu cümle ile ifade ediliyor: "**Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır".** Bu cümle bize, ulus egemenliğine gidiş yolunun açıldığını gösteriyor. Artık ulusa gerçek değeri verilmektedir. Bu bakımdan son padişahının ileri sürdüğü "millet bir sürü, ben de onu yöneten çobanım" görüşü ortadan kaldırılmak istenmektedir. **Mustafa Kemal Paşa ulus egemenliğe dayanan yeni bir devlet kurmanın temel taşını atmıştır. Bu bakımdan hemen hemen bütün devrim tarihçileri bu belgeyi bir ihtilal bildirisi olarak kabul ederler.**

Bu bildiri bütün yurtta duyurulunca, ulusun alacağı kararın padişah ve hükümetinin vereceği karardan daha üstün olduğu ilkesi de ilan edilmiş bulunuyordu. Bu ilke egemenliğin kayıtsız şartsız Osmanlı ailesinde bulunduğunu bildiren geleneksel devlet anlayışı ve bu anlayışı yazılı hukuk kuralı haline getiren 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye baştan aşağı aykırı idi. Kurulu düzenin karşısında idi bildirideki ana düşünce. Bu bakımdan devrim tarihçilerinin yargıları yerindedir.

Amasya Tamimini yalnız Mustafa Kemal Paşanın değil, ulusça saygınlığı olan başka kişilerin de imzalaması bu belgeyi son derece yüceltmiş, ulusal direnişçiler bu Tamimdeki hedefe doğru yürüme hazırlığına girmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, İstanbul'daki tanıdığı, güvendiği kişilere birer mektup göndererek, oradaki siyasal gücün bundan sonra Anadolu'ya bağlı olması gerektiğini söylemiştir. Nutkunda bu mektubundaki ilgili cümle aynen şöyledir: "**Artık İstanbul Anadolu'ya hakim değil, tabi olmak mecburiyetindedir**". Mektupta vatan kurtuluncaya kadar bunun böyle olması gerektiği, çünkü İstanbul'daki yöneticilerin ulusal direnişe zarar verici tutumlar içinde bulunduklarını ileri sürülmüştü. Bu mektup yurtsever çevrelerde büyük bir coşku yarattı. Buna karşılık, İstanbul Hükümeti'nin Tamim'den hoşnut kaldığını ileri sürmek elbette mümkün değildir. Bu belge Hükümette büyük bir telaş ve öfke yarattı. Gerek İngilizler, gerek bazı devlet ve siyaset adamları Mustafa Kemal Paşa'nın "ayaklanma bayrağını" açtığını açıkça söylemeye başlamışlardır. Hükümetin yolundan giden bazı İstanbul gazetelerinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında hakaret dolu yazılar yayınlanmaya başlandı. Sonuçta Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Mustafa Kemal Paşaya görevden alındığını bildirdi. Son ana kadar yetkilerinden yararlanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa kendisine bu görevin İçişleri Bakanlığı tarafından değil, Savunma Bakanlığı ve Padişah onayı ile verildiğini söyleyerek 9. Ordu Komutanlığı makamında elinden geldiğince kalmak yolunu tutmuş ve Bakanın buyruğuna uymamıştır.

KONGRELER YOLU İLE ÖRGÜTLENME VE KUVAYI MİLLİYE -6

GİRİŞ

Sözlük anlamı bakımından "kongre" belli bir amaca ulaşmak isteyen kişilerin biraraya gelerek sorunları görüşmeleri ve hedefe varabilmek için kararlar almaları yolunda düzenledikleri toplantı demektir. Kongreler uluslararası nitelikte de olabilir. Ancak, bir derneğin, şirketin, vakfın yasa gereği, işlerini düzenleyici kararlar almaları için kongreler yapmaları gereklidir. Genellikle Osmanlı Dernekler Yasasına göre kurulup hukuksal nitelikli olan bu kuruluşlar topladıkları kongrelerle, mümkün olduğu ölçüde yasal sınırlar içinde kalıp kurtuluş çareleri düşünme yolu açmaya çalışıyorlardı. Giderek, İstanbul Hükümetinden umutlar kesildikçe, kurulan dernekler yine o günkü yasaya göre oluşturulmakla birlikte, kongrelerde alınan kararlar devlet otoritesinin boşluğunu doldurup kurtuluş çareleri aramaya yöneldi.

Kongreleri genel olarak kısaca değerlendirmeden önce bir nokta üzerinde de durulmalıdır: Sözünü ettiğimiz türden dernekler ve kongreler yalnız Türkler tarafından düzenlenmiş değillerdir. Bölücü amaçlarla çalışan, ama bu nedenle yasal sayılamayacak derneklerin varlığını 4. ünitemizde anlatmıştık. İşte bu tür dernekler de kongrelerini yapıp kararlar alıyorlardı. Örneğin, ateşkes öncesi Anlaşma Devletlerince işgal edilen Arap ülkelerinde Suriye'nin bağımsızlığı için toplanan Genel Suriye Kongresi'ni bu tür çalışmalara örnek olarak gösterebiliriz. 2 Temmuz 1919'da, yani Anadolu'da Türk kurtuluş kongreleri yapılırken düzenlenen bu toplantıda Suriye'nin Osmanlı topraklarından ayrılıp bağımsızlaşması kararlaştırılmış ve Emir Faysal da kral seçilmiştir. Bu tür kongrelere başka örnekler de bulmak mümkündür.

Ancak biz, Türk yurdunun ve ulusunun kurtuluşunu amaçlayan kongrelerden söz edeceğiz. Bildiğiniz gibi, Mustafa Kemal Paşa daha İstanbul'a gelmeden kurtuluş için dernekler kurulmaya ve kongreleri yapılmaya başlanmıştır. Bu kongreleri büyük bir titizlikle inceleyen değerli bir bilim adamımız Bülent Tanör şöyle bir sınıflandırma yapmaktadır: Kimi dernekler ve onların kongreleri sadece ufak, belli bir yöreyi kurtarmak amacına yönelmişlerdi. Başka bazı kongreler ise Anadolu içinde büyük bir coğrafi bütünü, bir bölgeyi kurtarmak amacı ile toplanmışlardı. Örneğin, aşağıda kısaca inceleyeceğimiz Balıkesir Kongreleri birinci, ardından toplanan Alaşehir Kongresi ikinci tür çalışmalara örnektirler. Yine Erzurum Kongresi de ilk planda bütün Doğu Anadolu'yu kapsamına almıştı. Üçüncü tür kongreler ise

tam anlamıyla bütün ulusu içine alacak niteliktedirler ve bunun tek örneği vardır: Sivas Kongresi. Bu Kongre'de bütün ulusal güçlerin birleştirilmesi için uğraşılmış ve sonuca ulaşılmıştır. Ancak dikkati çeken bir nokta, bu ulusal büyük Kongre'den sonra da, kimi yerlerde toplantılar yapılmış, hatta Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra da bu tür çalışmaların sürmüş bulunmasıdır. Tanör'ün saptamalarına göre 5 Kasım 1918'de toplanan "Kars İslam Şurası"ndan itibaren 8 Ekim 1920'ye kadar kongreler sürmüştür. O tarihte Pozantı kongresi toplanmıştır. Böylece iki yıla yakın bir süre içinde 28 kongrenin çalıştığını görüyoruz. Bu sayıya 29 Kasım 1918'de İstanbul'da toplanan ilginç "Milli Kongre"yi de katarsak 29 kongrenin toplandığını görürüz. Yeni bulunacak belge ve bilgilerin ışığı altında bu sayı daha da artabilir. Öyle ise sizlere orta öğretimde gösterilen Erzurum ve Sivas kongreleri dışında daha pek çok kongre toplanmıştır. İşte Mustafa Kemal Paşa, bu önemli, ama çoğu yerel amaçlara yönelik ve dağınık ulusal iradeyi birleştirme ve böylece ortaya çıkacak gücü daha da pekiştirerek, düşmana bir ulusal bütün olarak karşı koyma düşüncesini gerçekleştirmek için didinip durmuştur.

ERZURUM KONGRESİNE KADAR GELİŞİM

Samsun'a çıktıktan kısa bir süre sonra Amasya'ya geçerek tarihsel Tamimi yayınlayan Mustafa Kemal Paşa, "kongre yolu ile örgütlenmenin" de öncülüğünü yapmaktadır.

Bildiğiniz gibi, ulus egemenliği düşüncesinin ilk kez açığa vurulduğu Amasya Tamimi hükümleri arasında Sivas'ta ulusal bir kongre toplanması isteği de vardı. Mustafa Kemal Paşa, sivil makamlara da buyurma yetkisine dayanarak ve bu yetkinin bölgesel olan sınırlarını aşıp bütün yurda Tamimi duyurarak kongrenin toplanma hazırlıklarına başlanmasını istemişti. Bu işle hem komutanlar hem de sivil yöneticiler uğraşacaklardı. Acaba böyle bir ulusal kongrenin bir an önce toplanmasını Mustafa Kemal Paşa neden istemişti? Amasya Tamimi'nin duyurulmasına kadar yurtta 8 kongre toplanmıştı. Bunlardan biri dışında diğerleri yöresel ve bölgesel nitelikte idi. Örneğin Kars'ta 4, Ardahan'da 2, İzmir'de 1 kongre toplanmıştı. Bu kongrelerin Doğuda toplanılanlarında, o bölgenin Ermenilere karşı savunulması, bu amaçla gerekirse siyasal bir güç de oluşturulması düşüncesi yatıyordu. İzmir'de ise Yunan işgalinin yaklaşması nedeniyle bir büyük toplantı yapılmıştı. Anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa, bu girişimleri olumlu bir biçimde desteklemesine rağmen, onlarda bütün ulusu birleştirici bir nitelik göremiyordu. Bu amacına en uygun düşecek tek kongre belki yukarıda da kısaca adını belirttiğimiz "Milli Kongre" olabilirdi. Aslında bu Kongre büyük bir iyi niyet ürünüydü. 29 Kasım 1918'de Ateşkes Anlaşmasının imzasından hemen sonra İstanbul'da toplanmıştı. Ünlü göz hekimi Esat Paşanın girişimiyle, bu kongreye o günlerde İstanbul'da varlığını sürdüren birkaç siyasal parti ile bazı kuruluşlar katılmışlardı. Kongre, yurdun savunulması için bütün ulusal güçlerin toparlanması, Osmanlı Devleti'nin Savaştan sonra kurulan ve yenenlerin üstünlüğü altında çalışan Uluslar Kurumuna (Milletler Cemiyeti/Cemiyet-i Akvam) alınmasının sağlanması, yurt dışına kurullar gönderilerek **Türklerin uğradığı haksızlıkların anlatılması gibi amaçları gerçekleştirmek istiyordu.** Ancak bu Kongre, adının önündeki "milli" (ulusal) sıfatına uyabilecek bir yapıda değildi.

Tarihimizdeki ilk "milli" kongre olmasına rağmen, bu toplantıları düzenleyen ve alınan kararları uygulayacak bir dernek veya o nitelikte bir başka kuruluş yoktu. Yurtsever aydınların, siyasal partileri bir uyum içine getirip, diğer sivil toplum örgütleriyle bu konuda uygulamaya geçilebileceği düşüncesi yanlış bir hesaba dayanıyordu. Zira hem bu Kongre'ye karşı olan ve katılmayan başka siyasal partiler vardı, hem de katılan siyasal partiler ile diğer kuruluşların üyeleri arasında başkentin ağır siyasal havası nedeniyle bir anlaşmaya, uzlaşmaya varılması hemen hemen olanaksızdı.Bu nedenle, bütün iyi niyetli çabalara rağmen **"Milli Kongre"nin ömrü az oldu**.Yapmak istediği çalışmaların da büyük bir bölümünü gerçekleştiremedi.

Milli Kongre İstanbul'da, yani Başkentte toplanmıştı;orada çalışacaktı. Şimdi, İngilizlerin her dediğini yapan bir Hükümet, azınlıkların şımarık gösterileri, her olumlu adımdan ürken bir padişah, ayrıca kentte bulunan işgal devletleri temsilcileri... Böyle bir atmosferde yurdun kurtuluşu için alınabilecek kararlar nasıl uygulanırdı? Hatta nasıl karar alınabilirdi?

Gerçekten Milli Meclisin çalışmaları bir süre sonra tavsadı. Yine aynı yurtsever amaçlarla İstanbul'da kurulan "Vahdet-i Milliye Heyeti" (Mil i Blok) da aynı nedenlerle başarısız kaldı.

Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında toplanan Erzurum Kongresi sırasında - 27 Haziran-30 Temmuz tarihleri arasında ünlü Balıkesir Kongresi de toplanmıştır. Yunan işgaline karşı cepheler kurulması ve ulusal birlikler oluşturulması için her türlü yola başvurulacağı bu kongrede alınan kararlar arasındadır. Bu kararlar çok cesur ve yurtsever nitelikte iseler de, ulusun birleşme ve bütünleşme sürecini ya tamamen kesebilir veya büyük ölçüde geciktirebilirdi. İşte Mustafa Kemal Paşa İstanbul dışında, güvenli bir yerde, bütün yerel örgütleri ulus çatısı altında birleştirebilecek adımı bu nedenle bir an önce atmak istiyordu.

ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresinin Toplanış Nedeni

Yurdun çeşitli yerlerinde çoğunlukla yerel nitelikli kongreler yoluyla örgütlenmeler sürerken Doğu Anadolu'da da durum pek iyi gitmiyordu. Yurdun bu bölgesi işgal tehdidi altında bulunuyordu. Zaten Ermenistan'a verilmesi kesinleşmiş olan bu bölgede halk büyük bir huzursuzluk içindeydi. İstanbul'dan bir yardım gelmesi umudu kalmadığı için Doğu Anadolu halkı kendi içinde örgütlenme yolunda önemli mesafeler almıştı. Daha önce İstanbul'da kurulan "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye" Cemiyeti, etkinliğini Doğu Anadolu'ya kaydırmıştı. Bu arada Kars'ta ardarda kongreler toplandığını biliyoruz. Bu kongreler sonucu orada yerel bir siyasal otorite kurulmuştu. Bir çeşit halk meclisi denilebilecek bir kurul Doğu Anadolu'yu örgütlüyordu. İşte İzmir'in işgalinden bir ay kadar önce, 13 Nisan 1919'da İngilizler Kars'taki bu ulusal kuruluşu basıp dağıttılar ve kenti Ermenilere teslim ettiler. Bütün bu olaylar Doğu Anadolu'nun en önemli merkezi olan Erzurum'da büyük bir endişe yarattı. Erzurum'un da Ermenilere verileceği konusunda ciddi söylentiler çıktı. İşte Mayıs ayı başında (3 Mayıs) Erzurum'a gelip 15.Kolordunun komutasını üzerine alan Kazım Karabekir Paşa, Doğu Anadolu'da böylesine karışık bir ortam buldu. Karabekir Paşa bir yandan Mustafa Kemal Paşanın isteği doğrultusunda çalışmalar yaparken, bir yandan da Erzurum'da Ateşkes hükümlerinin yerine getirilip getirilmediğini denetleyen İngiliz subayı Rawlinson'u oyalıyordu. **Doğu Anadolu'daki Türk halkı, biran**

önce tam bir örgüt kurup yaklaşan Ermeni tehlikesine karşı birleşmenin gereğini kavramıştı. Kazım Karabekir Paşa bu örgütlenmeyi sağlayabilmek için, İngiliz subayına farkettirmeden gizli çalışmalar yapıyordu. İşte o günlerde Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktı ve Havza'da kurtuluş hareketinin ilk önemli adımlarını atmaya başladı. Kendisinin resmi görev bölgesi Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu olduğu için oraya da gitmek zorunda idi. Bu vesile ile, bütün Doğu Anadolu illerinin temsilcilerinden oluşacak büyük bir kongreye katılmaya karar verdi. Bu kongre dört açıdan son derece yararlı olabilirdi:
i. Erzurum'daki 15.Kolordunun yurttaki tek derli toplu askeri güç olduğunu biliyorsunuz. Ulusal kurtuluşa candan inanmış olan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşanın yardımı ile bütün yurda örnek olacak bir örgütlenme modeli kurulabilirdi.
ii. Erzurum ile birlikte önemli bazı Doğu illeri henüz işgal edilmemişti. Bu bakımdan kongre güven içinde yapılabilirdi.
iii. Bununla birlikte Doğu Anadolu'nun büyük bir tehdit altında bulunduğu da bir gerçekti. Kars'ı ellerinde tutan Ermeniler, buradan her an büyük saldırılara girişebilirlerdi. Kongre sonucu oluşacak örgüt 15. Kolordu'ya savunma için önemli maddi yardımlar sağlayabilirdi. Zira, terhis edilmesi ateşkes gereği olan bu askeri gücün parası yoktu; halkın yardımı ile varlığını sürdürebilirdi.
iv. Erzurum Kongresi'nin başarısı, Sivas'taki büyük kongreye bir moral aşısı olabilirdi. Ayrıca, Doğuda kurulacak örgütün üyeleri de kendi bölgelerini Sivas'ta başarıyla temsil edebilirlerdi.

Kongre Arifesinde Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti İlişkileri

Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan ayrılıp Erzurum'a giderken bir yandan esas büyük Kongrenin yani Sivas Kongresi'nin hazırlıkları ile ilgilenmiş, bir yandan da İstanbul Hükümeti'nin hakkında aldığı kararları göğüslemek için çalışmıştır. Yolda Elaziz (Elazığ) valiliğine atanan ve kendisini tutuklamak için Hükümetten emir alan Ali Galip'in bir komplosu ile karşılaştı ise de Sivas Valisi Reşit Paşanın yansız kalmasıyla bu tehlikeyi atlattı. 3 Temmuz 1919 günü halkın coşkun gösterileri arasında Erzurum'a vardı. Kendisine gösterilen sevgi O'nu mutlu etmişti. Erzurum'a vardığı sırada ise yurtta genel durum özetle şöyleydi: Ege Bölgesi'nde Yunanlılar ilerlemelerini sürdürmekte ve halka büyük zulümler yapmaktadır; Güneydoğu'da Türk milis birlikleri Fransızlarla amansız bir boğuşmanın içine girmiştir... Bu gelişmelerden başka siyasal alanda yeni bir başarısızlık kendini göstermiştir: Damat Ferit, Paris Barış Konferansı'na çağrılmış ama hiçbir varlık gösterememiş, Türklerin hakkını en küçük bir biçimde bile savunamamıştır. Damat Ferit'in bu başarısızlığı ve aşağılanışı, O'nun İngilizlerin izinden gitmekle bile hiçbir iş yapamayacağını açıkça ortaya koyduğundan yurttaki kızgınlık daha belirgin bir durum almış, buna karşılık Mustafa Kemal Paşaya gösterilen güven ve sevgi de artmıştır. Bu gelişme, Paşa'nın çevresinin genişlemesine de yol açtı.

Bildiğiniz gibi Osmanlı Hükümeti, Mustafa Kemal Paşayı birkaç kez geri çağırmış, Dahiliye Nezareti aracılığı ile görevden alındığını da bildirmiş; ama bu buyruklara Paşa uymamıştı. O'nu tutuklama buyrukları çıkartılmış; ama bunlar da uygulanamamıştı. Şimdi Erzurum'da büyük bir kongre toplayacağı ve önemli bir örgüt oluşturacağı haberi İstanbul'u büyük bir telaş içine soktu. Paris'teki öngörüşmelerdeki başarısızlığını Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'daki "olumsuz" davranışlarına bağlıyordu. Artık yapılacak tek iş kalmıştı: O'nu görevinden tam anlamıyla almak... İşte bu amaçla Mustafa Kemal Paşa 7/8 Temmuz gecesi Erzurum'da telgraf başına çağrıldı. Doğrudan doğruya Saray'dan aranıyordu. Saray O'nun İstanbul'a dönmesini son kez istedi.Paşa bu isteği reddedince, görevine son verildiği cevabı geldi. Paşa da ardarda hem Saray'a hem de Harbiye Nezaretine istifasını bildirdi; ama bu sadece kendisine verilen görevden ayrılma değildi. Askerlikten de istifa etmişti. Bu, bütün yaşamını asker olarak geçiren, tarihin en büyük komutanlarından biri için ne kadar zor bir karardır!.. İstanbul Hükümeti,13 Temmuz'da Takvim-i Vekayi'de yayınladığı bir Padişah iradesiyle Mustafa Kemal Paşanın görevine son verildiğini duyurdu. Mustafa Kemal Paşa artık üzerinde hiçbir resmi sıfatı bulunmayan normal bir yurttaştı. O güne kadar bütün çalışmalarını 9. Ordu komutanı olarak yapmıştı; bu görevin verdiği yetkiyle ağırlığını duyurmuştu. Şimdi ne yapacaktı? Ayrıca, henüz İstanbul Hükümeti'nin güvenini yitirmemiş olan Kazım Karabekir Paşaya O'nu tutuklaması buyruğu da verilebilirdi. 8 Temmuz gününe Mustafa Kemal Paşa bütün bu olasılıkları düşünerek başladı. Ama Kazım Karabekir Paşa ve maiyeti, O'nun ayağına kadar gelerek, durumun hiç değişmediğini, eskiden olduğu gibi yine komutan olarak kendisini tanıdıklarını belirttiler. Karabekir Paşanın bu tutumu Türk Devrimini kurtarmış sayılabilir.

İstanbul Hükümeti'nin tutumu ve Paşa'nın askerlikten ayrılması çevrede de hiçbir olumsuz etki yapmadı. Yakın arkadaşları yayınladıkları bildirilerle O'nunla birlikte sonuç alınıncaya kadar çalışacaklarına ant içtiler. Erzurum halkı O'nu kentteki Müdafaa-i Hukuk Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığına getirdi. Demek ki İstanbul Hükümeti'nin bu tutumu Mustafa Kemal Paşanın durumunda olumsuz değil, tersine olumlu bir değişiklik yapmıştır. Zararlı çıkan ise Damat Ferit oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin yok edilemediğini anlayınca başbakanlıktan ayrıldı; ama Padişah onu yine aynı göreve getirdi (21 Temmuz)... Bu olaylar nedeniyle birkaç gün geciken Kongre hazırlıkları tamamlandı. 23 Temmuzda Kurtuluş Mücadelemizin en geniş bölgesel-ulusal kongrelerinden biri de açıldı (Kapanışı: 7 Ağustos 1919).

Erzurum Kongresinin Çalışmaları ve Alınan Kararlar

Kongre açılınca Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile başkanlığa seçildi. O gün yaptığı konuşmada Paşa,gerçek amacını sezdirdi; bir ulusal kurulun oluşturulmasından sözetti ve gücünü ulusal iradeden, yani ulusun öz isteğinden alan sorumlu bir hükümet iş başına gelirse, esenliğe ve kurtuluşa kavuşulabileceğini, böyle bir hükümetin ise ancak Anadolu'da kurulup çalışabileceğini belirtti. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasıyla, bölgesel niteliği olan Erzurum Kongresine ulusal bir nitelik vermek istemiştir. Böylece bölge halkı, diğer yörelerdeki halkla bütünleşebilecek bir anlayış içine girmeliydi. Bunun için de Mustafa Kemal Paşa, ulusu temsil edecek bir kurulun oluşturulmasını, ulus iradesini taşıyan bu kurul içinden çıkacak bir hükümetin kurulmasını ve bu yeni hükümetin ancak Anadolu'da çalışabileceğini açıklıyor,böylece İstanbul'dan ayrı, yeni bir devlet kurulacağını üstü oldukça kapalı da olsa sezdirmek istiyordu.

Ama Erzurum Kongresinde böyle bir amacın gerçekleşmesi beklenemezdi. Bunu Mustafa Kemal Paşa da biliyordu. Sözlerinin tam olarak anlaşıldığını bile belki ileri süremezdi. Gerçekten bu mesajın Kongrede tam olarak algılandığı söylenemez. Ama bu genel değerlendirme bir yana, Kongre kendi amacına ulaşmıştır: Doğu illeri direniş için birleşmiştir. Bu il er hiçbir zaman vatandan koparılmayacaklardır. Kongrede beliren görüşlerin özeti şudur: Yurdun

bütünlüğünü sağlamak için ulusal iradenin belirmesi gerektir. Bu ulusal iradenin ve onun çevresinde toplanan ulusal güçlerin varlığı "Padişahlık ve Halifelik" makamını kurtaracaktır.

Bir yandan ulusal iradeye en üstün yer tanımak, diğer yandan bu "en üstün" irade ile Osmanlı Devleti'nin temel dayanağı olan Padişah ve Halifenin kurtarılması bir çelişkidir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin genel yapısına göre Padişah iradesi ulus iradesinden üstündür. Ulus iradesi kavramını "ulusa" benimsetmek için bir geçiş dönemine ihtiyaç vardı. Bu dönemde her iki kavramı bir arada kullanmak, eskisine dokunmamak; ama yenisini de tanıtmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuca ulaşıncaya kadar hep bu ikili görüş altında "ulus iradesinin üstünlüğü" ilkesini yerleştirmeye çalışmıştır.

Kongrede ayrıca bölgedeki azınlıkların tam bir güvenlik içinde olduğu, sömürmeye yol açmaması koşulu ile dış yardım alınabileceği gibi konular karara bağlanmıştır. En önemli kararlardan biri de Doğu'daki bütün direnme derneklerinin birleştirilmesi ve "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında toplanmasıdır. Bu yeni Derneğin işlerini görebilecek bir "Heyet-i Temsiliye" (Temsil Kurulu) oluşturulmuş, başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir.

Erzurum Kongresinin Sonuçları

Bu Kongre ile yöresel direniş hareketlerinin tek çatı altında birleşebileceği, yurtseverlerin tek amaç çerçevesinde toplanmalarının mümkün olduğunu kamuoyuna ilk kez gösterildi. Doğu il erinin temsilcileri elbirliği ile çalışabileceklerini kanıtladılar. Bu olumlu sonuçlar her yanda büyük etkiler yapmış ve Sivas Kongresinin toplanmasını kolaylaştırmıştır.

Erzurum'da daha Kongre sürerken, Damat Ferit ile Hükümetin diğer ilgilileri büyük bir telaşa kapılmışlardı. Onlara göre bu tür hareketlerle barış umutları iyice sönüyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaşı Rauf Beyin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi buyruğu verildi. Ama Doğu illerinde artık bir "Heyet-i Temsiliye" vardı. Bu heyet Doğu Anadolu halkını temsil ediyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'nin buyrukları oralarda geçmiyordu. Bu olumlu gidişte 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşanın da çok önemli bir rolü olduğu kuşkusuzdur. Ama en önemli sonuç, Kongre sonunda Mustafa Kemal Paşanın önderliğini kamuoyunun giderek benimsemesidir.

ERZURUM'DAN SİVAS'A

Erzurum Kongresi sürerken, yurtta başka toplatılar da yapılıyordu. Bu kongreler Sivas Kongresine kadar sürmüş, hatta daha sonraya da taşmıştır. Diğer yandan, Mustafa Kemal Paşanın başkanlığını yaptığı Erzurum Kongresi sonucu oluşan Heyet-i Temsiliye, Sivas'taki büyük toplantıyı hazırlamak için var gücüyle çalışıyor, bu arada yurtta felaketli günler de biribirini izliyordu. Şimdi bu olaylara sırasıyla bakalım.

Yeni Kongreler

İkinci Balıkesir Kongresi

Daha Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanır imzalanmaz yurtta dernekler ve kongreler yoluyla bir örgütlenme hareketi içine girildiği belirtilmişti. İşte verdiği kararlarla Doğu Anadolu'yu birleştiren ve ulusal kurtuluş için de önemli ilkeler içeren Erzurum Kongresi sürerken Balıkesir'de bir kongre daha toplandı. Bilindiği gibi ilk Balıkesir Kongresi 27 Haziran-30 Temmuz tarihleri arasında toplanmış ve Batı Anadolu'daki Yunan işgalleri karşısında alınacak önlemleri görüşmüştü. Başta Hacım Muhittin Çarıklı olmak üzere ileri gelen Egeli yurtseverler Yunan işgalinin yayılması üzerine, daha Erzurum Kongresi sürerken 26-30 Temmuz tarihleri arasında Balıkesir'de ikinci bir kongre toplamışlardı. Bu kongre de yerel nitelikte olmakla birlikte, temsilciler daha genel kapsamlı istekler ileri sürüp, atılacak adımların bütün işgal bölgelerini de kurtarmaya özendirmesi yolunda ulusal bazı dileklerde bulunmuşlardı. Ama çok tehlikeli bir durum alan Yunan ilerleyişi nedeniyle Kongre'nin yerel niteliği daha ağır basmış görülüyor. Kongreye katılanlar bütün güçlerini birleştirmeyi, Yunanlılara karşı savaşmak için asker toplamayı ve gereken diğer bütün önlemleri almayı kararlaştırmışlardır. Bu arada bütün kongrelerde olduğu gibi, burada da padişaha bağlılık telgrafı çekilmesi ihmal edilmemiştir. Balıkesir kongrelerini düzenleyenlerin ilk planda "kendi başlarına hareket etmeyi" tercih ettikleri anlaşılıyor.

Bu Kongre sonunda Ege'deki direniş bir ölçüde örgütlendi ve Kuvayı Milliye birlikleri biraz güçlendirildi. Ama Doğu Anadolu'daki kadar sağlam bir örgütleşme içine girilip girilmediği tartışma konusudur. Batı Anadolu'daki yurtseverler kendi başlarına hareket etme özgürlüğüne düşkün olduklarından, bir süre sonra toplanacak ilk büyük ulusal Kongreye, yani Sivas'a temsilci gönderme konusunda bile çekimser davranıyorlardı. Bu Kongrede alınan kararlar ve delegelerin davranışları çok kutsal olmakla birlikte, toparlayıcı ve bütünleştirici bir önderin eksikliği bir süre sonra açıkça anlaşılacaktır. Gerçekten, oluşturulan örgüt tek başına, büyük Yunan ordusu karşısında hiçbir önemli varlık gösteremeyecektir.

Birinci Nazilli Kongresi

Yunanlılar Aydın'ın ardından Nazilli'yi de işgal etmişlerdi (4 Haziran 1919). Ancak yöredeki Kuvayı Milliye birliklerinin başarılı baskınları sonucunda kenti bir süre sonra terkettiler. Yunanlılar Kuvayı Milliye'nin bu başarısından hoşlanmadılar doğal olarak ve daha güçlü birliklerle 24 Haziran'da burayı tekrar işgal ettiler. Nazilli'yi yeniden kurtarabilmek için yörenin Kuvayı Milliye birlikleri Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe adlı kişilerin komutasında bulunuyordu. Bu efeler arasında geçimsizlik vardı; ayrıca halkı rahatsız eden bazı davranışlarda da bulunuyorlardı. Kuvayı Milliye birlikleri arasındaki bu uyumsuzluğu gidermeyi, sonradan Mustafa Kemal Paşanın en güvendiği kişilerden biri olacak Celal Bey (Bayar) üstlenmişti. Eski bir İttihatçı olduğu için Galip Hoca takma adıyla bu zor görevi yerine getirmeye uğraşan Celal Bey ve arkadaşlarının çabalarıyla, Nazillili yurtseverler, henüz işgal edilmemiş Muğla'da bir kongre topladılar. Bu Kongre, Erzurum Kongresi'nin hemen bitimine rastlar. 6 Ağustos'ta açılmış ve dört gün sonra çalışmalarını bitirmiştir. Nazilli'de toplanamamasına rağmen, o kentin yurtseverlerinin çabalarıyla Muğla'da çalışan bu Kongre'de "Osmanlı Hükümetine" yardımcı olmak esası altında, Kuvayı Milliye birlikleri arasında uyum sağlamak, bu milis güçlerine asker sağlamak gibi önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca bölgedeki asayişin sağlanmasını da Kongre sonucunda oluşan bir kurul üstlenmiştir. Demek ki, Erzurum Kongresinin ulusal- bölgesel özelliği yanında Birinci Nazilli Kongresi oldukça yerel niteliklidir. Balıkesir Kongresi kararlarında kopuk çalıştığı da

açıkça anlaşılmaktadır. İşte bu tür ufak örgütlenmelerle bir amaca ulaşılamayacağını anlayan Egeli yurtseverler, sonunda bölgesel olarak niteleyebileceğimiz daha büyük ölçekte bir Kongreyi Alaşehir'de topladılar.

Alaşehir Kongresi

Ege Bölgesi yurtseverleri, Orta Anadolu çizgisine kadar bütün bölgeyi birleştirebilecek ulusal bir kongrenin gerekliliğine inanmışlardı. Ege Bölgesinin ulaşım açısından elverişli yerinde bulunan Alaşehir, Kongre çalışmaları için uygun görüldü. 16 Ağustos 1919'da başlayan ve 25 Ağustos'a kadar süren Kongrede Balıkesir, Nazilli ve Erzurum kongrelerinin sonuçları görüşüldü. Kongrede alınan kararlara göre en büyük düşman Yunanlılardı. Onları engellemek için ölüme değin çarpışılacaktı. Bunun için asker toplanacak, vergi salınacaktı. Demek ki, İstanbul hükümetine bağlı olarak **yarı özerk bir siyasal** kuruluş beliriyordu. Bu kuruluşun temelleri birinci ve ikinci Balıkesir ve birinci Nazilli Kongresinde atılmış, Alaşehir'de ise daha da pekiştirilmiştir. Kongrenin garipçe sayılacak bir kararı da Yunanlıları yurttan kovabilmek için, diğer Anlaşma Devletleri ile görüşmelere oturulabileceği idi. Demek ki, Egeli yurtseverler Yunanlıları Anadolu'ya salan ve onları durmadan destekleyip sırtlarını sıvazlayan gücün İngiltere olduğunu pek kavrayamamışlardı; öyle ki, Ege bölgesini Yunanlılara vermek yerine oranın "geçici olarak diğer Anlaşma devletlerince işgaline" razı gelinebilirdi.

Böyle bir seçenek üzerinde neden durulduğunu düşünmek gerektir. Egeli yurtseverlerin Yunan dehşetinden duydukları acı gözden uzak tutulmamalıdır. Yunanlılar girdikleri yerlerde öylesine zulüm ve vahşet yapıyorlardı ki, Anlaşma Devletlerinin geçici işgali bu sahnelerin tekrarına engel olurdu diye düşünüyorlardı. Yine, bu yurtseverlerin Sivas Kongresi'ne katılmakta, tıpkı Balıkesir'de olduğu gibi, pek olumlu davranmadıkları anlaşılmaktadır. Onlar, Sivas Kongresinin anlamını kavrayamamışlar, bunu Erzurum Kongresinin biraz daha geniş bir biçimi olarak algılamışlardı. Bu nedenle sadece "Doğu Anadolu'nun savunmasına sembolik bir katkı olmak üzere" bu Kongreye katılma kararı almışlardır.

Bütün bu söylenenler bir yana, Alaşehir Kongresinin Ege'de o ana kadar görülen en geniş kapsamlı toplantı olduğunu, bu nedenle bir ölçüde ulusal ık niteliği kazandığını da söylemek gereklidir. Ne var ki, Kongreye katılanlarda geniş ve kapsamlı olarak olayları değerlendirme ve ilerisini görme niteliklerinin bulunduğu ileri sürülemez. Alaşehir Kongresi yapılırken, 18 Ağustos 1919 günü Muğla'da bir başka toplantı yapılmıştı. Bunun Muğla'daki üçüncü toplantı olduğu da ileri sürülür. Muğlalılar, ulusal kurtuluşun bir bütünsel hareket içinde gelişmesini savunuyorlar ve bu bakımdan Ege'deki diğer kongrelerde ileri sürülen düşüncelerden daha akılcı bir yol izliyorlardı. Muğla'daki bu kısa Kongrede yerel Kuvayı Milliyenin güçlendirilmesi kararına varılmıştır.

SİVAS KONGRESİ

Kongre Öncesi

Erzurum'da varılan kararları uygulamak üzere seçilen "Heyet-i Temsiliye" yoğun bir çalışma içine girmiştir. Zaman zaman 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile birlikte yürütülen çalışmalarda esas amaç Doğu Anadolu'nun yaklaşan Ermeni saldırısına karşı savunulması hazırlıklarını tamamlamaktı. Ancak, Heyet-i Temsiliye Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Amasya Tamiminde duyurulan hususları yerine getirme görevini de yüklenmişti.

Bildiğiniz gibi, bu Tamimde ulusun kurtuluş kararını verebilmesi için Sivas'ta bütün yöreler temsilcilerinin biraraya gelmesi ile oluşacak ulusal bir kongre toplanması öngörülmüştü. Kongreyi hazırlayacak olan Mustafa Kemal Paşadan başkası değildi. Böylece son derece yoğun bir çalışma içinde idi Paşa.

Erzurum Kongresi'nin toplanmasını ve çalışmasını önleyemeyen Damat Ferit şimdi, çok daha önemli olan Sivas Kongresinin gerçekleşmesine engel olmak için var gücüyle uğraşmaya başladı. Kongreyi önleme taktiği başlıca iki esas noktaya dayanıyordu. Bunlardan birincisi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının "İttihatçı" oldukları kanısını yaymaktı.

Halktaki bu ittihatçı ürküntüsünü bilen Damat Ferit ve ekibi şu söylentiyi yayıyorlardı: "Yurdu felakete sürükleyerek dışarıya kaçan parti önderleri yerlerine Mustafa Kemal ile arkadaşlarını vekil bırakmışlardır: Vatan haini olan ittihatçıların izinden gitmek, padişah iradesini çiğnemektir".

Bu ana tema üzerinde yapılan propoganda bazı yörelerde etkili olmuştur. Öyle ki, Kongrenin yapılacağı Sivas'ta bile bir aralık olumsuz bazı hareketler görülmüştür. Damat Ferit "başarılı" saydığı bu yöntemini ileride daha geniş olarak uygulayacaktır.

Taktiğin dayandığı ikinci nokta da şu idi: Madem ki Ege Bölgesindeki Yunan ilerleyişi bazı çevreleri rahatsız ediyor, öyle ise Yunanlıları bir anlaşma ile durdurmak da Mustafa Kemal'in eylemini önleyebilir. Damat Ferit'in bu düşüncesi üzerine İngiliz Generali Milne Yunanlılarla görüşmeye ve onları "makul bir çizgide durmaları için" iknaya çalıştı. Bu da etkili bir yoldu. Öyle ki, Alaşehir Kongresinde bu İngiliz Generali Milne ile görüşmek kararı alınmış ve kendisine bazı öneriler gönderilmiştir -bu da Mustafa Kemal Paşanın "tam bağımsızlık" ilkesine ne kadar ters düşen bir davranıştır, değil mi!-. Demek ki Damat Ferit'in taktiği aslında küçümsenecek gibi değildi.

Bu iki esasa dayanan taktik uygulanırken Damat Ferit bir yandan da İstanbul'da Harbiye Nezaretinde Mustafa Kemal Paşayı tutan ve O'nun yaptıklarını bir ölçüde destekleyen yurtsever kadroyu da temizlemiş, bu Bakanlığın başına kendisiyle aynı görüşleri paylaşan Süleyman Şefik Paşa adlı bir askeri getirmiştir. Bir yandan da Paris'te süren ve henüz sonuçlanmayan barış görüşmelerine yeniden katılmak için İngilizlere yaltaklanmaya başlamıştır. Ona göre barış bir an önce sağlanırsa, yurttaki bu "fesat" da biterdi.

Sivas Kongresinin Hazırlanışı

Biraz yukarıda Alaşehir Kongresinden söz ederken, bazı yurtseverlerin Sivas Kongresi hakkındaki düşüncelerini de dolaylı biçimde yansıtmaya çalışmıştık. Bu düşünceler sadece Alaşehir Kogresine katılanların görüşleri değildi. Bütün yurt yüzeyinde bu Kongreye olumlu bakanların yanında olumsuz bulunanlar daha büyük bir çoğunluk oluşturuyordu. Bu nedenle Sivas Kongresinin hazırlıkları çok zor ve ağır yürümüştür.

22 Haziran günü Amasya'dan yayınlanan Tamimde Kongre hazırlıklarının derhal başlaması askeri ve sivil yöneticilere bildirilmişti. Bu Tamimin altındaki imza sahiplerine tam anlamıyla güvenenler, hazırlık işlerine giriştikleri zaman şu tür direnmelerle karşılaşıyorlardı:
• Bazı kimseler Damat Ferit'in düşüncelerini bütünüyle paylaşıyorlar; bu Kongrenin İngilizler başta olmak üzere Anlaşma Devletlerini Osmanlı Hükümetine karşı iyice olumsuz bir tutum içine iticeğini ileri sürüyorlardı.
• Büyük bir karamsarlık içinde bulunan bazı yurtseverler ise bu Kongre'nin hiçbir yarar sağlamayacağı önyargısına kapılmışlardı; bu nedenle de Kongreye katılmak istemiyorlardı. Kimi yurtseverler ise endişe ve korku yüzünden Kongreye gitmek yoluna girmiyorlardı.
• Alaşehir Kongresindeki görüş sahiplerinin düşüncelerine benzer anlayışta bulunanlar, Sivas Kongresini yerel bir girişim gibi değerlendiriyorlardı.
• Bir şka zorluk ise, Kongreye içtenlikle katılmak isteyenlerin seçimini veya seçildikten sonra Sivas'a gönderilmelerini İstanbul'a bağlı bazı yöneticilerin engellemek istemeleri ve bunda bir ölçüde başarılı olmalarıdır.

Bütün bu güçlüklere rağmen Kongre 4 Eylül'de açılabildi. Ama, yukarıdaki sebepler yüzünden beklenilenin ancak yarısı kadar temsilci (31 kişi) bu Kongreye katılabildi. Bazı bölgeler ne yazıktır ki Kongrede temsil edilemedi. Ama Osmanlı Hükümeti'nin çıkardığı bütün zorluklara ve çoğu çevrelerin olumsuz tutumuna rağmen Kongrenin toplanabilmesi , o günkü koşullar altında büyük bir başarıdır.

Sivas Kongresi'nin Çalışması ve Alınan Kararlar

Daha ilk gün, Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesine itiraz eden bir grubun kulis etkinliği yapması ve bu kişilerin içinde Rauf Beyin de bulunması dikkate değer bir olaydır. Bu olay Kongrenin Erzurum'daki gibi rahat ve huzurlu bir biçimde geçemeyeceğini gösteriyordu. Başkanlık bunalımı, Mustafa Kemal Paşanın seçimi ile atlatıldı. Daha sonra padişaha bağlılığı bildiren telgrafın abartmalı bir içerikle yazılması ve bunun tam olarak önlenememesi, ardından Kongrenin "siyasetle uğraşmaması" gibi akıl dışı öneriler, Başkanın canını çok sıkmıştır. Kongre, baştan aşağı siyasal bir etkinlikti. Pek çok delege "siyaset"in ne olduğunu bile kavrayamamıştı anlaşılan... Bütün bu zorluklar atlatıldıktan sonra, üzücü ve can sıkıcı bir başka konu ortaya atıldı: Kurtuluş için "manda kabul etmekten başka çare bulunmadığı" konusu.

Sivas Kongresinde "Amerikan Mandası" isteyenler vardı ve bunlar güçlü bir grup oluşturuyorlardı. Halbuki, Amerikan Hükümeti, Wilson ilkelerinin hileli bir biçimde kitaba uydurulması demek olan manda sistemini benimsemediği gibi, Amerikan Parlamentosu da Paris'te yapılan barış antlaşmalarının hiçbirini onaylamamıştı. Zira Amerikan Başkanı Wilson'un ilkelerinin bağlaşıklarınca çiğnendiğini ileri sürüyorlardı ve bu çok haklı bir görüşdü. Kaldı ki manda altına girmek bir çeşit sömürge yönetimine katlanmak demekti. İşte Sivas Kongresine "Amerikan Mandası" isteyenler ki aralarında Refet Bey gibi aydın subaylar, İsmail Hami (Danişment) gibi ünlü sivil aydınlar bulunuyordu, "manda"nın niteliğini bilmedikleri gibi, Amerikan tutumunun durumundan da habersiz idiler.

Ulusal bağımsızlığın bütünüyle yok olması demek olan manda altına girmenin Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarının temsil ettiği ülkü ile hiçbir bağlantısı yoktur. Paşa ve yakınları mandacılarla mücadele ettiler. Sonunda Amerikan Senatosuna bir mektup gönderilmesi kararı ile bu sorun çözülmüş oldu. Bu çok bunalımlı çalkantılardan sonra Kongre üyeleri toparlandılar ve sıkı bir biçimde çalışarak 11 Eylülde işlerini bitirdiler. Kongrede alınan kararları ana çizgileri bakımından şöylece özetleyebiliriz:
• Yurttaki dağınık direnme örgütleri bir çatı altında birleştirilerek tek dernek içinde toplanacaktı. Bu Derneğin adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" oldu.
• Bu Dernek ulusun kurtuluşu ve bağımsızlığı için var gücüyle çalışacaktı. Bir başka devletin güdümü altına girme veya Türklerin yaşadığı bazı yerlerin terk edilmesi gibi görüşler kesinlikle kabul edilmeyecekti.
• İstanbul'da ulusal davayı baltalayan Damat Ferit Hükümeti'nin düşürülüp, yurtsever yeni bir hükümetin iş başına gelmesi için uğraşılacak, böylece Anadolu'daki direniş hareketinin İstanbul'daki siyasal kadro tarafından desteklenmesi sağlanacaktı.
• En önemlisi, Osmanlı Parlamentosunun yeniden toplanmasına çalışılacaktı. Aksi takdirde yeni hükümet çalışması açısından sakat kalırdı, zira güven oyu almamış sayılacaktı. Osmanlı Parlamentosunun Meclis-i Mebusan kanadı halk temsilcilerinden oluştuğu için ulusu temsil etme yetkisi vardı. Bu nedenle Meclis-i Mebusan'dan çıkacak kararlar kurtuluş için geçerli olacaktı.

Bu son husus üzerinde biraz durmakta yarar vardır: Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresini bir kurucu meclis gibi çalıştırmak istemişti. Böyle bir meclis yeni bir devletin temellerini atabilirdi. Ama Sivas Kongresindeki temsilcilerin böyle bir bilinçleri yoktu. Onlar asıl yetkinin Osmanlı Parlamentosunda bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Öyle ise Kongreden yeni bir devlet çıkamazdı. Sivas Kongresi'nde Osmanlı yönetimini ulus iradesi ile birleştirmek amacı güdülmüştür. Kongreye Erzurum'dan gönderdiği telgraflarla katılan Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere, Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşları bile yeni bir devlet düşüncesinden çok uzakta idiler. Kongre'de Mustafa Kemal Paşanın ufak bazı uyarıları bile eleştiri konusu olmuştu. Bu nedenle Paşa, bir süre daha beklemek ve doğacak fırsatları değerlendirmek yolunu tutacaktır. Kongre, alınan bu kararları uygulamak üzere bir "Heyet-i Temsiliye" seçti. Başkanlığa tartışmasız olarak Mustafa Kemal Paşa getirildi.

Sivas Kongresinin Sonuçları

İçinde bulunulan olumsuz koşullar göz önüne alınarak bir değerlendirilmeye gidilirse, Sivas Kongresinin başarılı bir biçimde sonuçlandığını belirtmek gerektir. Her şeyden önce yurtta birbirinden habersiz ve dağınık çalışan direnme örgütleri birleştirilerek tek yönetim altına konulmuştur. Bağımsızlık düşüncesi ve ülküsü ile hiçbir ilgisi olmayan manda gibi isteklerden vazgeçilmiştir. Damat Ferit Hükümeti'nin tutumuna karşı kesinlikle cephe alınmış ve Padişah üzerinde Meclis-i Mebusan'ın toplanması için baskıda bulunulmuştur.

Sivas'ta böyle sonuçlara ulaşılacağını kestiren Damat Ferit, daha Kongre sürerken Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bazı tertiplere girişmiş, zaten karanlık olan atmosferi daha da olumsuzlaştırmak, Kongreyi baltalamak için elinden geleni

yapmıştır. Ancak başarılı olamamıştır. Kongre bittikten sonra da bu sertlik siyasetine bir süre devam etmiş, daha sonra Padişaha bir bildiri yayınlatıp perde arkasına çekilmeyi denemiştir. Bu bildiri yumuşak bir üslupla kaleme alınmıştı. Vahdettin ulusun başına gelen felaketlerden duyduğu üzüntüyü belirtiyor, ama aşırı davranışlardan kaçınılmasını, böyle hareketlerin Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını geciktireceğini söylüyordu.

Padişah Meclis-i Mebusan'ın toplanabilmesi için aşırılıklardan sakınılmasını istiyordu. Bunun anlamı, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmamasını sağlamaktı. Bu "masum" istek pek çok kişiyi kandıracak ve ulusal davayı amacından saptıracak bir görüştü. Heyet-i Temsiliye çalışmazsa, seçim işleri bütünüyle Osmanlı Hükümetine kalacak, böylece Padişah dilediği bir siyaseti çizmek olanağına kavuşacaktı. Kuvayı Milliyeciler bir yandan bu tehlikeli bildirinin dağıtılmasını ellerinden geldiğince önlemeye çalışırken, bir yandan da Heyet-i Temsiliye'yi desteklemeyi sürdürdüler. Bu son denemenin de başarısızlığa uğradığını anlayan Damat Ferit için görevden ayrılmaktan başka çare kalmamıştı. Bu sadrazam 1 Ekim'de istifa etti. Yerine dürüst ve yurtsever bir Osmanlı askeri olan Ali Rıza Paşa atandı. Böylece Sivas Kongresinde öngörülen hedeflerden biri daha gerçekleşmiş oluyordu.

SİVAS'TAN SONRA TOPLANAN KONGRELER

Sivas Kongresi pek çok devrim tarihi kitabında son kongre gibi gösterilir. Halbuki, Sivas'tan sonra da bazı bölgelerde kongrelerin düzenlenmesi sürdü. Sivas Kongresinin en önemli hedefi Meclis-i Mebusan'ın açılması idi. İşte Sivas Kongresinin bitiş tarihi olan 12 Eylül 1919'dan Meclisin açılış günü olan 12 Ocak 1920'ye kadar bilebildiğimiz kadarı ile altı kongre daha toplanmıştır. Bunlar Üçüncü (16-27 Eylül) ve Dördüncü (19-29 Kasım) Balıkesir Kongreleri; İkinci (19-20/veya 23-24 Eylül) ve Üçüncü (6 Ekim) Nazilli Kongreleri ile Birinci Edirne Kongresi(16 Ekim) ve Muğla Kongresidir (19-29 Kasım). 1919 yılının sonuna kadar süren bu tür kongreler, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra da toplanmıştır. Biz aşağıda kısaca 16 Eylülden 29 Kasım 1919 tarihine kadar çeşitli zamanlarda toplanan bu altı kongre üzerinde biraz bilgi vermek zorunluluğundayız: Bu kongreler, Sivas'ta alınan kararların, o yörelerde uygulanıp uygunmayacağı, uygulanacaksa bunun nasıl yapılacağı sorunlarını çözmek için toplanmıştır. Sivas'tan sonra toplanan bu kongrelerin hepsi Batı Anadolu'da ve Trakya'da çalışmıştır. Bunun nedenleri üzerinde kısaca durmalıdır. Batı Anadolu'nun bir bölümü doğrudan doğruya Yunan işgali altındaydı; düşmanın bu hareketi de durmadan yayılıyordu. O zamanlar Anadolu'nun Doğusu ile Batısı arasında sağlıklı ve hızlı haberleşme ve ulaşım mümkün değildi. Bu nedenle Batı Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Dernekleri Sivas'taki Kongrenin bütünsel iği ve önemi üzerinde tam olarak bilgi sahibi olamamışlardı. Halbuki onların durmadan ilerleyen Yunanlılara karşı gelmek için zamanları azdı. Bu nedenle Sivas Kongresi daha bir süre Doğu Anadolu'nun kurtuluşu ile bağlantılı bir toplantı gibi görülmüştür. Sivas'a karşı olumlu bir davranış içine girmekte ilkönce Balıkesir çevresinde örgütlenen Kuvayı Milliyeciler duraklamışlardır. Daha Sivas Kongresi biter bitmez, İkinci Balıkesir Kongresinde alınan kararları yeniden gözden geçirmek için Üçüncü Kongre toplandı. Bu Kongrede Sivas kararları da görüşüldü ve Ege direnişinin kendine özgü olduğu kararı verildi. Hatta bir kurul İstanbul'a gidip içişleri bakanı ile görüştü. 1 Ekimde yapılan bu görüşmede bakan Adil Bey, Sivas Kongresini toplayanları ağır bir dille suçladı ve Balıkesir Kongresi üyeleri Sivas ile işbirliği yapmazsa onlara her türlü kolaylığı göstereceğini söyledi.

Yapılan iş Sivas Kongresi kararlarına tamamen zıttı. Buna rağmen Üçüncü Balıkesir Kongresinin üyelerinin bir türlü tam güven duygusu edinemedikleri anlaşılıyor. Gerçi İstanbul'daki bakanla yapılan görüşmeden bir sonuç çıkmadı; ama Balıkesir'deki üçüncü Kongre yine kendi olanaklarıyla Kuvayı Milliye'yi geliştirmeye karar verdi. Bir süre sonra bu hareketi Bursa ve çevresine de taşımak isteyenler Dördüncü Balıkesir Kongresi'ni toplama hazırlıklarına giriştiler. Onlar Kuvayı Milliye'yi Bursa'ya kadar uzatacaklar ve örgütü genişleteceklerdi. Balıkesir'de Sivas kararlarını tanıyıp tanımamak konusunda ateşli tartışmalar yapılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın yurtta birliği sağlamak için gösterdiği çabalar karşısında bu tutum çok olumsuz bir etki yarattı. Mustafa Kemal Paşanın Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Bursa'daki tümen komutanına "Sivas Kongresi kararlarından hala haberleri olmadığı anlaşılan bu gibi Kuvayı Milliye'nin etkinliğine gerek bulunmadığı" yolundaki talimatı, Kongreyi karıştırdı. Sonunda, bu bir ay gecikme ile Dördüncü Balıkesir Kongresi toplandı ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmayı kararlaştırıldı. Bu kararda büyük yurtsever Hacım Muhittin (Çarıklı) Beyin önemli rolü olmuştur. Balıkesir'de verilen bu karar elbette bütün Ege Bölgesini etkilemiştir. Ancak, Balıkesir Örgütünün tam olarak ulusal birliğe katılması için ileride beşinci -ve son- kongre toplanacaktır.

Bu iki Balıkesir Kongresi arasında da Nazilli'de İkinci ve Üçüncü Kongreler kısa aralıklarla toplandı. Burada da benzeri olaylar cereyan etti. Nazilli'deki İkinci Kongrede, sanki Sivas Kongresi hiç yapılmamış gibi büyük ve ayrıntılı bir örgütleşmeye gidildi. Ama, ardından "Üçüncü" Kongre olarak nitelenecek toplantıda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile "ilişki kurulması" kararı alındı. Nazilli Kuvayı Milliyesi, Sivas'ta kurulan ulusal örgüte oldukça geç katılmıştır. Bazı değerli tarihçiler bunun 1920 yılı yaz aylarında gerçekleştiğini söylerler. En olumlu toplantı Muğla'da yapılanıdır. Muğlalı yurtseverler "Sivas İçin Muğla Kongresi"ni toplayarak yurttaki direnişin bir bütün olduğunu ve Doğu ile Batı Anadolu'nun aynı amaç altında birleşmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Doğu Trakya'ya gelince: Anadolu'dan haberleşme ve ulaşım yönünden çok kopuk olan ve ayrıca Batı Trakya'daki soydaşlarla birlikte hareket etmeyi isteyen yurtseverler bunun zor bir iş olduğunu anladılar. Zira Batı Trakya Bulgaristan'dan alınıp Yunanistan'a verilecekti. Ardından sıra Doğu Trakya'ya gelecekti. Bu nedenle Doğu Trakya'da daha önce kurulan direniş örgütleri, Sivas Kongresinin sona ermesi üzerine toptan Heyet-i Temsiliye kararlarına uymayı kabul etmişlerdir.

KUVAYI MİLLİYE

Kuvayı Milliye'nin Oluşumu

Bu ünitede gördüğümüz örgütlenmeler, toplanan kongreler ve alınan kararlarda en önde gelen amacın işgal güçlerine karşı direnebilmek, yöresel veya bölgesel olarak düşmanı kovmak için uğraşmak olduğunu belirtmek gerektir. Sivas Kongresinde, yurdu kurtarmak için yöresel ve bölgesel çabaların yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Zaten bu Kongre aslında bir yeni devlet kurulmasının ilk adımı olarak düşünülmüştü. Gerçi bu "adım" atılamadı, ama, kurtuluş için bütün ulus temsilcilerinin oluşturduğu Meclis-i Mebusan'ın toplanması için Padişah üzerinde baskı

kurulması gibi çok önemli bir karara varıldı. Buna rağmen Sivas Kongresinde işgalci güçlere karşı en çabuk ve başarılı bir biçimde nasıl karşı konulacağı konusu da görüşülmüştü.

Bütün ulusal dernekler, "Kuvayı Milliye" (Ulusual Güçler) denilen milis birliklerini kurup desteklemenin işgalleri önleyebilmek için tek çare olduğu görüşü üzerinde gizlice anlaşmışlardı sanki. Kurtuluş Savaşının simge deyimlerinden biri durumuna gelen ve Türk ulusunun kurtuluş ve özgürlük azmini belirten bu deyimin, daha önceleri, 1877 / 78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yitirilen bölgelerde etkinlikte bulunan yurtsever direniş güçlerine verilen bir ad olduğu, ardından Balkan Savaşları sırasında da kullanıldığı ileri sürülür. Başka bir deyişle, düzenli ordunun yetersizliği, hatta yokluğu karşısında yerel halkın silahlanarak oluşturduğu birliklere bu ad verilmişti. Ama Kuvayı Milliye deyimi asıl Kurtuluş Savaşı sırasında yaygın ve saygın bir deyim olarak kullanılmaya başlandı. Bu deyimi ilk kez kimin bulup kamuoyuna mal ettiğini bilmiyoruz. Ama Kuvayı Milliye, ilkönce Ege Bölgesinde doğmuştur. Kurtuluş Savaşı boyunca da daha çok bu yöredeki milis güçlerini ifade etmek için kullanılmışsa da giderek düzenli ordu dışındaki bütün ulusal birlikleri içine alan bir kapsama erişmiştir.

İlk Kuvayı Milliye gücünün İzmir'in işgali üzerine, büyük bir olasılıkla 19 Mayıs 1919 günü Alaşehir'de kurulmasının kararlaştırıldığı ileri sürülür. Ama kesin olarak bilinen, Yunan ileri hareketine paralel olarak, bu birliklerin, kendilerine katılan subay ve erlerle Ege'deki Yunan birliklerine önemli zararlar vermeye başlamalarıdır. Ama bir önceki ünitemizde kısaca değindiğimiz gibi tek merkezden yönetilemeyen, birbirinden kopuk bu birliklerle düşman ancak bir ölçüde oyalanabilirdi. Bununla birlikte Kuvayı Milliye birlikleri gizlice ele geçirdikleri silah ve cephaneleri ve kendilerine danışmanlık yapan subayları ile ihmal edilemez bir güç durumuna gelmişlerdi. Daha Havza'ya çıkışından itibaren Mustafa Kemal Paşa, bu birliklerin elden geldiği ölçüde askeri otoritelerin hiç olmazsa denetimine girmesi için çalışmıştır. Erzurum Kongresinde ise "Kuvayı Milliye'yi güçlendirmenin esas olduğu" verilen kararlar arasındadır. Erzurum'dan Sivas'a kadar geçen zamanda toplanan diğer kongrelerde de hep Kuvayı Milliye'nin nasıl güçlendirip, bir ölçüde dağınıklıktan kurtarılabileceği sorunları ana konu olarak kalmıştı. Nitekim Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinde Kuvayı Milliye birliklerine asker alınması yolunda kararlar çıkartılmış ve bunlar büyük bir sebatla uygulanmıştır.

Sivas Kongresi sürürken Mustafa Kemal Paşa, Kuvayı Milliye Birliklerine bir çekidüzen verilmesinin yerinde olacağını anlamıştı. Bu amaçla ünlü asker Ali Fuat Paşa Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye Birliklerine komutan olarak atandı (9 Eylül 1919). Ali Fuat Paşa, Ege Bölgesi'ndeki Kuvayı Milliye'yi daha da disiplin altına almak için Albay Refet (Bele) Beyi görevlendirdi. Her iki komutanın bu büyük çabaları Sivas Kongresi sonunda oluşan Heyet-i Temsiliye tanrafından izlendi ve Mustafa Kemal Paşa bu birliklerin mümkün olduğunca birbirleriyle ilişkili ve düzenli bir duruma gelmesi için büyük çabalar harcadı. Ali Fuat Paşa ile Refet Beyin çalışmaları sonucunda Ege Bölgesinde düşmana zaman zaman önemli yitikler verdiren Kuvayı Milliye Birlikleri ortaya çıktı.

Güney Anadolu'daki direniş ise daha şiddetli geçiyordu. Fransızlar Çukurova'yı daha 1918 yılı sonlarında İngilizlerle birlikte işgal etmişlerdi. Bir süre sonra varılan anlaşma gereği o yöreleri İngilizler tamamen Fransızlara bırakarak çekilmişlerdi. Bunun üzerine Fransızlar birliklerini iyice güçlendirdiler. 1919 yılı Ekim ayı sonlarına doğru, daha önce İngilizlerce işgal edilen (Şanlı) Urfa, (Kahraman) Maraş ve (Gazi) Antep'i onlardan devralarak o bölgede de varlıklarını iyice duyurmaya başladılar. Düşününüz, Ege Bölgesini Yunanlılar işgal ederlerken, sözünü ettiğimiz çok önemli güney yöreleri de Fransızlarca ele geçirilmekteydi... Güneydoğu Anadolu halkı, Fransızlara karşı örnek bir direniş gösterdi. Usta kurmay subayların örgütlemesi ile Kurtuluş Savaşının en güçlü milis birlikleri Güneydoğu'da belirdi. Maraş'ın içinde başlayan ve akıllara durgunluk veren direnme, çevredeki diğer yerlere de sıçradı. Böylece Fransızlar kendilerini hiç ummadıkları gerçek bir savaş içinde buldular. Bu yörelerde daha 1919 yılının başında oluşmaya başlayan milis birlikleri bölge halkının destansal özverisiyle son derece savaşçı bir yetenek kazanmışlardı. Güneydoğu Kuvayı Milliyesi diyebileceğimiz bu birliklerin asıl Kuvayı Milliye olarak tanıdığımız Batı Anadolu birliklerinden farkı şu noktadaydı: Güneydoğu halkı bu birliklere topyekün katıldı; genç, yaşlı, çocuk, kadın demeden Fransızlara karşı birleştiler. Ayrıca, Batı Anadolu'daki gibi açık arazide çarpışmak yerine, daha çok kent içlerinde sokak muharebeleri yoluyla Fransızlara son derece zor anlar yaşattılar. Heyet-i Temsiliye kendiliğinden oluşan ve hiçbir olumsuz etkinin sızamadığı bu yörenin özverili insanlarına elden geldiğince yardım etmiş, özel ikle seçme subaylar göndererek onları daha iyi savaşır duruma getirmiştir.

Kuvayı Milliye'ye Karşı Tepkiler

Kuvayı Milliye'nin başarıları İstanbul Hükümeti ile Anlaşma Devletlerini rahatsız etmekte gecikmedi. Ege Bölgesindeki başarılar Yunan ordusunu huzursuz etmişti. Yunan Başkomutanı, Venizelos'a çektiği telgrafta "durumun vahim olduğunu, artan Türk Kuvayı Milliye yığınakları karşısında daha sert önlemler alınmasını istiyordu (13 Temmuz 1919). Denizli'de bulunan ve İstanbul Hükümetine bağlı Jandarma Tabur Komutanı, İstanbul'daki amirlerine gönderdiği yazıda "Kuvayı Milliye ile baş edemediğini, takviye istediğini" bildiriyordu (16 Temmuz 1919). Anlaşma Devletleri adına Karadeniz Orduları Başkomutanlığına atanan İngiliz Generali Milne, Harbiye Nezaretine başvurarak Kuvayı Milliye'nin Yunanlılara saldırmaması için baskı yapılmasını istiyordu (18 Temmuz 1919). 22 Temmuz 1919 günü Denizli'ye gelen İngiliz ve Fransız subayları Kuvayı Milliye'yi askeri açıdan övüyorlardı.

Bütün bu örnekler Kuvayı Milliye hareketinin başlangıçta oldukça başarılı olduğunun somut kanıtlarıdır. Bu nedenle Kuvayı Milliye'ye karşı tepkilerin artması doğaldı. Yurtseverler bir yandan düşmanla çarpışırken bir yandan da bu tepkileri göğüslemek zorunda kalıyorlardı. Damat Ferit, Sivas Kongresinin bitimine kadar süren birinci sadrazamlık döneminde Kuvayı Milliye hareketini boğmak için elinden geleni yapmıştır. Her şeyden önce halkta bu örgüt aleyhine bir hava oluşturulmalıydı. Şu örnek, Damat Ferit'in tutumu hakkında güzel bir fikir verir: 15 Temmuz 1919 günü Muğla'da İstanbul Hükümeti'nin buyruğu ile sıkıyönetim ilan edildi. Bu işin gerekçesi şuydu: "Sıkıyönetim, Kuvayı Milliyecilik adı altında yapılmak istenen herhangi bir çapulculuğa karşı... ilan edilmiştir". Evet, Kuvayı Milliye böylece Muğla gibi İstanbul'dan çok uzak bir yerde lanetlenirken, İtalyanlar birkaç gün sonra, 23 Temmuzda bu güzel kentimizi işgal ediverdiler. Ama bu tür sonuçlar Damat Ferit için hiç önemli değildi. O, kendisine bağlı olan çıkarcılarla hem propoganda etkinliğine girişmiş, hem de çeşitli yerlerde halkı kışkırtıp olaylar çıkartmıştır. Ne yazıktır ki, iktidardan ayrıldıktan sonra da ektiği tohumların yeşermesi sürdü. Doğu Anadolu'da Sivas Kongresi kararlarını tanımak istemeyenler çıkmıştı. Ama bunlar hemen susturulmuştur; çünkü Doğu Anadolu'da dava çevresinde

birleşenlerin sayısı çok fazlaydı. Asıl tepkiler İç Anadolu'da ve Marmara Bölgesi'nde göze çarpmıştır. Örneğin Konya'nın Bozkır ilçesinde 1919 yılı Eylül ayı sonunda bazı kişiler Damat Ferit'i tutan valinin kışkırtması ile Heyet-i Temsiliye'ye karşı ayaklandılar. Kuvayı Milliye birliklerini bu olay bir ayı aşkın bir süre uğraştırdı. Bu ayaklanma biter bitmez, İstanbul'daki Damat Feritçi çevrelerce ve İngiliz yardımı ile donatılıp kışkırtılan Anzavur adlı bir eski asker, Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı Bursa-Balıkesir yöresine dehşet saldı. Büyük bir mücadele sonunda kasım ayı sonlarında bu olay bastırıldı, ama Anzavur yakalanamadı.

İzmit Körfezi'nin doğusundan Bolu yörelerine kadar uzanan şeritte, İç Anadolu'nun Midyat ve dolaylarında Kuvayı Milliye'ye karşı zaman zaman önemli boyutlara varan kıpırdanmalar sürüp gidiyordu. Düşünülmesi gerektir ki bu olaylar geçtiği sırada Damat Ferit Hükümeti düşmüş ve Heyet-i Temsiliye ile geçinebilecek düzeyde bir kadro İstanbul'da iş başına gelmişti. İstanbul'da devlet kavramı ile belirtilecek bir gücün kalmadığını ve Damat Ferit'in ne kadar "köklü" tohumlar attığını bu son cümlemiz kanıtlamaktadır.

MİSAK-I MİLLİ'DEN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE -7

GİRİŞ

Türk Tarihinde İki Önemli Siyasal Kuruluş

İttihat ve Terakki Partisi

Bilindiği gibi, Türk tarihindeki ilk düzenli siyasal örgütlenme, İttihat ve Terakki Derneği ile başladı. Bu Dernek II. Abdülhamit'in baskı yönetimine son vermek ve anayasalı monarşi rejimine tekrar geçilmek amacıyla kurulmuştu. Amacına erişinceye kadar "yasal" bir görünümde değildi. Zira sözü geçen hükümdar yurttaki her türlü siyasal etkinlikleri yasaklamıştı. Bu nedenle örgüt, gizli olarak çalıştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanı bu dernek üyelerinin gerçekten büyük özverili çabaları sonunda gerçekleşmiştir. 1909 Anayasa değişikliğinden sonra Dernek tam olarak yasallaştı ve 1913'te siyasal bir partiye dönüştürüldü. Bu parti demokratik bir ortam kuramadı; ama Osmanlı Devleti'nin pek çok alanlarda modernleşebilmesi için bazı çalışmalar yaptı; özel ikle "Türklük" bilincinin uyanmasında en önemli rolü oynadı. Türkçü ve İslamcı siyaset arasında bir yol çizmedi kendine. Bu partinin kadrosu her şeye rağmen, demokratikleşme yolunda da belki pek farkına varmadan önemli adımların atılmasını sağladı: Her şeyden önce siyasal karşıcalık (muhalefet) kavramı bu parti sayesinde yurda yerleşti. Öyle ya, bu partinin bağlı olduğu düşünceleri benimsemeyenlerin de örgütlenip siyasal mücadeleye girişmeleri çok doğaldı. Gerçi böylece başlayan çok partili yaşamın, demokrasinin çizdiği hoşgörü ortamında geliştiği asla söylenemez. İttihatçılar muhalefete tahammül etme erdemini gösterememişler; muhalifler de İttihatçıların görüşlerine saygı gösterme gereği duymamışlardır. Bu nedenlerle İttihat ve Terakki Partisi giderek bütün yetkileri eline geçiren bir totaliter yapıya dönüştü. Bütün bu gelişmelerin öyküsünü kısa da olsa geçtiğimiz ünitelerde görmüştük. İttihat ve Terakki Partisi'nin Türk demokratik yaşamının kurulmasında bir başka dolaylı hizmeti de siyasal düşüncelerin sadece İstanbul'da sınırlı kalmamasını sağlamasıdır. İttihatçıların düşünceleri siyasal hedefler halinde taşraya da yayılmış, belli başlı merkezlerde bu partinin şubeleri açılmıştır. Bu yolla yurdun bazı bölgelerinde, tek yönlü de olsa, siyasal bir tartışma zemini kurulmuş oldu.

Bu parti, ilkönce tek başına iktidar olma hevesini somut bir sonuca bağlayıp, ardından ülkeyi, çıkmaz bir macera olan Birinci Dünya Savaşı'na sürükleyerek ağır bir yenilgi ve parçalanma sürecine sokunca saygınlığını çok yitirdi. Hatta, yine daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul'da Ateşkes'ten sonra kurulan hükümetler - özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri- ve belli başlı gazeteler- İttihatçıları "savaş suçlusu" ilan etmişlerdi. Bu suçlama, giderek bütün İttihatçılara yaydırılmak istendi. Ama Anadolu'daki İttihatçıların büyük bir bölümü ya zaten kendini dağıtmış olan eski partileriyle manevi ilişkilerini kesmişler, hatta savaş sırasındaki parti siyaseti ile uyuşmadıklarını belirtip kendilerini "temize" çıkarma yolunu tutmuşlardı. Bir bölümü de seslerini keserek olayların gelişmesini beklemeye başlamıştı.

İttihatçıların yukarıda söylediğimiz biçimde suçlanmaları, onların ulusal kurtuluş mücadelesinde yürütücü roller oynamalarını engellemiştir. Giderek bu mücadelenin önderi durumuna erişen Mustafa Kemal Paşanın bir siyasal kuruluş olarak bu partiye karşı olduğunu, kadrosunun yaptıklarını asla benimsemediği biliyoruz. Ama Mustafa Kemal Paşa gibi bir dahinin bu partinin üyesi olmak ve ülküsü yolunda içtenlikle çalışmış bulunmaktan başka bir şey yapmamış olan kişileri yanında görmek istediği de bellidir. Eğer aşırı görüşlerle çalışıp bir zarar vermemişler ise O, İttihatçılarla birlikte de çalışmıştır, ama onların artık eski kişiliklerine damgasını vuran bu partinin siyasal geçmişinden kurtulmalarını da istemiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

İttihat ve Terakki Partisi, siyasal bir yasal örgüt olarak varlığını yitirirken, onun bıraktığı bir boşluk ortaya çıkmıştı.

Çünkü bütün kusurlarına ve yanlış davranışlarına rağmen bu Parti'nin Türk siyasal yaşamına katkılarının inkar edilemeyeceğini biliyoruz. Ama şimdi yurdu kurtarmak için girişimde bulunacak bir parti örgütü bulunmadığı gibi, böyle bir imkan olsa idi bile, İttihatçıların peşinden gidecek büyük ve inançlı halk topluluklarına rastlamak zordu. Ama siyasal yaşam, boşluk kaldırmaz. Oluşan bir boşluk başka siyasal güçlerce doldurulur. Türk ulusunu kurtaracak siyasal nitelikte ve birleştirici yeni bir örgüt gerekliydi. Bu örgüt başlangıcını işgal olaylarından sonra kurulma aşamasına giren "Redd-i İlhak" ve "Müdafaa-i Hukuk" derneklerinde bulmuştur.

- Sivas Kongresi ile, birkaçı dışında bütün bu dernek ve kuruluşlar birleşerek yurt yüzeyine yayılan bir büyük örgüt durumunu almışlardı.
- Bu örgüt dış görünüşü bakımından bir siyasal parti değildi.
- Osmanlı Dernekler Yasasına göre kurulup etkinlikte bulunan bir tüzel kişi idi.
- Ama esas amacı siyasaldı.

Zira yurdun düşmandan kurtarılması amacı ile çalışan birderneğin bu amaca ulaşmak için izleyeceği yolların siyasal nitelikte bulunması doğaldır. Gerçekten Sivas Kongresinin kararları baştan aşağı siyasaldır. Özellikle Meclis-i Mebusan'ın toplanması ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi istekleri bu Derneğin etkinlik biçimini açıkça gösteriyor. Aradan zaman geçtikçe Dernek iyice güçlenmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunu sağlamış ve o

Mecliste tek etkili siyasal topluluk olarak çalışmıştır. Böylece köklü bir siyasal örgüt de doğuyordu. Nitekim aradan bir süre geçtikten ve zafer kazanıldıktan sonra, bu Dernek Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından rejimin ilk siyasal partisi haline getirildi.

Demek ki, Türk demokratik yaşamının kurulmasına doğrudan doğruya etkili olmuş iki siyasal partiden biri, savaş sonrası yok olmuş; ama üyelerinin büyük bir bölümü bu kez yeni oluşan bir derneğin çatısı altında biraraya gelmişler ve Ulusal Kurtuluş Savaşının başlatıcısı ve yürütücüsü olan büyük örgütü kurmuşlardır. İttihat ve Terakki Partisi, meşrutiyet düşüncesi ile birlikte ulusal devlet bilincini Türk toplumuna sokmuş, bu temeller üzerinde yükselen ve ileride meşrutiyeti de cumhuriyet hedefine doğru yönlendirecek bir başka siyasal kuruluş ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet kuruluncaya kadar "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin etkinlikleri ulusal bağımsızlık mücadelesi içinde en önemli yeri alacaktır.

SİVAS KONGRESİNDEN SONRAKİ SİYASAL GELİŞMELER

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresinde alınan kararları "ulusun haklı istekleri" olarak her yerde benimsetmek amacını güdüyordu. Madem ki bu kararları ulus vermişti, gereğinin mutlaka yerine getirilmesi zorunluluğu vardı. Bu nedenle aşağıdaki işlerin yapılması vazgeçilmez koşuldu:

• Mustafa Kemal Paşanın düşüncesine göre artık Meclis-i Mebusan'ın yapabileceği bir iş kalmamıştı; bu kurum işlevini çoktan yitirmiş sayılırdı. Ama Sivas'ta bu Meclis'in toplanması kararı verilmişti. Bu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne verilen bir görevdi. Bu görevin en kısa zamanda ve en iyi biçimde yerine getirilmesi gerekiyordu.

• Meclis-i Mebusan, Osmanlı Devleti Parlamentosunun ulusu temsil eden kanadıydı;yani Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar merkezlerinden biri idi. Öyle ise, yeni kurulan Osmanlı Hükümeti ile anlaşma çareleri aramak gerekirdi. Mustafa Kemal Paşa yukarıda belirtilen bu iki işin geçici olacağına inanıyordu. Ama yeni bir devlet kuruluncaya kadar bu görevlerin aksamadan yerine getirilmesi gerekiyordu.

• Heyet-i Temsiliye şkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Kuvayı Milliye birliklerini de disiplin ve düzen altına almak, kurtuluş için belli bir yöntem bulununcaya kadar bu biçimde düşmanı hiç olmazsa hızla ilerlemekten alıkoymak gibi son derece ağır bir görevin ve sorumluluğun altında idi. Meclis-i Mebusan'ın açılması için baş koşul Osmanlı hükümeti ile anlaşmaktı. İlkönce bu nokta üzerinde duralım:

Osmanlı Hükümeti ile Anlaşma-Amasya Protokolleri

Damat Ferit'in Sivas Kongresini engelleyememesi üzerine büyük bir siyasal yenilgiye uğradığı bellidir. O'nun -hiç olmazsa bir süre- iş başında kalması artık mümkün değildi. Zira Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başlı başına bir güç haline gelmişti. Çekilen Damat Ferit'in yerine getirilen Ali Rıza Paşanın ılımlı, yurtsever, Anadolu hareketine hiç olmazsa düşmanlık beslemeyen bir yapıda olduğunu biliyoruz. Mustafa Kemal Paşa yeni sadrazamın bu özel iklerini tanıyordu. Ali Rıza Paşa daha göreve başlarken ona özetle şöyle bir telgraf çekti: "Yeni Hükümet, Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirtilen ve saptanan ilkelere ve ulusun amaçlarına uyduğu takdirde, Kuvayı Milliye ona yardımcı olacaktır (3 Ekim 1919)".

Bu telgrafın anlamı şudur: Heyet-i Temsiliye kendini artık, bütün yurttaki Kuvayı Milliye hareketinin başı, merkezi olarak görmekte ve bu sıfatıyla İstanbul Hükümeti'nin karşısına çıkmaktadır. Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti ile birlikte çalışabilir. Ama bunun için Sivas Kongresi ile kurulan ve önemini biraz yukarıda anlatmaya çalıştığımız örgüt, yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile onun yürütme organı olan Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti tarafından tanınmalıdır. Bu "tanınmanın" altında yatan esas amaç ise, padişah iradesine bağlı olarak varlığını sürdüren İstanbul Hükümeti'nin üzerinde Türk ulusunun bulunduğunu kabul ettirmektir. Böylece ulusal egemenliğe gidilen yolda önemli bir adım daha atılmış olacaktır.

Bu telgraf oldukça sert bir üslupla yazılmıştı. Zaten büyük bir hızla gelişen olayları değerlendirmekte güçlük çeken yeni hükümet üzerinde bu sert sözler ilkönce bir duraklama yarattı. Halbuki yeni hükümetin üyeleri vatansever kimselerdi. Örneğin, Amasya Tamimini telgrafla onaylamış bulunan Mersinli Cemal Paşa Harbiye Nazırlığı gibi Anadolu hareketi için son derece önemli bir makamda bulunuyordu. Heyet-i Temsiliye 'nin bu tutumu, kimi çevrelerle iyi geçinmek durumunda olan hükümette zor anlar yaşanmasına yol açmıştır. Bunu doğal karşılamak gerektir. Zira Damat Ferit, görevden çekilinceye kadar Anadolu hareketini boğup yok etmek için elinden geleni yapmış, Anlaşma Devletlerinin her isteğine boyun eğmişti. Yeni Hükümetin bütün bu uygulamaları bir yana bırakıp, Anlaşma Devletlerinin kesin denetiminde olan İstanbul'da "Heyet-i Temsiliye" kararlarını kabul etmesi son derece zordu ve o güne kadar yaşanan siyasal ortama da uygun bir davranış olarak kabul edilemezdi.

Ama yurtsever kişilerden oluşan bu hükümetin üyeleri, "bir an önce barış yapabilme" gerekçesi arkasına sığınarak Anadolu ile iyi geçinmeye , işbirliği yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla Bahriye Nazırı Salih Paşa, İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi olarak Amasya'ya, Heyet-i Temsiliye başkanı olan Mustafa Kemal Paşaya gönderildi. 20 -22 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen ve devrim tarihimize "Amasya Kararları" adıyla geçen görüşmeler son derece önemlidir. Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile beş protokol imzalandı. Bunların içeriği şöyle özetlenebilir: İstanbul Hükümeti, Heyet-i Temsiliye'yi tanıyordu. Meclis-i Mebusan toplanacaktı. Anadolu hareketinin temsilcileri ile iyi geçinilecekti. İstanbul Hükümeti'nin bu tutumuna karşılık Heyet-i Temsiliye de yurdun bütünlüğüne bir zarar gelmemesi koşulu ile İstanbul Hükümeti'nin diğer işlerine karışmamayı, ona karşı bir harekette bulunmamayı yükümleniyordu.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Osmanlı yasalarına göre kurulup çalışan ve Osmanlı Hükümeti'nin denetimine bağlı bir dernekti.

Amasya Protokollerinin önemi son derece büyüktür. Osmanlı Hükümeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi ile görüşme masasına oturmuş, hatta temsilcisini Heyet-i Temsiliye Başkanının ayağına göndermiştir. Sonuçta her iki taraf anlaşmış ve protokoller imzayalarak, karşılıklı bazı edimleri yükümlenmişlerdir. İstanbul Hükümeti böylece Heyet-i Temsiliye'yi sanki kendine denk siyasal bir organ imiş gibi görmüş ve onu "tanımıştır". Birkaç gün önce Anadolu hareketini en ağır biçimde lanetleyen İstanbul, şimdi bunun yerinde ve onaylanacak bir davranış olduğunu kabul etmektedir. Bu, akla durgunluk veren bir siyasal başarıdır Mustafa Kemal Paşa için. O, görüşme masasında Heyet-i Temsiliye'yi sanki yeni bir devletin hükümeti imiş gibi

Osmanlı Hükümeti karşına oturtmuş ve isteklerinin büyük bir bölümünü kabul ettirmiştir. Bu protokoller kısa bir süre sonra geçerliliğini yitirecektir; ama Amasya görüşmelerinden tam altı ay sonra, Heyet-i Temsiliye gerçek bir devlet kuracak gücü kendinde görecektir.

Ankara'nın Ulusal Kurtuluş Hareketinin Merkezi Yapılması

Amasya görüşmeleri sona erip Salih Paşa İstanbul'a döndükten sonra, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dolaşıp örgütün gelişmesini ve çalışmalarını denetledi. Yakında açılması planlanan Meclis-i Mebusan'ın oluşması için ön hazırlıklar yapıyordu. Sivas'a tekrar geldi ve orada 16-28 Kasım tarihleri arasında komutanlarla önemli toplantılar düzenledi. Burada Meclis-i Mebusan'nın nerede ve nasıl toplanması sorunu yanında Kuvayı Mil iye ile ilgili sorunlar da görüşüldü. Sivas'tan ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa tekrar Anadolu'yu denetlemeye başladı. Bir yandan da Heyet-i Temsiliye'nin sürekli olarak çalışabileceği bir kent merkezi arıyordu. Bu arada Hacıbektaş Türbesini ziyaret edip (23 Aralık 1919) oradaki halkı kendisine kazandırması da son derece önemlidir. Paşa birkaç gün sonra, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. Ankaralılar O'na tahmin edemeyeceği kadar görkemli bir karşılama töreni düzenlemişlerdi. Halkın bu candan coşkusu Paşa'yı çok duygulandırdı. Ankara, stratejik açıdan çok elverişli yerdeydi. İstanbul'dan gelen demiryolu Ankara'da sona eriyordu. Bu bakımdan ulaşım olanakları o dönem için oldukça iyi idi. Ayrıca Batı cephesine yakın olduğu gibi, diğer çarpışma alanlarına da eşit uzaklıkta sayılırdı. Bütün bunları düşünen Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık'ta Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak yayınladığı bir bildiride Meclis-i Mebusan için yapılacak görüşmelerin Ankara'da olması kararının verildiğini duyurdu. Bundan sonra Ankara artık Ulusal Kurtuluş Savaşımızın merkezi durumuna gelecek, simgeleşecektir.

Aynı gün İstanbul Hükümeti bir karar verdi. Bu karara göre "askerlikten çıkartılan, rütbeleri, nişanları ve madalyaları geri alınan Mustafa Kemal Paşanın uğradığı haksızlık düzeltiliyordu. Bu karar ile Paşanın askerlikten çıkartılmadığı, kendisinin istifa ettiği bildiriliyor, bu bakımdan kendisinin aslında saklı kalması gereken haklarının şimdi geri verildiği" vurgulanıyordu.
Hükümet bu kararı ile Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919'dan itibaren ne kadar haklı bir davayı savunduğunu da kabul ediyor, önceki Damat Ferit kabinesinin yaptığını hukuka aykırı bulup, yapılan haksızlığı düzeltiyordu. Şimdilik iki taraf arasında bir çeşit bahar başlamış sayılabilirdi; ama uzun sürmeyecek ve yakında fırtınaya dönüşecek bir bahardı bu.

Askeri Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği zaman, işgal eylemleri hızla gelişiyordu. Yunanlıların Ege'de, Fransızların Güneydoğu Anadolu'daki istila niyetli ilerlemeleri yanında, ufak bazı askeri gösterilerle, Anadolu'nun her yerine Anlaşma Devletlerinin dilerlerse hakim olabilecekleri kanıtlanmaya çalışılıyordu. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri, Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldiği zaman kentin durumudur. Ankara daha 1919 Mart ayı içinde iki bölük İngiliz askeri tarafından işgal edilmişti. Bir süre sonra ufak bir Fransız müfrezesi de Ankara'ya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da görkemli bir törenle karşılanırken, kentteki İngiliz komutanı olayları izliyordu. Bu arada Ankara-Eskişehir demiryolu da İngilizlerin denetimi altına girmişti. Kısaca söylemek gerekirse düşman, her yerde varlığını duyurmaya çalışıyordu.

Heyet-i Temsiliye'nin merkezi Ankara'ya taşındıktan bir süre sonra, bu sembolik işgal görünüşte sona erdi. Ancak, o zamanların minik Ankara kentinde özellikle İngiliz ajanları arada bir gözüküyorlardı. Sivas Kongresi kararları uygulanmaya çalışıldığı sıralarda, İngiliz Generali Milne'ye bir görev verildi. Sözüm ona bazı Egeli yurtseverlerin de isteği üzerine, Yunanlıların belli bir çizgide durmaları, Kuvayı Milliye etkinliklerinin de sona ermesine yol açacaktı. İşte General Milne bu çizgiyi saptayacaktı. Bu general Ayvalık-Akmaz- Gölmarmara-Aydın-Selçuk çizgisini saptamıştı. Yunanlılar bu çizgide dururlarsa işler durulacaktı.

"Milne Hattı" denilmekle ünlü bu "sınır" kasım ayı başında İstanbul Hükümetine bildirildi ise de yurtsever Ali Rıza Paşa kabinesi bu öneriyi kabul etmedi. Yunanlılar da bu çizgiyi kabullenmediler. Onlara göre bu kadar "ufak" bir bölge ile yetinmek mümkün değildi. Gerçi Milne çizgisi üzerinde bazı ufak pazarlıklar yapıldı ise de yöredeki Kuvayı Milliye birlikleri böyle bir bölünmeyi hiç benimsemediler. Milne çizgisi İngilizlerin ısrarı sonucu 1920 yılı yazına kadar Yunanlılarca tutulmuştur; ama o tarihten sonra bu geçici ve yapay sınır bozulup gitmiştir.

MECLİS-İ MEBUSAN'IN AÇILIŞI

Meclis-i Mebusan'ın Niteliği

"Parlamento" halk temsilcilerinin bir araya gelip çalıştığı kurulun Anayasa Hukukundaki adıdır. Gerçek demokrasilerde halkın parlamentoda temsil edilmesine büyük özen gösterilir. Çünkü günümüz demokrasilerinde esas, egemenlik denilen devlet gücüne ulusun tam olarak sahip bulunmasıdır. Her türlü devlet gücünün kaynağı doğrudan doğruya halktır. Ancak halk bütünüyle kendini yönetemez; fiziksel olarak bu olanaksızdır. Bundan dolayı modern demokrasiler aşağı yukarı 200 yılı aşkın süredir "ulusun temsili" esasına dayanır. Ulus kendi içinden dilediği kişileri sadece belli bir süre için temsilcileri olarak seçer. İşte bu temsilciler "parlamento"yu oluştururlar ve egemenlik hakkını ulus adına kullanırlar; yasaları koyarlar, değiştirirler veya kaldırırlar. Bu yasaları uygulayan hükümeti denetlerler ve gerekirse düşürürler. Zamanı gelince de seçimlere gidilir ve parlamento yenilenir.

Bütün devlet gücünün ulusta olduğu sistemlerde parlamentodaki temsilciler de aynı derecede güçlüdürler; zira onlar ulusun seçtiği kişilerdir. Demokrasi uluslara kolay yerleşen bir rejim değildir. Binlerce yıl insanların alıştığı devlet biçimi "monarşi" idi; yani devlet gücünün bir aile içinden çıkacak kişiye ait olması.. Modern demokrasi anlayışı, yukarıdaki satırlarda da belirtildiği gibi, nihayet 200 yıl kadar önce bazı uluslara yerleşmeye başladı. Giderek bu yönetim biçimi, monarşi ile yönetilen pek çok ulusa örnek oldu. Monarşilerin başlarında bulunan hükümdarlar, Fransa'da olduğu gibi tahtlarını ve canlarını yitirmemek için, egemenlik yetkilerini halkla paylaşmaya başladılar. Böylece hükümdarların ve ulusun yetkilerini saptayan anayasalarla ortak bir yönetim belirdi. Bazı devletlerde ise hükümdarlar belli bir halk isteği olmamasına, rağmen özellikle aydın grupların etkisi altında bazı yetkilerini kullanırken biraz daha ölçülü olmak gereğini duydular; egemenlik haklarından hiçbir özveride bulunmadılar; ama bazı hakların kendi adlarına, yine kendi isteklerine göre oluşturulmuş kurullarca kullanılması yoluna gittiler. İşte 1876 Yılında Osmanlı Devleti'nde de böyle bir gelişme oldu. Padişah II. Abdülhamit ilan ettiği anayasa ile yasama işlerinde

halkın seçtiği temsilcilerin de düşüncelerinin alınmasını istedi. Bu temsilciler -daha önce ikinci ünitede gördüğümüz gibi- Meclis-i Mebusan'ı oluşturdular. Ama padişah kendisinin seçtiği temsilcilerden oluşan ikinci bir meclis daha oluşturdu. Buna da Meclis-i Ayan denildi. Her iki meclis de yalnız danışma yetkisine sahipti. Buna rağmen yaşam süreleri çok kısa oldu.

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilanı ile parlamento yeniden kuruldu. 1909 Anayasa değişiklikleri ile (yine padişahın isteği ile!) Meclis-i Mebusan'ın yetkileri biraz artırıldı. Ama egemenlik kayıtsız şartsız Osmanlı Ailesi adına padişahta olduğu için, halkın seçtiği Meclis-i Mebusan'ın yetkilerini kısmak, genişletmek onun kesin hakkıydı. **Bu nedenle Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı hiçbir zaman doğrudan doğruya ulusun sahip olduğu bir egemenlik anlayışını yansıtmamıştır. Egemenlik padişahta idi.** Meclis-i Mebusan, padişahın verdiği anayasaya göre kurulup çalışıyordu. O, ulusun değil,padişahın meclisi idi. Ulus temsilcileri padişahın istekleri doğrultusunda kendilerini seçen halkın ihtiyaçlarını giderecek çalışmalar yapıyorlardı. Yine daha önce de gördüğümüz gibi, padişahlar diledikleri anayasa değişiklikleri ile bu Meclis'in toplanma ve dağılma zamanlarını da kendi siyasetleri doğrultusunda saptarlardı.

Ulus egemenliği düşüncesini gerçekleştirmeyi kendisine en kutsal ülkü edinen Mustafa Kemal Paşa için Meclis-i Mebusan'ın hiçbir hukuksal ve toplumsal değeri yoktu. Ama yüzlerce yıllık alışkanlıkların da bir anda giderilmesi mümkün değildi. Türk demokrasisi çocuk denilecek yaşta idi. Bu bakımdan parlamentosu da gelişmemişti. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşını fırsat bildi. Padişahın temsil ettiği devlet biçiminin iflas ettiğini o günlerin Türk yurdunda olanlar en açık bir biçimde kanıtlıyordu. Kurtuluşu ulus kendisi sağlamalı, bunun için de devletini kurmalıydı. Önceki ünitelerimizde bu amaca ulaşmak için Mustafa Kemal Paşanın neler yaptığını gördük. Sivas Kongresini bir kurucu meclis olarak kullanmak mümkün olamadı. Oradaki temsilciler, kurtuluş çaresini "padişahın meclisinde" bulmuşlardı. O günlerin koşulları altında haksız da sayılmazlardı. Çünkü, padişah seçimlerin yapılmasını buyurup Meclis-i Mebusan oluştuktan sonra oraya gelenler elbette, ulusun temsilcileri olacaklardı. Ama unutulmasın ki, bu temsilcilik sıfatlarını padişah izniyle kazanmışlardı. Olsun! Yine de halkın seçtiği bir meclis toplanacaktı ve kurtuluş için alınması gerekli önlemleri düşünecek ve kararlaştıracaktı. Bu iyi niyetli yurtseverler Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını ve bu doğrultuda çalışmasını isterlerken bir noktayı daha gözden uzak tutuyorlardı: Meclis'ten padişahın istemediği doğrultuda bir karar çıkarsa ne olacaktı? Anlaşma Devletlerinin etkisi ve denetimi altındaki padişah bir anayasa değişikliği ile bu kararları geçersiz sayabilirdi. O zaman ne yapılacaktı? Böyle olasılıklar üzerinde Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşları bile düşünmek istemiyorlardı. Onlara göre, Meclis-i Mebusan en doğru kararları alacak ve padişah da bu kararları ulusun isteği olarak onaylayacaktı. Ne kadar yanıldıklarını iş işten geçince anladılar. Ama bu fırsatı değerlendirip, ulusal egemenlik yolunu kesin olarak açan, yine Mustafa Kemal Paşa oldu.

Meclis-i Mebusan'ın Açılış Hazırlıkları

Yukarıda da belirtildiği gibi, madem ki Sivas'taki ulus temsilcileri Meclis-i Mebusan'ın açılmasına karar vermişlerdi, bunun amaca en uygun ve en iyi biçimde gerçekleşmesini de sağlamak gerekti. Bu nedenle Heyet-i Temsiliye Meclis-i Mebusan'ın açılış hazırlıklarında iki nokta üzerinde özellikle duruyordu:
i. Meclis-i Mebusan nerede toplanmalı?
ii. Meclis-i Mebusan'da ne gibi kararlar alınmalı?..
Birinci konu üzerinde Amasya'da, İstanbul Hükümeti temsilcisi ile anlaşılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, işgal devletlerinin denetimi altındaki İstanbul'da bu Meclis'in toplanmasının çok sakıncalı olduğunu, böyle bir kargaşa ortamı içindeki kentte ulusal kararlar almanın zorluğunu, hatta olanaksız bulunduğunu Salih Paşaya anlatmış ve düşüncesini kabul ettirmişti. Ama Salih Paşa İstanbul'da bu kararı hükümetine onaylattıramadı. Padişah ile ileri gelen devlet adamları "padişahın" meclisi başka bir yerde toplanırsa her ikisi arasında bir kopukluk belireceğini ileri sürüyorlardı.

İstanbul dışında toplanan bir Meclis-i Mebusan, padişahın etkisinden çıkabilirdi. İstanbul dışındaki toplantı yeri, mutlaka Heyet-i Temsiliye'nin isteğine göre seçilecekti. Böylece Meclis-i Mebusan'dan padişahın değil, Heyet-i Temsiliye'nin istediği kararlar çıkabilecekti. Bu nedenle sorun tekrar ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelmeden önce Sivas'ta komutanlarla yaptığı son toplantıda bu konu üzerinde yine görüşüldü. Nihayet görüldü ki Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşlarının bazıları, örneğin Rauf Bey bile, Meclis'in İstanbul'da toplanmasını istemektedir. Padişahsız bir meclis demek ki düşünülemiyordu. Padişahın Anadolu'ya geçmesi veya geçebilmesi söz konusu edilemeyeceğine göre, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına karar verildi. Mustafa Kemal Paşanın itirazları hiçbir yarar sağlamadı. Paşa sonuçta haklı çıkacağından ve bu sayede amacına daha rahat ulaşabileceğinden herhalde çok emindi ki, bu tartışmayı noktaladı. İşte o günlerde padişah iradesiyle seçimler yapılmaya başlanmıştı. Bazı partiler seçimleri boykot ettiler. Buna karşılık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hemen her yerden ya kendi üyelerini veya kendine yakın olanları aday göstermişti. Demek ki bu Cemiyet artık üstü örtülü bir siyasal parti sayılabilirdi. Sadece adı cemiyetti. Ama gösterdiği adayların seçime katıldığı siyasal bir cemiyet, tam hukuksal ifadesiyle, bir siyasal parti durumuna erişmişti...

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayları pek çok yerde seçimleri kazanıyordu. Böylece Derneğin siyasal açıdan ne kadar güçlü olduğu görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'dan milletvekili seçilmişti. Heyet-i Temsiliye'nin üzerinde durduğu ikinci önemli konu ise, Mecliste hangi sorunların görüşülüp ne yönde kararlar alınacağı idi. Mustafa Kemal Paşa en çok bu konu üzerinde zihnini yoruyordu. Milletvekili seçilmesine rağmen İstanbul'a gidemezdi. Hükümet O'na hiç ilişmese bile, İngilizlerin kara listesindeydi. Mutlaka tutuklanıp, en hafif işlem olarak Malta Adası'na sürülürdü.

Seçilip İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan milletvekillerinin Ankara'ya uğramaları Heyet-i Temsiliye tarafından istenmişti. Özel ikle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayı olup da seçimi kazanan veya ulusal davaya kendini yakın duyan miletvekilleri Ankara'ya uğruyor ve Heyet-i Temsiliye Başkanı ve üyeleri ile görüşüyorlardı. Bütün bu temaslar sonucunda şöyle bir karara varılmıştı: Meclis-i Mebusan'da bir "Müdafaa-i Hukuk Grubu" oluşturulacaktı. Böylece bu Dernek artık tam anlamıya siyasal bir parti gibi çalışmaya başlayacaktı. Meclis Başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilecekti.

Bu kararın Meclis-i Mebusan'da uygulanması ile, Anadolu'da doğan ulusal hareketin padişah iradesiyle toplanan parlamentoda egemen olduğu bir gerçek halinde herkese anlatılmış olacaktı. Kazanılan bu siyasal güç ile Müdafaa-i Hukuk Grubunun yurdu kurtarmak için dilediği yönde kararlar alması kolaylaşacaktı. Anlaşma Devletlerinin seçimlerin yapılmasına ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasına engel olmadıkları gözlenmiştir. Bunun sebebi şu olabilir: Anlaşma Devletleri savaştan bunalan ulus temsilcilerinin ne pahasına olursa olsun barış yönünde oy kullanacaklarını ve padişahın istediği doğrultudan ayrılmayacaklarını düşünüyorlardı. Böylece barış kurulacak ve Anadolu hareketi de kendiliğinden sönüp gidecekti.

Meclis-i Mebusan'ın Açılması ve Çalışmaları

Hazırlıklar tamamlanınca 12 Ocak 1920 günü son Osmanlı Parlamentosu toplandı. Bu gerçekten önemli bir olaydı. İstanbul'daki Türkler büyük bir coşku içindeydiler. Ertesi gün İstanbul'da 150 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yapıldı. Anadolu'nun da hemen her yerinde, toplantı haberinin gelmesi üzerine olumlu gösteriler düzenlendi. Halk bu Meclis'ten gerçekten adil ve kalıcı bir barışın yapılabilmesi için önemli kararların çıkacağı umudunu besliyordu. Ama ne yazık ki halktaki bu olumlu tepkiler Meclis üyelerinin çoğunluğuna yansımamıştı. Milletvekilleri kuşku, kaygı ve hatta korku içindeydiler.

Acaba neden?

Milletvekilleri, yüzlerce yıl bağlı olunan padişah iradesini çiğnememek, Anlaşma Devletlerini ürkütmemek için kendilerince "dengeli" bir tutum izlemek istiyorlardı. Aksi takdirde Meclis dağıtılır ve kendi başlarına da tahmin edemeyecekleri kadar büyük felaketler gelebilirdi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gösterdiği adaylar arasından milletvekili seçilenlerin bir bölümü yürekli ve ataktı. Bunlar Ankara'da verilen kararların uygulanmasını istiyor, ama çoğunluk bu konuda uyuşuk davranmayı yeğliyordu. Nitekim Meclis 28 Ocak tarihine kadar başkanını seçemedi ve istenilen "Müdafaa-i Hukuk Grubu" da kurulamadı. Demek ki Mustafa Kemal Paşa adı ve başkanı olduğu Dernek İstanbul'daki pek çok siyasal çevrede bir ürküntü yaratıyordu.

28 Ocak günü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensubu miletvekillerinin yoğun baskısı üzerine Meclis-i Mebusan gizli bir toplantı yaptı. Bu toplantıda ünlü "Misak-ı Milli" kabul edildi. Fakat, biraz aşağıda da görüleceği üzerine, bu Meclis kararı kısa bir süre sonra, onu oylayanların da çoğunda bir ürküntü yarattı. Siyasal ortam hemen karardı. Artık Anadolu'nun izinden gitmek ilkesi bir yana bırakılmıştır. Nitekim, Misak-ı Milli'nin kabulünden birkaç gün sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine "Felah-ı Vatan" (Vatanın Kurtuluşu) adında bir grup oluşturuldu. Meclis başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa yerine bir başkası (Reşat Hikmet Bey) seçildi.

Anlaşılıyor ki Meclis-i Mebusan, esasları Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan Misak-ı Milli'yi kabul ettikten sonra Anadolu direnişini anımsatabilecek tehlikeli adları unutmak eğilimine girmiştir. İleride Mustafa Kemal Paşanın da ünlü Nutkunda belirteceği gibi "bazı çevrelere hoş görünmek" arzusu Meclis'e egemen olmuş görünüyor. Mustafa Kemal Paşa Nutkunda bu davranış içinde giren milletvekillerine alışılmamış derecede sert suçlamalarda bulunur; onlara "korkak, hain" gibi sıfatlar yakıştırır. Çünkü onlar sözlerinde durmamışlardı. Zaten, bütün bu çabalara rağmen, Meclis-i Mebusan hakkında gerekli kararı İngilizler vermişlerdi bile. Bu yakışıksız ihtiyat içine girmenin hiç de gerekli olmadığı böylece anlaşılmış oldu.

MİSAK-I MİLLİ

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının yaptığı tek önemli iş olan ve Ulusal Kurtuluş Savaşımızın hedefinin saptanması anlamına gelen Misak-ı Milli üzerinde biraz ayrıntılı olarak durmak gerekecektir:

Misak-ı Milli'nin Hazırlanışı ve İlanı

Meclis-i Mebusan'ın 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında kabul ettiği ve "ulusal ant" anlamına gelen "Misak-ı Milli" Amasya Tamiminden beri yapılan hazırlıkların, oluşan bilincin son Osmanlı Parlamentosu tarafından da benimsenmesidir. Misak-ı Milli daha Erzurum Kongresi sıralarında hazırlanmaya başlanmıştı. Ankara'ya geldikten sonra andın metni Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınmış ve Meclis-i Mebusan'a katılmak üzere kendisiyle görüşen milletvekillerine verilmiştir. Milletvekillerine, yapılması düşünülen barış antlaşmasının ancak bu esasları içermesi durumunda ulusça kabul edilebileceğinin telkini de yapılmıştır. Meclis-i Mebusan'a katılan Kuvayı Milliyeci bütün milletvekilleri bu metnin bir ant biçiminde kabul ve ilanı için büyük çaba harcamışlardır. Sonunda bu istek gerçekleşti.

Misak-ı Milli'nin içeriği özetle şöyledir:
"Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı üyeleri barışa kavuşmak için şu koşulları ileri sürerler:

- **Birinci Dünya Savaşının bitişinde imzalanan Ateşkes Anlaşmasının çizdiği sınırlar içinde her bakımdan birlik oluşturan yurttaşların oturdukları yerler, hiçbir biçimde yurttan kopartılamaz.**
- **Osmanlı Saltanatının ve Halifeliğin merkezi İstanbul'un güvenliği sağlanması koşulu ile Boğazlar açılabilir.**
- **Daha önce bizden ayrılan Batı Trakya'da, Ateşkes sınırları dışında tutulmak istenen Kars, Ardahan ve Batum'da halk oyuna başvurulması gerektir.**
- **Osmanlı Devleti'ndeki Arapların çoğunlukta olduğu yerlerde de halkoylamasına başvurulabilir...**
- **Bağımsızlığımızı sınırlayacak siyasal, ekonomik hiçbir anlaşma kabul edilemez. Bu koşul ar tartışmasız benimsenmelidir. Aksi takdirde barış yapılması olanaksızdır".**

Misak-ı Milli'nin Niteliği

Hukuk açısından bakıldığı zaman Misak-ı Milli'nin bir parlamento kararı olduğunu görürüz. Osmanlı Anayasası açısından bu kararın padişah tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gereklidir. Ancak padişah bu kararı onaylamamıştır. Sebebini şöylece açıklamak mümkündür: Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından beri on beş ay geçmiş; ama bir türlü barış antlaşması hazırlanamamış, devlet barış ortamı içine girememişti. Barış hazırlıkları için gerekli öneriler Anlaşma Devletlerince kabul edilebilir, akılcı ölçüler içinde sunulmuyordu. Ayrıca Ateşkes Anlaşmasının çok ters bir yorumuyla Türk'ün öz yurdu işgal edilmeye başlanmıştı. Osmanlı hükümetleri de bir türlü gerçek barış ortamını kurabilecek hazırlıkların içine girememişti. İşte, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra padişah tarafından dağıtıldığını söylediğimiz Meclis-i Mebusan (21 Aralık 1918), uzun bir süre geçtikten sonra yeniden

oluşmuş, toplanmış ve barışın hangi esaslar üzerinden yapılması gerektiğini bir karara bağlamıştır. Bu karara inancını simgelemek için de ona bir ulusal ant biçimi vermiştir; yani ulus adına, ulus temsilcilerinin uymak zorunda bulundukları bir ant içilmiştir. Bu kararın en kısa ifadesi şu cümle ile belirtilebilir: Türklerin anavatanı parçalanamaz.

Bu karar, yukarıda da belirtildiği gibi, Ateşkes Anlaşmasından sonra işgallere karşı gösterilen direnmeleri bir çatı altında toplayan Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının inkar edilmez etkisi altında alınmıştır. Misak-ı Milli metnini doğrudan doğruya kendisinin hazırladığını söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bu girişimi ile kongrelerde beliren ulusal istekleri Osmanlı Parlamentosuna yansıtmıştır. Misak-ı Milli'yi bu bakımdan Anadolu hareketinin Sivas Kongresinden sonra ve ondan daha büyük ilk siyasal zaferi olarak nitelemek yerindedir. Bu değerlendirmeleri yaparken bir önemli noktayı da gözden uzak tutmamak gerektir: Osmanlı Parlamentosu Anadolu hareketini benimsediğini ne bu kararında ne de başka kararlarında belirtebilmiştir. Böyle bir belirlemede zaten bulunmazdı.

Osmanlı Devleti'nde egemenlik hakkının padişahta bulunduğunu ve parlamentonun onun altında yer aldığını biliyorsunuz. Bundan dolayı Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın aldığı karar yeni bir hareketin öncülüğü için bir vesile olamaz. Amaç, Osmanlı Devleti'nin ve onun başında bulunan padişah-halifenin kurtarılmasıdır. Bununla birlikte, Misak-ı Milli metni dikkatle incelenirse, içeriğinde Anadolu hareketinin temellerinden olan "kesin bağımsızlık" ilkesinin yer aldığını görürsünüz: Anlaşma Devletlerinin isteklerinin reddi, egemenliği sınırlayıcı hiçbir hükmü tanımamak gibi. Diğer yandan, 17 Şubat 1920'de Misak-ı Milli'yi Anadolu'nun istediği biçimde bir ulusal ant olarak her yana duyuran (bu kararın bütün yabancı devletlerin parlamentolarına bildirilmesi de kabul edildi) Meclis-i Mebusan'da, bunu uygulayacak bir güç de yoktu. Zaten böyle bir kararı aldıktan sonra çalışabilmesi de mümkün değildi.

Misak-ı Milli'nin Sonuçları

Siyasal Bunalım

Daha Misak-ı Milli ilan edilmeden Meclis-i Mebusan'da önemli çalkantıların bulunduğunu biliyorsunuz. Milletvekillerinin bir bölümü Heyet-i Temsiliye'ye bağlı idi. Başkanları Mustafa Kemal Paşanın istediği doğrultuda çalışıyorlardı. Ama bütün bu çalışmalarının sonunda sadece Misak-ı Milli'yi kabul ettirebilmişler, Mustafa Kemal Paşa'nın diğer isteklerini yerine getirememişlerdi. Zira karşılarında oldukça güçlü başka gruplar vardı. Giderek bu gruplar ile hükümet arasında bir yakınlaşma başladı. Misak-ı Milli'nin nasıl sindirilebileceği konusunda bu gruplar hükümet ile birlikte davranıp uygulamayı durdurmak peşinde idiler. Bu siyasetin etkisiyle Ali Rıza Paşa, Kuvayı Milliye etkinliklerinin bir süre "tatil" edilmesini istemeye zorlandı. Güya Misak-ı Milli böylece barış yolunu açacaktı. Bu konuda en büyük baskının İngilizlerden geldiği kuşkusuzdur. Yurtsever Ali Rıza Paşa, neredeyse Misak-ı Milli'nin reddedilmesi demek olan bu baskılara dayanamadı ve 3 Martta görevinden ayrıldı. Beş gün sonra, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Salih Paşa Hükümet başkanlığına atandı. Fakat Salih Paşa da aynı baskılar altındaydı. Misak-ı Milli'den iyice kuşkulanan Anlaşma Devletleri hükümeti Kuvayı Milliye'ye karşı harekete geçmeye zorluyorlardı. Salih Paşa bu baskılara göğüs germeye çalışırken, Anlaşma Devletleri "barışı" sağlama ortamını zorlayıcı önlemlerle kendileri kurmak istedi. İstanbul resmen işgal edilirse, artık Osmanlı Hükümeti de Anlaşma Devletlerinin neredeyse yasal olarak buyruğuna girecekti. 15 Mart günü 150 kadar aydın Kuvayı Milliyeci tutuklandı. Bunların büyük bir bölümü derhal Malta Adasına sürgün edildi.

İstanbul'un İşgali

Anlaşma Devletleri temsilcileri ertesi sabah Sadrazam Salih Paşa'ya bir nota vererek o gün İstanbul'un resmen işgal edileceğini duyurdular. İşgal için gösterilen gerekçe Kuvayı Milliye etkinliklerinin onlara iyice zarar verecek boyutlara ulaşması ve İstanbul Hükümeti'nin bu gidişi önleyememesi idi. İşgal, verilen notadan sonra hemen başladı. Bütün resmi dairelere el konuldu. Suçsuz ve habersiz bazı askerler şehit edildi. Meclis-i Mebusan basıldı. Kuvayı Milliyeci olarak tanınanlar tutuklandı. Kent bütünüyle Anlaşma Devletlerinin yönetim ve denetimine geçti.

Aslında daha 13 Kasım 1918 günü İstanbul'un işgaline başlanmış sayılırdı. O gün büyük bir Anlaşma Devletleri donanması İstanbul önünde demirlemiş ve sembolik nitelikte de olsa karaya ufak bazı birlikler çıkartılmıştı. O gün Anlaşma Devletleri kentte bir karargah kurmuşlar ve yönetimi dolaylı olarak denetim altına almışlardı. Her yanda İngiliz, Fransız, İtalyan subayları ve askerleri görülüyordu. Hatta arada bir Yunan üniformasını taşıyanlar da İstanbul sokaklarında dolaşıyorlardı. Ama bu güya "resmen" işgal değildi. 16 Mart 1920'de yapılan, daha önceki durumun devletler hukuku açısından geçerli bir işgal durumuna getirilmesi denemesinden ibarettir. Anlaşma Devletleri Mondros Ateşkes Anlaşmasının 7. maddesi hükmüne dayanarak kenti işgal ettiklerini bildirmişlerdi. Bu durumda kente daha fazla asker çıkarmak ve bütün resmi daireleri denetim altına almak gerekecekti.

Fakat, İmparatorluk Başkentinin bu biçimde resmen işgali, büyük tepkiler uyandırmakta gecikmedi. 18 Martta toplanan Meclis-i Mebusan, bu koşullar altında çalışmanın mümkün olmadığına karar vererek toplantılarını durdurdu. O günkü oturum, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın son toplantısı olmuştur. 11 Nisan günü de padişah, Kanun-i Esasi'deki yetkisini kullanarak Meclis-i Mebusan'ı dağıttı. Bu Meclis artık toplanamayacaktır.

16 Mart günü İstanbul işgal edilirken Meclis-i Mebusan temsilcileri Rauf Bey'in Başkanlığında padişahı ziyaret ettiler. Padişah, kendisine sadece zorluk çıkaran bu Meclis'in artık çalışamayacağını anlamış ve sevinmiştir. Bu da, sizlere bu ünitenin başında anlatılanların ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Meclis-i Mebusan evet, ulusu temsil etmektedir; ama padişahın izniyle. Ulus, padişah istediği için Meclis-i Mebusan üyelerini seçmektedir ve o üyelerin iradesi padişahın iradesi yanında tamamen geçersizdir. İşte o günkü toplantıda bütün kaynakların naklettiği şu "eşsiz" cümleyi söyleyen Vahdettin, en umutsuz durumda bile ulusun kendini kurtarmaktan aciz olduğunu, tek kurtarıcının "kendisi" olduğunu belirterek, ulus iradesini hiç tanımadığını göstermiştir: **"Bir millet var, koyun sürüsü. Ona bir çoban lazım. O da benim"**

İstanbul'un İşgalinin Sonuçları

İstanbul'un işgali ve ardından Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması Türk kamuoyu üzerinde yeni bir şok etkisi yaptı. İstanbul'da ve oradaki yönetimde gerçekten bir umut kalmadığı anlaşıldı. Pek çok yerde mitingler, coşkulu gösteriler düzenlendi. Artık bir önemli gerçek de bu acılı günlerde tartışmasız biçimde kendini belli ediyordu: Mustafa Kemal Paşa'nın ne kadar haklı olduğunun anlaşılması. O güne kadar O'nun tuttuğu yolu beğenmeyenler, siyasetini

eleştirenler, eğer düşman tarafından satın alınmış veya çıkarlarını onlara bağlamış kişiler arasında değillerse, şimdi Ankara'da tek umut ışığının Mustafa Kemal ve çevresinden kaynaklandığını anlamışlardı. Bu tür kişiler arasında içtenlikle manda altına girmeyi veya Anlaşma Devletlerine çeşitli ödünler vererek kurtulmayı isteyenler ne kadar yanıldıklarını kavrıyorlardı. Şimdi tek umut kaynağı olan Ankara'ya İstanbul'dan büyük bir göç başlayacaktır; ama bu bildiğimiz cinsten bir göç hareketi değildir. Umutları kalmamış askerler, yazarlar, öğretim üyeleri ve diğer aydın düşünüşlü yurttaşlar, işgal güçlerinin denetiminden zorlukla sıyrılarak Anadolu'ya akıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul işgal edilir edilmez 19 Martta bir genelge yayınladı. O, haklı çıktığını görünce artık düşüncelerini gerçekleştirmede bir engelin kalmadığını anlamıştı. Bu genelgesiyle Mustafa Kemal Paşa dağıtılan Meclis-i Mebusan'ın artık tekrar toplanması olanağı kalmadığını, bu nedenle yeni bir parlamento kurulması gerektiğini, bunun Ankara'da toplanmasının en uygun yol olduğunu her yana duyurdu. Yeniden seçimlere gidilecekti. Yeni seçilen milletvekilleriyle, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın özgürlüklerini kurtarabilmiş üyeleri bu yeni parlamentoya katılabileceklerdi. Tarihimizde yeni bir dönemin açıldığı kuşkusuzdu.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN AÇILIŞ HAZIRLIKLARI

Mustafa Kemal Paşanın Gerçekleştirmek İstediği Düşünceleri

İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması Mustafa Kemal Paşaya artık yeni bir devletin kurulmasına gidilebileceği izlenimi verdi. Hep ulus egemenliğine dayanan bir devletin kurulmasını istemiş; ama o güne kadar bunu gerçekleştirecek olanak doğmamıştı. En güvendiği arkadaşları bile İstanbul'da Sivas Kongresinden sonra kurulan hükümetin "birşeyler yapabileceğini" sanıyordu. Ama artık böyle bir umudun kalmadığı anlaşılmıştı.

Osmanlı Başkenti işgal edilmişti. Osmanlı Devleti sona ermiş sayılabilirdi. **Türkiye büyük Millet Meclisi 1 kasım 1922'de saltanatı kaldırdı. O gün verilen tarihsel kararın geriye yürüyerek İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren geçerli olduğu belirtilmiştir.** Bu kesin bir gerçekti. İşgal altındaki bir başkentte yaşayan devlet başkanı ve hükümeti ne yapabilirdi ki? Şimdi yeni bir devlet kurulması için en elverişli ortam doğmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, dağıtılan Meclis-i Mebusan yerine yeni bir kurum getirmek çabasında idi. Bu kurum ancak bir "Kurucu Meclis" olabilirdi. Yakınçağda dünyada yeni bir siyasal gelenek belirmiştir. Eğer bir devlet yeni baştan kurulacak ise, bunu sağlamak için halk temsilcilerinden oluşan bir meclis seçilir. Bu meclis yeni devletin dayanacağı esasları saptar, başka bir deyişle anayasasını yapar. Ayrıca bu anayasayı işler bir duruma getirmek için diğer kararları da alır. İşte bu organ bir "Kurucu Meclis"tir. Ondaki güç de "kuruculuk gücüdür". Bu güç, eğer meclis üyeleri halk tarafından seçilmişse ulustan gelir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında ve Fransız ihtilali başlarken bu tür meclisler doğmuş ve daha sonra başka ülkelerde de görülmüşlerdir. İşte Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan yerine Ankara'da toplanacak yeni meclisin bir kurucu meclis olmasını istiyordu. Bu konudaki düşüncelerini iyice geliştirmişti.

Böyle bir gelişme tasarısını kamuoyu benimseyemezdi. Kimsenin aklından Osmanlı Devleti'nin son bulduğu düşüncesi geçmiyordu. Halife-Padişah hala her kurumun ve gücün üstündeydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa Ankara'da toplanacak meclis için kullandığı "Meclis-i Müessisan"=(Kurucu Meclis) deyiminden vazgeçmek zorunda kaldı. 19 Mart 1920 tarihli ünlü genelgesinde bu deyimi kullanmadı, ama "Selahiyet-i Fevkaladeyi Haiz Bir Meclis"=(Olağanüstü Yetkilere Sahip Bir Meclis) toplanmasının zorunlu bulunduğunu belirtti.

"Olağanüstü yetkilere sahip bir meclis" ile "kurucu meclis" arasında önemli bir fark yoktur. Zira kurucu meclisler normal parlamentoların yetkilerini aşan, çok daha üstün güçlü meclislerdir; daha sonra kurulacak parlamentoların uyacağı anayasayı yapacaklardır. Bu bakımdan kurucu meclisler olağanüstü yetkilere sahiptir. Mustafa Kemal Paşa yaptığı bu deyim değişikliği ile "Kurucu Meclis" sözünden rahatsız olanları ferahlatmıştır. Böylece "kurucu" sözcüğünün uyandırdığı dehşet havası silinmiş, toplanacak meclisin "sadece" daha fazla yetkili olacağı düşünülmüştür. Ama bu yetkilerin sınırı belli değildi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa bu Meclisi ileride tıpkı bir kurucu meclis gibi kullanacaktır. Zira olağanüstü yetkiler böyle bir işlevi yerine getirmeye uygun idi. Fakat Paşa Meclis'in bu özelliğini ona zamanla "öğretmiştir".

İstanbul'un İşgalinden Sonraki Siyasal ve Askeri Gelişmeler

Sivas Kongresine kadar giderek sertleşen Anadolu-İstanbul ilişkilerinin, bu Kongrenin başarılı bir biçimde bitmesinden sonra biraz düzeldiğini ve ılımlı bir hava içine girdiğini biliyorsunuz. Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra. Anadolu'nun yurtsever milletvekilleri istediklerini yapamaz duruma düştüler. Misak-ı Milli'nin kabulü dışında Kuvayı Milliye'yi İstanbul'a kabul ettirmek olanağını bulamadılar. Böylece hava yine sertleşmeye başladı. Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin görevden ayrılıp yerine Salih Paşa Kabinesi'nin geçmesi de bu ilişkileri düzeltemedi. Zaten Salih Paşanın sadrazamlığa atanmasından bir hafta kadar sonra İstanbul işgal edilmiş ve bildiğimiz acı gelişmeler başlamıştı. Bu ağır bunalıma bir çare bulamayan Salih Paşa da nisan ayı başında görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Padişah bunun üzerine sadrazamlık görevini tekrar Damat Ferit Paşaya verdi (5 Nisan 1920).

Belli çıkar çevreleri dışında kimsenin tutmadığı Damat Ferit'i padişah neden yine işbaşına getirdi? Bu atamada herhalde Anlaşma Devletlerinin büyük baskısı olmuştur. Böylece Ankara ile İstanbul arasındaki bahar havası da tamamen sona ermiş bulunuyordu. Damat Ferit işbaşına gelir gelmez Kuvayı Milliye'ye karşı alınabilecek en sert önlemleri peşpeşe uygulamaya soktu. Şöyle diyordu: "Kuvayı Milliye denilen kuruluş hem Anadolu'yu istila tehdidine açıyor, hem de devletin başını gövdesinden ayırmaya sebep oluyor"

Damat Ferit'in zihin yapısına göre, Kuvayı Milliye Anadolu'yu istila "tehdidi" altına sokuyordu. Bundan daha mantıksız ve tarihe aykırı bir görüş olamaz. Anadolu düşmanlarca istila edilmeye başladıktan sonra Kuvayı Milliye doğmuştur. Ayrıca istilanın "tehdidi" değil "kendisi" vardır. Anadolu adım adım istila edilmektedir ve bundan dolayı da Kuvayı Milliye oluşmuştur. Bu sözler Damat Ferit'in eski siyasetini sürdürmekte kararlı olduğunu göstermektedir. Madem ki Kuvayı Milliye olmasaydı Anadolu istila edilmeyecekti, o halde buna karşı önlem alınmalıdır. Şimdi ilk amaç, Mustafa

Kemal Paşanın kurdurmak istediği meclisin toplanmasını engellemek ve bu yolla Kuvayı Milliye'yi güçsüz bırakıp onu ortadan kaldırmaktır. Damat Ferit bu amaca ulaşabilmek için eline geçen bütün olanakları kullandı.

Daha Damat Ferit Hükümeti kurulmadan, Ali Rıza Paşa Kabinesinin son günlerinde Kuvayı Milliye'ye karşı yeniden tepkiler başlamıştı. Bu tepkiler üzerine şubat ayı ortalarında Anadolu'nun bazı yerlerinde olumsuz kıpırdanmalar görüldü. O günlerde Anzavur, tekrar güç kazanmış ve Balıkesir'in kuzeyinde yeni bir ayaklanma çıkarmıştı. Damat Ferit iktidara gelir gelmez bu caniyi hemen desteklemeye başladı. Nisan ayı başlarında bu adama generallik rütbesi ile yakıp yıktığı yerlerin mutasarrıflığı verildi. Aynı ayın ortalarında Düzce'de de büyük bir ayaklanma çıktı. Buradaki suçsuz ve temiz yurtseverleri acımasızca öldüren çeteler günden güne etkinliklerini artırırken, 18 Nisanda Hükümet, Kuvayı Milliye'ye karşı ayrı ve resmi bir örgüt kurduğunu ilan etti. "Kuvayı İnzibatiye" (Düzeni Sağlama Kuvvetleri) adı verilen bu birlikler, başlarındaki satılmış bazı Osmanlı askerleriyle İzmit ve çevresine "Padişah adına" dehşet ve vahşet salmaya başladılar.

"Kuvayı İnzibatiye" aslında, Osmanlı Devleti'nin "devletlik" niteliğini tam anlamıyla tükettiğinin acı bir kanıtıdır. Eğer Kuvayı Milliye, egemenlik haklarına sahip bir devlete karşı ayaklanan kişilerden oluşuyorsa, "devlet"in bunlar üzerine gönderebileceği düzenli ve yasal güvenlik güçlerinin bulunması gerekir. Bu yolla ayaklanma bastırılır. Ama Osmanlı Hükümeti "asi" ilan ettiği Kuvayı Milliye'yi bastıracak güce sahip değildi. Bir siyasal kuruluş , devlet olma savında ise mutlaka güvenlik güçlerine sahip bulunmalıdır. Osmanlı Hükümeti'nin elinde güvenlik gücü bulunmadığı için İngiliz parası ile, ipten kazıktan kurtulmuş eşkiyalara sözüm ona "düzeni sağlama birlikleri" kurduruyorlardı. O halde, eldeki mevcut ufak askeri güç de tamamen Kuvayı Milliye yanında idi. Öyle ise nasıl bir ayaklanma idi bu?.. Kuvayı İnzibatiye vahşeti sürerken, Düzce'deki hareket de günden güne genişliyordu. Bu yörelerdeki Kuvayı Milliye birlikleri bir yandan bunlarla uğraşırken, bir yandan da Ege'de Yunan ordusuna karşı mücadele veriyordu. Misak-ı Milli'nin ilanı üzerine Yunanlılar Anadolu'daki Silahlı Kuvvetlerini iyice takviye etmeye ve çoğaltmaya başladılar. Durum büyük bir iç savaş ile birleşerek bir yabancı istilasına doğru gelişen koyu bir bunalıma dönüşüyordu.

İşte bu sıralarda Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi'ne, kendisine çok bağlı adamlarıyla bir şef katıldı: Çerkez Ethem...Ünü kısa zamanda yayılan Çerkez Ethem başlangıçta büyük bir özveri ve çaba ile Kuvayı Milliye'yi destekledi. Böylece ilkönce nisan ayı ortalarında Anzavur'un ayaklanmasını bastırmak ve birliklerini dağıtmak mümkün oldu. Ama TBMM (Ünitelerimizde bundan sonra "Türkiye Büyük Millet Meclisi" TBMM kısaltması ile ifade edilecektir) açılıncaya kadar diğer olayları tam olarak bastırmak olanakları da ele geçmemişti. Tam bu kritik zamanda Ermeniler de, bugünkü Doğu Sınırımızı karşılayan çizgiyi geçerek yavaş yavaş ilerlemeye başladılar.

Bu acı gelişmeler yanında Güneydoğu Anadolu'daki Kuvayı Milliye'nin Fransızlara karşı gösterdiği üstün başarılar bütün yurtseverlere umut aşılamıştır. Daha Damat Ferit Hükümeti kurulmadan önce oralardaki Kuvayı Milliye Birlikleri Fransızları 9 Şubatta (Şanlı) Urfa'dan, 12 Şubatta ise (Kahraman) Maraş'tan çıkartıp kovmuşlardı. Albay Ali Bey (Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından ünlü Kılıç Ali) komutasındaki milis birliklerinin bu başarısı her yerde coşku ile karşılandı, umutlar tazelendi. Fransızlar (Gazi) Antep'i de kuşattılar ise de, Kuvayı Milliye, bu girişimlerini büyük ölçüde aksatıyordu. Ayrıca daha güneydeki Fransız birliklerine karşı da başarılı mücadeleler veriliyordu. Bu düşman güçleri Tarsus'a kadar geri atılmıştı.
Damat Ferit, Anadolu Halkının kafasını iyice karıştırmak için başka çareler de denedi. 11 Nisanda Şeyhülislam Dürrizade'den bir fetva aldı. Bu fetvada "Padişah ve Halife kuvvetleri dışında olan Kuvayı Milliye birliklerinin 'kafirliği' ilan ediliyor; bunları yönlendiren Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları devlete başkaldırdıklarından öldürülmelerinin dine uygun bulunduğu" belirtiliyordu. İngiliz ve Yunan uçaklarıyla her yana dağıtılan bu fetvalar Anadolu'daki olumsuz kıpırdanmaların daha da artmasına yol açmıştır.

İşte TBMM'nin açılması arifesinde Anadolu'nun genel durumu böyle idi. Manzara iç karartıcı ve acı görüntülerle doluydu. Buna rağmen Meclis'in açılış hazırlıkları hızla ilerliyordu.

TBMM'nin Toplanması İçin Yapılan Hazırlıklar

Bu zorluklar içinde Heyet-i Temsiliye ile ona yakın kadro geceli gündüzlü çalışarak "olağanüstü yetkilere sahip meclisin" açılması için didiniyorlardı. Şöyle bir yöntem uygulanıyordu: Birkaç ay önce seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan üyeleri belirlenmişti. Padişah tarafından hukuksal varlığına son verilmiş bulunmakla birlikte, Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Mebusan üyelerinin milleti temsil niteliklerinin sürdüğü düşüncesinde idi. Bu düşünce bile, padişah iradesinin Heyet-i Temsiliye tarafından tanınmadığını göstermektedir. Ancak bazı milletvekilleri İngilizlerce tutuklanmıştı. Bunların dışında kalanlardan isteyenler Ankara'daki Meclis'in toplantılarına milletvekili olarak katılabileceklerdi. Boşlukların doldurulması için her livada ayrıca seçimlerin yapılması da kararlaştırıldı. O günün koşullarının elverdiği ölçüde gerçekleştirilen bu seçimlerle belirlenen yeni milletvekilleri ile Meclis-i Mebusan'dan gelen üyeler Ankara'ya yerleşmeye başlamışlardı.

Damat Ferit'in buyruklarından çıkmak istemeyen bazı yöneticilerin, bulundukları yerlerde seçim yaptırmadıkları da görülmüş, ama Ankara'da 23 Nisan tarihine kadar yeterli sayıda milletvekili toplanabilmiştir. Şimdi sıra, Meclis'in açılmasına gelmişti. Önümüzdeki ünitede bu konuyu işleyeceğiz.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN KURUŞULU, YAPISI VE ÇALIŞMALARI -8

GİRİŞ

Ankara'da "Olağanüstü Yetkilerle Donatılmış Bir Meclis" toplanması genellikle kabul edilmiş ve bu amacı gerçekleştirmek için hummalı bir çalışma içine girilmişti. Daha adı konulmadığı için şimdilik "bu meclis" diyeceğimiz yeni parlamentonun toplanmasına ilk önce elbette İstanbul'daki yeni Damat Ferit Hükümeti ile onun çevresinde çöreklenmiş olan İngiliz Muhipleri Cemiyeti mensupları, mandacılar, İttihatçılara karşı padişaha kesin bağlılığı temsil eden siyasal partiler, örneğin "Hürriyet ve İtilaf Partisi" gibi kuruluşlar kesinlikle karşı çıkıyorlar ve bu girişimi önlemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bu aşırı Anadolu hareketi karşıtları yanında iyi niyetli; ama yapılan girişimin önemini henüz kavrayamayan, bu nedenle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içine bile girmekte

duraksayan bazı yerel güç odakları da vardı. Bu tür olumsuz davranış içine girenler azınlıkta sayılabilirdi. Meclis'in açılmasını "tek kurtuluş yolu" olarak gören yurtseverlerin sayısı günden güne artıyordu.

O günün son derece olumsuz koşulları içinde, yeni bir devlet kurulması niteliğine denk sayılabilecek bu girişimin böyle bir amaca yönelik olduğunu elbette pek çok kişi bilmiyor, tahmin de edemiyordu. Yapılacak olan , İstanbul'da çalışmaları engellenen Meclis-i Mebusan'ın belki biraz daha geniş yetkilerle yeniden, bu kez Anadolu'nun içinde güvenlikli sayılabilecek bir yerde yeniden toplanmasından ibaretti. İşte Meclis'in açılması arifesinde egemen olan görüş de genellikle böyleydi. "Olağanüstü yetkilerin" kuruculuk niteliğine doğru bir genişleme göstereceğini o günlerin havası içinde belki sadece Mustafa Kemal Paşa biliyordu.

Bütün bu görüş ve davranışlara rağmen, toplanacak Meclis'in "ulusallık" niteliği artık belli olmuştu. Meclis üyelerinin tamamı, Anadolu ve Rumeli'nin (Doğu Trakya'nın) Müslüman halkının içinden çıkacaktı. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının uluslarüstü karakteri bu Meclis'te görülemezdi. Bildiğiniz gibi çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı Parlamentosunda bütün uyrukların temsil edilmesi gerekliydi. Şimdi kurulacak Meclis'te ise sadece Müslüman kökenli yurttaşlar bulunacaktı. Gerçi ülke sınırları içinde henüz bir hayli Hristiyan ve Musevi vardı; ama bunların içinde en büyük çoğunluğu oluşturan Rumlar ile Ermeniler işgal güçleri ile işbirliği içindeydiler. Aslında devlete karşı ayaklananlar onlardı. Halbuki İstanbul Hükümeti ulusal birliği sağlamak, yurdun parçalanmasını önlemek isteyen Anadolu hareketinin Müslüman ve Türk uyruklarına "asi" işlemi yapıyor, asıl ayaklanan ögeleri, yani düşmanla birlikte davranan Rumlarla Ermenileri ise hiçbir biçimde suçlamaya cesaret edemiyordu. Bu tutum bile Osmanlı Hükümeti'nin ne kadar müthiş bir çelişki içinde bulunduğunu açıkça göstermiyor mu?

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI

Toplantı Hazırlıkları

Milletvekillerinin Yerleştirilmeleri

Yeni seçilen milletvekilleri ile son Meclis-i Mebusan'ın dileyen üyeleri Nisan 1920 ayı başından itibaren Ankara'ya ulaşmaya başlamışlardı. İstanbul'un işgalinden sonra hemen her gün Ankara'ya pek çok aydın yurtsever neredeyse "akın akın" denilecek biçimde geliyordu. O zamanlar bugünün ölçülerine göre büyük bir köyü andıran Ankara'da bu kadar çok kişiyi barındırmak bir sorundu. Kiralık ev bulmak başlı başına bir zorluktu. Şimdi kutsal bir görevle Ankara'ya gelen bu milletvekillerinin barındırılması da önemli bir işti. Bu nedenle Erkek Öğretmen Okulu (Ulus'ta bulunan bu bina daha sonraları "Milli Eğitim Bakanlığı" olarak kullanılmış ve bir yangın sonucu yok olmuştur) milletvekillerine ayrılmıştı. Bu özverili insanlar, kutsal görevlerini yatılı bir okul öğrencisinin yaşadığı koşullar içinde yerine getireceklerdi.

Meclis Binası

Meclis'in nerede toplanacağı da ayrı bir sorun olarak Heyet-i Temsiliye'nin karşısına çıkmıştı. Ankara'da bir "parlamento" niteliğinde bina bulmak olanaksızdı. Sonunda bugün Ulus Alanında Müze olarak tanıdığımız yapı bulundu. Burasının Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Partisi Ankara Örgütü tarafından hem parti il merkezi hem de örnek bir okul (Nümune Mektebi) olarak düşünülerek yapımına başlanmıştı. Ama savaşın ağır koşulları nedeniyle bugün için "minik" sayılabilecek bu yapı bitirilememişti. Fakat yapımı oldukça ilerlediği için burası yeni Meclis'in toplantı yeri olarak seçildi. Bu karar alındığı sırada Ankara'daki sembolik işgal sürmektedir. Bu binaya ufak bir Fransız birliği yerleşmişti. Önünde de Fransız bayrağı asılıydı. Bu işgal güçleri 20. Kolordunun çabaları ile ilkönce bu yapıdan, sonra da Ankara'dan uzaklaştırıldılar. Gerek 20.Kolordunun gerek Ankara halkının ve buradaki Müdafaa-i Hukuk Derneğinin katkılarıyla, yapı iyi-kötü tamamlandı ve içinde toplanılacak duruma getirildi. Bugünün modern ve büyük parlamento binamızın yanında ilk Meclis'in toplandığı yer akıllara durgunluk verecek derede mütevazidir. Milletvekillerinin oturacağı yerler okullardan alınmış öğrenci sıralarıydı. Toplantı salonu iki odun sobası ile ısıtılıyordu. Birkaç oda da ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı; ama olsun, toplanılacak bir yer bulunmuştu. Bu yeterli idi. Esas olan ulus iradesinin sağlam biçiminde belirmesiydi.

Meclis'in Açılışı

Bütün bu hazırlıklar tamamlanınca, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa bir bildiri yayınladı. Bu bildiride, Meclis'in "Nisanın 23. günü Cuma namazından sonra" açılacağı belirtiyordu. Bildiride, o gün yapılacak törenden sonra açılışın nasıl gerçekleşeceği saptanmıştı. 23 Nisan 1920 günü Ankara, olanakların verdiği ölçüde büyük bir şenlik havasına bürünmüştü. Davul-zurnalar eşliğinde halk sevinçle oynuyor, gerçek ve içten bir coşku kendini belli ediyordu. Cuma namazından sonra milletvekilleri Meclis binasına geldiler. Saat 13.45'te toplantıyı en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Şerif Bey açtı. Asıl başkan seçilinceye kadar, en yaşlı üyenin geçici olarak başkanlık görevini yerine getirmesi bir parlamento geleneğidir. 1845 doğumlu Şerif Bey, ulusal meclisimizi açan kişi olarak tarihimizdeki onurlu yerini almıştır. Bu kısa konuşma çok önemli olduğu için Türkçeleştirilerek aynen verilmiştir: "Değerli hazır bulunanlar, İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı devletler kuvvetleri tarafından işgal ve bütün esasları ile Hilafet Makamı ve Hükümet Merkezi'nin bağımsızlığı(nın) ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma baş eğmek, milletimizin önerilen yabancı tutsaklığını kabul etmesi demek idi. Ancak tam bağımsız yaşama(k) kesin azminde olan ve her şeyden önce özgür ve başı dik milletimiz tutsaklığı şiddetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisimizi vücuda getirmiştir. Ben bu Yüce Meclis'in yaşlı başkanı olarak, Allah'ın yardımı ile **milletimizin içte ve dışta bağımsızlığını ele alıp yönetmeye başladığını bütün dünyaya ilan ederek Büyük Millet Meclisi**'ni açıyorum. Kutsal başımız, bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmet'in yabancıların elinden kurtarılması, sonsuza kadar başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerimizin düşmandan arındırılması için bize güç vermesini Yüce Tanrı'dan diliyorum"

Geçici Başkan Şerif Beyin bu konuşması son derece önemli ögeler içermektedir. Her şeyden önce, Meclis'in adı bu açılış konuşmasında belirtilmiştir: "Büyük Millet Meclisi". Bu adın önüne 9 ay kadar sonra "Türkiye" sözcüğü de eklenecektir. Bu ad, iki açıdan önemlidir: Büyük Millet Meclisi, artık "Meclis-i Mebusan (yahut Heyet- i Mebusan) kavramından ayrılmış bulunulduğunun açık bir ifadesidir. Sadece bu ad bile, yeni Meclis'in, Osmanlı Parlamentosu ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını gösterir. Zira Meclis, "milletin"dirsözüyle açıkça belirtilmiştir.

Bir süre sonra bu sözcüklerin başına "Türkiye" adının eklenmesi ise belki daha da önemlidir. "Türkiye" adı, Osmanlı Devleti'nde resmi olarak hiçbir zaman kullanılmadı. Kanun-i Esasi'de de bu ad geçmez. Şimdi "Türkiye Büyük Millet Meclisi" denilmekle bu parlamentonun "Türkiye"ye ait bir "büyük" organ olduğu ve Türk ulusunu temsil ettiği anlaşılıyor. İşte Şerif Bey, büyük bir olasılıkla 21 Nisan akşamı Mustafa Kemal Paşanın telkiniyle benimsenen "Büyük Millet Meclisi" deyimini açış konuşmasında vurgulamakla, bu parlamentonun adını da söylemiş oluyordu. Bilindiği gibi TBMM adı bugüne değin hiç değişmeden kuşaktan kuşağa ulaşmıştır.

Şerif Bey'in konuşmasındaki ikinci önemli nokta, (T)BMM'nin yetkilerini belirlemesidir. Bu Meclis, "Millet" tarafından toplanmıştır ve "Milletin" yetkilerini bizzat "eline almasıyla" oluşmuştur. Bu açık sözlerden çıkan sonuç, tam ulus egemenliğine geçilmesidir. Üçüncü olarak, Birinci Dönem TBMM'nin neredeyse sona erinceye kadar içinde taşıdığı bir çelişki dile getirilmektedir. Bir yandan ulus egemenliğini doğrudan doğruya eline almıştır, bir yandan da Osmanlı Padişahına bağlılık ifade edilmektedir. Ancak tam bir geçiş dönemi yansıtan ilk TBMM'nin böyle bir çelişkiyi yapısı içinde taşımasını doğal kabul etmek gerektir. Ama şurası da belirtilmelidir ki Meclis, ulus egemenliğini her şeyin üstünde tutmuştur.

Son olarak, TBMM'nin "içte ve dışta" tam bağımsızlık ilkesine olan kesin bağlılığının dile getirilmesini söylemeliyiz. Demek ki daha açılır açılmaz, Meclisin adı, yetkileri ve amacı saptanmış bulunuyordu.. Ertesi gün, 24 Nisan 1920'de, yine Şerif Beyin başkanlığında toplanan TBMM önünde Mustafa Kemal Paşa uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaparak o güne kadar ulusal hareketin geçirdiği evreleri belgelere dayanarak açıklayıp yorumladı. Sonuçta, bu Meclis'in ulus ve yurdun kurtulması için son imkan olduğunu, şimdi bir an önce çalışma yönteminin saptanması gereğini ifade etti. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin görev ve yetkilerinin sona erdiğini belirtti. Artık **tek yetkili ve sorumlu TBMM olmalıydı.** Ardından Mustafa Kemal Paşa gizli bir oturumda ilk konuşmasında açıklayamadığı bazı önemli olayları da anlattı. Tekrar açık oturuma geçilince Başkanlık Divanı oluşturuldu. TBMM Başkanlığı'na Mustafa Kemal Paşa seçildi. Cumhuriyet ilan edilip cumhurbaşkanı seçilinceye kadar Mustafa Kemal Paşa hep TBMM Başkanı olarak görev yaptı. Ardından Başkanlık Divanı'nın diğer üyeleri saptandı. TBMM bir an önce çalışmalarına başlamak istediğinden kesin anayasal durum belirleninceye kadar, yürütme işlerini görmek üzere geçici bir kurul seçildi (Muvakkat İcra Heyeti). Böylece Meclis'in verdiği kararlar bu kurul aracılığı ile hemen yerine getirilecekti. Birinci Dönem TBMM sürekli olarak çalıştı. Bu çalışmaları sırasında çalışmalarını hızlı adımlarla anayasal bir çerçeveye oturttu.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN YAPISI

TBMM kurulduğu tarih olan 23 Nisan 1920'den bugüne (1997) kadar yapısal olarak çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Siyasal ve toplumsal zorunluluklar nedeniyle bu tür yapısal değişiklikleri doğal kabul etmek gerektir. Ancak TBMM kurum olarak süreklilik göstermiş ve ana ilkesi de hiçbir zaman değişmemiştir. Bu ilke de egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu gerçeğidir. Bu ilkeyi yaşam koşulu olarak benimseyen TBMM, 1961 yılına kadar ulus egemenliğini tek başına temsil etmiştir. O yıldan sonra ise anayasal düzendeki yeni değişiklikler gereği ulusa ait olan egemenlik hakkını anayasal nitelikteki başka kurumlarla paylaşmıştır ve paylaşmaktadır. Ama bugüne kadar kurulan bütün anayasal sistemlerde, Türk ulusu tarafından seçilerek yasama yetkisini doğrudan doğruya, yürütme yetkisini de içinden çıkardığı hükümet aracılığı ile kullanan tek organ TBMM olmuştur. Aslında bu sistem çok ufak değişikliklerle 1961 yılına kadar sürmüş sayılır; ama ilk dönem Meclisimizin bir büyük özelliği vardı: Uzun bir süre Saltanat ile birlikte yaşamak zorundaydı ve ayrıca zafere ulaştıracağı büyük bir savaşın yürütülmesini yüklenmişti. Bu iki olağanüstü durum, Birinci Dönem TBMM'yi, Türk anayasa hukuku tarihinde çok özel bir yere oturtmuştur.

TBMM'nin Meşruiyet Kaynağı

Meşruiyet (meşrutiyet sözcüğü ile karıştırmayınız!) geniş anlamıyla, bir kurumun toplumda geçerli olabilmesi için dayandığı kural veya inanç yahut güçtür. Toplumdaki pek çok ilişki geçerlilik sebebini yasalardan alırlar; temelinde bir yasa hükmü bulunmayan bir ilişkinin devletçe tanınması, başka çok özel ve istisnai koşullar yoksa, olanaksızdır. Yasaların meşruiyeti ise, onların anayasaya uygun olmasıyla mümkündür. Yani yasaların (kanunların) meşruiyet kaynağı anayasadır. Peki, anayasanın meşruiyeti hangi kaynaktan çıkar? Bu, anayasayı yapıp toplumda uygulanmasını isteyen gücün o toplum tarafından içtenlikle tanınıp benimsenmesidir; meşruiyet kaynağı devletin gücüne sahip bir hükümdarın iradesi olabilir veya bir başka toplumsal güç bu rolü oynayabilir.

TBMM kurulduğu zaman, henüz bir yazılı anayasaya dayanmıyordu. Ama bu, TBMM'nin "meşru" olmadığı anlamına gelmez. Zira "anayasa" dediğimiz ve devletin temelini gösteren kurallar her zaman yazılı olmayabilir. Eğer bir devletin oluşumu toplum tarafından benimsenmişse, veya toplumun kendisi o devleti kurmuşsa, anayasası da oluşmuş veya oluşmak üzeredir denilebilir. İşte TBMM'nin kurulduktan kısa bir süre içinde ulusça tanınmasının temelinde bu gerçek yatar. TBMM, birdenbire, bir seçim sonucu oluşuvermiş kurum değildir. Onun dayandığı kaynak bu seçimleri geçerli kılmıştır. O kaynak ise ne padişah iradesidir ne de bir kişinin isteğidir; bilimsel olarak bu kaynağı açıklamak hiç de zor değildir: TBMM'ni ulus kendi iradesiyle meşru kılmıştır.

Biraz düşünürseniz, bu ulusal işaretin daha 1918 yılı sonlarından itibaren verilmeye başlandığını anlarsınız: İlk direniş girişimlerini ve birbiri ardınca toplanan kongreleri anımsayınız: Bu kongreler doğrudan doğruya bir bölgedeki halkın iradesini, isteğini yansıtıyordu. Hiçbir etki, hiçbir yabancı güç, hatta devlette geçerli olan padişah iradesi bile bu kongrelerin toplanmasına izin vermemiştir. Kongrelerde, doğrudan doğruya, yerel veya bölgesel olarak kurtuluş çareleri üzerinde düşünülmüş, kararlar verilmiş, böylece "Kuvayı Milliye" dediğimiz ve ulusun bağrından çıkan direnme gücü oluşmaya başlamıştır. Hemen her bölgede yapılan kongreler ile Kuvayı Milliye'nin kapsamı gelişmişti. Kuvayı Milliye'yi kime bağlayacaksınız? Elbette doğrudan doğruya ulusa. Zaten bu kongrelerin kararları ile oluşan Kuvayı Milliye, yani "Ulusal" Güçler adı bile girişimin ulus iradesi sonucu başlayıp geliştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Nitekim, toplanan çeşitli kongreler belli bir ölçüde halk iradesinin belirmesini sağlamıştır. Sivas Kongresi ile bu yerel ve dağınık örgütler birleştirilmiştir. Bunun da yine doğrudan doğruya halk iradesinin bir belirtisi olduğu kuşkusuzdur. Gerçekten, bu örgüt mensuplarının dileği üzerine İstanbul'daki padişah Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını

-istemediği halde- ferman etmiştir. Bu Meclis bilinen sebepler nedeniyle dağıtılınca ulusal örgüt durumuna yükselen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin girişimi doğrudan doğruya yüklenmesi sonucu "Olağanüstü Yetkilere Sahip Meclis" Ankara'da açılmıştır. Bu Meclis üyeleri hem yeniden seçilenlerden hem de Meclis-i Mebusan üyelerinden oluşmaktadır ki bu sonuncular da halk tarafından seçilmişlerdi. Öyle ise, 23 Nisan 1920'te toplanan TBMM birkaç aylık bir hızlı gelişme sonucu değil, 1918 yılının sonundan itibaren başlayan ve dalga dalga genişleyen gerçek bir ulusal hareketin sonucudur. Bu nedenle TBMM'nin meşruiyetinin kaynağı doğrudan doğruya ulus olmaktadır.

TBMM'nin Yapısı

Temel İlke

Pek çok kişi, hatta Mustafa Kemal Paşanın yakın bazı arkadaşları bile TBMM'yi "geçici" nitelikte bir kurum olarak görüyorlardı. Evet orada ulus temsilcileri toplanmıştı; ama bunların yapacakları iş yurdun ve padişahın kurtulmasını sağlamaktı. Bu "iş" bitince Osmanlı Devleti yine yaşamını sürdürecekti. Bu görüşün tutarlı olması mümkün değildi. Zira TBMM ile çok önemli iki temel atılmıştı. Bu temel er öylesine sağlamdı ki, onları söküp atmak, tarihin akışını tersine çevirmek anlamına gelirdi. Bu iki temel şunlardı:
- Ulus, egemenliğine kesinlikle sahip çıkmıştır. TBMM ise bu egemenliği kullanacak tek organ olarak belirlenmiştir. İlk Anayasanın yapıldığı 20 Ocak 1921 tarihine kadar TBMM, egemenliğin ulusta olduğu ilkesini zaman zaman açık seçik vurgulamıştır. Anayasa'nın ilk Maddesinde ise bu gerçek bir kez daha tekrarlanır: "Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim biçimi halkın kendi kaderini doğrudan doğruya kararlaştırması esasına dayanır".

1921 Anayasasındaki bu birinci madde hükmü, yüzlerce yıllık Osmanlı Devleti'nin artık tarihe karıştığının açık bir kanıtıdır. Osmanlı Anayasası (Kanun-i Esasi) 600 yıllık Osmanlı Devlet anlayışını 3. maddesinde şu biçimde belirtmektedir: "Yüce Osmanlı Saltanatı (yani egemenliği), büyük İslam Halifeliğini de içine almak üzere yüksek Osmanlı Ailesinden eskiden beri süregeldiği üzere en yaşlı erkeğe aittir." Bu Anayasanın 5. maddesi ise Padişahın "... mutlu kişiliğinin kutsal ve sorumsuz" olduğunu hükme bağlıyor. Evet, devlet başkanlarının gördükleri resmi işlerden dolayı bazı anayasal sistemlerde sorumsuz olmaları kabul edilmiştir; ama gerçek demokrasilerde bir kişinin "kutsal" sayılması mümkün değildir. Böyle bir ayrıcalık eşitlik ilkesine ters düşer. Ayrıca egemenlik denilen devlet gücünün sahibi, bu hakkını kullanırken neden sorumsuz sayılır? Bunun açıklaması da yoktur. Halbuki Ankara'da kabul edilen esasta egemenliğin ulusta bulunduğu kesinlikle tanınmıştı.

Elbette bu iki esas biribirine tamamen terstir. Egemenlik hem ulusa, hem de bir kişiye ait olamaz. Padişah yetkilerini ulusla hiçbir zaman paylaşmadığına göre, iki esastan birini tercih etmek gerektir. Ama TBMM ilk aylarında böyle bir tercihi yapamamış ve iki egemenlik anlayışı arasında bocalamış gibidir. 5 Eylül 1920'de çıkardığı önemli bir yasada bu çelişki kendini çok açık biçimde gösterir. "Nisab-i Müzakere Kanunu" (Görüşme Çoğunluğu Yasası) adıyla ünlü olan bu metin, TBMM'nin önüne gelen konuları nasıl görüşüp karara bağlayacağını belirleyen önemli bir anayasal düzenlemedir. Bu Yasa'nın 1. maddesinde şöyle deniliyor: "Büyük Millet Meclisi'nin Halifelik ve Saltanatın, Vatan ve Milletin kurtulması ve bağımsızlığının (sağlanmasından) ibaret olan amacının..." Demek ki, TBMM'nin amacı bellidir: Padişahın egemenliğini ve yurdun ve ulusun bağımsızlığını kurtarmak... Öyle ise, TBMM'nde henüz "saltanat" ile "ulusa ait olan egemenlik" arasındaki büyük fark tam anlamıyla seçilebilmiş değildir. Bu çelişki özellikle, yukarıda sözünü ettiğimiz ilk Anayasada kendini daha açık belli eder. Birinci Maddesinde egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta bulunduğunu ve bu yetkiyi onun adına kullanmaya sadece TBMM'nin yetkili olduğu belirtildiği halde, sıra numarası olmayan son maddede (Madde-i Münferide=Ayrı Madde başlığını taşır) Nisab-i Müzakere Kanununun ilk maddesi hükmünün yürürlükte bulunduğu belirtilir. Diğer yandan 1921 yılında yapılan bu Anayasa bir başka çelişkiyi daha gösterir: TBMM Anayasa yaparak "kuruculuk" gücüne sahip bulunduğunu göstermiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gerçekleşmiş gibiydi. "Olağanüstü Yetkiler", Meclis'i, kuruluşundan dokuz ay kadar sonra "anayasa" yapabilir bir bilincin içine sokmuştu. Bu açıdan Birinci Dönem TBMM bir kurucu meclis de olduğunu göstermiştir. Öyle ise bu Meclis yeni bir devlet kurmuştur. Ama bu Anayasa çok kısadır. 23 maddeden oluşur. İçinde çok önemli hükümler yoktur. Bir anayasada olması gerekli, yurttaşların sahip oldukları temel haklar/özgürlükler, devlet başkanlığı gibi çok yaşamsal konular bu Anayasa'da bulunmaz. Bu nedenle Anayasa görüşülürken ve daha sonra pek çok milletvekili ve Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Anayasası'nın da bu eksik bölümleri tamamlamak için yürürlükte bulunduğunu belirtmek zorunluğunu duymuşlardır. Böylece anayasa hukuku tarihinde görülmemiş bir olay yaşandı yurdumuzda: İki anayasalı bir düzen. Öyle bir düzen ki, TBMM, hem kendi yaptığı ve egemenliği ulusa bırakan Anayasayı hem de bu Anayasa ile çelişkili olmadığı sürece kişisel egemenliğe dayanan bir başka anayasayı yürürlükte kabul ediyor.

Osmanlı Anayasası'nın 1921 Anayasası ile çelişkisiz hükmü olamaz. Zira Osmanlı Anayasası'nın meşruiyet kaynağı doğrudan doğruya padişahın iradesi, 1921 Anayasası'nın meşruiyeti ise tamamen ulusun kendisidir. Bu iki anayasanın taşıdığı bütün hükümler, kaynaktaki fark dolayısı ile birbiriyle çelişkili sayılmalıdır. Ama Mustafa Kemal Paşa kısa bir süre de olsa bu çelişkiye katlanmak zorundaydı. Çünkü binlerce yıllık bir egemenlik anlayışı kökünden değişiyordu ve bunun için de bir geçiş dönemi gerekliydi. Meclis'in bu çelişkiyi atması gereğini ve ulus egemenliği dışında başka hiçbir kaynağın kabul edilemeyeceği bilincini Önder iki yıl içinde ona aşılamıştır. Böylece iki yıl içinde gerçekten çok büyük bir devrim gerçekleşmiştir. Demek ki bağımsızlık mücadelesi sürerken siyasal alanda da büyük bir yenileşme ile karşılaşılıyordu.

- TBMM ile kurulan yeni siyasal düzenin bir başka büyük özelliği ise onun ulusal (milli) olmasıdır. TBMM"Türk" ulusunu temsil etmektedir. Bu ünitenin başında da belirtildiği gibi "Büyük Millet Meclisi" deyiminin başına dokuz ay kadar sonra getirilen "Türkiye" sözcüğü gerçekten bir başka büyük devrimin habercisidir. Türkiye sözcüğünün devlet yaşamında ilk kez kullanıldığı belirtilmişti. Osmanlı Anayasası'nda devlet "Osmanlıdır"; saltanat "Osmanlıdır; ülke "Osmanlıdır"; uyruklar "Osmanlıdır. Yeni açılan dönemde ise Türklük, Osmanlılığın yerine geçirilmektedir. Devlet modern anlayışa uygun biçimde ulusal bir duruma getirilmektedir. 19. yüzyılın sonlarında doğan Türk ulusçuluğu akımı artık somutlaşmıştır. Kurulan yeni devletin temeli "Türk Ulusuna" dayandırılmaktadır. Bu da büyük bir devrimdir. Önümüzdeki yıl bu devrimin de niteliği üzerinde duracağız. Ama şurasını hemen söylemeden geçmeyelim:

Türk ulusçuluğu etnik köken, ırk gibi ögelere dayanmaz. Türkiye'de yaşayıp kendini bu topraklara adamış herkes, hangi kökenden olursa olsun Türk Yurttaşıdır. Atatürk ulusçuluğunun insancıl büyük boyutu budur.

TBMM'nin Hukuksal Niteliği

Ulus egemenliğine dayanan veya dayanmayan çeşitli devlet sistemleri bulunur. Egemenlik için hangi esası benimserse benimsesin, bütün bu siyasal sistemleri iki ana küme içinde toplamak olanağı vardır: Güçler birliği ve güçler ayrılığı. Bu ayrımı anlayabilmek için şu kısa açıklamayı da ekleyelim: Rejimi, sistemi ne olursa olsun, bütün devletlerde üç ana işlev vardır. Bu hukuk biliminin en değişmez ve kesin kural arından biridir. Bu işlevler şunlardır: Yasama, yürütme ve yargı.

Yasama işlevi, toplum yaşamını düzenleyen hukuk kurallarının temeli olan "yasaları"(kanunları) koymaktır. Hukuk kural arı olmadan hiçbir devlet yaşayamaz. Yasalar temel hukuk kuralları olduğundan, hukuku uygulayanlar, bu yasalara dayanırlar, alt düzeyde kural koyma veya yargılama hakkını da yine yasalardan alırlar. Bu nedenle yasama işlevi genellikle egemenliği elinde tutan gücün elindedir. Örneğin tek kişinin egemenliğine dayanan monarşik sistemlerde yasama gücünü hükümdar kendi kişiliğinde tutar ve doğrudan doğruya kul anır. Demokrasilerde ise, ulusun temsilcisi olan parlamentoların en öncelikli görevi ve hakkı yasama işlevini görmektir. İşte bu işlevi yerine getiren organ "yasama gücüne" sahiptir.

Yasama gücüne sahip olan organın temel hukuk kurallarını koyması tek başına yeterli değildir. Uygulanmayan kuralların hiçbir değeri yoktur. Hukuk kural arını uygulamak da ayrı bir iştir. Bu işi gören organa "hükümet" denilir. Böylece hükümetler yürütme işlevini yerine getirecek güce sahip bulunmalıdırlar ki görevlerini rahatça ve engelsiz yerine getirebilsinler.
Hukuk kural arı her zaman doğru biçimde uygulanmayabilir. Ayrıca yurttaşlar arasında hukuk kuralları uygulanırken anlaşmazlıklar da çıkabilir. Yine bazı yurttaşlar hukuk kural arına uymayıp toplum düzenine aykırı hareket edebilirler. İşte hukuk kurallarının uygulanmasındaki haksızlıkları gidermek, yurttaşlar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmek, kural ara uymayanları cezalandırmak apayrı bir işlevdir. Buna "yargı işlevi" adını veririz. Bu işlevi gören organda "yargı gücü" vardır.

Şimdi güçler birliği ve güçler ayrılığı sistemlerine gelelim: Eğer bu anlattığımız güçler ayrı ayrı organlarda değil de tek organda birleşmişse; yani bir organ üç işlevi birden görüyorsa, "güçler birliği" sistemiyle karşı karşıyayız demektir. Ama bir sistemde bu işlevler, her biri ayrı güce sahip organlarca yerine getiriliyorsa, "güçler ayrımı" sistemi söz konusu olur. Bu iki temel sistemin bazı yanları yumuşatılarak ikinci derecede başka sistemler de geliştirilebilir.

TBMM güçler birliği sistemini benimsedi. Yani TBMM hem yasaları koyacak, hem onları uygulayacak, hem de gerekirse yargı işlevini doğrudan doğruya üstüne alacaktı. Bir "hükümet" yoktu. Yürütme gücü doğrudan doğruya TBMM içinde idi. Yürütme işlevi içindeki çeşitli birimleri yönetebilmek için onların başına birer "vekil" getiriliyordu. Bunlar, milletvekilleri arasında doğrudan doğruya TBMM tarafından seçiliyorlardı; çünkü sadece bir milletvekili, içinde bulunduğu parlamentoya ait bir gücü onun adına vekil olarak yürütebilirdi. Bundan dolayı onlara "bakan" değil, "vekil" deniliyordu. Vekillerin biraraya gelip çalıştıkları bir hükümet mevcut bulunmadığından, her vekil doğrudan doğruya kendisini seçen organa, yani TBMM'ne karşı sorumluydu. Vekiller doğrudan doğruya Meclisçe seçildiklerinden hepsi onun buyruğunda idiler. Bu bakımdan TBMM vekillere ayrı ayrı talimat verebilirdi. Ama işbirliği içinde olmak zorunda bulunduklarından bu vekiller bir araya gelip çalışır, Meclis'in verdiği görevleri daha rahat yerine getirebilirlerdi. Bu vekillerin biraraya gelerek oluşturdukları kurula "İcra Vekilleri Heyeti" (Yürütme Gücüne Vekil Olarak Seçilen Milletvekillerinin Oluşturduğu kurul) denilirdi. Bu vekillerin oluşturduğu topluluğa "TBMM Hükümeti" denilirdi; ama bu söz ile aslında doğrudan doğruya Meclis'in kendisi kastedilirdi. İcra Vekilleri Heyeti Meclis'in sahip olduğu hükümet yetkisini onun izniyle kullanıyordu. TBMM vekillerine talimat verebildiği gibi, onları doğrudan doğruya görevden de alabilirdi. Meclis bazen hükümet gibi de davranabilirdi. Kendi verdiği kararı kendisi yürüttüğü için ordu ve kolordu komutanları da milletvekili olabilirlerdi; zira yürütülen bir savaşta Meclis'in buyruğunu yine Meclis üyesi olan bu komutanlar yerine getireceklerdi. Bir başbakan yoktu. TBMM Başkanı sistem gereği aynı zamanda Vekiller Kurulu'nun da başıydı. Ama işi çok fazla olduğu için o da bu kurula başkanlık etmek için yerine bir vekil atanmasını isterdi. Böylece bazen milletvekilleri bu kurulun TBMM Başkanı adına "başkanlığını" yapabilirlerdi. İleride göreceğimiz gibi, TBMM gerekli gördüğü zaman zaten kendisinin kurduğu normal mahkemeleri atlayıp yargılama işlerini de doğrudan doğruya üstüne alabilirdi.
Osmanlı Devleti'nde de güçler birliği ilkesi yürürlükte idi. Egemenliğe kayıtsız- şartsız sahip padişahın tek kişi olarak her üç gücü de içerdiği kabul edilirdi.

TBMM de bütün güçleri üstünde toplamıştı. Ama arada çok önemli ve ince bir fark vardır. Egemenliğe "sahip" olan TBMM değildir. Bu güç "kayıtsız-şartsız" Türk Ulusuna aittir. TBMM sadece ulusun temsilcisi sıfatıyla egemenlik hakkını kullanır. Ulus gerekirse veya dilerse seçim yolu ile yeni bir Meclis kurabilir. Bu nedenle TBMM her üç gücü, ulustan aldığı yetki dolayısı ile, ulus adına kullanmaktadır. Bir parlamentonun yapısı ne kadar demokratik olursa olsun, kesin bir güçler birliği sisteminin bazı önemli sakıncaları doğabilir. Halkın seçtiği bir organ da olsa, o parlamento hem yasaları koyar, onları hem uygular, hem de yargı gücünü kullanırsa, yapılan işlerin denetimi son derece zor, hatta olanaksız hale gelebilir.

Önder ve kadrosu, çabuk karar alan, verdiği kararı hemen, hiçbir engelle karşılaşmadan uygulayabilecek ulusal bir organa ihtiyaç duyuyordu. Ulus temsilcileri karar alırken onları hiçbir ölçü bağlamamalı ve bu kararları derhal uygulatabilmeli idiler. Neden? Bir savaş vardı. Hem dış düşmana, hem de Osmanlı Hükümetine karşı bir savaş. Onu kazanmak gerekti. Bunu sağlayabimek için de derhal karar verip uygulamanın ne derece önem taşıdığını çok iyi bilen Önder, bunalımı atlatabilmek için Meclis'in bu sistemi benimsemesini, o'nu inandırarak sağlamıştır. Öyle ki bir süre sonra TBMM bu yetkileri kıskançlıkla kullanan bir duruma erişti. Kurtuluş Savaşının kazanılmasında bu sistemin yararı tartışılamaz.

TBMM'nin Çalışmaları

Açılışından kısa bir süre sonra TBMM yetkilerine sahip çıkarak hem iç hem de dış siyaseti yönlendirmeye başladı. İç siyasetteki temel hedef, savaşın kazanılması olmakla birlikte bu Meclis böyle bir başarı sağlayabilmek için otoritesini tartışmasız kabul ettirmenin gerekli bulunduğunu anlamıştı. Olanaklar elverince TBMM dış siyaset alanında da kendini tanıtmak için gerekli her türlü girişimde bulunmuştur.

Şimdi kısaca Meclis'in çalışma biçimine göz atalım:
TBMM üyelerinin büyük bir çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarıydı. Bu nedenle ilk günlerde Meclis üyeleri arasında tam bir görüş birliği vardı. Fakat şu noktanın unutulmaması gerektir: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği, siyasal bir parti değildi. **Çeşitli dünya görüşlerine sahip yurttaşlar yurdun kurtuluşu amacı ile biraraya gelmişlerdi.** Onları birbirine bağlayan tek öge bu amaçtı. Bundan dolayı bir süre sonra üyeler arasında gruplaşmalar başladı; çünkü Meclis içinde bugünkü parlamentomuzda olduğu gibi siyasal partiler temsil edilmiyordu. Her üye özgürdü; ama bir siyasal partiye mensup veya o partinin görüşlerine yatkın olsa bile, partiyi temsil edemiyordu. Meclis'in siyasal bakımdan yapısı böyle bir partileşmeye elverişli değildi. Bundan dolayı aynı derneğe üye bulunmalarına rağmen, milletvekilleri arasında gruplaşmalara gidilmesini doğal karşılamak gereklidir. Büyük bir çoğunluğu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olmalarına rağmen, özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği genel politikaya zaman zaman kişisel yahut düşünsel nedenlerle itiraz edenler bir araya gelerek ayrı bir grup oluşturdular ve buna "İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" dediler. Böylece bu grup mensupları Mustafa Kemal Paşa'yı ilke olarak destekleyenlerden ayrılmış bulunuyorlardı. O'nu destekleyenler de kendilerine zorunlu olarak "Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını taktılar. Kısaca "Birinci ve İkinci Grup" denilen bu kümeler bunalımlı anlarda birleşmişler ve yurdun kurtuluşu hedefini hiçbir zaman unutmayan kişilerden oluşmuşlardı. Bu gruplar bir siyasal parti temsilcisi olmadıklarından, içlerinde parti disiplini yoktu. Birinden diğerine geçmek her zaman mümkündü. Birinci grupta Mustafa Kemal Paşayı destekleyen din bilginleri görülebilirken, İkinci Grupta, örneğin eski bazı İttihatçılar yahut din işleriyle pek ilgilenmeyen kimseler göze çarpabilirdi. Yani bu gruplar ideolojik bakımdan tam bir örgüt oluşturmuyorlardı. Belki Birinci Grup, Önderi hemen her konuda desteklediği için, giderek Mustafa Kemal Paşanın önemli düşünceleri bu Grubun ideolojik bir yapıya ulaşmasına yardımcı olacaktır. Öte yandan içlerinde gerçekten düşünce özgürlüğüne bağlı, demokrat ruhlu milletvekilleri bulunmasına rağmen, İkinci Grup üyelerinin büyük bir çoğunluğunun karşıcalığı (muhalefeti) kişisel nedenlere dayanıyordu. Bunun için İkinci Grubun bazen çok sevimsiz ve aşırı istekleri Önderi ve kadrosunu zor durumlara düşürebilmiştir. Fakat aynı zamanda TBMM'nin Başkanı olan Önder, Birinci Grubun da yardımı ile ve salt demokratik yollarla bu zorlukları aşmasını bilmiştir. TBMM otoritesini yaymak, gücünü yurdun her yerinde gösterebilmek için her türlü önlemi alıyordu. Bunların başında, daha ilk günlerde verilen kararlarla İstanbul Hükümeti ile her türlü ilişkinin kesilmesi geliyordu. Yine "TBMM'nin meşruiyetini tartışma konusu yapmak" dahi "Vatana İhanet" sayıldı. Çıkartılan "Hıyanet-i Vataniye Yasası" bu suçu ve cezasını belirlemiştir. "Yok" sayılan İstanbul Hükümeti ile ilişkiye girenler de vatan haini sayılmışlardı. Bu davranış bile TBMM'nin yepyeni bir devlet kurduğunun kanıtıdır.

TBMM Hükümeti, yeni bir varlık olduğunu dünyaya kabul ettirme çabasına da girmişti. TBMM Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa dünyadaki parlamentolara birer yazı göndererek yeni doğan bu siyasal varlığın tanınmasını istemiştir. Kuşkusuzdur ki, bu yepyeni varlığın bütün dünyada hemen tanınması kolay bir iş değildir. TBMM bu tanınmayı sağlamak için çok uğraşmıştır. İlk olarak Rusya'da yeni kurulan rejimin hükümeti ile ilişkiler kurulması için girişimlere başlanıldı (Bu konuda verilen ilk karar 5 Mayıs 1920 tarihindedir). Ancak bu girişim henüz bir "tanıma" ilişkisi değildir. Fakat arkası başarılı bir biçimde gelecektir. Diğer yandan 30 Mayıs 1920'de TBMM Hükümeti ile Fransa Hükümeti adına 20 günlük bir ateşkes anlaşması imza edilmiştir.

TBMM ile savaş durumunda bulunan ve üstelik onu tanımayan bir devletin ufak bir ateşkes için bile olsa Ankara'daki hükümetle anlaşması TBMM'nin varlığını yavaş yavaş kabul ettirme yolunda bulunduğunu göstermektedir. Gerçekten bu anlaşmadan özellikle İngilizler çok rahatsız olmuşlardı. Ama Fransızlar, Güneydoğu Cephesi'nde zor anlar yaşıyorlardı; bundan dolayı böyle bir ateşkese razı gelmişlerdi. Demek ki varlığı kabul ettirmek için başarı göstermek gerekiyordu. TBMM bu çabalar içinde iken, Damat Ferit ile İngilizler de boş durmuyorlardı. Damat Ferit, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını İstanbul'da kurdurduğu bir askeri mahkemede gıyabi olarak yargılatmıştır. Bu Mahkeme 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşayı ölüm cezasına çarptırdı. Padişah Vahdettin de bu hükmü 24 Mayısta onayladı. Paşanın çevresindeki yakın arkadaşları da çeşitli tarihlerde bu cezaya çarptırıldılar. Bu tür girişimlerin Anadolu'nun bazı bölgelerinde son derece etkili olduğu inkar edilemez. Böylece, biraz aşağıda göreceğimiz gibi, Anadolu'nun pek çok yerinde TBMM'ye karşı tepkiler doğdu. Damat Ferit bir yandan da barış antlaşmasının bir an önce imzalanması için diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Diğer yandan Anlaşma Devletleri neden ve nasıl kurulduğunu bir türlü kavrayamadıkları, ama bütün işlerini güçleştiren TBMM'yi yok edebilmek için askeri önlemler alınması gerektiğini düşünmüşler ve bunun için var güçleriyle hazırlanmaya başlamışlardı. Türk Kurtuluş Savaşının en zorlu günleri yaşanmak üzereydi.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE KARŞI TEPKİLER

Kuvayı Milliye'nin Kesin Olarak Birleşmesi

TBMM'nin açılmasına giden olaylar sırasında bile bütün yurttaki Kuvayı Milliye örgütü tam olarak birleşememişti. Şimdi dilerseniz 1920 yılı başına geri dönelim ve Meclis-i Mebusan'ın toplanmasından itibaren Kuvayı Milliye'nin geçirdiği gelişimi kısaca gözden geçirelim.

Bu soruya verilecek yanıt kesin bir yargıyı içermez. Bildiğiniz gibi, Sivas Kongresi gerçi büyük bir başarı ile kapanmış ve Anadolu direniş hareketini birleştirmişti. Ama bazı yerel veya bölgesel Kuvayı Milliye örgütleri bu kongre kararlarına katılmakta duraklamışlardı. Özellikle Balıkesir Kuvayı Milliyesi uzun bir bekleme süresi geçirmiştir.

1920 yılı başından TBMM'nin toplanmasına kadar, bilebildiğimiz kadarı ile dört kongre daha görüyoruz. Henüz Meclis-i Mebusan açılmadan, 15 Ocak 1920'de Edirneli yurtseverler toplanıp yerel savunma örgütünü nasıl güçlendirecekleri üzerinde görüşüp bazı kararlara varmışlardı. Bu arada yurdun doğusunda, Oltulu yurttaşlar da örgütlenme içindeydiler. Oltu, ulusal sınırlar dışında kalmıştı. Bu nedenle yiğit Oltu halkı kendi içinde örgütlenip siyasal bir varlık

oluşturma kararı aldı ve bu amaçla 21 Şubat 1920'de bir kongre toplandı. Oltulular bir süre sonra TBMM'nin varlığını tanıdılar. Yine 10-23 Mart 1920 tarihleri arasında Balıkesir kongrelerinin beşincisini tarih sahnesinde görüyoruz.

Misak-ı Milli de ilan edilmiştir. Balıkesirli yurtseverler hala ne yapılması konusunda kesin bir karar verememişlerdir. Kongre bir yandan Sivas kararlarına katılmayı kabul ederken, bir yandan da kendi Kuvayı Milliyesini koruyabilmek için önlemler almaktadır. Bu görüşmeler sürerken 16 Mart'ta İstanbul işgal edilir. Kongrede büyük bir karamsarlık doğar. Bu arada TBMM'nin toplanacağı Heyet-i Temsiliye Başkanı tarafından duyurulmuştur. Artık yapılacak fazla bir iş kalmadığından 23 Martta son Balıkesir Kongresi dağılır. Varılan karar; Anadolu hareketine tam olarak katılmaktır. TBMM çalışmaya başlayıncaya kadar toplanan son kongre Lüleburgaz'dadır. 31 Mart - 2 Nisan 1920 tarihleri arasında toplanan bu Kongre'de, Trakya'nın işgali tehlikesi karşısında alınması gerekli önlemler üzerinde düşünülmüştür.

TBMM açılıncaya kadar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin varlığı kabul edilmekle birlikte, bazı bölgelerde hala yerel kurtuluş çareleri aranmaktan uzak kalınmamaktadır. 23 Nisan 1920'de TBMM açılınca, pek çok çevredeki duraklama sona ermekle birlikte özellikle Doğu Trakya halkının henüz tedirgin bulunduğu anlaşılıyor.

İstanbul'un işgalinden sonra, Doğu Trakya'nın Anadolu tarafından nasıl savunulabileceği oranın halkını meşgul eden çok önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Trakyalı, coğrafi açıdan Anadolu'dan kopuktu. Bu nedenle kendi işini kendi görmek yandaşı idi. Bu amaçla 9-14 Mayıs 1920 tarihleri arasında "Büyük Edirne Kongresi" toplandı. Bu Edirne'deki üçüncü kongredir. Kongre ile Anadolu'daki birliğin benimsenmesi kabul edildi ama, Anlaşma Devletleriyle İstanbul Hükümeti arasındaki barış görüşmelerine Trakyalılar katılmayı ve kendi seslerini yükseltip buraların Yunanlılara verilmesini önlemeyi düşünüyorlardı. TBMM'nin açıldığı ilk günlerde toplanan bu Kongrede söylediğimiz doğrultuda yapılan görüşmelerin Ankara'da büyük bir tepkiyle karşılandığını herhalde tahmin edersiniz. Gerçekten, Trakyalıların bu boşuna çabaları 1920 yılı Temmuz ayında tamamlanan Yunan işgali ile sona ermiştir.

Buna karşılık Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi TBMM'nin kesin olarak buyruğuna girmiştir. Fakat bunun gerçekleşmesi için yine bir sürenin geçmesi gerekti. 2 Ağustos 1920'de toplanan Afyon Kongresine TBMM'nin temsilcileri de katılmış böylece Batı Anadolu artık tamamen ulusal devletin otoritesi içine alınmıştır. 5 Ağustos ve 8 Ekim 1920 tarihlerinde yapılan Pozantı kongreleri doğrudan doğruya Ankara'nın denetiminde bazı önemli kararlara varmışlardır. Pozantı kongreleri ile Kuvayı Milliye'nin birleşmesi olayı tamamlanmıştı. Demek ki TBMM'nin kurulmasından sonra da Trakya ve Anadolu yurtseverleri arasında bazı gruplar beklemeyi ve olayların gelişmesini gözlemeyi istemişler, ama sonunda gerçek kurtuluşun ancak birleşme yoluyla mümkün bulunacağına inanmışlardır. Şimdi birleşen Kuvayı Milliye'den ulusal bir ordu çıkarmak gereği doğacaktı. Çünkü 1920 yılı yaz ayları artık iyice sertleşen ve genişleyen bir savaşın içine girildiğini gösteriyordu.

Askeri Gelişmeler

TBMM'nin açılışından bir gün önce İngiliz Başbakanı Lloyd George şöyle demişti: "Mustafa Kemal Yunanlıları Anadolu'dan çıkartamaz". Bu sözlerden anlaşıldığına göre özel ikle İngiliz Hükümeti Yunan davasını bütün gücüyle desteklemektedir. TBMM çalışmaya başladıktan sonra da Venizelos "Bugün Yunanistan Avrupa'nın kararını Türkiye'ye kabul ettirebilecek güçte bir orduya sahiptir" sözlerini söylemiştir.

Açıkça ifade ettiği gibi Venizelos Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini "Avrupa'nın bir kararı" olarak görüyordu. Gerçekten Yunan bağımsızlık hareketinin başladığı 1821 tarihinden beri Avrupalılar güya kendi kültürlerinin kaynağı olarak gördükleri bu küçük ulusu Türklere karşı şımartmışlar ve hemen her istediklerini yerine getirmişlerdi. Bu bakımdan Venizelos'un sözleri gerçeği büyük ölçüde yansıtmaktadır. Bu sözlerini uygulama alanına koyan Venizelos, İngilizlerin yardımıyla, TBMM'nin çökertilmesi için büyük ve hızlı hazırlıklar yapmaya başlamıştı. Venizelos'un Mustafa Kemal Paşa hakkındaki düşüncesi ise şuydu: "Yunanlılar (Anadolu'da) ilerlerse Mustafa Kemal'in saygınlığı da biter". Bu durumda TBMM de ortadan kalkardı; zira Mustafa Kemal Paşa ile Meclis'i özdeşleştiriyorlardı. Şimdi takdik belli olmuştu: Güçlendirilen "Yunan Küçük Asya Ordusu" Venizelos'un bu sözleri ifade etmesinden bir gün sonra, zaten hiçbir zaman kabul etmediği "Milne Çizgisini" dört bir yandan aşarak Batı Anadolu'da ilerlemeye başladı. Kurtuluş Savaşının en önemli evresini açan bu saldırı 22 Haziran 1920 günü başlamıştır; yani TBMM'nin açılışından iki ay sonra. Bu saldırıyı İngilizler de donanmaları ile destekliyorlardı. İngiliz gemileri Marmara kıyılarını tutup oralardan gelecek direnme hareketlerini önleme amacı güdüyordu. Yunan saldırısı çok güçlü, taze ve disiplinli birliklerle yapılıyordu. Bu nedenle Balıkesir, Bursa ve Uşak başta olmak üzere Batı Anadolu'da pek çok yer kısa bir sürede işgal edildi.

Bu büyük başarılarından iyice cesaret alan Yunanlılar bir yandan gözlerini Doğu Trakya'ya diktiler. Temmuz ayı içinde bu ülke parçamız da işgal edildi. Yine, Büyük Edirne Kongresi kararlarının yanlışlığını gösteren bir başka kanıt... Hızlı Yunan ilerlemesi karşısında TBMM'de büyük tepkiler doğdu. Bu konuyu önümüzdeki ünitede göreceğiz. Güneydoğu Anadolu'da Fransızların etkinliği bir süre için azalmış, sonra yine artmıştır. Bu yeni saldırılar, neredeyse bir mucize olarak nitelendirilebilecek Kuvayı Milliye direnmesi karşısında hiçbir önemli gelişme gösterememiştir. Fransızlar bir aralık öyle zor bir durumda kaldılar ki, yukarıda anlattığımız gibi TBMM Hükümeti ile geçici bir ateşkes sözleşmesi bile imzalamak yolunu tuttular.

Doğu'da ise Ermenistan Devleti, TBMM açılınca geniş kapsamlı bir saldırı başlatmıştı. Önümüzdeki ünitede ayrıntılıca göreceğimiz gibi, Doğu Cephesinin açılmasına karar veren TBMM buradaki kuvvetlerin başına Kazım Karabekir Paşayı atadı. Böylece o cephede de kanlı çarpışmalar hızını artırarak sürdü.

Ayaklanmalar

TBMM'nin açılışından önce, Damat Ferit'in kışkırtmaları ile başlayan ayaklanmalar nisan sonlarına doğru daha da genişledi. Bu ayaklanmalar, zaten düşmanla başa çıkmakta çok zorlanan Kuvayı Milliye birliklerine sıkıntılı anlar yaşattı.

Daha önce Düzce ve Bolu'da çıkan ayaklanmalar yine alevlendi ve büyük zorluklar sonucunda mayıs ayı sonlarına doğru bastırılabildi. Bu büyük ayaklanmanın söndürülmesi için uğraşıldığı sırada Yozgat'ta, Zile'de, Viranşehir'de ve Konya'da da başka olumsuz hareketler görüldü. Marmara Bölgesinde ise Anzavur ile Kuvayı İnzibatiye de eylemlerini sürdürüyorlardı. Çerkes Ethem Birliklerinin yardımı, Kuvayı Milliye'nin olağanüstü çabaları ile bu ayaklanmalar ağustos ayı başlarında bastırıldı. Ama Sevr Barışının imzalanması ayaklanmaların devamı için bir işaret oldu ve bu tür uygunsuz eylemler yeniden başladı. Ayaklanmaların kesin olarak bastırılması 1920 yılının sonuna kadar vakit alacaktır. Bu harcanan zamandan elbette düşman güçleri yararlandılar.

İşte, TBMM'nin çalışmaya başlaması böyle bir sahnenin de açılmasıyla sonuçlandı. Bu sahne "Türk Kurtuluş Mücadelesi"nin tam bir savaşa dönüşmesidir.

ULUSAL ORDUNUN KURULMASI VE KURTULUŞ SAVAŞI (1920 YILI SONUNA KADAR) (BİRİNCİ BÖLÜM) -9

GİRİŞ

"Bir devletin geleceğini güvenlik altına almak, ulusal çıkarları savunmak amacıyla, başta askeri güç olmak üzere devletin ve ulusun maddi - manevi bütün olanaklarının ve kaynaklarının kullanılmasını gerektiren silahlı mücadele"ye savaş denilir. Demek ki, savaş denilen olgu her şeyden önce "devletler" arasında söz konusudur. Savaş, devletler arasında "silahlı" bir çatışmayı gerektirir. Tarihsel gelenekler, düzgün bir savaşın başlaması için bunun savaşılacak tarafa duyurulması yöntemini getirdi. Bu işe devletler hukuku açısından "savaş ilanı" denilir. Ama hiç duyurulmadan, baskın biçiminde başlayan savaşlar da sık sık görülür.

Türk Kurtuluş Savaşını yukarıdaki tanım içine sokabilmek için ilkönce bir "Türk Devleti"nin varlığından söz edebilmek gerektir. Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra başlayan işgallere karşı bir silahlı direnmenin çeşitli yurt köşelerinde göze çarptığını biliyorsunuz. Ama bu tür çatışmaları "savaş" kavramı içine sokamayız. Evet, bu direnmeler kutsal ve büyük bir amacın, yani tutsak düşmemek amacının gerçekleşmesine yönelikti. Fakat Türklerin devleti, yani Osmanlı İmparatorluğu bu silahlı direnmeleri kabul etmiyordu. Başka bir deyişle, Osmanlı Devleti girdiği ve ağır bir yenilgiye uğradığı Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Ateşkes Anlaşması ile artık savaşmak istemediğini, barış yapılması amacında olduğunu belirtmişti. Şimdi bu durum karşısında,TBMM kuruluncaya kadar şiddetle göze çarpan direnme hareketlerini ve özellikle Kuvayı Milliye etkinliğini düzenli ve hukuka uygun bir savaş olarak nitelemek olanağı yoktur. Kuvayı Milliye, içinden çıktığı Osmanlı Devleti'nin buyruklarına ve amaçlarına aykırı bir davranış içindedir.

Mustafa Kemal Paşa, bir Osmanlı generali idi; büyük ve ünlü bir komutandı. O, savaşın her bakımdan ne demek olduğunu çok iyi biliyordu. Madem ki Osmanlı hükümetleri ve onların başı olan padişah, savaş istemiyordu, ne yapılması gerekecekti? Yurdun işgal edilmeye başlandığı, Türklerin Anadolu'dan kovulmak istendiği belliydi. Ulus kurduğu Kuvayı Milliye örgütleri ile bu gelişmeyi önlemek istiyordu; ama padişah ulusun bu tutumunu devlete karşı bir "ayaklanma" olarak niteliyordu. Öyle ise "ulusal çıkarlarımızı" bu işgalci güçlere karşı koruyacak bir "devlete" ihtiyaç vardı. Askerlik mesleğinin doruğundaki Mustafa Kemal Paşa bu gerçeği görüyordu. Ondan dolayıdır ki, İstanbul'da onurlu bir barış yapmak imkanlarının artık yok olduğunu görünce Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketini bir devlet yapısı içine sokmak gereğini anlamıştı. Bunu bir Osmanlı generali olarak yapması olanağı da kalmamıştı. Yeni bir devletin içinde mücadele yürütülecekti. İşte, nasıl kurulduğunu iyice anladığınız TBMM bu amacın gerçekleşmesinin somut sonucudur. Şimdi TBMM kurduğu yeni devletin yapısı içinde, savaş gereklerini yerine getirecek bir düzgün silahlı güç oluşturmak zorundadır. Zira savaşı bir devlet ancak ordusuyla yürütebilir. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı, gerçek anlamını TBMM kurulup ulusal bir ordunun oluşmaya başlamasından sonra kazanmıştır. Ama hiç kuşkusuz, ulusun düşmana karşı gelme iradesi daha dernekler ve kongreler aşamasında belirmiş ve silahlı direnişe geçilmişti. Zaten bu direnme olmasaydı, TBMM Devleti de oluşamazdı. Şu duruma göre, silahlı kurtuluş hareketi daha ilk işgaller sırasında başlamıştır. Ama bu hareketin bir devlet tarafından yürütülen düzgün bir savaş durumunu alması TBMM'nin kurulmasıyla mümkün olmuştur. İşte ünitemizde, yeni Devletimizin düzenli ve kendisine bağlı orduyu kurmasıyla tam bir savaş durumuna gelen Kurtuluş Mücadelesinin yeni evreleri incelenecektir.

Bu incelemeye geçmeden önce bir noktanın da açıklığa kavuşturulması gerekiyor: Kurtuluş Savaşı, TBMM kurulduktan sonra gerçek yönünü almıştı. Ama savaşların bir başka özelliği ortada yoktu. Bu da "savaş ilan etme" durumunun bulunmamasıydı.

TBMM'nin varlığı işgalci güçler tarafından bir süre tanınmadı. Onlar için Osmanlı Devleti, görüşülebilecek tek siyasal varlık idi. Bu nedenle TBMM Hükümeti'nin savaş ilanı gereksiz bir davranış olurdu. Aslında silahlı çatışmalar zaten sürüp gidiyordu. TBMM kurduğu devlet düzeni ve oluşturduğu disiplinli ordusuyla bu çatışmaları gerçek kanalına sokmuştur. Şimdi artık bir "devletin" yönettiği savaş vardır. Bu gerçeği işgal güçleri aşama aşama kabullenmişler, sonunda TBMM'nin varlığı tanınmış, bu nedenle onun yürüttüğü savaş da tarihte gerçek bir "Kurtuluş Savaşı" olarak layık olduğu onurlu yeri almıştır.

ULUSAL ORDUNUN KURULMASI

TBMM'nin tam olarak bilincine varmasa bile yeni bir devleti aşama aşama kurduğunu biliyoruz. Özellikle ulus egemenliğini kullanma hakkına sahip çıkmakta Meclis son derece kıskançtır. Bu nedenle yalnız "Padişah ve Halifeyi, Vatan ve Milleti" kurtarmaktan ibaret saydığı amacını gerçekleştirirken kalıcı ve artık kaldırılması mümkün olmayan kararlar vermektedir. Hele İstanbul Hükümeti'nin gösterdiği düşmanca davranış, Meclis'i sindirmek yerine onun yetkilerine daha da bilinçle sarılmasına yol açmaktadır; o, bu bilinçle kalıcı bir devlet düzenini kurmak için adım adım ama hızla yol almaktadır. İşte, TBMM'nin kurulmasından sonra vardığı çeşitli kararlar, çıkardığı yasalar bir yana, büyük bir Yunan tehlikesi karşısında yeni ordunun oluşturulması uğrunda verdiği çabalar gerçekten övülmeye değer.

Yunan Saldırısının Gelişmesi

Yunan Saldırısının Nedenleri

Bildiğiniz gibi 22 Haziran 1920 tarihinde Yunanlılar, Ege Bölgesinde o güne kadar eriştikleri çizgiyi aşmışlar ve çok geniş kapsamlı bir saldırıya geçmişlerdi. Bir önceki ünitemizde bu saldırıya Yunanlıları iten nedenleri kısaca görmüştük. Anımsayalım: TBMM'nin açılması ile Anlaşma Devletleri ve Yunanistan kesin tavırlarını artık ortaya koymak gereğini duymuşlardır. TBMM açılmadan kısa bir süre önce Anlaşma Devletleri San Remo'da toplanarak

Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barışın esaslarını saptamaya başlamışlardı. Ünitemizde bu olay üzerinde yine durulacaktır. San Remo kararları kabul edilebilir gibi değildi. TBMM, bu konferansta alınan kararları da görüşmüş ve böyle bir barışın hiçbir biçimde imzalanamayacağını kamu oyuna duyurmuştu. Gerçi Anlaşma Devletleri gözünde TBMM'nin henüz hiçbir hukuksal değeri yoktu; ama Anadolu halkını bu tür davranışlar barışın karşısına getirebilirdi. TBMM'nin sesini kesmek ve onu yok etmek için artık askeri yolları denemek gerekiyordu. Hazırlanan saldırı ile Türk Ulusuna direnmenin anlamsızlığı gösterilmiş olacaktı. Bir an önce barış yapılmasıyla çekilen bu kadar acı ve akıtılan gözyaşları dinecekti. Böylece huzur gelecek, TBMM'nin otoritesi ve saygınlığı da daha başlangıçta yıkılıp gidecekti. İngilizlerin de desteği ile bu amaçları gerçekleştirmek için düzenlenen saldırı büyük bir hızla gelişti.

Yunanlıların İlerleyişi

Yunan saldırısı iyi planlanmıştı. Üstün ve disiplinli askeri birlikler tarafından yürütülüyordu. Bu nedenle Yunanlılar, bütün yiğitliklerini gösterip kendilerine karşı gelen Kuvayı Milliye birliklerini dağıtıp bozguna uğratarak hızla ilerliyorlardı. 24 Haziran'da Alaşehir işgal edildi. Ege'deki bu saldırıyı Yunanlılar kısa bir süre sonra kuzeye de yaydırdılar. 30 Haziran'da Balıkesir, 8 Temmuz'da Bursa düştü. 10 Temmuz günü Yunanlıların ellerine geçirdikleri bölgenin sınırları şöyle idi: Aydın, Nazilli,Uşak, Demirci üzerinden Orhaneli'yi dışarıda bırakarak İznik Gölünün batısından Marmara Denizine varan uzun bir çizgi. Demek ki Yunanlılar çok kısa süre içinde Batı Anadolu'nun pek önemli yerlerini ellerine geçirmişlerdi. Bu arada İstanbul ve dolayları dışında bütün Doğu Trakya'nın da işgali 1920 yılı yaz mevsiminin sonuna ulaşılmadan tamamlandı.

Doğu Trakya, bizim bugün kısaca "Trakya" adıyla andığımız ülke parçasıdır. Onun batısı bugün Yunanistan'ın elindedir. Oraya da "Batı Trakya" denilir. **Yunanlıların İstanbul'u işgal edememelerinin sebebi açıktır: Osmanlı Başkenti Anlaşma Devletlerince zaten 16 Mart 1920 tarihinden beri ortak işgal altına alınmıştı.** Yunanlılar Batı Anadolu'da belirttiğimiz çizgide bir süre durdular. Ufak çapta yeni saldırılarla Kuvayı Milliye birliklerini oyalarken, yeni ve daha büyük bir saldırının hazırlığını yapıyorlardı.

Yunan Saldırısının Tepkileri

Yunanlıların beklenmedik bir saldırıyı hızla geliştirip çok önemli başarılar kazanmaları, çalışmalarına yeni başlayan TBMM'de büyük bir düş kırıklığı ve kızgınlık yarattı. Saldırı öncesi, Kuvayı Milliye birlikleri, TBMM Hükümeti'nin Genelkurmay Başkanlığına bağlanmışlardı. Eldeki çok güçsüz ordu kalıntıları da bunları desteklemeye çalışıyordu. Askerlik işlerinden pek anlamayan milletvekilleri, Genelkurmay Başkanlığına bağlı bu birliklerin Yunan saldırısını neden durduramadıklarını kavrayamamışlardı. Meclis'te genel görüşme açılmıştı. Milletvekilleri amansız bir biçimde Kuvayı Milliye birliklerine komuta etmeye çalışan subayları suçluyorlar, ağır eleştiri zinciri sonunda en yüksek makama, yani TBMM Başkanına kadar ulaşıyordu.

Bu başarısızlığı, Kuvayı Milliye birliklerinin niteliği göz önünde tutulursa doğal karşılamak gerektir. Bildiğiniz gibi bu birlikler işgal tehdidi altında bulunan bölgelerdeki yurtseverler tarafından kurulmuşlardı. Yanlarına aldıkları bir avuç yiğit insan ile el erinden geldiği kadar düşmanla çarpışıyorlardı. Ordu ise son derece güçsüzdü. Anımsayınız: Birinci Dünya Savaşında pek ağır yitikler veren ordu, Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerine göre çok büyük ölçüde terhis de edilmişti. Asker kadroları bomboştu. Silah, cephane kalmamıştı. Özverilerini en üstün biçimde gösteren subaylar bu umutsuz durumda , son olanakları kullanıp düşmana karşı gelmeye çalışıyorlardı. Kuvayı Milliye ile ordudan arta kalan birlikler ortaklaşa çarpışıyorlardı. Fakat, Kuvayı Milliye'yi oluşturan yurtseverlerin çoğu askerlik sanatından anlayan kişiler değillerdi. Onları düzenli bir askeri güç biçiminde çalıştırmak son derece zordu. Kuvayı Milliye birlikleri, yanlarına yollanan subaylardan çok kendi şeflerine itaat ediyorlardı. Ayrıca düzensiz ve disiplinsiz olduklarından bazen amaçlarının dışına çıkabiliyorlardı; örneğin suçsuz bazı insanları kendi takdirlerine göre cezalandırıyorlar, halktan gönül rızası olmadan zorla malzeme topluyorlardı. Her zaman görülmese bile bu tür davranışlar bazı çevrelerde Kuvayı Milliye'ye karşı sınırlı da olsa bazı olumsuz tepkilerin doğmasına yol açıyordu.

Osmanlı Ordusunu canlandırmak artık mümkün değildi. Çünkü bu devlet ortadan kalkmış gibiydi. Yeni bir ordu da ancak yeni bir devlet tarafından kurulabilirdi. Bu nedenlerle, TBMM açılıncaya değin düşmanla mücadele edebilmek için başka bir yöntem yoktu. Kuvayı Milliye birliklerinin bir ölçüde düzen altına alınması için daha Havza'dan beri Mustafa Kemal Paşa bazı önlemler almıştı; ama bu yeterli gelmemişti.

TBMM'nin açılışı ile birlikte yepyeni bir devletin de doğduğunu biliyoruz. İlk amacı yurdun kurtuluşu olan ve savaş içinde doğan bu devletin bir ordusu bulunmalıydı. Ama Erzurum'daki 15.Kolordu bir yana bırakılırsa, elde işe yarayabilecek nitelikte askeri bir güç kalmamıştı. Kuvayı Milliye birliklerinin bazı yörelerde kazandığı başarılar ise abartılıyordu. Bu geçici başarılar karşısında umutlanan bazı komutanlar bile Kuvayı Milliye örgütleri iyi düzenlenirse bir orduya gerek duyulmadan da yurdun kurtuluşunu sağlamanın mümkün olduğunu söylüyorlardı. TBMM Hükümeti kurulur kurulmaz Milli Savunma ve Genelkurmay işlerini düzenlemeye başlamıştı. Hükümet bu yolla ilk iş olarak Kuvayı Milliye birliklerine belli bir ölçüde çeki düzen vermeye çalıştı. Bunların bir bölümü ordu birliklerinin içine alınıp eritildi. Ama bütün bu çabalara rağmen özellikle Batı Anadolu Kuvayı Milliyesi bir türlü istenilen düzeye erişemiyordu. Düzenli ve güçlü bir Yunan Ordusu askerlik tekniğinin gereklerine uygun büyük bir saldırıya geçince, söylediğimiz olumsuzluklar nedeniyle Kuvayı Milliye birlikleri bu ilerleyişi durduramadı. Bu, çok doğal bir sonuçtu.

İşte Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nde yapılan ateşli görüşmeler sırasında bu başarısızlığı komutanların hatalarına bağlamanın doğru olmadığını belirtti. Çünkü komutanların hataları bulunmuyordu. Eğer onların buyruklarında düzenli ve profesyonel birlikler bulunsa idi, bu takdirde belki hatalardan söz edilebilirdi. Ama "hata yapılması" ortamı yoktu ki! Mustafa Kemal Paşa, sorunun düzenli bir ordu eksikliğinden doğduğunu milletvekillerine uzun uzun anlattı. Sonunda milletvekilleri yeni devletin bir orduya kavuşturulmasının başarı için en önemli koşullardan biri olduğuna inandılar. Mustafa Kemal Paşa bir yandan Meclis'i bu sorunun çözümü için çaba harcamak zorunluluğuna inandırmaya çalışırken, bir yandan da Yunan saldırısını en ağır dille kınayan bildiriler yayınlayarak bütün ulusu savaşa çağırıyordu. Böylece yeni kurulacak orduya katılma durumunda olan askerlere cesaret ve inanç aşılamak istiyordu.

Büyük Yunan saldırısı bu yönden olumlu bir etkide bulunmuş sayılabilir. Ama saldırının olumsuz etkilerini de unutmamak gerektir: Bu saldırı ile Yunanlıların çok kısa sürede büyük bölgeler ele geçirmeleri, direnmenin boşuna olduğunu ileri sürenlere hak verenlerin çoğalmasına yol açtı. Bazı çevreler hırs ve hınçla düşmana karşı iyice bilenirken, bazı çevrelerin karamsarlığı daha da artıyordu. Bu saldırının çok kolay gelişmesi İngiliz ve Yunan hükümetlerini iyice umutlandırmıştır. Onlar başlangıçtan beri Anadolu Ulusal Hareketinin boş bir girişim olduğunu ileri sürüyorlardı. Şimdi haklı olduklarının sanki kanıtı gelmişti.

Ulusal Ordunun Kurulmaya Başlanması

TBMM'nin ikna edilmesinden sonra hızla ordunun kurulmasına geçildi. Askere alma işlemlerine girişilerek boş er kadroları doldurulmaya başlandı. Yeni oluşturulan birlikler gerekli eğitimi aldıktan sonra, batıya gönderiliyorlardı. Batı Cephesi, bu yeni oluşturulmaya başlanan ordunun ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlendi. Çerkez Ethem'in "Kuvayı Seyyare" adı verilen birlikleri dışındaki Kuvayı Milliye ya ordu içine alındı veya başka hizmetlerle görevlendirildi. Doğuda ise zaten düzenli birlikler bulunuyordu. Güneydoğu Anadolu'daki Kuvayı Milliye ise, daha önce de anlatıldığı üzere, Fransızlara karşı çok başarılı idi. Oradaki Kuvayı Milliye'nin yöreden gelen bazı nitelikleri vardı. Halk subaylarla daha yakından işbirliği yapıyor ve düzenli ordunun komutanlarını daha ciddi biçimde dinliyordu.

Hepimizin bildiği gibi Türkler askerlik sanatında, ordu kurmada ve yönetmede en ileri gitmiş uluslar arasında yer alırlar. Türk ordusunun kökenleri milattan önceki Orta Asya dönemlerine kadar uzanır. Osmanlıların ilk dönemlerinde kurdukları ordular bütün Batı'ya örneklik etmiştir. Fakat,Osmanlı Devlet ve toplum yapısının ikinci ünitede gördüğünüz nedenlerle bozulması elbette orduyu da etkiledi. Bu genel çöküş içinde ordu da geriledi. Yeni esaslara dayanan orduyu, III. Selim'in başarısız sonuçlanan denemesinden aldığı derslerle II. Mahmut kurmuştur. Bu modern ordu her bakımdan hızla gelişerek 19. yüzyıldaki yenilik hareketlerinin öncüsü oldu. O yüzyılın sonunda ve 20. yüzyıl başında siyasal özgürlük akımları da ilk kez ordu içinde belirip benimsendi. Başarısız sonuç verse de çok önemli bir siyasal deneme olan İkinci Meşrutiyet ordunun eseridir. Ama genel çöküş sürdüğünden Balkan savaşları yitirilmişti. Bunun üzerine Enver Paşa'nın başarılı çabaları sonunda ordu tekrar düzeltilmiş ve geliştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşında bu ordu tam altı büyük cephede başarıyla çarpıştı.

Her bakımdan çökme arifesinde olan Osmanlı Devleti ordularının böylesine büyük ve geniş cephelerde çarpışması hiç doğru değildi. Türlü yönetim ve siyaset yanlışlarına savaştaki yenilgi de eklenince bu iyi ordu eridi gitti. Kurtuluş mücadelesi başında Kuvayı Milliye'nin doğması, bu eriyişin sonucudur. Ama anlatıldığı gibi, bütün iyi niyetine rağmen Kuvayı Milliye o eriyen ordunun yerini tutamazdı; yurdu kurtarabilecek niteliklere sahip değildi. İşte 1920 yılı yaz aylarında II. Mahmut'tan beri gelişen ordumuz yeni temellere dayandırılmış, yani TBMM ile kurulan ve doğrudan doğruya ulusa dayanan devletin buyruğunda yeniden örgütlenmiştir. Ordumuz gücünü ulusal egemenlikten almaktadır. Bu ordu Kurtuluş Savaşını başarı ile tamamlayacaktır. Ordunun kurulmaya başlaması ile Mustafa Kemal Paşanın "mücadeleyi bütün ulusa maletmek" hedefine gidiş tam anlamıyla gerçekleşme yoluna girmiştir.

Kaynak Sorunu

Ordunun kurulmasına karar vermek kolaydır. Ama bir orduyu hele savaş için donatmak, beslemek ve yönetmek son derece zor bir iştir. Zira 20.yüzyıl savaşlarında teknoloji günden güne gelişmekte, buna bağlı olarak kullanılan silah ve diğer gereçlerin maliyetleri yükselmekte, ayrıca bu tür silah ve gereçleri kullanabilecek iyi eğitilmiş personele ihtiyaç durmadan artmaktadır. Birinci Dünya Savaşı teknolojik bakımdan bugün için "müzelik" deyimi ile ifade edilebilecek bir düzeyi sergilemektedir. Ama o günler için bu savaş her açıdan müthiş buluşlarla doludur: Uçak, tank, denizaltı, otomatik silahlar, motorlu kara araçlarıyla taşıma gibi yenilikler Birinci Dünya Savaşında ilk kez kendini göstermiştir. Bununla birlikte bu savaşta insan ögesi teknolojik gelişmelere eşit bir değerdedir. Zira bugün için unutulan süngü çarpışmaları, teke tek boğazlaşmalar, eski çarpışmaları anımsatan meydan muharebeleri henüz geçerliliğini korumaktadır. Bu bakımdan maliyet ögesi bugünkü gibi astronomik derecede değildir. Ama o zamanın ekonomik durumu çerçevesinde Birinci Dünya Savaşının yenen devletler için de felaketli sonuçlar getirdiğini biliyorsunuz.

Şimdi Kurtuluş Savaşı sırasındaki Türk toplumunun durumuna bakalım: Osmanlı Devleti'nde, bırakınız Birinci Dünya Savaşının gerektirdiği askeri teknolojiyi, daha basit savaş ihtiyaçlarını giderecek hiçbir sanayi kuruluşu yoktu. Zaten Osmanlı toplumu en küçük ölçekte bile sanayileşememiş olarak bu savaşa girmişti. Savaş ihtiyaçları için hemen her madde başka ülkelerden sağlanılmak zorundaydı. Halk ilkokul eğitiminden bile geçmemişti. Okur-yazar oranı akla gelmeyecek derecede düşüktü. Müthiş bir cahillik her yanda kendini gösteriyordu. Ayrıca bu alt yapıya uygun olarak yurtta hiçbir doğru dürüst ekonomik etkinlik söz konusu değildi.Ulaşım büyük ölçüde yabancıların yapıp işlettiği birkaç bin kilometrelik, çoğu Batı Anadolu'da bulunan demiryollarıyla sağlanıyordu. Kara yolu kavramı modern ihtiyaçlara göre kafalarda belirmemişti. Sağlık işleri tam bir çıkmaz içindeydi. Bütün yurtta sadece birkaç hastane vardı.

Tanzimat döneminden beri büyük bir özenle topluma aydın meslek sahipleri yetiştirilmek istenmişti. Devlet elindeki bütün maddi imkanları elinden geldiği ölçüde yüksek meslek okulları açmaya hasretmişti. 20.yüzyıl başında oldukça iyi yetişmiş üst-düzey bürokratlar, hekimler, öğretmenler ve nihayet en iyi eğitimi alan subaylar yurdun bazı işlerini görmede rol oynamaya başlamışlardı. Ama bu güzel gelişim içinde çok önemli bir aksaklık vardı: Bilgi üretilemiyordu. Zira bilginin üst düzeyde üretilip toplumun bütün kesimlerine sunulması işini "üniversite" yüklenir. Koskoca Osmanlı Devleti'nde sadece tek üniversite vardı ve bu da 1900 yılında açılmıştı. Batı üniversitelerinin yüzlerce yıllık geçmişini ve sayısını düşünürseniz bu durumun içimizi sızlatması doğaldır.

Bu eksikliğe rağmen yeni aydın meslek adamları toplumda önemli roller üstlenecek iken ilkönce Trablusgarp, ardından Balkan Savaşları patlak verdi. Bu aydınlar yedek subay olarak askere alındılar. Trablusgarp Savaşı'nda verilen şehit sayısı çok azdır. Bu sayı Balkan Savaşı'nda artmış, Birinci Dünya Savaşı'nda ise tam bir kıyıma dönmüştür. Sadece Çanakkale Savaşlarında bu aydın kuşağın büyük bir bölümünün yok olduğu bilinir. 1911 yılından 1918 yılına kadar ardarda süren savaşlarda aydın sayısı hızla azalmış, zaten yokluk içinde kıvranan ve kırsal kesimde yaşayan halk büyük yitikler vermiştir. Böylece hem bilgili insan sayısı, hem de ekonominin temeli olan tarım üretimi

düşünülebilecek en alt düzeye inmişti. Buna karşılık yeni kurulan ordunun çok önemli ve olumlu bir yanı vardı. Bu özellik Yunan ordusunda bulunmadığı gibi, pek çok ulus ordusunda da yoktu. Türk subayları son derece iyi yetişmiş, çok deneyimli, usta askerlerdi. Bu subaylar yıllarca , sürekli olarak en ağır savaşların içinden geçmişler, en kötü durumlarla karşılaşmışlar, savaşmanın ve askerliğin her bakımdan beceri ve bilimsel yönünü kavramışlardı. Bu bakımdan, bir ordunun ne demek olduğunu, nasıl kurulup yaşatılacağını, ihtiyaçlarını, yönetim biçimini, savaş tekniklerini çok iyi biliyorlardı. İşte Türk subayının bu büyük özelliği ordumuzun her açıdan zayıf kaynakları içinde ayrı ve eşsiz bir yer almaktadır.

İnsan Kaynakları

Şimdi böyle bir ülke, Birinci Dünya Savaşının yenenlerince işgal ediliyordu. Kent ve kasaba aydınları, içlerindeki ulusçu duyguların etkisiyle direnişe başlamış, Kuvayı Milliye'yi oluşturma yoluna girmişlerdi. Ama özel ikle ulusal ordunun kurulması kararından sonra, bu gücün temelini oluşturacak Anadolu halkı, son derece isteksizdi. Savaşlar onu çok yormuştu. Yoksulluk bugünün ölçüleri içinde tam bir facia halinde idi. Bu durumda yeni kurulacak ordunun insan ögesi nasıl sağlanacaktı?

İkinci sorun, orduyu donatmak idi. Diyelim ki halk son kez inandırıldı ve askere geldi. Ona silahını, cephanesini, giysisini, besinini nasıl sağlayacaktık? Halkın askere alınabilmesi için manevi duyguların kabartılması yolu tutulmuş, bu işin görülmesinde özel ikle yiğit ve yurtsever pek çok din adamı gönüllü olarak rol almışlardır. Bu din adamları, İstanbul'un kışkırttığı yoldaşlarıyla da mücadele ederek halkı ulusal davaya inandırmaya çalışmışlardı. Diğer yandan işgal edilen bölgelerden gelen ve düşmanın -özellikle Yunanlıların- akla gelmez vahşet haberleri de halkı orduya eğilim göstermeye itmiştir. Ama uzun bir süre özellikle kırsal kesimlerdeki halk, padişah/halifenin buyruklarını kutsal saymış ve çeşitli direnmeler içine girmiştir. İlkönce Heyet-i Temsiliye, sonra da TBMM Hükümeti bu ayaklanmaları bastırmakla da uğraşmışlardı. Ulusal ordunun kurulmaya başlamasından sonra TBMM askere alma işlerini sert önlemlerle hızlandırmış; ileride göreceğimiz "İstiklal Mahkemeleri" yoluyla serkeş kişileri yola getirmesini bilmiştir.

Savaşanların diri ve coşkulu bir durumda tutulması için özellikle kadın kuruluşları büyük çabalar harcamışlardır. Diyebiliriz ki, aydınlanma aşamasındaki Türk kadınları, bugün düşünemeyeceğiniz kent ve kasabalarda dernekler kurup askerimizi her bakımdan donatmak, askeri hastanelerde ve atölyelerde yardımcı olmak, mitingler düzenleyip halkın sesini duyurmak gibi yeri doldurulmayacak hizmetler görmüşlerdir.

Para ve Malzeme Kaynakları

TBMM'nin korkunç bir para sıkıntısı içinde bulunduğunu söylemek bile gereksizdir. Tek cümle ile: Para yoktu. Peki nasıl bulunacaktı para? İlkönce halktan yine özveri istenecek ve yeni vergiler konulacaktı; halkın gönüllü olarak bağışta bulunması sağlanacaktı -ki bu gerçekten büyük boyutlara varmıştır-; zaman zaman bankaların elinde bulunan paralara el konulacak, hatta posta havaleleri bile geciktirilerek gönderilecekti. Kurtuluş Savaşında ilk başarılar sağlanınca, Anlaşma Devletleri içinde olmalarına rağmen İngilizlere duydukları hınç dolayısı ile önce İtalyanlardan, sonra da Fransızlardan borç alınmıştır. Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulunca önemli sayılacak bir para yardımı sağlanmıştır. Bu arada yurt dışındaki Müslüman cemaatleri, özelikle Hindistan Müslümanları önemli miktarlarda para gönderebilmişlerdir. Bütün bu paralar ordunun silah ve donanımına harcanıyordu. Ayrıca Anlaşma Devletleri elindeki silah ve cephane depolarından her biri birer yiğitlik destanı yaratacak koşullar altında çeşitli yollarla malzeme sağlanıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın bu cephesi de ayrı bir araştırma konusu olmalıdır.

Bu son anlatılan dış yardımlar, Kurtuluş Savaşının başarılı sonuçları alındıkça sağlanmıştır. Demek ki ilk başarılar tamamen akla durgunluk getiren özverilerin eseridir. Halktan malzeme toplama işi özellikle Sakarya Savaşı sırasında destansal bir durum almıştı. Artık savaşın zorunluluğuna iyice inanan halk, Başkomutan'ın koyduğu malzeme verme yükümlülüklerini istenilenden kat kat fazlasıyla yerine getirmiştir.

Bütün bu anlatılanlar, ulusal ordunun kurulması ve geliştirilmesinin ne kadar büyük özverilerle olanak içine girdiğini açıklamıştır sanırız.

SİYASAL GELİŞMELER

TBMM'nin açılışını önlemek, bunu başaramayınca da çalışmalarını baltalamak amacıyla İstanbul'da pek çok çaba harcandığını biliyorsunuz. Bu çabalar durup dinlenmeden sürdü. Damat Ferit Hükümeti bir yandan Anlaşma Devletlerine yeniden başvurup barış görüşmelerinin tekrar başlamasını isterken, bir yandan da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkarttığı ayaklanmaları hızla körüklüyor, halkı Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına karşı her türlü yoldan kışkırtıyordu. Bu tepkilerin en önemli ve Damat Ferit açısından en "olumlu" sonucu 10 Ağustos 1920'de Sevr (Sevres) Barışı'nın imzalanmasıdır.

Sevr Barışı Hazırlanışı

Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra, barışı kurma hazırlıklarının içine girilmesi doğaldı. Ama barış koşulları üzerinde Anlaşma Devletleri ile bir türlü uzlaşmaya varılamıyordu. Damat Ferit'e gelinceye kadar hükümetler Ateşkes Anlaşmasını "eksiksiz" olarak uygulamak için uğraşıyorlar ve sadece İstanbul ile Anadolu'nun önemli bir bölümünün elde kalması, ancak bağımsızlıktan özveride bulunulmaması gibi son derece yumuşak önerilerde bulunuyorlardı. Ama bu kadar hafif öneriler dahi kabul edilmiyordu. Anlaşma Devletleri'nin Paris'te yürüttükleri barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin parçalanması çoktan kabul edilmişti. İşte pasif olmakla birlikte yurtsever Osmanlı hükümetleri bunun farkında değildiler. Onlar hala anlaşmak yolunda ilerlemek istiyorlardı.

Bu hükümetlerin olumlu bir sonuç alamamaları üzerine 1919 yılı Mayıs ayında sadrazamlığa getirilen Damat Ferit, Paris'teki barış görüşmelerine katılmış; ama başarı sağlayamamıştı. Anlaşma Devletleri Anadolu'daki hareketten kuşku duyuyorlar ve bunun giderilmesini Osmanlı Hükümetine bırakıyorlardı. Ancak direnme hareketleri bitince barış masasına oturulabilirdi.

Osmanlı Hükümeti çaresizlik içinde idi. İşte bu sıralarda Sivas Kongresi kararlarına göre Meclis-i Mebusan'ın toplanması gündeme gelmişti. Bu Meclis'in fazla uzatmadan barış koşullarını kabul edeceği görüşünde olan Anlaşma Devletleri, Damat Ferit'in görevden alınmasına ses çıkarmamışlardı. 1920 yılı Ocak ayında toplanan Meclis-i Mebusan

aslında Misak-ı Milli'yi kabul etmekten başka hiçbir iş yapamamıştı. Ama bu belge, Anlaşma Devletlerinin barış -daha doğrusu devleti parçalama- tasarılarına tamamen tersti. Bu nedenle, bilindiği gibi İstanbul işgal edildi, Damat Ferit yeniden işbaşına geldi.

Bu sırada Ankara'da TBMM açılmış ve çalışmaya başlamıştı. Bu Meclis işleri yine zorlaştıracaktı. Damat Ferit ile İngilizler hummalı bir çalışma ile Meclis'in açılışını önlemeye çalıştılar. Bu arada, 19 Nisan 1920'de San Remo kentinde (İtalya'dadır) toplanarak bir barış antlaşması taslağı hazırladılar. Onlar da artık acele ediyorlardı. Şimdi düşünceleri değişmişti. Barış imzalanırsa Anadolu hareketininin söneceği kuramı ortaya atılmıştı. Görüşmeler sürerken TBMM açıldı. Anlaşma Devletleri temsilcileri de 26 Nisanda çalışmalarını bitirdiler. Osmanlı Devleti'nden bir temsilci çağırarak hazırladıkları taslağı gösterdiler.

Anlaşma Devletlerinin bu davranışları Osmanlı Devleti'ne hiç değer vermediklerinin en açık göstergesidir. Savaştan yenik olarak çıksa bile, bir devletle yapılacak barış görüşmelerine onu temsilcisinin çağrılması hem bir diplomatik ahlak kuralıdır, hem de yenen devletlerin de işine gelir; zira bu yolla bazı gerçekleri öğrenme fırsatı çıkabilir. Ama, San Remo'da verilen kararlar Paris'te Osmanlı Temsilcisine hiç düşüncesi sorulmadan "tebliğ" edilmiştir. Temsilci Tevfik Paşa idi. Bu yurtsever kişi taslağı görünce, bunun bir yokedilme belgesi olduğunu anladı. İstanbul'a dönünce de böyle bir taslağın kabulü halinde Osmanlı Devleti'nin yaşamının sona ereceğini bildirdi. Bu taslağı Osmanlı Hükümeti temmuz ayı içinde yanıtlamıştır. Yanıt için çalışılırken Yunanlıların 22 Haziran saldırısı başlamıştı. Bu yolla, hazırlanan taslağın tartışmasız kabulü için baskı yapılıyordu.

Bu baskıya rağmen Osmanlı Hükümeti'nin barış taslağına verdiği yanıt ilginçtir. Yunan saldırısının başarı ile sürdüğü sırada gönderilen bu yanıt Anadolu ve Doğu Trakya üzerindeki isteklerin kabul edilmez olduğu yolundadır ve beklenmeyen bir cesaretli üslupla yazılmıştır. Yanıtta Misak-ı Milli'nin bir ölçüde etkisi görülüyor: Türklerin oturmadığı topraklar bırakılıyor; ama asıl yurdun parçalanması kabul edilmiyordu. Buna karşılık kapitülasyonların sürmesine ses çıkartılmıyordu.

Barış Antlaşmasının Kabulü ve İmzalanması

Anlaşma Devletlerinin bu yanıta verdikleri cevap diplomatik açıdan yüz kızartıcıdır. Herşeyden önce Osmanlı Hükümeti'nin yanıtı hiç dikkate alınmamıştır. Karşı yanıt yazısında Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak savaş suçlusu sayıldığı, bu nedenle en ağır biçimde cezalandırılacağı açıkça belirtilmektedir. Bu yazıdan aldığımız şu satırların her Türk tarafından dikkat ve ibretle değerlendirilmesi gerektir: "... 'Osmanlı Devleti'nin' sorumluluğu o kadar geniştir ki, bu sorumluluk Anlaşma Devletleri'nin Osmanlı ordularına karşı elde ettikleri zaferin gerektirdiği özverilerle ölçülemez. Büyük bir deniz ulaşım yolunu kapayarak, bir yandan Rusya ve Romanya'nın, öte yandan bunların batısındaki bağlaşıklarının ulaşımını kesmekle Türkiye, savaşın en az iki yıl uzamasına ve Anlaşma Devletlerinin milyonlara varan insan yaşamı ile yüzlerce milyarlık yitiklere uğramalarına yol açmıştı. Sonsuz ve sınırsız yitikler karşılığında dünyanın özgürlüğünü yeniden kurmuş olanlara (yani Anlaşma Devletlerine) Türkiye'nin vermek zorunda bulunduğu tazminat kendisinin ödeyebileceğini çok aşmaktadır..." Özellikle bu son cümlenin anlamı çok açıktır. Savaş suçlusu sayılan Osmanlı Devleti artık yok olmuş düzeyine indirilmektedir... Şimdi şöyle düşünebiliriz: İlk yanıtını oldukça cesur biçimde vermiş olan Hükümetin Misak-ı Milli sınırlarında direnmesi gerekmez miydi? Nasıl olsa yitirilecek bir şey kalmamıştı. Hiç olmazsa kişilik gösterip, tarihe son bir diplomatik cesaret örneği verilemez miydi? Ne yazıktır ki böyle olmadı. Anlaşma Devletleri barış taslağının on gün içinde kabulünü istemişlerdir. Artık hiçbir direnme gücü kalmayan Hükümet vereceği korkunç karara başkalarını da ortak etmek istedi. Bir Yüksek Kurul (Saltanat Şurası) oluşturuldu.

Bu Kurula, Devlet'in İstanbul'daki bütün ileri gelenleri çağrılmışlardı. Kurul üyeleri 22 Temmuzda, Saray'da padişahın başkanlığında toplandılar. Barış taslağı ve yukarıda bir parçasını verdiğimiz kesin yanıt görüşüldü. Taslağı kabulden başka bir çare kalmadığı kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti'nin bu yok oluş kararına yalnız bir eski asker, Ferik Rıza Paşa katılmamış, diğerleri taslağın kabulü için oy vermişlerdir. Bu karar üzerine Paris'e giden Damat Ferit başkanlığındaki kurul 10 Ağustos 1920'de, Paris'in Sevres adlı semtindeki bir porselen fabrikasında Barış Antlaşmasını imzalamışlardır.

Sevr Barışı'nın Hükümleri

Sınırlar

Bu barış Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Yugoslavya) ve Çekoslavakya arasında imzalandı. Daha önce hazırlanan San Remo Taslağı çok önemsiz birkaç değişiklikle hemen hemen aynen Antlaşmanın metni oldu.

Bu barışla ilkönce Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin bölgeleri ayrılıyordu. Buraları İngilizlerle Fransızlar arasında bölüşülecek ve "manda" altına konulacaktı.

Adana-(Kahraman) Maraş üzerinden Mardin'e kadar gelen çizgi güney sınırımızı oluşturuyordu. Van-Erzincan-Trabzon çizgisinin doğusundaki sınır sonradan kesinleştirilecekti. Ama o bölgeler ilke olarak tamamen Ermenistan'a bırakılıyordu. Ayrıca Van-Diyarbakır yörelerinde Osmanlı Devleti'ne görünüşte bağlı ama tam anlamıyla özerk bir bölge kuruluyordu. Batıya gelince: İzmir ile Kuşadası'nın biraz kuzeyinden başlayarak Tire, Alaşehir, Kırkağaç ve Ayvalık'ın güneyini birleştiren çok büyük bölgenin durumu da şöyle düzenlenmişti: Burası beş yıl süre ile Osmanlı egemenliği altında kalacaktı. Ama yönetim hakkı tamamen Yunanistan'a bırakılmıştı. Bu bölgede yerel bir parlamento kurulacaktı. İşin garipliğine bakınız ki, kuramsal da olsa Osmanlı egemenliğinde kalan bu bölgedeki yerel parlamento Yunan Anayasası'na göre çalışacaktı. Beş yıl sona erince bu parlamento o bölgenin Yunanistan'a katılıp katılmayacağına karar verecekti.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Marmara Denizi sahilleri ve Karesi Yarımadası'nın bir bölümü Anlaşma Devletlerinin ortak yönetimine bırakılmıştı. İstanbul kenti ile çok ufaltılmış çevresi Osmanlı Devleti'nin merkezi olarak kalacaktı. Ama, Osmanlı Hükümeti bu Anlaşma hükümlerini uygulamaz veya savsaklarsa İstanbul'un durumu üzerinde "yeniden

karar" alınacaktı. Osmanlı Hükümeti, niteliği ne olursa olsun bu "kararı" tanıyacağını peşinen kabul etmişti. Elbette bu karar İstanbul'un kesin olarak Türklerin elinden alınması yönünde çıkacaktı. Başkent'in diğer yurt bölgeleriyle bağlantısı kesilmişti. Boğazlar bütün dünya devletlerinin ticaret ve savaş gemilerine açıktı. Hiçbir sınırlama getirilmemişti. Doğu Trakya ise, yukarıda anlatılan Boğazlar Bölgesi ve İstanbul dışında Yunanistan'a verilmişti.

Egemenlik Haklarını Kısıtlayan Hükümler

Osmanlı Ordusu jandarma birlikleri de içinde olarak 50.700 kişiyi geçmeyecekti. Ordunun silah sayısı ve çeşitleri ile cephane miktarları bile belli ölçülerin dışına çıkamayacaktı. Osmanlıların ağır silahlara, savaş gemilerine ve uçaklara sahip olmaları yasaktı. Osmanlı Ordusu, Anlaşma Devletleri subaylarınca eğitilecekti. Zorunlu askerlik hizmeti kaldırılmıştı; gönüllülük esası konulmuştu. Azınlıklara çok geniş haklar verilecek ve hükümet bu açıdan sürekli olarak denetlenecekti.

Ekonomik, yönetsel ve yargısal kapitülasyonlar eskisinden de geniş kapsamlı bir duruma getirilmişti. Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan tam bir güdüm altına alınacaktı. Savaşta zarar görenlere tazminatlar ödenecekti. Sevr Barışından birkaç gün sonra İngiltere, Fransa ve İtalya aralarında ayrı bir anlaşma imzalayarak, Osmanlılara bırakılan ülke parçasını da nüfuz bölgelerine ayırdılar. Her devlet kendine bırakılan bölgenin ekonomisini elinde tutacaktı. Bu bölgeler şöyle saptanmıştı: İç Anadolu'nun güney yarısı ve Akdeniz Bölgesi ile Yunanlılara bırakılan Ege kesimi dışında bütün Batı Anadolu İtalyanların; Silifke- Kayseri-Tokat-Mardin çizgisini içine alan bölge Fransızların; Mardin'in doğusu da İngilizlerin nüfuz bölgeleri oldu.

Sevr Barışının Değerlendirilmesi

Sevr Barışının yukarıda özetlediğimiz hükümleri çok açık bazı gerçekleri vurgulamaktadır. Elden çıkan Arap ülkeleri bir yana, Misak-ı Milli sınırlarına da hiçbir biçimde saygı gösterilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Doğu Trakya, Boğazlar ve içinde padişah oturmasına rağmen İstanbul üzerindeki egemenliği sona ermiştir. Ege Bölgesi'nin yönetimi bütünüyle Yunanistan'a geçmiştir. Burası beş yıl geçince tamamen Yunanistan'ın malı olacaktır. Doğu Anadolu elden gitmiştir. Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümü de özerkleştirilip Anlaşma Devletleri denetimi altına konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin artık bir ordusu da yoktur. Ülke üzerindeki ekonomik denetim tamdır. Azınlıklar, Türklerden daha fazla hakka sahip olmuşlardır. Bu duruma düşmüş bir siyasal varlığa artık "devlet" denilebilir mi? Sevr Barışına karşı TBMM'nin tepkisi çok sert olmuştur. Böyle bir barış tanınmıyordu. Onu imza edenler de "vatan haini" ilan edildiler. Bu sözde "barış" TBMM'nin direnme bilincini bilemiştir.

Diğer yandan bu barışın yürürlüğe girmediğini de belirtmek gerektir. Osmanlı Anayasası'na göre, hükümetçe imzalanan barış antlaşmalarının ilkönce parlamento, sonra da padişah tarafından onaylanması gerektir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine, zaten toplanamaz duruma gelen Meclis- i Mebusan'ı padişah 11 Nisan 1920'de dağıtmış ve bir daha da seçimlerin yapılmasını irade etmemiştir. Parlamentonun onaylamadığı bir antlaşmayı padişahın doğrudan doğruya onaylaması mümkündür. Ama bunun için ilkönce padişah tarafından usulüne uygun biçimde anayasanın değiştirilmesi gerektir. Vahdettin'in böyle bir değişikliği yapması için gerekli hukuksal ortam yoktu. Öyle ise diyebiliriz ki, Sevr Barışı Osmanlı Devleti açısından da hükümsüzdür. Buna rağmen Barışın geçerli olduğu ileri sürülmüş ve uygulanması için Osmanlı Hükümeti sıkıştırılmıştır. Ama Anadolu'daki TBMM'nin günden güne gelişen otoritesi karşısında artık bu barışı uygulamak mümkün değildi.

Anlaşma Devletlerine bakılırsa, bu barış ile yüzlerce yıllık "Doğu sorunu" çözülmüştü. Artık "Türk" ulusu hiçbir biçimde tehlike değildi. Bin yıllık Türk yurdu parçalanmış ve Batı'nın düşleri gerçekleşmişti. Bundan sonra Anadolu'daki güçsüz Türk varlığını iyice eritmek son derece kolaylaşacaktı. Bunun için de Sevr Barışının bir an önce uygulanması gerekti. Ama bu istek hiçbir zaman gerçekleşemedi.

SEVR BARIŞINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Türk Kurtuluş Savaşının en önemli evresine geçilirken imzalan Sevr Barışı ertesinde TBMM açısından iç ve dış olaylar nasıl gelişmeye başlamıştı? Kısaca göz atalım:

İç Durum

Sevr Barışının imzalanması TBMM üzerinde olumsuz etki yapmadığı gibi, mücadele hırsını ve azmini kamçılamıştı. Ama Yunanlıların ileri hareketleri de sürüyordu. Ordunun kuruluş aşaması sırasında Yunanlılar 1920 yılı sonbaharında kendilerine Sevr Barışı ile bırakılan bölgenin de ilerisine geçmişler ve yeniden bir hazırlanma dönemine girmişlerdi. TBMM Hükümeti bu Yunan ileri hareketini dikkatle izleyemiyordu. Bu düşmana karşı sağlıklı bir cephenin oluşturulması için ilkönce Damat Ferit'in, Sevr Barışının imzalamasından sonra iyice artırdığı kışkırtmalar sonucu sürüp giden ayaklanmaları kesin olarak bastırmak gerekti.

1920 yılı ortalarında, ağustos ayının başlarına kadar Yozgat'taki olumsuzluklar dışında hemen hemen bütün ayaklanmalar bastırılmıştı. Bu hareket tam bastırılmıştı ki, Düzce'de ikinci bir ayaklanma çıktı. Ardından eylül ayı başında, Yozgat'ta küllenen ateş yeniden alevlendi. Ekim ayı başında ise Konya ve çevresinde yeni bir karışıklık patlak verdi. Önemli bir başka olay türü de, ulusal ordu içine girmemekte ısrar eden bazı Kuvayı Milliyecilerin durumuydu. Bunlar içinde en güçlü olanlardan Demirci Mehmet Efe de 1920 yılı aralık ayı içinde baş kaldırdı. Ordu içine girdiği takdirde serbest ve rahat davranmak olanaklarını yitireceklerdi.

Bu ayaklanmaların hemen hepsi, aralık ayı sonlarına kadar, yeni kurulmaya başlanan ordunun büyük çabaları ve ordu saflarına isteyerek geçip düzenli birlikler durumunu alan diğer Kuvayı Milliye birliklerinin yardımıyla bastırılmıştır. Yurdun hemen hemen bütün düzeyine yayılan bu ayaklamaların baş sebebi İstanbul'daki Hükümetin Anadolu hareketini Padişah/Halifeye karşı bir baş kaldırma olarak göstermesidir. Yüzlerce yılın getirdiği alışkanlıkların etkisiyle pek çok çevredeki halk, ustaca yapılan bu propagandalara kanıyordu. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını dince "asi" ilan eden padişah kararları, buna dayanılarak verilen idam hükümlerinin her yanda duyurulması da küçümsenmeyecek etkiler yapmıştır. Kuvayı Milliye birliklerinin bazı yörelerde halka sert davranmalarının da ayaklanmalarda ikinci derecede etkisi vardır. Nihayet yerel makamlar ve eşraf arasındaki çekememezlik gibi sebepler de bu tür huzursuzlukların doğmasına yol açabiliyordu.

İşte 1920 yılı içinde bir yandan yepyeni bir ordu kuruluyor, bir yandan bu ayaklanmalarla uğraşılıyordu. Bu işler yanında Doğu'da hızla ilerlemeye başlayan Ermeniler ayrı bir sorun oluşturuyordu. Ulusal ordunun batıda daha çok ayaklanmalar üzerine gönderilmesi Yunanlıların ilerledikleri bölgelerde daha rahat yerleşmelerine, yeni bir saldırı için hazırlanma fırsatı bulmalarına yol açıyordu. Güneydoğu'daki Fransız işgaline karşı ise gerçekten bir destan yazılıyordu. 1920 yılı sonbaharında İstanbul'da izlenen ilginç siyasal gelişmelerden ise yeri gelince söz edeceğiz.

Dış İlişkiler

TBMM Hükümeti'nin 1920 yılı sonbaharına kadar batılı devletlerle bir ilişkisi olmamıştır. Zira Anlaşma Devletleri ile onlara katılmış olan bazı başka devletler Sevr Barışını Osmanlı Hükümeti ile imzalamışlar, TBMM'nin varlığını tanımamışlardı. TBMM "varlığını kanıtlayacak" işler başarmadıkça da durum böyle kalacaktı.
Doğuda ise durum değişikti. TBMM'nin ülkesine en yakın büyük devlet Sovyet Rusya idi.

1917 yılı sonunda çıkan bir ihtilal ile Rusya'da yeni bir rejime dayanan devlet kurulduğunu biliyorsunuz. Tarihteki ilk "komünist" devlet olan bu siyasal varlık doğar doğmaz, Anlaşma Devletleri grubundan ayrılmış ve Bağlaşma Devletleriyle 1918 yılı İlkbaharı başında ayrı bir barış yaparak savaştan çekilmişti. Rusya'nın yeni önderleri rejimi yerleştirebilmek için bu yola başvurmuşlardı. Zira Rusya'da tarihin gördüğü en büyük ve kanlı iç savaş başlamıştı. Yeni rejimi tanımayan Anlaşma Devletlerinin de desteklediği, Çarlık yanlılarının çıkardığı bu iç savaş Rusya'nın durumunu çok güçleştirdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin batılı emperyalistlerce parçalanmaya başlanmasını Rus önder kadrosu büyük bir kuşku ve endişe ile karşıladı. Boğazların ve Anadolu'nun batılı emperyalist devletlerin eline geçmesi yeni rejimleri için bir tehlike idi. Rus önder kadrosu bu nedenle Anadolu'daki kurtuluş hareketini kendilerini bu tehlikeden koruyabilecek bir nitelikte gördüler. İki yeni rejim kadrosu arasında bir yakınlaşma başladı. TBMM dışişleri bakanı ve bir kurul Moskova'ya gittiler. Bir süre sonra Sovyet Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıdığını açıkladı.

Yeni rejim Çarlık Rusya'sının imzaladığı bütün anlaşmaları da geçersiz saymıştı. Ruslar artık Türkiye üzerindeki tarihsel isteklerinden vazgeçmişlerdi. Ne kadar güçsüz durumda olursa olsun, Rusya her zaman büyük bir devlet sayılmıştır. Şimdi bu büyük devlet TBMM'nin hedefini benimsediğini belirtiyor ve tarihsel isteklerinden vazgeçiyordu. Bu TBMM için gerçekten çok önemli ve olumlu bir durumdur. Sovyet Rusya ile böylece başlayan ilişkiler TBMM ordularının Ermenistan üzerinde sağladığı zaferden sonra iyice gelişti. Çünkü bu başarı TBMM'nin ciddi ve gerçekçi bir siyaset çizdiğini, giderek de güçlendiğini gösteriyordu. Bu yolda gelişen ilişkiler, yalnızlığa itilmiş iki yeni rejim için de son derece yararlı sayılmalıdır. Salt karşılıklı çıkarlar açısından da olsa TBMM Hükümeti ile Rusya arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş bulunuyordu.

DOĞU CEPHESİNİN KURULUŞU VE İLK BÜYÜK BAŞARI

Düzenli Ordumuzun ilk büyük başarısı Doğu Cephesinde kazanıldı. Bu, Ermenilerin kesin olarak yenilgiye uğratılması olayıdır ve Kurtuluş Savaşımıza yepyeni bir yön vermiştir.

Ermeni Sorunu

Kafkasya'nın güneyinden başlayarak Çukurova'ya kadar uzanan geniş büyük bir bölgede dağınık yerlerde serpiştirilmiş biçimde varlıklarını sürdüren Ermeniler, Osmanlı yönetimi altında yüzlerce yıl rahat ve huzur içinde yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'ne candan bağlı olan ve bu nedenle "teba-i sadıka" (sadık uyruklar) adını alan bu topluluk, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet için çok değerli yöneticiler, adalet adamları da yetiştirip Türklerle aynı ulustanmış gibi yanyana yaşamışlardır.

Bu topluluk 19.yüzyılın sonlarına doğru özellikle Rusların, onlarla birlikte İngilizlerin kışkırtmaları ile yavaş yavaş kıpırdanmaya başladılar. Doğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti'nden kopartmak ve kendi nüfuzu altında bir Ermenistan kurmak Rusya'nın çıkarlarına çok uygun düşüyordu. Ruslar, Balkanları parçalayıp İstanbul ve Boğazlara daha rahat sahip olmak istiyorlardı. Doğu Anadolu da parçalanırsa hem Osmanlı Devleti iyice zayıflayacak, belki yok olacak, hem de Boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkan Rusya, Doğu Anadolu üzerinden Basra Körfezine de inebilecekti. Rusların bu siyasetlerini tehlikeli gören İngilizler onları yalnız bırakmamak için, Ermenileri kendi yanlarına çekebilecek çalışmalar içine girmişlerdi. 20.yüzyıla doğru, İngilizlerin Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde giderek serbest bırakmaya başladığını görüyoruz. Şimdi Rus ve İngiliz kışkırtmaları Ermeniler üzerinde aynı yönde birleşmişti.

Aslında Güney Kafkasya'da yaşayan Ermeniler Rusya'nın sınırları içindeydiler. Sayıları çok fazla olup hepsi Rus yurttaşı idiler. 1878 Berlin Barışı ile Kars, Ardahan ve Batum da Ruslara geçmiş, oradaki Ermeniler de Rus yurttaşı olmuşlardı. Berlin Barışı Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı dikkatli davranması, onlara ayrıcalıklar vermesini buyuruyordu. İşte bu yolla Ruslar ve İngilizler, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ermenileri kendi davalarına kazandırmak için çok elverişli diplomatik olanaklar da bulmuşlardı. Şurasını belirtmekte yarar vardır: Ermeni topluluğunun büyük çoğunluğu bu kışkırtmalara uymamıştır. Ama Rusya'da eğitilmiş Ermeni çeteleri Osmanlı ülkesine sokulmuş ve bunlar büyük karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı. Hatta önemli bir sayıda Ermeni azınlığının yaşadığı İstanbul'da bile Ermeni taşkınlıkları göze çarpıyordu. Öyle ki Osmanlı padişahına (II. Abdülhamit'e) suikaste girişecek derecede ileriye gitmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Doğu Anadolu'da Ruslara karşı büyük bir cephe açıldı. Bu cephedeki çarpışmalara Ruslar ülkelerinden getirttikleri Ermeni birliklerini sokmuşlar ve onları pek çok yerde kullanmışlardır. Bu birliklere Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı Ermeni grupları da katılmıştı. Ruslarla savaşırken Osmanlı ordusu bir yandan da bu kendi yurttaşlarıyla uğraşmak zorunda kalıyordu. Rusların Doğu Anadolu'daki hızlı ilerleyişlerinde bu tür eylemlerin de etkisi inkar edilemez. Böyle davranışlar Doğu Anadolu'nun savunmasını zorlaştırıyordu. Bu haklı gerekçeye dayanarak hükümet, savaş bölgelerinde veya oralara çok yakın yerlerde yaşayan Ermeni yurttaşları başka yerlere geçici olarak göç ettirdi. 1915 yılında başlayan bu göç ile Ermeniler Suriye ve Lübnan'a yerleştirildiler. Hiç kuşkusuz bu zorunlu göç sırasında doğa koşulları, eşkıyalık gibi hareketler Ermenilere zararlar vermiştir.

Ama unutulmasın ki aynı zorluklarla oradaki Türkler de karşı karşıya idiler. Yine anımsatmakta yarar vardır: Ermeniler Ruslarla işbirliği yapmasa idi bu göç işine de gerek kalmazdı. 1917 Sonbaharında Rusya'da büyük bir ihtilalin çıktığını biliyorsunuz. Yeni kurulan rejimin yöneticileri Kafkas Bölgesini boşaltmak zorunda kaldılar. Zira iç savaş nedeniyle

asıl yurtlarında çarpışmaları gerekiyordu . Bunun üzerine orada yaşayan ve yüzlerce yıl Rus baskısı altında bunalan üç ulus bağımsızlıklarını ilan etti. 1917 yılı aralık ayında yaşamları çok kısa sürecek üç yeni devlet doğdu: Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan... Ruslar Doğu Anadolu'dan da çekilmişlerdi. Oralara Türk birlikleri henüz yetişemedikleri için meydanı boş bulan Ermeni birlikleri Erzincan'a kadar ilerlediler ve anlatılması zor zulümler yaptılar. Ama bir süre sonra yetişen Osmanlı ordusu Ermenileri Doğu Anadolu'dan çıkarttı ve geçici olarak durum düzeldi.

Mondros Ateşkesi imzalanınca Osmanlı orduları, önce Kafkasları, sonra da Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerini boşaltmak zorunda kaldılar. Türk birliklerinin çekildiği yerler Ermenilerce yeniden işgal ediliyordu. Bu durumda Doğu Anadolu halkı kendi başının çaresine bakmak zorunda kaldı ve daha 1919 yılının başlarında silahlı mücadeleye geçilerek Ermenilerin ilerleyişi durdurulmaya çalışıldı. Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerini uygulamak için Erzurum'daki 15.Kolordu komutanlığına atanan Kazım Karabekir Paşanın bu birliğini terhis etmediğini biliyorsunuz. Bu tutum Doğu Anadolu halkını bir ölçüde ferahlatıyordu. Erzurum Kongresi'nin de baş amacı Doğu Anadolu illerini Ermenilere karşı korumak için örgütleşmekti. Artık yeni kurulan Ermenistan Devleti ile de bir savaş kaçınılmaz duruma geliyordu.

Ermenistan ile Savaş

Ermenilerin Doğu Anadolu üzerindeki istekleri başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bütün Anlaşma Grubunca destekleniyordu. Anlaşma Devletlerinin bu tutumu Ermenileri iyice şımartıyordu. Ermenistan Paris barış görüşmelerini yönetenlere başvurarak Kafkas Dağlarının güney eteklerine kadar uzanan Mersin- Amasya-Giresun çizgisinin doğusu istemiştir. Bu isteğin gülünç olarak nitelenmesi gerekirken, Paris konferansında Ermeni önerileri görüşülmüş ve onlara çok büyük bir bölge Sevr Barışı ile bırakılmıştır.

TBMM'nin açılmasından da önce Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ile Kazım Karabekir Paşa, Ermeni saldırısını karşılamak üzere gereken önlemleri alıyorlardı. Bu yolla 1920 yılı İlkbaharında başlayan Ermeni tecavüzlerine karşı gelinmiştir. TBMM açıldıktan sonra Ermeni saldırılarında gözle görülür bir artış oldu. Bunun üzerine 1920 yılı Haziran ayında, yani Sevr Barışından önce, TBMM Doğu Cephesini kurdu ve komutanlığına da Kazım Karabekir Paşayı getirdi. **Böylece düzenli ordunun ilk cephesi de açılmış oldu.**

Batıda Yunan saldırısı sürerken ve Kuvayı Milliye birlikleri çözülürken, doğuda Kazım Karabekir Paşa **Ermenilere karşı büyük başarılar kazanıyordu**. 1920 Kasım ayı başında Ermeniler bugünkü ulusal sınırlarımız dışına sürüldüler. Uğradıkları ağır yenilgiler üzerine ateşkes istemek zorunda kaldılar. Böylece 1920 yılı Kasım ayı sonunda Ermenistan savaşı büyük bir başarı ile bitirilmiştir.

Gümrü Barış Antlaşması ve Önemi

TBMM orduları ile ateşkes anlaşmasını hemen kabul eden Ermenilerle barış görüşmeleri hiç geciktirilmeksizin başladı. Gümrü'de yürütülen bu görüşmeler 2/3 Aralık 1920 günü Barış Antlaşmasının imzası ile sonuçlandı.

Gümrü Barışı ile Ermenistan bugünkü Doğu Anadolu sınırlarımızı tanıdı. Ermeni Cumhuriyeti ayrıca Sevr Barışını geçersiz saydığını belirtiyordu. Bu çok yaşamsal hükümden sonra, TBMM Hükümeti, Doğu Anadolu'da yaşayıp da oradan göç etmiş. Ermenilerin diledikleri takdirde üç yıl içinde geri gelip eski yerlerine yerleşebileceklerini kabul ediyordu. Ermenistan Türkiye'ye karşı hiçbir düşmanca harekette bulunmayacaktı. Buna karşılık TBMM Hükümeti, Ermenistan'a istenildiği takdirde askeri ve Siyasal bakımlardan yardım edecekti.

Ana hükümlerini özetlediğimiz Gümrü Barışı TBMM'nin hem askeri hem de siyasal ilk başarısıdır. Bu başarının sonuçlarını şöylece belirtmek mümkündür:

• TBMM Hükümeti doğuda düzenli bir savaş yürütmüş ve onu kazanmıştır.
• O güne kadar TBMM'nin varlığını kabullenmeyen Ermenistan bu tutumunu olumlu yönde değiştirmiştir.
• ErmenilerSevr Barışını tanımadıklarını belirterek, bu Antlaşmayla kendilerine verilmek istenen Türk toprakları üzerindeki isteklerinden vazgeçmektedirler.
• TBMM Hükümeti de Ermenilere dostluk elini uzatmaktadır. Eskiden Türkiye sınırları içinde yaşamış olanların diledikleri takdirde geri dönebilecekleri, bu durumda kendilerine yardımda bulunulacağı belirtilmektedir. Bu hükümle "Ermeni Sorunu" denilen yapay konu da kapanmış bulunmaktadır.
• Bu Barış ile TBMM devletlerarası alanda varlığını ilk kez kanıtlıyor. TBMM Hükümeti'nin ayrıca, dilediği takdirde Ermenistan'a yardım edeceğini belirtmesi bu Antlaşmanın değerini iyice artırmaktadır. TBMM bir devlet olarak varlığını bu hüküm ile pekiştirmektedir.
• Çok önemli bir başka nokta da antlaşmada "Osmanlı Devleti" adının kesinlikle geçmemesidir. Metinde TBMM'nin kurduğu devlet "Türkiye" adıyla anılmaktadır. Tarihte bir Türk Devleti, uluslararası bir antlaşmada ilk kez "Türklüğünü" vurguluyor. Bu gerçek bir devrim sayılabilir. Gümrü Barışının imzalanmasından kısa bir süre sonra Gürcistan ile de anlaşıldı ve Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra bu devletçe işgal edilen Ardahan ve Artvin geri alındı (23 Şubat 1921). Birkaç hafta sonra da yine Gürcistan'ın elinde bulunan Batum bize geçti. Bu kent bugün sınırlarımız içinde değil. Çünkü siyasal koşullar gereği ileride barışçıl bir biçimde Rusya'ya verilmiştir.

Kısaca tekrar üzerinde durmak gerekirse, şunların özellikle üzerinde durabiliriz: Gümrü Barışı ile Doğu Cephesi kapanmış, buradaki tehlike sona ermiştir. Askerlik açısından bu elbette çok sevindiricidir. İç Anadolu'daki ayaklanmalara, batıda Yunanlılara, güneydoğuda Fransızlara karşı çarpışan birlikler belli bir ölçüde ferahlamıştı. Pontus'ta arada bir alevlenen ayaklanma ile ileride TBMM Hükümetine karşı gelecek Çerkez Ethem dışında bütün ayaklanmalar 1920 yılı sonunda bastırılmıştı. Artık Batı'da Yunanlılara karşı olan cephemizde bir rahatlık sağlanabilirdi.

KURTULUŞ SAVAŞI -10

(1921 Yılı Başından Mudanya Ateşkes Anlaşmasına Kadar) (İkinci Bölüm)

1920 YILININ BİTİŞİNE DOĞRU SİYASAL GELİŞMELER

Gümrü Barışı, Kurtuluş Mücadelemizin bir dönüm noktasıdır ve 1920 yılının son ayının başında imzalanmıştır. Bu Antlaşma kuşkusuz çok önemli sonuçlar getirmişti. Bu sonuçları daha iyi anlayabilmek için, 1920 yılının sonbaharına doğru biraz geriye dönmek ve olaylara kısaca bakmak gerekiyor:
Sevr Barışının imzalanmasına kadar İngilizler, Fransızların desteği ile İtalyanları son kez ikna ederek bu antlaşmaya katılmalarını sağlamışlardı. Ama 10 Ağustos 1920'de barışın imzalanması aslında Anlaşma devletleri için de tam bir diplomatik zafer oluşturmuş sayılmazdı. Şimdi, İngilizlerle bir türlü anlaşamayan İtalyanlar, yavaş yavaş kendilerine eğilim gösteren Fransızlarla birlikte düşünerek bu barışın uygulanabilip uygulanamayacağı hakkında kuşkular duymaya başlamışlardı.
Bu kuşkuların bir bölümünü daha önceki açıklamalarımızdan çıkartmış olmalısınız. Ama bunları bir kez daha tekrarlamakta yarar vardır.
• SevrBarışı imzalanmıştı; ama hukuksal olarak yürürlüğe girmemişti. Zira geçen bölümde de anlattığımız gibi, bu barış toplantı halinde bulunmayan Osmanlı Parlamentosu tarafından onaylanamamıştı.
• TBMM Hükümeti Doğu'daki Ermeni saldırılarını durdurmaya başlamıştı. Bu işgalci güce karşı Türk Ordusu zaferler kazanma aşamasına girmişti. Diğer yandan Güneydoğu'da Fransızlara karşı direnme öylesine başarılı sonuçlar veriyordu ki, Fransız askerleri, yurtlarından binlerce kilometre uzak bu topraklarda ne işlerinin olduğunu kendilerine sormaya, demokratik yapılı Fransız kamuoyu da bu konuda neler kazanılacağı ama karşılığında neler yitirileceğini tartışmaya başlamıştı. İtalyanlara karşı bir direnme yoktu. Zira onlar bulundukları bölgede halkı barışçıl yollarla kazanmak istiyorlardı. Ama, onlar uzun vadeli düşündükleri zaman bu yöntemin de çıkmaz bir yol olduğunu kavrıyorlardı.
• İşte Anadolu'da oluşan böyle bir gücün karşısında Sevr Barışının uygulanabilirlik derecesi aklı başında Fransız ve İtalyan diplomatlarınca sorgulanmaya başlandı.
1920 yılının eylül ayı, bu pürüzlerin nasıl giderilebileceği yolunda çalışmakla geçti. Sonuçta, Damat Ferit Hükümeti'nin başarısız olduğuna karar verildi. Bu Hükümet Sevr Barışını kağıt üzerinde imzalamaktan başka bir iş yapamamıştı. Anadolu hareketine karşı girişimleri sonuç vermemişti. Damat Ferit'i bir süre tutan İngilizler bile şimdi daha "ılımlı" bir Osmanlı Hükümetini işbaşına getirmeyi düşünmeye başladılar. Zira artık onlarda da Ankara inandırılmadan Sevr Barışının uygulanamayacağı düşüncesi yer ediyordu.

Şimdi şöyle bir taktik uygulayacaklardır. Ankara'ya karşı acımasız tavırlarıyla kendini gösteren Damat Ferit gidecek, onun yerine yumuşak tutumlu bir hükümet getirilecekti. Bu Hükümet barışın uygulanması için Ankara'yı inandırmaya çalışacaktı. Anlaşma Devletlerinin bu kararına Vahdettin başlangıçta direnmiştir. Bu hükümdar Damat Ferit'in görevden alınması durumunda tahtı bırakacağı tehdidini savurdu. Acaba bu tutumu Damat Ferit'e karşı duyduğu vefadan mı kaynaklanıyordu? Bilinmiyor. Ama herhalde Vahdettin bu değişiklik olursa Anadolu hareketinin başında bulunanların kendi tahtını da bırakmasını isteyebileceklerini, yerine daha anlayışlı bir padişahın getirilebileceği endişesini taşımış olabilir. Vahdettin bu inadını 16 Ekim gününe kadar sürdürdü. O gün Damat Ferit İngilizlerin baskısına dayanamayarak istifa etti. İşin garibi, eniştesini böylesine savunan padişah bu istifaya hemen "evet" dedi ve eski sadrazamın yerine ılımlı kişiliği ile tanınan "Tevfik Paşa"yı getirdi. İkinci kez hükümet kuran bu kişi, Osmanlı Devleti'nin son başbakanıdır.

TBMM'nin hiçbir üyesi Sevr Barışını en küçük bir ayrıntısında bile kabul etmiyordu. Durum böyle iken İngilizlerin TBMM üzerinde "ılımlı bir baskı" kurarak bu Barışı nasıl kabul ettirebilecekleri hakkında herhalde hiç gerçekçi olmayan düşünceleri vardı. Demek ki Anadolu Hareketinin "tam bağımsızlık ve yurdun bölünmezliği" ilkelerine ne kadar bağlı olduğu kavranamamıştı. Bununla birlikte, birkaç ay öncesine kadar en ağır sözlerle hücum ettikleri TBMM Hükümetini "uzlaşılabilir" bulmaları ve bu uğurda Damat Ferit'i harcamaları, olumlu bir gidişin ilk belirtileridir. Yeni kurulan hükümet, TBMM ile anlaşmak istiyordu. Bu amaçla eski Osmanlı başbakanlarından olup da şimdi yeni kabinede bakanlık yapan Ahmet İzzet ve Salih Paşalar TBMM Hükümeti ile görüşmek istediklerini bildirdiler. Mustafa Kemal Paşa böyle bir kurulun kendisiyle görüşmesine razı oldu. Daha işgal edilmemiş olan Bilecik'te, İstasyon binasında, 5 aralık 1920'de ünlü "Bilecik Görüşmesi" yapıldı. Görüşmeler sonunda iki yanın da anlaşmaları için en küçük bir umut pırıltısının bulunmadığı anlaşıldı. Toplantı sonuçsuz kaldı. Mustafa Kemal Paşa, Kurul üyelerini, kendi iradeleri dışında Ankara'ya getirdi. Belli ki, saygı duyduğu bu değerli devlet adamlarına Ankara davasını yerinde anlatmak ve onlardan yararlanmak istiyordu. Ama paşalar bu "olup bittiye" razı gelmediler ve kendi hükümetlerine bağlı olduklarını söylediler. Bunun üzerine onların İstanbul'a dönmelerine izin verildi.

İngilizler, TBMM Hükümetini zorlayabilmek için bazı yeni hazırlıklar içine de girdiler. 1920 yılının sonlarında, Batı Cephesinde Çerkez Ethem ayaklanma hazırlıkları içindeydi. Bu durumdan yararlanmaları için İngilizler Yunanlıları kışkırttılar. Yeni bir Yunan saldırısı, Çerkez Ethem'in ayaklanmasıyla birleşirse, TBMM'nin işini çok zorlaştırabilirdi. Böylece, Damat Ferit'in çekilmesi İstanbul'daki güçlerin henüz bir gerçek değişiklik içine girdiklerini göstermiyordu. Diğer yandan askeri etkinlik artık Batı Cephesi'ne kaymaya başlamıştı. Zira Gümrü Barışı ile Doğu Cephesi kapanmıştı. Şimdi, Batı Cephesi'nde gelişecek büyük olayları görmeden önce, diğer cephelerde, 1921 yılı ortalarına kadar göze çarpan gelişmeleri gözden geçireceğiz. Sonra da Batı Cephesine eğileceğiz.

SAKARYA SAVAŞINA KADAR BATI CEPHESİ DIŞINDAKİ CEPHELERDE DURUM

Güney Cepheleri

Fransızlarla Çarpışmalar

Güneyde, Fırat Irmağı'nın doğusunda kalan bölgeye İngilizler yerleşmişti. Oralarda Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra askeri etkinlikler pek göze çarpmaz. Ama Fırat Irmağı'nın batısında Fransızlara bırakılan bölgelerde daha 1919 yılı başlarında Kuvayı Milliye etkinliğinin görüldüğünü biliyorsunuz. İngilizlerden devraldıkları bu bölgeleri zorla el erinde tutmak isteyen Fransızların daha TBMM açılmadan 11 Şubat 1920'de (Kahraman)Maraş'tan, 10 Nisan 1920'de ise (Şanlı) Urfa'dan kovulduklarını belirtmiştik. (Gazi)Antep'i 1920 yılı Nisan ayı başlarında kuşatan Fransızlar bu kenti ancak 11 ay sonra, 9 Şubat 1921'de alabilmişlerdir. Düzenli bir orduyla saldıran Fransızlara karşı yöre halkının kurduğu Kuvayı Milliye'nin bu başarısı gerçekten övülmeye değer. Hem sözünü ettiğimiz bölgelerde, hem de biraz daha güneyde, Çukurova'da düzenli ordumuza mensup ufak güçler ile Kuvayı Milliye birlikleri Fransızlara karşı

öylesine başarılı savaşlar vermiş, onları öylesine korkunç zararlara uğratmışlardır ki, Sakarya Savaşı sırasında o cephe durgunlaşmış, birkaç ay sonra da, biraz ileride göreceğimiz gibi, kapanmıştır.

İtalyanların Durumu

İtalyanlar Güneybatı'da, Antalya'dan Milas'a kadar olan yöreye yerleşmişlerdi. Ama onlara karşı ciddi sayılacak hiçbir direnme hareketi göremiyoruz. Bildiğiniz gibi, Birinci Dünya Savaşı sürerken bütün Ege Bölgesinin İtalyanlara verilmesi kararlaştırılmıştı. Ama daha sonra bundan vazgeçilmişti. Asıl Ege Bölgesi Yunanlılara verilince, İtalyanlarda İngiliz siyasetine karşı büyük bir tepki doğdu. Bu nedenle Yunanlılara karşı direnen Kuvayı Milliye, İtalyanlardan ilgi görmüştür. Bazen, Yunanlıların önünden geri çekilmek zorunda kalan Kuvayı Milliye birliklerinin İtalyan bölgesine sığındıkları söylenir. İtalyanlar kendilerine bırakılan bölgede, bir işgal gücü gibi davranmayıp, sempati toplamak ve bu yolla ekonomik nüfuz kurmak istiyorlardı. Bundan dolayı halka sözüm ona bir dost gibi davranmaya çalışıyorlardı. Hatta köylülere kredi vererek, hastane hizmeti getirerek olumlu davranışlar sergilemek istiyorlardı. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı tarihimizde İtalyanlara karşı kurulan bir cephe yoktur. Bu bölgelerde elbette bazı ufak sürtüşmeler görülmüştür; ama bunlar örneğin Fransızlara karşı gösterilen direnmeyle karşılaştırılamaz bile. Hele Sakarya zaferinin kazanılmasından sonra İtalyanlar kendi bölgelerini sessiz sedasız boşaltmışlardı. İtalyan işgallerinin niteliğini açıklayınız.

İç Cephe

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ulusal direnişe karşı, özellikle İstanbul Hükümeti'nin kışkırtmaları ile önemli ayaklanmalar çıktığını biliyorsunuz. Bu ayaklanmarın bastırılması, ulusal davanın kazanılması için önkoşuldu. Bu nedenle ayaklanmaları bastırabilmek için gerek Kuvayı Milliye, gerek düzenli ordu birlikleri zaman zaman asıl düşmanı ihmal etmeyi göze alarak ulusal kurtuluşun anlamını kavrayamayan öz kardeşleriyle çarpışmak zorunda kalmışlardır. Ulusumuzda sağduyunun giderek kendini göstermesi, birlik bilincinin güçlenmesi ile 1920 yılının sonlarına doğru İç Cephe kapanmıştır. Biraz ileride değineceğimiz Çerkez Ethem olayı ise hem İç Cepheyi, hem de Batı Cephesi'ni ilgilendirmektedir.

Doğu Trakya'daki Durum

Doğu Trakya'nın batıda bulunduğunu biliyorsunuz. Ama bu yörenin Anadolu'daki Batı Cephesi ile bir ilişkisi yoktur. Güçlü İngiliz kara birlikleri ve donanması tarafından işgal edilen Boğazları geçip Trakya'ya yardım ulaştırmak olanaksızdı. Bundan dolayı, Mondros Ateşkes Anlaşması imza edildiği sırada orada bulunan önemli bazı birliklerimiz her açıdan desteksiz kalmışlardır. 1920 yılı yaz aylarında başlayan büyük Yunan saldırısı sırasında Doğu Trakya da işgal edilecek yerler içine alınmıştı. Buradaki birliklerimiz saldırı sırasında, çarpışarak Birinci Dünya Savaşındaki bağlaşığımız Bulgaristan'a sığındılar. Orada barınan ve güçleri günden güne azalan bu birliklerimiz arada bir Doğu, bazen de Batı Trakya'daki Yunun kuvvetlerine gerilla çarpışmaları yaparak zarar vermişler, ama burada Kurtuluş Savaşı sona erinceye değin bir cephe açılamamıştır.

BATI CEPHESİNDE SAVAŞIN GELİŞİMİ VE SİYASAL OLAYLAR

Doğuda Ermenilere karşı kazanılan başarılar, Güneydoğuda Fransız ilerleyişinin yavaşlatılması ve hatta pek çok yörelerde durdurulması üzerine Kurtuluş mücadelemiz, Batı Cephesinde bir Türk-Yunan Savaşı durumuna dönüştü. Ama, bu cephede düşmana karşı düzenli savaş başlarken, en son ve en büyük ayaklanmanın da bastırılması gerekiyordu.

Çerkez Ethem Olayı ve Birinci İnönü Savaşı

Batı Cephesinde düzenli ordumuzun giriştiği ilk askeri etkinlik, Yunanlılara karşı değil, Kuvayı Milliye'nin en ileri gelen kişilerinden Çerkez Ethem'e karşı oldu.

Kurtuluş mücadelemizin en bunalımlı zamanlarında, kendisine çok bağlı adamları ile Kuvayı Milliye'ye katılan Çerkez Ethem, ilkönce Heyet-i Temsiliye'nin, sonra da TBMM'nin vazgeçemediği bir güç durumuna erişti. Özellikle ayaklanmaların bastırılmasında önemli hizmetleri görüldü. Ama düzenli ordu kurulmaya başlanınca, bundan hoşlanmadı. Çerkez Ethem'e göre kendisinin komuta ettiği gibi oynak, hareketli birlikler geniş yetkilerle donatılmalı, hem savaşmalı, hem de bulundukları yerlerde siyasal otorite sahibi olup oraları yönetmekte idi. Ama bu düşünceleri, TBMM Hükümeti'nin amaçlarına tamamen zıttı. Çerkez Ethem düşündüklerini gerçekleştiremeyince kendisine çok bağlı olan kardeşleri ile birlikte TBMM'yi kötülemeye, bu tür çalışmalarla kurtuluşun sağlanamayacağı yolunda olumsuz propagandalar yapmaya başladı.

Ulusal Ordu'nun kuruluşu tamamlandıkça Ethem, kendisinin üstü durumunda bulunan komutanları dinlememe, onları saymama yoluna saptı. Ordu günden güne güçleniyordu. Böyle giderse eski saygınlığı yok olacaktı. Bu da işine gelmiyordu. Çünkü o güne kadar hep başına buyruk davranmış, güçlü olduğundan şımarmıştı. Ethem, kendi düşüncelerini uygulayabilmek için bir aralık Mustafa Kemal Paşayı bile tutuklamaya kalktı. Ama bu işi başaramadı. Çareyi tekrar cepheye dönmekte buldu. İlkönce kendisi gibi inatçı bir eski Kuvayı Milliyeci olan Demirci Mehmet Efeyi kışkırtarak onu ayaklanmaya sürükledi. Bu Efe üzerine birlikler gönderilince, Batı Cephesinin esas merkezinde bir zayıflık belirdi. Bundan yararlanmak isteyen Çerkez Ethem 27 Aralık 1920 günü, Kütahya yöresinde TBMM'ye karşı ayaklanma bayrağını açtı. Bu üzücü olayın daha da acı yanı, Çerkez Ethem'in ayaklanacağını Yunanlılara bildirmiş olmasıdır. Bu haber üzerine çok sevinen Yunanlılar kendileri için elverişli bir durum doğduğunu anladılar ve 6 Ocak 1921 tarihinde bulundukları mevzilerden çıkıp Bilecik-Eskişehir yönüne doğru ilerlemeye başladılar.

Yunanlılar Ege Bölgesinde çok rahat ilerleyip, büyük toprak kazançları edinmişlerdi. Bundan dolayı Sevr Barışı ile kendilerine bırakılan bölge ile yetinemeyeceklerini ileri sürüyorlardı. 1920 yılı sonunda Yunanistan'da hem kral, hem de hükümet değişmişti. Yeni iktidar durumunu sağlamlaştırabilmek için Anadolu üzerinde çok aşırı isteklerde bulunmaya başlamıştı. Bu istekler İngilizlerce destekleniyordu. Zira İngilizler Sevr Barışının uygulanması için yeniden baskı yöntemine dönmeyi arzu ediyorlardı. Bunun sağlanması için de Yunanlıları tekrar bir saldırıya kışkırtmayı hedefliyorlardı. Yunanlılar da buna gerçekten hevesli idiler. İşte Çerkez Ethem olayı Yunanlıların böyle bir saldırı denemesi yapmaları için imkan hazırlamıştır.

Aralık ayı sonunda Çerkez **Ethem ve Demirci Mehmet Efe ayaklanmaları** ile uğraşılırken, Yunanlıların da ilerlemeleri, yeni kurulmakta olan ordumuza çok sıkıntılı anlar yaşatmıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey (İsmet

İnönü), Yunan saldırısının durdurulmasına öncelik verdi. 6 Ocaktan 11 Ocağa kadar merkezi **İnönü kasabası olmak üzere, Bilecik yörelerinde şiddetli çarpışmalar oldu. Bu arada Ethem de Kütahya'ya kadar ilerlemişti.**

İnönü'de büyük özverilerle durdurulan Yunanlılar artık daha ileri gidemeyeceklerini anladıklarından çekilmeye başladılar. Bunun üzerine serbest kalan birliklerimiz Ethem'in üzerine yüklendi; düzenli ordunun saldırısına dayanamayan Ethem kuvvetleri dağıldı. Ethem ve kardeşleri görülmemiş bir iş daha yaparak Yunanlılara sığındılar. Yunanlılar da onları ilkönce İzmir'e sonra da Atina'ya gönderdi. Büyük bir kahraman, vatan haini durumuna düşmüştü.

Birinci İnönü Zaferinin Sonuçları

Yunan saldırısının İnönü'de durdurulması TBMM Hükümetinin otoritesini ve saygınlığını artırmada çok önemli bir etken oldu. Bu zafer üzerine Anlaşma Devletleri arasındaki çekişmeler de iyice su üstüne çıkmıştı. Özel ikle Fransızlarla İtalyanlar yeni Türk Devleti'ni artık görüşülmesi gerekli bir siyasal varlık olarak kabul etmeye başlamışlardı. Sevr Barışı uygulanmak isteniyorsa, TBMM ile anlaşmak, pazarlık etmek gerekti. Giderek İngiliz kamuoyunda da böyle bir eğilim kendini göstermeye başlıyordu. Bütün bu nedenlerle şubat ayı içinde Londra'da "doğu işlerini görüşmek için" bir konferans toplanmasına karar verildi.

Londra Konferansı

Bu konferansa Anlaşma Devletleri, Osmanlı Hükümeti ile bilikte TBMM Hükümetini de çağırmışlardı. Kurulduğu günden beri Anlaşma Devletlerince varlığı hiçbir biçimde tanınmayan TBMM Hükümetinin şimdi Londra'ya çağrılması çok önemli bir aşamadır. Fakat dikkat edilirse, Osmanlı Devleti de bu toplantıya çağrılmıştır. Anlaşma grubu her iki siyasal varlığı biribirine düşürmek ve bu arada kendileri için en elverişli kararlara varma düşüncesini taşımaktadır ki bu, diplomasi oyunlarının kurallarına uygun bir davranıştır.

Ne var ki, bu oyun düşünüldüğü biçimde uygulanamadı. 23 Şubat 1921 tarihinde başlayan görüşmelerde, ilk söz yaşlı Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşaya verildi. Paşa, hiç kimsenin beklemediği bir jest yaptı ve "söz, ulusumun asıl temsilcilerine aittir. Sadece onlar konuşacaktır" dedi. Bu tutumu ile Tevfik Paşa, Anadolu hareketinin karşısında değil, yanında olduğunu ve **TBMM'nin ulusu temsil edebilecek tek makam olduğunu kabul ediyordu.** Damat Ferit'in davranışlarına göre bu, çok önemli bir gelişmedir. Tevfik Paşa bu tutumu ile karşı tarafın oyununu da bozmuş oldu. Zira toplantıda bir daha hiç konuşmadı. Londra Konferansında İngilizler dostlarını son kez bir arada tutabildiler. Konferansa sundukları öneri, Sevr Barışının ufak bazı değişikliklerini içeren bir metindi. Bunun TBMM temsilcilerince kabul edilmesi imkansızdı. Bundan dolayı konferans birkaç gün sonra dağıldı. Konferans bitince Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri ile, karşılıklılık esasına dayanmayan bazı anlaşmalar imzaladı ise de TBMM eşitliğe dayanmadığı için bu anlaşmaları reddetmiştir.

Başarısızlığına rağmen, Londra Konferansı önemli bir siyasal aşamayı oluşturuyor. Zira, Anlaşma Devletlerinin, Sevr Barışının bazı hükümlerinin artık tartışma konusu edilebileceğini ve bu gibi konularda TBMM Hükümeti ile görüşmeyi kabullenmeleri, bir diplomatik başarı olarak değerlendirilebilir.

Moskova Antlaşması

Londra'daki başarısızlığa karşılık, daha önceki ilişkilerin değerlendirilmesi amacı ile Rusya'ya giden bir TBMM Kurulu, 16 Mart 1921'de Sovyet Hükümeti ile tarihe adı "Moskova Antlaşması" olarak geçen önemli bir belge imzaladı. Ermenilere karşı sağlanılan zaferden sonra, Birinci İnönü savaşının da kazanılması Ruslardaki son duraklamaları ortadan kaldırmıştı. Onlar, daha önceden tanıdıkları TBMM Hükümeti ile sıkı bir işbirliği içine girmeyi kararlaştırdılar. Bu Antlaşmaya göre, Sovyet Rusya, Sevr Barışını kesinlikle tanımıyor ve TBMM Hükümetine her türlü maddi ve siyasal destek vermeyi yükümleniyordu. Şu duruma göre, Birinci İnönü Zaferi TBMM Hükümetine hem o zamanın koşulları içinde sağlam bir bağlaşık kazandırmış, hem de Anlaşma Devletleriyle görüşme masasına oturabileceğini göstermiştir. Bu nedenle artık TBMM kendisini dünyaya açmaktadır.

TBMM'nin İlk Anayasası

TBMM kurulduğu günden itibaren ulus egemenliğini kendi varlığı için tek ve vazgeçilmez esas olarak kabul etmiş, verdiği kararlar, çıkardığı yasalarda "meclis hükümeti sistemi"ni de benimsediğini göstermişti. TBMM'nin açılmasıyla ilgili ünitemizde bu konuda yeterli bilgiler verilmişti. Yine o bilgiler arasında Meclis'in kuruculuk yetkisini kullanarak 20 Ocak 1921'de ulus egemenliğine dayanan ilk anayasamızı yaptığı da belirtilmişti. Bütün eksik noktalarına rağmen bu anayasa ile, TBMM daha düzgün bir hukuksal-siyasal yapı kazanmıştır. 1922 ve 1923 yıllarında geçirdiği değişiklikler bu Anayasa'ya yeni bazı yapısal özelikler getirdi. Bu konulara yeri gelince değineceğiz. Burada söylenilmesi gerekli olan, Birinci İnönü Savaşı sonunda devlet yapısında da önemli gelişmelerin meydana gelmesidir.

İkinci İnönü Savaşı

Yunanlılar uğradıkları başarısızlığı örtmek için, İnönü ve çevresindeki çarpışmaların, yeni kurulan Türk Ordusunun gücünü ölçmek için yapılmış bir deneme olduğunu ileri sürüyorlardı. Londra Konferansında reddedilen barış tasarısının kabulünü sağlamak için Yunanlıların bu kez daha geniş çaplı bir saldırı yapıp, bunda başarı kazanmaları gerekiyordu. Bu nedenle, ilk savaşın yorgunluğunu henüz üzerinden atamamış olan Türk Ordusu üzerine, aynı mevzilerden, ancak daha güçlendirilmiş birliklerle harekete geçtiler. İnönü yöresine doğru 23 Martta saldırı başladı. Batı Cephesi Komutanı ve artık generalliğe yükseltilmiş olan İsmet Paşa komutasındaki birlikler, İnönü merkezinde kanlı direnme savaşları yaptılar. 31 Marta kadar süren Yunan saldırısını yiğitçe göğüsleyen birliklerimiz sonunda onları Afyon-Bozüyük çizgisi gerisine çekilmeye zorladılar. Türk Ordusunun bu yeni başarısı her yanda duyuldu; ulusa moral verdi. Yurtta büyük bir umut rüzgarı esmeye başladı.

Ordumuz geriye çekilen Yunanlıları dağıtabilmek için 15 Nisana kadar, özellikle Aslıhanlar ve Dumlupınar yörelerinde çarpışmaları sürdürdü. Ama üstüste geçirdiği iki önemli savaş nedeniyle yorgun düştüğünden bu izleme hareketi sonuç vermedi.

Yunanlıların Yeni Saldırısı ve Kütahya-Eskişehir Savaşları

İkinci İnönü Savaşı sonunda istedikleri sonucu elde edemeyen Yunanlılar, Türklerin Aslıhanlar ve Dumpınar'da giriştikleri izleme hareketlerinde saldırı gücüne henüz sahip olmadıklarını anlamışlardı. Bir an önce ve üstün kuvvetlerle geniş çaplı bir saldırı düzenlenirse, çok önemli başarılar sağlayabilirlerdi. Türkleri saldırı gücünden

kesinlikle yoksun kılmak, ardından savunma işlevini de yerine getiremez bir duruma sokmak için, Ege Bölgesinden çıkıp İç Anadolu'ya yayılmak gerekliydi. Böylece Türk Ordusu çökertilir, TBMM dağılır, Anadolu'nun Batısında Yunan egemenliği tartışmasız biçimde kurulabilirdi.

Bu planı uygulamak için İngilizler de Yunanlıları kışkırtıyordu. Yunan Ordusu yeniden askere alınanlarla iyice genişletildi; İngilizlerin verdiği bol miktarda silah, cephane, araç ve gereçle çok güçlü bir duruma getirildi. Sonunda 10 Temmuz 1921'de büyük Yunan saldırısı başladı. Saldırı cephesi çok genişti; İnönü'den Afyon'a değin uzanıyordu.

Bu çok geniş kapsamlı saldırı, son derece üstün ve güçlü birliklerle yapıldığı için yeni kurulan Türk Ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. İnönü'de üstüste iki savaş veren ve asker, malzeme ve eğitim açısından büyük eksikleri olan Türk Ordusu bu kadar geniş bir alanda savunma savaşı yürütemezdi. Bu nedenle zorlanıp büyük yitikler vermektense ,oyalayıcı ufak çarpışmalarla güvenli bir stratejik noktaya geri çekilmek en iyi çözümdü. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın "askerlik sanatının gereği" olarak verdiği bu geri çekiliş kararının uygulanışı düzgün bir biçimde 24 Temmuza kadar tamamlandı. Ordumuz bu tarihte, büyük yitikler vermeden Sakarya Irmağının doğusuna alındı.

Bu süre içinde Eskişehir, Kütahya ve Afyon dolaylarında önemli çarpışmalar da geçtiği için, Yunan saldırısı "Kütahya-Eskişehir" savaşları adıyla da anılır. Bu çarpışmalar Türk Ordus'nun güvenlik içinde geriye çekilmesi için yapılmıştır. Sonuçta, Yunanlılar Türkleri kesin sonuçlu büyük bir meydan savaşına zorlayamadılar ve dilediklerini gerçekleştirip ordumuzu yok edemediler. Ama çok büyük bir hızla ilerleyen Yunanlıların 24 Temmuza kadar çok önemli bazı hedeflere eriştikleri de bir gerçektir. Kütahya, Eskişehir ve Afyon Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Yunan Ordusu Sakarya Irmağının batısına kadar ilerlemiştir. İç Anadolu'nun kapısına dayanmıştır Yunanlılar. Şimdi biraz daha takviye alıp son darbeyi vurmak için hazırlanacaklardır.

Yunan Saldırısının İç Siyasete Yansıması

1920 yılının sonlarına doğru ardarda alınan başarılar yurtta morali çok yükseltmişti. Doğu'da Ermenilere karşı sağlanılan zafer ve Gümrü Barışı, Güneydoğu'da Fransızlara karşı başarılı direnme, ardından Birinci ve İkinci İnönü zaferleri; bu arada Anlaşma devletleriyle ilk diplomatik temasların başlaması, Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması. Hepsi altı ay içinde sağlanmış olağanüstü başarılardı bunlar. Ama bu son Yunan saldırısı yurtta iyice canlanan umut ışığını söndüreceğe benziyordu. Yunanlıların üstün güçlerle Sakarya önlerine gelmeleri umutları kırıyordu. Şimdi yeni bir Yunan saldırısına kesin olarak bakılıyordu. Bu da doğru bir bekleyişti. Yunanlar, çok kısa süre içinde böylesine büyük alanları işgal edince, iyice şımarmışlardı. İngilizler de aynı duygu içindeydiler. İngiliz Başbakanı gururla "Sevr Barışının artık Yunanlılar çıkarına değiştirilmesi gerektiği" biçiminde sözler söylüyordu. Bunun anlamı, bütün Batı Anadolu'nun Yunanlılara verilmesiydi. Yunanlılar ise büyük bir hırsla hazırlandıkları son saldırıları ile Ankara'ya kadar gelmeyi, TBMM'yi dağıtıp Türk siyasal varlığına son vermeyi düşünüyorlardı. Yunanlıların bu planı elbette bütün çevrelerce biliniyordu. TBMM üyeleri, yaklaşan bu felaket dolayısıyla son derece huzursuz ve hırçın duruma gelmişlerdi. TBMM'nin Kayseri'ye nakledilmesi, ordunun dağıtılıp tekrar Kuvayı Milliye esasına dönülmesi gibi akıl dışı öneriler yapılıyordu. Komutanlar insafsızca eleştiriliyordu. Sonunda baş sorumlu bulundu. O, Mustafa Kemal Paşa idi. Yunan saldırısı sırasında Ordunun başında bulunmamış, Ankara'da kalmış, askeri işlerle ilgilenmemişti.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin Başkanı idi. Ama bütün yetkiler Mecliste bulunuyordu. O, sadece Meclis'in verdiği kararları yerine getirmekle görevli idi. Kaldı ki, Meclis'in üstlendiği pek çok ve askeri olmayan başka işler de vardı. Bundan dolayı, Meclis'in, Başkanını belli bir işle görevlendirmemesi durumunda O'nun yapabileceği fazla bir şey yoktu. Ama her şeye rağmen O, Genelkurmay ile birlikte çalışarak ordunun güvenlik içinde Sakarya Irmağının doğusuna çekilmesini sağlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, eğer kendisine sorumluluk verilmesi isteniyorsa, bunun belli yetkilere bağlı olarak sağlanması gerektiğini ileriye sürüyordu ve bunda da son derece haklıydı. Eğer olağanüstü yetkilerle donatılırsa, verdiği kararlar hemen uygulanır, işler daha çabuk yürürdü. Bu konu Ağustos ayının ilk günlerinde TBMM'de görüşülmeye başlandı.

Başkomutanlık

Bu görüşmeler 5 Ağustos 1921 günü bitti. TBMM o gün çıkardığı bir yasa ile Mustafa Kemal Paşaya kendi yetkilerinin bir bölümünü üç ay süre için devretti. Mustafa Kemal Paşa bu yasa ile "Başkumandan=Başkomutan" atandı. Kendisi Meclis'in savaş yürütmekle ilgili yetkilerini kullanabilecekti. Başka bir deyişle o süre içinde verdiği kararlar "kanun" sayılacaktı. İlkçağ'da egemenliğin doğrudan doğruya halk tarafından kullanıldığı ender devletlerden biri olan Roma Cumhuriyeti'nde, senato denilen halk meclisi, büyük bunalım zamanlarında, yetkilerini kendi içinden seçtiği bir üyeye geçici olarak devrederdi. Ama o senatör görevini bitirince senatoda hesap verirdi. Şimdi, TBMM Türk Ulusunun sahip olduğu egemenlik hakkını onun adına kullanmaktadır. Bu konuda kendisini kısıtlayıcı hiçbir anayasal hüküm yoktur. Geçici olmak koşulu ile böylesine bir bunalımda yetkilerinin bir bölümünü, kendi başkanına devredebilirdi. Kaldı ki Meclis, bu yetkileri her zaman geri de alabilirdi.

Mustafa Kemal Paşaya böylesine büyük yetkiler verilmesini isteyenler, bu bunalımı ancak O'nun giderebileceğine içtenlikle inananlardır. Ama, O'nun karşısında olanlar da bu yasaya oy verdiler. Çünkü O, böylesine ağır bir işin nasılsa altından kalkamayacaktı. Böylece Mustafa Kemal Paşanın saygınlığı bir anda sönüp gidecekti. Böylesine müthiş bir bunalım içinde bu tür düşünce sahiplerinin bulunması bile acı bir olaydır. Bütün rizikolarına rağmen Mustafa Kemal Paşa bu ağır görevi üstlenmekte duraklamamıştır. Çünkü bütün çevreler ancak bu yolla tatmin edilecekti. O, ayrıca, kendine güveniyordu; artık başkomutandı. Sorumluluğunu çok iyi bilen, son derece akılcı bu büyük komutan, yeni yetkilerine dayanarak yaklaşan büyük Yunan saldırısına karşı Orduyu bütün olanakları kullanıp hazırlamaya başladı.

SAKARYA SAVAŞI

Savaşa Hazırlık

Başkomutan, göreve getirildiği andan itibaren çok yoğun bir çalışma içine girmiştir. Bu çalışmalarının ilk amacı, Sakarya Irmağının doğusuna çekilmiş olan orduyu en kısa zamanda, elden geldiği ölçüde, yeni Yunan saldırısını karşılayabilecek bir duruma getirmekti. Bu da o günlerin koşulları içinde son derece zor bir işti. Her bakımdan çok iyi donatılmış Yunan ordusuna karşı elde ne yeterli malzeme vardı, ne de başka bir olanak. Askerlerimizin ayaklarında

giyecek çarıkları bile yok gibiydi. Bu nedenle ulusun bütününe yaslanmak, onu özverisinin en son sınırına kadar zorlamak gerekiyordu. Başka bir çare de yoktu; çünkü tam anlamıyla ölüm- kalım mücadelesinin içine girilmişti.

Başkomutan ulusu özveriye çağırdı. 7-8 Ağustosta yayınladığı "Tekalif-i Milliye Emirleri = (Ulusal Yükümlülükler Buyrukları) ile Başkomutan ulustan özetle şunları istiyordu: "Halkın ve tacirlerin elinde bulunan yiyecek ve giyecek maddelerinin yüzde kırkı, bedelleri sonradan ödenmek üzere, orduya verilecekti. Öküz ve at arabalarının, binek ve taşıt hayvanlarının yüzde yirmisi teslim edilecekti. Halkın elinde ne kadar silah ve cephane varsa üç gün içinde orduya verilecekti. Yurttaki bütün teknik araç ve gereçlerin de yüzde kırkına el konulmuştu. Teknik elemanlarımızın hepsi ordunun buyruğuna alınmıştı. Her aile bir takım çamaşır ile birer çift çorap ve çarık hazırlayıp orduya verecekti".

Başkomutan'ın bu buyruklarını yerine getirmek üzere her ilçede birer "Tekalif-i Milliye" Komisyonu kurulmuştu. Komisyonların çabuk çalışmalarını sağlamak için de çeşitli yerlere "İstiklal Mahkemeleri" gönderildi. TBMM, 1920 yılı sonbaharında,gerek ayaklanmaları önlemek, gerek düzenli ordunun gelişmesini sağlamak, gerek ulusal davaya türlü biçimlerde karşı gelip bozgunculuk yapanları cezalandırmak için hemen karar verip, bunları yerine getirecek mahkemeler kurmuştu. Güçler Birliği ilkesine göre yargı da Meclis'in yetkileri içinde idi. Buna dayanarak Meclis, bu mahkemelerin yargıçlarını ve savcılarını milletvekilleri arasından seçmişti. İşte TBMM kendi üyeleri eliyle yargı yetkisini doğrudan doğruya kul anıyordu. Meclis'in üstünde başka bir makam olmadığından, onun üyelerinden oluşan bu mahkemelerin verdikleri kararlar kesindi ve hemen yerine getirilirdi.

Başkomutan'ın bu yolla, Tekalif-i Milliye Emirlerine uymayanları hemen cezalandırma yoluna gitmesini çok doğal karşılamak gerektir. Ama birkaç yer dışında bu mahkemelerin etkinliğine gerek kalmamıştı. Çünkü Türk Ulusu artık, 1919-1920 yıllarında arada bir yaşadığı duraklama ve kuşku dönemini çok geride bırakmıştı. TBMM'nin kendi temsilcisi olduğunu kavramıştı; yurdun elden gitmekte bulunduğunun da farkına varmıştı. Ulus, tam anlamıyla bilinçlenmişti. TBMM'ye artık inanılıyor ve güveniliyordu. Bu nedenle Başkomutan'ın istediklerinden çok daha fazlası da seve seve verilmiştir. Tarihimizin bu sayfası tam anlamıyla bir destandır. Ulusun bu özverisi ile Sakarya gerisinde bekleyen ordunun ihtiyaçlarını elden geldiği ölçüde gidermek mümkün olmuştur. Ulusun bu özverisi Sakarya Savaşından sonra da sürmüştür.

Sakarya Savaşı

Yunanlılar esaslı hazırlıklardan sonra 14 Ağustos sabahı çok güçlendirdikleri birlikleriyle ilerlemeye başladılar. Onları oyalamaya çalışan Türk kuvvetlerini önlerine katarak 23 Ağustosta Sakarya Irmağının kıyısında mevzilenen Türk güçleri ile karşı karşıya geldiler. Asıl savaş o gün başladı. Zira Yunanlılar kurdukları mevzilerden hemen Sakarya Irmağını aşmaya başlamışlardı.

Çarpışmalar Sakarya Irmağı ve çevresinden oluşan 100 kilometrelik uzun bir cephe üzerinde bütün şiddeti ile alevlenmişti. Yunanlılar pek çok yerden Irmağın doğusuna geçip hızla ilerliyorlardı. Asıl çarpışmalar ise Sakarya'nın doğusunda başladı. Esas ağırlık merkezi Haymana-Polatlı-Çaldağı ve yöreleri idi. Zira Yunanlılar Ankara'ya varmak için en kestirme yolun Haymana-Polatlı üzerinden geçtiğini anlamışlardı. Var güçleriyle bu merkeze yükleniyorlardı.

Günlerce süren çarpışmalar sırasında çok ağır ve bunalımlı anlar yaşandı. Yunan Ordusu pek çok kez savunma çizgilerimizi aştı. Öyle anlar oldu ki düşman, Ankara'ya elli kilometre yaklaşabildi. Ama her aşamada Yunanlıların karşısına yeni birlikler yetiştirildi. Cephenin biçimi çoğu kez değişti. Dahi Başkomutan, ağırlık merkezini zaman zaman güneye doğru kaydırdı. Savunma çizgisi kırıldıkça, biraz uzakta yeni bir savunma birimi kurdu. Bu da Başkomutan'ın Türk Ordusuna verdiği taktiğin bir gereği idi. Bu taktik şu cümlelerle açıklanmıştı: "Savunma bir çizgi üzerinde değil, bir yüzey üzerinde yapılacaktır. O yüzey de bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı yurttaş kanı ile sulanmadıkça bırakılamaz. Büyük, küçük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe kurarak savaşı sürdürür. Yanlarındaki birliklerin çekilmek zorunda olduğunu gören birlikler onlara bağlı olmaz. Bulunduğu yerde sonuna kadar direnmeye mecburdur" . Başkomutan'ın bu taktiği dünya savaş tarihinde de bir çığır açmış, "topyekün savaş" kavramını muharebe tekniğine sokmuştur. İşte Türk Ordusu bu yepyeni taktiği uygulayarak kendisinden üstün düşman kuvvetlerini yıprattı, onları ağır ağır saldırıyı sürdürme gücünden yoksun kıldı. İşte bu sonuç, ulusun her bakımdan toplam gücünün kullanılmasıyla erişilen bir başarıdır. 5 Eylülde Yunanlılar iyice güçsüzleştiler ve durdular. Bunun üzerine Türk birlikleri karşı saldırıya geçti. Artık tutunamayacağını anlayan düşman bütün cephede geri çekilmeye koyuldu. 13 Eylülde Sakarya Irmağının doğusunda artık hiçbir Yunan askeri kalmamıştı.

Ordumuz düşmana Eylül sonuna kadar saldırdı; ama çok büyük ve yıpratıcı bir savunma savaşı yürüten Türk birlikleri de halsiz düşmüştü. Bundan yararlanan Yunanlılar Eskişehir-Kütahya-Afyon çizgisine çekildiler ve oraları var güçleriyle tahkim etmeye (berkitmeye) başladılar. İşte 23 Ağustostan 13 Eylüle kadar 22 gün süren, ama asıl başlangıcı ve bitişi bakımından bir buçuk aylık bir zamanı kapsayan Sakarya'daki büyük mücadele, çok parlak bir başarı ile sona erdi.

Sakarya Savaşının Türk Ulusu açısından tarihsel önemi şuradadır: Bu savaşı yitirseydik, Türk varlığı Anadolu'dan kesinlikle silinecekti. Yunanlılar 1071 Malazgirt ve 1176 Miryokefalon savaşlarıyla yitirdikleri Anadolu'yu tekrar kazanmak azmindeydiler. Bu hedefe ulaşmaları neredeyse gerçekleşiyordu. Sakarya Savaşının yitirilmesi, Yunanlıların Ankara'yı işgali demekti. Bu noktadan itibaren İngilizlerin de yardımıyla, Türk varlığının Anadolu'dan silinmesi işlemi de hız kazanacaktı. Hız kazanacaktı diyoruz, çünkü Yunanlılar, Ege Bölgesindeki Türkleri oradan çıkarmaya ve sürmeye başlamışlardı bile.

Öyle ise, 1071 Malazgirt zaferinin tamamlayıcısı 1921 Sakarya Savaşıdır. Türklerin bu açık matematiksel tarih gerçeğini bir an bile akıldan çıkarmamaları gerektir.

Sakarya Savaşının Sonuçları

Bu büyük başarı hem iç hem de dış siyasette son derece önemli, yaşamsal gelişmelere yol açmıştır. Bu sonuçları kısaca gözden geçirmek gerektir:

İç Siyasetteki Sonuçlar

Sakarya Savaşı, bütün Ulusun, dahi Başkomutan'ın üstün önderliğinde kazandığı topyekün bir özverinin sağladığı başarı idi. Bu büyük zafer, Ulusun temsilcisi olan TBMM'nin saygınlığını çok artırdı. Şimdi herkes, TBMM ile kurulan düzenin sağlam ve kalıcı olduğunu, bu yolla yurdu tam anlamıyla kurtarmanın artık olanak içine girdiğini kabul ediyordu. TBMM'nin saygınlığı arttığı oranda, İstanbul Hükümeti'nin varlığı iyice tartışma konusu edilmeye başlandı. Ayrıca, bu savaşı yürütüp kazanan kadro siyasal bakımdan da büyük güç kazandı. Başkomutan ve arkadaşları erişilmez bir sevgi ve saygıya ulaştılar. Özellikle Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği üstün yönetim gücü, kimsenin tartışamayacağı bir gerçekti. Bu nedenle Türkiye Büyük Millet Meclisi ,19 Eylül 1921 günü başkanına "Gazilik" sıfatını ve "Mareşallik" rütbesini verdi.

Yeni Devletin ve başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın otoritesi artık her yanda kabul ediliyordu. Anadolu'da devlet gücü kesin olarak kurulmuştu. Sakarya Savaşı öncesi iyice azalan ayaklanmalar, artık bir daha anımsanmayacak olaylar dizisi durumuna geldi. Bu zaferin elbette bazı olumsuz noktaları da vardı. Ulusun akıl almaz özverisi ile kazanılan Sakarya Savaşı zaten çok bozuk olan ekonomik durumu daha da kötüleştirdi. Fakat, biraz aşağıda da belirtileceği gibi, kazanılan saygınlık dışarıdan bir ölçüde destek gelmesine yardımcı oldu, bu da Ordu'nun gereksinimlerini gidermede çok yarar sağladı.

Dış Siyasetteki Sonuçlar

Bu zafer, TBMM Hükümeti'nin özellikle dış siyaset alanında çok önemli ve olumlu sonuçlara ulaşmasını sağladı. Her şeyden önce, o zamana kadar Anlaşma Devletleri arasında iyi-kötü sürdürülen dayanışma sona erdi. Fransa ile İtalya, İngiltere'den iyice koptular. Ayrıca İngiliz- Yunan işbirliği de iyice zayıfladı. Şimdi dış olayları biraz daha yakından görelim:

1921 yılı içinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleri Sovyetlerin nüfuzuna girerek birer sosyalist devlet olmuşlardı. Bu üç devletle iyi geçinmeye çalışılmakla birlikte arada bazı sorunlar çıkıyordu. İşte bu cumhuriyetler, Sovyet Rusya'nın aracılığı sonucunda 13 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile "Kars Antlaşması"nı imzaladılar. Bu Antlaşma daha önce Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşmasının bir tekrarı gibi idi. Her üç Kafkas cumhuriyeti de Moskova Antlaşmasını kendileri için de geçerli sayıyorlardı. Böylece Türkiye'nin Doğu sınırı tam anlamıyla güvenlik altına alındı.

Bu antlaşma Ermenistan ile olan ilişkilerimiz açısından ayrı bir önem kazanmaktadır. Gümrü Barışından sonra bir sosyalist cumhuriyeti haline gelen bu devlet, o barışı yeni durumuyla da aynen kabul etmekte ve daha da geniş kapsamlı olan Moskova Antlaşması içine girmektedir. Artık Ermeni sorunu her türlü duraklamaya son verecek derecede kesin olarak çözülmüştür.

Kars Antlaşmasından birkaç gün sonra Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ise, Kurtuluş Savaşımızın dış siyaset alanında o güne kadar alınmış olan en önemli sonucudur. Daha 1919 yılı başlarında Güneydoğu Anadolu'da Fransızlara karşı çok önemli bir Kuvayı Milliye direnişinin görüldüğünü biliyorsunuz. Giderek bu direnme çok geniş boyutlara ulaşınca Fransızlar Güney Cephesindeki pek çok yerden çekilmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki, yine bildiğiniz gibi, TBMM Hükümeti ile, geçici de olsa ilk ateşkes anlaşması Fransızlarla imzalandı. Zaman ilerledikçe Fransızlar Güneydoğu Anadolu ile Çukurova'da giriştikleri işgal eylemlerinin anlamsızlığını kavradılar. Ağır yitiklere malolan ve hiçbir yarar sağlamayan bu savaşı bitirmek gerekiyordu. Bu amaçla, daha Sakarya Savaşından önce, 1921 Haziran ayında Fransızlar Franklin Bouillon adlı bir diplomatlarını Ankara'ya gönderdiler. Fransız kamuoyu da Türk Kurtuluş Savaşını destekliyordu. Tam bu sıralarda başlayan büyük Yunan saldırısı Fransızları bir süre beklemeye zorladı. Sakarya Savaşının kazanılması üzerine Fransızlar artık TBMM'nin başarısına ve kalıcılığına inandıklarından hemen görüşmelere başladılar. Tahmin edeceğiniz gibi, İngilizlerin bütün direnmelerine rağmen 20 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile Fransa arasında "Ankara Antlaşması" imzalandı.

Bu Antlaşma, Türkiye ile Fransa arasında savaşın bittiğini belgeliyordu. Hatay- İskenderun dışındaki bugünkü güney sınırımız, yani günümüzdeki Suriye sınırı, Fransızlarca kabul edildi. Bu sınırın kuzeyini Fransızlar boşaltacaklardı. Şimdilik sınır dışında kalan Hatay'da ise Fransızlar Türklerin her türlü haklarını tanıyacaklarını belirtiyorlardı. Bu Antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı'ndan beri çarpıştığımız düşmanlardan biri, TBMM'nin kurduğu devletin varlığını tanıyarak Kurtuluş Mücadelemizden çekilmiştir. Anlaşma Devletleri arasındaki birlik de böylece çözülmüş oluyordu. Güneyde Fransızlara karşı açılan cephe de kapandığı için orada güvenlik sağlanmıştır. Şimdi bu eski cephedeki birlikler Batı'da, Yunanlılara karşı kullanılabilirdi.

Bildiğiniz gibi, Batı Anadolu'nun önemli bir bölümünü Yunanlıların ellerine geçirmesini İtalyanlar hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Şimdi, Sakarya zaferinden sonra, İtalyanlar da, kendilerine bırakılan Güney Ege ve Akdeniz bölgelerini ellerinde tutamayacaklarını anladılar. Daha önce de anlatmıştık: Girdikleri yerlerde, Yunanlılara kızdıkları için Kuvayı Milliye'ye üstü kapalı yardım eden, bu nedenle yörede düşmanca davranışları da pek görülmeyen İtalyanlar oralardaki varlıklarının anlamsız olduğunu kavradılar. 1921 yılı sonlarında İtalyanlar da işgal ettikleri bölgeleri kimseye haber bile vermeden sessiz sedasız boşaltmışlardı. İtalyanlar böylece hukuksal olarak değil; ama eylemsel olarak bizimle savaşı bitirmiş sayılırlardı. Fransa ile İtalya'nın bu tutumları, ordunun ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli rol oynamıştır. Başta Rusya olmak üzere, çeşitli kaynaklardan sağlanan paralarla bu devletlerden malzeme satın almak olanak içine girmiştir.

Şimdi İngiltere ile Yunanistan yalnız kalmışlardı. Ayrıca, daha yukarıda da belirttiğimiz gibi İngiliz kamuoyunda Anadolu hareketine karşı bir sempati uyanmaya başlamıştı. İngilizler giderek, Yunanlıları desteklemenin kendilerine bir yarar sağlamadığını anlamışa benziyorlardı. Ancak İngiliz Hükümeti başladığı oyuna sonuna kadar devam etmekte bir ölçüde de olsa kararlıydı. Bu nedenle Yunanlıları siyasal açıdan desteklemeyi sürdürdüler ama gerçek yardımı ise iyice kısıtladılar. Bütün bu anlatılanlardan çıkan kısa sonuç şudur: Artık Yunanistan bundan sonra TBMM Hükümeti ve

orduları ile yalnız başına kalmıştır. 1921 yılı sonlarına doğru, başlangıçta dört devletle süren savaş, şimdi bir Türk-Yunan çarpışması durumunu almıştır, Başkomutan, bu çok elverişli koşullardan gerektiği gibi ve zaman yitirmeden yararlanmak hazırlığına girişmiştir.

BÜYÜK TAARRUZ

Taarruz Öncesi ve Hazırlıklar

Sakarya Savaşının bitişinden kesin zaferin kazanılmasına kadar geçen bir yıla yakın süre (Kurtuluş Savaşımızın ulusal deyimlerinden biri olmuş bu sözcüklerdeki "taarruz"u, "saldırı" ile karşılamıyoruz. Bu büyük olay tarihe "Büyük Taarruz" adıyla geçmiştir. Bu tarihsel adı "Büyük Saldırı" biçimine sokmak güzel bir Türkçeleştirme sayılmaz.) içinde çok önemli olaylar biribirini izler. Şimdi sırasıyla bunlara bir göz atalım:
Yunan Ordusunun saldırma ve ilerleme gücünün büyük ölçüde yok edilmesiyle henüz yurdu kurtarma işi bitmiş değildi. Bu ordunun Anadolu içinden tamamen sökülüp atılması gerekiyordu. Bunun başarılabilmesi için de Türk Ordusunun güçlendirilmesi, saldırıya hazırlanması en önemli koşuldu. Sakarya Savaşı gibi çok ağır bir çarpışmadan çıkan ordu, saldırı işine derhal girişemezdi. İyi hesaplanılmadan ve hazırlanılmadan bu işe girişilirse, başarılı olamamak büyük bir ihtimaldi. Böyle bir sonuç ise binbir zahmet ve acı ile erişilen iyi durumun, elde edilen olanakların yok olması demekti. Bu nedenle Başkomutan ve çevresindeki çok deneyimli askeri kadro bütün açık kapıları kapamak, her bakımdan son derece üstün bir hazırlık yapmak zorunda idiler. Ama bu çok önemli olan noktayı bazı çevrelere kabul ettirmek kolay değildi.Gazi Mustafa Kemal Paşayı kişisel nedenlerle çekemeyenler veya Onun siyasetini hiçbir zaman doğru bulmamış olanlar TBMM'de ve dışarıda olumsuz bir tutum sürdürüyorlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa TBMM'yi oyalamakla suçlandırılıyordu. Askerlik sanatının gereklerini anlamayan bazı iyi niyetli kişiler de bu çevrelere katılıyorlardı.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlık süresi 31 Ekim 1921 ve 4 Şubat 1922 tarihlerinde iki kez uzatılmıştı. Bu süre içinde Başkomutan ve TBMM Hükümeti yoğun çalışmalar içindeydiler. TBMM, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyi (Tengirşenk) Avrupa'ya göndermişti. Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçen Yusuf Kemal Bey Osmanlı Hükümeti'nin bazı üyeleri ile görüşmeler yapmış, sonunda padişah Vahdettin tarafından da kabul edilmişti. TBMM'nin Dışişleri Bakanı Padişaha, temsilcisi olduğu hükümeti tanımasını tavsiye etmişti.

Yusuf Kemal Bey, böyle bir tavsiyeyi padişahın kabul etmeyeceğini bilerek yapmış ve onu köşeye sıkıştırmıştır. Padişah bu söze uysa idi, herşeyden önce kendi kişisel durumu düzelirdi. TBMM'yi tanıyınca o güne kadar yaptıkları unutulur, saygınlığı artırdı. Böyle bir karar belki Osmanlı Saltanatını bile kurtarabilirdi. Ama Vahdettin bu kadar uzak görüşlü bir kişi değildi. Bir Osmanlı Sultanına egemenlik haklarının kısıtlanmasını önermek bile düşünülemezdi. Hiçbir padişah, ulus iradesinin kendi iradesi yerine geçebileceğini kabul edemezdi. Bu nedenle, Vahdettin tavsiyeyi reddederek, kamuoyu önünde saygınlığını iyice yitirmiştir. Başkomutan, büyük bir Türk saldırısı karşısında Anlaşma Devletlerinin ne gibi bir tavır takınacaklarını anlamak istiyordu. Dışişleri Bakanını bunun için Avrupa'ya göndermişti. Yusuf Kemal Bey özellikle Londra ve Paris'te görüşmelerde bulundu. TBMM'nin tutumu batılı devletlere anlatıldı. Bu olaylar sırasında, 22 Mart 1922'de Anlaşma Devletleri, Türk ve Yunan Hükümetlerine ateşkes önerdiler. Bu öneriye göre, barış sağlanıncaya kadar iki taraf da ordusunu güçlendirmeyecek, bunun denetimi de Anlaşma Devletlerinin iki orduda bulunduracağı temsilciler aracılığı ile sağlanacaktı.

Bu öneriyi Yunan Hükümeti'nin derhal kabul etmesi, TBMM Ordularını bir saldırı hazırlığından alıkoymak amacının benimsendiğini göstermektedir. Gazi Mustafa Kemal Paşa dünya kamuoyunda saygınlık yitirmemek için ilke olarak ateşkes önerisini kabul ettiğini bildirdi. Ama bunun için Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları gerekti, Ayrıca ordumuzda yabancı denetçilerin bulunması da mümkün değildi. Bu cevap karşı tarafa bildirilmek üzere iken 26 Mart 1922'de Anlaşma Devletlerinin bu kez "Barış Esaslarını" içeren bir öneri geldi. Anadolu'daki kurtuluş hareketinin dayanağı olan düşünce ve ülküyü kavrayamamış olan Anlaşma Devletleri bir barış için şu koşulları öneriyorlardı: Doğu'da, Uluslar Kurumu gözetiminde bir Ermeni Yurdu kurulacak; Doğu Trakya'da Tekirdağ Türklere, Edirne Yunanlılara bırakılacak; İzmir Türklere geri verilecek, ama oradaki Rumlar yörenin yönetiminde söz sahibi olacaklar; Türk Ordusunun asker mevcudu 85 bin kişiye çıkartılabilecek; kapitülasyonlar üzerinde pazarlık yapılabilecek.

Bu öneri Sevr Barışının biraz değiştirilmiş biçiminden başka bir şey değildi. Anlaşma Devletleri Türk halkı üzerinde "barış baskısı" yapmak ve TBMM'yi "savaşçı" tutumundan uzaklaştırmak istiyorlardı. TBMM Hükümeti, yine de "barış istemeyen taraf" durumuna düşmemek için her alanda görüşmelere hazır olduğunu, bu konuda örneğin İzmit'te bir konferans toplanırsa barış için gereken tartışmalara girebileceğini bildirdi. Ama bu cevap kabul edilmedi. Fakat böylece Anlaşma Devletlerinin oyunu da bozulmuş oluyordu.

1922 yılının ilkbaharına gelinmişti. TBMM saldırının bir an önce yapılması için Başkomutan üzerinde iyice baskı kurmaya başlamıştı. Halbuki kış mevsimi süresince ordumuz tam anlamıyla hazırlanabilmiş değildi. Anadolu'nun bugünkü ulaşım olanaklarının belki yüzde biri bile o zamanlar yoktu. Bu koşullar altında ordunun toparlanması uzun zaman alıyordu. Ama bunu Gazi Mustafa Kemal Paşaya karşı olanlara anlatmak mümkün değildi. Bu arada Başkomutan'ın üç aylık süresi yine sona ermişti. 5 Mayısta yapılan görüşmeler sonuda TBMM süreyi uzatmadı. Rahatsızlığı nedeniyle o gün Meclis'e gelemeyen Gazi'nin toplantıda bulunmamasından yararlanan muhalifler, bu isteklerini Meclise kabul ettirebilmişlerdi.

Şimdi bu kararın olumsuz yanlarını irdeleyelim: Ordunun var gücü ile ve büyük bir gizlilik içinde saldırı hazırlığı yaptığı sırada başsız kalması savaş içinde bulunan bir ülke için dehşet verici bir olaydır. Karşıdaki düşmanın işini kolaylaştırmak, ordumuzun durumunu sarsmak için bundan daha etkili bir yol bulunamazdı. Neden? Şu sebepler dolayısı ile:
TBMM eğer yeni bir başkomutan seçmez ise yetkileri çok az olan Genelkurmay Başkanı işleri yürütmeye çalışacak, böylece saldırı hazırlıklarının hızı düşecek ve düzeni aksayacaktı. Yeni bir başkomutan seçilirse, durum daha da karışırdı. Çünkü Gazi Mustafa Kemal Paşanın yerini kimse dolduramazdı. Askerlerin de O'nun yerine başkomutan seçilecek kişiyi ciddiye almaları beklenemezdi. Ayrıca o güne kadar bütün işler Gazi tarafından yürütüldüğü için, yeni başkomutan uzun bir süre bocalayacaktı. Bu da sadece düşmanın işine yarayacak bir durum oluştururdu.

TBMM'nin her bakımdan tutarsız olan bu kararını Gazi Mustafa Kemal Paşa kabul edememiştir. Ertesi gün Meclis'e gelerek uzun bir konuşma yapmış ve şu sözleri söylemişti: "Düşmanın karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bu nedenle (başkomutanlığı) bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım".
Kendi eseri olan TBMM'nin her kararına içten saygılı olan bu büyük dahi, Başkomutanlığın boşalması ile doğacak korkunç tehlikeyi gördüğü için ilk -ve son- kez Meclis iradesine karşı çıkmıştır. Aksi durumda, yukarıda saydığımız sakıncalar hemen baş gösterecek, akıl almaz özverilerle ulaşılan olumlu durum bir an içinde yok olup gidecekti. Gazi Mustafa Kemal Paşanın bu uzun konuşması sonunda ikna olan milletvekilleri Başkomutanlık süresini yine üç ay uzattılar. Yapılan hata çok büyük olduğundan, yeniden süre uzatılması günü geldiği vakit TBMM, 20 Temmuzda, Başkomutan'ın görev süresini - kendisi istemediği halde- zamanla sınırlamadan uzattı. Bu karar ile Gazi Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanı seçileceği 29 Ekim 1923 tarihine kadar Başkomutanlık görevini yürütmüştür. Bütün bu olaylar sırasında ordumuzun saldırı hazırlıkları dikkatli, titiz ve gizli bir biçimde yürütülüyordu. Ankara'daki siyasal çekişmeler Başkomutan'ın işini bir ölçüde kolaylaştırıyordu.

Düşmanın haber alma örgütleri Ankara'daki bu gelişmeleri, Türklerin saldırı yapabilecek bir moral gücü içinde bulunmadığı izlenimini veriyordu ki, bu elbette onları rahatlatıyor ve karşı önlemler alma yolunda tembelliğe itiyordu. Batı Cephesine kapanmış diğer cephelerden yapılan birlik kaydırmaları, geceleri gerçekleştiriliyordu. Düşmana en küçük bir kuşku vermemek için gizliliğe büyük özen gösteriliyordu. Ordunun saldırıya hazır olduğuna karar verilince, 26 Ağustos sabahı Büyük Taarruzun başlaması, Başkomutan tarafından gizli bir buyrukla yetkililere bildirildi.

Büyük Taarruz

Gemlik Körfezinden Çivril dolaylarına kadar uzanan 700 kilometrelik Yunan Cephesinde asıl büyük kuvvetler Eskişehir-Afyon- Kütahya Bölgesinde bulunuyordu. Düşman güçlerinin o bölgedeki birlikleri ani bir saldırı ile yok edilirse, Yunan Ordusu çökerdi. Bu nedenle 26 Ağustos sabahı baskın biçiminde başlayan Büyük Taarruzda ağırlık noktası o bölüme verildi. Ama cephenin diğer yanları da başıboş bırakılmadı. 26 Ağustos akşamına kadar düşmanın bir yıldan beri büyük bir etkinlikle berkittiği (tahkim ettiği) yerlere askerlerimiz girmişti. Yunan birlikleri hızla çekilmek zorunda kaldılar. Ama çekilme yönleri birliklerimiz tarafından tutuldu. Yunan Ordusu'nun en büyük bir bölümü böylece 29 Ağustos akşamına kadar Aslıhanlar-Dumlupınar Bölgesinde kuşatıldı. 30 Ağustos günü doğrudan doğruya Başkomutan tarafından yönetilen bir büyük meydan savaşı sonunda Yunan Ordusunun asıl güçleri yok edildi.

30 Ağustos günü yapılan bu büyük savaş, onu yönetenin adıyla anılır:
"Başkumandan Muharebesi". 31 Ağustos günü düşmanın artık karmakarışık bir biçimde geri çekildiğini anlayan Başkomutan, bu birliklerin aman verilmeden izlenmesini buyurdu ve şu ünlü emri verdi: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri." Bu emir üzerine düşman cephenin her yerinden hızla kovalanmaya başlandı. Bu hıza ihtiyaç vardı. Düşmanı çekilmekten bile alıkoymak gerekiyordu. Çünkü Yunanlılar kaçarken, geçtikleri bütün yerleşme bölgelerini (Çoğu kez "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" biçimde anılmaktadır bu büyük savaş. Türkçe açısından yanlıştır. Savaşı "başkomutan" yönetir. Başkumandanlık ise bir makam adıdır ve elbette bir savaş yürütemez. Nitekim bütün askeri eserlerde bu büyük olay "Başkumandan Muharebesi" adıyla nitelenmektedir.) yakıyorlar, önlerine çıkan suçsuz zaval ı Türkleri, kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden insafsızca öldürüyorlardı. Türk Ordusunun müthiş hızı karşısında binlerce Yunanlı teslim olurken, kaçabilenler bu dehşet verici eylemlerini sürdürüyorlardı. Sonunda 9 Eylülde İzmir, 11 Eylülde ise Bursa kurtarıldı. Yunan Donanmasının Ege'deki çabaları da hiçbir sonuç vermedi. 18 Eylülde Anadolu'da bir Yunan eri bile kalmamıştı. Büyük Taarruz akıllara durgunluk verecek bir hızla ve çok üstün bir başarı ile sonuçlandı.

Ama savaş henüz bitmemişti. Çünkü İzmit ve Çanakkale bölgelerinde Boğazları koruyan güçlü İngiliz birlikleri vardı. İstanbul Anlaşma Devletlerinin işgali altında idi. Doğu Trakya ise Yunanlıların elindeydi. Şimdi sıra yurdun bu parçalarının kurtarılmasına gelmişti. Savaş yeni bir aşamaya geçmişti. Buralar nasıl kurtarılmalı ve barışa hangi yöntemle gidilmeliydi? Şimdi sıra bu önemli konuların bundan sonraki ünitemizde anlatılmasına gelmiştir.

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN BİTİŞİ (MUDANYA ATEŞKES ANTLAŞMASI / SALTANATIN KALDIRILMASI / LOZAN ANTLAŞMASI) -11

GİRİŞ

Yunanlıların Anadolu'dan çıkartılmaları çok önemli bir başarı idi. Ama, Büyük Taarruz'un böylesine çabuk ve etkin biçimde sonuçlanması, Kurtuluş Savaşının bitmesi anlamına gelmiyordu.

Savaşların Bitişleri

Tarihte barıştan çok savaş dönemleri yaşanmıştır. Bir savaşın çıktıktan sonra ne zaman biteceği bilinmez. Öyle savaşlar görülmüştür ki, bunlar yıllar boyu sürmüşlerdir. Hatta bir yüzyılı bulan savaşlar gözlenmiştir. Avrupa'da, Fransız tahtına geçme mücadelesi nedeniyle, İngiltere ile Fransa arasında çıkan ve zaman zaman başka Avrupa devletlerinin de katıldığı "yüz yıl savaşları" ilginç bir örnektir. 1337-1433 yılları arasında süren, ama sona ermesi daha da uzayan bu savaşın taraflar için ne büyük felaketlere ve dramlara yol açtığını düşünebiliyor musunuz? Yine çok daha kanlı ve vahşi, Batı ve Orta Avrupa'nın uzun bir dönem belini doğrultamaması sonucunu veren otuz yıl savaşları nasıl unutulabilir? Yeni çıkan Protestan mezhebinin yayılması nedeniyle çıkan ve bugünkü uygar denilen Avrupa ülkelerini bir vahşet fırtınası gibi silip süpüren bu savaşlar 1618-1648 yılları arasını kapsar; tam olarak sona ermesi birkaç yıl daha uzamıştır.

Savaşlar, hangi nedenlerle çıkarsa çıksınlar, ne kadar uzun sürerse sürsünler, günün birinde sona ererler. Unutmayınız ki, savaşın amacı "yenmektir". Haklı veya haksız olan tarafın ulaşmak istediği asıl hedef budur. Yenme işini hangi taraf başarabilir de karşısındakileri artık "savaşamaz" duruma getirirse, o taraf kazanmıştır. Bu noktaya gelinmesi için, ya savaşan yanlardan birinin artık bu işi yürütemeyeceğini, takatinin tükendiğini karşı tarafa bildirmesi, ya da araya -yine kendi çıkarları gereği- giren başka devletlerin yardımı ile savaşı bitirmesi gerektir. Bu söylenilenlerden çıkarılması gerekli sonuç: savaş, insanlık tarihinin en önemli olayıdır. Ama yüz yıl da sürse, bir savaş sona erer.

"Savaşın sona ermesi", tarafların "bir daha savaşmama" isteklerini dile getiren "Barış Antlaşmaları" ile sağlanır. Şimdi, öyle barış antlaşmaları vardır ki, yenen tarafların ezici üstünlüğü ve yenilenlerin kılını kıpırdatamaz bir duruma getirmesi nedeniyle onlara "zorla" kabul ettirilir. Bu gibi barış antlaşmaları taraflardan özelikle "yenilenleri" bir daha savaşmamak isteğinden ne derece uzaklaştırabilir? Evet, yenilen taraf belki savaşı başlatmıştır; ama sonunda karşı taraf öylesine haksız istekleri kabul ettirmiştir ki, yenilen, içten içe bu adaletsizliği günün birinde sona erdirmek hıncını sürdürür.

Birinci Dünya Savaşının Bitişi

Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyılın son çeyreğinde birleşen ve çok büyük bir güç olarak dünyanın o güne kadar kurulu dengesini değiştiren Almanya'nın yol açtığı mühim ekonomik ve siyasal çalkantılardan çıktı. Ama savaşın kıvılcımını ateşleyenler Almanlar değildir. Balkan sorunları üzerinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya Çarlığının çıkarlarının çatışması sonucunda çıkan bir olay savaşın kıvılcımıdır. Ama kısa bir süre sonra, bu iki devlet arasındaki silahlı çatışmaya başkaları da katılmış, dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu savaşta Almanya'nın başını çektiği Bağlaşma (İttifak) Devletleri Grubu ile İngiltere ile Fransa'nın önderlik ettiği Anlaşma (İtilaf) Devletleri Grubu çarpıştılar. Elbette her iki grup da savaşı kazanmak istemiştir. Ama koşullar, daha çarpışmalar Avrupa yüzeyine yayılırken Bağlaşma Grubunun yararına değildi. Örneğin Mustafa Kemal Bey, Sofya'da Askeri Ateşe iken savaşın çıktığı haberini alınca, bu büyük boğazlaşmayı Almanya Grubunun kazanmasının mümkün bulunmadığını söylemişti. Bunun sebebi açıktı: İngilizler dünya denizlerine egemendiler; bitip tükenmez doğal kaynakları vardı. Yanlarındaki Fransa da oldukça geniş bir denizaşırı güce sahipti. Almanlar ise Avrupa'nın ortasına sıkışmışlardı. Gerçi görkemli bir donanma kurmuşlardı; ama İngilizler gibi dünyanın dört bir yanına hükmedemiyorlardı. Avusturya-Macaristan ise göreceli olarak güçlü ise de bağrında taşıdığı çeşitli uluslar, jeopolitik konumunun uygunsuzluğu, denizlere açılma şansının olmaması nedenleriyle Almanya'ya çok büyük bir destek veremiyordu. Bu İmparatorluk olsa olsa Doğu ve Güneydoğu Avrupa'yı bir ölçüde güvenlik altında tutabilirdi. Osmanlı Devleti'nin durumunu ise zaten biliyorsunuz. Alman sanayisinin yardımı olmadan bu devletin savaşı sürdürmesi imkansızdı. Osmanlıların Almanlara tek yararı, cepheleri genişleterek İngiliz güçlerini bölmesi olmuş; ama bu sadece iki yıl kadar sürebilmiştir. Savaşa Almanya yanında en son katılan Bulgaristan ise Osmanlı Devleti ile güçlü bağlaşıkları arasındaki yolu açık tutabilmesi açısından önemliydi. Almanya ve yandaşları açısından böylesine uygunsuz koşullar altında dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, hele Amerika Birleşik Devletleri'nin de Anlaşma Grubu yanına katılmasıyla kesin sonucunu belli etmişti. 1918 yılının bitmesine doğru her savaşın geçirdiği süreç bu amansız çarpışmalar için de sona erdi: Yenilen taraflar barış istediler. Ateşkes ve ardından gelen barışlar. Bildiğiniz gibi en son barış Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920'de imzalandı. Diğer yeniklerle imzalanan ve ağır koşullar içeren barış antlaşmaları, son derece başarılı bir işlerlik içinde olmasa bile, uygulanmıştı. Ama Osmanlılarla imzalanan Sevr barışı uygulanamadı. Zira savaşların bazı toplumsal yasaları, Türkler için işleyememişti.

Bu bahsin başında belirttiğimiz gibi, her savaş biter. Bitme, bir tarafın yenilgiyi kabullenmesi veya iki tarafın da çarpışmalara son vermek istemeleriyle olur. Her iki durumda ilkönce, niteliğini daha önce öğrendiğiniz bir ateşkes anlaşması imzalanır. O süre içinde çarpışmalar durur ve barış görüşmeleri başlar. Görüşmeler, eğer bir taraf tam anlamıyla yenilmişse genellikle tek yanlı bir antlaşma ile biter. Bu antlaşma elbette yenenlerin çıkarına pek çok hüküm içerir.Yenilenler bu hükümleri uygulamayı yükümlenmişlerdir. Artık, kendilerine ne kadar zor gelirse gelsin bu işi yapacaklardır. Aksi takdirde, yenenler daha ağır sonuçlar getirebilecek yeni eylemlere girişebilirler. Eğer savaş her iki yanın eşit durumda kalması sonucu, kaşılıklı istekle sona ererse, bu takdirde imzalanacak barış antlaşmaları daha ılımlı olur. Ama, birinci durum tarihte çok daha fazla göze çarpmıştır.

Türkler Birinci Dünya Savaşını yitirdiklerini anlayınca, Anlaşma Devletlerinden barış istediler. Bildiğiniz gibi bu isteği yerine getirmenin ilk aşaması bir ateşkes anlaşması ile başlıyordu. Osmanlı Hükümeti 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmeye çalışırken, bir yandan da barış görüşmelerine hazırlanmak istiyordu. Ama, bildiğiniz nedenlerle, ateşkesi tam anlamıyla uygulamak imkanı olmadı. Zira Anlaşma Devletlerinin isteği normal bir savaş bitişi değil, bir ulusu hemen hemen yaşayamaz bir duruma getirmekti. Bunun üzerine direnlemeler başladı. Ankara'da TBMM açıldı ve Osmanlı Devleti'nin yanında yeni bir başka Türk Devleti kuruldu. 10 Ağustos 1920'de Anlaşma Devletleri Osmanlı Hükümeti ile Sevr Barışını imzaladılar. Ama bu barış, Birinci Dünya Savaşını bitiren ve yine ağır koşullar içeren diğer antlaşmaların tersine uygulanamadı. Evet, örneğin Almanların imzadığı Versailles (Versay) Barışı da gururlu ve büyük Alman ulusu için oldukça aşağılayıcı hükümler içeriyordu. Ama bu antlaşma uygulandı. Uygulanınca da Almanya çok büyük bunalımların içine sürüklendi.

Türkler ise savaşı sürdürdüler. Başka bir deyişle, 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından bitmiş; ama "Türkler" açısından sona ermemişti. TBMM Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'ndaki taraflarla yine çarpışma içindeydi. Osmanlı Devleti, Çanakkale dışında, Birinci Dünya Savaşında Fransızlarla çarpışmamıştı. TBMM Hükümeti ise Güneydoğu Anadolu'da Fransızlarla çarpışıyordu. 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanıncaya kadar Fransızlarla savaş sürmüştür. TBMM Orduları gerçi, İngilizlerle çatışma içine girmediler. Halbuki Birinci Dünya Savaşı sırasında, hele Rusya savaştan çekildikten sonra en fazla İngilizlerle çarpışılmıştı. TBMM Hükümeti ise bir yandan Anlaşma Devletlerinin kışkırttığı Ermenilerle savaşmış, öte yandan da Batı Cephesinde, yine Birinci Dünya Savaşına Anlaşma Devletleri yanında katılan Yunanistan ile ağır bir boğuşmaya girmiştir. İngilizler ise Yunanlıları kışkırtan ve diğer Anlaşma Devletleri ile birlikte Boğazları ve İstanbul'u işgal altında bulunduran devlet olarak yine savaşın içindeydiler.

Büyük Zaferden Sonra Devletlerarası Hukuk Açısından Durum

TBMM Hükümeti, Yunanlılarla yürüttüğü savaşı 1922 yılı Eylül ayı ortalarında kazandı. Ama bu sadece askeri bir başarı idi. Bize kalırsa, TBMM açısından Birinci Dünya Savaşı bitmemişti. Böylece, savaş yasaları bu noktada işlememişti. Barışın yapıldığı Osmanlı Devleti onu uygulayamamıştı. Buna karşılık yeni kurulan bir başka Türk Devleti, Birinci Dünya Savaşını yürütmüştü. Demek ki gerçekten özgün bir tarihsel durum var ortada. Düşününüz: Anlaşma Devletlerinin barış yaptığı Osmanlı Devleti kağıt üzerinde yaşıyor. Diğer yandan, bu devletin karşısında kurulan bir başka devlet savaşı yürütüyor ve kazanıyor.

Tamamen hukuksal bir tartışma yapıyoruz şimdi: Anlaşma Devletleri Birinci Dünya Savaşını kazanıp bütün yendikleri devletlere yeni statüler veren barış antlaşmaları imzalamışlardır. Bu antlaşmalar büyük yanlışlarla doludur ve yeni bir dünya savaşının tohumlarını içinde gizlemektedir. Bunu bir yana bırakıp salt hukuksal duruma dönelim: Osmanlı Devleti ile de bir barış antlaşması imzalanmıştır. "İmza" antlaşmanın kabulü demektir. Ama bu kabul işi uygulanamamış ve Anlaşma Devletlerinin hiç tanımadıkları yeni bir siyasal varlık, TBMM belirmiş, savaşı sürdürmüş ve sonunda bir Anlaşma Devleti ile (Fransa) savaşı bitirmiştir. Diğerleri ile çarpışmakta , bunları kazanmaktadır. Sonunda Yunanistan tam anlamıyla yenilmiş ve 1918 yılında "ezik" olan ve yurtlarını bir parçalanma içinde bulan Türkler şimdi "yenmiş" duruma gelmişlerdir. Bir Anlaşma Devleti olan Yunanistan ile TBMM Hükümeti yalnız başına barış yapabilir mi? Osmanlı Hükümetinin bu yeni ve pek eşi görülmemiş aşamada rolü ne olacaktır? Birinci Dünya Savaşı bitti de yeni bir başka savaş mı başlayıp sona erdi? Yoksa Birinci Dünya Savaşı şimdi mi sona erecek?

Gördüğünüz gibi, oldukça uzun bu "Giriş" bölümü, sizlere Türk Kurtuluş Savaşının ne kadar kendine özgü bir yapısı olduğunu da gösterecektir. İşin gerçeği, bu son durum karşısında Anlaşma Devletleri hükümetleri arasında çok doğal olarak bir anlaşmazlık vardır. Şimdi ulusal devletimiz bu karışıklıktan mümkün olduğu ölçüde yararlanmalıdır. İşte 1922 yılı Eylül ayı ortalarından itibaren diplomasi alanındaki bu sorunları çözme ve deyim yerinde ise siyaseti tam bir satranç oyunu haline getirme aşamasına girilmiştir.

MUDANYA ATEŞKES ANLAŞMASI

Ateşkes Anlaşması Hazırlıkları

Bir önceki ünitemizde gördüğünüz gibi, Büyük Taarruzun başlayıp gelişmesinden sonra 18 Eylül gününe kadar süren izleme hareketleriyle Anadolu'daki Yunan askeri varlığı yok edilmiş, TBMM Orduları onurlu, görkemli, tarihe geçen büyük bir zafer kazanmışlardı. Şimdi sıra İstanbul'un, Boğazların ve Doğu Trakya'nın kurtulmasına gelmişti.

Bildiğiniz gibi, Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Boğazlar, Anlaşma Devletleri güçlerince işgal edilmişlerdi. Ateşkes hükümlerine tamamen aykırı olarak da İstanbul'a, 16 Mart 1920'de resmen el konulmuştu. 1920 yılı yaz aylarında da Doğu Trakya hızlı bir biçimde Yunanlıların egemenliği altına girmişti. Büyük Taarruz'un tam bir başarı ile sonuçlanması üzerine Türk Ordusu şimdi bu yurt parçalarını da kurtarmak istiyordu. Batı cephesi Komutanı birliklerine Doğu Trakya'ya geçmek için en elverişli yer olan Çanakkale'ye doğru ilerlenmesi buyruğunu verdi. Amaç bu hareket ile hem Çanakkale Boğazını, hem de Doğu Trakya'yı kurtarmaktı.

Türk Ordusu Çanakkale'ye yaklaşırken, Yunanlıları Anadolu macerasına sürüklemede en büyük rolü oynayanlardan biri olan İngiliz Başbakanı Llyod George bu hareketin savaş nedeni sayılacağını bildirdi.
Boğazlarda önemli İngiliz birlikleri vardı. Şimdi, Türklerin bu ilerlemesi, her iki devleti askeri alanda doğrudan doğruya karşı karşıya getirecekti. İngiliz Başbakanı böylece Türklere gözdağı vermek istiyordu. Bu tehdit ile İstanbul ile Boğazları kaptırmaya niyeti olmadığını göstermeye ve Doğu Trakya'nın Yunanlıların elinde kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Bu açık savaş kışkırtıcılığından sonra İngiliz Hükümeti; Dominyonlarına, Fransa'ya, İtalya'ya ve Romanya'ya başvurarak askeri destek ve yardım istedi. Dominyonlar bu isteği reddettiler. Fransa ile İtalya ise Türklere karşı ne savunucu ne de saldırıcı bir tutum içine gireceklerini bildirdiler; bunun ardından Çanakkale'deki askerlerini de geri çektiler. Şimdi orada sadece İngiliz birlikleri kalmıştı.

Anadolu'daki çarpışmalar dışında, Birinci Dünya Savaşı 1918 yılı sonunda bitmişti. Bildiğiniz gibi, bu savaşta yenen devleter de önemli sıkıntılar çekmişler, ağır yitikler vermişler, bunalımlara düşmüşlerdi. Yaralarını sarmaya çalışırlarken Anadolu'da hiç beklemedikleri büyük bir direniş başlamıştı. Türklerin öz yurtlarını ele geçirmenin olanaksız olduğunu anlayan Fransızlarla İtalyanlar, gerçeği görüp bu mücadelenin içinden çekilmişlerdi. Sakarya zaferinden sonra kamuoyunun etkisi ile İngiliz siyasal çevrelerinde de Yunanlılardan bir uzaklaşma görüldü. Türklerin karşısında iyice yalnızlığa düşen Yunanlılar Anadolu'dan kovulunca, İngiliz hükümeti telaşlanıp yeniden işe karıştı. Onlar için Boğazlar ve İstanbul çok değerli idi. Buraları kaptırmamak yolunda, o güne kadar Ulusal Kurtuluş Savaşımızda hep "perde arkasında" kalan İngilizler, şimdi işe doğrudan doğruya karışmak zorunda kalmışlardı. Ama bu yolla, bitmek üzere olan Anadolu savaşının tekrar alevlenmesi İngiltere'nin dostlarının işine gelmezdi. Ne Fransız ne İtalyan kamuoyları savaş istiyordu. Bu yeni savaş sonuçsuz kalmaya da mahkumdu. Diğer yandan İngiliz halkında Anadolu hareketine karşı duyulan olumlu ilgi de giderek artıyordu. Türkiye'den binlerce kilometre uzakta, neredeyse dünyanın öbür ucunda bulunan Dominyonları da Anadolu'daki İngiliz çıkarları ilgilendirmiyordu. Artık İngiliz Hükümeti tam anlamıyla çaresizlik içine düşmüştü. 20 Eylülden itibaren İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla, Anadolu'daki askeri hareketin bitirilmesi yolunda görüşmeler yapılmasına razı oldular.

Elbette çok güzel düşlerdi bunlar. Büyük bir asker olan Başkomutan'ın bu olasılık üzerinde durmamış olması düşünülemez. Ama her bakımdan dahi bir asker olan Gazi, binbir güçlük ve akıl almaz özverilerle kazanılmış zaferi tehlikeye atamazdı. Çanakkale'de İngiliz birlikleriyle savaşa tutuşulunca, güçlü İngiliz donanması işe karışacaktı. Doğu Trakya'ya geçildiğini varsayalım: Orada dinç ve savunmaya hazır önemli Yunan birlikleri bulunuyordu. Böylece yeni bir Türk-Yunan çarpışması başlayacaktı. Şimdi düşüncemizi sürdürelim ve diyelim ki bütün bu zorlukları aştık, Doğu ve Batı Trakya'yı aldık, ilerlememizi sürdürdük. Bu durumda bize destek olan devletler de tutumlarını değiştirmezler miydi? Öz yurtlarını koruma hakkını bile bin zorlukla kabul ettirmiş olan Türkler şimdi yine "saldırgan" ilan edilecekti. Balkanlarda da yeni düşmanlar türeyebilirdi. Kurtuluş Savaşı ulusun özverisi sonuna kadar zorlanarak kazanılmıştı. Acaba bu yeni savaşlar dizisini ulus kaldırabilir miydi? Askeri açıdan yeterince güçlü mü idik? Hayır. Ulus da artık savaş istemiyordu. İzmir kurtulunca ordumuzda terhisler başlamıştı. Askerimiz haklı olarak evine dönmek istiyordu. Kaldı ki orduyu barındırmak, beslemek ve donatmak olanaksızdı, bunu Genelkurmay Harp Tarihi belgeleri göstermektedir. Başkomutan ve yakın arkadaşları usta askerler bütün bu olasılıkları düşünmüşlerdir. Yeniden Yunanlı kanı akması, Türk kanının da tekrar dökülmesi gerekti. Artık bütün sorunlar siyasal ortam içinde çözülmeliydi. Ustaca izlenen bir siyasetle İngilizler yapayalnız bırakılmışlardı. Bu elverişli durumdan yararlanmak gerekti. Gerçekten İngilizler, özel ikle Fransa'nın baskısı ile Doğu Trakya'nın boşaltılmasını kabul ettiler. Bu gelişmeler sırasında Türk birlikleri Çanakkale'de İngilizlerin önüne kadar gelmişlerdi. Kritik bir durum yaratılmıştı. Ama Türk birlikleri silah

kullanma niyetlerinin bulunmadığını da göstermişlerdi. Bu durumda askeri hareket 28 Eylül'de durduruldu. Anlaşma evresi açılıyordu. 3 Ekim günü Mudanya'da ateşkes görüşmeleri başladı.

Mudanya Ateşkes Anlaşması

Ateşkes görüşmelerinde TBMM adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) görevlendirilmişti. Ateşkes askeri nitelikte bir sözleşme olduğu için, Anlaşma Devletlerinden İngiliz, Fransız ve İtalyan generalleri de temsilci olarak hazır bulunmuşlardı. Batı Cephesinde kendileriyle asıl savaşın yapıldığı Yunanistan da bir temsilci göndermişti. Ama bu kişi, Mudanya'ya çıkmamış, yakında bir gemiden yazılı olarak arada bir düşüncelerini iletmiştir.

Ateşkes görüşmelerinde ağırlık noktası İstanbul, Boğazlar ve Doğu Trakya'nın Türklere teslimi sorunlarında yatıyordu. İlke olarak bu yurt topraklarının Türk olduğu kabul edilmişti. İlkönce Doğu Trakya üzerinde duruldu. Uzun tartışmalardan sonra şu noktalarda anlaşıldı:

• Türk ve Yunan orduları arasında çarpışmalar durduruldu ve ateşkes sağlandı.
• Doğu Trakya'yı Yunanlılar ateşkesin imzalanması tarihinden sonra onbeş gün içinde boşaltacaklardı.
• Yunanlıların Doğu Trakya'da çekildikleri yerler ilkönce Anlaşma Devletlerinin temsilcilerine, sonra da Türk memurlarına bırakılacaktı. Böylece Türkler ile Yunanlılar bu boşaltma işi sırasında karşı karşıya gelmeyeceklerdi. Bu teslim işi en geç otuz gün içinde bitirilecekti.

Teslimi tamamlanınca Anlaşma Devletlerinin temsilcileri Doğu Trakya'dan uzaklaşacaklardı. Sadece Meriç'in batısında güvenliği sağlamak için bir miktar Anlaşma Devletleri askeri bulundurulacaktı. Barışın sağlanmasına kadar TBMM Hükümeti 8000 jandarma erini Doğu Trakya'da tutabilecekti.

• **İstanbul ile Boğazlar üzerinde şöyle bir uzlaşmaya varıldı: Barış imzalanıncaya kadar buralarda, Yunanlılar dışında Anlaşma Devletleri birlikleri kalacaklardı. Mudanya Ateşkes Anlaşması 11 Ekim 1922'de imzalandı ve 15 Ekimde yürürlüğe girdi.** Uygulanmaya hemen başlandı. Doğu Trakya'nın teslim alınması işiyle Başkomutan, yakın çalışma arkadaşlarından Refet Paşayı (Bele) görevlendirdi. Refet Paşa bu işleri düzenlemek için İstanbul'a gönderildi. Böylece TBMM'nin siyasal varlığı Osmanlı Başkentinde kendini gösteriyordu. Refet Paşa 19 Ekimde İstanbulluların çok candan, coşkulu gösterileri ile karşılanarak kente geldi; barış sağlanıncaya kadar da orada TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak kaldı.

Mudanya Ateşkes Anlaşması'nın Değerlendirilmesi

Mudanya Ateşkes Anlaşmasından hemen hemen dört yıl önce çok değişik nitelikli bir başka ateşkes anlaşması imzalamak zorunda kalmıştık. Bu ilk anlaşmayı anımsayıp, içeriğini ikincisi ile karşılaştırabilir misiniz?

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra dört yıldan sadece üç hafta kadar eksik bir zaman geçti ve Türkler bir başka Ateşkes Anlaşması imzaladılar. Mudanya Ateşkesi, ilkinin her bakımdan tamamen tersi sayılabilir. Bu kez Türkler yenmiş olarak masaya oturmuşlardı. Mondros'ta öngörülen parçalanma, yeni anlaşmada hiçbir biçimde yer almadığı gibi, yurdun tamamen kurtulduğu Anlaşma Devletlerince kabul ediliyordu. Mondros'ta, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına tam bir kısıtlanma getirilmişti. Mudanya'da ise TBMM Hükümeti hiçbir egemenlik kısıtlanması içine girmemişti. Anlaşma Devletleri, Mudanya'da, TBMM Hükümeti Temsilcisi İsmet Paşa ile eşit koşullar altında konuşup bir sözleşme imzalayınca, yeni Türk Devleti, kendiliğinden tanınmış oluyordu. Zaten daha önce Fransızların tanıdığı TBMM Hükümetini şimdi İngilizler ve onların maşası Yunanlılar da tanımaktadırlar.

Bu anlaşma imzalandıktan birkaç gün sonra (19 Ekim) Yunanlıları Anadolu macerasına sürüklemekte en büyük destekçi olan ve her iki ulusu birbirine düşüren İngiliz başbakanı görevinden ayrıldı. Bir zamanların bu çok ünlü siyaset adamının yıldızı böylece sönüp gitti.

Fakat çok önemli bir noktayı gözden uzak tutmamak gerektir: Mudanya Ateşkes Anlaşması, bu olumlu değerlendirmeye rağmen, nihayet geçici bir sözleşmedir. Bu anlaşmanın öngördüğü düzen, barışın kurulmasına kadar geçerlidir. Barış sağlanamazsa, savaş durumu yeniden başlayacaktır. Ayrıca, Yurdumuzun can damarı Boğazlar ile en önemli kentimiz, yani İstanbul, henüz anlaşma devletlerinin denetimi altındadır. Yine, Doğu Trakya'daki varlığımız son derece zayıftır. Boğazlar ve İstanbul üzerinde yeniden egemen olabilmek, Doğu Trakya'daki durumumuzu güçlendirmek için mutlaka bir barış antlaşmasının imzalanması gerektir. Öyle ise Mudanya Ateşkes Anlaşması çok önemli bir başarıdır; ama barış sağlanamazsa hiçbir değeri kalmayacaktır. Bu nedenle şimdi sıra kesin barışın kurulmasına gelmiştir. Artık çalışmalar bu konu üzerinde yoğunlaşacaktır.

SALTANATIN KALDIRILMASI

Genel Olarak

Bildiğiniz gibi, egemenlik denilen devlet gücü bir aileden gelen kişilere ait olursa, bu takdirde "monarşik" sistemden söz ederiz. Egemenlik ulustan çıkarsa bu takdirde, devlet gücünün gerçek sahibine ait olduğunu belirtiriz. Önümüzdeki yıl, bu konularda daha geniş açıklamalarda bulunacağız. Ama şimdi kısaca şu nokta üzerinde tekrar durmak gereklidir.

Kurtuluş Savaşını TBMM yürüttü. Bu Meclis,egemenliğin ulustan kaynaklandığı gerçeği üzerinde kuruluydu. Milletvekilleri sadece, egemenliğin gerçek sahibi olan ulusun belli bir süre için seçtiği temsilcilerdi. Ne var ki, bu temsilciler, "güçler birliği" esası içinde, ulus adına bütün egemenlik haklarını kullanıyorlardı. Kurtuluş Savaşının büyük bir askeri ve siyasal hareket biçiminde örgütlenmesi de bu yolla mümkün olmuştur. Ama, TBMM, bir yandan da "Padişah ve Halifeyi" kurtarmak görevini yüklenmişti.

Şimdi zafer kazanılınca, önemli bir sorun ortaya çıktı: Anlaşma Devletleri, Birinci Dünya Savaşını Osmanlı İmparatorluğu ile yaptıkları bir barış antlaşması yoluyla sona erdirmek istemişlerdi. Ama bu antlaşma bir türlü yürürlüğe giremedi. Şimdi, zafer kazanmış, ulus egemenliğine dayanan bir yeni devlet ile onun yanında varlığı henüz inkar edilemeyen köhnemiş ve artık yok olmuş sayılabilecek bir başka devlet vardı. Her iki devlet ile birlikte mi barış antlaşması görüşmeleri yapılacaktı? Gerçekten çok önemli bir çıkmaz içindeydi Türk Ulusu.

Saltanatın Kaldırılmasına Neden Olan Gelişmeler

Mudanya Ateşkesi TBMM Hükümeti ve Anlaşma Devletleri arasında imzalanmıştı. Çünkü, "savaş" TBMM tarafından yürütülmüştü. Eğer TBMM Orduları içinde "Osmanlı Hükümeti" adına çalıştığını ileri süren bir asker bile bulunsaydı, Mudanya Ateşkes Anlaşmasına iki devletin de çağrılması gerekliydi. Ama Türk Ordusu artık, bütün üyeleri ile "TBMM"nin Ordusu idi. Bu gerçeği bilen Anlaşma Devletleri, salt askeri bir nitelik taşıyan bu Ateşkesi sadece TBMM Hükümeti temsilcisi ile imzalamıştır. Ama şimdi sıra barış antlaşmasına gelmişti.

Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanıp uygulamaya konulduktan sonra, İstanbul'daki varlığı her bakımdan tartışmalı Osmanlı Hükümeti'nde bazı garip davranışlar görülmeye başlandı. Sardazam Tevfik Paşa 17 Ekim günü Başkomutan'a bir yazı göndermişti. Özetle şöyle deniliyordu bu yazıda: "..kazanılan zafer ile artık İstanbul-Ankara ikiliği kalkmış, ulusal birlik sağlanılmıştır. Anlaşma Devletleri ile yapılacak barış görüşmelerine her iki hükümet de çağrılacaktır... Bu durumda ulusumuzun esenliği ile sorunlarımızı aramızda görüşüp davaları konferansta birlikte savunmamız gerekecektir. Bu konuda anlaşmak üzere birlikte çalışmalara başlayalım..."

Büyük zafer her bakımdan TBMM'nin, onun Hükümeti'nin ve Başkomutanı'nın üstün ve anlatılması çok zor çabaları ile kazanılmıştı. İstanbul'daki sözde hükümetin bu başarıda hiçbir katkısı yoktu. Ama şimdi büyük bir vurdum duymazlıkla bu büyük başarıda pay sahibi olunmak isteniyordu.

Bu davranış her şeyden önce mantığa tersti. TBMM Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa bu davranışa gerekli cevabı verdi. Şöyle diyordu:". Anayasa ile biçimi ve niteliği belli olan Türkiye Devleti kuruluşundan beri yalnız TBMM Hükümeti tarafından yönetilmektedir. Yasal olmadığı, hukuk dışı bulunduğu TBMM tarafından pek çok kez belirtilen İstanbul'daki kurulun barış konferansına katılmaya hakkı yoktur".

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşaya verdiği yanıtta "İstanbul Hükümeti" yerine "İstanbul'daki Kurul"dan söz etmektedir. Bu dahi Sadrazam Tevfik Paşanın anlaması gerekli ağır ve haklı bir ifadedir. Tevfik Paşa bu sözlere daha karşılık vermeden, Anlaşma Devletleri 27 Ekim 1922'de "Doğudaki savaşa son vermek için" İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde bir barış konferansı düzenlediklerini bildirdiler ve bu çağrıyı hem TBMM Hükümetine hem de Osmanlı Hükümeti'ne gönderdiler. Bu çağrı üzerine, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda belirttiğimiz yanıtından ders almamış gibi görünen Tevfik Paşa bu kez TBMM Başkanlığına bir yazı gönderdi. Bu yazıda Tevfik Paşa altıyüz yıldan fazla yaşayan Osmanlı Devleti'nin barış konferansına katılmasının çok doğal bulunduğunu, Hükümeti'nin Sevr Antlaşmasını onaylamamakla zafere katkısı olduğunu ve konferansta işbirliği yapılması yolundaki isteğini tekrarlıyordu.

TBMM Hükümeti, Tevfik Paşanın bu yazısını ciddiye almadı. Ama Anlaşma Devletlerine gönderdiği bir nota ile Konferansta İstanbul'daki Hükümet de temsil edilirse kendisinin katılmayacağını bildirdi. Karşı taraf da sonunda barış konferansına sadece TBMM Hükümeti'nin katılmasını kabullendi.

TBMM Hükümeti diplomatik açıdan yine önemli bir zafer kazanmıştı. Ama İstanbul'da daha pek çok kişinin devletin başı olarak gördüğü padişah ve onun sözüm ona hükümeti varlığını koruduğu sürece bazı önemli işler yolunda gitmezdi. Zira, barış görüşmelerine İstanbul Hükümeti'nin dışarıdan müdahale etmesi ve kamuoyunu bulandırması çok güçlü bir olasılıktı. Bu yolla bazı TBMM üyeleri de olumsuz olarak etkilenebilirdi. En önemlisi, bu yolla Anlaşma Devletleri İstanbul Hükümeti'ni bir çeşit "ara bulucu" gibi kullanıp, aslında dilediklerini Türk kamuoyuna benimsetebilirlerdi. Barış Antlaşması imzalansa bile Saltanatın varlığı ile egemenliğin ulusa ait olması ilkesi bir arada yaşayamayacaktı. Şimdi fırsat çıkmıştı. Sorun kökünden çözülmeliydi.

Saltanatın Kaldırılması

Bütün bu gelişmeler Saltanatın kaldırılmasını gerekli kılıyordu. Sonuçta Başkomutan ve pek çok milletvekilinin ortak bir önergesi 30 Ekim günü TBMM'nde görüşülmeye başlandı. Önergede Saltanatın kaldırıldığı belirtiliyordu. Saltanatla birleşmiş sayılan "Halifelik" ise ondan ayrılacaktı. Ateşli görüşmeler sırasında şu düşünceler Meclis Genel Kurulu'na hakimdi: Saltanat Halifelikten ayrılsın ve kaldırılsın. Halifeyi ise biz seçelim; Saltanat ile Halifelik biribirinden ayrılamaz. Bu nedenle eğer Saltanat kaldırılırsa, Halifelik de kalkmış olur ki, böyle bir durum düşünülemez. Görülen şuydu: Başta Rauf Bey ve Refet Paşa gibi Gazi Mustafa Kemal Paşanın yakın arkadaşlarının bulunduğu bir grup, Halifeliğin Saltanattan ayrılamayacağını, padişahsız bir Türk ulusunun ise düşünülemeyeceğini ileri sürüyorlardı. İlk grubun içinde bulunanlar ise böyle bir ayrımın mümkün bulunduğunu belirtiyorlardı. Gerçekten, Mustafa Kemal Paşanın sık sık söylediği gibi, Büyük Selçuklu İmparatoru Tuğrul Beye 1055 yılında Abbasi Halifesi saltanat hakkını devretmiş, kendisi ise halife olarak kalmıştı. Pek çok İslam devletinde, 1258 tarihinde Abbasi Halifeliği sona erdikten sonra, hükümdarlar yanlarında göstermelik bir halife tutmuşlardı. Ama bu tarihsel gerçekler Meclis'in bir kanadını tatmin etmiyordu. Onlar Saltanatı olmayan bir Halifenin çok güçsüz bir durumda kalacağının bilinci içindeydiler. Bu yolla ulusa esenlik ve devrim yolu açılabilirdi. Bu da, ilerisini göremeyen pek çok siyasetçi için dehşet verici bir olaydı. Bu nedenle 30 Ekim'de başlayan görüşmeler "Saltanatla Halifeliğin birbirinden ayrılamayacağı" konusundaki görüşün giderek çoğunluk kazanması yönünde gelişiyordu. Bunun üzerine Başkomutan, bu tartışmaların odak noktası olan komisyonda bir konuşma yaparak Saltanat ile Halifeliğin biribirinden ayrılmalarının mümkün olduğunu belirtti. Osmanoğullarının Türk Ulusunun egemenlik hakkına altı yüz yıl sahip çıkmalarından sonra, artık ulusun bu hakkı eline alması ve kendisi üzerinde bir padişaha gerek kalmadığını oldukça sert biçimde dile getirdi. Ardından da yine bilimsel ve tarihsel açıklamalarda bulunarak, üyeleri gerçeğe inandırdı. Bunun üzerine Saltanat ve Halifeliği biribirinden ayıran önerge kabul edildi. Genel Kurul 1 Kasım1922 tarihli toplantısında "Saltanatı" kaldırdı. Halifelik ise yine Osmanlı Ailesine ait bir hak olarak kalıyordu. Ama Halifeliğin asıl anlamı olan devlet başkanlığı zaten TBMM'nin kişiliğinde bulunduğu için, Meclis bu aile içinden dilediğini Halife olarak seçebilirdi. Böylece kişisel Saltanat tarihe karıştı.

TBMM'nin 308 numaralı bu kararı Türk Devrim Tarihinin en önemli belgelerinden biridir. Altı yüz yıllık bir devletin sona ermesi ve yerine kesinlikle yeni esaslara dayanan bambaşka nitelikli bir devletin geçmesi çok anlamlı bir olaydır. Yeni Türk Devleti'ni tartışmasız bir duruma getiren bu kararı bugünkü dille, kısaltmadan veriyoruz. Böylece

kitabımızda bir istisna yapılmakta, çok önemli bir metin aynen verilmektedir. Bu belge Türk Devrimi'nin kavranılması için yaşamsal bir önem taşımaktadır:
"Birkaç yüzyıldır Saray ve Babıali'nin bilgisizlik ve sefahati yüzünden Devlet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe geçmiş bulunduğu bir anda, Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve gerçek sahibi olan Türk Ulusu, Anadolu'da hem dış düşmanlara karşı ayağa kalkmış, hem de o düşmanlarla birleşip, Ulus karşısında harekete geçmiş olan Saray ve Babıali ile mücadeleye atılarak, TBMM ve onun hükümeti ve ordularını oluşturarak dış düşmanlar, Saray ve Babıali ile eylemsel olarak ve silahlı ve bilinen şiddetli zorluklar ve hazin yokluklar içinde savaşmaya girişmiş, bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır.

Türk Ulusu, Saray ve Babıali'nin hıyanetini gördüğü zaman, Anayasa'yı çıkararak onun birinci maddesi ile egemenliği Padişahtan alıp doğrudan doğruya Ulusa ve ikinci maddesi ile ile yürütme ve yasama güçlerini onun kudretli eline vermiştir. Yedinci madde ile de savaş ilanı, barış sözleşmesi gibi bütün egemenlik haklarının ulusun benliğinde toplamıştır.

Bu duruma göre, o zamanlardan beri eski Osmanlı İmparatorloğu tarihe karışıp yerine yeni ve ulusal bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişahlık kalkmış olup, yerine TBMM geçmiştir. Yani bugün İstanbul'da bulunan kurul, varlığını usullere uygun koruyacak hiçbir yasal ve yabancı olmayan güce ve ulusal yardıma sahip olmayıp, ortadan kalkmış bir gölge durumundadır. Ulus, kişisel egemenlik ve Saray halkı ve çevrenin sefahati üzerine kurulu bir Saltanat yerine, asıl halk kütlesinin ve köylünün haklarını koruma ve mutluluğunu sağlamayı yükümlenen bir halk hükümeti kurmuş ve koymuştur.

Durum böyle iken İstanbul'da düşmanlarla işbirliği yapmış olanların, şimdi Halifelik ve Saltanat haklarından ve hanedan haklarından söz etmelerini görmekle hayrete boğulmuş oluyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve tuhaf ve gerçeklere aykırı bir belge tarihte ender görülmüştür. Bu durumda TBMM aşağıdaki hususları yayınlayıp ilana karar vermiştir:
• Anayasa ile Türkiye halkı egemenlik ve hükmetme haklarını gerçek temsilcisi olan TBMM'nin manevi kişiliğinde bırakılması ve bölünmesi ve verilmesi mümkün olmamak üzere temsile ve doğrudan kullanmaya ve ulus iradesine dayanmayan hiçbir güç ve kurulu tanımamaya karar verdiği için, Misak-i Milli sınırları içinde TBMM Hükümeti'nden başka hükümet biçimi tanımaz. Buna göre Türkiye halkı kişisel egemenliğe dayalı olan İstanbul'daki hükümet biçimini 16 mart 1920'den itibaren ve sonsuzluğa kadar tarihe karışmış saymıştır.

• Halifelikyüksek Osmanlı Ailesine ait olup, Halifeliğe TBMM tarafından bu Ailenin (içinden) bilimce ve ahlakça en üstün durumda olanı seçilir. Türkiye Devleti, Halifelik Makamının dayanağıdır..." Bu önemli karar bize, TBMM'nin ulustan aldığı gücüne ne kadar bilinçli bir biçimde sahip çıktığını göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, bu Meclis ilk çalışma aylarında amacının "Saltanatı kurtarmak" olduğunu ünlü "Nisab-i Müzakere Kanunu" (5.9.1920, No: 18) ile her yana ilan etmiştir. Aradan geçen zaman içinde, bazı karşı çıkmalara rağmen, TBMM tek üstün makam olduğunu anlamış ve Osmanlı Saltanatını kaldırmıştır. Böylece zaferin verdiği başarı duygusu ile İstanbul Hükümeti'nin akıl almaz son tutumu Önder'e hep tasarladığı devrim adımlarından birini daha atmak fırsatını vermiş ve TBMM, Osmanlı Devleti'nin varlığını kesinlikle sona erdirmiştir. Artık Osmanlı Ailesine yalnız Halifelik hakkı kalmıştı.Ama bu hakkı kimin nasıl kullanacağını saptama yetkisi de TBMM'ye aitti. İleride Halifelik sorunu da çözülecektir. TBMM'nin Saltanatı kaldırma kararı İstanbul'daki eski hükümet tarafından derhal tanındı ve kendi çapındaki devlet işlerinin görülmesine son verildi. Devir ve teslim işleri derhal başladı. Bu tutum Saltanatın kaldırılmasının beklendiğini de gösterir. 1 Kasım 1922 tarihinde Osmanlı Saltanatı kaldırılınca, Vahdettin'in üzerinde sadece Halifelik sanı kaldı. Dikkate değen nokta TBMM'nin Saltanatı kaldırırken, Halifelik hakkını Vahdettin'den almamış olmasıdır. Bu da büyük bir iyi niyet ifadesi sayılabilir. Ama, akıl almaz siyaseti ile tarihe geçen bu son Osmanlı padişahı, 17 Kasım günü İstanbul'da bulunan İngiliz askeri makamlarına sığındı. Aynı gün yine bir İngiliz savaş gemisi ile yurdunu terketti. Yani Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşındaki en büyük düşmanına kaçtı. Osmanlı tarihinde hiçbir padişahın düşmana sığınmak gibi bir tutum içine girdiği görülmemiştir. Vahdettin, büyük bir Türk Ailesinin onurunu da ağır biçimde yaralamıştır. TBMM ertesi gün Osmanlı veliahdı Abdülmecit Efendiyi halife seçti. Artık Lozan'a gitmek için hiçbir engel kalmamıştı. TBMM Hükümeti, var gücüyle barış konferansına hazırlanmaya koyuldu.

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Barış Konferansına Hazırlanma

TBMM Hükümeti daha Saltanat kaldırılmadan önce, barış konferansına hazırlanmaya başlamıştı. Hazırlıklar sırasında üç önemli nokta üzerinde durmak gerekiyordu: Konferansın yeri; Türkiye'yi temsil edecek kişinin saptanması; konferansta görüşülecek konuların belirlenmesi. Anlaşma devletleri yaptıkları çağrıda, konferans yeri olarak Lozan'ı önermişlerdi. Buna karşılık TBMM Hükümeti İzmir'i uygun görüyordu.
TBMM Hükümet, Lozan ile Türkiye arasındaki haberleşmenin çok zor olacağını ileri sürmüştü. O zamanların iletişim koşulları düşünülürse, bu doğru bir gerekçe idi. Bizim açımızdan bir başka özellik ise sık sık İzmir'e giden Başkomutan'ın konferans hakkında saati saatine doğru bilgi alabilmesi ve gereken yanıtları vermekte gecikmeden yardımcı olabilmesi idi. Ama karşı taraf bu önerilerimizi kabul etmedi. Çünkü Lozan, tarafsız bir devlet olan İsviçre'de bulunuyordu. Böylece konferans savaşa katılmış hiçbir devletin ülkesi üzerinde toplanmamış olacaktı ki bu da uluslararası geleneklere uygundu. Bu nedenle TBMM Hükümeti Lozan'ı konferans yeri olarak kabul etti.

Konferansta Türkiye'yi kim temsil edecekti? Bu çok önemli bir sorundu. TBMM Hükümetinin kadrolarında gün görmüş, deneyli diplomatlar yoktu. İstanbul'da yaşayan eski Osmanlı diplomatlarından yararlanmak da yeni Devletimizin felsefesi açısından düşünülemezdi. Bu durumda o sıralarda Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey Lozan'a gitmek istedi.

Mondros Ateşkes Anlaşmasını Osmanlı Devleti adına Rauf Bey imzalamıştı. Bu anlaşma, bidiğiniz gibi Osmanlı Devleti'nin teslim belgesiydi. Pek çok aksaklık bu ateşkes nedeniyle belirdi. Eğer Mondros Ateşkesi adaletli bir düzenleme getirseydi, belki Kurtuluş Savaşını yapmak da gereksiz olurdu. Bu müthiş teslim belgesini imzalarken, gerçek bir yiğit ve yurtsever kişi olan Rauf Beyin İngilizler tarafından nasıl aldatıldığını da biliyorsunuz. Rauf Bey

şimdi Lozan'a giderek, dört yıl önce yaptığı yanlışı düzeltmek ve tarihe böyle bir özellikle geçmek istiyordu. Kişisel açıdan haksız sayılmazdı. Ama Lozan, böyle kişisel kazanımlar için bir alan olamazdı. İyi direnen ve pazarlık edebilen bir kişiye ihtiyaç vardı. Bu nedenle Mudanya Ateşkes görüşmelerinde olumlu bir sonuç alan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşayı bu güç göreve getirmeyi Başkomutan uygun buldu. İsmet Paşa 26 Ekimde TBMM tarafından Dışişleri Bakanlığı'na seçildi. O artık Lozan Konferansında baştemsilcimizdir. İsmet Paşanın yanına, yine temsilci olarak Rıza Nur ve Hasan (Saka) beyler verildi. Bu üç temsilci, o zamanın koşulları içinde en yetenekli ve genç aydınlardan bir kurul oluşturdular ve Lozan'a gitme hazırlığı içine girdiler.

En önemli konu, konferansta görüşülecek sorunlar üzerinde Türk tarafının taktiğini belirlemekti. Bu iş için ise çok uzun ve ince hazırlıkların yapılması gerekliydi. Çünkü Lozan'da sadece birkaç yıllık Türk-Yunan savaşının hesabı görülmeyecek, dünyayı en aşağı üç yüz yıl uğraştıran "Doğu Sorunu" (Şark Meselesi) çözülecekti. Fakat böylesine bir geniş konuyu bütün ayrıntılarıyla kapsayacak bir hazırlık için zaman yoktu. Bu nedenle Türk Temsilciler Kuruluna, kısa fakat kesin bir yönerge verildi. Bu yönergede özelikle iki konuda kesinlikle ödün verilmemesi istenmiştir. Yönerge maddeleri içinden bunları şöylece aktarabiliriz:
"1. Doğu Sınırı: Ermeni yurdu söz konusu olamaz; olursa görüşmelerin kesilmesini gerektirir.
.
.
8. Kapitülasyonlar kabul edilemez. Eğer görüşmelerin kesilmesi gerekirse, yapılır..."
Demek ki TBMM Hükümeti iki ana konuda hiçbir özveriye razı değildir. Gerekirse konferanstan çekilme kararı alınacak ve savaş durumu geri gelecektir. Diğer konularda ise Temsilciler Kurulu'na pazarlık yapma esnekliği tanınmış, ayrıca sık sık Ankara'ya bilgi verilip yanıt istenmesi buyrulmuştur.

Lozan Barış Konferansı

Bir haftalık gecikmeden sonra 20 Kasım 1922 tarihinde çalışmalarına başlayan konferansta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, yeni kurulan Yugoslavya devletleri karşısında Türkiye tek başına idi. Bu devletlerin içinde özel ikle Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İtalya ile çok önemli sorunlarımız vardı.
Sakarya zaferinden sonra Fansızlar, yeni Türk Devleti ile bir antlaşma imzalayarak savaştan çekilmişlerdi. Bildiğiniz gibi 20 Ekim 1921'de imzalanan "Ankara Antlaşması" Fransa'nın Türk Kurtuluş Savaşından çekilmesini sağladığı için çok önemlidir. Ancak, Fransa, Birinci Dünya Savaşı yenenlerindendi. Ankara Antlaşması ise sadece bir "önbarış" idi. Yani, üzerinde ileride tekrar durulabilecek bir barış. Fransa bu durumda, dostlarını yalnız bırakamazdı. Kaldı ki, Fransızlarla da aramızda, özellikle kapitülasyonlar nedeniyle bazı önemli sorunlar vardı. Boğazlarla ilgili görüşmelere ayrıca Sovyetler Birliği ile Bulgaristan da katılmıştır. Bütün bu sayılan devletler ilk planda kendi çıkarlarını savunacaklar, yeri gelince de birlikte davranacaklardı. Konferansta Türkiye'yi destekleyen hiçbir devlet yoktu. Yapayalnızdık. Türk Temsilciler Kurulunu çok ağır bir görev bekliyordu. Ayrıntılarını bir yana bırakırsak, Lozan'da görüşülen konuları başlıca iki ana grupta toplayabiliriz: Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlar ve Türkiye ile diğer devletler arasındaki sorunlar.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar şöylece özetlenebilir: Büyük zaferden sonra Anadolu'yu Yunanlılar tamamen boşaltmışlardı. Bu konuda artık bir sınır sorunu yoktu. Sadece Doğu Trakya sınırının çizilmesi hususu vardı. Bundan başka Ege Adalarının durumu, Türkiye'deki ve Yunanistan'daki Türklerle Rumların değiş- tokuşu ve Yunanistan'ın Anadolu ve Trakya'da yaptığı yakıp yıkmaların, katliamların doğurduğu zararların giderilmesi de önemli sorunlar arasındaydı. Konferansa katılan diğer devletlerle olan sorunlar da şöylece özetlenebilir:
Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu ile yüzyıllarca süren ilişkilerinde yoğun sorunlar çıkmıştır. Özellikle kapitülasyonların uygulanmasından doğan pek çok ekonomik, parasal ve yargısal anlaşmazlıklar vardı. Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerinde kurdukları baskıyı kaldırmak zamanı gelmişti. Önceki pürüzler giderilmeli ve yeni Türk Devleti, her türlü sınırlamadan uzak bir biçimde dünyadaki yerini almalıydı. Batılılar ise bu konularda Türklerle tam bir anlaşmaya varmayı düşünmüyorlardı. Eğer bazı ödünler vermek zorunda kalırlarsa, ileride, Türk Devleti'nin güçsüzleştiği sırada bu ödünleri geri almayı da tasarlıyorlardı. Bu genel sorunlardan başka şu önemli noktalar üzerinde de bir uzlaşmaya gidilmesi gerekliydi: Osmanlı Devleti'nin yeni Türk Devleti'ne ne kadar borç bıraktığı hesaplanacaktı. Ayrıca Osmanlıların yabancı kurumlara kendisine zararlı koşullarla verdiği ayrıcalıklardan doğan son derece karmaşık konular konferasta görüşülecekti. Bunlar öylesine karışık işlerdi ki, yanlarında Türk-Yunan anlaşmazlığı çok basit kalıyordu.

Konferansın ilk evresinde yukarıdaki sorunların bir bölümünün çözümü üzerinde anlaşmaya varılabildi: Fransa ile sınır sorunumuz yoktu. Bu konuda Ankara Antlaşmasının esasları yinelendi. Irak sınırının ileride bir başka konferansta çizilmesi kararlaştırıldı. Bütün dünyayı ilgilendiren Boğazlar üzerinde de, bazı özverilerimizle belli bir uzlaşmaya erişildi. Ermeni Yurdu safsatası da tarihe karıştı. Ama kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı borçlarının bölüşülmesi konusunda bir anlaşmaya varılamadı. Her iki konuda da Batılı taraflar, yeni Türk Devleti'nin kabul edemeyeceği kadar ağır koşullar ileri sürüyorlar, ödüne yanaşmıyorlardı. Bunun üzerine Türk Temsilciler Kurulu 4 Şubat 1923'te Lozan'ı terketti. Konferans kesilmişti.

Bu kesinti üzerine tekrar yoğun diplomatik çabalar harcanmaya başlandı; çünkü hiçbir taraf yeniden savaş istemiyordu. Bu temaslar sonucunda 23 Nisan 1923'te konferans tekrar toplandı. Batılıların daha ılımlı bir hava içine girdikleri bu yeni evrede anlaşıldı. Özellikle her konuda Türklere zorluk çıkartan ve dostlarını peşinden gelmeye mecbur eden, Yunanlıları da çok kayıran İngiliz Baştemsilcisi Lord Curzon, konferansa gönderilmemişti. Bu çok iyi bir işaretti. Konferansın ikinci evresinde Türk Temsilciler Kurulu özel ikle kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları konularında gerçek bir diplomatik zafer kazanmıştır. Çözülemeyen tek sorun olarak Yunanistan'ın bize verdiği zararların ödenmesi kalmıştı. Yunanistan giriştiği büyük macerayı ağır bir sonuçla bitirmişti. Ezilerek yenilmişti. Bitkin ve çaresizdi. Yeni bir siyasal rejim içine giriyordu. Ekonomik ve toplumsal açıdan tam bir felaket içinde bulunan Yunanistan, savaşta Türklere ağır ve haksız zararlar verdiğini kabul ediyordu. Ama bu zararları ödeyemeyecek durumda bulunduğunu da ısrarla belirtiyordu. Bu konuda da dostlarından büyük destek görüyordu. Sonunda Doğu Trakya'da, Meriç Irmağının batısında ,daha önce Yunanistan'a bırakılmış "Karaağaç" bu savaş tazminatına karşılık

tutularak bize verildi. Orasını zarar- ziyana karşılık saydık. Böylece son pürüz de giderildi ve Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı.

Lozan Barış Antlaşması

Büyük bir diplomasi anıtı olan Lozan Barış Antlaşması 143 maddelik esas metnin yanında 14 ayrı sözleşme ile bir bütün oluşturmaktadır. Bu bütünün içerdiği belli başlı hükümleri şöylece özetlemek mümkündür:

• Sınırlar:

Suriye Sınırı: Fransızlarla daha önce imzalanan Ankara Antlaşması'nda gösterilen sınır kabul edilmiştir.

Irak Sınırı: Bu sorun çözülemedi. Sorunun, içinde en önemli yeri alan Musul konusu da birlikte olmak üzere, dokuz ay içinde İngiltere ile Türkiye arasında "dostça" çözülmesi karara bağlandı.

Batı Sınırı: Misak-ı Milli'ye göre çizildi. Ama bazı bölgelerin de elden çıkması önlenemedi, zira oraları Osmanlı Devleti tarafından daha önce imzalanan barışlarla terk edilmişlerdi. Bu nedenle Batı Trakya ile Ege Adalarını alamadık. Karaağaç ve yöresi ise,yukarı da açıklandığı gibi, savaş tazminatına karşılık olarak Yunanistan tarafından bize bırakıldı. İmroz, Bozcaada ve Tavşan Adası dışındaki diğer Ege Adaları, Balkan Savaşları sırasında yitirildiği için bize geri verilmedi. Onlar Yunanistan ile İtalyan egemenliği altında kaldılar. Ancak Yunanistan Midilli, Sakız, Nikerya ve Sisam adalarını askersizleştirecekti.

• Kapitülasyonlar:

Lozan Barış Antlaşması ile yargısal, parasal, yönetsel ve ekonomik alanlarda yüzlerce yıl süren bütün kapitülasyonlar, her türlü sonuçları ile birlikte toptan kaldırılmışlardır. Türkiye'deki yabancı ticaret kuruluşları da belli ve kısa bir geçiş döneminden sonra Türk yasalarına hiçbir önkoşul göstermeden uyacaklardır.

• Azınlıklar:

Bütün azınlıklar Türk uyrukludur. Doğu Trakya ile Anadolu'daki Rumlarla Yunanistan'daki Türkler değiş-tokuş edileceklerdir. Ama İstanbul'un yerlisi Rumlarla Batı Trakya'daki Türkler bu zorunlu değişimin dışında kalacaklardır.

• Savaş Tazminatları:

Birinci Dünya Savaşı dolayısı ile bizden istenilen tazminattan geleceğe bir borç bırakılmadan ve hiçbir edimde bulunulmadan büyük bir başarı ile kurtulmak sağlanmıştır.

Yunanistan ise, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, Kurtuluş Savaşı dolayısı ile Türkiye'de büyük yakıp yıkmalar ve zulümler yaptığını, bunların ne askerlik kurallarına ne de uluslararası geleneklere uyduğunu, bu nedenle tazminat vermesi gerektiğini kabul ediyordu. Buna karşılık Türkiye, Yunanistan'ın çok güçsüz ve ekonomik bakımdan çökmüş durumda bulunmasından dolayı, savaş tazminatı hakkından Karaağaç ve yöresini almakla vazgeçiyordu.

• Devlet Borçları Sorunu:

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından başlayarak, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar Batılı ükelerden aldığı borçlar çok büyük bir toplama erişmişti. Lozan'da bu borçlar, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile ortaya çıkan yeni devletlere gelirleri oranında bölüştürüldü. Bize kalan bölümü ise düzenli taksitlere ayrılmıştı. Borçların ödenmesi üzerinde her türlü yabancı gözetim ve denetimine de son verilmişti.

• Boğazlar Sorunu:

Dünyanın her zaman en önemli siyasal sorunlarından birini oluşturan bu konu üzerinde Lozan'da uzun ve şiddetli tartışmalar yapıldı. Sonunda aşağıdaki çözüm yoluna varıldı:

- Boğazlardan Geçiş:

Askeri olmayan gemi ve uçaklar barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Savaşta Türkiye tarafsız ise geçiş yine serbestti. Türkiye bir savaşa girmiş ise düşmana yardım etmeme koşulu ile tarafsız gemiler Boğazlardan geçebilirlerdi. Düşman gemilerine ve uçaklarına ise Türkiye dilediği gibi davranabilecekti.

Askeri gemiler ve uçaklara gelince: Barış zamanında Karadeniz'e doğru geçişte, bu denizde sahili bulunan devletlerden en güçlü donanmaya sahip olanın elindeki gemi (ve uçak) toplamından fazlası geçirilmeyecek. Bunun dışında savaş gemilerine ve uçaklarına geçiş serbestti. Ancak bu geçişlerden doğabilecek sonuçlardan dolayı Türkiye sorumlu tutulmayacaktı. Savaş sırasında ise Türkiye'nin tarafsız veya savaşta bulunması durumuna göre, ticaret taşıtları gibi, fakat barış zamanındaki savaş taşıtları hakkındaki sınırlamaya uyularak hareket edilecekti. Boğazlardan geçişi uluslararası bir kurul düzenleyecekti. Bu kurulun başkanı Türk olacaktı.

- Boğazların Savunulması:

Boğazların her iki yakası askersizleştirilecekti. Bu konuda Türkiye Uluslar Kurumu'nun güvencesi altına konulmuştu. İşte bu önemli sorun böyle çözüldü. Sovyetler Birliği, Lozan Antlaşmasının sadece Boğazlarla ilgili Sözleşmesini imzalamıştır. Lozan Barış Antlaşmasını bir süre sonra Belçika ve Portekiz devletleri de imzalamıştır.

Lozan Barışı Üzerinde Değer Yargısı

Bu barışla neler elde edildi ve neler elde edilemedi? Değerlendirme sonucu olumlu mudur yoksa olumsuz mu? Bu konuları kısaca tartışalım:

Lozan Barışı ile yeni Türk Devleti varlığını bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bıraktığı sorunların hemen hepsi çözülmüştür. Bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi sınırlandıran pürüzler yok denilecek düzeye indirilmiştir. Anadolu'da ve Doğu Trakya'da yaşayan ve sayıları bir hayli fazla olan Rumlar Yunanistan'a gönderilmişler, böylece Yurdumuzun Türkleşme süreci tamamlanmıştır. Ermeni iddiaları tarihe gömülmüştür. Bütün bu başarıları Türk Temsilciler Kurulu tek başına, hiçbir tarafın yardımı olmadan kazanmıştır. Lozan Barışı ile Akdeniz'in doğusunda barış kurulmuştur.

Türkiye bazı isteklerini Lozan'da gerçekleştiremedi. Bunları kısaca sayalım: Batı Trakya ile Ege Adaları (İmroz ve Bozcaada dışında) geri alınamadı. Musul ve Hatay sınırlarımız dışında kaldı. Boğazlar üzerinde denetim ve savunma hakkımız kurulamadı. Batı Trakya ve Ege Adaları üzerindeki haklarını Osmanlı Devleti'nin Balkan savaşları sonunda imzaladığı antlaşmalarla yitirdiğini söylemiştik. Devletlerarası hukuka göre, bu antlaşmalar geçerli idi. Türk Temsilciler Kurulu bu konuda yine de çok direnmiş; ama sözü geçen antlaşmaların geçerli olmadığını karşı tarafa kabul ettirememiştir. Boğazlar üzerindeki hak kısıtlamalarını ileride, 1936 yılında kaldırtmayı başardık. Yine Hatay da Atatürk'ün son çabaları ile, ölümünden bir yıl sonra Anayurda katıldı. Yalnız Musul bütün uğraşlara rağmen kazanılamadı. Bunu ileride göreceğiz.

Demek ki, Lozan'daki bazı önemli sakıncalar bir süre sonra giderilmiştir. Öyle ise bu barışın olumlu yanları son derece ağırlıklıdır. Akıl almaz zorluklar, yokluklar, özverilerle kazanılan zafer, siyasal alanda daha fazla bir getiri sağlayamazdı. Lozan'da Batı Trakya, Adalar gibi konularda daha da ısrar edilse idi barış kurulmaz ve geleceğimiz karanlıklar içinde kalırdı. Bu barışı o günün koşulları içinde değerlendirmek gerektir. Türkiye o zamanki olanaksızlıklarına rağmen elde edebileceği her şeyi, özel ikle tam ve gerçek bağımsızlığını kazanmıştır. Bu Antlaşma günümüzde de geçerliğini sürdürmektedir. Bu bakımdan yirminci yüzyılın en uzun ömürlü barışını kurmuştur. Bu gidişle yirmi birinci yüzyıla da geçecektir bu antlaşma. Lozan Barışı ile dünyanın en tehlikeli bölgelerinden biri güvenlik altına alınmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın tarihsel bakımdan bir başka önemli yanı daha vardır. Hukuksal olarak Birinci Dünya Savaşı, Lozan Barışının imzalanmasıyla bitmiş sayılmalıdır. Çünkü, bu savaşın en son denilen barış antlaşması Sevr'de 10 Ağustos 1920'de imzalandı; ama hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. O barışın yerine geçen, Lozan'daki antlaşmasıdır. Öyle ise Birinci Dünya Savaşı kesin olarak 24 Temmuz 1923 tarihinde sona ermiş sayılmalıdır.

CUMHURİYETİN İLANI - HALİFELİĞİN KALDIRILMASI VE BU DEVRİM ADIMLARINA TEPKİLER -12

GİRİŞ

Barışın kurulmasından sonra yeni Türk Devleti bir daha savaş içine girmedi. Belki 1925 yılında çıkan Şeyh Sait Ayaklanması silahlı bir çatışma sayılabilir. Ancak bu bir iç sorundu; savaş değildi. Türkiye bugüne kadar belli bazı savaş tehlikeleri geçirmekle birlikte, doğrudan doğruya bir savaşın içine girmemiştir.

Türk Kurtuluş Savaşının aynı zamanda kalıcı bir barış ortamı getirdiğini gösteriyor. Bu ortamı sürekli kılmak için ilkönce içeride tam bir siyasal istikrara, huzura ihtiyaç vardır. Siyasal yaşam ise istikrara kavuşmak için pek çok engelleyici etkenlerle doludur. Bir devletin içindeki üst kadro, bu etkenleri mümkün olduğu ölçüde azaltmaya ve küçültmeye çalışır. Sözünü ettiğimiz etkenler her devlette ve her rejimde vardır. Zira "siyaset" devlet yönetme sanatıdır. Her sanatın uygulanmasında olduğu gibi, siyaset yaşamında da çeşitli düşünceler, görüş açıları elde edilecek sonuçları etkiler. Hele günümüzün çok sesli, çoğulcu (plüralist) demokrasilerinde, bu tür etkenler daha da artmıştır. Çünkü demokrasilerde esas olan kişi özgürlüklerinin genişliği ve mümkün olduğu kadar az sınırlandırılmasıdır. Şimdi, gerçek anlamıyla rejimini seven, onun istikrar içinde gelişmesini isteyen her bilinçli yurttaş, çokseslilliğin gereklerini, yapıcı bir yönde kullanır. Herkesin düşüncesine saygı gösterir, ama aynı saygıyı başkalarından da kendisi bekler. Demokrasinin "zorluğu" da burada yatar. Siyasal bakımdan olgunlaşmış yurttaşlar, düşüncelere karşılıklı saygı göstererek, özgürlükleri zedelemeden, istikrarlı ve rahat bir biçimde kendilerini yönetecek olanları seçerler. Başka bir deyişle, demokrasilerde "siyasal iktidar" denilen ve yurttaş iradesiyle beliren devlet gücüne sahip olanlar, rejimin kuralları içinde kendi dilediği siyaseti izlerler; başarısız kalırlarsa yine yurttaşlar tarafından değiştirilir.

Türk Devriminin başlangıcından beri çoğulcu bir yapının kurulmasına özen gösterildi. Mustafa Kemal Paşanın en büyük amacı, ilkönce her bakımdan tam bağımsız bir devleti bütün kurumlarıyla sağlam bir biçimde yaşama geçirmekti. Bu devlet, kalıcı ögesini doğrudan doğruya ulusa dayanmasıyla bulacaktı. İşte "ulusal egemenlik" denilen kural, bu niteliği yerleştirmek için gereken en önemli temeldir. Eğer siyasal iktidar ulus tarafından belirlenmez ise, kişinin özgürlüğü sözde kalır. Zira bu iktidar ulusun içinden değil, dışından çıkmaktadır. Ulusun dışından kaynaklanan iktidar ilk planda kendi önceliklerini gerçekleştirmek amacındadır. Öyle ise, Türk Devriminde yapılacak ikinci önemli iş, ulusun sahip olduğu egemenliği sınırsız bir biçimde kullanabilmesi, ona ortak başka hiçbir güç kabul etmemesidir.

Kurtuluş Savaşını başlatan TBMM oldu. Bu Meclis "kayıtsız-şartsız" egemenliğe sahip Türk Ulusunu temsil eden tek makam olmalıydı. Ama, bildiğiniz gibi, binlerce yıl monarşik rejimlerde yaşamış ulusa ve onu temsil edenlere bu gerçeği iyice belli etmek gerekti. Ulusal egemenlik ilkesi iyice yerleştikten sonra, demokrasinin gereği olan çoğulculuğa geçilebilirdi. TBMM'nin kuruluşu ve adım adım bilinçlenmesi, bu yolla zafere giden yolu açması, yukarıda belirttiğimiz gelişme sürecinin yürümesi açısından çok olumlu işaretlerdi. Ama, 1922 yılı sonbaharında, zaferi kazanan TBMM'nin bir bunalıma doğru sürüklendiğini görüyoruz. Bunun sebebi ne olabilir? Kişisel bazı önemli çekişmeleri bir yana bırakırsak, şu tanıyı koyabiliriz: TBMM ile kurulan rejim henüz tam bir kimliğe kavuşmamıştır.

Bu bunalımın nedeni bir geçiş dönemi içinde bulunulmasıyla açıklanır. Bildiğiniz gibi bugünkü devletimiz bir "Cumhuriyet"tir. Cumhuriyet bir devlet biçimidir. Bu devlet biçimi genellikle ulus egemenliğine dayanır. Bu devlet biçiminde temel ilke, devletin başkanı ile en üst yöneticilerinin seçim yolu ile işbaşına gelmeleridir. Bu sistemin kurulduğu her devlet biçimi mutlaka demokratik olmak özeliği taşımaz. Bildiğiniz gibi bu rejimde egemenlik kayıtsız-şartsız ulusundur. Seçimle iş başına gelen TBMM ulus adına egemenlik hakkını kullanır. Ama 23 Nisan 1920'de bu esas üzerinde kurulan devletin bir başkanı yoktur. Gerçi TBMM'nin bir başkanı vardır; ama o, devletin değil, bir kurumun başkanıdır. Halbuki hiçbir devlet başkansız yaşayamaz. Devleti temsil edecek, yürütme gücüne yön verecek, yasaları yürürlüğe sokacak, ulusun birliğini simgeleyecek bir kişiye her devlette ihtiyaç vardır.

Saltanat kaldırılıncaya kadar, pek çok kişi, bu arada önemli sayıda milletvekili için padişah devletin doğal başkanı idi. Hatta, TBMM baş amaçlarından biri olarak "padişahı kurtarmayı" da benimsemişti. Ulusal egemenlik ilkesi ile bağdaşmasa da Saltanat varlığını sürdürürken, bir devlet başkanı sorunundan söz etmek yersiz gibi görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin Başkanı, sonra da aynı zamanda Başkomutan olarak bir çeşit devlet başkanı gibi davranıp, bu boşluğu doldurmayı başarabiliyordu. Ama her şeye rağmen O, bir devlet başkanı değildi. Hele saltanatın kaldırılmasından sonra bu boşluk iyice bir sorun haline geldi. Bir yandan Lozan'da barış görüşmeleri sürerken, bir yandan da rejimin içinde belli bazı aksamalar göze çarpmaya başlıyordu.

CUMHURİYETİN İLANI

Büyük Zaferden Sonra Siyasal Gelişmeler

Başkomutan ve yakın çevresi, kazanılan büyük zaferin siyasal alandaki ürünlerini almak için var güçleriyle çalışırlarken, savaş bittiği için rahatlamış olan TBMM'de güçlü bir karşıcalık (muhalefet) belirmeye başlamıştı. Gazi'ye karşı olan, ama bunu tam olarak ifade edemeyen pek çok İkinci Grup milletvekili, şimdi, özelikle Halife ve Saltanat

yanlısı önemli bazı İstanbul gazetelerinin de desteği ile amansız bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu karşıcalığın ana düşüncesi şuydu: Gazi Mustafa Kemal Paşanın işi bitmişti. Askerlik sanatının gereğini yerine getirmiş ve yurdu kurtarmıştır. O'nun artık yapabileceği bir şey kalmamıştır. Bir köşeye çekilmeli; politikaya karışmamalıdır. Bu düşünceye sahip olanlar arasında öyle aşırı ve insafsız düşünenler vardı ki, bunlar Gazi Mustafa Kemal Paşanın bir daha milletvekili seçilip Meclise gelmemesi için bir yasa önerisi bile hazırlamışlardı. 2 Aralık 1922'de Meclis'te görüşülen bu öneride, milletvekili adayı olacakların, Türkiye'nin o günkü sınırları içinde doğmak veya belli bir yerde en aşağı beş yıl sürekli oturmuş bulunmak koşulunu taşımalarını öngörmüşlerdi (Bu öneriyi verenler: Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahattin ve Canik Milletvekili Emin). Bu yasa önerisinin doğrudan doğruya Gazi Mustafa Kemal Paşayı hedef aldığı belli idi. Çünkü O, gençliğinden beri cepheden cepheye koşmuş ve hiçbir yerde sürekli olarak beş yıl oturamamıştı. Kaldı ki doğum yeri Selanik de artık sınırlarımızın dışındaydı. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu öneri üzerine Meclis'te çok hazin ve o derece sert bir konuşma yapmıştı. Öneri hemen reddedildi. Ancak bu olay Gazi'ye karşı olanların ne kadar aşırı gidebileceklerini göstermektedir. Gerçekten, Gazi'ye karşı muhalefet, O'nun kurulu düzeni değiştirme amacına sahip bulunmasından kaynaklanıyordu. Hele saltanatın kaldırılmasından sonra rejimin nasıl bir nitelik alacağı tartışılıyordu.

Halbuki Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendine çizdiği stratejinin sadece ilk perdesinin kapandığını biliyordu. O'nu yeni görevler bekliyordu. Kurtarılan yurt kalkınmaya, gelişmeye, ilerlemeye muhtaçtı. Yüzlerce yıl denenmiş modellerle bu hedefe ulaşılamazdı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, kendisine bilinçli veya bilinçsiz bağlı bir avuç aydınla bu yeni mücadelesini yürütecek ve hedeflerini halka benimsetecekti. Bu amaçla Başkomutan'ın zaferden sonra yurt içinde uzun yolculuklara çıktığını görüyoruz. Her gittiği yerde ulusal egemenliğin öneminden, çağdaşlaşmak gereğinden söz ediyordu. O, anlaşılıyor ki halka, bir siyasal kültür aşılamak istiyordu. O'nun bu yolculuklarında yaptığı konuşmalar çok önemlidir ve dikkatli bir gözlemci bu sözlerden yepyeni, devrimci bir dönemin başladığını anlayabilir.

TBMM Seçimlerinin Yenilenmesi

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduğu günden beri geceli gündüzlü çalışarak, kurtuluş için her türlü özveriyi göstermiştir. İlk Meclisimizin üyeleri, bugünkü ölçülerimize göre **"yoksulluk" sınırı içinde yaşamış sayılırlar.** Böylesine özverili ve maddi çıkarlardan uzak bir siyasal kadroyu Türkiye şimdiye kadar görmemiştir. Milletvekillerinin, ister Birinci Gruba, ister İkinci Gruba ait olsunlar, **yaşamsal konularda nasıl bir araya geldikleri**, buna karşılık **düşünce ve söz özgürlüğüne neredeyse sınırsız denecek derecede sahip oldukları görülür.** İçinde siyasal parti bulunmamasına rağmen, büyük bir olasılıkla en özgür havanın egemen olduğu parlamentolarımızdan biridir ilk Meclisimiz. Gerçi bu Meclis içinde, garip huylu milletvekilleri de vardı. Zira her toplulukta her çeşit insan bulunabilir. Önemli olan bu garip huylular zarar vermeye başlayınca, sağduyulu çoğunluğun onları engellemesidir. İlk Meclisimiz bunu da başarabilmiştir.

Büyük zaferin kazanılması ve ardından Saltanatın kaldırılması dolayısı ile siyasal açıdan bölünmeye başlayan ve iyice yorulan Birinci Dönem TBMM, 16 Nisan 1923 günü çalışmalarını sona erdirerek, yeni seçimlerin yapılmasını kararlaştırdı. Böylece Türk Parlamento tarihinin en onurlu görevini yerine getiren bu Meclisimizin siyasal yaşamı kapandı.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın Siyasal Çalışmaları

Gazi Mustafa Kemal Paşa siyasal mücadelesini daha akılcı bir biçimde yürütme gereğini düşünüyordu. Gazi'nin, Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin başında Müdafaa-i Hukuk derneklerini birleştirerek tek çatı altında toplamıştı. Böylece "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kuruldu. Meclis'te de bu dernek üyeleri en etkili milletvekilleri idi. O zamanlar tek amacı Yurdun kurtuluşu olan ve Mustafa Kemal Paşanın başkanlığı altında çalışan bu Dernek, zaten bir siyasal partiye benzer biçimde etkinlikte bulunuyordu. Şimdi bu Dernek yeni bir kimliğe kavuşturulmalıydı. Gazi, mücadelesini her bakımdan destekleyecek, güçlü bir siyasal partiye muhtaçtı. Ancak bu yolla siyasal örgütlenmesini tamamlayabilirdi. Bu amaçla hem nabız yoklama gezileri yapıyor, hem de kendisine bağlı milletvekillerini yeni bir partinin oluşturulması için seferber ediyordu. 1923 yılı yaz mevsimi ortalarında bu konudaki çalışmalar yoğunluk kazandı. Tam bu sıralarda Lozan Barış Antlaşması imza edilmişti. Bu barış yurtta çok büyük bir sevinç uyandırmıştı. Artık yıllarca süren savaş kesinlikle bitmişti. Gazi ve arkadaşlarının saygınlıkları daha da artmıştı. Ama diğer yandan, ünitemizin başında varlığını anlattığımız karşıcalık, hiç dayanağı olmayan, sudan nedenlerle Lozan Barışını karalama kampanyasına girişti. İşte Gazi, bu tür olumsuz hareketlerle mücadele için kadrosunu bir an önce siyasallaştırmak gereğini iyice anladı. Bu sırada yeni seçimler yapılmıştı. Seçimlerden yine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensupları veya yandaşları büyük ölçüde kazançlı çıkmışlardı. 11 Ağustos 1923 günü "İkinci Dönem TBMM" açıldı. Gazi, kendisine bağlı milletvekillerini artık bir siyasal parti grubu içinde toplamanın zamanının neredeyse geçtiğini düşünüyordu. Yapılan hazırlıklar tamamlandı ve İkinci Meclis'in açılmasından tam bir ay sonra, 11 Eylül 1923'te Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları "Halk Fırkası" adındaki partiyi yaşama geçirdiler. Böylece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin temeli üzerinde yeni Türk Devleti'nin ilk siyasal partisi de doğmuş oldu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Saltanatın kaldırılması dolayısı ile karşıcalık cephesini bir karamsarlık almıştı. Bu gruplar şimdi, Halife'yi bir kurtarıcı olarak görmeye başlamışlardı. Yeni Parti bu çevrelerin müthiş bir direnci ile karşılaştı. Buna rağmen Halk Fırkasına pek çok kişi girdi. Ayrıca yeni Meclis'teki çoğunluk da bu partiye aitti. Biraz yukarıda belirtildiği gibi, yeni Meclis'te çoğunluk "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" üyeleri veya yandaşlarından oluşuyordu. Bu Cemiyetin temeli üzerinde Halk Fırkası kurulunca, bu milletvekillerinin çoğu, artık dağılan Cemiyet yerine elbette bu yeni siyasal kuruluşa gireceklerdi. Ama çok çeşitli toplumsal tabakalardan gelen bu milletvekillerinin oluşturduğu çoğunluk pek sağlıklı değildi. Her an parçalanabilirdi. Şimdi Önder, karşısına çıkan bu olumsuz fırsatı olumlu bir yöne çekip rejim sorununu çözmeyi istemektedir.

Cumhuriyetin İlanı

Anımsayacağınız gibi, bütün güçleri ve yetkileri üzerinde toplamış olan bu Meclis, hükümet üyelerini de doğrudan doğruya kendisi seçiyordu. Kurtuluş Savaşının bunalımlı günlerinde TBMM içinde bakanlıklar dolayısı ile sen-ben kavgası pek göze çarpmıyordu. Ama zafer kazanılınca durum değişti. Saltanatın kaldırılması, Lozan Barışı Antlaşmasının imzalanması, Halk Fırkasının kurulması gibi olaylar, milletvekilleri arasında çok çeşitli görüşlerin ortaya atılmasına yol açtı, Meclis iyice parçalandı. 1923 yılı Ekim ayı sonlarına doğru bir hükümet bunalımı ortaya çıktı. Bazı

siyasal nedenler dolayısı ile Bakanlar Kurulu görevinden ayrılmıştı. Ama Meclis, yeni hükümeti bir türlü oluşturamıyordu.

Güçler birliği ilkesi böylesine katı bir biçimde uygulanırsa, hükümetin oluşamaması olağan sayılmalıdır. Zira her hizip kendi adayını desteklemekte, bölünmüş Meclis'te bunların içinden hiçbiri yeterli oy alamamaktadır. Sistemin düzeltilmesi gerekti. Yürütme gücünün başına bir devlet başkanı getirilir ve o da bir milletvekilini başbakan atarsa, bunalım giderilirdi. Çünkü bu durumda, başbakan, bakanlarını kendisi seçecek, kabinesini oluşturacak, böylece Meclis de bakanları doğrudan doğruya seçme işinden elini çekmiş olacaktı. Başbakan hükümetini kurduktan sonra çalışma programını hazırlayıp Meclis'ten güvenoyu isteyecekti. Meclis güvenini esirgerse, bu kez yeni bir hükümet oluşturulabilirdi.

Sistem böyle işlerse bunalımın giderilmesi mümkündü. Bunu sağlamak için de Anayasa'da değişiklik yapılması gerekti. Bu değişiklikte ilkönce bir "devlet başkanlığı" kurulmalıydı. Saltanata dönülemeyeceğine göre, devlet başkanı seçilince oluşacak rejimin adını koymak, ona "Cumhuriyet" demek gerekirdi. İşte o zaman seçilecek devlet başkanına "cumhurbaşkanı" denilecek ve yukarıda anlatılanlar gerçekleşecekti.

1923 yılı ekim sonlarına doğru, hükümet bunalımı giderilemez bir boyuta ulaşınca, Gazi Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim akşamı sofrasına çağırdığı yakın arkadaşlarına "yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz" demiştir. Böylece O, bunalımdan çıkış yolunu işaret etmekle birlikte, Türk tarihinde çok önemli bir adımın atılmasını da sağlamak üzeredir. Gazi o gece, bir anayasa değişikliği taslağı hazırlamıştır. Bu taslak ertesi gün Halk Fırkası Meclis Grubunda kabul edildi. Ardından o günün akşamına doğru TBMM bu değişiklik önerisini benimsemiştir. Kabul edilen anayasa değişikliği ile devletin adı "Türkiye Cumhuriyeti" oldu. Cumhurbaşkanlığına da Gazi Mustafa Kemal Paşa seçildi. Böylece bugün içinde yaşadığımız temel ve vazgeçilmez rejimimiz kurulmuş oluyordu.

Cumhurbaşkanı, yapılan anayasa değişikliği gereğince başbakanı belirledi. Cumhuriyetimizin ilk başbakanı İsmet Paşadır.
Bu yapılan değişiklik güçler birliği ilkesine aykırı değil midir?
ilkesine hiçbir gölge düşürmemektedir. Her şeyden önce cumhurbaşkanını Meclis doğrudan doğruya kendi üyeleri içinden seçmektedir. Başbakan ile bakanlar da milletvekilidirler. Başbakanın hazırladığı hükümet listesini kabul edip etmemek de sadece TBMM'nin yetkisi içindedir. Ama TBMM'nin doğrudan doğruya bakanları seçmesi yöntemi kalkmış, bir başbakan getirilmiş, hükümetin oluşum biçimi düzene sokulmuştur. Ayrıca yürütme gücüne seçimlerin yenilenmesini isteyerek Meclis'i dağıtma yetisi de tanınmamıştır. Demek ki güçler birliği ilkesi geçerliliğini aynen korumaktadır.

Aslında TBMM'nin kurduğu rejim, ilk günlerden beri cumhuriyet esaslarına uygundu. 29 Ekim 1923'te yapılan, bu esasların siyasal ve bilimsel yöntemlere uydurulmasından ibarettir. Ama bütün bu gerçeklere rağmen "Cumhuriyet" sözcüğü bazı çevrelerde kuşku yarattı. Bunu biraz aşağıda göreceğiz.

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

Halifelik Sorunu

Yedinci yüzyılda çok büyük ve evrensel bir din kuran Hazret-i Muhammet, o zamana kadar devlet düzeni içinde yaşamayan Arapları birleştirmişti. Böylece bir Arap Devleti ortaya çıkmıştı. Özel ikle Medine'ye göçünden sonra (Hicret olayı, 622 yılında) Peygamber'in devlet düzenine ilişkin etkinliği arttı. O bir yandan dini yayarken, bir yandan da devleti kurup yönetiyordu. Böylece O'nda Peygamberlik yanında bir devlet kurucusu ve başkanı niteliği de vardı. 632 yılında Hazret-i Muhammet'in ölümü üzerine Araplar bir süre şaşkınlık geçirdiler. Devleti kim yönetecekti? Bu konuda ne Kur'an'da ne de Peygamber hadislerinde bir hüküm vardı. Yeni bir peygamberin çıkması da mümkün değildi. İleri gelen Araplar uzun tartışmalardan sonra toplumu ve devleti yönetmek üzere, Peygamber'in en yakınlarından Ebubekir'i bu zor işle görevlendirdiler. Kendisine de "halife" yani "ardgelen" sanını taktılar. Ama bu "ardgelmelik" Peygamber'in yalnız yönetici kişiliği için söz konusudur; dinsel kişiliği için değil. Gerek Ebubekir, gerek ondan sonra gelen diğer halifeler Peygamber'in sadece yöneticilik sıfatını temsil etmişlerdir. Zaten başka türlü düşünmek de mümkün değildir. Hiçbir halife, "Peygamberlik" sıfatının temsilcisi olamaz; bu takdirde İslama aykırı davranılmış sayılır.

Hem ilk dört halife, hem de onlardan sonra gelen Emevi ve Abbasi halifeleri sürekli olarak Hazret-i Muhammed'in kabilesi olan "Kureyş" soyu içinden çıkmışlardır. Emevilerle birlikte yavaş yavaş evrenselleşmeye başlayan, Abbasilerde tam bir çok uluslu imparatorluk durumunu alan İslam Devleti'nde, Kureyş Kabilesine mensup olmayan hiçbir halife düşünülemedi. Arap olmayan Müslüman ulusları bir yana bırakınız, Araplar içinde bile Kureyş Kabilesine mensup olmayanlar "halifelik" üzerinde hiçbir hak ve iddiada bulunamazlardı. İslam hukukçuları halife olabilmenin koşullarını saptarken, ilkönce "Kureyş kabilesinden olmak" niteliğini aramışlardı. Biraz sonra üzerinde duracağımız Osmanlı Halifesi dışında, İslam Dünyasında gerçek "halifelik" sıfatını taşıyanların hepsi Kureyş kabilesine mensuptular. Selçuklu Türkleri 1055 yılında Abbasi Halifeliğinin merkezi olan Bağdat'ı aldılar. Oraya gelmelerini Halife istemişti; çünkü Sünni Abbasi Halifeliği, Şii bir kavim olan Büveyhilerin eline düşmüştü. Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Bağdat'tan Büveyhileri çıkardı. Böylece Halifeyi kurtarmış oldu. O'nun bu hizmetine karşılık olarak Halife, bütün dünyasal yetkilerini "Sultan" ilan ettiği Tuğrul Beye verdi. Bir önceki ünitemizde kısaca değindiğimiz bu olay, önemlidir. Çünkü, Selçuklular, Abbasi Devleti'ni eylemsel olarak ortadan kaldırmalarına rağmen, "Halifeliğe" dokunmamışlardır. Abbasi Halifesi, Selçuklu sultanlarına bir manevi güç veren kişi olarak sıfatı ve sanını muhafaza etmiş, ama siyasal yetkiler bütünüyle Türk sultanlarına geçmiştir.

Şimdi düşününüz: Büyük ve güçlü Türk Sultanı, halifelik merkezini eline geçirmiş ve Halifeyi kurtarmış. Zaten hiçbir yetkisi kalmayan bu halifeyi yerinden indirip, kendisini bu makama getiremez miydi? Bu iki açıdan olanaksızdı: Birincisi, Selçuklu Sultanlarının Arap olmamaları ve Kureyş kabilesine mensup bulunmamalarıdır. Eğer daha önce bu yönde bir uygulama olsaydı, hiç kuşkusuz Tuğrul Bey de kendisini "halife" ilan ederdi. Ama buna hakkı yoktu. O, halifeden sadece siyasal-dünyasal yetkiler aldı. İkinci neden de Türklerin İslamiyete karşı gösterdikleri büyük

saygıdır. Gerçekten Tuğrul Bey, Peygamber'in soyundan gelen bir halifeyi indirip onun yerine geçmeyi düşünememişti bile. Selçuklular, İslam dünyasında manevi saygınlığı olan halifeye bu nedenlerle dokunmadılar, onu bir simge olarak yaşattılar.

Dünyanın en büyük felaketlerinden biri Moğol akınlarıyla yaşanmıştır. Bu kavim XII. yüzyıl ortalarında, hemen hemen bütün Asya'yı egemenliği altına aldı. Bu arada Büyük Selçuklu Devleti'ne de son verdi. Cengiz Han'ın torunlarından Hülagü 1258 yılında Bağdat'ı zaptetti ve burada eşi görülmemiş kıyımlarından birini daha yaptı. Bu kıyım sırasında Halifeyi ve ailesinin uzak yakın bütün üyelerini acımasızca öldürttü. Halifelik de böylece tarihe karıştı. Bu olaydan sonra bazı İslam devletlerinin hükümdarları, saygınlıklarını ve güçlerini artırabilmek için Kureyş soyundan gelen bazı kişileri göstermelik halife ilan ettiler. Bu kişilerin, kendilerini halife ilan eden hükümdarlar yanında dinsel bir süs olmaktan başka hiçbir işlevleri yoktu.

Görüyorsunuz: Göstermelik halife ilan eden Müslüman hükümdarlar, hep Kureyş soyundan birini bulmaktadırlar. Dikkat edilmesi gereken husus, o "halifenin" yanında, asıl siyasal gücü elinde tutan gerçek hükümdarın bulunmasıdır. Eğer Halifelik kurumu hakkında söylediklerimiz hukuksal açıdan geçersiz olsa idi, bu hükümdarlar da kendilerini halife ilan edebilirlerdi. Ama bunu yapmadılar, daha doğrusu yapamadılar.

Büyük Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı fethetti. Orada, son verdiği Memlûk Devleti hükümdarlarının kurduğu bir halifelik makamı buldu. O sırada bu makamda Mütevekkil adlı ve Abbasilere akraba bir kişi bulunuyordu. Bu göstermelik halifenin elinde İslam Dünyasında kutsal sayılan bazı önemli eşyalar da vardı. Yavuz Sultan Selim, bu "Halifeyi" İstanbul'a getirtti. Kutsal eşyaları da Sarayda koruma altına aldı (Bu eşyalara "Emanet-i Mukaddese" = (Kutsal Emanetler) adı verilir. Hazret-i Muhammed ile sahabeye ait olduğu ileri sürülen bu eşyaların büyük bir manevi ve tarihsel değeri vardır. Bu eşyalar günümüzde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Yavuz Sultan Selim'in bunların korunması için özel olarak yaptırttığı bir bölüm içinde sergilenmektedir). Yavuz Sultan Selim'in bu kişiden "halifelik" sıfatını "devraldığı" yolundaki söylentiler bugüne kadar kanıtlanamamıştır. Başka bir deyişle Yavuz Sultan Selim, söylenilenlerin tersine, "halifelik" sıfatını kullanmamıştır. Çok bilgili ve dindar bir kişi olan bu hükümdar, Halifeliğin niteliğini elbette bugünkü siyasetçilerden çok daha iyi ve derinden biliyordu. Kendisi Kureyş kabilesinden değildi ki bu sıfatı kullansın. Yavuz, İslam dünyası için en kutsal yerler sayılan Mekke ve Medine'yi de Memlûklardan aldığı için, büyük bir onur olan "Mekke ve Medine'nin Hizmetkarı" sanını taşımakla yetinmiştir. Yavuz'un zamansız ölümünden sonra Mütevekkil tekrar Mısır'a döndü. Fakat bu kişinin de artık "halife" sıfatını kullanması mümkün değildi. Zira ona bu izni verecek bir siyasal otorite gerekliydi. Memlûklar bu hakkı ona tanımışlardı. Ama Osmanlılar böyle bir davranışta bulunmadılar. Yavuz Selim'in oğlu ve Osmanlı Devleti'nin en güçlü hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman da kendisine "halife" sanını vermemiştir.

Osmanlı padişahları devlet güçsüzleşmeye başlayınca , özellikle Batı'da saygın bir duruma erişmek için, bütün İslam dünyasının temsilcisi sıfatını takınmaya, yani kendilerini halife saymaya başladılar. Batılılar, zamanın en büyük İslam devletinin başındaki padişahın bu sıfatını benimsediler. Ama özellikle Araplar, Osmanlı padişahının "halife" sanını hiç kabullenemediler. Bu da kuramsal olarak doğruydu. Çünkü Osmanlı padişahları Türk'tüler ve Araplıkla, Kureyş soyu ile uzaktan yakından hiçbir ilgileri bulunmuyordu. Bu nedenle, eğer siyasal bir çıkarları yoksa, Türkler dışındaki Müslümanlar Osmanlı Halifesini pek benimseyemediler. Sultan II.Abdülhamit'in (1876-1909) Halifelik Kurumunu canlandırıp İslam dünyasında önder olma çabaları da bir işe yaramadı. Birinci Dünya Savaşına girdiğimiz zaman "Halife" bütün Müslümanlara "kutsal cihat" çağrısı yaptığı zaman, en başta Araplar buna uymamışlar; işin en hazin yanı, "Halifeye" düşman olan İngilizlerle işbirliği yapıp on binlerce günahsız Türk askerinin kanını dökmüşlerdir. Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, 1258 yılından sonra gerçek anlamıyla halifelik tarihe karışmıştır. Osmanlı sultanlarının bu sanı taşımalarının tek nedeni siyasaldır.

Halifeliğin Kaldırılması

Osmanlı hükümdarlarının siyasal nedenlerle halifelik sanını taşıdıklarını belirtmiştik. Bu nedenle halifelik sıfatı onlar için çok önemli idi. Ama TBMM'nin kurulması ve ardından da saltanatın kaldırılması üzerine bu makama hiçbir gerek kalmamıştı. Anımsayınız: Halifelik, Peygamber adına İslam toplumunun yöneticiliği demektir. Çok uluslu bir yapıda, Türklerden başka Müslümanlara da egemen olan Osmanlı Devleti'ndeki egemenlik sahibi tek kişi padişah, kurallara uygun olmasa bile, kendi açısından bu sanı kullanabilir. Ama artık tamamen ulusal temellere dayanan, başka hiçbir ulus üzerinde yöneticilik hakkı bulunmayan bir devlette böyle bir makam gereksizdir. Kaldı ki, bu devletin her türlü yönetim işlerini gören yüksek bir makamı (TBMM) ve onun başkanı vardı. Şimdi saltanat da kaldırılmıştır. Rejimin devlet başkanlığı boşluğu da Cumuriyetin ilan edilmesiyle doldurulmuştur. Şimdi, hem bir cumhurbaşkanı var, hem de bir halife. Bunlar birbirine uymayan iki makamdır. Hele, Osmanlı sultanları bu makam için gerekli kuramsal koşullara da sahip değillerse, yeni Devlet'te o soydan gelenlerin yalnız "halife" olarak kalmaları ve yanlarında bir de cumhurbaşkanı bulunması akla ve gerçeklere de aykırıdır. Cumhuriyetin de ilanından sonra halifenin varlığı siyasal bazı önemli sakıncalar da yaratmaya başlamıştı. Saltanatın kaldırılmasından sonra çevresinde toplanacak tek kişinin halife olduğunu gören eski rejim yandaşları, cumhuriyet de ilan edilince önemli bir şaşkınlık geçirdiler. Ama kısa sürede toparlandılar. Halife dururken bir cumhurbaşkanı neden seçilmişti? İstanbul basınında çok önemli ve etkili kalemler bu konuda gerçekleri saptırıcı yayınlar yapıyorlardı. "Cumhuriyetin ilanı aceleye getirilmişti". Cumhuriyet sözcüğünü bile benimseyemiyorlardı. Öyle ki, TBMM Halk Fırkası grubunda Rauf Bey gibi bir kişi bile çelişkiler içinde konuşmalar yapıyor, "Cumhuriyete karşı olmadığını; ama onun ilanının da böyle aceleye getirilmesini doğru bulmadığını" söylüyordu.

Cumhuriyetin ilanı hiç beklenmiyordu. Evet, saltanat kaldırılmıştı ama, TBMM'nin yanında, Osmanlı soyundan gelen bir halife vardı. Bu halife devlet başkanı sayılmalıydı. Bu mantık doğru kabul edilirse, o zaman Cumhuriyet rejiminin kurulması da gereksiz oluyordu zaten. Böylece, daha Cumhuriyet ilan edilmeden, halife bu görüş sahiplerinin sıkı sıkıya bağlandıkları bir makam durumunu aldı. TBMM tarafından bu makama getirilen Abdülmecit Efendi, çevresindeki bu tür davranışlardan pek hoşnuttu. Büyük ölçüde şımartılıyordu. Örneğin, ilk cuma namazına giderken Fatih Sultan Mehmet'in sarığını başında taşımak istemişti. O zaman daha Başkomutan olan Gazi Mustafa Kemal Paşa,

halifenin bu davranışını doğal olmayan bir tutum olarak nitelemiş ve Halifenin törenlerde normal resmi niteliği olan siyah elbise giymesini belirtmişti.

Abdülmecit, amcasının oğlu olan Vahdettin'den daha kültürlü ve sağduyulu bir kişi idi. Veliahtlığı zamanında amca oğlunun siyasetine zaman zaman karşı çıkmaya çalışmıştı. Tam bir Batılı aydın gibi idi. Çok güzel resim yapardı. Ünlü bir ressam sayılıyordu. Ayrıca Batı müziğinde besteler yapıyordu. Böylesine bir insan, "iktidar" söz konusu olunca kendisini unutuyor. Hemen çevresindekilerin rüzgarına kapılıyor. O'nun halife seçilmesi günün birinde belki yeniden saltanatın ilanını çabuklaştırırdı. O zaman Abdülmecit kendiliğinden padişah oluverecekti. Hele Gazi'nin bazı yakınları da kendisine çizgiyi aşan bir saygı gösterince, bu umutları daha da artıyordu. Nasıl artmasın: Gazi'nin ulusal Kurtuluş Savaşındaki en yakın arkadaşlarından Refet Paşa, TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilciliğine atanınca Halifeye "Konya" adlı bir at hediye etmişti. Bu hediye ile birlikte gönderdiği yazıda Halifeye bağlılığını şöyle anlatıyordu:"..hayvanın Halife Hazretlerince beğenilmesini Tanrı'nın bir iyiliği olarak kabul ediyorum.....en içten kulluk duygularımla ellerini öptüğümü Halife hazretlerine duyurulmasına..". Evet yaman ve yiğit bir asker olan Refet Paşa bile kendini "Halifenin kulu olarak" görüyordu. Demek ki Saltanatın kaldırılmasından doğan boşluk herkesi şaşkına çevirmişti. Halife eğer ölçülü ve ihtiyatlı davransa, gerçek gücün kimlerin elinde bulunduğunu anlayabilse idi makamını belki bir süre daha koruyabilirdi. Ama o, Refet Paşaya kadar uzanan bir büyük kütlenin kendini desteklediğini görüp, çizgiyi aşıyordu. Giderek TBMM Başkanının kendisine gönderdiği yönergeleri dikkate almamaya, ödeneklerini az bulmaya başlamıştı. İstanbul Basınında, yangına benzinle gider gibi "düzenin, dirliğin sağlanması için halifenin çevresinde toplanmak kaçınılmaz koşuldur" biçiminde yazılar yayınlanıyordu. İşte bu koşullar altında Cumhuriyet ilan edilince, sözü geçen çevreler yeni bir darbe daha yediler. Zira Osmanlı Devleti'nde bu sözcüğün kullanılması bile yasaktı. Hiç kimse "cumhuriyetçi" olamazdı. Bu, vatan hainliği ile denk bir davranış idi. Şimdi, Halife'nin çevresindeki topluluk daha da arttı. Aydın bir yazar olan Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey bile, ünlü gazetesi Tanin'de, ilke olarak Cumhuriyetçiliği savunduğunu, ama bu rejimde bir de "halifenin bulunması gerektiğini" söyleyecek derecede kültürü ve bilgisi ile çelişkili ifadeler kullanıyordu. Giderek cumhurbaşkanının makamı ikinci plana itiliyor, yepyeni rejimin varlığı ağır bir tehlikeye düşüyordu. Artık kesin sonucun alınması zamanı gelmişti. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılı Ocak ayı başında İzmir'de Ordu komutanlarıyla bir araya geldi. Halife'nin günden güne aşırı bir durum alan davranışları üzerinde duruldu. Artık gereken yapılacaktı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 günü TBMM'yi açış konuşmasında "Cumhuriyet yönetiminin sağlamlaştırılması için gerekenlerin yapılmasını" istedi. Bu konuşmanın hemen ardından, 3 Mart 1924 günü verilen bir yasa önerisi ilkönce Halk Fırkası Grubunda, sonra TBMM'nde kabul edildi. Halifeliğin kaldırılmasını ve Osmanlı Ailesi mensuplarının yurt dışına çıkarılmalarını öngören bu yasa, Türk Devrimi için çok önemli bir yeni adımdır . Yasa ile halifelik kaldırılmakta, bu makam üzerinde hak sahibi olma iddiasında bulunabilecekleri için Osmanlı Hanedanının bütün üyelerinin yurt dışına çıkartılmaları öngörülmekteydi. Bu yasa hükmü hemen yerine getirildi. Cumhuriyetin ilanından dört ay sonra halifelik de tarihe karıştı.

Osmanlı Ailesinin bütün üyelerinin hiç dönmemek üzere yurt dışına çıkarılmaları o günün koşulları için bir zorunluluktu. Unutulmasın ki, monarşilerini kansız bir biçimde ortadan kaldıran Batı devletlerinin hemen hepsinde bu yola gidilmiştir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşından sonra Avusturya'da Cumhuriyet ilan edilince, Osmanlı Hanedanı gibi büyük ve ünlü bir soy olan Avusturya İmparatorluk Ailesi üyeleri (Habsburg Hanedanı) de yurtlarından çıkarılmışlardı. Türkiye'de Cumhuriyet rejimi yerleştikçe, Osmanlı Ailesi üyelerine konulan bu yasak aşamalı olarak yumuşatıldı ve 1973 yılında tamamen kaldırıldı. Bugün Türkiye'deki akılcı Cumhuriyet rejimi iyice kökleşmiştir. Türkiye'ye gelip yerleşen Osmanlı soyunun üyeleri de aynı düşünceleri içtenlikle paylaşmaktadırlar.

CUMHURİYETİN İLANINA VE HALİFELİĞİN KALDIRILMASINA KARŞI TEPKİLER

TBMM'nin açılmasını bile kabullenemeyen çevreler, zaferden sonra saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, bunu izleyen birkaç ay içinde de halifeliğin tarihe karışması karşısında iyice şaşırmışlardı. Sizlere yukarıda anlattığımız tepkilerin şimdi daha artması kaçınılmazdı. Bu aşırı tepkilerin en üzücü yanı, devrim adımlarını başlangıçta onaylayan bazı kişilerin de artık karşıcalık cephesine geçmelerine yol açmasıydı. Bu tepkici çevreleri şu gruplara ayırabiliriz:

• Cumhuriyete ve halifeliğin kaldırılmasına kesinlikle karşı kişiler. Bunlar için yurdun kurtuluşu yeterliydi. Artık yine eskiye dönülmeliydi.

• Cumhuriyeti kabul etmekle birlikte "halifesiz" bir toplum düşünemeyenler. Bunlar dinsel esaslara ve eski düzene dayalı bir Cumhuriyet istiyorlardı (Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşanın çevresindeki bazı kişiler de bu gruba katılmışlardı. Hatta Gazi'ye "halife olması" telkininde bile bulunulmuştu. Bu istek Gazi tarafından hemen reddedilmişti).

• Halifesiz bir Cumhuriyeti kabullenmekle birlikte, daha ileriye gidilmemesi düşüncesinde olanlar. Bunlara göre, geleneksel yapı, bazı yeniliklerle sürdürülmelidir. Gazi'nin bazı çok yakın arkadaşları içinde de böyle düşünenler vardı.

• Devrimımlarını benimseyen, ama bunların çerçevesini çizemeyen ve her ne pahasına olursa olsun iktidara geçmeye çalışanlar. Bunlar içinde özel ikle eski İttihatçıların bazılarını görmek mümkündür.

Bütün bu karşı tepkiler önünde, kazanılan büyük zaferin kendisine verdiği saygınlık ile halk tarafından çok sevilen bir önder ve O'nun çevresinde bir avuç inançlı aydın vardır. Tepkileri bunlar göğüsleyecektir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

İlk büyük tepki siyasal nitelikteydi. Ulusal mücadelede değerli hizmetleri geçen bazı kişiler, 1924 yılı kasım ayı başında "Cumhuriyet Halk Fırkası" adını almış olan partilerinden ayrıldılar. Yanlarına katılan bazı başka kişilerle, 17 Kasım 1924'te Devletimizin ikinci siyasal partisini kurdular: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" (İlerici Cumhuriyet Partisi). Partinin kurucuları Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile sonradan onun yerine geçen Halk Fırkasının önde gelen adlarıydı: Ali Fuat (Cebesoy), Kazım Karabekir, Refet (Bele) paşalar; Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) beyler gibi.

Gazi Mustafa Kemal Paşanın Kurtuluş Savaşında oluşturduğu kadro parçalanmaktadır. Devrimin gelişmesi için kurulan Parti güçsüzleştirilmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuranlar, yukarıda saydığımız grupların üçüncüsü içine girmektedir ve Gazi'nin en yakın arkadaşlarının bazılarıdır.

Önümüzdeki ünitede 1924 Anayasasını göreceğiz. Hem bu Anayasa, hem de daha önceki düzen Türkiye'de çok partili demokratik yaşama izin veriyordu. Yeni bir partinin kurulması ve siyasal mücadeleye başlaması demokratik bir ortamın müjdesi olabilirdi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, demokrat ruhlu bir cumhurbaşkanı olarak bu gelişmenin karşısında değildi.

1924 yılı sonlarında ünlü İngiliz Times Gazetesi muhabirine şöyle diyordu: "...ulusal egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet rejimine malik bulunan memleketlerde partilerin varlığı doğaldır. Türkiye Cumhuriyeti'nde de biribirlerini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur..." İktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasının, Gazi'nin yakın arkadaşlarınca kurulan yeni bir parti tarafından denetlemesi doğaldı. Ülküsel olarak düşünülürse, özelikle Cumhurbaşkanı'nın bazı yakınlarının yeni bir parti içine girmeleri ve orada toplanmaları demokrasinin gereklerine ve akışına çok uygundu ve rejime iyi ve ferahlatıcı sonuçlar getirebilirdi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Etkinlikleri

Yukarıda söylediğimiz düşünceler ne yazıktır ki doğru çıkmadı. Acaba neden? Şöylece açıklamak mümkündür bu nedenleri: Her şeyden önce bu yeni Partiye Cumhuriyete, halifeliğin kaldırılmasına karşı olan herkes doluşmuştu. Tepkici kütleler için bu Parti büyük bir umut kaynağı olmuştu. İkinci neden de şuydu: Partinin kurucuları, toplumun bir an önce kavuşması gereken yeniliklerin birdenbire değil, kendiliğinden, zamanla oluşması gerektiği görüşündeydiler. Bu düşüncelerini Parti Programı'nda şu ifadelerle belirtiyorlardı: "Parti liberalizm ve demokrasi esasını kabul etmiştir. Ama bu ilkelerin gerçekleşme gücü kamuoyu, genel ahlak ve ulusal vicdanın içinde olduğundan uygulamada gelişime (tekamüle) bağlı kalacaktır... Parti özgürlükçülük ve halkın egemenliği esaslarını kabul etmiştir. Parti, ilkeleri uygulamada gelişim kuralına bağlı bulunmayı meslek sayar..."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları, atılımcı devrim adımlarını benimsemiyorlardı. Onlara göre toplumun yapısında saklı kendiliğinden gelişme gücüne (evrim gücüne) uyulmak gerekliydi. Ulusal egemenlik ve demokrasiyi kabullenmekle birlikte, bu iki ilkenin sürekli yenilenerek kökleşmesini de evrimsel gelişmeye bırakmışlardı. İktidara gelirlerse devrim dönemi kapanacaktı.
Olağan koşullar altında her siyasal partinin her türlü görüşü savunması hakkıdır elbette. Hele Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının görüşlerinde hiç de ters bir nokta yoktur ilk bakışta. Ama şimdi şöyle düşünmek gerekiyor: Bir siyasal kadro ülkenin yüzlerce yıllık yapısını değiştirerek geri kalmışlıktan kurtulma hazırlıkları içinde. Bu kadronun başında ise sıradan bir insan yok. Yurdu kurtaran bir dahi işlerin başında. Evrimsel yolla demokrasinin gelişmesi için gerekli altyapı kurulmadan, yeni partinin düşünceleri nasıl gelişecek? İşte, devrimci kadronun amacı bu alt yapıyı hazırlamak. Şimdi bu kadronun başındaki Önderin aldığı ve alacağı ilerici kararları yeni bir başka siyasal kadro önlemeye çalışmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları bununla da kalmamışlar, programlarına şu ünlü maddeyi de koymuşlardı: "Parti dinsel düşüncelere ve inançlara saygılıdır" (6. madde).

Bu maddenin yorumu, bizi diğer partinin dinsel inançlara saygılı olmadığı yargısına götürür. Böyle bir yargı ise haksızlıktır. Çünkü Önder'in Partisinde böyle bir eğilim yoktur.
Bu maddeyi, Parti Programının diğer hükümleriyle birlikte yorumlarsak şöyle bir sonuca da ulaşmak mümkündür: "Evrimsel gelişme, eskiden olduğu gibi dinsel kalıplar içinde sürüp gitmelidir". Halbuki, bilindiği gibi, Türk toplumu evrimsel gelişmeye yönelemediği için devrime gidildi -ilk ünitemizdeki açıklamalarımızı anımsayınız-. Demek ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları bu büyük tarihsel ve toplumsal gerçeği kavrayamamışlardı.

Bir siyasal partinin "dinsel inançlara saygılı" olması hiçbir biçimde kınanamaz. Ama o günün koşulları içinde böyle bir hükme ihtiyaç yoktu. Anayasa'ya göre devletin dini İslamdı. Öyle ise zaten bir dinsel yapı içinde bulunuyordu. Ama iktidar partisi programında "dinsel inançlara saygılı olma" hükmü bulunmadığı için, böyle bir ibare, yeni kurulan Partinin çok işine yarayacaktı. İşte aslında olağan bir demokratik ortamda çok masum görülmesi gereken bu siyasal düşünceler 1924- 1925 yılları Türkiyesi için son derece büyük gerilimler yaratacak ve Önder'in düşündüğü çağdaşlaşmayı önleyebilecek nitelikte idi.

TBMM içinde yeni partiye mensup milletvekili sayısı çok azdı. Hepsi 27 kişiydi. Bu bakımdan parlamento içinde bu parti bir tehdit oluşturmuyordu. Hatta salt Meclis içinde böyle kalıp parlamento geleneklerine göre gelişen bir akım yaratsa idi, bu Parti yine bir tehlike oluşturmaz, yararlı işler görebilirdi. Ama bu tepki partisinin çerçevesi bu kadar dar kalamazdı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi devrim adımlarına karşı olanlar bu yeni Partiye akmaya başladılar. Muhalefet etkinliği artık bütünüyle parlamento dışına taşmıştı. Çok kırıcı, gerginlik artırıcı bir karşıcalık hareketi İstanbul Basınının ünlü gazetelerince özellikle kışkırtılıyor, insafsız bir eleştiri her yanı kaplıyordu. Yepyeni, taze bir rejim büyük tehlikelerin içine yuvarlanmak üzere idi.

Şeyh Sait Ayaklanması

Bütün bu olumsuz gelişmeler ve kışkırtmalar sonucunda Cumhuriyet tarihinin en büyük bunalımı patlak verdi. Bu bunalımı doğuran, **Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun bir bölümünde çıkan ünlü "Şeyh Sait Ayaklanması**"ydı.

Ayaklanmanın Nedenleri

Bilindiği gibi Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye - Irak sınırı çizilmemişti. Bunun sebeplerini şöylece özetlemek mümkündür: XIX. yüzyılın sonralarında "petrol"ün önemi büyük bir hızla anlaşılmaya başlanmıştı. Petrol yataklarının bulunduğu bölgeler emperyalist güçlerce saptanıyordu; zira bu ülkelerin çoğunda petrol yoktu. Özellikle Orta Doğu'nun bu önemli madde açısından ne kadar zengin olduğu anlaşılmıştı. Bu büyük coğrafi alanın pek çok yerinde petrol çıkıyordu. Bu arada Musul- Kerkük çevresinde de zengin ve çıkartılması ucuz petrol bulunduğu anlaşılmış, bu bölge başta İngiltere olmak üzere pek çok güçlü ülkenin iştahını çekmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bu ülke parçası Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir özveri ile savunuldu. Ama sonunda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada İngilizlerce işgal edildi. Nüfusunun büyük çoğunluğu Türk olduğu ve Ateşkes sırasında işgal edildiği için, buraları elbette Misak-ı Milli sınırları içindeydi. Ama Lozan'da bütün çabalara karşılık bu haklı tezimizi kabul ettiremedik. İngilizler buraların Irak'a ait olduğunu ileri sürüyorlar ve bütün dostları bu iddiayı destekliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı biter bitmez Irak'ta İngilizlere bağlı kukla bir yönetim kurulmuştu. Bir süre sonra bu ülke bütünüyle İngiliz mandası altına alınacaktı. Bu nedenle İngilizler zengin petrol havzasını bize bırakmaya hiç yanaşmıyorlardı. İşin uzamaması açısından Lozan'da bu sorun olduğu gibi bırakılmış ve Antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye ile İngiltere'nin bu konuda bir anlaşmaya varmaları öngörülmüştü. Bu karar gereğince 1924 yılı içinde iki devlet arasında görüşmelere başlanıldı. Ama bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine sorunun Uluslar Kurumuna götürülmesi kararlaştırıldı. Aynı yılın ekim ayı sonunda toplanan Uluslar Kurumu, Irak sınırını çizdi ve tahmin edeceğiniz gibi, İngilizlerin etkisi altında Musul-Kerkük Bölgesini karşı tarafta bıraktı. Bu çok haksız karara Türkiye'nin razı olması beklenemezdi. Yapılacak iş askeri bir hareketle sözü geçen yerlerin Türkiye içine alınmasıydı.

İşte bu konuda Türk Hükümeti verdiği kararı uygulamak isterken, Gazi'ye karşı muhalefet iyice büyümüştü. Aynı zamanda milletvekili olan bazı ordu ve kolordu komutanları yeni bir parti, yani Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmak için, görevlerinden ayrılmışlardı. Bu büyük bir bunalım yarattı.

Irak üzerine bir askeri harekat yapılacak. Son derece duyarlı ve tehlikeli bir durum. Tam bu sırada Türk ordularının komutanları, askerlik görevlerini bırakıp, aynı zamanda üyesi oldukları Meclis'e geliyorlar. Komuta yerleri başsız. Bu durumu Gazi Mustafa Kemal Paşa, ne askerlik ne de devlet adamlığı niteliği ile bağdaştırabilmiştir. Nutkunda bu olaya çok önemli bir yer verir. Bunalımın atlatılması için, Cumhurbaşkanı aynı zamanda milletvekili olan diğer komutanlara, bu görevlerinden ayrılıp askerlik görevine dönmelerini istemiştir. Komutanlıktan ayrılanlara da, ilkönce görevlerini devretmeleri söylenmiştir. Bu iş yapıldıktan sonra Kurtuluş Savaşının ünlü bazı komutanları artık emekli oldular ve kendilerini siyasete verdiler. Ordu ile siyaset de bu fırsat dolayısı ile içiçe girmekten kurtuldu. Ama bu işler düzeltilinceye kadar, Türk Ordusu büyük zaman yitirmiş ve hazırlanan harekatın uygulaması gecikmişti. Şimdi İngilizlerin eline güzel bir olanak geçti. Güneydoğu Anadolu'da yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına girenler, büyük bir olasılıkla İngiliz ajanlarının kışkırtması ile çok olumsuz bazı hazırlıklar içine girmeye başladılar. Bu Partinin ilk şubesinin Urfa'da kurulması bir tesadüf ile açıklanabilir mi? Partinin başındaki yurtsever kişiler kısa bir süre içinde denetimlerini ve otoritelerini yitirmişe benzemektedirler.

Doğuda, bu Partinin gevşek ilkelerine dayanılarak yapılan propaganda basit; ama etkili idi: Cumhuriyet Hükümeti, halifeliği kaldırmıştır. Din elden gitmektedir. Asıl amaç ise, Anadolu'nun Kerkük-Musul Bölgesinin kuzeyinde bulunan bölümlerini Türkiye'den kopartmaktı. Bu amaca ulaşmak için yapılan gizli çalışmalar sonunda ürününü verdi. 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait adlı, iyice kışkırtılmış bir kişi büyük bir ayaklanma başlattı. Çevresinde saygın bir kişi olan bu adama kısa sürede pek çok grup katıldı. Zira "din elden gidiyor" gerekçesi çok etkileyici idi ve saf yurttaşlar hiç düşünmek gereği duymadan bu söylenilenlere inanıyorlardı. Şeyh Sait'in bütün ayaklama boyunca sarıldığı tek inandırma yöntemi, dinin kurtarılması teması olmuştur.

Ayaklanmanın Yayılması

Ayaklanma birkaç hafta içinde geniş alanlara yayıldı. Bir yandan Erzurum, bir yandan da Diyarbakır yönüne ilerliyorlardı. Üzerlerine gelen askeri birlikleri de geri çekilmek zorunda bırakıyorlardı. Erzurum -Elazığ -Varto -Diyarbakır'ı içine alan geniş bölgede ayaklananlar el erine geçirdikleri yerlerde devlet dairelerini yağma ediyorlar; "şeriat isteriz" bağrışmaları ile çeşitli vahşetler yapıyorlardı. Başarılardan şımararak bilinçsiz bir duruma gelmek üzereydiler.

Ayaklanmanın Bastırılması

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından birkaç gün sonra Cumhuriyetin ilk başbakanı İsmet Paşa görevinden ayrılmıştı (21 Kasım 1924). Yerine Ali Fethi (Okyar) Bey başbakan atandı. Fethi Bey değerli ve deneyimli bir devlet adamı idi. Gazi'nin en yakın arkadaşlarındandı. Çok ılımlı ve yumuşak bir karakteri vardı. Bu nedenle, o günün iletişim olanakları nedeniyle zaten çok zaman geçtikten sonra haber alınan ayaklanma ve gelişmesi üzerinde yeterli bir fikir sahibi olamadı; ayaklanmayı gerektiği ölçüde değerlendiremedi. Onu ufak, yerel bir olay sandı. Halbuki ayaklanma iyice genişliyor ve ufak çaptaki askeri birlikleri yenme aşamasına erişmiş bulunuyordu. Fethi Beyin düşündüğü olağan önlemlerle bu ayaklanma bastırılamayacaktı. Şubat sonunda ayaklanmanın neredeyse denetimden çıkması, Fethi Beyin durumunu zorlaştırdı. Bu devlet adamı 2 Martta görevinden ayrıldı; yerine ikinci kez İsmet Paşa getirildi. İsmet Paşa, genç Türkiye Cumhuriyeti için gerçek bir tehlike durumunu almış bu ayaklanmanın en kısa süre içinde ve kesin bir biçimde bastırılması gerektiğini anlamıştı. Ona göre iki ana noktada toplanan bir program yürütülmeliydi: Ayaklanmayı askeri açıdan ciddiye almak ve bastırılması için tam bir harekat planı yapmak; bu etkinlikleri sağlamlaştırmak için de kısmi seferberlik ilan etmek. Ayaklanmayı bastırdıktan sonra, bir daha bu tür tehlikeli olayların cereyan etmemesi için de gerekli siyasal önlemleri almak. Türk Genelkurmayı askeri hazırlıkları hızla yaparken, TBMM bir yasa kabul etti.

Ünlü "Takrir-i Sükûn Kanunu" (4 Mart 1925). Türk siyaset ve hukuk yaşamında çeşitli açılardan tartışılan bu yasanın o günler için bir zorunluluk sonucu çıkartıldığı kuşkusuzdur. Önümüzdeki ünitede göreceğimiz 1924 Anayasası'nın "özgürlüklerin sınırını kanun çizer" hükmüne dayanılarak bu yasa konulmuştu. Bugünkü Türkçemiz'de "dirliği-düzeni, huzuru sağlama yasası" biçiminde ifade edebileceğimiz bu düzenleme ile hükümete geniş yetkiler veriliyordu. Gericilik hareketleri, ayaklanma, ülkenin toplumsal düzenini, dirliğini, güvenliğini bozma yolundaki bütün örgütler, kuruluşlar, basın organları kapatılabilecek veya etkinlikleri yasaklanabilecekti. İsmet Paşa o günün koşulları altında böyle bir siyasal yetkiye muhtaçtı.

Ayaklananlar bu arada Diyarbakır önlerine kadar gelmişlerdi. Ancak saldırıları püskürtüldü. Bu başarısızlık, kolay ilerlemeden doğan morallerini bozdu. Geri çekilmeye başladılar. Bu sırada iyi hazırlanan askeri birlikler kuzey yönünü kapayarak ayaklananları çember içine aldılar. Çember hızla daraltıldı. 15 Nisanda ayaklanma tamamen bastırılmıştı.

Şeyh Sait ile diğer elebaşıları yakalanıp bölgeye gönderilen İstiklal Mahkemesi önüne çıkartıldılar. Mayıs sonunda sorun tamamen kapanmıştı; ama önemli sonuçlar da getirmişti.

Ayaklanmanın Sonuçları

Rejimin geleceği için çok büyük tehlikeler yaratan bu ayaklanma dış ve iç siyaset açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Dış siyaset açısından bu ayaklanma özellikle İngilizlerin işine yaramıştır. Kendi kışkırtmaları ile çıkan bu ayaklanma ile Kurtuluş Savaşını yeni bitiren ordumuz hırpalanmıştır. Böylece Musul-Kerkük üzerine bir askeri hareket yapılması olasılığı kalmamıştı. İngilizlerle yapılan görüşmeler sonunda Türk Hükümeti bazı maddi çıkarlar karşılığında **Uluslar Kurumu** kararını kabul etti. 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve onun mandası altında bulunan **Irak** arasında bir antlaşma imzalanarak bu sorun ortadan kalktı.

İç siyaset açısından gelen sonuçları ise şöyle özetleyebiliriz: 1924 yılında başlayan çok partili siyasal yaşam genç Türkiye Cumhuriyeti'nin o günkü koşullarına uyamamıştır. Şeyh Sait Ayaklanması bu gerçeği en açık biçimde göstermiştir. Şimdi bu olaydan dersler çıkarmak gerekiyordu. Devrim adımlarının hızlandırılarak sürdürülmesi için bir huzur zamanına ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı. Bu nedenle bir süre için çok partili yaşamı durdurmak gerekiyordu. Bu düşünce ile, Takrir-i Sükûn Yasasına dayanılarak, Şeyh Sait olayına karıştığı gerekçesiyle 5 Haziranda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı.

Yurttaki huzur bozucu kuruluşlar ile basın organları yeni düzenlemelere uyruk tutuldular. Böylece yurdumuzda "Takrir-i Sükûn Dönemi" diyebileceğimiz yeni bir evre açıldı. Bu evre verimli bir biçimde değerlendirildi ve birbirini izleyen devrim adımları büyük bir hızla gerçekleşti. Belli başlı pek çok devrim tamamlandı. Artık sözü geçen yasa da gereksiz bir duruma gelmişti. 4 Mart 1929'da bu yasa kaldırıldı. Ardından 1930 yılında ikinci kez çok partili bir yaşama geçme denemesi yapıldı. Bu konu üzerinde ileride duracağız.

Öndere Suikast Girişimi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı çevreler ve kişiler tarafından büyük bir umut kaynağı oluşturduğunu biliyoruz. Ama bu Parti rejim için büyük bir tehlike haline gelince, Takrir-i Sükûn Yasası uyarınca kapatıldı. Cumhuriyet Hükümeti devrim yolunda yürümeye kararlı idi. Son umudun yok olması üzerine en alçakça ve en akla gelmeyen yolun denenmesine karar verildi: Gazi Mustafa Kemal Paşayı ortadan kaldırmak. Kendilerinden başka kimsenin varlığına dayanamayan karanlık ruhlu kişiler çalışmaya başladılar. Aralarında milletvekilleri ve eski İttihatçıların da bulunduğu bu caniler önce Ankara'da bir cinayet planlamışlar, ama bunu uygulayamamışlardır. Yine fırsat kollamaya başladılar. Gazi 7 Mayıs 1926 tarihinde geniş kapsamlı bir yurt gezisine çıkarak 15 Haziranda İzmir'e gelecekti. Suikastçılar Gazi'nin geçeceği yolu öğrendiler. Elverişli bir yer seçtiler. Orada gizlenip kanlı emellerini gerçekleştirecekler, sonra çıkan kargaşadan yararlanıp hazır duran bir deniz motoruna binerek bir Yunan adasına sığınacaklardı. Gazi Mustafa Kemal Paşanın gezi programında bir gün gecikmesi, canileri kaçıracak motorcuyu bir vicdan muhasebesine yöneltmiş, sonunda bu kişi 15 Haziran günü bildiklerini İzmir Valisine bildirmiştir (Bu kişi ceza görmekten kurtulduğu gibi, o zaman için bir servet sayılacak, çok yüksek bir ödül aldı: Tam 6500 lira. Bu rakam günümüzdeki enflasyonun yakıcılığı hakkında size acı bir fikir verebilir). Bunun üzerine caniler bütün suç araçları ile kıskıvrak ele geçirildiler. 16 Haziran'da Gazi Mustafa Kemal Paşa coşkun sevgi gösterileri içinde İzmir'e geldi. Demek ki bu gecikme olmasaydı, caniler tasarladıklarını gerçekleştirebileceklerdi. Büyük kurtarıcıya karşı düzenlenen bu akıl almaz cinayet girişiminin elebaşıları ile bu işe karışanlar İzmir ve Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp gerekli cezalara çarptırıldılar. Bu arada şunu da belirtmek gerektir. Bu yargılamalar sırasında Gazi'ye karşı İttihatçı grup da tamamen tasfiye edilmiştir.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa suikast hazırlığının ortaya çıkarılması üzerine şöyle demiştir: "...Alçak girişimin benim kişiliğimden çok, kutsal Cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelerimize yönelik bulunduğuna şüphe yoktur... Benim önemsiz vücudum bir gün elbet toprak olacak, fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuzluğa kadar sapasağlam kalacaktır".

Gazi Mustafa Kemal Paşanın bir daha böylesine ciddi bir girişimle karşılaşmaması bu işi düzenleyenlerin Türk Ulusundan ne kadar kopmuş olduklarını açıkça göstermektedir. İzmir olayından sonra devrim adımlarına kimse itiraz etmemiş, bütün karşı gruplar dağılmışlardır. Böylece Önder, tasarladıklarını sevgi dolu bir hava içinde, büyük bir hızla gerçekleştirmeyi sürdürmüştür.

ANAYASAL SİSTEMİN KURULMASI VE GELİŞİMİ -13

GİRİŞ

Anayasa Kavramı

Bir devletin en önemli özel iği hukuk kural arı koyması ve bunları uygulamasıdır. Bu kuralları "devletten" başka hiçbir güç koyamaz ve uygulayamaz. Hukuk kural arının ise ne olduğunu biliyorsunuz.
İnsanlar arasındaki özel veya toplumsal ilişkileri düzenleyen kurallara "hukuk" denir. Bu kurallara uyulmaması durumunda, gerekenin yapılmasını buyuran esaslar da "hukuk kuralı"dır. Bu kurallar içinde uyulması zorunlu veya zorunlu olmayanlar vardır. Örneğin herkesin 18 yaşını doldurunca hukuk kurallarının ona sağladığı hakları doğrudan doğruya kullanması, uyulması zorunlu bir kuraldır. Yine, adam öldürmeyi yasaklayan kural da öyle. Başka bir örnek vermek gerekirse, evlenmek zorunlu değildir. Dileyen evlenir, dileyen evlenmez. Bu nedenle devletin evlenme gibi çok önemli bir toplumsal kurumu düzenleyen ve Medeni Kanun dediğimiz yasa içinde yer alan yüzlerce kuralı herkese uygulanmaz. Ama bir kişi evlenmek isterse, işte o zaman devletin bu konuyu düzenlemek için koyduğu kurallara uymak zorundadır.

Hukuk kuralının temelini "yasa" veya bugünkü resmi adıyla "kanun" oluşturur. Kanun, ulusal iradeyi temsil eden parlamentonun koyduğu kural ardır. Bildiğiniz gibi, parlamentonun esas görevi yasama yetkisinden doğar; yani parlamento ilk planda yasa yapan bir organdır. Bazen, yasama organı, yürütme gücünü taşıyan hükümete de yasa gücünde düzenlemeler yapmak yetkisi verebilir. Hükümetlerin çıkardığı hukuk kuralları "kararname" adıyla anılır. İşte yasama organı bazı durumlarda hükümete "yasa gücünde" kararname çıkarma yetkisini tanıyabilir. Ama bu yetkiye

dayanılarak çıkartılan kararnamenin sonunda parlamento tarafından onaylanması gerektir. Öyle ise modern devletlerde yasaları yapma yetkisi halka aittir, denebilir. Ama halk bu yetkisini doğrudan doğruya değil, seçtiği temsilcileri aracılığı ile kullanır. Yasalar ulus iradesini yansıttığından, yukarıda da belirttiğimiz gibi temel hukuk düzenlemeleridir.

Yasaları, "yürütme organı" uygular. Bu uygulama sırasında yasalara dayanarak kendisi de hukuk kuralları koyar. Bunlara "kararname" dendiğini belirtmiştik. Yine yasaların açıkta bıraktığı veya ayrıntılı olarak hükme bağlamadığı bazı konuları hükümet, kararname yoluyla çıkarttığı "tüzüklerle" uygular. Daha da ayrıntılara ilişkin düzenlemeler, yine yasalardan aldıkları yetkilerle devlet makamlarınca çıkartılan "yönetmeliklerle" sağlanır. Yasa, kararname, tüzük ve yönetmelik hükümlerini uygulamakla görevli makamlar her özel durum için ayrı ayrı "talimat veya yönerge" denilen bir kezlik kararlar çıkartırlar. İşte toplum bütün bu hukuk kuralları ile bir ağ gibi örülmüştür. Ama unutulmaması gerekli çok önemli bir nokta vardır. Her hukuk kuralı, daha üstündeki bir hukuk kuralından kaynaklanır. Kaynaktaki hukuk kuralında bulunmayan bir yetkiyi, daha alt kural içeremez. Böylece hukuk kuralları arasında bir hiyerarşi (alt-üst) ilişkisi vardır. Yönergeler yönetmeliklere, yönetmelikler tüzüklere, tüzükler kararnamelere, tüzük ve kararnameler de yasalara aykırı hiçbir hüküm taşıyamazlar. Öyle ise yasalardan çıkan ışık diğer hukuk kurallarını aydınlatır. Eğer bir hukuk kuralı, kaynaklandığı üst kurala aykırı ise onu uygulamamak gerektir. Uygulanırsa, o uygulama sonucu elde edilen sonuçlar yargı kararı ile geçersiz kılınır.

Bu uzun sayılabilecek "Giriş"in önemini şimdi anlayacaksınız. Ulus iradesinin yansıması olan "yasalar"ı yapan parlamento bu konuda özgür müdür? Öyle ya, madem ki egemenliğe sahip ulus o parlamentoyu kendisini temsil etmesi için görevlendirmiştir, bu durumda parlamento dilediği yasaları çıkartabilir diyebilir miyiz? Ayrıca, parlamento nasıl oluşup çalışacaktır; devlet güçleri nasıl bir uyuma bağlı olacaklardır? Bu konuları hangi makam düzenleyecektir?

Bu soruları yanıtlamak için "anayasa" kavramına geçmemiz gerektir. Devleti kuran, en üst bir hukuk kuralı vardır. Devlet bütün işlevlerini bu üst kurala göre ayarlamak zorundadır. İşte bu kurala "anayasa" denilir. Yasama, yürütme ve yargı güçleri nasıl oluşacaktır? Bunların yetkileri ve birbirleriyle ilişkileri nasıl düzenlenecektir? Yasalar yapılırken hangi temel ilkelere uygun davranılacaktır? Yurttaşların devlet karşısındaki hakları ve güvenceleri nelerdir? İşte, görüldüğü gibi, bu konuların düzenlemesi gerektir ki yasa ile başlayan hukuk kural arı hiyerarşisi işleyebilsin. Evet, anayasalarda bütün bu söylenilen konular düzenlenir. Nasıl bir tüzük yasaya aykırı olamazsa, yasa da anayasaya aykırı biçimde yapılamaz veya uygulanamaz.

Burada anayasa hukukunun karışık sorunlarını bir yana bırakıp, kısa bir açıklamada bulunalım: anayasayı devlet gücüne sahip olan veya olanlar yapar. Bir devlet yeni kuruluyorsa, bu takdirde, beliren "kurucu güç" ya kendisi anayasayı yapar ve uygulamaya koyar veya bu hakkını ulusa devreder. Başka bir deyişle, ulusun her kesiminden temsilcilerin toplandığı bir "kurucu meclis" oluşturulur. Bu meclis, anayasayı hazırlar ve kabul eder veya hazırladığı anayasayı halkın oyuna sunar. Böylece kabul edilen anayasa, artık o devletin dayandığı en üst hukuk kuralı olmuştur. Bundan sonra o devlet ve toplum anayasadaki ilke ve esaslara göre yönetilir. Eğer bir devlet mevcut anayasasını değiştirmek isterse, bunun nasıl yapılacağı yine anayasada yazılıdır. Ama o devlette yürürlükte olan anayasada değiştirilmesi istenilen yönde bir hüküm yoksa, bu takdirde, devlet gücü el değiştirmiş demektir. Bu durumda yeni bir anayasa yapmak için yine bir kurucu meclis oluşturulur.

Elbette, anayasayı yapan güçler kendilerine çeşitli düşünsel temelleri örnek veya model olarak alabilirler: Bir anayasa örneğin "din" esasına dayanabilir; yahut temelinde liberal düşünceye dayalı özgür insan modeli yatabilir; yahut devlet gücünü eline geçiren bir kişinin (diktatörün) isteği ve düşünceleri doğrultusunda hazırlanabilir. Bütün bunları anlatmak konumuzun dışına taşar. Ama şurasını belirtmekle giriş bölümünün bu bahsini kapatalım: Bizim anayasa olarak anladığımız üst hukuk kuralı ulusun kurucu ve yapıcı gücüne dayanan, bu nedenle egemenliği de ulusa ait sayan bir temel kuraldır. Ama bu temel kuralın dayandığı ve ulusun da uyması gereken ana ilke, "insan"ın yüceliği, onurudur; insanın özgür ve güvenlik içinde yaşamasını sağlamaktır. Böyle anayasalar istenen refah ve gelişmeyi sağlarlar. Bu tür anayasalara genel olarak "demokratik anayasalar" adı verilir.

Hükümet Sistemleri

İster diktatörlük, ister monarşi, ister demokratik olsun, bütün devletlerin gücü üç ana bölümden oluşur: Yasama, yürütme ve yargı güçleri.
Anayasalar yapılırken en önemli sorun bu üç güç arasındaki ilişkilerin nasıl kurulacağını saptamaktır. Bu çok önemlidir; çünkü her üç güç de birbirine muhtaçtır ve devletin işlerliği bunlar arasındaki uyum ile orantılıdır.

Eğer parlamentonun, halk tarafından seçildiği için en üstün güç olduğu düşüncesi ile hareket edilirse, her üç güç de parlamento içinde birleşir. Böylece "güçler birliği" sistemi doğar. Parlamento hem yasaları yapar, onları hem uygular; hem de anlaşmazlıkları çözer. Yürütme gücü de parlamento tarafından yerine getirildiği için, hükümet bu kurulun kendisidir. Bu nedenle söz konusu sisteme "meclis hükümeti sistemi" denilir. Bildiğiniz gibi Birinci Dönem TBMM, bu sistemin en aşırı biçimde uygulandığı bir parlamento idi.

Ne kadar iyi niyetli olursa olsun, bir kurulun her üç gücü birden kullanması sakıncalıdır. Bu nedenle sözünü ettiğimiz sistem, ancak büyük bunalım zamanlarında, ani ve çabuk karar alıp uygulamak zorunluluğundan doğmuştur. Bu sistemin sakıncalarını göz önüne alan bazı hukukçular her üç gücün ayrı birer organa verilmesini ve seçimlerinin de yine halk tarafından yapılmasını önermişlerdir. Bu düşünce "güçler ayrımı" denilen kuramı doğurmuştur. Kuramın anayasaya uygulanması "başkanlık hükümeti sistemini" ortaya çıkarmıştı. Bu sistemde yasama organı olan parlamentoyu ve hükümet denilen yürütme gücünün başı olan devlet başkanını halk ayrı ayrı seçer. Böylece başkan, doğrudan doğruya halktan yetki aldığı için hükümetini rahatça kurar. Ona parlamento karışamaz. Buna karşılık parlamento da yasaları dilediği gibi yapar. Yargı gücünde ise halk "jüri" yoluyla adaletin dağıtılmasına doğrudan doğruya katılır. Yargıçların da bir bölümü halk tarafından seçilebilir. Bu sistemde hükümet başkana bağlı olduğu için adına "başkanlık hükümeti sistemi" denilir. En güzel örneği Amerika Birleşik Devletlerindedir.

Başkanlık hükümeti sisteminde de sakıncalar vardır. Her ikisi de halk tarafından seçilen yasama ve yürütme organlarına eşit yetkiler verilirse, işler kilitlenebilir. Eğer bunlardan biri diğerinden biraz daha fazla yetkili kılınırsa o zaman sistemin özüne uygun davranılmaz. Bu nedenle sözü geçen sistemde halk ve siyasetçiler çok büyük bir olgunluk göstermek zorundadırlar.

Her iki sistemin de aşırı yanları olduğunu düşünen bazı kuramcılar ile uygulayıcılar, başka bir model önerdiler. Bu model "parlamento" dediğimiz kurumun doğduğu İngiltere'de kendiliğinden uygulanmaya başlamıştı. Hukukçular bu uygulamayı sistemleştirip anayasa hukukuna geçirdiler. Bu yöntem yasama ve yürütme güçleri arasında bir denge kurulmasına dayanıyordu. Yargı ise bağımsız kalıyordu. Peki, yasama ve yürütme güçleri arasında denge nasıl sağlanacaktı? Bu konudaki ana ilke şöyle saptandı: Esas parlamentodur. Yürütme gücü de parlamentonun içinden çıkar. Ancak parlamento içinden çıkıp onun güvenini alan hükümet, artık çalışmalarında serbesttir. Fakat bu serbestlik "denetimsizlik" anlamına gelmez. Parlamento, kendi içinden çıkan hükümeti dilediği zaman denetleyebilir. Eğer hükümet parlamentonun güvenini yitirmiş ise güvensizlik oyu ile düşürülebilir. Böylece hükümet, parlamento denetimini her an üzerinde hissetmelidir. Ancak parlamentoya da ikide bir hükümeti düşürme yetkisi tanınırsa, bu takdirde sağlam bir yürütme gücü oluşmaz. Ülke işleri gevşer. Bu durumda, yürütmenin de kuramsal olarak başı sayılan devlet başkanına parlamentoyu dağıtma yetkisi tanınmıştır. Bu sistemi benimseyen anayasalarda, dağıtma yetkisinin hangi durumlarda ve hangi koşullar altında kullanılacağı belirtilir. Görüldüğü gibi bu sistemde hem yasamanın hem de yürütmenin karşılıklı olarak birbirlerini düşürme hakları vardır. Bu denge içinde her iki yan da dikkatli davranır. İşler normal ölçüler içinde yürütülmeye çalışılır. **Sistemin esası parlamentoya dayandığı için adı da "parlamenter sistem"dir.**
Yurdumuzda siyasetçiler bile iki sistemi birbiriyle karıştırmaktadır. "Parlamentolu sistem" bütün demokrasilerin ortak adıdır. Hiçbir demokrasi parlamentosuz olmaz. Bu bakımdan hem meclis hükümeti, hem de başkanlık hükümeti sistemleri parlamentoludur, yani "parlamentolu sistemlerdir". Buna karşılık "parlamenter sistem" parlamentolu sistem içinde bir hükümet rejiminin adıdır; yasama ile yürütme arasındaki dengeyi belirtir. Ama "parlamenter sistem" deyimi yurdumuzda, demokrasi eğitimi yetersiz olduğundan "parlamentolu sistem" yerine de kullanılıyor. Bu yanlışı yapmayalım.

Hükümet sistemleri arasında, demokrasinin amaçlarına en uygun olanı son anlattığımız parlamenter sistem gibi gözüküyor. Ama elbette, demokrasi içinde yaşamak isteyen her toplum bu sistemlerden birini benimseyebilir. Ayrıca bazı ülkelerde her üç sistemin olumlu yanları alınarak, örneğin Fransa'da olduğu gibi "yarı başkanlık hükümeti sistemi" gibi karma yollar da deneniyor. Bütün bunlar siyasal tercihlerin sonucudur.

Türkiye'de Anayasal Gelişmenin İlk Aşamaları

Önümüzdeki yıl bu konu üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak duracağımız için, kısaca şu noktaları belirtelim. Anayasa aslında ilkçağdan beri kurulan devletlerde vardı. Yani her devletin varlığı belli bazı kural ara dayanıyordu: Din veya töre kuralları gibi. Ama, bütün insanların birbirleriyle eşit olduğu, devlet gücünün halktan kaynaklandığı görüşleri yerleşme aşamasına girince, anayasaların "yazılı" olması geleneği de kuruldu.

Osmanlı Devleti'nin de temelinde egemen olan ve anayasal nitelikte kurallar vardı. Ama İkinci ünitede gördüğünüz gibi bu kurallar giderek eskidi. Eşitlik düzenine geçilmesi için önemli adımlar atıldı. Tanzimat dönemi 1876 yılında ilk yazılı anayasanın ilanı ile sonuçlandı. Bu anayasayı yapan "kurucu güç" doğrudan doğruya padişahın iradesiydi. Bundan dolayı bu anayasada bütün egemenlik haklarının kaynağı olarak padişah gösterilmişti. Bu anayasa, bazı değişiklikler geçirerek, 1 Kasım 1922 tarihine kadar yaşamıştır.

Bildiğimiz gibi, 23 Nisan 1920 tarihinde ulus egemenliğine dayanan yeni Türk Devleti kuruldu. Bu devletin parlamentosu olan ve kurucu güce de sahip bulunan **TBMM 20 Ocak 1921'de ilk anayasasını yaptı**. Ama bu, eksik bir metindi. Bu anayasa yurttaşların temel haklarını ve özgürlüklerini, yargı işlerini ve benzeri pek çok önemli konuyu düzenlememişti. Sadece egemenliğin ulusa ait olduğu, TBMM'nin yapısı ve yetkisi ile yerel yönetimler hükme bağlanmıştı.

Çeşitli vesilelerle belirttiğimiz gibi, TBMM zafer kazanılıncaya kadar hem ulus egemenliğini hem de saltanatı benimsemişti. Bu, önemli bir çelişki idi. Ama büyük bir geçiş dönemi yaşandığından bu çelişkinin varlığından bir süre kaçınılamamıştı. İşte, bu nedenle TBMM Osmanlı Anayasası'nın yürürlükte olduğunu üstü kapalı da olsa benimsemişti. Hatta Mustafa Kemal Paşa bazı zorunluluklar karşısında 1921 Anayasasındaki "egemenliğin ulusa ait olması ve ulusun yetkili tek temsilcisini TBMM'nin oluşturması" hükümleri dışında Osmanlı Anayasası'nın da yürürlükte sayılmasının mümkün olduğu izlenimini uyandırabilecek bazı düşünceler belirtmişti. Öyle ise 1921 Anayasası'nın eksikliklerini, kaynağı çok farklı olmasına rağmen, Osmanlı Anayasası ile gidermek mümkündü. 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılınca, artık "padişah iradesinin bir eseri olan" Osmanlı Anayasası da varlığını kesinlikle yitirdi. Şimdi ortada yalnız eksik bir 1921 Anayasası kalmıştı. Bu anayasa yetersizdi. Anayasal sistemi kurmak için çok büyük eksikliklerle dolu idi.

Bir anayasa, devletin temel organlarını, bunların meşruiyet dayanaklarını, güçler arasındaki ilişkileri, yurttaşların temel haklarını ve özgürlüklerini, genel olarak yönetim ilkelerini içermelidir. İşte böylesine önemli ilkeler "devletin" kurucu ögeleridir. Bu ögelere dayanarak işleyen kurumlar, bütünüyle "anayasal sistemi" oluşturur.

1921 Anayasası'nda bu sistemi oluşturacak ögeler yok denecek kadar azdı. Cumhuriyetin ilanı için bu anayasada yapılan değişiklik boşlukları dolduramayacak derecede ufak kapsamlıydı. Elbette bu değişikliğin içeriği çok önemliydi. Ama eksik ögeler tamamlanamamıştı. Hele halifelik de kaldırılınca sistem iyice altüst oldu. Artık yeni bir anayasa yapılmasının zamanı gelmişti.

1924 ANAYASASI

1921 Anayasası'nın kesin geçerliliğini ancak 1922 yılı kasım ayından itibaren kazandığını belirttik. Ama bu anayasa sadece 20 Nisan 1924 tarihine kadar, yani 3 yıl yürürlükte kaldı. Ardından gelen 1924 Anayasası ise tam ve kesintisiz biçimde 36 yıl yürürlükte kalmıştır. Bu bakımdan yüz yılı aşan anayasa tarihimizin en uzun ömürlü metnidir.

1924 Anayasası'nın bir başka önemi de 1920'de kurulan rejimi sağlamlaştırmış olmasıdır. Bütün önemli devrim yasaları bu anayasaya göre hazırlanıp çıkartılmışlardı. Yine bu anayasa hem tek partili hem de çok partili dönemde uygulanmıştır. Başka bir deyişle, çok partili siyasal yaşama bu anayasa ile geçilmiştir. Demek ki, sözünü ettiğimiz bu temel kural ile Türkiye'deki anayasal düzen, bazı eksikler bir yana bırakılırsa, oldukça sağlam bir biçimde kurulmuştur.

1924 Anayasası'nın Hazırlanışı

Mustafa Kemal Paşa bu Meclis'i tam bir kurucu güç olarak çalıştırıp yeni devleti oluşturmak istiyordu. Ama "kurucu" sözü, Osmanlı düzeninin sona ereceği kuşkusunda bulunan çevrelerde rahatsızlık yarattığı için Paşa, "Olağanüstü Yetkilere Sahip Bir Meclis" sıfatını TBMM'ye kabul ettirmişti. Bildiğiniz gibi böyle bir sıfat aslında kuruculuk yetkisini de içerir. Buna dayanarak 1921 Anayasası yapılmıştır.

Birinci TBMM'nin yaptığı anayasada onun nasıl değiştirileceği hakkında bir hüküm yoktu. Bu nedenle Meclis kendini bağlamamıştı. Gerçekten bir anayasada onun nasıl değiştirileceği hakkında bir hüküm varsa, artık o anayasayı yapan kurul, bir daha "yeni bir anayasa" koyamaz. Sadece eskisini belli noktalarda değiştirebilir. Eğer ilk Meclisimiz 1921 Anayasası'na bu konuda bir hüküm koysa idi, kendi kendini sınırlar ve kuruculuk niteliğini yitirirdi. Ama bilerek veya bilmeyerek böyle bir hükmün 1921 Anayasasına konulmaması, kuruculuk yetkisinin İkinci Dönem Meclisine de geçtiğini açıkça göstermektedir.

Yeni bir anayasa yapılmasına karar verilince, bu iş için çalışan komisyon hazırlıklarını sürdürürken, Meclis kurucu güç olduğunu belirten önemli bir karar alarak yeni anayasanın kabulü için tam üye sayısının üçte iki oyuna ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştir. Böylece bu Meclis, hem kuruculuk niteliğini gösteriyor, hem de anayasa konusunda kendini sınırlamaya başlıyordu.

Bu kararı almakla Meclis, hazırlanan anayasa taslağının tam üye sayısının üçte ikiden azının oyunu alırsa, yasalaşamayacağını kabul ediyordu. Bu karar Meclis'in kendi iradesini sınırlaması demektir. Yani anayasa sıradan bir kanun gibi yasalaşamayacaktı. Meclis bu konuda yetkisini sınırlamıştı; ama Anayasa'nın da diğer bütün kanunların üstünde olduğunu göstermiş bulunuyordu. Anayasa hazırlanırken komisyon, "güçler birliği" esasını kendine baş ilke olarak almış ve bu esası benimseyen Polonya gibi devletlerin anayasalarından yararlanmıştır. Bu arada komisyona güçler ayrılığı veya parlamenter sistem benzeri modellerin benimsenmesi yolunda öneriler yapılmışsa da bunlar dikkate alınmamıştır.

Böylece hazırlanan Cumhuriyet döneminin ilk anayasası 20 Nisan 1924 tarihinde oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul edildi.

1924 Anayasası'nın Genel Yapısı

Anayasanın Dayandığı Temel İlkeler

Ulusal devlet temeli üzerinde yükselen bu Anayasada "Cumhuriyet" ve "güçler birliği" esasları baş ilkelerdir. Anayasada Cumhuriyet ilkesi üzerinde kıskançlıkla durulmuş, devlet biçiminin "cumhuriyet" olduğu yolundaki maddenin değiştirilmesinin, hatta değiştirilmesinin önerilmesinin bile mümkün olmadığı belirtilmiştir.
Ulusal Türkiye Cumhuriyeti, anayasal sistemini güçler birliği esasına göre kurdu. Bu ilke, komisyon raporunda "Bu cumhuriyeti oluşturan, güçler birliği esasıdır" diye belirtildi. Bu da TBMM'nin ilk günlerinden beri benimsediği ana ilkeye tamamen uygundur.

Devletin Kuruluş Esasları

Genel İlke

Ulusal Cumhuriyetin güçler birliği esası üzerinde yükselmesinin en önemli sonucu, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Ulusuna ait bulunduğu ve onun bu hakkını kullanacak tek makamın TBMM olduğudur. Böylece TBMM'nin üstünde veya ona denk başka hiçbir organ yoktur. Ulus egemenliği parçalanmaz bir biçimde ve kesin olarak TBMM tarafından temsil edilmektedir. Meclis'in üstünlüğü ilkesi mutlaktır.

Yasama Gücü

Güçler birliğinin doğal sonucu olarak yasaları yapma ve onları yorumlama yetkisi Meclis'e aittir. Yasama organı olarak Meclis'in seçimine bütün Türk Ulusu katılırsa da kadınların bu hakkı edinmesi daha sonraları mümkün olacaktır. Seçimlerin nasıl yapılacağı özel yasa ile saptanır.

TBMM Anayasa'ya aykırı yasa koyabilir. Bu elbette siyasal ahlak açısından hiçbir biçimde onaylanamaz. Ama anayasaya aykırı yasaları inceleyip bu aykırılığı saptayarak onları geçersiz kılacak bir mekanizma yoktur. Olsa olsa Meclis'in kendisi, bir yasasını Anayasa'ya aykırı görür ve bir süre sonra onu kaldırabilir. Yargı gücü tamamen Meclis'e bağımlıdır; böyle bir saptama yetkisi yoktur. Cumhurbaşkanı ise bir yasayı ancak bir kez "yeniden görüşülmek üzere" Meclis'e geri gönderebilir. Meclis'in ısrarı karşısında onun da hiçbir yetkisi yoktur. İşte kesin güçler birliği ve bunun sonucu olarak parlamentonun tek siyasal temsil makamı sayılmasının doğurduğu tehlike! Meclis yasama gücünü aşan benzeri başka yetkilerle de donatılmıştı. **Savaş ilanı, barış ve diğer uluslararası antlaşmaların yapılması, para basımı, akçalı yüklenme sözleşmelerinin ve ayrıcalıklarının onaylanması gibi yetkileri TBMM hiçbir makama bırakamaz.**

Yürütme Gücü

Yürütme gücü de sistem gereği TBMM'ye aittir.
TBMM, 1921 Anayasası'nın bazı maddelerini değiştirip Cumhuriyeti ilan ettiği zaman, meclis hükümeti sisteminin katı uygulama biçimine son vermişti. Anımsayınız: Cumhuriyet rejimi gereği seçilen cumhurbaşkanı, milletvekilleri arasından birini başbakan atayacaktı. O da yine milletvekilleri arasından bakanları seçip cumhurbaşkanına sunacaktı. Cumhurbaşkanı bu listeyi TBMM'ye gönderecekti. Böylece hükümet kurulmuş oluyordu. İşte 1921 Anayasası'nın 29

Ekim 1923 tarihli değişikliği ile benimsenen bu sistem 1924 Anayasasında daha da geliştirilmiştir. Buna göre hükümetin Meclis'in güvenini alması gerekiyordu. Bunun için de başbakan, hükümetinin neler yapacağını anlatan bir programı Meclis'te okurdu. Program üzerinde yapılacak görüşmelerden sonra güven oylamasına başvurulurdu. Oylama olumlu sonuç verirse, hükümet çalışmaya başlardı. Meclis'in üstünlüğü kesin olduğundan, güçler birliği ilkesinin gereği, Meclis'e hükümeti her zaman denetleme ve düşürme hakkı verilmiştir. Soru, gensoru ve meclis soruşturmalarının hiçbir sınırı olmayıp Meclis bu mekanizmaları gerektiği vakit kullanır. Hükümetin cumhurbaşkanına başvurup Meclis'in dağıtılmasını istemesi mümkün olmadığı gibi, cumhurbaşkanına da doğrudan doğruya kullanmak üzere böyle bir yetki tanınmamıştır. Meclis, her zaman hükümetin üstündedir.

Bu sistem elbette bir başkanlık hükümeti değildi. Zira cumhurbaşkanı Meclis tarafından seçiliyordu. Yetkileri ise hiç yok gibiydi. Bir parlamenter sistemden söz edebilmek için, yürütme gücü başının Meclis'i dağıtma yetkisinin bulunması gerekti. Böyle bir durum da yoktur. Meclis ile hükümet arasında denge kurulmamıştır. Meclis'in hükümete her dilediğini yapma hakkı vardır. Öyle ise 1924 Anayasası yine kesin güçler birliği ilkesi içinde belki çok yumuşatılmış bir meclis hükümeti sistemine sahiptir. Zira hem başbakan, hem de bakanlar sadece milletvekilleri arasından seçilirler. Meclis, hükümeti her an denetleyip düşürebilir. Hükümet pek çok işi görürken Meclis'in iznini veya onayını almak zorundadır. Eski kesin meclis hükümeti sisteminden iki önemli fark, bir başbakanın bulunması, bu kişiyi cumhurbaşkanının ataması, bakanları da Meclis'in değil, başbakanının saptamasıdır.

Cumhurbaşkanına gelince. Anayasa'ya göre o, devletin başıdır. Devleti temsil eder. Bu özelliği ile yürütme işlerinin de başıdır. Ama bu konudaki yetkisi sadece başbakanı Meclis içinden seçmek ve onun getirdiği Bakanlar Kurulu listesini onaylayıp Meclis'e sunmaktır. Yasaları onaylayıp yürürlüğe koymak işi da cumhurbaşkanına ait bir yetkidir. O, önüne gelen yasayı onaylamadan tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderebilir. Yürütmenin başı olarak, yasama karşısındaki tek yetkisi budur. Ama, Meclis o yasayı hiç değiştirmeden tekrar cumhurbaşkanına gönderirse, bu kez ona yasayı imzalayıp yayınlamaktan başka bir iş düşmez.

Yargı Gücü

Kesin güçler birliği ilkesine göre, yargı gücü de Meclis'te toplanır. Gerçi Anayasa'da şöyle bir hüküm vardır (8.madde): "Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır".
Demek ki dersiniz, yargı hakkını "bağımsız mahkemeler" "millet adına" kullanıyorlar. Ama güçler birliği ilkesinin kesinliği karşısında bu türlü düşünemeyiz. Zira Anayasa, 4. maddesinde Türk Ulusunun egemenlik hakkını temsil etmeye sadece TBMM yetkilidir, diyor. Ayrıca, yukarıda aktardığımız hükümde mahkemelerin "kanuna" göre davranmak zorunda olduklarını anlıyoruz. Kanunlar haksız ve anayasaya aykırı da olabilir. Mahkeme, bağımsız olsa idi böyle bir yasayı uygulamayabilir ve onu Anayasa Mahkemesine gönderebilirdi. Ama bu sistemde Anayasa Mahkemesi de yoktur. Yine bir başka hükümde (54. madde) "Yargıçların tam bağımsız oldukları, işlerine asla karışılamayacağı" belirtildikten sonra, "ancak kanun hükmüne bağlıdırlar" ifadesi geliyor. Bir başka ve son derece ilginç bir nokta, yargıç güvencesinin bulunmamasıdır. Çünkü 55-57. maddeler yargıçların görevden çıkartılmalarının, çalışma biçimlerinin ve görevlerinin "kanunla" düzenleneceğini belirtmiştir. Bu önemli konuda da kanunun içerebileceği hükümlerin ölçüsü konulmadığı için yargıçlar, TBMM'nin iradesi karşısında tam anlamıyla güvensizdirler. Bunun yarattığı vahim durum, özel ikle 1955-1960 yılları arasında görüldü.
Anayasa ayrıca, TBMM'ye bazı konularda doğrudan doğruya yargı yetkisi kullanma hakkı da vermiştir. Çünkü Meclis, mahkemelerin verdiği cezaları hafifletir ve değiştirir, kanun soruşturmalarını ve cezalarını erteleme hakkına da sahiptir. Cezaları hafifletmek ve değiştirmek "af" değildir. Af yetkisi bütün anayasal sistemlerde parlamentolara verilmiştir. TBMM'nin de af yetkisi vardır. Ama ayrıca "bağımsız" saydığı ve "işlerine asla karışılmaması" ilkesini koyduğu mahkemelerin verdiği cezalarla böylesine oynaması, yargının bağımlılığına güzel bir örnektir.

Temel Haklar ve Özgürlükler

1924 Anayasası yapılırken, dünyada bugünkü evrensel insan hakları doktrini belirmemişti. Fransız İhtilalinin getirdiği özgürlük anlayışı yetişiyordu. 1924 Anayasası da bu yoldan gitmiştir. İlk önce her Türk'ün "özgür doğup yaşadığı" belirtilmiş, sonra da belli başlı bütün siyasal özgürlükler yurttaşa tanınmıştır. Bu özgürlüklerin sınırlandırılabileceği; ama böyle bir kısıtlamanın ancak "kanunla" yapılabileceği öngörülmüştür. Özgürlükler elbette kısıtlanabilir. Bu kısıtlamanın da sadece "yasa ile" yapılması gereklidir. Ama bu yasanın bir özgürlüğü hangi ölçüde sınırlayabileceği belirtilmelidir. 1924 Anayasası'nda bu tür kanunların çizeceği sınır konusunda da hiçbir "sınır" tanınmadığından, bu yolla özgürlüklerin çok geniş ölçülerde kısıtlanması mümkündür.

Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılması sırasında çıkartılan bu yasa 1924 Anayasası'nın sözünü ettiğimiz hükmünde (68. madde/2. fıkra) gerekçesini bulmuştur. Yani şu hüküm: "Doğal haklardan olan özgürlüğün sınırı, başkalarının özgürlüğü sınırlıdır. Bu sınırı ancak yasa çizer". 1924 Anayasası, o dönemde pek bilinmeyen ekonomik ve sosyal haklara hemen hemen hiç yer vermemiştir. Bunu o dönem için doğal kabul etmek gerektir.

TBMM'nin Kuruculuk Niteliğinin Sona Ermesi

Bu çok önemli Anayasanın pek yaşamsal bir yanı da, TBMM'nin artık "Olağanüstü Yetkilere Sahip Bir Meclis" olmaktan çıkmasıdır. Meclis, 1924 Anayasası ile kendini bağlamıştır; başka bir deyişle, artık yeni bir anayasa yapamaz. Çünkü 102. madde, Anayasanın nasıl değiştirileceğini hükme bağlamıştır. Burada kastedilen "yeni" bir anayasa yapmak değil, mevcut Anayasanın gerekli görüldüğü takdirde bazı hükümlerinin değiştirilmesidir. Bunun en güzel kanıtı "devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddenin değişiklik veya başkalaştırılmasının hiçbir biçimde mümkün olmamasıdır". Anayasanın temeli "Cumhuriyet" olduğuna göre, onu ortadan kaldırmak mümkün değildir. Öyle ise yeni bir anayasa da yapılamaz. Kaldı ki, normal değişiklikler bile son derece zor esaslara bağlanmıştır. 1924 Anayasası normal bir kanun gibi değiştirilemez. Bu bakımdan "sert" anayasalardan sayılır. Her şeyden önce değişiklik isteği hükümetten gelemez. Sadece milletvekilleri, doğrudan doğruya halkın temsilcileri olarak değişiklik isteyebilirler. Bunun için de değişiklik istemini içeren öneri Meclis tam üye sayısının üçte birinin imzasını taşımalıdır. Değişikliklerin kabulü için tam üye sayısının üçte ikisinin oyu gereklidir.

Böylece 1924 Anayasası, TBMM mevcut olduğu sürece kaldırılamazdı. Artık TBMM, kurucu güç olma niteliğini bitiriyor ve normal bir parlamento durumunu alıyordu. Bu da Türk Devriminin artık normal bir hukuksal yola girmeye başlamasının güzel bir işareti idi.

1924 Anayasası'nın Devrimciliğe Açık Yapısal Özellikleri

Eleştirdiğimiz hükümleri bir yana, bu Anayasa ile Türk Devrimi'nin gelişmesine uygun bir siyasal yapı kurulduğu da anlaşılıyor. Önümüzdeki yıl Türk Devrimini incelerken, bu büyük olayın bir "bütün" olduğunu göreceğiz. Bu bütün bazı ögelerden oluşmaktadır kuşkusuz. En başta gelen öge, şudur:Ulus egemenliğine dayanan bir Cumhuriyet. Anayasa bu ilkeleri en sağlam biçimde tanıyıp, güvence altına almıştır. "Ulus" egemenliği esası ile, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının kesinlikle bırakıldığı anlaşılıyor. Artık "Türkiye" Cumhuriyeti vardır. Bu Cumhuriyetin sahibi Türklerdir. Ancak "Türklük" etnik değil, tamamen hukuksal bir kavramdır. 88. maddeye göre "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir". Böylece ırkçı veya dinci bir vatandaşlık ölçüsü tamamen reddediliyordu.

1924 yılında Anayasa'nın temelleri bu görüşlerden oluşuyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa Türk Devrimini geliştirdikçe, bu en güzel ifadesini Anayasada buldu. Zira bu Anayasa, esnek ve geliştirici hükümlere açıktı. Anayasa'da devrimci düşünceye aykırı hükümler bulunmadığı için, devleti kuran temel hukuk kuralının niteliğine, devrimin bütün özellikleri yansıdı. Bu yansımalar, Anayasada yapılan değişikliklerle kendini gösterdi:
Anayasanın Türk Devrimine yön verici en önemli -ve ilk- değişikliği 10 Nisan 1928 tarihinde yapılmıştır. Bu değişiklik ile laiklik ilkesi Anayasaya yerleşmiştir. Gerçi Anayasa 2. maddesinde devlet dininin "İslam" olduğunu hükme bağlıyordu. Ama diğer yandan inanç ve vicdan özgürlüğü de en geniş biçimde tanınmıştı. Ayrıca 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu da laiklik ilkesini geliştiren ve önümüzdeki yıl göreceğimiz hükümler içeriyordu. Bu gelişmelerin Anayasaya yansıması gerekti. Yukarıda sözünü ettiğimiz değişiklik ile 2. maddede devlet dininin İslam olduğu hükmü ile 26.maddede TBMM'nin görevleri arasında en başta sayılan "dinsel hükümlerin yerine getirilmesi" yükümlülüğü kaldırıldı. Bu iki önemli değişikliğe koşut olarak 16 ve 38. Maddelerde bulunan milletvekilleri ile cumhurbaşkanının göreve başlarken yerine getirecekleri andiçme sırasında söyleyecekleri formüldeki dinsel kelime kaldırıldı. Böylece hem Türk Devleti'nin resmi bir dinle bağlı olmaması, hem de yasama organının dinsel işlerle bir ilgisinin kalmaması sağlanmış oldu.

Anayasa hazırlanırken Komisyon tasarısında kadınlara da seçme ve seçilme hakkının tanınması öngörülmüştü. Ama Genel Kurul'da bu kabul edilmemiş ve en önemli siyasal haklar yine yalnız erkeklere verilmişti. Kişi özgürlüğünü, yasa karşısında eşitliği, ulus egemenliğini benimseyen bir anayasada kadınlardan bu hakkı esirgemek Türk Devrimi'nin bir çelişkisi sayılmalıydı. Ulusun yarısının parlamentodaki temsilcileri seçememesi ve kendisinin de temsil edilememesi Türk demokrasisinin bir ayıbı idi. 5 Aralık 1934 tarihli değişiklik ile kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakları tam olarak tanınarak bu eksiklik giderilmiştir.

Bu değişiklik Anayasa'ya gerçek anlamıyla devrimci yapısını verdi. 5 Şubat 1937 tarihinde 2.maddeye Türk Devriminin niteliklerinin konulması, Anayasaya 1937 yılına kadar getirilen yeniliklerin tam bir özeti sayılmalıdır. Maddenin yeni biçimine göre, "Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır". Bu ilkelerden cumhuriyetçilik ve ulusal egemenlik, dolayısı ile milliyetçilik Anayasa'da ilk günden beri yer almıştı. Laiklik 1928'de getirildi. Halkçılık zaten Cumhuriyetin eşitlik ilkesinde saklıdır. İnkılapçılık ise Anayasa'nın ruhunda vardır. Belki üzerinde çok tartışılan ve niteliği bugüne kadar kesin bir biçimde açıklanamayan "devletçilik" ilkesi bir yenilik sayılabilir. Ama bu ikelerin 2. maddede Türkiye Devleti'nin özellikleri olarak sayılması 1924 Anayasası'nı Türk Devriminin tam bir aynası yapmıştır demek mümkündür.

1961 ANAYASASI

Çok Partili Siyasal Yaşam ve 1924 Anayasası

1924 Anayasası, çok partili, çoğulcu bir demokratik yapının kurulmasına engel değildi. İkinci kitapta da göreceğimiz gibi, Türk Devrimi ile erişilmek istenilen en önemli amaçlardan biri gerçek anlamı ile çoğulcu demokrasiye geçmektir. Türk Devrimi'nin siyasal göstergesi olan 1924 Anayasası'nda bütün bu gelişmelere açık olanaklar vardı. Düşünce, söz, basın özgürlükleri tanınmıştı. Siyasal katılma sağlanmıştı. Siyasal Parti kurma hakkı vardı. Ancak bu hak dernek kurma özgürlüğü içinde kullanılıyordu.

Bu Anayasaya göre, bir önceki ünitede gördüğümüz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Her bakımdan Gazi'nin devrimci düşüncelerine ters düşmüş olsa bile, büyük bir olasılıkla bu Parti yaşayıp demokratik düzen içindeki yerini alabilirdi, eğer Şeyh Sait Ayaklanması çıkmasaydı. Bu bunalım döneminden sonra 1930 yılında, bu kez Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşanın özendirmesiyle yeni bir parti daha kuruldu: Serbest Cumhuriyet Fırkası. Ama bu Parti içine de tepkici güçler dolunca ve Cumhuriyet ile demokrasinin en doğal koşulu olan laiklik ilkesi büyük tehlikeye uğrayınca kurucusu eliyle kapatıldı. Bundan sonra artık bir süre böyle bir denemeye girişilmedi. Demokrasinin gereği olan alt yapı henüz tamamlanamamıştı. Bu konuda gereken çalışmalar yapılırken, dünya yeni bir felaketin içine giriyordu. Atatürk'ün zamansız ölümü ve hemen ardından İkinci

Dünya Savaşının çıkması çoğulcu demokrasiye geçişi bir süre için dondurdu. Ama savaş bitince, iki ufak kesintiye rağmen bugüne kadar yaşayan çok partili sisteme de geçildi. 1945 yılında başlayan yeni çok partili yaşamın hukuksal ve siyasal temeli yine 1924 Anayasası idi. Bu Anayasa gerçi pek çok açık kapıya sahipti. Demokrasiye inançlı olmayanlar bu açık kapıların sağladığı imkanlardan yararlanabilirlerdi. Buna karşılık iyi niyetli bir uygulama ile demokratik yaşam bu Anayasa ile de sürdürülebilirdi; ama üzerinde bazı değişiklikler yapılması koşuluyla. Çünkü, bu açık kapılar iyi niyetli kişiler için de bir sapma noktası oluşturabilirdi. Nitekim 1945- 1950 yılları arasında Anayasanın bu eksiklikleri görüldü. Fakat iktidardaki çoğunluk partisi bu aksaklıkları gidermedi. 14 Mayıs 1950'de sözü geçen sakıncalardan yakınan Demokrat Parti iktidara geldi. Kansız bir siyasal ihtilal gerçekleşmiş, 1923 yılından beri siyasal iktidara sahip Cumhuriyet Halk Partisi olgun bir biçimde karşıcalık görevine geçmişti. Yeni iktidar partisinin Anayasayı değiştirecek çoğunluğu vardı. Ama istenilen yine olmadı. Anayasa değiştirilmedi. Açık kapıların verdiği imkanlar kullanılarak iktidarda kalmanın yolları arandı. Sonunda ülke büyük karışıklıklar içine yuvarlandı.

İkinci Dünya Savaşından sonra İnsan Hakları evrensel bir gelişme içine girmişti. Bir yandan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, diğer yandan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Her iki bildiriyi de kabul eden Türkiye Cumhuriyeti, Anayasasında bu hakların güvence altına alınması için gerekli önlemleri içeren değişiklikleri yapmamıştı. Bu değişiklikler, şu noktalarda toplanabilirdi: Siyasal iktidarın kişi özgürlüklerini kısma girişimlerini önleyecek hükümler koymak; İlk önce "özgürlüklerin sınırının yasa saptar" hükmünde, sınırlamanın aşağı ölçüsünü belirlemek ve bu ölçünün özgürlüğü ortadan kaldırmayacak derecede olmasını sağlamak; sosyal ve ekonomik hakları Anayasaya almak; insan haklarına ve Anayasa'ya aykırı yasalar çıkartılırsa bunları iptal edecek bağımsız bir organ kurmak; yargı gücünü her bakımdan güvence altına alıp tam bağımsız duruma getirmek... Anayasada bu değişikliklerin yapılması o kadar zor değildi. İyi niyetli bir çalışma ile bütün bu gereken hükümler konulabilirdi. Ama ne yazıktır ki bu yapılamadı. Siyasal iktidar seçim yitirmemek için özgürlükleri kısıtlamaya ve en vahimi yargı güvencesini ortadan kaldırmaya çalıştı. Bütün bu olanlar, sonunda bir askeri darbeye yol açtı. Kurulan "Milli Birlik Komitesi" 1924 Anayasası'nın TBMM'ye ilişkin hükümlerini kaldırdı ve ulus adına egemenliği geçici olarak kullandığını ilan etti. Milli Birlik Komitesi bir daha askeri bir müdahale olmaması için yeni ve iyi bir anayasa hazırlatmak istiyordu.

1961 Anayasası'nın Hazırlanması

Siyasette bazı gerçekleri kabul etmek gerektir. Sivil iktidarın başarısızlığı karşısında doğan boşluk, Silahlı Kuvvetlerimiz tarafından doldurulmuştur. Şimdi, "ulus adına" hareket ettiğini söyleyen Milli Birlik Komitesi, "kurucu güç" durumundadır.

Bu yeni kurucu güç, aslında bir an önce ulus egemenliğini tekrar kurmak istiyordu. Bu amaçla, yeni anayasayı hazırlamak üzere Türk tarihinde ilk kez bir "Kurucu Meclis" oluşturuldu. Bu Meclis iki kanatlı idi: Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesi. Temsilciler Meclisinin yapısı demokratik sayılabilirdi. Kapatılan iktidar partisi dışında bütün siyasal partilerin, meslek kuruluşlarının, üniversitelerin seçtikleri üyeler bu Meclis'i oluşturuyordu. Temsilciler Meclisinde hazırlanan anayasa taslağı, Milli Birlik Komitesi'nde son biçimini aldı ve 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunularak kabul edildi.

Anayasa tarihimizde ilk kez bir kurucu meclis yoluyla anayasa hazırlanmış ve daha da önemlisi bu taslak halkoyuna sunularak meşrulaştırılmıştır. Böylece bir askeri darbe sonucu kabul edilen anayasa olma ithamı artık söz konusu değildir. Birinci Dönem TBMM'nin yaptığı 1921 Anayasası ile İkinci Dönem Meclisi'nin yaptığı 1924 Anayasası da o her iki dönem meclisi kuruculuk sıfatını taşıdıklarından belki o metinleri de yapılış biçimleri açısından 1961 Anayasası'na benzetebiliriz. Ama bu iki anayasada halk oyuna sunulma özelliği bulunmadığı gibi, TBMM aynı zamanda normal bir parlamento gibi de çalışıyordu.

1961 Anayasası'nın Yapısı

Bu Anayasa ile 1921 yılından beri süren bazı temel kurallar kalkmış, yeni bir anayasal düzen kurulmuştur. Kısaca özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir: Cumhuriyet ve kayıtsız şartsız ulus egemenliği aynen sürmektedir. Ancak ulus egemenliğini artık sadece TBMM kullanmamaktadır. Başka bir deyişle, ılımlı güçler ayrımı içinde oldukça sınırlı bir parlamenter sistem kurulmuştur. Yani parlamentonun kesin üstünlüğü sona ermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin "insan haklarına dayalı" demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu da özellikle vurgulanmıştır.

Yasama gücü TBMM'ye aittir. Yeni TBMM iki kanattan oluşmaktadır: Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu. İkisinin toplu halde çalıştığı bazı özel durumlarda TBMM Genel Kurulu oluşmaktadır. Millet Meclisinin yetkileri daha fazladır. Cumhuriyet Senatosu ise yüksek öğrenim görmüş ve 40 yaşını bitirmiş kişilerden seçilmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı 15 üye atamakta, darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi üyeleri de doğal senatör olarak ömür boyu Cumhuriyet Senatosunda bulunacaklardır ki bunun ne kadar demokratik bir yol olduğu tartışılmıştır. Ancak yasama işlerinde son söz Millet Meclisinde olduğu gibi, hükümete güven oyu vermek, yahut güvensizlik ile düşürmek de sadece Millet Meclisinin yetkileri içindedir.

Yürütme gücü TBMM'nin içinden çıkar. Başbakan dışında, bakanlıklara TBMM üyesi olmayan kişilerin getirilmesi de mümkündür. Millet Meclisi'nin gensoru yoluyla güvensizlik oyu vermesi durumunda hükümet düşer. Ama buna karşılık, Cumhuriyetimizin anayasa tarihinde ilk kez cumhurbaşkanına Millet Meclisini dağıtma yetkisi verilmiştir (108. madde). Ancak cumhurbaşkanının bu yetkisini kullanabilmesi için hükümetlerin çok olağanüstü durumlarda kurulamaması gibi zor gerçekleşecek koşul ar vardı. Bu nedenle 1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanları, hükümet bunalımları durumunda bile, 108. Maddedeki koşullar oluşmadığı için Millet Meclisini hiç dağıtamamışlardı. Böylece diyebiliriz ki, 1961 Anayasası ile parlamenter sisteme doğru bir gidiş vardır.

Yargı gücü her bakımdan bağımsız bir duruma getirilmiştir. Yargıçların atanmaları, denetimleri, yine yargıçlardan oluşan bir kurula bırakılmaktadır. Bu kurul tamamen bağımsızdır. Böylesine güvence altına alınan yargı içinde bir de Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu yol a TBMM'nin Anayasaya aykırı yasalar çıkarması durumunda çeşitli yollarla yapılacak başvurular sonunda bu tür yasalar iptal edilebilmektedir.

Özgürlüklerin yasa ile sınırlandırılmasında bir ölçü getirilmiştir. İlk önce sınırlama nedenleri sayılmış, sonra sınırlamanın özgürlüğün özüne değinemeyeceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca geniş bir ekonomik ve sosyal hak ve özgürlükler demeti de Anayasaya konulmuştur. Yine siyasal partiler demokratik yaşamanın vazgeçilmez ögeleri olarak kabul edilmiş, onlar eski anayasadaki dernek statüsünden alınıp, siyasetin gereklerine uygun düzenlemeler ve güvenceler ile ayrı denetim mekanizmalarına bağlı kılınmışlardır.

İlk kez tam anlamıyla sendikalaşma olanağı verilmiş; işçiye grev ve toplu sözleşme hakları tanınmıştır. Üniversiteler başta olmak üzere bazı kuruluşlar özerkleştirilmiştir. En önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini Atatürk Devriminin oluşturduğu vurgulanmış, belli başlı devrim yasalarının anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği hükme bağlanmıştır.

Tarihimizin en liberal ve gelişkin bu Anayasası, bu ünitede anlatılması çok uzun sürecek çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle bir süre sonra iyi işleyemez duruma geldi.12 Mart 1971'de üstü örtülü bir askeri müdahale

sonucu bu bozukluklara yol açtığı ileri sürülen bazı maddeler değiştirildi; ama huzursuzluklar artarak sürdü. 1970'li yılların sonuna gelindiği vakit, ülke her bakımdan müthiş bir karışıklık ve ağır bir bunalım içine düşmüştü. Bu durumda yeni bir askeri müdahalenin gelmesi kaçınılmaz olmuştu.12 Eylül 1980 müdahalesi ile 1961 Anayasası'nın uygulanması büyük ölçüde donduruldu. Ardından yeni bir anayasa yapılması hazırlıkları başladı. Böylece bugün de yürürlükte olan 1982 Anayasasına gelindi.

Gördüğünüz gibi 1924 Anayasası yanında, bu yeni metin pek çok değişiklikler içeriyor. Her iki anayasayı bu yönlerden karşılaştırınız.

1982 ANAYASASI

Anayasa'nın Hazırlanışı

12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri devletin yönetimine 27 Mayıs 1960'ta olduğu gibi el koyup, siyasal etkinliği durdurmuştu. Bu kez de yine askerlerden oluşan; ama daha az üyenin bulunduğu "Milli Güvenlik Konseyi" ulus adına yönetim hakkını kullanıyordu. 1961 Anayasası'nın pek çok hükümleri ya kaldırılmış veya askıya alınmıştı. Yine bir anayasa hazırlanmasına karar verildi. Tekrar bir kurucu meclis oluşturuldu.

Bu kurucu meclis de iki kanatlıydı: Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Konseyi. 1960 Anayasası'nı hazırlayan kurucu meclisin ilk kanadı "Temsilciler Meclisi" adını taşıyordu ve gerçekten Türkiye'deki bütün siyasal ve toplumsal kuruluşların kendi seçtikleri üyelerden oluştuğu için demokratik sayılabilecek bir yapısı vardı. Buna karşılık yeni kurucu meclisin ilk kanadı olan "Danışma Meclisi" tamamen Milli Güvenlik Kurulu'nun atadığı kişilerden oluşuyordu. Bir başka deyişle, Danışma Meclisi üyeleri, doğrudan doğruyu Silahlı Kuvvetlerin saptadığı kişilerdi.

Danışma Meclisince hazırlanan anayasa taslağı, yapılan görüşmelerden sonra Milli Güvenlik Konseyinden de geçti. Tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, bu metin de halkoyuna sunuldu. 7 Kasım 1982 tarihli halkoyuna yüzde doksanın üzerinde bir katılım oldu ve katılanların da yüzde doksanından fazlasının kabul oyu vermesiyle Anayasa kesinleşti ve yürürlüğe girdi. Temelindeki halkoyu oranı, 1961 Anayasası'ndan çok daha yüksek olan bu yeni metin, şu satırlar yazıldığı sırada yürürlüktedir.

Bugünkü anayasamız, 1876'dan beri kabul edilen beşinci anayasamız olmaktadır. Demek ki 106 yıl içinde tam beş anayasa görmüştür Türk toplumu.

1982 Anayasası'nın Temel Yapısı

Bugünkü anayasamız hazırlanırken, esas olarak 1961 metni alınmıştır. Ama bu metin çok önemli değişiklikler geçirerek, neredeyse tanınmayacak bir niteliğe bürünmüştür.
Genel esasları bakımından 1982 Anayasası, Cumhuriyet anayasalarının hepsindeki temel ilkeyi benimsemiştir: Ulusun kayıtsız şartsız egemenliğine dayanan, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletinin kurulması ana amaçtır. Bu devletin temellerinde ATATÜRK ilkeleri yatmaktadır.

Anayasanın bu devrimci niteliği yanında pek çok hükümlerinin modern bir demokrasiyle bağdaşıp bağdaşamayacağı tartılmıştır ve tartışılmaktadır. Bu konuya bahsin sonunda değinmek üzere ilk önce Anayasa'nın temel yapısını çok kısa bir biçimde inceleyelim:
Yasama gücü TBMM'ce kullanılır. Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi tek meclis geleneğine dönülmüş, Cumhuriyet Senatosu kaldırılmıştır. TBMM yasama yetkisini kullanırken, Anayasa'ya aykırı davranışlar içine giremez.

Yürütme gücü Meclis'in içinden çıkar. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın kurduğu sistem korunmuştur. TBMM, hükümeti her zaman denetleyebilir ve düşürebilir. Buna karşılık yürütmenin başı olan cumhurbaşkanı, hükümet bunalımları karşısında yeniden seçimlere gidilmek üzere Meclis'i dağıtabilir. Bu yetkinin kullanılması 1961 Anayasası'na göre, daha gerçekçi esaslara bağlanmıştır: 45 gün içinde hükümet oluşturulamaz veya bu süre zarfında kurulan hükümetler güvenoyu alamazlarsa, cumhurbaşkanının Meclis'i dağıtıp yeniden seçimlere gitme yetkisi vardır.
Açıkça anlaşıldığına göre artık oldukça tam bir parlamenter sistemle karşı karşıyayız. 1982 Anayasası'nda bu açıdan 1961 düzenlemesine göre daha gerçekçi davranılmıştır.

Yargı gücüne gelince, demokratik bir parlamenter sistemin gereklerine uygun ve 1961 Anayasası'na koşut olarak, yargı bağımsızlığı ve yargıç güvencesi sağlanmıştır. Ancak, yargıçların özlük işlerini düzenleyen kurulun başkanlığına adalet bakanının getirilmesi, siyasal otoriteyi bir ölçüde de olsa, yargı işlerine karıştırıyor ki bu hüküm çok eleştirilmektedir. Anayasa Mahkemesi varlığını sürdürmektedir. Rejimin güvencesi olma işlevini gören Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçim biçimi biraz değiştirilmiş, görev alanı ise eskisine göre biraz daraltılmıştır. Yine cumhurbaşkanının tek imza ile yaptığı işlemlerle bazı başka yönetim işlerinin yargı denetimi dışında tutulması çok önemli bir sakıncadır.
Temel haklar ve özgürlükler konusu bu Anayasanın en tartışmalı bölümüdür. Çok geniş bir biçimde düzenlenen temel haklar ve özgürlükler bölümünde, oldukça kısıtlayıcı bir anlayış egemendir. İlk önce özgürlüklerin sınırlandırılmasının mümkün olduğu ve bunun ancak "yasa" ile yapılabileceği, yasanın "demokratik yaşamın gereklerine aykırı olamayacağı" belirtiliyor. Ama ardından hem bütün özgürlükler için geçerli sınırlama nedenleri ve sonra her özgürlük için ayrı ayrı öngörülen sınırlama nedenleri öylesine geniş tutulmaktadır ki "yasa"nın getireceği güvence son derece yetersiz kalmaktadır. Ayrıca özgürlüklerin kullanılmasının belli koşullar altında durdurulabilmesi de yürütme gücüne büyük imkanlar sağlamaktadır. Devletin temeli laikliğe dayanmaktadır. Bu esas Anayasanın temel hükümlerinde belirtiliyor. Ama din özgürlüğünü düzenleyen 24. maddede yer alan, din derslerinin ilk ve ortaokullarda zorunlu tutulması hükmünü bugüne kadar laiklik ilkesi ile bağdaştırabilecek bir hukuksal gerekçe bulunabilmiş değildir.

TÜRK ANAYASALARININ GETİRDİĞİ DÜZENLEMELERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

1876 yılında, padişahın "kurucu" iradesine dayanılarak ilan edilen "Kanun-i Esasi'den" bugüne kadar gördüğümüz beş anayasa, sonuncusundaki bazı çok önemli ama düzeltilebilir aksaklıklar bir yana bırakılırsa, Türk çağdaşlaşmasının oldukça güzel ve yükselen bir çizgi üzerinde gittiğini gösteriyor:
1876 Anayasası'nda egemenlik padişaha aitti. Bu bakımdan anayasayı koyan, değiştiren, kaldıran ve elbette uygulayan güç, sadece padişahtı. Ama şurasını da söylemek yerinde olur ki bu Anayasa, özellikle 1909 yılında geçirdiği değişikliklerle, Osmanlı Devleti'nin genel yapısını aşan bir "parlamenter sistem" getirmişti. Meşruti monarşi içinde de anayasal rejimler olabilir. Osmanlı Anayasası 1909'dan itibaren demokratik bir yapıya büründü ise de çeşitli toplumsal ve siyasal etkenler bu yapının işlemesine imkan tanımadı.

1921 Anayasası ise ilk kez ulus temsilcilerince yapılan, bu açıdan tam bir demokratik anayasa sayılabilecek metindi. 1921 Anayasası'nı yapan Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendi eseri olan bu Anayasa ile egemenliğin kayıtsız şartsız Türk ulusuna ait olduğunu tanımakla, Türk tarihindeki en büyük siyasal devrimi gerçekleştiriyordu. İşin önemli yanı, 1921 Anayasası'nın bu ilkesi sözde kalmamış ve gerçekten uygulanmıştı. Bu ilke, günümüze kadar gelerek, artık kimsenin ciddi olarak tartışamayacağı kesin bir siyasal gerçek biçiminde her Türk'ün bilincine yerleşmiştir.

Bu Anayasa, "güçler birliği" esasını ve bundan doğan "meclis hükümeti sistemini" benimsemişti. Meclis üzerinde, ulustan başka hiçbir güç yoktu. Bu eksiklikler nedeniyle doğan **boşluklar saltanat kaldırılınca**ya kadar yürürlükte kaldığı ileri sürülen **1876 Anayasası**'nın 1921 ilkelerine aykırı olmayan hükümleriyle doldurulmaya çalışıldı. 1921 Anayasası laik bir düzen kurmamıştı. Devlet dini üzerinde bir hükmü yoktu; ama 1876 Anayasası'nın bu konudaki yapısı, aynen benimsenmişti. Nitekim, Cumhuriyetin ilanını sağlayan değişiklik sırasında bu eksiklik de giderilerek devlet dini hakkında gereken madde eklenmiştir.

Halifeliğin de kaldırılması ile temelleri iyice değişen devletimizin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardı. Bu amaçla, kuruculuk niteliğine dayanan İkinci Dönem TBMM 1924 Anayasasını yaptı. 1921 metninin esasları aynen benimsendi. Güçler Birliği esası korundu. Meclis üstünlüğü ilkesi tartışılmazdı. Sadece meclis hükümeti sisteminden vazgeçildi, başbakanın kurduğu kabine esasına geçildi. Ama Meclisin hükümet üzerindeki denetim gücü neredeyse sınırsızdı. Güçler birliği esasına uygun olarak yargı gücü de Meclis'e bağımlı sayılabilecek bir duruma getirilmişti. Temel haklar ve özgürlükler tanınmış olmakla birlikte, yapımı için hiçbir esasın konulmadığı yasalar yoluyla dilenildiği gibi sınırlanabilirdi.

1924 Anayasası, zaman zaman geçirdiği değişikliklerle, ilk önce laiklik ilkesini, sonra kadınların siyasal katılma haklarını tanıyarak, Türk Devrimi'nin gelişmesinin bir aynası olmuştur. 1937 yılındaki değişiklik ile de Cumhuriyet'in bugüne kadar dokunulamaz ilkeleri temel siyasal dayanaklar olarak Anayasadaki yerini aldı. 1924 Anayasası gerçi "güçlü meclis" ilkesini getirmişti. Kuramsal olarak amaç, hükümetin her bakımdan ulus iradesinin temsilcisi olan TBMM'nin kesin denetiminde bulunmasıydı. Ama siyasal gerçekler karşısında bu esasın tam tersine döndüğünü de belirtmek gerektir: 1924 Anayasası, çok güçlü Önder'in başkanlığındaki bir siyasal partinin çoğunlukta bulunduğu parlamento tarafından yapıldı. O parti çoğunluğunu Önder'den sonra yerine geçen ikinci güçlü adam (İsmet İnönü) yönetti. Başka bir deyişle, Anayasa'nın kurduğu rejim, iktidarda olan güçlü partinin önderine ve O'nun kadrosuna yönetim üstünlüğü tanıyordu. Bu bakımdan tek partinin özel iklerine uygun olarak güçlü hükümetler, Meclis'e yön verebilmişlerdi. Bu durum 1945 yılında çok partili yaşama geçince de sürdü. Hükümetin üstünlük kurduğu Meclis'in tasarruflarını denetleyecek hiçbir organ bulunmadığı için, 1950-1960 yılları arasında, karşıcalık partilerine rağmen, Meclis'te ezici çoğunluğa sahip yeni iktidar partisinin önder kadrosu dilediği her türlü yasayı çıkartabilmiş, hükümetini Meclis denetimi dışında tutmuştur. Zira unutulmasın ki, hükümet başkanı, aynı zamanda iktidar partisinin başkanıydı. İşte bu dengesizliklerin yarattığı siyasal huzursuzluklar, 27 Mayıs 1960 hareketini getirdi. Şimdi moda olan görüşlere göre, her çevre bu hareketi kınıyor. Ama eğer dönemin iktidar partisi örneğin yargıyı baskı altında tutmasaydı, anayasada gerekli demokratik değişiklikleri yapsaydı, karşıcalık partileri ile bütün ileri demokrasilerde olan bir uzlaşma zemini kurabilseydi, acaba 27 Mayıs hareketine cesaret edilebilir miydi?

Siyasal ve toplumsal gerçekler ile anayasaların her zaman uyum içinde bulunamayacağını, 1961 Anayasası bir kez daha kanıtlamıştır. Bu Anayasa, 1920'den beri Türk Devleti'nin temel siyasal yapısını oluşturan güçler birliği ilkesine son vermiştir. TBMM'nin yanında ulus adına egemenlik hakkını kul anacak başka bir organ, tam bağımsız yargı, oluşturulmuştur. Kullanılması hemen hemen hiç mümkün olamasa bile cumhurbaşkanına Millet Meclisi'ni dağıtma yetkisi tanınarak parlamenter sisteme bir geçiş açılmıştır. En önemli yenilikler ise, yasaların anayasaya aykırı olması durumunda onları iptal edebilecek Anayasa Mahkemesinin kurulması ve temel hak ve özgürlüklere gereken yerin verilmesi, onlara yeterli güvencelerin sağlanmasıdır.

Görülüyor ki, 1961 Anayasası, "demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti" kurmuş ve bunu Atatürk ilkeleri ile onların en başında gelen ulus egemenliğine dayandırmıştır. Öyle ise, temel aynı kalmış, devletin niteliği daha düzelmiş, en önemlisi yurttaşa devlet karşısında daha fazla haklar tanınmıştır.
Ama toplumda demokrasi kültürünün eksikliği, hoşgörüsüzlük, ekonomik sıkıntılar, siyasal partilerin tek parti döneminden kalan alışkanlıkları nedeniyle sürekli iktidarda bulunmak istekleri gibi nedenler, 1961 Anayasası ile kurulan sistemin tam olarak çalışmasını önledi. Yine de 1961-1980 yılları arasında özel ikle bağımsız yargının işleyişi ile pek çok bunalım atlatılmıştır. Ama yargının tek başına bütün bunalımları atlatma gücü yoktur. O sadece adaleti sağlar, sonra söz yine siyasetçilere kalır. O zaman da yukarıda söylenilen aksaklıklar nükseder. Gerçekten böyle olmuş ve toplum 1980 müdahalesinin yerinde bulunacağı bir ortama sürüklenmiştir. Böylece 1982 Anayasası dönemine geçildi.

Halen, bazı önemli değişiklikler geçirerek uygulanan bu Anayasa'nın aksak yanlarını anlatmıştık. Ama dikkat edilmesi gerekli bir nokta, bu Anayasada da ulusal egemenliğe dayalı, Atatürk ilkelerini temel alan devlet modelinin inkar edilmez biçimde yaşadığıdır. Hükümet sistemi olarak parlamenter rejim daha da güçlü bir biçimde benimsendi. Öyle ise Türk Devrimi'nin anayasal bakımdan geçirdiği değişiklik, ulus egemenliği ve cumhuriyet rejimi üzerinde tek

partiden çoğulcu rejime geçiş ve güçler birliğinin yerini giderek parlamenter sisteme bırakmasıdır. Bu durumda Türk siyaset yaşamında oldukça zengin bir anayasal birikimin bulunduğunu belirtmeliyiz.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ (1923-1995) -14

GİRİŞ

"Siyaset" en basit anlamıyla "bir amaca ulaşmak için izlenen yol, yöntem demektir."Bir devletin siyaseti" ise bize, o devletteki yetkili ve sorumlu organlarca, uzun veya kısa sürede gerçekleşmesi istenen amaçları ve onlara ulaşmak için izlenen yolları anlatır. Her devletin, varlığını sürdürmesi, toplumun gelişmesi ve refahı, güvenliği için kendine göre gerçekleştirilmesinde zorunluluk gördüğü amaçlar, hedefler vardır. Bunların seçimi de siyasetin bir bölümüdür. Zira, amaç belli olunca, onu gerçekleştirecek yollar da belirginleşir. Böylece, amacın belirtilmesi ve ona doğru yürünmesi, bir devletin siyasetini oluşturur. Devlet yaşayışında bazen, günlük hemen giderilmesi gereken ihtiyaçlar, siyasetin önemli bir bölümünü oluşturabilir. Ama bir devletin süreklilik, refah ve güvenlik için, ülkü olarak düşündüğü ve gerçekleşmeleri oranında doyurucu saydığı temel amaçları da vardır. O devletin yapısına egemen olan bu amaçlara yönelik ilkelerin yaşatılması ve geliştirilmesi başta gelen esastır. Böylece, her devletin ayrıca sürekli, kalıcı, temel siyaseti de bulunmaktadır.

Devlet organları, ülkenin içinde ayrı, dışında ayrı ilkelere dayanan siyasetler izleyebilirler. Dış siyaset belli bir ölçüde içerideki siyasal gelişmelere bağlı ise de, devletlerarası düzenin değişik olması, başka geleneklere göre gelişmesi, her devletin iç ve dış siyasetini belli ölçülerde farklı kılabilir. Bu nedenledir ki, iç ve dış siyaset olayları ayrı ayrı incelenip tartışılır. Ancak bundan sonra, elde edilecek sonuçlara göre devletin siyaseti toptan değerlendirilir.

Biraz yukarıda, nitelikleri gereği iç ve dış siyaset birbirinden ayrılabilir demiştik. Ancak iç ve dış siyasetin mümkün olduğu kadar aynı paraleli çizmesi en iyi biçimdir. Böyle bir paralel ik devletin başındaki yöneticileri ferahlatır; işlerini de kolaylaştırır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk tarafından çizilen ve bugüne kadar süren temel siyasal amacı tektir: Barış. Hem yurdun içinde, hem de yurdun dışında barış ve düzen istemek, bu doğrultuda çalışmak.

Temel hedef böylece belirlenince, barışa erişmek için içeride ve dışarıda izlenecek yollar, yani barışa erişme siyasetinin niteliğini araştırmak gereklidir. Atatürk'e göre iç barış, cumhuriyet, eşitlik, çağdaşlaşma gibi esaslı ülkülerin gerçekleştirilmesiyle sağlanır. Önümüzdeki yıl Atatürk ilkeleri adı altında gözden geçireceğimiz bu hedeflere doğru yürüdükçe, iç barışın en sağlam biçimde kurulduğu görülür.

Dış barış ise ulusun çıkarları toptan tehlikeye düşmedikçe silahlı çatışmaya girmemek, dünya üzerindeki türlü çekişmelerin görüşmelerle, karşılıklı anlayış çabalarıyla giderilmesini temel olarak benimsemektir.

İşte Atatürk döneminde iç ve dış siyasetin temelleri böylece atılmıştır. İçerideki zorluklarla, bütün ulusun desteği ve fedakarlığı ile başa çıkılmış; cumhuriyetin yerleşmesi için kararlı adımlar atılmış; dışarıdaki çekişmeler ise hep barış yolu ile ve çok başarılı olarak çözülmüştür. O'nun ölümünden sonra da aynı yol izlendi. Böylece bu son iki ünitede, Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetini kısaca gözden geçireceğiz. Bu incelemeyi de iç siyaset için 1930'dan öncesi ve sonrası olarak iki dönemde yapacağız. Bunun nedenleri vardır: 1930 yılı iç siyaset bakımından önemlidir. O yıl Atatürk, çok partili demokratik hayata geçmek için bir deneme yapmıştır. Bu deneme, sonuçları bakımından önemlidir. Kısa süren çok partili hayat, aynı yıl tek partili düzenin biraz daha değişik biçimde tekrar gelmesini gerektirdi. Yine, bildiğiniz gibi, 1930'dan sonra iktisat siyasetinde de önemli değişiklikler oldu. Bu bakımdan sözü geçen yıl, bir yeni dönemin başını göstermektedir. Daha sonra da 1930-1938 yılları arasını gözden geçireceğiz. Atatürk'ün ölümünden bugünlere kadar geçen gelişmeleri de özet olarak sizlere sunmak istiyoruz.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ

1923-1930 Yılları Arası

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarih olan 1923'ten 1930'a kadar süren yedi yıllık kısa dönem her bakımdan önemli iç olaylarla doludur. Bunların en önemlilerini daha önceki ünitelerimizde, yeri geldikçe görmüştük. Ondan dolayı burada, eskiden gördüğümüz iç olayları sizlere yalnız anımsatmakla yetineceğiz. Böylece, 1930'a kadar süren dönemi iç siyaset açısından kısaca değerlendirebileceksiniz.

Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk önemli olay, halifeliğin kaldırılmasıdır (3.3.1924). Bu olay üzerine çeşitli tepkiler doğduğunu da biliyorsunuz. Aynı yılın sonbaharında (17 Kasım) "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın kuruluşuyla başlayan tepkiler, 1925 yılı Şubat ayında Şeyh Sait Ayaklanmasının çıkmasıyla doruğa ulaşmıştı. 1925 yılı büyük bunalımlarla doludur. Ayaklanmanın bastırılması en önemli hedef olmuş, bu amaçla hükümete olağanüstü yetkiler veren "Takrir-i Sükûn" Kanunu kabul edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılışı, Atatürk'ün böylece yakın bazı arkadaşlarından uzaklaşması, o yılın önemli olaylarındandır. Takrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak belli başlı İnkılap adımlarının atılması da 1930'a kadar sürmüştür.

Önemine göre değil de tarih sırasına göre, 1925-1930 yılları arasında gerçekleştirilen inkılaplar şunlardı: Tekkelerin, zaviyelerin, türbelerin kapatılması; şapka giyilmesi; uluslararası saatin ve takvimin kabulü; Medeni Kanun'un hazırlanıp yürürlüğe girmesi; Anayasa'da değişiklik yapılarak laikliğe gidişin sağlanması; uluslararası rakamların kabulü; harf inkılabı...

1930'da yurtta iç düzen, barış sağlanmıştı. Önemli inkılapların çoğu tamamlanmıştı. Ancak, iki konuda Önder huzursuzdu: Yapılan ve ileride yapılacak inkılapların sürekli olarak yaşaması için onların ulusa iyice benimsetilmesi çok önemli bir konu idi. Ayrıca, bütün çabalara rağmen ekonomik durum düzenlememişti; belli bir ekonomi siyaseti oluşamamıştı. İşte Atatürk, 1930 yılından itibaren yeni bazı denemelere girişerek bu endişelerini giderme yol arı aramaya başlamıştır.

1930-1938 Yılları Arası

1930 yılına kadar belli başlı inkılaplar tamamlandı. Bununla birlikte, o yıldan sonra da yine önemli yenileşme adımları atılmıştır: Belediye seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması (3 Nisan 1930); Uluslararası ölçülerin kabulü (26 Mart 1931); Türk Tarih ve Dil Kurumları'nın çalışmaya başlamaları (12 Nisan 1931 ve 12 Temmuz 1932); Üniversite Reformu (1 Ağustos 1933'te başlar); Soyadı Kanunu (21 Haziran 1934); Din adamlarının kılıklarının düzenlenmesi (3 Aralık 1934); Kadınlara Milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması (5 Aralık 1934); Anayasaya altı ilkenin girmesi (5 Şubat 1937) son derece önemli olaylardır. Yine bildiğimiz gibi, 1930'dan sonra devletin iktisadi hayatı düzenleyici rolü kabul edilmiş, planlı iktisada geçilmiştir.

Böylece Önder, devrimci kişiliğini yine her alanda göstermiş oluyordu. Dikkat edilirse 1930'dan sonraki yeniliklerin içinde, Türklerin tarihini ve dilini araştırma, bilimsel yaşayışın temeli olan üniversiteyi kurma gibi çok önemli, kültür sorununa çözüm getirici adımlar da vardır. Önder, ulusal (milli) esaslara dayanan devletin temelini sağlamlaştırma, ulusal bilinci yayıp geliştirme çabasındadır. Bu adımlar ileride çok olumlu sonuçlar getirecektir.

Serbest Fırkanın Kurulması

1930 yılında Atatürk yeni ve ilgi çekici bir denemeye girişti. Şimdi onu inceleyelim.
Bugüne kadar bulunmuş en ülküsel ve gelişkin yönetim biçimi demokrasidir. İleride Atatürk ilkelerini incelerken, bu konuya daha ayrıntılı olarak değineceğiz. Ancak şu önemli noktaları anımsamakta yarar vardır: Demokrasi toplum içinde çeşitli düşünce sahiplerinin özgürce biraraya gelmesi, ulusun kendini yönetecek olanları dilediğince seçmesi, onları denetleyip değiştirebilmesi esaslarına dayanan bir rejimdir. Bu rejimi şu kısa cümle ile özetlemek yetişir: "Kişiye saygı, onun özgürlüklerini koruma". Şüphesizdir ki, bu rejim her toplumda tarihi ve kültürel koşullarının etkisi altında değişik bir biçime bürünebilirse de, temel ilkeler aynıdır. Atatürk bir özgürlük ve demokrasi aşığı idi. "Özgürlük olmayan bir ülkede ölüm ve çöküş vardır. Her gelişmenin ve kurtuluşun anası özgürlüktür" (1906); Her türlü hakkın kaynağı bireydir.....demokraside bireyin özgürlüklerine devletin ve hiç kimsenin müdahalesi söz konusu değildir", "Demokrasi memleket aşkıdır"...(1931) diyen büyük Önder, Cumhuriyetin kurulmasından sonra demokrasiyi bütün ilkeleri ve uygulamalarıyla yerleştirmek istiyor ve şöyle diyordu; "Biz Türkler ruhça demokrat doğmuş bir ulusuz"..., "Şuna emin olabilirsiniz ki, dünya üzerinde yaşamış ve yaşayan uluslar arasında ruhça demokrat doğan tek ulus Türklerdir" (1937).

Atatürk, kutsal saydığı bu hedefe ulaşmayı çok istemiştir. Kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının oluşmasına (1924) hiçbir olumsuz tepki göstermemiştir. Ancak bu parti, bildiğiniz gibi devleti parçalamaya götürecek yolların içine itilince, zorunlu olarak kapatılmış, Takrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak 1930 yılına kadar da tek partili, yani Cumhuriyet Halk Partisine dayanan yönetim sürmüştür.

1930 yılında dünyadaki ekonomik bunalım Türkiye'ye de sıçramıştı. Zorluklar ve yoksulluk toplumu sıkıntılara düşürecek boyutlara ulaşma sınırına dayanmıştı. Atatürk bu durumda tek partili bir yönetimin sakıncalarını anlamıştı. Hükûmet denetlenmeli, yeni düşünceler, imkanlar aranıp uygulanmalıydı. Bu nedenle, çok partili hayata geçiş gerekli idi. Atatürk bu konuda denemeye girişmeyi amacına uygun görüyordu.

O sıralarda Paris'te büyükelçilik yapan, Atatürk'ün yakın arkadaşı, ünlü devlet adamı Fethi (Okyar) Bey'in bu konuda girişimlerini görüyoruz. Büyük bir ihtimalle, Atatürk'çe özendirilen Fethi Bey yeni bir siyasal parti kurma isteğini açığa vurmuştur. Önder bu isteği çok olumlu karşılamış "laik cumhuriyet" esaslarına aykırı düşmemek şartı ile siyasal partilerin kurulmasını memnunlukla karşılayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Fethi Bey, 12 Ağustos 1930'da, "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adını taşıyan, yeni Devletimizin üçüncü siyasal partisini kurmuştur.

Bu parti özellikle ekonomik konulara ağırlık veren ekonomik liberalizmi benimseyen ilkelere dayanmıştı. İnkılap ilkelerine kesinlikle aykırı düşen görüşleri yoktu. Bununla birlikte, 1925 yılından beri sessizce olayların gelişmesini bekleyenler bu partiye doluştular. Devrime karşı olanlar kendilerine göre çok uygun bir mücadele imkanı bulduklarını sanmışlardı. Fethi Bey ve yakın çevresindekiler, büyük bir içtenlikle, devrime bağlı olduklarını, onun ilkelerinden hiçbir ödün vermeyeceklerini söylerken, aynı"parti"nin diğer mensupları bu sözleri duymazlıktan geliyorlardı. Fethi Beyin yaptığı gezileri bu yığınlar sömürü için kullanıyorlardı. 5 Eylül 1930'da, İzmir'e gelen Fethi Bey önünde yapılan gösterilerde inkılapçılara karşı son derece çirkin ve küstah davranışlarda bulunulmuştu. Bu tür olayların sürüp gitmesi üzerine yurttaşların henüz demokrasinin gerektirdiği olgunluğa erişemediklerini, bilinçsizce davranışlarla 1925 yılını geri getiren bir ortam yarattıklarını anlayan, kendisi de devrimci olan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da partisini dağıtmak zorunda kaldı. Bir ay sonra patlak veren olaylar, Fethi Beyin bu davranışında ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci çok partili hayatı, üç ay gibi çok kısa bir zaman sürdü. Bu arada Adana'da 29 Eylülde kurulan bir başka siyasal parti de (Ahali Cumhuriyet Fırkası), Serbest Fırkanın dağıtılması üzerine kapatılmıştır. Önderin en elverişli ortamı oluşturmasına rağmen, çok partili demokratik hayatın sürmemesi iki ana sebeple açıklanabilir: İlk önce şu söylenebilir:
Demokrasi, bireylerin hoşgörülü olmasına dayanan bir eğitim sonucudur. Böyle bir eğitim bazen yüzlerce yıl sürebilir. Türk toplumu ise Atatürk'ün dediği şu durumda idi: ".... ulusumuzu yüzyıllarca idare eden Osmanoğulları kendilerini ve yaldızlı tahtlarını korumak için atalarımızdan kalıtım yoluyla gelmekte olan bu doğuştan hasletlerimizi (demokrat ruhluluğu) körletmeye, uyuşturmaya çalışmışlardır (1937)". Yani bu eğitimden geçilememiştir.

İkinci olarak aşağıdaki düşünceyi ileri sürebiliriz:
1925-1930 yılları arasında devrim ilkeleri henüz bazı kesimlerce benimsenmemiş, yerleşmemişti. Devrimi hazmedemeyenler, yeni siyasal partiyi, amaçlarına araç olarak, yani inkılabı yıkmak için kullanmaya kalkışmışlardır. Önderin ve çevresinde yeni oluşmaya başlayan bilinçli kadronun buna razı olması düşünülemezdi. Bu olay bize ayrıca bir sosyolojik yasayı da gösteriyor. Devrimler, ne kadar sağlam temel ere dayanırlarsa dayansınlar, birkaç yıl içinde topluma yerleşemezler. Bu bakımdan Önderin endişelerine hak vermek gerekmektedir. Devrimin esasları topluma yerleşmeden demokrasiye geçişin son derece sakıncalı olduğu anlaşılmıştır.

Şimdi "ulusu demokrasi yolunda eğitim" denilen yeni bir döneme girilmiş, başka bir deyişle, tek partili yönetim yine kurulmuştur. Atatürk, demokrasi ülküsünün gerçekleşmesini göremeden hayattan ayrılacaktır. Son yıllarında uluslararası gerginliklerin artması , bir dünya savaşının ufukta görülmesi, yeni bir denemeye geçişi önleyen, çok önemli sebepler arasındadır.

Menemen Olayı

Serbest Fırka denemesinin beklenilenden çok farklı sonuçlar getirdiğini, 23 Aralık 1930'da, yani bu partinin kendini dağıtmasından beş hafta gibi kısa bir sürenin geçmesinden sonra patlak veren bir acı olay bize çok iyi anlatır.

Serbest Fırkanın başkanı Fethi Bey, 1930 yılı Eylül ayı başlarında Ege Bölgesinde bir geziye çıkmıştı. Bu gezi sırasındaki gösteriler, karışıklıklar bazı çevrelere umut vermişti. İşte bu zavallı çevrelerin etkisi ile heyecanlanan bir derviş, Menemen'deki acı olayı çıkarttı. Çok tutucu bir tarikata üye olan bu derviş, 23 Aralık sabahı, müritleri ile Menemen'de "şeriat isteriz" çığlıkları atarak halkı yanına çekme ve bir ayaklanma başlatma çabasına girdi. O sırada Menemen'de vatan görevi yapmakta bulunan idealist bir öğretmen, Asteğmen Kubilay olayı duydu ve buyruğundaki askerlerle eylemin başladığı yere geldi, topluluğa dağılmasını ihtar etti. Derviş Mehmet ve arkadaşları onu dinlemediler. Bunun üzerine Kubilay, tahta manevra mermileri ile doldurulmuş silahlar taşıyan askerlerine, göz korkutmak için ateş buyruğu verdi. Tahta mermilerin varlığını sezen Derviş Mehmet göğsünü onlara açtı. Tahmin edileceği gibi, bu mermiler ona işlemedi. Derviş Mehmet böylece çevresini azdırdı. "Görüyorsunuz ki, gerçek dindarlara kafirlerin kurşunu işlemiyor" gibi bazı sözler söyledi. Galeyana gelenler Kubilay'ın üzerine hücum ettiler. Kör bir bağ bıçağı ile bu suçsuz, genç, ülkü dolu Asteğmenin başını kestiler. Katiller Kubilay'ın kesik başını kentte dolaştırdılar. Olay büyüme yolunda iken çevreden gelen askeri birlikler duruma hemen egemen oldular. Katiller derhal yakalandı. Atatürk, olayı çıktığı bir yurt gezisi sırasında, Edirne'de duydu. En kesin tedbirlerin alınmasını istedi. İstanbul'da başkanlık ettiği bir toplantı sonucunda Menemen, Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan edildi. Katiller askeri mahkemeye verildiler. Her tarafta acı olayı lanetleyen gösteriler yapıldı. Atatürk olay dolayısı ile yayınladığı bildiride "istilanın acılığını (yani düşman işgalinin acılığını) tatmış bir çevrede genç Asteğmenin uğradığı saldırıyı" Cumhuriyet'in temeline karşı bir hareket olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca orduya yolladığı başsağlığı mektubunda"..... büyük ordunun genç subayı ve cumhuriyetin ülkücü öğretmenler topluluğunun değerli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet yaşama yeteneğini tazelemiş ve güçlendirmiş olacaktır" demiştir.

Bu olay Cumhuriyetin ve devrimlerin karşısındaki tehlikenin henüz geçmediğini gösterdiğinden, devlet yöneticilerini daha dikkatli olmaya özendirdi. Gençlik ve halk ile devrimci kadro arasında daha sağlam bağlar kuruldu. Türk çağdaşlaşmasının özellikleri hakkında daha yaygın, yığınlara dönük ve oldukça başarılı eğitici etkinliklerde bulunuldu. Ayrıca, tek parti yönetiminin bazı eksiklikleri ve hataları, Serbest Fırka olayının da etkisiyle elden geldiğince giderilmeye çalışıldı. Öte yandan, bir süre çok partili yönetimin düşünülemeyeceği konusundaki görüşler yoğunluk kazandı.

Bursa Olayı

1930 yılından sonra Atatürk'ün eğitim ve bilim konularına ağırlık verdiğini biraz yukarıda anlattık. Türklerde iyice uyanmaya başlayan ulusluk bilincini (milliyet şuurunu) güçlendirmeye yönelik çalışmalardı bunlar. Türk tarihi üzerinde çökertilen bulutları dağıtmak, ayrıca Türkçeyi tam bir bilim ve kültür dili durumuna getirmek, bu büyük çalışmaların ana hedeflerini oluşturuyordu. Bunların niteliğini önümüzdeki yılın derslerinde ayrıntılı olarak göreceğiz.

Atatürk, Türklerdeki dil sevgisini bilinçli düzeye getirmek için ilginç yollar bulmuştur. Bunlardan biri de Müslümanları ibadete çağırmaktan başka bir şey olmayan, ama bin yıllık alışkanlıkla hep Arapça okunan ezan ile kameti Türkçeleştirmekti. Atatürk, ezan ve kameti güzel bir üslûpla, anlamlarını hiç bozmadan Türkçeye çevirtmişti. Şimdi Müslüman Türkler namaz çağrısının anlamını bilerek ibadete gitmeye başlamışlardı.

Namaz çağrılarının Türkçe okunmaya başlaması, bazı çevreleri yine çığırından çıkardı. İbadete çağrının her Müslümanın kendi diliyle yapılmasının çok doğal ve aslında dinin amaçlarına da uygun olduğunu sezinleyemeyen kimseler, 1 Şubat 1933'te Bursa'da, Ulu Cami'de namazdan çıkan halkı kışkırtarak, Hükûmet Konağı önünde gösteri yaptılar. Onlara göre, dinimizin bir gereğini Türkçe olarak öğrenmek dinsizlikti.

Bu olay büyük boyutlara ulaşmadı. Halk göstericilere katılmadı. Güvenlik güçleri hemen sorumluları yakaladılar. Olay üzerine Atatürk haklı olarak şöyle demiştir:" ..... olaya dikkatimizi özel ikle çevirmemizin nedeni dini, siyaset ve herhangi bir kışkırtmaya vesile etmeye asla hoşgörü göstermeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Olayın niteliği gerçekte din değil, dildir. Kesin olarak bilinmelidir ki, Türk ulusunun ulusal dili ve ulusal benliği bütün hayatında egemen ve esas kalacaktır".
Atatürk bu sözleri ile laiklik ilkesine verdiği önemi, Türk ulusunun öz benliğine dönmesinin ne kadar gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Gençlikte Ulusal Bilincin Geliştiğini Gösteren İki Olay

Türk ulusunun bilinçli bir biçimde diline sahip çıkmaya başladığını 25 Şubat 1933'teki bir olay pek güzel biçimde göstermektedir.

Türkiye'de yataklı vagon tekelini devletle yaptığı bir sözleşme ile elinde tutan bir yabancı ortaklık vardı. Bu ortaklıkta, işin gereği olarak bazı yabancılar da çalışıyorlardı; zira bu firma Avrupa'nın hemen her yerinde aynı işi yapıyordu. Osmanlı Devleti zamanından gelen bir alışkanlıkla bu ortaklığın Türkiye'deki bürolarında Fransızca konuşulurdu. Ulusal duygular açığa çıkınca bu alışkanlığa karşı tepkiler başladı. Bir gün bu ortaklığın İstanbul bürosundaki bir Türk memurun Türkçe konuştuğunu gören Fransız müdür, buna fena halde hiddetlenmiş, memura hakaret ederek ceza kesmiştir.

Olay İstanbul gençliği arasında kısa sürede duyuldu. Yukarıda işaret ettiğimiz gün bu ortaklığın bürosu önünde gençler büyük bir ciddilik ve efendilikle olayı ağır biçimde kınadılar ve içeri girerek duvarda asılı olan Atatürk resmini oradan kaldırıp Halkevine teslim ettiler.

Osmanlı döneminde, özellikle İstanbul'da, Türk aydınlarının Fransızca konuşmayı bir gurur vesilesi saydıklarını hatırlatırsak, yukarıdaki olayın ulusçuluk akımı açısından önemi daha iyi anlaşılır.

Gençlikteki Türklük bilincinin uyanışını gösteren bir başka olay da, yukarıdakinden hemen iki ay sonra yine İstanbul'da geçti. 17 Nisan 1933 gecesi Bulgaristan'ın Razgrat kentindeki Türk Mezarlığının bir bölümü bazı saygısız Bulgarlarca tahrip edilmişti. Bu olay, Bulgaristan'da onurlarıyla yaşayan Türklere karşı bir gözdağı idi. Hiçbir sebebi de yoktu.

Olay duyulunca, İstanbul gençliği yine heyecana geldi. Bulgaristan'da yaşasa da Türk her zaman Türk'tü. Onlara karşı yapılan saygısızlık, Türkiye Türklerine de karşı sayılırdı. 20 Nisan1933'te toplanan üniversite ve yüksekokul öğrencileri heyecanlı bir gösteriden sonra Türklüğe çok yakışan soylu bir davranışta bulundular: İstanbul'da da bir Bulgar Mezarlığı vardı. Gençler bu Mezarlığa çelenkler, çiçekler koyup dağıldılar.

Türk'ün duyarlılığını ve soyluluğunu gösteren bu yüce olay, Atatürk'ün beklediği gençliğin yetişmekte olduğunu bir kez daha gösteriyordu.

Atatürk'e Yeni Bir Suikast Girişimi

Ulusal Kurtuluş Savaşının bunalımlı ilk günlerinde Kuvayı Milliye birlikleri arasında en seçkinini oluşturan güçlerin şefi Çerkez Ethem, kazandığı başarılarından şımarmış ve Mustafa Kemal Paşa ile önderlik mücadelesine girişecek kadar bilinçsizleşmişti. Ancak, ne kadar zayıf ve iki yüzlü bir kişiliği olduğunu göstererek Yunanlılarla anlaşmış, Birinci İnönü Savaşı arifesinde ayaklanarak yeni kurulmakta olan ordumuza zor anlar yaşatmış; ama sonunda da birlikleri tepelenmişti. Bunun üzerine kardeşi ile birlikte düşmanımız olan Yunanlılara sığınmıştı. Bir süre, Yunan işgali altındaki İzmir'de yaşayan Çerkez Ethem ile kardeşi daha sonra Yunanistan'a geçmişlerdi. Bu hainler artık Yunan maşasıdırlar. Yunanlılar da bu hainleri karanlık işleri için diledikleri gibi kullanmaktadırlar. Nihayet 1935 yılı Ekim ayı başlarında Çerkez Ethem ile kardeşi Atatürk'e karşı bir suikast düzenlemeyi planlamışlar ve bu amaçla yetiştirdikleri beş başka haini gizlice Suriye sınırımızdan içeriye salmışlardı. Bunlardan birinin yakalanması üzerine bu caniyane plan uygulanamamış, suikast daha hazırlık evresinde iken önlenmiştir.

Olayın duyulması üzerine ilk önce 21 Ekim 1935 tarihinde İstanbul gençliği çok görkemli bir miting yapmıştır. Olay yurt çapında büyük üzüntüye yol açmış ve her yerde sert biçimde kınanmıştır. Ancak bu olay Türklerin büyük Öndere ne kadar candan ve içten bir sevgi ile bağlandıklarını bir kez daha göstermiştir.

Tunceli Olayları (Mart-Haziran 1937)

Şeyh Sait olayından sonra rejime karşı büyük bir başkaldırma olmadığını biliyorsunuz. Bununla birlikte, Doğu Anadolu'daki doğal ve ekonomik koşullar o yöreye inkılap esaslarını yerleştirmeyi geciktirdiği için, zaman zaman ufak boyutlu hareketler görülmüştür.1930 yılı Temmuz başında Ağrı Dağı yöresinde daha çok eşkıyalık nedeniyle çıkan ufak bir olay hemen bastırılmıştır. Bir süre sonra 1937 ilkbaharında Tunceli'de Cumhuriyet Hükûmeti'nin giriştiği yol, okul yapımı gibi girişimlerden, kendi çıkarları için hoşlanmayanlar bir harekete girişmişlerse de bu da kısa sürede bastırılmıştır. Olay üzerine Atatürk büyük bir inceleme gezisine çıkarak Doğu Anadolu'yu dolaşmış ve bu tür olayların bir daha tekrarlanmaması için gereken önlemler üzerinde durmuştur. Gerçekten böyle olaylar bir daha göze çarpmamıştır. Öyle sanıyoruz ki, bugünkü kışkırtıcı ve vahşi teröre rağmen son büyük atılımlar barış içinde sonuçlanırsa, yirminci yüzyıldan çıkarken Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgemiz yurdumuzun gelişmiş yerlerinden biri olacaktır. Yüzlerce yıllık ihmallerin yaraları böylece, Cumhuriyet yönetimi ile tedavi edilmiş bulunacaktır.

Atatürk'ün Çiftliklerini Ulusa Bağışlaması

Yaşamı boyunca hep devlet memuru olarak çalışmış olan Atatürk, zengin bir insan değildi. Yoksul sayılabilecek ailesinden de hiçbir servet edinmemişti. Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında bir çeşit devlet başkanlığı görevini yürütmüştü. Bunu biliyoruz. Daha sonra da, 29 Ekim 1923'te, cumhurbaşkanı seçildi ve ölünceye kadar sürekli olarak her dört yılda bir TBMM tarafından bu makama getirildi.

Cumhurbaşkanı olarak da son derece mütevazi bir hayat süren Atatürk'e, ulus, duyduğu bağlılık ve hayranlığın belirtisi olarak, çeşitli yörelerde çiftlikler hediye etmişti. Atatürk bunları en modern biçimde işletmiş ve bu yolda da Türk çiftçisine hizmet etmiştir. O'nun çiftlikleri Türk tarımı için bir okul ve laboratuvar olmuştur. İşte Atatürk işleterek modern bir duruma getirdiği bu çiftlikleri, üzerlerindeki bütün malları ile birlikte 11 Haziran 1937'de ulusa bağışladı. Bu, çok anlamlı bir harekettir. Dünya tarihinde bu tür hareketlerde bulunan devlet adamlarına kolay rastlanmaz. Ancak Atatürk kişisel servete verdiği değersizliği başka hareketleriyle ve gerçekten hiç düşünülmeyecek biçimde de göstermiştir.

Başbakanın Değiştirilmesi

Cumhuriyetimizin ilk başbakanı İsmet (İnönü) Paşadır. İsmet Paşa kısa bir süre dışında (21 Kasım 1924-3 Mart 1925 arası) 25 Ekim 1937 tarihine kadar hep başbakanlık makamında kalmış, yani her hükûmet değişikliği sırasında cumhurbaşkanınca bu göreve getirilmiştir.

Atatürk ile inkılapların yürütücüsü İsmet İnönü çok iyi geçinen iki arkadaştılar. Ancak İsmet Paşa, Atatürk'e çok büyük bir saygı gösterir; O'nun isteklerini en iyi biçimde gerçekleştirirdi.

1937 yılında Önder ile Başbakanı arasında iktisat ve dış siyaset konularında bazı önemli görüş ayrılıkları çıktı. Bunun üzerine İsmet Paşa 25 Ekim 1937'de başbakanlıktan ayrıldı. Yerine, uzun yıllar "İktisat Bakanlığı" görevini yürüten Celal Bayar getirildi.

Böylece Atatürk'ün son zamanlarında hükûmet başkanı değişti. Ancak genel siyasette hiçbir değişiklik olmadığı gibi, Atatürk'le İnönü arasındaki arkadaşlık sürmüş, İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da Önder'in pek çok vesile ile yanında görülmüştür. Bu da bir devlet adamı olgunluğunun en güzel örneğidir.

Atatürk'ün Yaşamdan Ayrılması

Tarihin en büyük devrimcilerinden Kemal Atatürk, çok genç yaşta hayattan ayrıldı. Çocukluktan gençliğe geçtiği çağdan itibaren askerlik mesleği içinde bulunması, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında katıldığı savaşların acısını yürekten duyması, O'nu çok olgunlaştırmış, ama aynı zamanda yıpratmıştır. Buna rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bütün ulusun kaderini tek başına çizerken aldığı tanımlanamaz derecede ağır yükü 1938 yılına değin taşıyabilmiştir.

"Tek"liğin, yardımcısızlığın yüküne rağmen çok kısa bir sürede ilk önce bağımsızlığımızı kurtarmış, sonra da Türk toplumunu çağdaşlaştırmada en önemli rolü oynayacak devrimleri gerçekleştirmiştir.

Ağır yükünü hafifletmek için kullandığı alkol ve tütün, O'nun vücutça yıpranışını hızlandırdı. O zamanlar için amansız bir hastalık sayılan karaciğer sirozu, (Bugün karaciğer sirozunun pek çok türleri büyük başarı ile tedavi ediliyor. Bugünün tıbbı, Atatürk'ü daha uzun yıllar yaşatabilirdi.) farkına varılmadan ilerlemişti. Hastalık 1937 yılının sonlarına doğru anlaşıldı. Kesin perhiz ve istirahatle Atatürk'ün en fazla birkaç yıl yaşayacağı en ünlü hekimlerce ifade edildi. Buna rağmen, Hatay bunalımı, büyük Önderi istirahatten alıkoydu. Hastalık tam durgunluk dönemine girmiş iken ünlü Güney yolculuğuna çıktı (19-26 Mayıs 1938). Hatay sınırında incelemeler yaptı. Saatlerce ayakta askerleri denetledi. Yolculuk bittiği zaman Önderin sağlığı için son umutlar yok olmuş, ama Fransızlar da Hatay davasını yitirdiklerini anlamışlardı.

Bu yolculuktan sonra Atatürk son aylarını İstanbul'da geçirdi. Acı sonun farkındaydı. 5 Eylül 1938'de el yazısı ile vasiyetnamesini yazdı. Daha önce bütün çiftliklerini, içlerindeki malları ile ulusa bağışladığını biliyoruz. Vasiyetnamesi ile geri kalan servetini de kurduğu siyasal partiye bırakmış; ama bu servetin bütün gelirini Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarına tahsis etmiştir. Öyle ki, o siyasal partiye sadece Atatürk'ün servetinin yöneticiliğini yapmak düşmüştür. Atatürk bundan başka çok yakını olan birkaç kişiye, (Kızkardeşi ile manevi çocuklarına hayat boyu, İsmet İnönü'nün çocuklarına öğretim süreleri boyunca aylık bağlatmış, onlara ufak bir iki yardımda daha bulunmuştu.) hayatta oldukları sürece ufak gelirler tahsis etmiştir. Bunlar çok önemsizdir. Zaten Atatürk daha 12 Haziran 1933 yılında çıkartılan bir yasa ile kendisini Türk Medeni Kanunu'nun mirasçılarla ilgili hükümlerinden ayrık tutturmuştur. Bu yolladır ki, servetinin yüzde doksan dokuzunu ulusa ve kendi kurduğu bilim derneklerine bırakabilmiştir. Böylece bir devlet adamı, sanırız ki dünyaya enderden de az gelir.

Üstüste geçirdiği iki ağır komadan sonra Atatürk, 10 Kasım 1938'de, yaşamdan ayrıldı. İstanbul'da ve Ankara'da düzenlenen görkemli, Türk ulusunun ağladığı, pek çok yabancı ulus temsilcilerinin katıldığı cenaze törenlerinden sonra 21 Kasım 1938'de geçici kabrine konuldu. 10 Kasım 1953'te ise Anıtkabir'de toprağa verildi. Atatürk'ün ölümü üzerine Türk ulusunun içtenlikle tuttuğu yas anlatılamayacak derecede engindir. Sadece bu acı dahi büyük Önderin ulusuyla nasıl kaynaştığını göstermektedir.
Atatürk'ün ölümü dünyada çok büyük bir kederle karşılanmıştır. Avrupa'dan Japonya'ya kadar her ülkede bu kaybın insanlık için ne denli acı bir olay olduğu haftalarca dile getirilmiştir.

ATATÜRK'TEN SONRA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN GENEL SİYASAL DURUMU

Atatürk'ün ölümünden sonra açılan dönem, genç devletimizin en yeni tarihidir. Bu dönem de zaman bakımından ikiye ayrılabilir: Savaş ve savaş sonrası. Gerçekten bu dönemin 7 yılı, tarihin en büyük felaketlerinden olan İkinci Dünya Savaşı ile dolmuştur. Savaşa girmemeyi başaran Türkiye, buna rağmen güç ve zor günler geçirmiş; savaş bitince yeni dış tehlikelerle karşılaşmıştır. Bunları ustalıkla geçiştiren Türkiye'de 1950 yılına doğru çok partili siyasal rejim yine kurulmuş, demokrasi sancıları tekrar başlamıştır. Bu mükemmel rejime geçiş ve onu yaşatış 40 yılı aşkın bir zaman alır. Demokratik rejimin, çok büyük bir hızla artmaya başlayan nüfusun ekonomi, eğitim ve kültür açısından temel sorunlarına çözüm bulmada aksadığı bazı anlar, kısa süreli bunalımlara yol açmışlardır. Bu bunalımlar ulusumuzun ve ordumuzun ortak çabaları ile kısa sürede giderilmiş; ancak toplumsal yasaların gereği olarak yeni zorluklar da doğmuştur. Bütün bu gelişim çizelgesi içinde ana konumuz olan Atatürk Devrimi de etkilenmiştir. Devletimize, toplumumuza can veren Atatürkçü düşünce, demokrasi uğrunda hırpalanmaya çalışılmışsa da her seferinde daha sağlam ve kalıcı biçimde yaşama gücünü kanıtlamıştır.

Bütün bu önemli olayların öykülerini kısaca görelim. Kısaca diyoruz, zira özellikle son on yılların ayrıntılı tarihi henüz belirlenmemiştir. Kesin hükümler daha tam olarak verilmemiştir. Bundan dolayı kısa açıklamalarla yetinmek zorundayız.

İSMET İNÖNÜ DÖNEMİNDE İÇ SİYASET

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Atatürk'ün son günleri yaklaştığı sırada, devlet başkanının kim olacağı konusunda, ileri gelen yöneticiler arasında görüşmeler yapılmış, sonunda İsmet İnönü tek aday olarak belirmişti. Atatürk öldükten bir gün sonra toplanan TBMM, Malatya Milletvekili İsmet İnönü'yü oybirliği ile cumhurbaşkanı seçti (11 Kasım 1938). Böylece, Önder'in en yakın çalışma arkadaşlarından, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın deneyimli komutanlarından, Devrimin uygulayıcısı, tutarlı, dikkatli, titiz bir devlet adamı olan İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin başına getiriliyordu.

Cumhurbaşkanı olarak ne kadar yetkisiz sayılırsa sayılsın Atatürk, Türk Devleti'nin kurucusu, inkılapların yapıcısı idi. Ulus ile Önder arasında neredeyse organik bir bağ vardı denebilir. Her türlü çabaya rağmen O'nu ulusun gözünden düşürmek mümkün olmamıştı. Ölümünde bütün ulusu kapsayan acı, bunun en iyi kanıtıdır. Cumhurbaşkanı Atatürk, ulusun temsilcilerinden oluşan TBMM karşısında hiç yetkisi olmayan bir görevliydi. Ulus temsilcileri O'nun isteklerini, ulusun istekleri doğrultusunda benimsemişlerdi.

İsmet İnönü'de ise Atatürk'ün bu özelliği yoktu. Buna rağmen İnönü 1950 yılına değin ülkeyi kendi istekleri doğrultusunda yönetebilmiştir. Bunun sebeplerine eğilelim:
• Atatürk ile karşılaştırılmayacak derecede olsa dahi, İsmet İnönü'nün de büyük saygınlığı vardı. Kurtuluş Savaşının Batı Cephesi Komutanı, Lozan Barışının kurucusu, devrimlerin yürütücüsü İsmet İnönü hem ordu, hem de aydınlar ve büyük halk yığınları tarafından seviliyor ve destekleniyordu.

• Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa iki dönem dışında hep tek parti yönetiminde kaldığını biliyorsunuz. 1930 yılından sonra bu partinin devlet içindeki ağırlığı iyice arttırılmıştı. Devletin ana görevleri, siyaseti, parti tarafından çizilip yürütülüyordu. TBMM hep bu partiye mensup milletvekillerinden oluşuyordu. İsmet İnönü, Atatürk'ten sonra partinin "değişmez" genel başkanlığına getirilmiş, bu niteliği ile "Milli Şef" ilan edilmişti. Böylece, Anayasa açısından yetkisiz bile olsa, siyasal açıdan yurtta en üstün kişi o idi.

Şurasını söylemek yerinde olur ki, bütün eleştirilere rağmen İsmet İnönü bu yetkilerini iyi ve yerinde kullanmış, Atatürk'e layık bir devlet adamı olduğunu göstermiştir. O'nu eleştirenler, hiç kimsenin Atatürk'ün yerini dolduramayacağını anlayamayanlardır.

İnönü Döneminde İç Siyaset

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçildikten bir süre sonra, 1939 yılı sonbaharında patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin iç ve dış siyasetini on yıla yakın etkileyen en önemli ögedir. Savaşın getirdiği çeşitli durgunluklar ile zorlukların iç siyasete yansıması çok doğaldır.

Devrimlerin Sürdürülmesi Çabası

İsmet İnönü, Atatürk Devrimine içtenlikle inanan bir devlet adamı idi. Devrimlerin, şimdilik bilemediğimiz kendi ölçüsüne göre, sürdürülmesini istediği kesindir. Ancak, savaşın o acı ve telaşlı havası dünyayı öylesine kaplamıştı ki, İnönü bütün enerjisini, çabasını Türkiye'yi bu felaketin dışında tutmaya harcamıştır. Bundan dolayı bir iki adım dışında devrimin bir bütün olarak ilerletilmesiyle ilgili gayretler o dönemde fazla göze çarpmaz.

İnönü, özelikle eğitim ve kültür işleri ve toprak reformu sorunu ile yakından ilgilenmiştir:
İnönü döneminde, **Türk toplumunda, okur-yazar olmayan bir kimsenin kalmaması için, eğitimin halka yayılması çabasına ağırlık verilmiştir.** Özellikle, o zamanlar nüfusun yüzde sekseninden fazlasını oluşturan kırsal bölgeler halkına öğretmen yetiştirmek için ilginç yöntemler bulunmuş ve genelde başarı ile uygulanmıştır (Köy Enstitüleri-Kurulması 17 Nisan 1940).

Bu dönemde, Türk üniversitesinin gelişimi, yeni yüksek öğretim kurumlarının açılması önemli olaylardandır. Ayrıca, bugün yurdumuzda çok gelişmiş olan **teknik öğretimin de temelleri İnönü döneminde atılmıştır.**

Türk aydınının çağdaş kültürü ve bunun kökenlerini iyice öğrenip değerlendirmesi gerekti. Bunun sağlanması için o bunalımlı yıllarda **Batı ve Doğu kültürünün en önemli eserlerinden yüzlercesi en yetkili kişilerce Türkçeye kazandırılıp devlet eliyle bastırılmıştır.** Bu, pek çok bakımdan son derece ilginç ve başarılı bir olaydır. Bu yolla Türkiye'de kitap sevme ve okuma zevki önemli ve ciddi bir gelişme göstermiştir.

Tiyatro, insanı "insana" tanıtmanın, onu tek yönlü görüş ve anlayış saplantılardan kurtarmanın en iyi araçlarındandır. Bu büyük kültür aracı XX. yüzyıl başlarında Türkiye'ye girdi. Onu devlet eliyle yaygınlaştırmak da İnönü'nün eseridir. Klasik müzik ve buna komşu alanlarda da İnönü döneminde çok önemli sayılacak adımlar atılmıştır.

Cumhuriyet kurulduğundan beri, Türkiye'de toprak reformu kalkınmanın baş koşullarından sayılıyordu. İnönü bu konuda da olumlu çabalar göstermeye çalışmış; ama pek başarı sağlayamamıştır (bir çeşit toprak reformu öngören "Toprak Kanunu" 2 Mayıs 1945'te kabul edildiyse de tam olarak uygulanamadı).

Ekonomik Sıkıntılarla Mücadele

1939 yılında başlayan ve 1945'e kadar süren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını büyük ölçüde engelledi. Hemen bütünü üretici erkeklerden oluşan iki milyonluk bir ordu her an savaşa hazır durumda tutuluyordu. O günlerin çok kısıtlı imkanları dolayısı ile **bütçe kaynaklarının hepsi orduya aktarılıyordu**. Ordunun üreticilerden oluşması, tarımsal üretimin iyice düşmesine yol açtı. Yeni kurulmakta olan **sanayinin gelişmesi durdu**. Yurtta **pahalılık ve yokluk başladı.** Hiç şüphe yoktur ki , bu sıkıntılar son derece doğaldır. Zira savaşa girmemek için bu fedakarlığa katlanmak gerekti. Savaş sırasında Türk hükümetleri elden geldiği oranda üretimi arttırmaya çalışmışlar, tüketimin savurganca bir yola girmesini, bazı maddeleri, karneye bağlayarak önlemek istemişlerdir. Fırsatçı, stokçu tüccarlar ağır vergilerle cezalandırılmışlar, ama bu arada büyük haksızlıkların yapılması önlenememiştir.

Savaş sırasında, savaşanlara satılan bazı değerli mallar (krom gibi) ile de önemli ölçüde döviz stokuna sahip olundu. Çünkü bu dövizler, dışalım imkanı olmadığı için kullanılmamıştı. Böylece, Türkiye savaşın dışında kaldığı gibi, savaş sonunda, tarihinde o güne kadar görülmemiş bir döviz hazinesine sahip oluyordu.

Çok Partili Demokratik Yaşama Kesin Olarak Geçiş

İsmet İnönü'nün, Atatürk gibi, demokrasiye inanmış bir kişi olduğu bilinmektedir. Buna rağmen savaş döneminin zor koşulları içinde yeni bir demokrasi denemesi yapmak da istememiştir. Yine de tek parti yönetimini denetlemek ihtiyacını duymuş, partisinin milletvekilleri arasında bazılarını "Müstakil Grup" adı altında hükümeti denetlemekle görevlendirmiştir. Bu "Grup" ayrı bir siyasal parti durumuna erişse idi, görevini belki yerine getirirdi. Ancak, bu "Grub"un da başkanı İsmet İnönü olunca, beklenen gerçekleşemedi. 1945 yılına değin tek parti yönetimi sürdü.

1945 yılının ilkbaharında İkinci Dünya Savaşı sona ermişti. Bu tarihten iki yıl önce savaşı Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin önderliğindeki devletlerin kazanacağı belli olmuştu. Bu devletler savaş sonu dünyasında demokratik rejimin egemen olmasını diliyorlardı. Türkiye, 15. ünitede göreceğimiz gibi, son anda, yukarıda belirttiğimiz

devletlerin yanında savaşa girmişti. Böylece savaş sonu düzeninden uzak kalmak istememişti. Sözü geçen devletlerin önderliğinde kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü'ne giren Türkiye'de artık çok partili demokratik hayata başlamanın zamanı geldiği anlaşılmıştı. Gerçekten daha Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluş aşamasında, San Fransisco'daki Türk delegeleri yurdumuzda artık demokrasinin kurulacağını açıklamışlardı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu konudaki kararını savaşın bitişi sırasında 19 Mayıs 1945'te verdiği ünlü söylevle ilan etmişti. Savaşı kazananların yanına katılmanın çok partili düzene geçmekle daha sağlıklı olacağı düşüncesi ve özellikle aydınların bu konudaki özlemleri demokrasiye geçişte İsmet İnönü'nün kararını olumlu yönde etkilemiştir.
Cumhurbaşkanı'nın 1 Kasım 1945'te TBMM'yi açarken demokrasi yolundaki kararlılığını belirtmesi üzerine daha önce 18 Temmuz 1945'te kurulan "Milli Kalkınma Partisi", Türkiye'yi yepyeni bir ortama getirdi. Zaten, Anayasada siyasal parti kurmayı yasaklayan bir hüküm yoktu. Atatürk'ün Anayasası demokrasiye açıktı.

7 Ocak 1946'da, Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan bazı milletvekilleri "Demokrat Parti"yi kurunca, demokratik ortama geçiş hızlandı. Bu parti, iktidardaki partinin savaş sırasındaki hatalarını halka anlatarak, muhalefete başladı.

1946 yılında ilk kez, tek dereceli seçimler yapıldı. Bu seçimleri iktidar partisi kazandıysa da, muhalefet seçim sisteminin yetersizliğinden dolayı sonuçlara hile karıştırıldığını ileri sürdü. Böylece demokrasi mücadelesi olumsuz bir biçimde gelişmeye başladı. Buna rağmen İsmet İnönü'nün olgun davranışı dikkate değer. Gerçi cumhurbaşkanı olarak partisinin başkanlığını sürdürmesi demokrasi anlayışı ile bağdaşmaz; ama artık "değişmez" genel başkanlığı bırakmış, parti işleri ile doğrudan doğruya ilgilenmemiştir. Ayrıca, her iki büyük parti arasında arabuluculuk yapmıştır.

1946-1950 döneminde, bütün aşırılıklara rağmen, demokrasi yürümüştür. Bu, işin güzel yanıdır. Ancak öbür yanı da vardır: Demokrasiyi oy avcılığı olarak gören bazı politikacılar devrim ilkelerinden ödün vermeye başlamışlardır.

İktidar partisi 1946 seçimlerinin uyandırdığı tepkiyi önleyebilmek için, yeni bir yasa hazırlayıp TBMM'ye kabul ettirdi. Artık seçimler yargı organlarının denetiminde yapılacaktı. Oylar gizli verilecek, ayrım ise açıkta olacaktı. Böylece, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle Cumhuriyet Halk Partisi 26 yıllık iktidarını kaybetti. Yeni bir dönem açılmıştı.

1950-1995 DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İÇ SİYASETİ

Geçen ünitemizde anayasal gelişmelerden söz ederken, özel ikle 1950 yılından sonra Türkiye'nin karşılaştığı iç siyaset sıkıntılarını da anlatmaya çalışmıştık. Bu gelişmeleri iyice okuyup değerlendirdikten sonra aşağıdaki kısa açıklamalar size 1950 yılından sonra yarım yüzyıla yaklaşan bir dönemde göze çarpan siyasal sorunları açıklamada yardımcı olabilir:
1950-1960 döneminde Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en sert demokratik mücadelelerin yapıldığını görmekle birlikte son on beş yıldan beri yaşamımıza giren silahlı ve örgütlü, yasa dışı olaylara tanık olmuyoruz. Demokrasi mücadelesi, yürürlükteki 1924 Anayasası'nın getirdiği eksikliklerin giderilmesi yolunda yapılmıştır. Bu dönemin belirgin diğer siyasal noktaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında büyük sıkıntı çeken halkı rahatlatmak için iktidar partisinin aldığı önlemlerle, devrim ödüncülüğü üzerinde düğümlenir.

İktidar partisi gerçi, ilk yıllarında izlediği ekonomik politika ile önemli bir canlılık sağladıysa da, bir süre sonra plansız bir gidişin içine girildi. Özellikle oy toplamak uğrunda gereksiz fabrikaların açılması, hesapsız bir ithalat rejimi, ciddi sıkıntılar doğurmaya başladı.

Türk Devrimini benimsememek bu dönemde iktidarda bulunanların en başta gelen özelliğidir. 19 Mayıs 1950 günü TBMM'de okunan hükümet programında Atatürk'ün adından ve anısından söz edilmemesi çok acıydı. Halbuki o programı okuyan başbakan, partisinin pek çok mensubu gibi yıllarca Atatürk, ardından İnönü dönemlerinde milletvekili olarak çalışmış, uygar görünüşlü bir kişi idi. Ama, şimdi "devrime tepki" yoluyla oy toplanacağı hesabı yapılıyordu. Bu amaçla "ulusa malolan ve olmayan devrimler" ayrımı yapılarak garip bir yola gidildi. İktidar Partisi hükümeti kurduktan hemen sonra, 17 Haziranda ezanın Arapça okunmasını serbest bıraktı. Bunu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kalıntıları fırsat bilip kendilerine bayrak yaptılar. Demek ki hükümet artık devrimci bir siyaset izlemeyecekti. Artık büyük Önder'in anısına başlayan saldırılar birdenbire fazlalaştı. Her yandaki büst ve heykelleri kırılmaya, tahrip edilmeye başlandı. Laik devlet düzenine yönelik bulunduğu kuşkusuz olan bu eylemlere başlangıçta ses çıkartmayan hükümet, Atatürkçü çevrelerin baskısıyla görülmemiş bir çare bulduğunu sanarak Atatürk'ün anısını yasayla korumak yolunu tuttu. 25 Temmuz 1951'de, halen yürürlükte olan "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar" hakkında kanun çıkartıldı. Yaşamı boyunca ulusu için çalışmış, Türklüğü yüceltmek, halkı uygarlaştırmak için elinden geleni yapmış olan bu büyük dahinin anısını bir yasa ile korumak zorunda kalmak pek acı ve hazindir. Laiklikle bağdaşmayan adımlar birbirini izlerken, siyasetçiler Atatürk'ün adını kötülerken, başka çevreleri susturmak için bu yasayı çıkarmak, iktidar partisi yöneticilerinin iç dünyalarındaki çelişkiyi göstermesi bakımından da önemlidir.

İktidar partisi bu yasanın arkasına sığınarak kendi hesabına devrim ödüncülüğünü başarı ile yürüttü... 24 Aralık 1954 tarihinde Anayasanın dili değiştirildi. Atatürk'ün dilde sadeleşme isteğinin bir sonucu olarak 1924 tarihli "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu"nun adı bugün artık kimsenin itiraz etmediği "anayasa"ya çevrilmiş, metinde de güzel ve herkesin anlayacağı değişiklikler yapılmıştı: Örneğin "teşrii kuvveti", yasama gücü, "erkan-i harbiyeyi umumiye reisliği", genelkurmay başkanlığı, "icra vekilleri heyeti", bakanlar kurulu gibi güzel Türkçe karşılıklar bulmuşlardı. Herkesin benimsediği bu dilin eski haline çevrilmesi, görülmemiş bir olaydır ve "eskiye" özlemin boyutunu göstermektedir. Bu gidiş dozunu arttırarak sürdü. Başbakan, milletvekillerine "siz isterseniz halifeliği bile geriye getirebilirsiniz" diyordu. Devrim her yerde kötüleniyordu. Geçmiş bazı olaylar bahane edilerek köy enstitüleri kapatıldı. Halkı genel olarak eğitmek için kurulan ve büyük hizmetler gören halkevlerinin kapısına kilit vuruldu. Toprak reformundan söz etmek, kişi özgürlüklerini savunmak, grev ve toplu sözleşme gibi hakları istemek neredeyse yasaklandı.

Devrimlerden verilen ödünler, ekonomik durum kötüleştikçe arttı. Ulusun yatırım gücü aşırı bir tüketim siyaseti ile arttırıldı. Bunun üzerine Atatürk döneminin en büyük ürküntülerinden biri, yani dışarıdan hesapsız kitapsız borç

almak, tekrar başladı. Planlı ekonomiyi benimsememekte ısrar eden iktidar partisi alınan kredileri de akılcı biçimde kullanamadığı için kısa sürede büyük bir ekonomik bunalım ve enflasyon dönemine girildi.

Muhalefet partilerinin bu gidişe karşı tepkileri çok sert oldu. Bu da iktidarı ürküttü ve karşıcalığı "düzene sokmak" çalışmaları yapıldı. Sizlere bir ünite önce anlatıldığı gibi, 1924 Anayasası'nın boşlukları, muhalefetin susturulması için kullanılmış, Meclis içi ve dışı denetim ile siyasal özgürlükler sınırlanmıştır. Yargıçlar baskı altına alınmış, basın susturulmak istenmiştir. Pek çok aydın, hatta milletvekili olan parti lideri bir ünlü kişi (Osman Bölükbaşı) hapsedilmiştir.

İktidar Partisi 1957 seçimlerinde iyice azınlığa düştü. Aldığı oy oranı yüzde 48 idi. Devrim ödüncülüğüne rağmen iktidar partisi çok az oy almıştı. Bu arada ana muhalefet partisinin oy oranı yüzde 41 idi. Ama mutlak çoğunluk esasına dayanan seçim sistemi nedeniyle iktidar partisi 614 milletvekilliğinin 428'ini kazanmıştır. Gerçek iktidar gücünü göstermeyen bu durum yine de o partiye ders vermemiş, bir dahaki seçimleri kazanmak için muhalefet iyice susturulmak istenmiştir. 1960 yılı Nisan ayında, güçler birliği ilkesine dayanılarak TBMM'nde ünlü "Tahkikat Komisyonu " kuruldu. Bu yolla Meclis salt iktidar partisi üyelerinden oluşan bu komisyon ile bütün denetimi üzerine alıyordu. Bu komisyona "tutuklama" yetkisi bile verilmiştir.

İşte demokrasiyi kuracağız diye gelen kadro, işleri böyle sarpa sardırınca 27 Mayıs 1960 hareketi yapıldı.13. ünitede gördüğümüz gibi, bu işi yapan askerler iyi bir anayasa hazırlatırken, devrik iktidar mensuplarını normal adalet mekanizması içinde yargılamayıp olağanüstü bir mahkeme kurdular. Sonuçta eski iktidar partisinin lideri ve iki bakanı, idam cezasına çarptırıldılar. Yeni bir başlangıç için hiç de yerinde olmayan bu tutum eleştiriye açıktır. İdam edilenler, böylesine ağır bir cezayı hak etmemişlerdi.

Şurasını inkar etmek de imkansızdır. Demokrasimizin bugün içinde bulunduğu sıkıntıların büyük bir bölümü, 1950-1960 dönemindeki belki iyi niyetli; ama çok yüzeysel ve günlük yaşayan politikacıların ektikleri tohumlardan yeşermiştir. 1961 yılında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile pek çok alanda demokratik gelişmeler sağlanmış, ama çok aşırı grupların örgütlenerek Türk Devrimini kabul etmez bir duruma gelmeleri de önlenememiştir. Ne iyi niyetli siyasetçiler, ne de 12 Mart 1971'de Silahlı Kuvvetlerin verdiği muhtıra ve ardından yapılan hükümet değişiklikleri bu yolda bir düzelme sağlamıştır. Sonunda yurt görülmemiş bir terör dalgası içine düşünce, 12 Eylül 1980 müdahalesi yapıldı. Sonuçta kabul edilen anayasanın sorunlarını bir önceki ünitede kısaca anlattık.

Yurtta eğitim devriminin Atatürk'ün bıraktığı ölçü ve düzeyde donup kalması, O'nun istediği gerçek insancıl değerlere dayanan eğitimin bir türlü verilememesi, ekonomik değerlerin altüst olmasının doğurduğu bir ahlak değişimi, yurtta istenilen kalkınmayı sağlamak için gereken altyapıyı kurmakta yetersiz kalmaktadır. 1982 Anayasası'na göre yeni siyasal oluşumlar daha çok günlük çözümler üzerinde kalmaktadır. Genel ve bütün siyasal görüş sahiplerinin ortaklaşa benimseyecekleri bir uzlaşma zemini üzerinde Atatürk'ün hedefine yaklaşmayı denemek gereklidir. Siyasal açıdan olgunlaşma yoluna girme aşamasında bulunan halkımıza, günlük çıkarlar doğrultusunda davranan siyasetçiler gerçek hizmeti veremiyorlar. Çok adaletsiz seçim sisteminin de bu istikrarsızlıkta rolü var. Çözümü, ulus iradesinin tam olarak belirdiği TBMM'den beklemek gerektir. Ama son 1995 seçimlerinde görüldüğü gibi, siyasal alanda, yetersiz Anayasa'nın buyurduğu reformların bile yapılamaması Atatürk'ün bu yüce eserini sorunları çözmekte yeterince güçlü kılamıyor. Demokrasi dışında çözüm aramak boşuna olduğuna göre, siyasal kadroların bu gerçeğin bilincine varmaları gereklidir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ (1923-1995) 15

GİRİŞ - BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA DÜNYADAKİ GENEL SİYASAL DURUM

Bir devletin dış siyaseti ne kadar özgün ve bağımsız olursa olsun, onu diğer devletlerle arasındaki olumlu-olumsuz çeşitli çıkar ilişkileri çok geniş ölçüde etkiler. Bundan dolayı dış siyaset, devletlerarası ilişkilerin niteliği bilinmeden anlaşılamaz. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk önce Atatürk dönemindeki dış siyaseti anlayabilmek için, dünyanın o zaman içindeki genel durumunu bilmek zorundayız.

1914 yılında başlayarak büyük felaketlerle 1918 yılı sonlarında biten, o zamana kadar insanlığın gördüğü en büyük savaş, büyük devletler arasındaki çıkar dengesinin bozulması dolayısıyla patlak vermiş, irili ufaklı pek çok devleti de kapsamına alarak sürüp gitmişti. Bu savaş sonunda bazı devletler yıkılmış, yerine yenileri doğmuş; bazı devletler ise parçalanmışlar veya önemli ölçüde toprak yitirmek durumunda kalmışlardı.

Savaşa sonradan katılan ve Anlaşma (İtilaf) Devletlerinin zaferini çabuklaştıran Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, savaştan sonra barışın sürekliliği için bazı ilkelere uyulmasını istemişti. Daha önce de kısaca gördüğümüz bu ilkeler çoğunlukla insancıl nitelikliydi: Yenen devletler topraklarını genişletmeyeceklerdi. Yenilen devletlerden savaş tazminatı alınmayacaktı. Hiçbir ulus, bir başkasının boyunduruğu altına sokulmayacaktı. Gelecekte savaşı önlememek için uluslararası bir kuruluş oluşturulacaktı.

Başlangıçta bu ilkeler benimsenir görünmesine rağmen, savaş bitince hemen onların çiğnenmesine girişildi. Dostlarınca böylesine aldatılan Amerika Birleşik Devletleri, buna tepki olarak aradan çekildi. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar Avrupa'nın işlerine karışmadılar. Hele 1929 yılında başlayan büyük ekonomik bunalım, Amerika Birleşik Devletleri'nin iyice kendi içine kapanmasına sebep oldu.

ABD'nin de aradan çekilmesi ve hemen savaş sonunda İngilizlerle Fransızlar, bazı konularda İtalya'nın ve Japonya'nın da desteğini alarak, "barış" uğruna Avrupa'yı öylesine karışık ve garip bir duruma soktular ki, yeni bir büyük çatışma daha o anda ufukta gözükmeye başladı.

Anlaşma Devletlerinin neler yaptıklarına kısaca bakalım: Almanya'nın batısındaki bazı toprak parçaları Fransa'ya geçiyordu. Bu devletin doğusunda, 1815 yılında ortadan kalkmış olan Polonya yeniden kuruluyordu. Bu doğru bir işti;

ama Polonya'ya pek çok Alman toprağı da veriliyordu. Almanya'nın doğudaki bölümü ile olan ilişkisi de Polonya'nın araya girmesi ile kesiliyordu.

Çok uluslu bir devlet olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonunda parçalandığını biliyorsunuz. Ancak bu parçalanma adil değildi. Yeni kurulan Çekoslovakya'nın içinde pek çok Alman ve Avusturyalı yaşıyordu. Üzerinde Macarların bulunduğu bazı toprakların önemli bir bölümü Romanya'ya verilmişti. Polonya'nın güneyine de Avusturya'dan toprak katılmıştı. Avusturyalıların yaşadığı bazı güneybatı toprakları (Tiroller) İtalya'ya bırakılmıştı. Asıl Avusturya ise minicik bir duruma sokulmuştu.

Balkanlarda, Avusturya'dan kopartılan Slovenya ve Bosna-Hersek ile savaşa bağımsız birer devlet olarak giren Sırbistan, Karadağ birleştirilerek "Yugoslavya Krallığı" adında yeni bir devlet kurulmuştu. Bu devlette yaşayanlar İslav asıllı iseler de çok çeşitli, ayrı köklerden geliyorlardı. Ayrıca başka uluslardan bazı insanlar bu topraklar üzerinde yaşıyorlardı. Bulgaristan'ın ise sınırları daraltılmıştı. Almanya'nın sömürgeleri İngilizlerle Fransızlar arasında, Japonlara da pay verilerek bölüşülmüştü. Osmanlı Devleti'nin başına gelenleri ise çok iyi biliyorsunuz. Bu yeni düzenlemenin getirdiği adaletsizlik, başta Türkler olmak üzere Almanlar ve haksızlığa uğrayan diğer uluslarca tepki ile karşılanmıştır. Ulusal varlıkları kökünden yok edilmek istenen Türklerin mücadelesini ve başarısını ise okudunuz. Hiç şüphe yoktur ki, yenik bir ulusun bu üstün başarısı, haksızlığa uğramış diğer ulusları da mutlaka bir ölçüde etkilemiştir.

Savaş, hem yenilenlere hem de yenenlere ağır ekonomik bunalımlar getirdi. İtalya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ağır ekonomik koşullar içine girdiler. Almanya ile diğer yeniklerin durumu ise çok daha kötüydü.

Birinci Dünya Savaşı'nı ağır koşullarla yitiren Almanya'da 1919 yılında İmparatorluk yıkılmış, yerine Cumhuriyet kurulmuştu. Fakat her bakımdan çöken Alman ekonomisi bir türlü düzelemedi. Bunda İngilizlerle Fransızların Alman sanayisini sıkı bir sınırlama altına almalarının da etkisi vardır. Ardarda süren karışıklıklar sonucu, inanılmaz boyutlara varan enflasyonun bezdirdiği yığınlar bir diktatör adayına, Hitler'e inanmaya başladılar. Hitler'e göre Almanlar insanlığın en üstün ırkı idi. Ama savaşta bazıları tarafından (Alman Musevilerince) ihanete uğratılmıştı. Eğer Almanya bunlardan temizlenir ve kendisine zorla imzalatılan barış antlaşmasını çiğnerse, yine üstün bir güç olur ve bütün Avrupa'yı etkisi altına alırdı. Hitler bu düşüncelerini benimseterek 1933'te iktidara geldi ve Almanya'da ırkçı, faşist bir rejim kuruldu.

Savaşı kazanmasına rağmen çok ağır bir ekonomik bunalım içinde bulunan İtalya'da 1922 yılı sonlarında Mussolini adında bir diktatör iş başına gelmişti. Hitler bu adamın düşüncelerinden esinlenmiştir. Mussolini de Akdeniz'de bir İtalyan İmparatorluğu kurulursa, esenliğe kavuşulacağını belirtmiştir. Düşünceleri aynı doğrultuda bulunduğu için bir süre sonra Hitler ve Mussolini arasında bir yakınlaşma olmuştu. Yeni bir gruplaşma başlıyordu. Hitler bir yandan barış antlaşması koşullarını çiğneyerek Almanya'yı yeniden silahlandırıyor, böylece ekonomik durgunluğu gideriyor; bir yandan da "Büyük Almanya'yı" kurma hazırlıklarını sürdürüyordu. Böylece, 1938'de "Alman" saydığı Avusturya'yı Almanya'ya kattı. Bir yıl sonra ise içinde "Almanların da yaşadığı" gerekçesi ile Çekoslovakya'yı işgal etti.

Böylece Anlaşma Devletlerinin savaş sonu hatalı hareketleri bekleneni doğuruyor, bir diktatörün güçlenmesine yol açıyordu. Bu hataların baş sorumluları, İngiltere ile Fransa, savaş sonu çöken ekonomilerinin dertlerine öylesine düşmüşlerdi ki, kendi kurdukları "barışın" tehlikeye girmesine aldırmamışlar, hatta Hitler'le anlaşmayı, "eserlerinin" bir bölümünü feda etmeyi dahi göze almışlardı. Böylece Hitler iyice güçlendi.

İtalya'nın da aynı tür düşler peşinde olduğunu söylemiştik. Bir Akdeniz ve Kuzey Afrika İmparatorluğu kurabilmek için İtalya 1935 yılında Habeşistan'a saldırdı. Orayı işgal etti. Sonra da Doğu Akdeniz'de ve bizim Akdeniz Bölgemizde iddialar ileri sürmeye başladı.

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sonuna doğru bir rejim değişikliği geçirdiğini biliyorsunuz. Devrilen Çarlık yandaşları ile yeni rejim yanlıları kıyasıya bir iç savaşa giriştiler. Yeni rejim büyük devletlerce de tanınmamıştı. Bolşevikler bir yandan iç savaşla uğraşırken bir yandan da rejimi iyice yerleştirme çabasındaydılar. 1925 yılından itibaren, yeni kurulan Sovyet Rusya bir yandan tanınmak için uğraşırken, bir yandan da eskiyi tam anlamıyla tasfiye edecek bir diktatörü, Stalin'i, çıkarıyordu. Bu diktatör milyonlarca kişiyi kanlı biçimde rejimi sağlamlaştırmak bahanesi ile ortadan kaldırdı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bir büyük güç durumuna gelen, Birinci Dünya Savaşı'na İngilizlerin yanında katılarak Uzak Doğu'daki egemenliğini arttıran Japonya'da da rejim katılaşıyordu. Japonya bir yandan Kore, bir yandan Çin üzerinde sömürgeci bir siyaset izlerken, bir yandan da Pasifik Okyanusuna açılarak oradaki Amerikan çıkarlarını tehdit ediyordu.

İspanya'da 1936 yılında çıkan bir büyük iç savaş üç yıl sürerek, Almanya-İtalya ve Fransa-Rusya gruplarının güç gösterisi alanı durumuna geliyor ve sonunda orada da faşist eğilimli bir diktatörlük rejimi kuruluyordu. Portekiz'de de aynı nitelikte bir rejim belirmişti.

Uluslararası çekişmeleri barış yoluyla gidermek için, Wilson'un ilkelerinden birini uygulayan Anlaşma Devletleri, 1920'de "Uluslar Kurumu" (Cemiyet-i Akvam) adıyla bir örgüt kurmuşlardı. Bu Kuruma üye olan devletler ortak çalışarak barışı sürdüreceklerdi. Ancak, Kurum savaşı kazananların bir aracı oldu. Yenik devletler örgüte alınmadılar. Örgüte dilediklerini yaptıran İngiltere-Fransa-İtalya sanki diğer ulusların üstündeydiler. Amerika Birleşik Devletleri de Kurumu bu durumuyla kabul etmedi ve ona üye olmadı. 1932 yılına kadar -Amerika Birleşik Devletleri dışında- Kuruma pek çok yeni üye, bu arada yenikler de kabul edildi. Ama bu örgüt yukarıda kısaca anlattığımız sürtüşmeleri gideremedi ve üyeler arasındaki çekişmeler dolayısı ile işleyemedi. Silahsızlanma, sürekli barış yolunda önderlik ettiği anlaşmalar da hiçbir işe yaramadı.

1919 yılında ortaya çıkmaya başlayan bu gelişmeler Atatürk'ün son zamanlarında tamamlandı. Dünya 15-16 yıl içinde tekrar bir savaşın eşiğine gelmişti. Bu büyük bunalımlar içinde acaba genç Türk Devleti nasıl bir siyaset izlemiştir?

CUMHURİYETİN KURULMASINA DEĞİN TÜRK DEVLETİNİN DIŞ SİYASETİ

Ulusal Kurtuluş Savaşımızın doğuşunu ve gelişimini açıklayan ünitelerimizde, sırası geldikçe izlenen dış siyaseti de öğrenmiştiniz. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetini anlayabilmek için, ondan önceki bu siyaseti kısaca tekrar hatırlamak ve değerlendirmek gerekmektedir: Mustafa Kemal Paşa, ulusal egemenliğe dayanan bir Türk devleti kurma hazırlıklarını türlü evreleri aşarak 1920 yılı ilkbaharında tamamlamış, olayların da doğurduğu fırsatları büyük bir ustalıkla değerlendirerek, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasını sağlamıştı. O evreler içinde Mustafa Kemal Paşa, yeri geldikçe yabancı devletlerin yetkililerine davasını anlatmaya çalışmıştır. Ancak, bunlar birer dış ilişki anlamına gelmez.

Yeni Türk Devleti kurulunca, Mustafa Kemal Paşa hemen bir dış siyaset oluşturma yoluna girdi. Bu siyaset üç amacı gerçekleştirmeye yönelmişti: Osmanlı Devleti'nin uluslararası varlığının silinmesi ve onun yerine tek Türk varlığı olarak yeni devletin geçmesi; yurdun düşmandan kurtulması için yürütülen savaşa mümkün olduğu oranda dış destek sağlanması; zafere erişince bir barış ortamı kurup yaşatma...

Bu hedeflere, henüz kimsenin tanımadığı, ciddiye almadığı, hiçbir gücü olmayan bir yepyeni devletin ulaşması o kadar zordu ki! Ancak Mustafa Kemal Paşa, üstün sezgisi, olayları ve fırsatları çok iyi değerlendirişi ile bu hedeflere erişmiştir. İlkönce, yukarıda anlattığımız zor durumda bulunan Sovyet Rusya ile ilişkilerin kurulmasına başlanılmıştır. 1920 yılının Ağustos ayında (24.8.1920) bu devletle ilk resmi ilişkilerin kurulmasına başlanmıştır. Ermenilere karşı kazınılan zafer ve Gümrü Barışı (2.12.1920) ilk somut sonuçlardandır. Birinci İnönü Zaferi üzerine toplanan Londra Konferansına (21.2.1921-12.3.1921) İstanbul Hükümeti ile birlikte TBMM Hükûmeti'nin çağrılması bir çeşit tanınma anlamına gelmektedir. Türklerin bağımsızlık mücadelesini içtenlikle destekleyen haksızlığa uğramış ulusların olumlu tepkisi; bu arada Afganistan ile yapılan dostluk antlaşması (1.3.1921); Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması (16.3.1921) ile bir büyük devletin Osmanlı Hükûmetini tanımadığını ve TBMM'yi desteklediğini ilan etmesi; bu devletin uyduları ile de Doğu Anadolu'da barış, (Kars Antlaşması 13.10.1921) hedeflere yaklaşıldığını haber vermektedir. Hele Sakarya Zaferi'nden sonra Fransızların TBMM Hükümeti ile aynı masaya oturarak bir (ön) barış yapmaları (Ankara Antlaşması 20.10.1921), böylece Batılılar arasında da resmen tanımanın başlaması, bir-iki yıl önce kimsenin düşleyemeyeceği olaylardandır. Ardından kesin zafer, Mudanya Ateşkes Antlaşması (11.10.1922) ile hedefe iyice yaklaşılmıştır. Nihayet, hepimizin bildiği Lozan Barışı ile (24.7.1923), daha Cumhuriyet kurulmadan Türk Devleti'nin bağımsızlığı, varlığı, bütünlüğü tüm sınırlamalar kaldırılarak uluslararası alanda tanınmıştır. Böylece, Birinci Dünya Savaşından sonra "yenikler" içinden "yenen" ve varlığını kesinlikle kurtaran ilk -ve belki de tek- devlet bizim devletimiz olmuştur. O dönemde Almanya kargaşa ve yok oluş içinde idi. Öbür yenik Avusturya-Macaristan'ın enkazı henüz kaldırılamamıştı. Lozan'dan birkaç ay sonra ilan edilen Cumhuriyet ve onun hükümetleri artık üçüncü hedefe yönelmişlerdi: Barış içinde ilerlemek; ulusal devleti bu ortamda pekiştirmek; uluslararası alanda da varlığını saygı verecek biçimde duyurmak.

1923-1938 arasında (ve daha da sonra) Cumhuriyet hükümetleri bu esaslara bağlı kalarak dış siyasetlerini yürütmüşler, dürüst bir tutumla bazı yan dış siyaset sorunlarını da başarı ile çözmüşlerdir.

ATATÜRK'ÜN YAŞAMDAN AYRILMASINA KADAR TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ (1923-1938)

Lozan Barış Antlaşmasından Doğan Sorunlar ve Bunların Çözülmeleri

Bildiğiniz gibi, TBMM Hükümeti için büyük bir siyasal başarı olan Lozan Barış Antlaşmasının aksayan bazı noktaları vardı. Barışı kurmak için karşılıklı özveriler dolayısı ile birkaç önemli sorun dilediğimiz gibi çözülememişti. Barış Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra, Türk Hükümetleri bu aksaklıkların üzerine eğilip düzeltme çarelerini aramaya başladılar.

Musul Sorunu

Şeyh Sait Ayaklanmasını anlatırken Musul sorununa, yukarıda belirttiğimiz ünitede değinmiştik. Bundan dolayı tekrar etmeyeceğiz. Kısaca söylenecek olursa, Lozan Barışı ile açık bırakılan Musul sorunu dilediğimiz biçimde çözülemedi. 5 Haziran 1926 tarihli Türkiye-İngiltere-Irak Antlaşması ile Musul ve çevresinin Irak'a bırakılmasını kabul ediyorduk. Böylece bugünkü Irak sınırı çizilmiş oldu. İngiltere'den de bir miktar ekonomik yardım sağlandı.

Bu Antlaşmanın olumlu yanı, İngiltere ile ve bu devletin etkisi altındaki diğer Batılı güçlerle aramızda daha fazla bir siyasal yakınlaşma sağlamış olmasıdır. Bu bakımdan Antlaşma olumsuz değil, olumlu sonuçlar doğurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin barışçı siyaseti dünya üzerinde çok güzel bir yankı uyandırmıştır.

Türk -Yunan Anlaşmazlığı ve Çözümü

Lozan Barış Antlaşmasının önemli hükümlerinden biri de Türkiye'deki Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin değiş-tokuş edilmesiydi.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda çizilen Türkiye sınırları içinde hatırı sayılır bir Rum azınlığı vardı. Doğu Trakya, Ege ve Doğu Karadeniz bölgelerinde Rumlar oldukça yoğun idiler. Yüzlerce yıl, önce Selçuklu, sonra da Osmanlı yönetimi altında, büyük bir hoşgörü içinde, son derece rahat ve mutlu yaşayan, özellikle ticaret etkinliklerini ellerinde tuttukları için refah düzeyi çok yüksek olan bu Osmanlı vatandaşları, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanlıları desteklemişlerdi. Özelikle, Ege Bölgesindeki Rumlarla Yunan ordusu arasında çok sıkı bir işbirliği vardı. Doğu Karadeniz'deki Rumlar ise bağımsız bir Pontus Devleti davası gütmüşlerdi.

Zafer kazanılınca, bu azınlık grubunun durumu ilginçleşti. Yüzlerce yıllık Türk-Rum ortak yaşayışı artık süremezdi. Her şeyden önce Türkler, Rumların Kurtuluş Savaşı sırasındaki insanlık dışı tutumlarını unutamazlardı. Rumlar ise sürekli bir tedirginlik içinde yaşayacaklardı. Ayrıca, Yunanistan ileride bu Rumları tekrar kışkırtabilirdi. İşte Lozan'da Türk Temsilciler Kurulu bu soruna eğilmiştir. Yunanistan'da da oldukça yoğun bir Türk azınlığı vardı. Bu Türklerle, Doğu

Trakya'daki ve Anadolu'daki Rumlar değiş-tokuş edilmeliydi. Bu istek başlangıçta Yunanlılar ve destekçileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı.
Yunanistan, iki sebeple bu isteğin gerçekleşmesine karşıydı. Her şeyden önce Türkiye'de Rum varlığının kalması uzun sürede Yunan siyaseti için olumlu sonuçlar verebilirdi. Yani onlar her an kışkırtılabilirlerdi. Öte yandan, çok sayıda Rum'un Yunanistan'a gönderilmesi orada önemli ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açacaktı. Zira, Türkiye'ye gönderilecek Türklerin sayısı, Türkiye'den gelecek Rumlara göre daha azdı.

İsmet Paşa ve arkadaşları Lozan'da bu isteklerimizi kabul ettirmek için de üstün bir mücadele vermişlerdir. Yunanistan, sonunda, İstanbul'dakiler dışında, Türkiye'de yaşayan bütün Rumların, değiş-tokuşuna razı oldu. Bu son noktada da direndikse de başarılı olamadık. Ortodoks Patrikliği İstanbul'da bulunduğu için Yunanistan'ın bu isteği dostlarınca da desteklendi. Buna karşılık, biz de Batı Trakya'da yaşayan Türklerin değiş-tokuştan ayrık tutulmasını önerdik. Böylece, İstanbul'daki Rum varlığına karşılık, Yunanistan'da da oldukça önemli bir Türk varlığı bulunacaktı. Yunanlılar da bu karşı isteğimizi kabul etmemekte direndilerse de sonunda bizim haklı olmamız karşısında, uyuşuldu. İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türkler değiş tokuştan ayrık tutuldu.

Ancak, Antlaşmanın uygulanmasına geçilince sorunlar çıktı. İstanbul'da mümkün olduğu kadar çok Rum bırakmak isteyen Yunan Hükümeti, 30 Ekim 1918 tarihinden önce bu kentte bulunan veya bulunmuş bütün ırkdaşlarının değiş-tokuş dışında tutulmasını istedi. Türk Hükümeti ise haklı olarak İstanbul'da yerleşme niteliğinin Türk yasalarına göre belirleneceğini bildiriyordu. Anlaşmazlık Uluslararası Adalet Divanı'na havale edildi. Fakat Divan, bunu çözemedi. Türk- Yunan ilişkileri gerginleşti. Yunan Hükümeti Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el koydu. Buna İstanbul'daki Rumların mallarına el konularak karşılık verildi. 1926 yılında iki hükümetin geçici bir anlaşmaya varması da durumu değiştiremedi. Silahlı bir çatışma ihtimali ufukta belirmişti. Her iki taraf deniz güçlerini arttırmaya başlamışlardı. Yunan Başbakanı Venizelos durumun ciddileştiğini görünce, Türklerin hakkını teslim etti. Ege'de her iki devletin barış içinde yaşaması en akılcı yoldu. 1930 yılı içinde bütün değiş-tokuş sorunları çözüldü. 30 Ekim 1930'da imzalanan Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ile oldukça sağlam bir barış ortamı kuruluyordu. Her iki devlet kendilerini ilgilendiren konularda işbirliği yapacaklardı. Bu barışma, diğer Balkanlı ulusları da etkilemiş, Atatürk, ileride göreceğimiz Balkan Atlantına hazırlık dönemini açmıştır.

Türk -Yunan dostluğu İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürdü. 1950 yılından sonra, özelikle Kıbrıs sorunu nedeniyle, anlaşmazlık havası tekrar geri geldi.

Boğazlar Sorunu ve Çözümü

Boğazlar Sorununun Önemi ve Gelişimi

Denizleri birleştiren su yolları dünyanın en önemli, duyarlı yerleridir. Dünya ticareti büyük ölçüde denizler üzerinden yürütülür. Ayrıca, savaşlarda su yolları büyük bir önem taşırlar.

Karadeniz'i Ege denizine, dolayısı ile bütün Dünya'ya İstanbul ve Çanakkale Boğazları bağlar. Bu nedenle, Karadeniz'de sahili olan devletler için Boğazlarımız çok değerlidirler.
Karadeniz'de sahili bulunan devletlerden yalnız Eski Sovyetler Birliği'nin üç denize daha bağlantısı vardı: Kuzey Buz Denizine, Baltık Denizine ve Büyük Okyanusa. Ama bunlardan Baltık Denizi yılın pek uzun bir döneminde buzlarla kaplıdır, kolay kullanılmaz. Kuzey Buz Denizi de hiçbir işe yaramaz. Büyük Okyanus ise Avrupa'ya binlerce kilometre uzaktadır. Öyle ise, Boğazlarımız Rusya için de çok önemli idi. Ama Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde yeni bir devlet kuruldu: Ukrayna. 1991 yılına kadar Sovyetlerin elinde olan Kırım başta olmak üzere Karadeniz'in bir bölümü Ukrayna'nın eline geçti. Diğer yandan Federasyona üye olan Gürcistan'ın da Karadeniz'de kıyısı var. Artık bundan sonra Boğazlar Sorununda Rusya Federasyonu'nun dışında Ukrayna ve Gürcistan da karşımızda olacaktır.

Türkler XIV. yüzyıldan başlayarak Boğazlara egemen olmuşlardır. XV. yüzyıl sonunda Karadeniz de bir Türk gölü durumunu almıştır. Bu sebeple yüzyıllar boyunca bir Boğazlar sorunu yoktur. Ancak XVIII. Yüzyılda Ruslar Osmanlıları zorlayarak Karadeniz'e çıkınca gözlerini Boğazlara dikmişlerdir. Boğazlar için XX. yüzyıla kadar Ruslarla savaştık. Ruslar, bizim tanıdığımız serbest geçiş hakkıyla yetinmemişler, Boğazları ele geçirerek dünya denizlerine erişmek istemişlerdir. Buna rağmen Türkler Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Boğazları başarı ile savunmuşlar ve buradaki egemenliği yitirmemişlerdir.

Bildiğiniz gibi, 1918 yılı başında Ruslar savaştan çekilmişler ve Boğazlar üzerindeki iddialarından -o zaman için- vazgeçmişlerdir. Ancak, Osmanlı Devleti de bir süre sonra savaşı yitirince, Mondros Ateşkes Anlaşması uyarınca, tarihimizde ilk kez boğazları teslim etmek zorunda kalmıştır. Anlaşma Devletleri, Boğazları işgal ederek, ortak yönetimlerine almışlardır.

Anlaşma Devletleri, Osmanlılarla daha sonra imzaladıkları Sevr Barışı ile Boğazlar üzerindeki egemenliklerini sürdürdüler. Boğazlar savaş sırasında bile tüm devletlere açık olacak, silahsızlandırılacak, yönetimi ise, Osmanlı Hükümetinin üye bulunmadığı, uluslararası bir komisyona bırakılacaktı.

Lozan'da Türk temsilcileri, Boğazlar üzerindeki egemenliğimizin sınırsız olmasını sağlamak için çok uğraştılar. Fakat, sorun tüm dünyayı ilgilendirdiğinden, tam bir başarı elde edilemedi. Boğazlardan geçişi kesin denetim altına alamadığımız gibi, oraların savunulması hakkını da kazanamamıştık.

Boğazlar Sorununun Çözümü (Montrö-Montreux Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936)

Boğazlar sorununun Lozan'daki çözümünü Türk Ulusu'nun benimsemesi mümkün değildi. 1935 yılı sonlarına doğru dünyanın siyasal durumunun ne kadar tehlikeli bir yola girdiğini biliyorsunuz. İtalya'nın Akdeniz'deki istekleri, kimliği bilinmeyen denizaltıların Marmara denizinde görülmesi, Türkiye'nin kaygılarını arttırıyordu. Boğazların savunulması gerekti. İtalya ile Almanya'nın tutumları, bu konuda İngilizlerle Fransızları Türkiye'nin yanına getirdi. Sonuçta, İtalya

dışında Lozan Barış Antlaşmasının imzacısı olan devletler Boğazlar sorununu tekrar görüşmeye razı oldular. İsviçre'nin Montreux kentinde açılan Boğazlar Konferansı, 20 Temmuz 1936'da bir sözleşmenin imzası ile sonuçlandı.

Bugün de yürürlükte olduğu için, bu sözleşmeyi biraz yakından incelemekte yarar vardır:
Montrö Sözleşmesi ile Lozan'da Boğazlara konulan bütün sınırlamalar kaldırıldı. Türk Devleti'nin bu bölgede tam egemenliği, dolayısı ile savunma hakkı kesin olarak tanındı. Boğazlardan geçiş ise şöyle düzenlenmiştir: Savaşta Türkiye tarafsız ise savaşanların savaş gemileri (ve uçakları) Boğazlar'dan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa girerse veya kendini yakın bir savaş tehlikesi karşısında bulursa, Boğazları dilediğine açıp-kapamakta özgürdü. Barışta ve savaşta Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin bu denize geçirebilecekleri savaş gemileri çeşit, büyüklük ve ağırlık, süre bakımından sınırlandırılıyordu. Bu, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin güvenliği açısından gerekliydi. Buna karşılık, Karadeniz devletlerinin Akdeniz'e savaş gemisi geçirmeleri daha kolaydı. Ticaret gemileri ise her zaman serbestçe, ancak Türk denetimi altında geçeceklerdi.

Montrö sözleşmesinin süresi dolduğu halde, taraflardan hiçbiri değişiklik önerisinde bulunmamıştır. Bu nedenle, sözleşme günümüzde geçerlidir ve dünya barışının en önemli dayanaklarından biridir. Bu sözleşme ile yüzlerce yıl egemenliğimizde bulunan, ama 1918-1936 yılları arasında elimizden giden Boğazlara tekrar, kesin olarak sahip çıktık. Bu da Önderin, barış yoluyla sağladığı bir zaferdir.

Hatay Sorunu ve Çözümü

Türk'ün Özyurdunun ayrılmaz bir parçası olan İskenderun ile Hatay, Birinci Dünya Savaşının sonlarında İngilizlerce işgal edilmiş, daha sonra da, aralarındaki anlaşma gereğince, Suriye ile birlikte Fransızlara devredilmişti. İskenderun ile Hatay böylece, Suriye'nin bir parçası gibi görülerek Fransız mandası altına konulmuştu.

Fransızların, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'nun Batı yörelerinde de gözleri vardı. 1919 yılından itibaren buraları da işgal etmeye başlamışlardı.

Fransızlara karşı Güneydoğu'daki unutulmaz direnmeyi, oradaki bütün Türk halkının birlikte, güçlü Fransız ordularına karşı gösterdikleri inanılmaz başarıları biliyorsunuz. Öyle ki, Fransızlar 1921 yılı ortalarına doğru Anadolu'da tutunamayacaklarını anlamışlar ve Sakarya Zaferinden sonra 20 Ekim 1921'de TBMM ile imzaladıkları Ankara Antlaşması ile savaşı bitirmişlerdir. Bu Antlaşma ile Fransa ile Türkiye arasında sürekli barış kurulmuş ve bugünkü Suriye sınırı, İskenderun-Hatay dışında, çizilmiştir.

Fransızlar, bu görüşmeler sırasında İskenderun-Hatay'ın manda altına alınan Suriye ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi. Fransızlarla barış yaparak görkemli bir siyasal zafer kazanıp İngilizlerle Yunanlıları yalnız bırakmak isteyen TBMM Hükûmeti bu konuda o zaman için daha fazla direnmenin gereksiz olduğunu anlamıştı. İskenderun-Hatay Fransızlara bırakılmakla birlikte diplomatlarımız Antlaşmaya şöyle bir hüküm koydurmayı başarmışlardır:
İskenderun ve Hatay Bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır (Madde 7)".
Fransızlar Hatay'ın Türk olduğunu daha 1921 yılında kabul etmiş olmaktaydılar. Önder, yine elverişli bir fırsat bekleyecek ve bu vatan parçasını tekrar kazanacaktır. Bu da şöyle oldu: Fransa, Avrupa'daki siyasal bunalım iyice arttığı için Suriye'deki mandasını bırakmak istiyordu. Hatta, 1936 yılının sonbaharında (8 Eylül) bu konuda Suriye'deki kukla hükümet ile bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile Hatay da Suriye'ye katılmış olacaktı. Cumhuriyet Hükûmeti böyle bir duruma katlanamazdı. Hatay Türk'tü ve bu, daha 1921'de Fransa tarafından kabul edilmişti. Eğer Suriye mandadan çıkar ve bağımsız olursa, Hatay'ın da aynı biçimde bağımsızlığını kazanması gerekti. İşte Türk Hükûmeti bu tutumunda ısrar etti. Sorunu Uluslar Kurumu'na götürdü. Avrupa'daki bunalımlı hava içinde sağlam ve ciddi bir bağlaşık kazanmak isteyen İngiltere'nin arabuluculuğu ile Fransa soruna çözüm getiren bir yola girdi. 24 Ocak 1937'de imzalanan bir Türk-Fransız Anlaşmasına göre Hatay'ın Suriye'den ayrı bir siyasal varlık olduğu, yarı bağımsız bir niteliğe sahip bulunduğu kabul edildi. Hatay, kısıtlı yetkileri olan bir devlet durumuna gelecek ve Uluslar Kurumu'nun denetimi altında bulunacaktı.

Yeni kurulan "Varlık" ın parlamentosunu oluşturacak seçimlerin hazırlıklarını Fransızlar dürüst yürütmediler. Hatay'da büyük olaylar çıktı. 1938 yılı ilkbaharında, Hatay'ın yarıbağımsızlığının gecikmesi, olayların sürmesi, Atatürk'ü, ağır hasta olmasına rağmen, ünlü güney gezisine çıkartmıştır. 1938 Mayıs ayında büyük Önder'in Hatay sınırına kadar gelmesi, orada orduyu denetlemesi üzerine Fransa'nın direnci kırılmış, seçimler yapılmış ve Atatürk'ün hayatının son günlerinde Hatay Parlamentosu oluşmuştur. Bu parlamento açılınca başkanlığına Abdülgani Türkmen (Doğumu: 1882) ile devlet başkanlığına Tayfur Sökmen (1882- 1980) seçildiler. Artık sorunun çözülmesi için bütün zorluklar yenilmişti. Büyük Önder hayattan ayrılmadan önce, en sağlıksız zamanında, ulusuna hizmette duraklamamıştır.

1939'da Avrupa'daki bunalım silahlı bir çatışmaya dönünce, Türkiye'ye iyice yaklaşmayı çıkarına uygun sayan Fransa, Doğu Akdeniz'deki varlığını sağlam bir Türkiye ile tam güvence altına alacağını bilmiştir. 23 Haziran 1939'da her iki devlet arasında yapılan yeni bir anlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edilmiştir. Bu arada Hatay Parlamentosu da Türkiye ile birleşme kararı vermiş, böylece, sorun bütünüyle çözülmüştür. 7 Temmuz 1939'da 3711 sayılı yasa ile Hatay, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili olmuştur.

Türkiye'nin Barış ve Güvenlik Arama Çabaları

Birinci Dünya Savaşından sonra, özellikle Avrupa'da dengenin nasıl bozulduğunu, barışın ne kadar sakat esaslara dayandığını bu ünitemizin başında görmüştük. Batılı devletler bu durumu savaş bittikten kısa bir süre sonra farketmişlerdir. Ama, savaş sonu düzenini değiştirmeleri mümkün değildi. Bundan dolayı, batılı devletler, barışı sürekli kılmak için, bir dizi antlaşmalar imzaladılar. Silahsızlanma ve barış yolunda imzalanan bu antlaşmalar arasında özellikle 1 Aralık 1925 tarihli Locarno ve 27 Ağustos 1928 tarihli Kelleogg paktları, bugünkü Batı Avrupa birliğinin ilk öncüleri sayılırlar. Bu antlaşmalar ile savaş lanetleniyor, uluslararası çekişmelerin görüşmeler yolu ile

giderilmesi gibi yöntemler belirtiliyordu. Bildiğiniz gibi, Uluslar Kurumu da savaşı önlemek için kurulmuştu; ama birkaç büyük devletin, özelikle İngiltere'nin isteğine ve yönüne göre davranan bir yapıya sahip kılınmıştı. Böylece, gösterilen bütün çabalara rağmen Batı'da barış günden güne tehlikeye düşüyordu. Yaklaşan tehlikeyi Cumhuriyet hükümetleri çok iyi görüyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı sürekli olarak barış içinde yaşamaktı. Bu amacı sağlayabilmek için, çok iyi niyetli çeşitli denemelere girişilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, hemen her devletle dostluk ve işbirliği sözleşmeleri imzalanmıştır. Bu konudaki ilk önemli adım ise Türkiye'nin Uluslar Kurumu'na alınması ile atılmıştır. Uluslar Kurumu üzerinde etkili olan İngiltere ile Fransa, bir süre önceki düşmanlarını, yani Türkiye'yi artık gerçekçi gözle değerlendiriyorlardı. Türkiye Cumhuriyeti günden güne gelişen ve güçlenen bir devletti. Doğu Akdeniz'in kilit noktasında bulunan Türkiye'ye yanaşmak yerinde olacaktı. Artık, İkinci Dünya Savaşı çıkıncaya kadar, İngiltere Türkiye'yi hep destekleyecektir. İlk önemli yakınlaşma Türkiye'nin Uluslar Kurumu'na kabulüdür. Bu yolla Türkiye her bakımdan sesini dünyaya çok daha iyi duyurabilecek bir düzeye geldi (Uluslar Kurumu'na Türkiye 6 Temmuz 1932'de çağrılmış, 18 Temmuz 1932'de kabul edilmiştir). İngiltere, Fransa ile aramızdaki Hatay anlaşmazlığının çözümü için de olumlu çabalar harcamıştır.

Türkiye de bölgesindeki güvenliği sağlayabilmek için çalışıyordu. Sovyetler Birliği ile dikkatli ve dürüst ilişkiler içinde idik. Kurtuluş Savaşındaki olumlu davranışları Türkiye sürdürmüştür. Devletimiz bir yandan batısında, bir yandan da doğusunda bir önder rolü oynayarak barışı sağlamlaştırmak istemiştir. Balkanlar'da gözü olan İtalya'nın bu tutumuna karşı bir Balkan Antantı(Anlaşması) yapıldı. Buna ilk adım olarak, 14 Eylül 1933'te, Türkiye ile Yunanistan on yıl için sınırlarını güvence altına aldılar. 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Romanya dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzaladılar. Aynı yılın 27 Kasımında Yugoslavya da bu biçim bir bağlantı içine girdi. 9 Şubat 1937'de bu üç devlet ile Türkiye ortak bir antlaşma imzaladılar. Böylece ünlü Balkan Antantı doğdu. Bu antlaşma uyarınca taraflar birbirlerinin sınırlarını güvence altına alıyorlardı. Balkanlardaki her girişimleri için birbirlerine danışacaklardı. Bu dört devletten birine, Balkanlı olmayan bir güç tarafından saldırı gelirse, diğer taraflar ona hemen askeri alanda da yardım edeceklerdi. Fakat, dikkatli Türkiye, Sovyetler Birliği ile arasını açmak istemediğinden, gelecekte bir Rus-Romen savaşı çıkarsa buna katılamayacağını da açıklamıştır. Böylece, Türkiye barışçı siyasetini her bakımdan geliştirmiştir. Zira Sovyetler Birliği ile aramızda ayrı bir antlaşma vardı. Bu konu üzerinde biraz ileride tekrar durulacaktır. Ne yazıktır ki, Bulgaristan bu Antlaşmaya katılmadığı gibi, tarafları el altından, Balkan sorunları üzerinde kışkırtmıştır. Ayrıca Romanya, giderek Alman siyasetini benimsemiştir. Böylece Balkan Antantı zayıfladı. Ama tarihte ilk kez, Atatürk'ün kişisel çabası ile dört Balkan devletinin birleşmesi, Türkiye'nin barış siyasetinin en somut örneğidir. Balkanlar'daki bu birlik denemesi başarı ile sonuçlansa idi, günümüzdeki büyük bunalımlara yol açılmazdı.

Türkiye, Doğusunda da iyi ilişkiler kurmak çabası içindeydi. Daha önce İran ile yapılan dostluk ve dayanışma antlaşmalarına 8 Temmuz 1937'de Irak ile Afganistan da girdiler. Bu anlaşmanın adına "Sadabat Paktı" denir. Bu dört devlet pek çok konuda dayanışma ve işbirliği içine girdiklerini belirtmişlerdir. Görülüyor ki, Türkiye hem genel hem de bölgesel olarak barışı sağlamak ve sağlamlaştırmak için elinden gelen her olumlu çabayı göstermiştir.

Atatürk Dönemi Dış Siyaseti'nin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Yukarıda anlattıklarımız bizi şu sonuçlara götürmektedir: Mücadeleye başladığı zaman uluslararası alanda hiçbir saygınlığı olmayan bir devlet, azimle, inançla ve gerçekçilikle çok kısa bir süre içinde, kendini tüm dünyaya kabul ettirmiştir. Kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti, Ortadoğu'nun en istikrarlı, düzenli ve güçlü ülkesi durumuna erişti. Doğu Akdeniz'de dünyanın en duyarlı bölgelerinden birinde, kilit noktası oldu. Uyguladığı dürüst barış siyaseti, anlaşmazlıkları çözmede gösterdiği insancıllık, Atatürk Türkiye'sini çok saygın bir yere getirmiştir. Atatürk'ün Türkiye içinde gerçekleştirdiği akıl almaz yenilikler, izlediği dış siyasetle birleşince hayranlık artmıştır. Dönemindeki ünlü önderler, O'nunla dostluğa girişmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt'ten Hitler'e kadar herkes O'na hayrandı. Pek çok devlet adamı, zaman zaman Türkiye'ye gelip çeşitli konularda O'nun öğütlerini alırlardı.

Atatürk'ün üstün nitelikli bir önder olmasına rağmen, diktatörce yollara sapmaması, demokratik ülkelerde O'na karşı duyulan sevgiyi arttırırken, Doğu'da boyunduruk altındaki uluslar da O'nun çizdiği yolu izlemeye başlamışlardı. Diyebiliriz ki, Atatürk döneminin dış siyaseti her bakımdan başarılarla doludur. Devletimizin uluslararası saygınlığı O'nun zamanında doruk noktasına çıkmıştır.

1938-1950 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ

Atatürk'ün ölümü sırasında Avrupa'nın durumu iyice gerginleşti. Nitekim kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Tahmin edeceğiniz gibi 1938 yılından sonra Türk dış siyaseti doğrudan doğruya bu savaşın gelişmesine bağlıdır. Cumhuriyet hükümetleri savaş dışında kalabilmek için bütün çabalarını harcamışlardır. 1945 yılında savaş sona erince, dış siyasetimiz, savaşın getirdiği bunalımlar üzerine eklenen yeni dış zorluklarla uğraşmak yolunda gelişmiştir.

İkinci Dünya Savaşı

Bu ünitede ilgili bahsi okuyup, Birinci Dünya Savaşından sonra dünyanın genel durumunu bir kez daha anımsayınız.

Savaşın Çıkışı ve Gelişmesi

Almanya ile İtalya'nın saldırgan siyasetleri giderek artmış ve 1938 yılına gelinmiştir. O yıl Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Çekoslovakya'nın büyük bir bölümüne sahip çıkmış, bu ülkeyi işgal ederek istediği yerleri ülkesine katmış, geriye kalan bölgede de kendine bağlı bir yönetim kurmuştur. Kurdukları Çekoslovakya'nın böylece yok oluşuna İngiltere ve Fransa 29 Ekim 1938'de Münih'te toplanan bir konferans sonucunda barışı sürdürmek için razı olmuşlardı. 1939'a varıldığında, İtalya da fırsattan yararlanarak çoktan beri göz koyduğu Arnavutluk'a saldırmış ve orayı işgale başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Almanya ve İtalya'ya artık daha ileri gitmemeleri ihtarına Hitler olumsuz cevap vermiştir. Şimdi hedef Polonya idi.

Hitler, Almanya'nın doğusunda kurulan Polonya'nın Alman topraklarının bir bölümünü kapsadığını ileri sürüyordu. Polonya'nın doğusunda gözü olan Sovyetler Birliği de bunu destekliyordu. Sonunda faşist diktatör Hitler ile komünist diktatör Stalin, Polonya'yı ve Baltık yöresini imzaladıkları bir antlaşma ile paylaştılar (23 Ağustos 1939). Bunun

üzerine Alman Birlikleri 1 Eylül 1939'da Polonya'nın batısını, Sovyetler ise doğusunu işgale başladılar. Polonya'ya güvence vermiş olan İngiltere ile Fransa, Hitler'in bu son hareketi karşısında artık suskunluktan çıktılar. Her iki devlet 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece birincisinden çok daha kanlı ve acılı İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu.

Burada, Polonya'ya Almanya ile birlikte saldıran Sovyetlere karşı da İngiltere ile Fransa'nın neden savaş açmadığı sorusu akla gelebilir.

Bu iki devlet, Almanya ile Sovyetler arasındaki yakınlaşmayı büyük bir kuşku ile karşılamıştı. Eğer Polonya olayı dolayısıyla Sovyetler'e de savaş açılırsa, bu devlet iyice Almanya'ya yaklaşacak, tehlike büyüyecekti. Bunun için, savaşın sadece Almanya'ya ilanı ile yetinilmişti.

Hitler, Polonya'yı ve Baltık Bölgesini Stalin ile paylaştı. Hitler, Stalin'in Finlandiya üzerindeki isteklerini de onaylamıştı. Bunun üzerine Ruslar Finlandiya'ya yüklendiler. Destanlara geçecek bir savunmadan sonra Finliler güneydeki topraklarını Sovyetlere bırakmak zorunda kaldılar (Moskova Barışı 12 Mart 1940). Bu savaşta Almanlar el altından Finlileri desteklemişlerdir. Bu Alman Sovyet anlaşmazlığının ilk tohumu oldu. Ama bu olay henüz gerçekleşmeden Hitler, Norveç ile Danimarka'yı işgal etmiş (1940 yılı Nisan ayı), sonra Belçika'yı, Hollanda'yı ve Lüksemburg'u da alarak Fransa üzerine yüklenmiştir. Yıldırım hızıyla Fransa'yı çökerten Hitler'e bu devlet teslim oldu (22 Haziran 1940). Almanlar sonra da İngiltere ile savaşa tutuştular. Kuzey Afrika'da da İtalyanlarla birlikte savaşan Almanlar, başarılar kazanıp Mısır'a kadar ilerlediler (1940-1942).

Arnavutluk'u işgal eden İtalyanlar, Yunanistan'a da yüklendiler. Ancak başarılı olamadılar. Bunun üzerine bağlaşığına yardım etmek isteyen Hitler, Yugoslavya'yı işgal ederek, Yunanistan'a saldırdı ve bu ülkeyi de egemenliği altına aldı (1941 yılı Nisan ayı).

Hitler, Stalin ile anlaştığı zaman, Polonya'nın işgaline karşı İngiltere ile Fransa'da uyanacak tepkinin bir bölümünü Rusların üzerine çekmeyi düşünmüştü. Ama onun ırkçı siyasetinin içine Sovyetler Birliği'nin de elde edilmesi giriyordu. Polonya ve Baltık işi amacına uygun biçimde çözülünce, Hitler "dostu" olan Sovyetlere saldırmakta duraklamadı (1941 yılı Haziran ayı). Böylece, Alman - Sovyet savaşı da başlamıştı. Almanlar kısa bir süre içinde Avrupa Rusya'sının büyük bir bölümünü ele geçirdiler.

Daha 1940 yılı sonlarında Alman-İtalyan bağlaşmasına Japonlar da katılmıştı (27 Eylül 1940). Bundan aşağı yukarı bir yıl sonra (7 Aralık 1941) Japonlar Uzak Doğu'daki çıkarlarının gelişmesine engel saydıkları Amerika Birleşik Devletleri'nin donanmasına baskın yaptılar. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve onlarla yakınlaşan İngiltere, Japonya'ya savaş ilan ettiler. Japonlarla birlik olan Almanlar ve İtalyanlar da Amerika Birleşik Devletlerine savaş açınca, dünya felaketinin boyutları akıl almaz dereceye çıktı.

Almanların Sovyetler Birliği'ne savaş açması, bu devleti İngiliz-Amerikan ortaklığına itti. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın tarafları iyice belli oldu. Amerikalılarla İngilizler, doğuda Sovyetlerle savaşan Almanların işlerini zorlaştırmak için, bir yandan, Kuzey Afrika'dan İngilizlerce kovulan İtalyanların da üzerine yürüdü. Diğer yandan Batı Avrupa'da ikinci bir cephe açıldı (Normandiya Çıkartması, 1944 yılı Haziran ayı başı). Almanlar'la İtalyanlar artık savaşın sonuna gelmişlerdi. Almanya, işgal ettiği yerlerden çıkarılmıştı; artık kendi ülkesi üzerinde savaşılıyor ve Sovyetler doğudan, İngilizler, Amerikalılar ve artık kurtulmuş olan Fransızlar batıdan Almanya içlerine ilerliyorlardı. İtalya savaş dışı olmuş, kaçmaya çalışan Mussolini ulusunca linç edilmişti (1945 yılı Nisan ayı). Başlangıçta Uzak Doğu'da Japonlar karşısında gerileyen Amerikalılar da büyük başarılar kazanmaya başlamışlardı.

Savaş Sırasında Türkiye'nin Siyaseti

Atatürk, Avrupa'da Birinci Dünya Savaşından sonra kendini gösteren huzursuzluğu büyük bir dikkatle değerlendirmişti. Gelişmeye başlayan İtalyan ve Alman devletlerinin ileride Dünya'nın başına getireceği tehlikeleri sezmişti. Özelikle, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki akıl almaz istekleri, bu arada Türkiye üzerindeki iddiaları, Türk hükümetlerinin soğukkanlı bir biçimde durumu irdelemelerini gerektirmişti. İtalya'nın karşısında olan İngiliz ve Fransız siyasetine yaklaşmaktan daha doğal bir tutum olamazdı.

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra, Avrupa'daki huzursuzluk ve dengesizlik iyice arttı. İtalya'nın Balkanlara göz dikmesi ve bu konuda Almanya'nın da desteğini alması Türk hükümetlerini çok kuşkulandırdı. İngiltere Doğu Akdeniz'de ve Balkanlarda güçlü bir Türkiye'nin yanında idi. Bunun içindir ki, bildiğiniz gibi, Hatay sorununun çözümünde Fransa üzerinde lehimize bir etkide bulunmuştu. Bu sorun ortadan kalkınca, her iki devlet bir ön hazırlık yaparak Balkanlarla Akdeniz'deki tehlikeler karşısında işbirliğine hazır olduklarını belirttiler. Bu konuda hazırlanan demeç üzerinde ilk önce Türkiye ile İngiltere uyuştular (12 -Nisan 1939), Fransa 23 Haziran 1939'da demece katıldı.

Kısa bir süre sonra, 3 Eylül'de, İngiltere ile Fransa, Polonya olayı üzerine, Almanya'ya savaş açtılar. Şimdi onların doğudaki dostlarına daha da inandırıcı bir güvence vermeleri gerekiyordu. Türkiye'nin de buna ihtiyacı vardı. Böylece, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939'da "Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşmaya göre Akdeniz'de ve Balkanlarda taraflardan biri savaşa girerse, diğerleri ona yardım edeceklerdi. Ancak, Türkiye ile Sovyetler Birliği 1925 yılında saldırmazlık paktı imzalamışlar ve bunu 1929'da yenilemişlerdi. Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması yapıldığı sırada, Almanya ile Sovyetler arasında bir yakınlaşma başlamıştı. Türkiye, İngiltere ile Fransa'nın Sovyetlerle savaşması olasılığına karşı, 1925 saldırmazlık paktının geçerliğini ileri sürmüş ve iki devletle yaptığı 1939 Antlaşmasına "karşılıklı yardımın" Türkiye'yi Sovyetlerle bir savaşa sürükleyemeyeceğini öngören bir hüküm ekleterek kendini o bakımdan güvenceye almıştı.

Bu durumda, İngiltere ve Fransa eğer Almanya veya İtalya ile Akdeniz'de ya da Balkanlarda, savaşa tutuşursa, Türkiye'nin de buna katılması gerekebilirdi. Büyük savaşlardan, felaketlerden yeni kurtulmuş, henüz rahat soluk

almaya başlayan Türkiye, tekrar korkunç bir tehlike içine atılamazdı. Türk hükûmetleri var güçleri ile savaş dışında kalmaya çalışacaklardır.

1941 yılı içinde Almanlar Balkanlara girip bu yarımadayı baştan başa ele geçirmişlerdi. Arnavutluk'u İtalyanlar işgal etmişlerdi. Bulgaristan ile Romanya Almanlarla bağlaşmıştı. Yugoslavya ile Yunanistan ise Almanlarca kısa bir sürede işgal edildi. Bu olaylar 1941 yılının ilkbaharında olup bitti. Trakya sınırımız Almanlarla komşu olmuştu. Hitler'in Türkiye'ye saldırıp saldırmayacağı tartışılıyordu.

Almanlarla Sovyetler arasındaki geçici yakınlaşma, Rusların Türkiye üzerindeki eski, tarihsel isteklerini bir ölçüde tekrar gün ışığına çıkarmıştı: Montrö Sözleşmesinin kendi yararlarına değiştirilmesini istemeye başlamaları gibi. Ama, Hitler'in Balkanlarda ilerlemesi Sovyetleri kuşkulandırmıştı. Hitler'in gözü artık Rusya'da idi. Böylece, Sovyetler, Türkiye'ye1925 tarihli saldırmazlık paktının yürürlükte olduğuna dair güvence verdiler.

Rusya, üzerine saldıracağı sırada Türkiye'den bir tehlike gelmemesine özen gösteren Hitler de 18 Haziran 1941'de bizimle bir saldırmazlık paktı imzalayarak, Balkanlardaki konumunu güvence altına almıştır.

1941 yılının Haziran ayı sonlarında Hitler Avrupa'daki Sovyet ülkesine saldırarak Alman-Sovyet dostluğuna son verdi. Artık Sovyetler için, İngilizlerin ve onlarla birleşmek üzere olan Amerika Birleşik Devletleri'nin yanına katılmaktan başka çare yoktu. Böylece, savaştaki gruplarda önemli bir değişiklik oldu.

Avrupa Rusya'sında ilerleyen Almanların hızını kesmek ve muhtaç olduğu malzemeleri kısa yoldan elde etmek için Sovyetler şimdi, Türk-İngiliz-(Fransız) Antlaşmasına dayanarak, Türkiye'nin savaşa girmesini istemeye başladılar. Türkiye tekrar zor günlere geldi. İsmet İnönü, bir yandan Türk-Alman saldırmazlık paktını ileri sürerek, öte yandan da ordusunun modern savaş araç ve gereçlerinden yoksun bulunduğunu söyleyerek, ülkeyi savaş felaketinin dışında tutmayı başarmıştır. Her iki tarafı böylesine üstün bir biçimde ikna edebilmek çok büyük bir siyasal başarıdır.

Savaşın Bitişi ve Türkiye Açısından Doğan Sorunlar

1942 yılının sonlarına doğru savaş talihi Almanya ve bağlaşıklarının yüzüne gülmez oldu. Başlangıçta büyük başarılar elde eden Japonlar Pasifik'te işgal ettikleri yerleri bırakarak, Amerikan hava ve deniz güçleri karşısında çekilmeye başladılar. Amerika Birleşik Devletleri İngiltere'nin de yanında Avrupa ve Kuzey Afrika cephelerinde savaşa girme hazırlığında idi.

Bu bakımdan Amerikalılar Sovyetlerin de bağlaşığı durumuna geliyorlardı. Rusya'ya akan Amerikan yardımı ile Sovyet ordusu, çok ilerleyen Almanları önce durdurdu, sonra da yavaş yavaş geri sürmeye başladı. İngilizler, Kuzey Afrika'daki Alman-İtalyan varlığını da sona erdirdiler ve 1943 yılı ortalarında Amerikalılarla birlikte Sicilya üzerinden İtalya'ya ilerlemeye başladılar. İtalya teslim oldu ve diktatör Mussolini daha da önce belirtildiği gibi halkı tarafından öldürüldü. Öte yandan, Almanya'yı iyice sıkıştırmak için 1944 yılı ortalarında Avrupa'nın batısından İngilizlerle Amerikalıların yeni bir cephe açtıklarını biliyorsunuz. Almanya tam anlamıyla kıskaca alınmıştı. Fransa kısa bir süre içinde kurtarıldı ve Fransız yurtseverlerinden oluşan birlikler de Amerikan ve İngiliz ordularıyla Almanya'nın batısına akmaya başladılar. Savaşın sonucu belli oluyordu. 1942 yılı içinde, bağlaşma antlaşması gereği Türkiye'yi savaşa sokmak için, özellikle İngilizler, Rusların isteği üzerine hükümetimizi zorlamaya başladılar. Türkiye savaşa girerse, Almanya önünde yeni bir cephe açılır ve ayrıca, Rusya'ya çok muhtaç olduğu malzeme yardımı çabuk gönderilirdi. Türkiye'yi 1939 Antlaşmasından doğan yükümlülüklerine zorlamak için, İngiliz Başkanı Churchill (Çörçil), İnönü ile 1943 yılı Ocak ayı sonunda Adana'da görüştü. İnönü, ordunun eksiklikleri tamamlanırsa, savaşa gireceğine söz verdi. Ancak, gereken yardım yapılamadığı için, İnönü'nün sözü yerine getirilemedi. Sovyetlerin sıkıştırması üzerine, İnönü 4-6 Aralık 1944'de Kahire'de Churchill ve Amerikan Başkanı Roosevelt tarafından yine savaşa girmeye zorlandı. Bunun üzerine Türkiye, daha çok savaş sonu dünyasındaki yerini alabilmek için, 1945 Şubat'ında (23 Şubat) Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek, bağlaşıklarının isteğini yerine getirmiş oldu. Ama, aynı yılın Mayıs ayı başında Almanya kayıtsız-şartsız teslim belgesini imzaladı (9 Mayıs). Türkiye'nin artık eylemli bir savaş durumu içine girmesi gereksizdi. Japonya'ya açılan savaş ise çok daha sembolikti. Japonlar da 2 Ağustos'ta teslim oldular. Böylece, tarihin en büyük felaketini Türkiye çok büyük bir ustalıkla geçiştirdi. Türkiye eğer Almanya'ya karşı savaşa girse idi, yıpranarak, büyük bir ihtimalle savaş sonu bölüştürülmelerine konu olabilecekti. İsmet İnönü, Atatürk'ün kurduğu devleti böyle bir acı sondan kurtarmış sayılabilir.

Türkiye'nin savaşa girmemesi, Sovyetler Birliği'nin işini zorlaştırmıştı. Türkiye büyük bir ustalıkla savaşa girme isteklerini savuşturmuştu. Sovyetler şimdi bunun hıncını almak, ileride tekrar bu duruma düşmemek yolunu benimsediler. Bunun için de, ilk önce 1925 yılından beri yürürlükte olan Saldırmazlık Antlaşmasını tek yanlı olarak ortadan kaldırdılar (Mart 1945). Bir süre sonra da Sovyetler Birliği, Boğazlar rejiminin değiştirilmesini, buraların Türkiye ve kendisi tarafından ortaklaşa savunulmasını öneren ve Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Artvin'i de isteyen bir notayı Türk hükûmetine gönderdi (7 Ağustos 1946).

Sovyetler, bu isteklerini öne sürerken, Doğu Avrupa ülkelerini birer-ikişer kendine alıyor, savaş yorgunu olan İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri de buna kayıtsız kalıyordu. Stalin kendisini, bizden olan istekleri için, zamanlamayı iyi yapmış sayıyordu. Bu durumda güvenilecek tek şey, kendi gücümüzdü. Sovyetlere gereken cevap verildi. Stalin isteklerini 24 Eylül 1946 tarihinde tekrarladı ise de olumlu cevap alamadı. Bu bekleyiş sonunda Türkiye'nin kararlılığını gören Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere, Sovyet iddialarının karşısına dikildiler. 1947'de Amerikan yardımı Türkiye'ye de yöneldi. Böylece, Türkiye bu son bunalımı da başarı ile atlattı. Artık, tarafsızlık siyaseti de sona ermiş, yeni kurulan dünyada yeni yerimiz belirmeye başlamıştı.

1950-1995 ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ

1945 ve 1946 yıllarındaki haksız Sovyet isteklerini ve bunların doğurduğu ağır bunalımı unutmayan Türk Hükûmetleri, o yıllardan sonra giderek artan ölçüde, güvenliğimizi Batılı devletlerle işbirliği yapmakta aramışlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Doğu Avrupa'yı adeta istila eden ve genişleme eğilimi gösteren Sovyetler Birliği'ne karşı, Batılı devletler bir savunma birliği kurmuşlardı (4 Nisan 1949). "Kuzey Atlantik Savunma Antlaşması" adı verilen ve kısaca (İngilizce yazılışındaki baş harfleri ile) NATO olarak adlandırılan bu birlik, kararlı ve enerjik tutumu ile Sovyet genişlemesinin durmasını sağladı. 1950'den sonraki Demokrat Parti İktidarı, bu Antlaşmaya Yunanistan ile birlikte girmeyi başararak (10 Şubat 1952), güvenlik konusunda önemli bir adım attı.

NATO, Sovyet istilacığını durduran önemli bir etkendi. NATO kurulurken, Sovyet tehdidi altında bulunan Batı Avrupa ülkeleri, kendi aralarında ayrı bir işbirliği yapma düşüncesini de geliştirmeye başlamışlardı. Amaç**, Avrupa'yı demokratik değerlerin işlediği bir ülkeler topluluğu haline getirmek, insan haklarını, özgürlüklerini el birliği ile korumaktı. Bu amaçla, daha önce yapılan hazırlıklar sonunda "Avrupa Konseyi**" kuruldu (5 Mayıs 1949). Türkiye bu önemli kuruluşa 17 Aralık 1949 tarihinde girdi. Avrupa Konseyi'ni oluşturan devletler özelikle insan hakları ihlallerine karşıdırlar. Bu konudaki çekişmeleri çözecek özel mahkemeler kurulmuştur. Türkiye de bu mahkemelerin yetkilerini 1987 tarihinden itibaren tanımıştır.

Avrupa Konseyi'nin kurucu devletleri aralarındaki işbirliğini genişleterek ilk önce ekonomik alanda bu ülküyü gerçekleştirmişler ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmuşlardır (25 Mart 1957). Bu topluluk, pek çok alt kuruluş ile birlikte "Avrupa Topluluğu" üst kavramına erişti (AT). AT, üye ülkelerin ileride siyasal birleşmesini de hedeflemektedir. Bu amaç gerçekleşirse, dünya ekonomisinde ve siyasetinde dev bir varlık ortaya çıkacaktır. Avrupa Konseyi üyesi olan Türkiye, AT'ye tam üye olabilmek için çalışmaktadır.

XX. yüzyıl sona ererken, XX. yüzyıl başında kurulan Sovyetler Birliği, onun dayanağı olan komünist rejim ve bu rejime bağlı diğer ülkelerde inanılmaz değişiklikler oldu. Komünizm ekonomik ve siyasal bir sistem olarak çöktü. Sovyetler Birliği dağıldı. Bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde olumlu değişiklikler yapmalıdır. Yeni kurulan düzende Türkiye, her şeyden önce, bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini çözülmeyecek derecede sıkılaştırmalı, ayrıca hem Orta Doğu, hem Balkanlar, hem de Karadeniz Bölgesinde itici bir güç olmalıdır. Bu konuda, XX. yüzyıl biterken, Türk siyasetçilerine büyük görevler düşüyor. Bir yandan NATO ve Avrupa Konseyi ile Batıyla, öte yandan Orta Asya Türk Devletleriyle olan ilişkiler, Türkiye'nin önemini arttırıyor. Şurasını da belirtmeli ki yeni dünya koşulları, NATO Antlaşmasının yapısını büyük ölçüde etkilememiştir. Türkiye, bir güvenlik aracı olan NATO'da yükümlülüklerini Atatürk'ün "Yurtta Barış, Cihanda Barış" ilkesi doğrultusunda yerine getirmektedir. Bu arada, Türkiye'nin Kıbrıs gibi en önemli sorununun bile bugüne değin barış yoluyla çözülmeye çalışıldığını, NATO'da ortağımız olan Yunanistan'ı akılcı bir tutuma götürmek için çok iyi niyetli çabalar harcandığını bilmek gerekir.

Denilebilir ki, Türk hükümetleri 1950 yılından sonra da Atatürkçü dış siyaset ilkelerinden ayrılmamaya çalışmışlardır.

İNKILÂPLARIN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE TÜRK İNKILÂBI -16

KÜLTÜR KAVRAMI

Kültür'ün Çeşitli Tanımları

Kültür, bir insan topluluğunun belli bir zaman içinde her alanda ürettiği maddi-manevi bütün değerlerin toplamıdır. Örneğin "kültürlü bir kişi" denilince, belli bir konuyu veya pek çok konuyu iyi bilen bir kimse anlaşılır. Devletimizde bir "Kültür Bakanlığı" var. Bu Bakanlık daha çok sanat ve bilim etkinliklerini eşgüdüm altına sokmaya çalışan bir amaca yönelmiştir. Bazı **"kültür"** etkinliklerinin bir bölümü doğrudan doğruya bu Bakanlıkça düzenlenir. Günümüzde **"kültür"** daha çok **toplumun sanat ve bilim etkinliklerini** kapsayan bir kavramdır.

Batı dillerinde de **"kültür"** sözcüğünün ilk anlamı "toprağı işleme, topraktan ürün alabilmeyi sağlama" şeklinde. Kültürde bir **"ürün"** söz konusudur. Bu nedenle **"tarım"** sözcüğünden türetilmiştir. Ama bu **"ürün"** sadece tarımsal nitelikte değildir kuşkusuz; ancak tarımsal değerler de kültür kavramı içinde görülmelidir.

Kültür Tanımında Öğeler

Kültür içine giren bütün bu etkinlikleri başlıca dört öge içinde toplamak mümkündür: Ekonomi; devlet ve hukuk; manevi öge; bilim ve sanat ögesi.

Hiçbir insan etkinliği bu dört öge dışında bulunamaz. İnsanın yeme, içme, barınma, örtünme, yaşamını en iyi biçimde sürdürme etkinlikleriyle ilgili her türlü eylem, tutum ve davranış **"ekonomi"** ögesi içindedir. İnsanların üretilen değerleri koruyup geliştirebilmeleri, kendi aralarındaki her çeşit ilişkinin düzenlenmesi ise devlet ve hukuk ögesini oluşturur. İnsanları doğru ve dürüst davranmaya iten kurallar ahlakın içinden çıkar. Yine insanların pek çok davranış ve inancını düzenleyen ilkeler, binlerce yıl, dinden de çıkmıştır. Ahlak ve din ise, hiç kuşkusuz manevi bir öge oluştururlar. İnsanların gerçeği arama, çevresini keşfetme, sağlık sorunlarını çözme, yaşamın iyileştirilmesi gibi gereksinmeleri de bilimsel etkinliklerle sağlanır, öğrenilenler eğitim yoluyla başkalarına aktarılır; teknik de bu etkinliklerin bir sonucudur. Yine, insanın gerek kendi içinden gelen gerek çevresinin sorunlarından doğan çeşitli duyguları edebiyat, müzik, heykel, resim, tiyatro gibi türlü sanat dalları içinde ifade edilir... Gördüğünüz gibi dört kültür ögesi, yaşamın bütün içeriğini taşır. Zaman zaman bu ögelerin içiçe geçtiği veya bir toplumda birinin diğerlerine ağır bastığı görülmüştür ve görülmektedir. Ama bu durum ne ögelerin sayısını artırır ne de her ögenin kendine özgü işlevini değiştirir. Özellikle yerleşik bir yaşam düzenine geçen toplumlarda bu dört ögenin işlemesinden doğan ürünler daha kalıcı ve gelişmeye daha elverişli olurlar. Ama, en basit, ilkel kavimlerin bile bu dört ögeye dayanan kültürleri vardır. Fakat bunların hepsi çok düşük düzeydedir. Hele devlet düzeni kurulamamışsa, kültürün gelişip serpilmesinden söz edilemez.

Kültür ve Uygarlık

Kültür değerlerinin gelişmeye açık olabilmesi, bir toplumun yerleşik düzene geçmesi ile mümkündür. Bundan dolayı gelişmiş kültürler **"kentlerden"** doğmuşlardır. Arapçada **"Medeniyet"**, Batı dillerinde **"Civilization"**, Türkçede ise **"Uygarlık"** denilmektedir. Medeniyet sözcüğü de "kentte doğan kültür" anlamına gelir. Dil devriminden sonra Türkçeye yerleşen **"uygarlık"** ise büyük bir olasılıkla **"Uygurlardan"** gelmektedir. Bilindiği gibi tarihteki sayısız Türk kavimleri arasında ilk kez Uygurlar M.S 8 -13. yüzyıllar arasında yerleşik büyük bir kültür kurmuşlardı. Bu nedenle

"Uygarlık" sözcüğü de diğer ikisi gibi aynı kavramı çiziyor. Öyle ise, bir kültür yerleşik bir düzende doğmuşsa, yahut ilkönce göçebelik ortamında belirip sonradan yerleşik bir toplumda gelişmişse, **"uygarlık"** karşısındayız demektir. Uygarlık ile kültür arasında bir önemli biçimsel fark daha vardır. Her yerleşik toplumda üstün nitelikli bir kültür doğacağı anlamına gelmez. Kültür sosyologları ve tarihçileri, yerleşik kültürlerin tam bir uygarlık doğurmasının bazı koşulları bulunduğunu saptamışlardır: Yaşanılan yerin kültür yaratmaya elverişli doğal veya coğrafi özelliklerinin bulunması gibi... Birbirine benzer kültürler oldukça yüksek bir düzeyde iseler, bu takdirde hepsinin birlikte değerlendirilmesi de uygun olur. Böylece yüksek kültürlerin doğurdukları uygarlıklar birarada daha üst bir uygarlık oluştururlar: Batı uygarlığı, İslam uygarlığı gibi. Ama bazı uygarlıklar doğrudan doğruya bir kültürün gelişmesinden oluşmuştur: Çin uygarlığı, Hint uygarlığı gibi. Birden fazla yüksek kültürün ortak özelliklerle bir uygarlık oluşturması durumunda, alttaki kültür gruplarına Yine **"uygarlık"** adını veremeyiz. Örneğin, Batı uygarlığı içinde ayrı birer İngiliz, Fransız, Alman uygarlıkları yoktur; İngiliz, Fransız, Alman kültürleri vardır. Yine İslam uygarlığı içinde ayrı birer Arap, Türk, İran uygarlıkları yoktur. Arap, Türk, İran kültürleri vardır. Kültürlerin yüksek bir düzeye erişip birbirine benzerleriyle bir çeşit sistem oluşturması ise "uygarlıktır.

Kültür Ögeleri

Ekonomik Öge

Kültürün oluşabilmesi için her şeyden önce insanların kendi fiziksel varlıklarını koruyup geliştirecek bir ortam içinde bulunmaları gereklidir. Bu ortam yaşam için üretilecek belli maddeleri içermelidir. Üretilemeyen ihtiyaç (gereksinim) maddeleri ise başka toplumlardan değiş-tokuş edilir veya satın alınır. Herhangi bir ihtiyacı gideren madde, ekonomik değer taşır; başka bir deyişle ekonominin bir ürünüdür. Değer taşıyan ihtiyaç giderici ürünlerin mutlaka maddesel bir yapıda olması da gerekmez; örneğin bir yazarın romanı veya bir bestecinin şarkısı da toplumun ihtiyacını giderdiği için ekonomik bir değerdir; alınıp satılabilir. Özetlemek gerekirse, ekonomik etkinlikler insanın yaşamı ve o yaşamı daha ileri götürmesi için gerekli şeyleri üretmesi için yapılır.

Devlet ve Hukuk Ögesi

İnsan topluluklarını oluşturan bireyler arasındaki düzeni kuran güç **"devlet"**ten doğar. Devlet gücünün niteliği üzerinde pek çok düşünce, kuram ortaya atılmıştır. Ama bunların hiçbiri bu olguyu tam olarak açıklayamamıştır. Fakat bilinen bir önemli husus vardır. O da devletin, toplumlaşma evresinin en önemli aşamasını oluşturduğudur. Ancak devlet gücü sayesinde insanlar birarada yaşayıp barış ortamına kavuşabilirler. Zaten ekonomik ögenin işleyebilmesi, o iş için üretilen değerlerin güvence altına alınmasıyla sağlanabilir. Bunu da devletten başka bir toplum gücünün yerine getirmesi mümkün değildir. Devletsiz toplumlarda kültürün doğması için gerekli ortam son derece sakat temeller üzerindedir. Bu nedenle o toplumlarda kültür değerleri yetersizdir. Devlet, insanlar arasında bu düzeni koyduğu kurallar ile sağlar. Bu kural arın toplamına **"hukuk"** denilir. Hukuk kurallarına uymayanlar, **"yaptırım"** denilen bazı zorlamalara katlanmak durumundadır. Yaptırım, başta ceza olmak üzere, hukuk kuralını bozan veya ona uymayan kimselere mutlaka devlet tarafından uygulanır. Öyle ise **"devlet"**in belki en açık seçik ölçütü **"hukuk"** kurallarını koyması ve onlara uyulmasını sağlamasıdır.

Ahlak ve Din Ögesi [Manevi Öge]

İnsanın toplum içinde diğer bireylerle olan ilişkilerinde hukuk kurallarına başvurmadan uyduğu bazı başka değerler de vardır. Bu değerler insanların iç dünyasında, toplumun koyduğu ölçülere göre biçimlenir. Bu biçimlenen değerler birer **"davranış"** modeli oluştururlar. Yalan söylememek, büyüklere saygı göstermek, dürüst olmak gibi. Bu davranış kalıplarının toplamı **"ahlak"** denilen çok önemli bir olguyu ortaya çıkarmıştır. Ahlak duygusu yalnız insanlara özgüdür. Büyük bilim adamı Darwin'e (1845-1912) göre insanı diğer canlılardan ayıran en önemli fark ahlak duygusuna sahip olmaktır. Gerçekten bu duygu insanı insan yapan belli başlı ögelerden biridir.

Bazen ahlak kuralları hukuk tarafından da benimsenir. Başka bir deyişle kimi ahlak kuralları aynı zamanda hukuk kuralı durumuna gelir. Ahlak kural arına uymamanın yaptırımı sadece bir dışlanmadır. Ama bu kural ara uymayarak başkalarına zarar verilirse o zaman hukuk işe karışır. Örneğin yalan söylemek ahlaka aykırı bir davranıştır. Yalancıları toplum dışlar. Ama yalan yoluyla bir başkasına zarar verilmiş ise o zaman devletin yaptırım gücünün işe karışması gereklidir. Bunun için de o ahlak kuralı , çiğnendiği zaman başkalarına zarar verirse o açıdan hukuk kuralı haline de gelebilir. Bunu elbette devlet takdir eder. Din de insanların manevi bir ihtiyacını gidermek için belirmiştir. Doğum, ölüm, yaşam, kişinin türlü sıkıntıları, varoluşu açıklama gibi etkenler insanları ilkönce somut, daha sonra da soyut Tanrı düşüncesine getirmiştir. Sonunda tek Tanrılı dinler çıkmış ve mutlak gerçeğin ancak Tanrı'nın takdirine göre belireceği anlaşılmış sayılmıştır. Dinler ilkönce vicdanlara seslendikleri için büyük ölçüde ahlak kurallarını da içerirler. Diğer yandan devlet gücünün meşruluğuna insanları inandırmak için dinin varlığı da uzun bir süre zorunlu görülmüş, böylece siyasal nitelikte bir güç olan devlet ile manevi bir etkisi olan din binlerce yıl, çeşitli belirme (tezahür) çeşitlerine rağmen özde bir sayılmıştır. 19. yüzyılda bazı devletler giderek laikleşme süreci içine girmişlerse de din vicdanlara seslenme yönünden büyük bir güç yitiğine uğramadı. Bu bakımdan din, kültürün her zaman en önemli ögelerinden biri olma özel iğini sürdürmüştür.

Bilim ve Sanat Ögesi

İnsanoğlu, bütün yaratıcı etkinliklerini farkında olsa da olmasa da aklını kullanarak yapar. Akıl, pek çok bilinmeyeni ortaya çıkarmak, hele ekonomi ögesini güçlendirmek bakımından vazgeçilmez bir varlıktır. Akıl yoluyla çevresini, karşılaştığı zorlukları aşmaya çalışan, gerçekleri bulmaya uğraşan insan bu etkinliği ile bilime erişti. Uzun süre bilim dinsel bazı ilkelerle bağdaşamadı ise de giderek her iki öge arasında belli ve açık bir sınır belirdi. İnsanın aklını kullanarak bilimi kurması, deney yoluyla gerçekleri kesinleştirmesi teknik denilen "bilim uygulamasını" da doğurdu. Bilinenlerin gelecek uşaklara aktarılması da eğitim etkinliğinin belirmesine yol açtı. Bugün **"kültür"** büyük ölçüde bilimin verilerine göre üretiliyor. Sanat da tıpkı ahlak gibi insanın doğasında bulunan bir duygunun açığa vurulmasıdır. Bu duygu, güzeli, iyiyi bulma, onları yüceltme, toplumun bazı sorunlarını bu yolla dile getirme güdüsüdür. Bu güdü daha mağara çağı insanlarında bile vardı. İnsan henüz tam anlamıyla ahlak duygusuna kavuşmadan, devlet düzenine geçmeden önce sanatsal etkinliklere başlamıştı. Bu nedenledir ki bugün **"kültür"** denilince ilk akla gelen, sanat etkinlikleri oluyor. Gördüğünüz gibi, kültür gerçekten son derece önemli ve insanın doğrudan doğruya varoluşu için gerekli etkinlikler sonucunda üretilen bütün değerlerdir. Kültürsüz insan olmaz. Ama kültürün düzeyi önemlidir. Dört öge de yüksek değerler üzerine yerleşmiş ve özellikle bilim ve ahlak ögeleri gelişmiş

ise bir toplum üstün bir düzeydedir. Ama unutulmamalıdır ki kültür değerleri her dört ögenin birlikte işlev içinde bulunması sayesinde gelişebilir.

KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ

Kültür Çevresi ve İçine Kapanık Kültürler

Kültür çevresi içinde bulunan insanlar belli kültür değerlerini üretirler ve özellikle dördüncü ögede hiçbir gelişme olmazsa ve kendi içlerine kapanıp yaşarlarsa yüzlerce yıl aynı değerleri saklarlar; kültür değerleri, başka bir deyişle, üretilen değerler, özlerinde ve niteliklerinde hiçbir önemli değişme olmadan kuşaklar boyu sürer gider.

Kültür çevreleri hemen her zaman başka kültür çevreleriyle iletişim içindedirler. Bir kültür çevresi ulaşım olanaksızlıkları nedeniyle, kendi içindeki insanların başka çevrelerden gelenlerle temas etmesine izin vermeyecek durumda bulunabilir.

Sayıları günden güne azalmasına rağmen, günümüzde bile, örneğin Amazon ormanlarında veya Sibirya'nın erişilmez bölgelerinde daha hala içine kapalı kültür çevreleri görülmektedir. Böyle doğal nedenler dışında bir kültür çevresi içinde yaşayan insanlar gelenekleri, görenekleri, yaşam biçimleri ve Yine bir ölçüde uzaklık gibi nedenlerle de içlerine kapalı kalabilirler. Her iki tür "içe kapanıklık" örnekleri günden güne azalmakla birlikte hala göze çarpmaktadır.
İçine kapalı kültürler kendilerini yenileyemezler. Bunun sonucu er geç başka ve ileri kültürlerin etkisi altına girip onların içinde erimeleridir.

Kültürler Arası Etkileşim

Doğal akışı içinde yaşayan çeşitli kültürlerin birbirleriyle etkileşim içinde bulunmalarından kaçınılmaz. Çünkü hiçbir kültür ürettiği değerler açısından tek başına gelişme için yeterli bir düzeyde değildir.

Böyle bir etkileşim için belli bazı ilişki olanakları bulunmalıdır. Bu ilişki sadece iletişim dediğimiz haberleşmeden ibaret değildir. İnsanların herhangi bir vesile ile birbirleri arasında haberleşme dışında da çeşitli ilişkiler kurmaları mümkündür. Bu yol arı iki ana grupta toplayabiliriz.
• İnsanların barış içinde özellikle ekonomik zorunluluklar nedeniyle başka kültürlerden gelenlerle ilişki kurmalarıdır.
• İnsanların savaş, zorunlu göç gibi nedenlerle, birbirleriyle istekleri dışında ilişki içine girmeleridir. Hem tarihte hem de günümüzde her iki tür kültür ilişkisi görünmüş ve görünmektedir.
Çeşitli kültürlere mensup insanların birbirleriyle isteyerek veya istekleri dışında ilişki içine girmeleri aralarında karşılıklı bir etkileşim doğurur. Bu etkileşimi bir kalıp veya örnek içinde anlatmak imkanı yoktur. Kültürler arası etkileşimin belki binlerce çeşidi vardır. Biraz yukarıda anlattığımız kapalı kültür çevreleri dışında, hiçbir kültür diğerlerinden etkilenmeden yaşayamaz, varlığını sürdüremez.

Kültür etkileşimleri, bir çevrede oluşan kültür üzerinde çeşitli dereceler halinde değişiklikler yapabilir. Şöyle düşünelim: Bir kültür çevresinde dört ana öge halinde gelişen değerler o değerleri yaratan insanların birbirleri ile olan iletişimine, insanların oluşturduğu toplumun Genel yapısına, ihtiyaçların türlerine bağlıdır. Bu alt-ögelerin kendiliğinden, örneğin ticaret gibi yollarla, veya bir savaş sonucu elde edilen bölgeye zorla girmesi önemli değildir. Önemli olan bu yeni alt-ögelerin girdiği toplumun kültürü üzerinde ne gibi etkiler yapacağıdır. Bu etkiler o zamana kadar kendi akışı içinde gelişen kültür ögelerinde bazı değişikliklere yol açar. Örneğin bir malın üretiminde o güne değin bilinmeyen bir yöntem ekonominin içine girer ve üretimde diyelim ki hatırı sayılır bir artış olur. Veya, yeni kültür ögeleri arasında **"zararlı"** sayılabilecek bazı alışkanlıklar vardır. Örneğin o güne kadar alkollü içkiyi tanımayan bir topluma, kültür etkileşimi sonucu bu maddeyi kullanma alışkanlığı girmiştir. Öyle ise olumlu sayılamayacak bir kültür etkileşimi ile karşılaşıyoruz. Fakat bu söylediğimiz değerlendirme cümleleri aslında bilimsel sayılmamalı. Çünkü bir kültürün başka bir kültür üzerindeki etkisi, yeni ögeleri alan toplumun **"kabul"** konusundaki iradesine, isteğine bağlıdır. Bu istek veya irade açık-seçik bir biçimde belirmez. Yeni ögeleri kabulde gizli bir uyuşma vardır toplum üyeleri içinde; eski deyimi ile gizli bir **"mutabakat"**. Bu mutabakat olmadığı takdirde, yeni ögeler o kültüre giremez. Öyle ise örneğin biz alkol alışkanlığının zararlı olduğunu şu anda kendi sübjektif ölçümüze göre saptıyoruz; çünkü bilinen, bu maddenin aşırı tüketimi halinde hem bireye hem de topluma zararlı olduğudur. Ancak böyle bir maddeyi kabulde **"mutabık"** olan toplum üyeleri kendi bilinçleri altında alkolün belki bir ölçüde yararlı, hoş bir nesne olduğunu düşünmektedirler. Yahut belki o toplumda kullanılan ve alkolden daha zararlı olan bir maddenin kullanılması, alkolün gelişi ile azalacaktır. Bu örneği çarpıcılığı açısından veriyoruz. Söylemek istediğimiz, kültür etkileşimi sonuçlarının bütün kültür ögeleri üzerinde az veya çok değişiklik yaptığının kesin bir gerçek olduğudur.

Kültür Değişmeleri

Kültürler kendi hallerine bırakılır ve her türlü etkileşime kapalı kalırlarsa bir değişim çok zordur. Olağanüstü bazı olaylar cereyan etmezse kültür çevresi kapalı olan toplumlarda gelişme hissedilmeyecek derecede ağır, hem de çok ağır olur.

Kültür gelişmesinde en önemli etken ise "etkileşim"dir. İnsanlığın ilerlemesi, başka bir deyişle uygarlıkların yüksek düzeylere ulaşması, kültürler arası etkileşimin sonucudur ve bu etkileşim hele günümüzde hızını hiç umulmayan biçimde artırmaktadır. Bugün dünyadaki bilimsel gelişmeler sonucunda erişilen iletişim teknolojisi öyle boyutlara varmıştır ki, bundan çok kısa bir süre önce, dört-beş yıl kadar önce, böyle bir gelişmeye girilebileceği düşünülemezdi. Kitle iletişim teknolojisindeki gelişme ister istemez bütün kültürler üzerinde sonuçları şimdiden kestiremeyecek derecede şiddetli bir değişikliği getirmektedir. Öyle ki, tarihte gördüğümüz büyük kültür etkileşimleri, örneğin Haçlı seferleri yoluyla doğu ve batı uygarlıkları arasındaki karşılıklı etkileşimler, günümüz ölçeklerine göre son derece küçük boyutlarda kalıyor. Çağımız, inanılmaz derecede korkunç boyutları olan dev bir kültür etkileşimi dönemini açıyor.

Kültürler arasında belli farkların bulunduğu kuşkusuzdur. Ama hiçbir kültürü bütünüyle "düşük düzeyli" olarak niteleyemeyiz. Unutulmasın ki kültür en basitinden en karmaşığına kadar yalnız ve sadece **"insan"**ın ürünüdür. İnsan elbette çeşitli kültür çevrelerinde bazı huylar, alışkanlıklar, inançlar, davranış biçimleri edinir ve bunlar diğer kültür çevrelerine göre farklılıklar gösterir. Ama belki ekonomik koşulları elverişsiz, ilkel kalmış bir kabilede insanı öldürmek

yoluyla cezalandırmak (idam) kötü bir eylem olarak görülüyorsa ve kültürün ikinci ve üçüncü ögelerinde böyle bir ilke yerleşmemişse, bütün yaşam geriliğine rağmen bu kabilenin kültürünü örneğin çok yüksek bir düzeyde sayılan Hitler dönemi Almanyasından aşağı mı kabul edeceğiz? Hayır, belki o basit saydığımız insanlarda üçüncü kültür ögesi, örnek verdiğimiz ülkenin Hitler döneminden çok daha yüksek bir düzey gösteriyor. Başka bir deyişle, kültürleri değerlendirirken esas ölçü insana verilen değerin saptanmasıdır. Bu değer ne kadar yüksek ise, yaratılan diğer değerler **"insana"** yaraşır bir niteliktedir.

Ancak dört kültür ögesinden birinci, ikinci ve dördüncülerinde baş döndürücü bir düzeye yükselmiş olan toplumlar, etkileşimde bulundukları ve kendilerinden bu dereceye göre daha **"düşük"** sayılan çevreleri etkilerler. Başka ve daha matematiksel bir ifade ile, üstün kültürün etkisi, ilkel kültürü bir ölçüde kendisine çeker. Ama bu konuda matematiksel ifadeyi daha ileri götürmemek gerektir. Zira üstün bir kültür, kendinden daha düşük olarak derecelendirilen bir kültürden de değerler alabilir ve bu değerler o **"üstün"** sayılan toplumu çok derinden etkileyebilir. Arap Yarımadası'nın son derece ilkel koşulları içinde doğan İslamiyet'in, kısa bir sürede çok üstün sayılan kültür çevrelerine egemen olması söylediklerimize çarpıcı bir örnektir.

Özet olarak şunları belirtelim: Kültürler arasındaki ilişkiler bir etkileşim doğururlar. Bu etkileşim yoluyla kültür ögelerinin gelişmesi ve ilerlemesi mümkün olur. Kültür çevreleri içinde yaşayanların bu etkileşimi **"yok"** saymaları mümkün değildir. Bazı yaşamsal alanlarda üstün sayılan bir kültür, etkisi altına aldığı diğer kültürleri bir ölçüde kendine benzetir. Ama onlardan istenmeyerek de olsa başka alt ögeler alır. Böylece kültürler arasında bir sentez doğar. İnsanlığın bugünkü düzeye erişmesindeki en önemli etken, söylediğimiz kültür etkileşimlerinin durup dinlenmeden sürüp gitmesidir.

Kültür Değişikliği ve Devrim

Devrimlerde bir kültür değişikliği amaçlanır, bunun yolu da devrim yöntemleridir.

Devrim ihtiyacı doğan toplumlarda pek çok ana kurum eskimiş, donmuş, köhnemiş bir duruma düşmüştür. Toplumun düzenleyicisi ve yürütücüsü olan **"devlet"**, yani kültürün ikinci ögesinin içinde yer alan o üstün güç, köhnemiş kurumları yenileyememektedir. Şimdi bu noktada yukarıdan beri söylediklerimiz işinize yarayacaktır: Eskimiş, köhnemiş kurumların hepsi kültür ögeleri içindedir. Bu nedenle **devrim, en yaşamsal kültür ögelerinin hızla değiştirilmesi** demektir. Başka bir deyişle **devrim, bir kültür değişikliğidir**.

Eğer bir kültür çevresi sürekli bir etkileşim altında ise, zaten bütün kurumlar kendiliğinden bir değişme ve gelişme süreci içindedirler.

Evrim, sürekli kültür alış-verişi içinde bulunan toplumlarda, ögelerin kendini yeni ihtiyaçlara uydurmasını sağlayan insan etkinliklerine yol açar. Bu açıdan evrim yavaş, pek farkına varılmayan, ama bir süre sonra kendini topluma kabul ettiren bir gelişmedir. Başka bir deyişle evrim yoluyla gerçekleşen değişikliklerde toplum üyelerinin mutabakatı", yani uyuşmaları yavaş yavaş ve kendiliğinden olur. Buna karşılık devrimlerde hızlılık söz konusudur. Bu yenilenmede etkileşimin gerekli sonuçlarının ağır bir biçimde kendini göstermesi beklenemez. Artık evrimsel gelişme mevcut kültürü diğerlerinin baskısı altından kurtaramaz. Bu nedenle devrimde bir kültür etkileşimi kendini gösteremez.

Devrimlerde Hangi Kültür Ögeleri Değiştirilebilir?

Devrimin toplum kurumlarında köklü ve hızlı bir değişiklik yapılması olduğunu biliyorsunuz. Her toplumsal kurum, belli bir kültür ögesinin içindedir. Bu bakımdan mevcut ögelerin gerekli olanlarını tamamen veya kısmen değiştirmelidir. Fakat burada çok önemli bir noktaya değinmeden geçilmemelidir: Bütün kültür ögelerinin değiştirilmesi ile devrim yapılamaz. Dört kültür ögesini birden değiştirmeye kalkarsanız, toplumun bütün değerlerini ortadan kaldırmış olursunuz; çünkü, o dört ögenin yerine konulacak yenilerini toplumun benimsemesi için gerekli ortamı yok etmiş sayılırsınız. Başka bir deyişle, **toplumda, devriminin gerekli olduğunu anlayacak bir mekanizmayı işleten ögenin değiştirilmesi mümkün değildir.** Aksi takdirde devrim yapılamaz.

Her devriminin bir amacı ve o amacı gerçekleştirmek için dayandığı bir ideolojisi vardır.

İleride ideoloji kavramı üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak duracağız. Şimdilik şu kadarını bilmemiz yeterli: İdeoloji herhangi bir konuda birbiriyle mantıksal ilişkisi bulunan düşüncelerin bulunduğu bir sistemdir. Bir düşünce sistemidir. Bu kavram Genellikle siyasal ve ekonomik konularda ileri sürülen ve belli bir olayı veya bir olaylar grubunu açıklayarak, belirli bir hedefe ulaşmak için neler yapılması gerektiğini öngören düşüncelerin sistemli biçimde işlenmesiyle elde edilen bir çeşit öğretidir; belki birbirine benzer çeşitli öğretilerden oluşmuş bir düşünce demetidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, devrimlerde bir amaç ve bu amacın gerçekleşmesi için dayanılacak bir ideolojiye ihtiyaç vardır. Devrimi yürüten kadro, benimsediği ideolojiyi kendi toplumunun kültür kalıplarına göre yorumlayabilir. Ama sonuçta mutlaka "yozlaşmış, köhnemiş" bazı kültür ögeleri değişecektir. İşte bu noktada çok dikkatli bir yol izlenmelidir. Devrimin özünde az veya çok bir zorlayıcılık vardır. Bu zorlama toplumun bütün kültür ögelerini değiştiremez. Gerçek bir devrimci kadro, değiştirilmesi gereken kültür ögelerini veya o ögelerin içindeki önemli alt ögeleri saptar. Bu saptama yapılırken özellikle üçüncü ögeye hiç dokunmamak gereklidir. Başka bir deyişle, büyük ve ani kültür değişikliği demek olan devrimde toplumun manevi varlığını oluşturan ögeye dokunulamaz. Toplumun ahlak değerleri devrimsel bir atılımla değiştirilemez. Gerçi kültür etkileşimi dolayısı ile elbette bu ögede de zamanla bazı değişiklikler olabilir. Ama bu değişiklik toplumu ahlak açısından sarsmadan, kendiliğinden, uzun bir süre içinde oluşur. Bir toplumda devrim yoluyla ekonomi ögesinin dayandığı esaslar değiştirilebilir. Hele devlet ve hukuk yapısının değiştirilmesi zaten bir zorunluluktur. Çünkü, devlet ve hukuk değişmeden toplumu devrimin ilkelerine göre nasıl yönlendirip kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyeceksiniz? Yine dördüncü öge olan bilim ve sanat ögesinin dayandığı ilkeler de belli bir ölçüde değiştirilebilir. Aslında bu iki kavram birbirinden ayrılmalıdır. Bilim, evrenseldir. Bilimin esasları değişmez. Bir devrimde bilim anlayışının değiştirilmesi demek, gerçek bilime girmek demektir. Bu açıdan bilim ögesinin değiştirilmesi, aslında o güne kadar "bilimsel olmayan" bir tutumun yokedilip, evrensel bilimin

egemen kılınmasıdır. Ayrıca devrimin ideolojik dokusu da bilimsel esaslara dayandığı ölçüde güçlenir. Dördüncü öge içinde bulunan sanat da elbette değiştirilebilir. Ama sanat insanların duygularına seslendiği için bu konuda da dikkatli davranmak, topluma kök salmış sanat anlayışını hızlı biçimde değiştirmemek gerektir. Zira sanat, bir kültürün duygu yönünü yansıtır. Tıpkı ahlak gibi, sanat anlayışında da ani ve köklü değişiklikler yapılamaz. Olsa olsa, yeni sanat türleri o topluma sokulur; zamanın geçmesiyle devrimin getirdiği düşünsel esaslar o toplumun güzellik ve duygu yaşamına yavaş yavaş egemen olmaya başlar. Böylece sanat da giderek evrimsel bir gelişme yoluna girer.

İNKILAPLARIN [DEVRİMLERİN] TEMEL ÖZELLİKLERİ

Yukarıdan beri anlattıklarımızın sonucunda bazı önemli saptamalarda bulunmak mümkündür. Bu saptamalar bize devrimlerin ortak bazı özelliklerini göstermesi açısından çok önemli sayılmalıdır. Herşeyden önce, devrimlerin ilk temel ilkesi, yukarıda da değindiğimiz gibi, çok önemli bir kültür değişikliğinde yatar. Bir esaslı kültür değişikliği olmadan devrimden söz etmek mümkün değildir. Bu noktada "kültür ögelerinin nasıl değiştirileceği" sorunu ortaya çıkar. Bu sorunun çözümü devrim yöntemlerinin toplum tarafından ne ölçüde benimsenebilecek bir tarzda uygulanabileceği noktasında düğümlenir. Devrim yöntemleri, kültür ögelerini değiştirmek için , onları uygulayacak kadro tarafından özenle seçilmelidir.

Devrim Yöntemleri ve Hedefi

Devrimlerde bir ölçüde zorlama bulunduğunu söylemiştik. Ancak bu zorlama gerçek bir devrimde **"inandırma"** yoluyla yapılmalıdır. Zaten, eğer bir devrim ortamı oluşmuşsa, zorlama sadece devrim ilkelerine inanmayanların bir ölçüde kazanılması için başvurulacak bir yöntem olmalıdır. Gerçek bir devrim kadrosu, kültür ögeleri içinde gerekli görülenleri değiştirirken mümkün olduğu kadar hızlı davranmalıdır ki, yeni kültür ögeleri bir an önce toplumda kök salsın. Zaman yitimi, devrimcilerin zararınadır. Bu bakımdan belli başlı devrim yöntemleri kısaca şöyle sayılabilir: Devrim ilkelerini yerleştirmek için gereken kültür ögelerini seçip, yerlerine konulacak yeni ögeleri saptama; bu yeni ögeleri topluma yerleştirebilmek için devrime inananların, diğer kesimleri de kendi saflarına çekebilmesi yolunda mümkün olduğu ölçüde insancıl yolları denemesi; değişen ögelerin ne ölçüde yerleştiğini saptayabilmek için sıkı bir denetleme. Bu yöntemlerin başarısı seçilen modelin sağlam bir ideolojik temele yaslanması ve kültür ögelerinin değişmesi zorunluluğunun açık biçimde kendini hissettirmesi ile mümkündür.. Bütün bu yöntemlerin işleyebilmesi için esaslı bir eğitim planlamasına ihtiyaç vardır. Devrimin başarısı, ona inananların en çabuk bir biçimde çoğunluğa ulaşması ile mümkün olur.

Dünyada görülen ve görülmekte olan devrimler çok çeşitli amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu amaçları gerçekleştirmek için tek yol kültür değişikliğini sağlamaktır. Devrimlerde zorlama ilkesi asıl değil, istisna olmalıdır. Ayrıca **"gerçek"** bir devrim demokrasiyi yerleştirmek için yapılırsa geçerli sayılabilir. Demokrasi yerleştikten sonra zorlamaya da ihtiyaç yoktur. Bütün bireylerin eşitliği ve özgürlüğüne dayanan demokrasi gerçekleşirse, artık devrim yapmak da gerekmez. Sağlam kurulan bir demokrasi kendi kendini yenileme niteliğine sahiptir.

Şu noktayı da gözden uzak tutmamak gerektir: Demokrasiyi hedeflemeyen ama kendisine devrim adı takılan hareketler, belki dış görünüşü bakımından inkılaplar için söylediklerimize benzer. Ama 20. Yüzyıldan çıkarken artık devrimlerin meşruluğu, onların insan haklarına dayanan gerçek bir demokrasiyi getirmesi ile mümkündür.

TÜRK DEVRİMİNİN YİNEL YAPISINA KISA BİR BAKIŞ

İnkılabımız tarihte görülen en önemli kültür değişikliklerinden birini gerçekleştirmiştir. Devrimimizde üç kültür ögesi hemen bütünüyle değiştirilmiştir. Ekonomik öge yüzlerce yıl saklandığı kalıbından kurtulmuş ve dinamik bir yapıya dönüşmüştür. Devlet, dayandığı meşruluk esasından başlamak üzere bütünüyle değişmiş ve eşitlikçi, çoğulcu bir demokrasiye geçiş için gerekli alt yapının kurulmasına çalışılmıştır. **Hukuk da aynı biçimde baştan aşağı yenilenmiştir**. Yurttaşın eşitliğine ve özgürlüğüne dayanan yepyeni bir hukuk sistemi getirilmiştir. Bilim, Ortaçağ anlayışından kurtarılmıştır. Modern bilim ancak Türk Devrimi ile tam olarak yurdumuza yerleşmiştir ve en önemlisi, diğer inkılap adımları atılırken hep bilimin çizdiği çerçeve içinde kalınmıştır. Sanatta, yeni ve modern kalıplar, geleneksel güzellik ve toplum anlayışına geçmiş ve hemen her alanda sanat önemli ve olumlu gelişmeler kaydetmiştir.

Ama Türk Devriminde üçüncü ögeye asla dokunulmamıştır. Ulusumuzun ahlak değerleri yeni kurulan hukuk sistemi içinde daha da yüksek bir düzeye erişmiştir. Din ögesine de hiç karışılmamış, ancak bu ögenin devlet ve hukuk ögesi içine girmesi önlenmiştir.

Marksist devrim anlayışında toplumun bütün değerlerini değiştirmek söz konusudur. Bu anlayışa göre kültür üretime göre biçimlenir. Üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar kendi isteklerini gerçekleştirecek bir devlet ve üretim araçları ile üretilen değerleri kendileri çıkarına koruyacak bir hukuk sistemi kurarlar. Bu ortam içinde oluşan ahlak değerleri de o sınıfın anlayışına uygun olarak biçimlenir. Din ise Yine o sınıfların, diğerleri üzerinde egemenlik kurmak için kullandığı bir araçtır. Marksistler bilimi dahi kendi kalıpları içinde değerlendirmek eğilimindedirler. Böylesine bir görüşü yerleştirmek için devrim yapılırsa dört ögeyi birden değiştirmekten kaçınılamaz. Ama Marksizm her olayı maddi açıdan görüp değerlendirdiği için bazı noktalarda başarı kazansa bile yapılan devrim bir süre sonra köhneleşti ve toplum tarafından reddedildi. Bu görüş, yandaşları özellikle kişinin girişim özgürlüğünü ve siyasal örgütlenme haklarını, üst sınıfların aracı olarak görüp kabul etmediği ve ayrıca üçüncü ögeyi ihmal ettiği için yerleşemedi; dağıldı. Büyük bir eğitim hamlesine rağmen yıllarca bu öğreti içinde yetişen kuşaklar kişinin bireysel ve siyasal özgürlüğünün gerçek ve doğal bir ihtiyaç olduğu gerçeğini hiç zihinlerinden silemediler. Bugün eski Marksist ülkelerde, 1989'da başlayıp iki yıl sonra sonuçlanan ve akıllara durgunluk verecek derecede kansız geçen (Sadece Romanya'da komünist lider ve eşi halka karşı direndiği için yaşamlarını yitirdiler. Bu çok büyük devrim olayında başka kimsenin, deyim yerinde ise, "burnunun bile kanamaması", İnsanlık tarihinin en önemli olaylarından biridir ve yıkılan düzenin de ne kadar hesapsız bir biçimde kurulduğunu göstermektedir) büyük bir ihtilalden sonra demokrasi devrimi zaferi kazanmıştır. Öyle görünüyor ki insan haklarını tanımayan düzenlerin artık yaşama şansları kalmıyor.

Marksist kültür özellikle sosyal haklar kavramının demokrasilere yerleşmesi açısından yararlı olmuştur. İşte bu noktada açık bir kültür etkileşimi var. Ama bu etkileşim içinde demokrasi kültürünün dozu çok daha fazla idi. Fakat görüldüğü gibi, kültürler arasındaki alış-veriş her zaman etkili oluyor.

İşte, Türk Devrimi üçüncü ögeye dokunmadığı ve gerçek anlamda bir eşitlik ve özgürlük ilkesine dayandığı için başarılı oldu. Yenilenen kültür ögeleri artık toplum tarafından benimsenmiş ve hazmedilmiştir. Böylece yeni bir "Türk Kültürü" doğmak üzeredir.

TÜRK İNKILÂBINI ETKİLEYEN AKIMLAR -17

Türk İnkılabını Etkileyen Akımlar

Hiç kuşkusuz, İnsanlığın bugün eriştiği Genel uygarlık düzeyi son derece yüksektir. Bugün Japonya'dan Kanada'ya kadar doğuda ve batıda pek çok ulus bu çağdaş uygarlığın içindedir. Çağdaş uygarlık, bir zamanların farklı kültür çevrelerini birleştirmiştir ve bu birleşme, bir ders önce söylediğimiz büyük kültür etkileşimi nedeniyle daha da hızlanmış olarak sürüyor.

Çağdaş uygarlık özü bakımından bütün insanların eşitliğine ve doğuştan gelen bırakılamaz, devredilemez temel haklara sahip oldukları görüşüne dayanıyor. Bilim ve teknikteki gelişmeler, bu ana **"öz"** yanında artık ikinci planda kalmıştır. Başka bir deyişle, bilim ve teknik elbette bu görüşün yayılmasında etkili olmuştur. Ama artık uygarlığın üstün maddi ve teknolojik araçları bu **"özü"** güçlendirmek için kullanılıyor. Bilim ve onu doğuran akıl üzerine kurulu bu maddi uygarlık, manevi ve asıl dayanağı olan yönünü bu **"öz"**den almaktadır. İşte, çağdaş uygarlığı kültür ögeleri açısında irdelersek şu temel özellikleri içerdiğini saptayabiliriz: Ekonomik açıdan bireyin girişim özgürlüğünün desteklendiği serbest bir piyasa ekonomisi, ancak gelir dağılımında adalet sağlamak ve ayrıca sosyal devlet gereklerini de yerine getirmek koşuluyla işletilen bir düzen; ikinci öge olan ve artık diğerlerinden daha üstün bir konuma ulaşan siyasal ve hukuksal yapı, bireyin temel haklarına ve özgürlüklerine dayanan bir sisteme yaslanır. Bütün kültür ögeleri bu **"öz"**ün saçtığı ışıktan yararlanmaktadır. Manevi ögede dine kimse karışmaz ve bu büyük olgu bireyin vicdan özgürlüğü içine bırakılmıştır. Ahlak değerleri ise, bu uygarlık içindeki ulusların kendi değerlerine göre biçimlenmiştir ama, belli bir sınır içindedirler; yani kişinin temel haklarına saygıyı öne çıkaran -fakat ahlaksızlığa da hiç hoşgörü göstermeyen- bir anlayış egemendir. **"Etik"** denilen ahlak felsefesinin içine bu kısa ünitede daha fazla girmek mümkün değildir. Dördüncü ögede ise, bilim yaşamın her dalına ışık tutar bir durumdadır. Bilimin verileri ile hukuksal öz aynı yöne çevrilmiştir. Bilimden amaç, insanın mutluluğunu sağlamaktır. Sanatta da toplumun ve kişinin dertlerine daha fazla eğilen bir yaklaşım söz konusu. Eğitim, bütün bu özellikleri kuşaklara aktaran bir düzeyde yapılmaktadır.

Evet, günümüzdeki çağdaş uygarlığı ifade eden deyim "demokratik hukuk devleti" sözlerinde saklıdır. Yukarıdaki kültür ögeleri ancak bu deyimin çizdiği çerçevede yeşerme ortamı bulurlar. Böylece, kültürün sağlam bir biçimde gelişmesi için devlet ve hukuk ögesinin önemi yeniden ve bir kez daha belirmektedir.

Kültür değerlerinin hiçbiri tam anlamıyla mükemmel ve kusursuz değildir. Çünkü hepsi **"insan"**ın eseridir. İnsan ancak aklı ve huyu ile iyiye, güzele eriştikçe ürettiği değerlerin kusuru veya eksiği azalabilir. İnsanları iyiye ve güzele yönlendirmek ise henüz o kadar kolay bir iş değildir. Çünkü her insanın yaratılışı, Yinetik özellikleri diğerlerinden farklı olduğu gibi toplum içindeki bazı değer yargıları da insanları kimi zamanlar kusursuz davranışlardan alıkoyabilir. Diğer yandan **"insan"**ın son derece bencil ve ilk planda hep kendi çıkarını düşündüğünü de gözden uzak tutmamalıdır. İnsanları her açıdan eşitlik içinde kaynaştıracak sihirli bir formül bu nedenlerle bulunabilmiş değildir. Ama şurasını da inkar etmemek gerektir: Demokratik hukuk devleti içinde oluşan kültür çevresi, insanların kusurlarını ve yanlışlarını en az düzeye indirecek mekanizmalarla donatılmıştır. Böyle bir ortamda insanların kendileri kadar mensubu oldukları toplumun çıkarlarını da düşünmeleri sağlanabilirse, tarihteki en üstün düzeye erişilmiş olur. Ama bu düzey de bir süre sonra eskiyecektir. Bu nedenle çağdaş uygarlığın akılcı bir evrim içinde gelişmesi gereklidir.

Elbette. Bugün İnsanoğlu büyük çoğunluğu bakımından demokratik hukuk devleti anlayışından ya uzaktır veya bu anlayışı takdir etmekle birlikte benimseyememektedir. Dünyaya bir göz atınca bu gerçeği çok iyi saptarsınız. Bazı toplumlar ise bu anlayışın içine girmekle birlikte kültür ögelerindeki bazı çarpıklıkları gideremedikleri için henüz tam anlamıyla çağdaşlaşamamaktadırlar. Diğer yandan bu sistemin içindeki en ileri toplumlarda bile yukarıda belirttiğimiz insan özellikleri dolayısı ile zaman zaman bunalımlar görülmektedir.

Bütün bu söylediklerimize rağmen demokratik hukuk devleti ülküsü yirminci yüzyılı arkamızda bırakıp yirmi birinci yüzyıla geçmek üzere olduğumuz şu evrede günden güne güçlenmektedir. Öyle sanılıyor ki bu ülkünün yerine konulabilecek daha tam ve mükemmel bir başka sistem bulma seçeneği henüz ufukta gözükmüyor. Bu bakımdan İnsanoğlu binlerce yıl çektiği acılardan sonra ulaştığı bu yeni sistem ile yetinmek zorunda kalacaktır. Ama onu durmadan geliştirip yeni seçenekler bulma yolunda ilerlemekten de vazgeçmeyecektir.

AYDINLANMA ÇAĞI

Aydınlanma Çağından Önce

İnsanlığın bir bölümünün de olsa bugünkü düzeye erişmesi kolay gerçekleşmedi. Hatta zor, hem de çok zor oldu bu iş. Büyük acılar çekildi. Milyonlarca kurban verildi. Ama belli bir ilerleme çizgisi hiç kırılmadan yükseldi ve bugüne erişildi. Bu **"erişilme"** tarihsel bir süreç boyunca bütün insanların katkısı ile gerçekleşmiştir. Belki bazı toplumlarda bu katkı az, bazılarında biraz daha fazla olmuştur. Ama bugünkü çağdaş uygarlık İnsanlığın ortak eseridir. Bu eser son biçimini Batıda aldı. Batı , kültür çevrelerinin geçirdiği çok elverişli bir gelişme sonucu , binlerce yıl aklı başında ve sağduyu sahibi her insanın özlediği aşamaya erişti. Ama bir önemli noktayı unutmayalım: Batı uygarlığı bütün İnsanlığın katkısı ile doğmuş ve gelişmiştir.

Bildiğiniz gibi, kültürlerin ileri gitmesi, diğer kültürlerden aldığı değerleri de işlemesiyle mümkündür. Batı uygarlığını oluşturan ögelerin temelinde çok daha eski kültürlerden gelen esaslar yatmaktadır. İlk yerleşik büyük kültürler bundan aşağı yukarı beş bin yıl kadar önce Mezopotamya'da ve ardından Mısır'da doğdu. Burada yeşeren uygarlık tohumları Anadolu üzerinden Yunan Yarımadası'na erişti. Öte yandan Yine çok eski bir geçmişi olan Hint ve Çin kültürlerinin batıya doğru büyük bir etkileşim doğurduğu inkar edilemez. Yunan Yarımadası'nda böylece gerçekten üstün bir kültür doğdu . Özgür düşünce ilkönce orada belirdi. İnsan, dünya, ölüm, bilim, güzellik, siyaset, devlet,

ahlak gibi kavramların geniş ve özgür biçimde dile getirilip tartışıldığı ilk diyar orasıdır. Orada doğan antik felsefe, çağlar boyu İnsanlığa ışık tutmuştur ve tutmaktadır. Aşağı yukarı ikiyüz yıl kadar süren bu yüksek kültürü, esas çıkış yeri olan doğuya yeniden taşıyan Büyük İskender'dir. Tarihin en önemli kişilerinden olan, Milattan önce dördüncü yüzyılda, sadece 33 yıl yaşayan bu Makedonyalı dahi, İran'a kadar bütün doğuya, antik felsefeyi ve sanatı tanıtmıştır. Böylece batıdan doğuya yepyeni bir kültür sentezi oluştu. "Hel enizm" denilen bu dönemde doğu ve batının kültürleri arasındaki sentez bugünkü uygarlığın gelişmesinde en önemli rollerden birini oynadı. Bu yeni kültürde örneğin, Mısır, Anadolu, İran yeniden büyük uygarlık ülkeleri haline geldiler.

Bu arada Roma'da ufak bir kent çevresinde gelişen bir kültür eski antik düşüncenin verilerini kendi ögeleriyle birleştirdi. Tarihin ilk büyük ve hukukun - o döneme göre- üstünlüğüne dayanan devleti kuruldu. Doğusu dışında bütün Avrupa'yı, Anadolu'yu ve Kuzey Afrika'yı birleştiren bu dev imparatorlukta ilk kez "halk egemenliği", "yurttaşlık hakları" gibi kavramların doğum sancılarını görüyoruz. Romalılar özellikle bugünkü hukuk düşüncesinin temellerini attılar; yani akla dayanan ve her yeni sorunu akıl verilerine göre çözen büyük hukukçular yetiştirdiler. Bu hukukçuların yapıtları bugünkü evrensel hukuka hala yön veriyor. Roma'da ayrıca, yurttaşlar arasında belli bir eşitlik ilkesi de giderek yerleşmişti.

Doğudan gelen kavimler Avrupa'yı birbirine kattılar. Orada yerleşik bir duruma geçmeye çalışan yerli kavimleri de önlerinde sürdüler. Zaten çok geniş alanlara yayılan imparatorluk iyice köhneleşmişti. Böylece büyük kavimler göçü, Roma İmparatorluğu'nun sonu oldu. Ama daha önceleri bu devlet iki ayrı parçaya ayrıldığından doğuda kalan bölümü "Bizans İmparatorluğu" adı altında yaşamayı sürdürdü. Fakat bu devlette eski Romalıların özgür ve bağımsız düşünce biçimleri değil koyu bir despotluk egemendi.

Avrupa bir süre karmakarışık bir durum içinde kaldıktan sonra yavaş yavaş yeniden durulmaya başladı. Romalılar Hz. İsa'nın kurduğu Hıristiyanlığa karşı uzun bir süre mücadele etmişler, ancak üçyüz yıl kadar sonra bu dini kabullenmişlerdi. Böylece Roma İmparatorluğu'nun sonlarına doğru Hıristiyanlık devlet dini durumuna erişti. Avrupa'nın yeni yapısında beliren devletler koyu bir dindarlık içindeydiler. Hz. İsa'nın öğretisi sadece iyi ahlak ve tanrısal bazı ilkelerden ibaret olduğu halde, Avrupa'da din işlerini örgütleyen müthiş bir güç belirdi: Kilise. Dinlerinde hiç yeri olmadığı halde, bir papazlar egemenliği kuruldu. Devlet ve hukuk ögesi tamamen din adamları tarafından düzenlenir duruma geldi. Antik çağın özgür ve hoşgörülü düşünce yolları unutuldu gitti. Bu nedenle, Ortaçağ Avrupa'sı her bakımdan geri ve karanlık bir dönemdir.

Milattan sonra yedinci yüzyılda Arabistan'da doğan ve çok kısa bir süre içinde güçlenip yayılan yepyeni bir din, Avrupa'yı kurtarmıştır. Tahmin ettiğiniz gibi bu dinin adı **"İslamiyet"**tir.

Aydınlanma Çağına Geçiş

Kökeninde hiçbir boş inanca dayanmayan, İnsanları Tanrı'nın birliği çevresinde toplanmaya, akla dayanmaya, iyi ahlak sahibi olmaya çağıran İslamiyet son büyük dindir. Bu öze dayanan İslamiyet Hz. Muhammed'in ölümünden hemen sonra Arap Yarımadası dışına taştı. Çok kısa bir sürede, onbeş yıl içinde İslamiyet bir yandan Batı Türkistan'a, bir yandan da kuzey Afrika'ya yayıldı. Peygamber'den yetmiş yıl sonra İslamiyet İspanya'ya da geçti. Avrupa'nın en batı ucu olan bu ülke tam yedi yüz yıl İslamiyet'in etkisi altında kaldı.

İslamiyet bir yandan eski Roma İmaratorluğu'nun egemen olduğu alanlarda yayılırken, bir yandan İran uygarlığını sona erdirerek oraya da yerleşmiştir. Özellikle Hellenizm kültürünün doğup geliştiği ülkelerde şimdi bu yeni din yaşamaktadır. Bu olayın İnsanlık tarihi açısından çok önemli sonuçları oldu.

İslamiyet kuruluş ve gelişme zamanlarında son derece dinamik bir yapıya sahipti. İslamiyet'in temelinde akıl yattığı için, gerek baş kaynak Kur'an, gerek ikinci kaynak olan Hadis herhangi bir sorunun çözümünde akla değer vermeyi buyurmuştur. Şöyle ki, bir sorunun çözümü için ilkönce Kur'an, sonra da sahih olan hadislere bakılacaktır. Bir çözüm yoksa o zaman dinin esaslarına aykırı olmamak koşuluyla akla dayanarak serbest bir çözüm bulunabilir. Böylece erişilen çözümlere **"içtihat"** adı verilmiştir. Gerek Kur'an gerek Hadis çok hızlı genişleyen İslam Devleti'nin gereksinmelerini karşılayacak ayrıntılı hükümler içermediğinden içtihatta bulunmak bir zorunluluk durumunu aldı. Böylece İslamiyet'te akla dayanılarak bulunan çözüm yolları giderek arttı. Bu arada İslam bilginleri Batı'da çoktan unutulan antik düşüncenin ürünü olan yapıtları da buldular. Çünkü dinin yayıldığı alanlarda bu eski kültürün önemli merkezleri vardı. Bu yolla özgür ve hoşgörülü düşünceye dayanan antik felsefe Müslüman bilim adamları sayesinde tekrar canlandı. Büyük antik düşünürlerin yapıtları Arapça'ya çevrildi. Böylece Batı'dan çok daha önceleri Müslüman bilim adamları antik düşünceyi yeniden keşfettiler. Bugün hepimizin adlarını duyduğumuz zaman kıvandığımız çoğu Türk soyundan olan İbni Sina, Farabi, El Biruni, El Kındi, El Türki, İbnirrüşt gibi nice büyük düşünür antik özgür düşünceyi yeni kalıplara döküp işlediler. Özellikle matematik ile doğa bilimlerinde Müslüman bilim adamlarının İnsanlığa katkıları çok önemli bir düzeydedir. Öyle ki, bugün bütün batı dillerinde aynı sözcüklerle ifade edilen cebir, logaritma, benzol, benzin, alkol, anilin, antimuvan, boraks sakkarin gibi yüzlerce matematik ve kimya kavramı hep Arapça'dan geçmiştir.

İslam dünyasında İspanya'nın en önemli bilim merkezi olması Avrupa'nın büyük şansıdır. İspanya'daki Endülüs medreseleri yüzlerce yıl antik düşünceyi Avrupa'ya öğretti. Öyle ki, batılı bilim adamları Latince yanında Arapça da öğrenmek zorundaydılar. Çünkü yeni tanıştıkları antik düşünürlerin yapıtlarını Müslüman bilginleri en doğru biçimde açıklamış ve yorumlamışlardı. Hele, İspanya'da yetişen en büyük ve son İslam filozofu İbnürrüşt [1126-1198] aklı iyice yüceltmiştir. O'na göre akıl inançtan önce gelir; çünkü gerçek inanca ancak ve ancak akıl yoluyla ulaşılabilir. Batılıların **"Avarroes"** dedikleri bu büyük filozofun yapıtları çok uzun süre Batı üniversitelerinde okutulmuş, ona bağlı düşünce akımları oluşmuştur. Öyle ki sonunda Ortaçağ'ın karanlık Hıristiyan anlayışına ters düştüğü için Von Aguen ve Magnu gibi din adamları O'nun düşüncelerini çürütmek için uğraşmışlardır. İşte biraz sonra göreceğimiz **"Akılcılık"** akımının batıda doğuşu hemen tamamen İslam düşünürlerinin etkisiyle gerçekleşti. Ardından Haçlı Seferleri, doğudaki maddi kültürün de ne kadar üstün olduğunu batılılara öğretti. Bir çapulcu sürüsü olarak Orta Doğu'ya gelen bu Avrupalılar, temizleninceye kadar pek çok kavramı İslam dünyasından aldılar.

İslam dünyasındaki bu baş döndürücü gelişme üçyüz yıl sürdü. Daha sonra, 15. yüzyılda yaşayan ve sosyoloji biliminin kurucusu sayılan İbni Haldun [1332-1406], büyük astronom Uluğ Bey [1394-1449] gibi istisnalar bir yana bırakılırsa, dahi Müslüman bilim adamlarının sonuncusu İbnürrüşt'tür. O da 12. yüzyıl sonunda öldü. Giderek İslam dünyasında çok önemli bir donma başladı. Bu donma daha önceleri ilk belirtilerini içtihat yolunun kapatılması ile göstermişti. 12. yüzyılda Genel bir anlayış biçimi İslam dünyasına yerleşti. Artık akıl kullanılarak içtihat yapılamayacaktı. Mevcut içtihatlarla yetinilecekti. Yeni sorunlara eski içtihatlar uygulanarak **"taklit"** yoluna gidilecekti. İşte, İslam alemindeki donmanın ve gerilemenin başlangıcı bu anlayış biçiminin yerleşmesidir. Bunun nedenleri üzerinde durmak bizim bu Ünitede işleyeceğimiz bir konu değil. Ancak şu kadarını söyleyelim: İslam dünyasında daha hala içtihat yapılamıyor. Demek ki, akla dayanan bir gelişme yolu tıkanmıştır. Bu çok önemli olay ne yazıktır ki ilerleme atılımlarının Batı'ya geçmesi sonucunu verdi. İslam bilginlerinden alınan büyük malzeme, şimdi batılıların malı olmaya başladı. İlk kez Roger Bacon [1210-1294] akıl ve gözlem yoluyla gerçeklerin bulunabileceğini ileri sürdü. Bundan sonra bu akım önüne geçilemez bir durum aldı. İlkönce doğa bilimlerinde, özellikle astronomi ve fizikte bir patlama oldu. Ardından biyoloji ve tıp alanındaki gelişmeler birbirini izledi. Artık akıl her şeye egemen olmaya başlamıştı.

Bu olaylar kültür etkileşiminin önemini ortaya koyuyor. Eski, üstün bir kültür, Müslümanlarca canlandırılmış; daha da geliştirilerek Batıya geçmiştir. Böylece Batıda ilkönce, önemini bugüne kadar sürdüren **"akılcılık"** [rasyonalizm] akımı doğdu; "Akıl Çağı" açıldı. Bu çağın öncüsü büyük matematikçi ve filozof Descartes'tır [1598-1650]. Bu dahi aklın en büyük buluşu olan matematiği ustalıkla geliştirmiş , akıldaki temel ilkelerin matematik ile olan ilişkisini ortaya koymuştur. Bu noktadan hareket ederek Descartes gerçeklerin, hatta doğrudan doğruya varolmanın dahi sadece akıl ile kavranılacağını ortaya atmıştır. Sizlerin de bildiğini sandığımız ünlü cümlesi tarihin en önemli gerçeklerinden birini ifade eder:
"Düşünüyorum, öyle ise varım".

Descartes'in bu ünlü cümlesinde İbnürrüşt'ün etkisi kendisini en açık biçimde göstermektedir. Akılcılık akımı dev adımlarla gelişti. 17. yüzyılda Descartes'in açtığı yolda matematik büyük ilerlemeler kaydetti. Galile [1564-1642] gibi büyük bilginler gözlem ile aklı da birleştirerek gelişmeyi doruğuna ulaştırdılar. Böylece Ortaçağ bilimindeki yanlış yöntem de tarihe karıştı. Bu tam bilimsel de sayılamayacak yönteme **"skolastik"** denilir. Bu yönteme göre, büyük ustaların yazdıkları yapıtlarda ileri sürdükleri düşünceler **"doğru"** kabul edilerek bu **"doğrular"** Aristo mantığı ile açıklanır, üzerinde nasıl yorumlanması gerektiği konusunda tartışmalar yapılırdı. Ama olayların **"niçin"** ve **"neden"** sorularıyla incelenmesi yolu tıkalıydı. Zira özellikle dinsel metinlerin ve onlardan çıkartılan **"bilgilerin"**, büyük filozofların düşüncelerinin nedeni ve niçini sorulamazdı. Müslüman bilginleri aklı daha da geliştirip **"niçin"**lere yönelecek iken içtihat yolunun kapatılması bütün gelişmeyi durdurdu. Batı'da ise bu yolda ilerlenildi ve söylediğimiz bilim gelişmesiyle skolastik yöntem bütünüyle terkedildi. Artık olayların niçin ve nedenleri sorgulanıyor, bunun için de deney, gözlem ve matematiğe öncelik tanınıyordu. Bilim üstünlüğü Batıya geçmişti.

Akılcılık giderek yalnız doğa bilimleri ile diğer pozitif bilimlerde değil diğer alanlarda da yerleşti. Müslüman bilginleri Roma hukukunu tanımamışlardı. Ortaçağ Avrupasında da bu hukuk unutulup gitmişti. İşte hukuk alanında Avrupa'da Romalıların akla dayanarak geliştirdikleri yöntemler yeniden bulundu. Hukuk akla dayandırılmaya başlandı. Sanatta doğayı ve insanı çeşitli yönleriyle anlatmak yolu tutuldu ve büyük eserler ortaya konuldu. Böylece başlayan büyük akım "yeniden doğuş" anlamına gelen **"Rönesans"**tır. **Ardından din adamlarının her işe karışmaları ve bütün toplumu en üst düzeyde yönetmelerinin Hıristiyanlığın kaynaklarında bulunmadığı gerçeği de ortaya çıkartıldı. Reform hareketi başladı.** Bütün bu olaylar sırasında Avrupalılar dünya denizlerine açılarak yeni ülkeler keşfetmişler veya eskiden kara yoluyla çok zor ulaşılan diyarlara daha çabuk erişmek olanağını bulmuşlardı. Böylece özellikle batı ve orta Avrupa'da önemli bir zenginleşme, para ekonomisinde misli görülmemiş bir değişiklik ortaya çıktı. Kentler iyice gelişti. Ortaçağ'ın kapalı ekonomik yapısı kırıldı. Dikkat ederseniz bu anlattıklarımızın hepsi birbiri peşinden veya birlikte cereyan ediyordu. Avrupa artık her bakımdan dünyanın en ileri kültürünü oluşturma yoluna girmişti.

Akılcılık akımının başlangıçta özellikle kilise çevrelerinin müthiş bir tepkisini çektiği bilinir. Bu büyük bilim adamlarının bir bölümü ölüm tehlikesi , büyük yoksulluklar ve tehlikeler içinde yaşamışlardır. Galile'nin başına gelenleri hepimiz biliriz. Öyle ki, çağdaşı ve arkadaşı olan Descartes O'nun başına gelenlerden ürktüğü için büyük bir araştırmasını yayınlamaktan kaçınmıştır. Ama bir gerçek daha var: Galile olayından sonra akılcıların saygınlığı arttı. Örneğin Descartes'ın ününü duyan İsveç Kraliçesi Christine O'nu yanına çağırmıştır. Hem soylu çevreler hem de güçlenmeye başlayan burjuvazi 18. yüzyılın başından itibaren kesinlikle bilimin yanında yer almıştır. Ortaçağ'ın karanlık eğitim kurumları olan üniversiteler giderek özgür düşüncenin doğup geliştiği yerler haline geldiler. Üniversiteler onları açan, besleyen kralların, prenslerin, kent halklarının övünç ve kıvanç noktaları olmuşlardır. Reform ve akılcılık akımlarına en kanlı direnmeyi gösteren kilise de artık yumuşamış ve bilimin üstünlüğünü kabullenmek zorunda kalmıştır. Ufak tefek çekişmeler dışında kilise bilimle karşı karşıya gelmekten çekinmiştir. Hatta artık kilisenin içinden bile bazen ünlü doğa bilginleri çıkmaktadır.

Aydınlanma Çağı

Bütün bu gelişmeler Batı'da yeni bir dönem başlattı: Aydınlanma. Bu döneme çağ adı bile verilmektedir.

"Çağ" kendine özgü bazı önemli nitelikler taşıyan bir zaman parçasıdır. İnsan yaşamında "çocukluk çağı, gençlik çağı" gibi dönemler vardır. Yine jeoloji biliminde yerkabuğunun geçirdiği değişiklikler de çeşitli çağlara ayrılır. Tarihte de ayırt edici bir özellik taşıması bakımından zamanı bazı niteliklere göre parçalara bölme girişimi yapılmıştır: İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ. . gibi. Ama tarih çağları bütün İnsanlığı kapsayacak bir bütünlük göstermez. Bu ayrımı bir Alman tarihçisi, Avrupa tarihinin verilerine göre yapmıştır. Örneğin Avrupa Ortaçağ'ı bitirmiştir ama bugün bile bazı toplumlar bu çağın özelliklerine göre yaşıyorlar. Yine antik düşüncenin egemen olduğu İlkçağ'ın bazı zaman parçalarında, kronolojik olarak ileride bulunan Ortaçağ Avrupasından çok daha gelişkin bir kültür düzeyi bulunduğu tartışılmaz. Yine, belli yıllarla, hatta olaylarla çağ açılıp kapandığı ise tam bir varsayımdır. Bir çağdan diğerine geçiş

uzun bir süreç alır, yavaş yavaş cereyan eder. Avrupa Ortaçağ'dan Yeniçağ'a basım tekniğinin bulunması veya Amerika'nın keşfi yahut İstanbul'un fethi gibi bir olayla geçmiş değildir. Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçiş uzun ve sancılı bir süreç sonucu kültür ögelerinin yavaş yavaş değişmesiyle gerçekleşmiştir.

Aydınlanma Çağı da böyle bir gelişme ile ulaşılan ve 18. Yüzyılda yalnız Avrupa'da başlayan bir zaman parçasıdır. Akılcılık, bu çağa damgasını basmış ve giderek batı insanının her işinde bir ölçü olmaya başlamıştır. Gelip geçmiş en büyük düşünürlerden biri olduğu tartışma konusu bile edilemeyen ünlü filozof Immanuel Kant [1724-1804] Aydınlanma Çağı'nın belirleyici niteliği olarak şu özelliği gösteriyor: "Aydınlanma insanın kendi yüzünden içine girdiği erginleşememe durumundan kurtulup aklını kullanmaya başlamasıdır". Bu ünlü düşünüre göre insan bu duruma akıl nedeniyle değil, tersine onu kullanamaması yüzünden düşmüştür; çünkü o döneme değin hep başkalarının gösterdiği yolda gitmiş, kendi aklını kullanmayı bilememiştir.

Kant insanın ancak aklını kullanarak gerçeklere ulaşabileceğini ve aydınlanma kavramı ile bu olgunluğa erişilmesini kastediyor. İşte bugünkü çağdaş uygarlığa gidiş **"Aydınlanma"** ile gerçek yönünü almıştır. Aydınlanma Çağı'nın bir başka özelliği, Yine akılcılıktan çıkar. Akıl kollektif değildir. Her insanın kendisine özgüdür ve onu kullanmak da Yine her insanın kendi yeteneğine kalmıştır. Öyle ise her işin gerçek ölçüsü insandır. Ancak insana değer verilirse gerçek aydınlanmaya erişilebilir. Bu noktada devlet ve hukuk ögesinde zorunlu bir değişiklik ihtiyacı kendisini gösteriyor: Bütün insanların aklı aynıdır. Bu nedenle bütün insanların da birbirine eşit sayılmaları gerektir. Bu eşitlik kabul edildiği takdirde, her insanın aynı haklarla donatılmış olması çok doğal görülmelidir. Başka bir deyişle, hiçbir insan bir diğerinden haklar bakımından farklı olamaz. Bunun zorunlu sonucu şudur: O zamana kadar toplumları yönetme gücünün kutsal temel ere dayandığını ileri sürenler son derece haksızdırlar. İnsanlar içinde hiç bir kişiye veya gruba, ne Tanrı ne de bir başka güç tarafından bir takım ayrıcalıklar tanınmıştır. Krallar, soylular, din adamları gibi toplum içinde ayrı bir yere sahip olan ve **"üstün"** sayılan kişilerin böyle bir hakları yoktur. Bu tür bir ayrımı kabullenme zaten akla ve dolayısı ile bilime aykırıdır. Krallara kutsal güçler tarafından yönetme hakkı verildiği, soyluların doğuşları nedeniyle başkalarından farklı olduklarını bilim ve akıl açıklayamaz. Böyle bir tutum sadece varsayımdır; ama akla aykırı bir varsayım. Öyle ise, **"devlet"** denilen güce, birbirine eşit insanlar can verir. Devlet insanların kurup işlettikleri bir toplumsal kurumdur; tıpkı bir dernek veya vakıf gibi. Bir farkla ki bu kurumun içine o toplumdaki bütün insanlar girer. Devlet toplumdaki insanların iradelerinin tek tek biraraya gelmesinden oluşur. Öyle ise yönetmeye veya bir süre için kendilerini yönetme işini yüklenecekleri seçmeye de Yine bireyler karar verir.

Hemen anlamışsınızdır ki, böyle bir sistem **"demokrasiden"** başka bir şey değildir. Demek ki aydınlanma çağının en belirgin özelliği eşitliğe ve aynı haklara sahip insanların demokrasi içinde yaşamasını sağlama isteği oluyor. Zira akıl ve bilim bunu gerektirmektedir.

Aydınlanmanın Genel Karakteri

Aydınlanma Çağı'na geçişte Hıristiyanlığın hiçbir etkisi olmamıştır. Hatta Kilise bu akıma uzun süre direnmiştir. Dinin sadece vicdanlara seslenen ve kişinin kendi inançlarına bırakılmasını savunan Aydınlanma Çağı düşünürleri böylece dinsizlik değil ama laiklik ilkesini de getirmişlerdir. Bu noktadan hareketle şu Genel değerlendirmede bulunabiliriz: Bazı çevrelerin ileri sürdüğü gibi Aydınlanma Çağı'na Hıristiyanlığın etkisi yoktur. Öyle ise çağdaş uygarlığın temelleri de bu dine dayanmaz.

Çağdaş düşünceye damgasını vurmuş bu büyük düşünürlerin hiçbiri Hıristiyan değildi. Hıristiyanlık Roma'nın sonlarına doğru Batı'ya yerleşti. Ortaçağ'ın karanlıklar içinde geçmesinin en büyük nedeni Kilise değil midir? Batı Kilise'ye rağmen çağdaşlaşmıştır. Bu bakımdan Hıristiyanlık belki bir inanç olarak, kafaları ve duyguları etkilemiştir. Ama Aydınlanma başlayınca bu etkinin önemli ölçüde silinip gittiği inkar edilemez. Bu bakımdan Aydınlanma düşüncesinin temelini antik filozoflarla birlikte onları Batı'ya tanıtan Müslüman bilginleri atmışlardır. Batı Uygarlığını özü açısından **"Hıristiyanlıktır"** diye nitelemek, büyük tarihsel gerçekleri inkar etmek olur. Ama elbette yüzlerce yıllık alışkanlıklar Batı ile Hıristiyanlığı bir ölçüde ve sadece dış görünüşü açısından özdeşleştirmiştir. Kültürün üçüncü ögesi içinde bulunduğu için bu gerçeği de göz ardı etmemek, ama Aydınlanma dönemini sadece aklın zaferi olarak nitelemek en doğru yoldur.

İNSAN HAKLARINA VE ÖZGÜRLÜKLERE YÖNELME

İnsan Hakları ve Özgürlükler

Demokrasiyi kurulup işlemesi gerekli bir siyasal sistem olarak kabul ederseniz, bunun içinde yaşayan herkese aynı hakları vereceksiniz. Bu hakların niteliğini bir sonraki ünitemizde göreceğiz. Şimdilik şu kadarını söyleyelim: Ünitemizin başında da belirtildiği gibi, bu haklardan vazgeçilemez İnsana doğuştan geldiği kabul edilen bu haklara "insan hakları" denir. Hakların kullanılması ise **"özgürlük"** içinde mümkün olur. Başka bir deyişle, özgürlük, hakları kullanma serbestliğidir. İşte gerçek demokrasilerde hakları kullanma özgürlükleri güvence altına alındığı gibi, bu hakların korunması da devletin en başta gelen görevidir. Aydınlanma Çağı'nda bu hakların niteliği üzerinde araştırmalar yapan düşünürler çeşitli görüşler ileri sürmekle birlikte hepsi, özgürlük olmadan hakların kullanılamayacağı noktasında birleşmişlerdir. Öyle ise devletin en önemli görevi yurttaşlarına özgürlüğü sağlamaktır. Özgürlükler ancak çok zorunlu durumlarda sınırlandırılabilir. Yurttaş hem girişim serbestliğine sahip, hem de siyasal, düşünsel, dinsel açılardan tam anlamıyla özgür olmalıdır; ama bu özgürlük kullanılırken diğerlerinin özgürlüklerini de kısıtlamamaya özen gösterilmelidir.

Liberalizm Akımı

Böylece insanların eşitliğine ve doğal haklara dayanan yeni bir siyaset ve devlet anlayışı gelişmeye başladı. Bu anlayış ilk uygulama biçimini İngiltere'de verdi. Adam Smith [1723-1790] adındaki bir ünlü İngiliz o güne kadar kuralları bilinmeyen yeni bir bilim kurdu. Bu bilimin adına **"ekonomi"** denilir. Böylece ekonomik yaşama ilişkin temel ilkeler ve yasalar bu bilim adamınca ortaya atıldı. Ayrıca bu kişi, dönemin özgürlük düşüncesinden de esinlenerek ekonomik etkinliklerin kişilere bırakılmasını savundu. Böylece "**ekonomik liberalizm**" denilen yepyeni bir görüş İngiltere'de tam bir uygulama alanı buldu. Sanayi devrimiyle paralel olarak ortaya çıkan bu görüş, kısa zamanda

önemli bütün Avrupa devletlerinde uygulama alanı buldu. Liberalizmin bir başka boyutu daha vardır. Bu akımın en önemli yanı da budur:
Siyasal alanda tam özgürlük anlamına gelen "siyasal liberalizm". Bu tür liberalizmde demokratik bütün haklar yurttaşlara tanınır. Düşünceleri ifade etme ve onları yayma özgürlüğü mutlaktır. Kamu düzenini bozmamak kaydıyla her türlü siyasal, toplumsal, kültürel etkinliklerde bulunulabilir. Liberalizm bu yönüyle demokrasinin en önemli ögesini oluşturur. Ekonomik liberalizmde belki aşırı girişimcilik toplumsal bazı önemli akımlara yol açabilir. Düşüncenin özgürlüğü ekonomik liberalizmin kısıtlı olduğu ülkelerde de tam anlamıyla tanınmalıdır, elbette o ülkede gerçek anlamda demokrasi varsa. Şu noktayı gözden uzak tutmamak gerektir. Ekonomik liberalizm sanayi toplumlarına kendiliğinden yerleşti. Buna karşılık siyasal liberalizmin yerleşmesi kolay olmadı. Bunun önemli nedenleri vardır ve kısaca incelenmesini gerektirmektedir.

Siyasal Liberalizmin Zaferi

Aydınlanmanın batı insanına getirdiği yenilikler uzun bir süre düşünce ve ülkü alanında kaldı. Ama Yeniçağ'ın bazı önemli toplumsal özelikleri nedeniyle bu düşünceler giderek geniş çevrelerde benimsenmeye başlandı. Aydınlanmanın siyasal düzeyde de düşünceleri etkilemesinin bir başka nedeni , Yeniçağ'da kurulan devletlerin çok sıkı ve mutlak monarşiler olmalarıydı. Bu mutlak monarşiler, Ortaçağ'ın gevşek feodal düzenine karşı bir tepki idi. Ama bu yeni düzende, **"devlet"** kavramı gelişmekle birlikte, Ortaçağ'dan gelen toplumsal eşitsizlikler aynen sürdü gitti. Aydınlanmada, devlet yönetiminin halk elinde olması, bütün insanların eşitliği ve doğal haklarının bulunduğu düşünceleri işlenirken uygulama hiç de böyle gözükmüyordu. Gerçi, Yine Aydınlanmanın etkisi ile Prusya Kralı II. Friedrich [hükümdarlığı: 1740-1786] gibi bazı hükümdarlar "devletin hizmetinde" bulunduklarını, adaletli bir yönetimin çok önemli olduğunu belirtiyor ve Aydınlanmanın gelişmesine katkıda bulunuyorlarsa da, toplumun Genel yapısı eşitsizliğin giderilmediğini gösteriyordu. Halk egemenliğine önemli bir adım atarak demokrasiyi bir ölçüde gerçekleştirmeye çalışan İngiltere'de bile aynı durum söz konusuydu.

Aydınlanmanın getirdiği düşünceler çok doğru ve sağlamdı. Toplumlar içindeki bir dengesizlik bu düşünceleri uygulamaya sokabilirdi. Nitekim öyle oldu: İlkönce kuzey Amerika halkı İngiliz baskısına karşı ayaklandı ve bağımsızlığını ilan ederek tarihin ilk modern cumhuriyetini kurdu. Bazı önemli eksikliklere rağmen, bu cumhuriyet Aydınlanma düşüncesinin getirdiği ilkeleri ilk kez bir **"anayasa"** içinde uygulamaya sokuyordu. Ardından, hepimizin bildiği büyük Fransız İhtilali patlak verdi. Bu ihtilal yaşlı Avrupa için bir çeşit gençlik aşısıydı. Toplum yapısı pek çok ülkede yenilendi: Yasalar karşısında bütün yurttaşların eşitliği, egemenliğin ulusa ait olduğu, her insanın doğal haklara sahip bulunduğu ilkeleri giderek yerleşmeye başladı. Demek ki siyasal liberalizm ilk kez kuzey Amerika ile batı ve orta Avrupa'da zafer kazanmıştı. Çok önemli bir kültür değişikliği yaşanıyordu. Bu değişiklik ileride pek çok başka toplumu da etkileyecektir.

Yeni Gelişmeler

Böylece 19. yüzyıla gelmiş bulunuyoruz. Bu yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın sonuçlarını iyice verdiği bir dönemdir. Fransız İhtilalinin etkisi kendini göstermeye başlamıştır. Bu arada Batı'da yeni bazı değişiklikler göze çarpıyor. Bunlardan biri Fransız İhtilali ile beliren "ulusçuluk [milliyetçilik]" akımıdır. Diğeri sanayi devrimi nedeniyle kendini gösteren bir sosyal sınıfın o zamana kadar bilinmeyen bazı sorunlar getirmesi üzerine çıkan **"sosyalizm"**dir. Sonuncusu ise, Aydınlanma düşüncesine tamamen ters bir gelişimdir: İnsanın her türlü yeniliğe rağmen bencillikten bir türlü kurtulamadığını gösteren büyük bir simge: Emperyalizm. Bu yeni gelişmelere kısaca göz atalım:
Bireylerin toplum içinde yaşamalarının bir zorunluluk olduğunu biliyorsunuz. İnsan ancak kendisini yabancı hissetmeyeceği bir ortamda rahat yaşar. Bu ortam da onun sahip olduğu değerleri taşıyan insanlar tarafından kurulmuştur. Böylece dil ve soy birliği gibi ögeler toplum yaşamını sağlamlaştırırlar. 16. yüzyıldan itibaren merkezci mutlak devletlerin kurulması ve bunların otoritesine birbirinden farklı insan topluluklarının bağlı olması Aydınlanma düşüncesine uygun değildi. Madem ki bütün insanlar doğuştan özgürdür ve diledikleri yönetim içinde yaşamakta serbesttirler, öyle ise o insanların kendi tercihlerine göre siyasal bir otorite kurmaları gereklidir. Aynı kültür ögeleri içinde yetişen insanların oluşturduğu birliğe ulus denilir. İşte Aydınlanma bireyleri bilinçlendirirken, onların ait oldukları kültür çevrelerine bağlılıklarını da güçlendirdi. Böylece ulus olma bilinci de doğdu. Fransız İhtilali bu bilinci iyice geliştirdi. Öyle ki, pek çok ulus kendilerinden olmayan başka toplulukların otoritesi altında yaşamayacaklarını anladılar. Ulusçuluk akımı böyle doğdu. Bu akım kültür birliği içinde yaşayan toplulukların kendi siyasal kaderlerini kendilerin saptaması ilkesini getirdi. Bu nedenle 19. yüzyılda başka devletlerin içinde yaşayan ulusal toplulukların sık sık ayaklanarak bağımsızlık istediklerini görüyoruz. Gerçi başlangıçta bu tür davranışlar hükümdarların meşru otoritelerine karşı bir kalkışma olarak görülmüşse de, ulusçuluk akımı, aydınlanmanın getirdiği bireycilik ilkesi nedeniyle güçlenmiş ve günümüzün modern devlet modelini oluşturan "ulus devlet" kavramı ortaya çıkmıştır. Bu akımın etkileri günümüze kadar gelmiştir. Ancak şimdi ulusları kendi istekleriyle siyasal bakımdan birleşmeleri yolu da açılmıştır. Avrupa Birliği bu yolun en önemli kilometre taşıdır. Ama bilinmesi gerekli olan, bu tür birleşmelere "ulus devletlerin" kendi özgür iradeleriyle karar vermeleridir.

Ulusçuluk ilkesinin bencil bir davranışla "sadece kendi ulusunun en fazla hakka sahip olduğu" biçiminde yorumlanıp uygulanması ise Aydınlanma düşüncesine terstir. Bütün insanlar eşit olduğuna göre, ulusların da eşit sayılması gerektir. Ama aşırı ulusçuluk, 20. Yüzyılda Aydınlanmanın ilkeleriyle hiç bağdaşmayan **"ırkçılık"** gibi ters ve felaket getiren bir akımı da doğurmuştur. Bu konular üzerinde ileride **"ulusçuluk"** ünitesinde daha fazla durulacaktır. İkinci akım sosyalizm ise, ülküsel bir hedef olarak İlkçağdan beri bazı düşünürlerin zihninde yaşamıştır. Bu ülküsel hedef, üretilen malların adaletli bir biçimde dağıtılmasını sağlamaktır. Bu hedefe erişmek için de insanı bencilliğe ve kişisel çıkar sağlamaya yönelttiği ileri sürülen özel mülkiyetin kaldırılarak üretimin bütün topluma maledilmesi gereği ileri sürülür. Eflatun [M. Ö. 427-347] gibi büyük filozoflar, Çin'de bazı düşünürler bu tür ülküsel hedeflere ulaşmak için çeşitli yollar önermişlerdi. Aydınlanma Çağı başında Thomas More [1478-1575] ve Campanella [1568-1639] adındaki iki yazar "hayal devletlerini" sosyalist bir düzen içinde kurmuşlardır. Çok ün kazanan bu iki ütopik yazarın düşünceleri de 19. Yüzyıldaki "bilimsel sosyalizm"in doğuşunda etkili olmuştur.

Sosyalizm esas olarak 19. Yüzyılda, Fransız İhtilali sonucunda gelişen bireyciliğe bir tepki olarak doğdu. Sanayi Devimi bu tepkinin doğuşunda en önemli etkendi. Liberal ekonomik görüşe göre, herkes girişim ve kazanç

özgürlüğüne sahipti. Bütün bireyler yasalar karşısında eşit olduğu için girişim sahipleri ile diğer kişiler diledikleri koşullarda çalışma anlaşmaları yapabilirlerdi. Her iki yanın da iradesi özgürdü. İşte bu noktada gerçeklerin tam olarak belirmediği anlaşılıyor. Sanayi devrimi ile o zamana kadar hiç görülmemiş derecede yoğun ve kalabalık bir işçi sınıfı ortaya çıktı. Elinde sermayesi bulunan girişimci fabrikalar kurarak üretimi mümkün olduğu kadar ucuza maletmek istiyordu. Zira serbest ekonominin rekabet ortamı bunu gerektiriyordu. Ucuz hammadde sağlamak ve bunları en ucuz biçimde işleyip üretmek yolu açılmalıydı. Ucuz hammadde, biraz aşağıda göreceğimiz emperyalist ekonomi siyaseti ile bir ölçüde sağlanabiliyordu. Üretimi ucuzlatmak ise, işçilerin ücretini düşük tutmakla mümkündü. Zaten birbiri ardına açılan fabrikalar dolayısı ile iş gücü ucuzlamıştı. Bu alanda da acımasız bir rekabet vardı. Bu durumda girişimci en ucuz kim çalışırsa onu işe alıyordu. Her iki yan da özgürdü. Dileyen çalışır, dilemeyen çalışmazdı. Devlet de bu gibi işlere karışamazdı.

Elbette hukuk kuralları karşısında eşitlik ilkesine çok uygundu bu davranış. Ama unutulan bir önemli yan vardı. Başta İngiltere olmak üzere ileri gelen sanayi ülkelerindeki milyonlarca işçi sadece boğaz tokluğuna çalışıyorlardı. İşsizler arasında da müthiş bir rekabet vardı. Patronlar bu ortamda acımasız davranıyorlardı. Ucuz olduğu için çocuklar ve kadınlar da çalıştırılıyordu. Ne emeklilik hakkı, ne sağlık yardımı, ne doğum izni, ne ücretli tatil. . Bunlar bilinmeyen kavramlardı.

Böylece Aydınlanma Çağı'nın başarılı bilançosu içinde sefil ve insanca yaşamaktan uzak bu sınıfın sorunları çok olumsuz bir yer tutuyordu. İnsanların mutluluğu için kurulan devletin bu duruma "özgürlük gereği" diyerek karışmaması bazı düşünürleri harekete geçirdi. Bunlar arasında Karl Marx [1818-1883] adlı bir filozof bazı düşünürlerden de esinlenerek yeni bir kuram geliştirdi. Bu kurama göre, toplum düzenine ekonomik üretim can verir. Üretim kimlerin elinde ise devlet de onların hizmetindedir. Toplumlar aşama aşama bu düzeni geliştirmişlerdir. İlk zamanlar üretim sadece topraktan elde ediliyordu. Bu nedenle büyük toprak sahipleri her şeyin egemeni idiler. Giderek burjuvazi bunları tasfiye etti. Eşitliğe dayanan sistem içinde burjuvazi elde edilen hakları kendi çıkarına kullandı ve üretimi tekeline aldı. Sermayesi arttı. Elinde sermaye çoğaldıkça üretimin tek hakimi oldu. Girişimci yaşayabilmek için sermayesini çoğaltmak zorundadır. Bunun için de kar edecektir. Kar etmek de işçinin emeğinin karşılığını tam ödememekle sağlanır. Böyle davranmak bir zorunluluktur onun için. Ama bu sistem böyle sürüp gidemez. Üretim arttıkça işçiler de fazlalaşacaktır. Bunun sonucu bütün dünya işçilerinin birleşip büyük bir ihtilal çıkarmalarıdır. Bu ihtilal sonucu üretim araçları işçilerin eline geçecektir. Topluma geçici bir süre işçi sınıfı egemen olacak, bir "proletarya diktatörlüğü" kurulacaktır. Bu diktatörlük toplumdaki bütün sınıf farklılıklarını ortadan kaldıracaktır. Sonuçta üretim araçları bütünüyle toplumun malı olacaktır. Bu durumda herkes ihtiyacı kadar çalışıp üretimden adil pay alacaktır. Bu düzen böyle kurulunca devlete de gerek kalmayacaktır; zira çıkarları kol anacak bir sınıf artık yoktur.

Marx'ın bu görüşlerinin işçiler arasında büyük bir rağbet gördüğü söylenmelidir. Böylece kurulan sosyalizm düşünsel bir akım olmaktan çıktı ve siyasal bir kimliğe büründü. Marx'ın hedefini benimseyen bazı sosyalistler ilk kez 1848 yılında Fransa'da liberallerle birlikte yeniden kurulmuş olan krallık yönetimine karşı ayaklandılar. 1848 yılı şubatında krallık tekrar devrildi ve Fransa'da ikinci kez Cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyette sosyalistler ile liberaller birlikte davranmak zorunda kaldılar. Ama her iki yan da birbirinin düşüncelerini benimsemiyordu. Bu da çok doğaldı. Sonuçta aynı yılın haziran ayında sosyalistler liberallere karşı ayaklandılar. İşte tarihteki ilk gerçek sosyalist ihtilal budur. Ama büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Toplum bir sosyalist ihtilal için hazır değildi. Gerçi işçilerin haklı olduğu pek çok konu vardı. Ama bunların çözümünü toplum bir ihtilal yoluyla beklemiyordu. Böylece tarihin ilk sosyalist ihtilali liberallerce bastırıldı. Fakat bu olay liberal devlet anlayışında bir dönüm noktası oldu. Özgür girişimciler, varlıklarını sürdürebilmek için işçilerle iyi geçinmek zorunda olduklarını anladılar. Bu sosyalist ihtilaller sürmemeliydi. Bu nedenle yeni yönetim ihtilalcileri cezalandırmakla birlikte yeni hazırladığı anayasaya tarihte ilk kez sosyal hakları da ekledi. Bugünkü anlamıyla son derece ilkel sayılsa da devletin işsizlere iş bulma, yoksullara yardım etme gibi görevleri yüklenmesi iki açıdan değerlendirilebilir: Birincisi, serbest girişim sahiplerinin ihtilalci sosyalizm ile onun silahlarını elinden alarak mücadele etme yoluna gitmesi, ikincisi ise, insancıl görüşlerin başıboş bir ekonomik liberalizmin üzerine çıkmasıdır. Her iki halde de artık devlet yurttaşı sosyal açıdan korumayı yükümlenmeye başlamış ve "sosyal devlet" anlayışına yönelinmiştir. İhtilalci sosyalistler adım adım gelişen sosyal devlet anlayışına karşı Yine mücadele ettiler. Ama 19. yüzyıl sonlarına kadar hiçbir başarı sağlayamadılar (1871 yılında Prusya Alman Birliğini kurabilmek için Fransa'ya savaş açtı. Bu savaşı kazanan Prusyalılar Paris'i işgal ettiler. 1852 yılında yeniden kurulan imparatorluk sona erdi. Barışın imzalanmasından sonra Prusyalılar Paris'ten çekilince ihtilalci sosyalistler ülkülerindeki düzeni kurabilmek için ayaklandılar. Çok kanlı bir ihtilal başladı. Ama böyle bir düzen için hazır olmayan Fransızlar bir süre sonra sosyalistleri yalnız bıraktılar. Böylece kurulan "Paris Komünü" ilk sosyalist yönetim biçimi olarak sadece birkaç ay sürdü. İşçilerin normal düzende bir daha ayaklanıp ihtilal yapmaları görülmedi. 1917 Rus İhtilalinin ise Marx'ın öngördüğü proleter ayaklanma ile doğrudan bir ilişkisi yoktur). Hele Alman Birliği kurulduktan sonra başbakan olan tutucu ama büyük devlet adamı Von Bismarck'ın [1815-1898] çıkarttığı sosyal içerikli yasalar ihtilalci sosyalistlere tam bir darbe oldu. İşçiler bugünkü haklarının çoğuna kavuştular. Bu durumda ihtilalci sosyalistler bölündü. Bunların içinden hatırı sayılır bir bölümü ihtilalci yöntemleri bırakıp normal demokratik yollarla sosyalist düzene geçmeyi benimseyerek ve halkın oyuna her zaman uymayı kabullenerek "**sosyal demokrasiyi"** kurdular.

Sosyalizm böylece parçalandı. İhtilalci sosyalizm gücünü iyice yitirdi. 1917'de Çarlık Rusyası Birinci Dünya Savaşına girdiği zaman çok bitkin bir durumdaydı. Rusya'da büyük bir işçi sınıfı da yoktu. Buna karşılık yoksul köylüler ve kentliler çoğunluktaydı. Bu durumdan ilkönce sosyal demokratlar yararlanıp Çarlık Rejimine son verdiler. Ama savaşa devam ettiler. Yoksulluk artınca Rus Sosyalist Partisi lideri Lenin bir ihtilal daha çıkarıp bu kez sosyal demokratları tasfiye etti ve Marx'ın istediği "Proletarya diktatörlüğünü" kurdu; ama milyonlarca kurbana malolan tarihin en kanlı iç savaşı sonunda. Bu sistem bir süre yürüdü. Rusya sanayileşti. Sosyalizm belli bir ilerleme sağladı. Ama bütün bu gelişmeler, kişinin özgürlükleri kısılarak yapılıyordu. Üretim de hiçbir zaman bütünüyle topluma maledilemiyor, kalkacağı umulan devlet daha da baskıcı ve antidemokratik oluyordu. İkinci Dünya Savaşı sonunda Rusya, Doğu

Avrupa ülkelerini işgal etti ve oralarda halkın isteği dışında zorla sosyalist rejimler kurdu. Bu rejimler halka rağmen kuruldu, hiç benimsenemedi. Sonunda Marx'ın kuramının ütopik olduğu anlaşıldı.
Ancak, sosyalizm, liberal devleti sosyal içerikli bir yapıya kavuşturmakta büyük ölçüde etkili olmuştur. Sosyalizmin en önemli olumlu yanı buradadır.

Emperyalizme gelince: Bu ad Aydınlanma Çağı'nın ilkeleri ile tam bir çelişki yaratmaktadır. Batılı insan Aydınlanmanın getirdiği nimetlerden yararlanırken son derece bencil davranmış ve dünyanın gelişmemiş ekonomilerine sahip ülkeleri ya doğrudan doğruya ele geçirerek onları sömürgeleştirmiş veya bu ülkeler içinde gözüne kestirdiğini yarı sömürge durumuna getirmiştir. Bu ülkelerden sağlanan ucuz hammaddeler sanayileşmeyi hızlandırmıştır. 19. yüzyılın ortalarında belli başlı emperyalist devletler başta İngiltere olmak üzere Fransa, Hollanda, Belçika, İspanya ve Portekiz'dir. Bunlar dünyayı tam anlamıyla paylaşmış ve elleri altındaki ülkelerde yaşayan insanları Aydınlanma döneminin ilkelerini bir yana bırakarak ezmişlerdir. Kurulan emperyalist denge ilkönce İtalya, daha sonra Almanya'nın bu kervana katılmasıyla bozuldu ve bildiğiniz gibi Birinci Dünya Savaşı bu gerilimden çıktı.

Avrupa 20. yüzyıla sancılı girmiştir. Demokrasinin kurulduğu Avrupa'da ona en aykırı akımlar da orada türedi. Birinci Dünya Savaşı'nın acımasız sonuçları faşizm ve komünizm gibi Aydınlanma felsefesine tamamen zıt rejimleri doğurdu. Bugün, 20. yüzyıl sona ererken, 18. yüzyılda başlayan ve gerçekten çok yüksek değerlere dayanan Aydınlanma Çağı'nın zaferle biten sonu gelmiştir. Dünya, Aydınlanmanın ilkeleri üzerine kurulu daha bütünsel ve evrensel bir düzen arayışı içine girmiştir.

BATIDAKİ GELİŞMELERİN TÜRK İNKILABINA ETKİLERİ

"Fransa ihtilali bütün cihana hürriyet fikrini tanıtmıştır. Ve bu fikrin halen esas kaynağı bulunmaktadır. Fakat o tarihlerden beri İnsanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu izlemiş lakin kendine özgü nitelikleri ile gelişmiştir."

1927 yılında Nutuk'ta ifade ettiği düşüncelerinden bir cümle de alalım: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen modern ve bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum haline eriştirmektir.". Sanırız ki bu sözler fazla duraklamaya yer vermeyecek derecede açıktır. Devrimin önderi bu büyük hareketin aslında bir **"demokrasi"** kurduğunu, bu demokrasinin Fransa ihtilalinin getirdiği özgürlük düşüncesine dayandığını, ama zaman geçtiği için daha da olgunlaştığını belirterek cumhuriyet yönetimi içinde her bakımdan uygar bir toplum biçimine erişmenin hedeflendiğini söylüyor.

Bu sözler Türk Devriminin çok büyük bir ölçüde, Batı'daki Aydınlanma Çağı'nı yakalamak amacı ile yapıldığını göstermektedir. Devrimimizin kendine çok özgü veya doğrudan doğruya Batıyı taklit gibi bir hedefi yoktur. Hedef tektir, sadedir, açıktır: Uygar ve çağdaş bir toplum olmak. Bunun için de demokratik bir hukuk devletini Aydınlanma Çağı'nın ölçüleri içinde kurmak yetişir. Zira, Fransız İhtilali bize Aydınlanma Felsefesinin uygulamaya dökülmüş biçimini vermiştir.

En uzun ömürlü ve en ileri İslam Devleti Osmanlı İmparatorluğudur. Bu devlet kurulduğu zaman, yani 14. yüzyıl başlarında, İslam alemindeki hızlı gelişme durmuş, içtihat kapısı kapanmış ve durgunluk dönemi başlamıştı. Ama Osmanlı Türklerinin büyük bir kültür yarattıkları da kuşkusuzdur. Ünlü kültür tarihçisi Durant şöyle diyor: "Hıristiyanlar karşısında Türkleri barbar olarak değerlendirmek kaba bir yanılgıdan başka birşey değildir. Türkler gerçekten uygardılar". Osmanlılar kendilerine geçen donmuş skolastik İslam bilimini 15. yüzyıla kadar elden geldiğince değerlendirdiler. Yeni Müslüman oldukları için enerji ve ülkü doluydular. İslamiyet'in ve Orta Asya Türklerinin eşsiz dinsel hoşgörüsü onlarda daha da arttı. Pratik ve kavrayıcı zekaları, sistemli ve doğru düşünme yetenekleri sayesinde kısa bir süre içinde güçlü bir devlet ortaya çıkardılar. Avrupa'da feodalite yeni sona eriyor, uyanış hareketi henüz başlıyordu. Bu nedenle Osmanlıların ileri toprak düzeni örnek bir devlet yönetimi ortaya çıkardı. Bu devletin hele askeri örgütü uzun süre batı ülkelerine model oldu. Şehircilik bir yana bırakılırsa hem dinsel hem de sivil mimarlıkta çok ileri gitmişlerdi. 16. Yüzyılda devletin yayılma siyasetine uygun olarak coğrafya alanında da önemli adımlar atmışlardı. Dinsel bilgilere çok değer vermişler, medreseyi sevmişlerdir. Eşsiz hoşgörüleri, devlet yönetimi sanatında uzun süre usta olmaları, ülkede barınan çeşitli ulusları gerçek bir barış içinde yaşatmıştı. Fakat ne yazıktır ki batıda yavaş yavaş başlayan akılcılık kıpırtıları Osmanlı bilimine yabancı idi. Osmanlı Türkleri skolastik veriler içinde kalmışlardır. Devletin gelişme zamanında skolastik bilimlerde dahi tam bir varlık gösterilemediği için İslam bilimsel gelişmesinin kalıntılarının bulunduğu doğu ülkelerinden zaman zaman bilgin getirtmek gerekmiştir. II. Mehmet [1430-1481] zamanında Osmanlı biliminde eskiye dayalı bir canlanma vardır. İslam klasik çağının ürünleri İstanbul'da toplanmakta ve bunların okunması özendirilmektedir Ortaçağ tıp ve matematiği bir ölçüde canlandırılmıştır. Rönesans hareketinin başlarında yaşayan Fatih bu büyük olayı herhalde kavramış ama ancak İslam klasik çağına dönmekle bu aleme katılacağını sanmıştı. Fatih, büyük bir çaba ile eskiyi yenilemek isterken birkaç yıl sonra Batı'da Kopernikus çıkacaktır. Kaldı ki Fatih Sultan Mehmet'in çabaları da kendisinden sonra sürdürülememiştir. Yönetsel ve askeri bakımdan genişlemesine rağmen, aydınlar devletin sınırlarının birkaçyüz kilometre uzaklarında başlayan akıl çağından tamamen habersizdiler. Descartes, Kepler, Galile, Harvey, Bacon, daha sonra Newton tam bir bilinmez idi Osmanlı bilim yaşamında. Osmanlı müderrisleri bu adları hiç duymadıkları gibi artık İslam skolastiğinin büyük ve klasik eserlerini okuyup anlayacak bilim adamları bile yetişemiyordu. Akılcılığın tam anlamıyla hız kazandığı 16. ve 17. Yüzyılarda sadece iki Osmanlı Türkünün bilim alanında adları geçer: Piri Reis [1470-1554] ile Katip Çelebi [1609-1657]. Piri Reis bir denizci idi ve zamanın en doğru dünya haritasını çizmekle büyük bir ün yapmıştı. Katip Çelebi ise, skolastik bilimin en mantıklı yanlarıyla uğraşmış, bu arada aklı ve doğru bilim yöntemlerini övmüştür.

Hem Piri Reis hem de Katip Çelebi kendi kendilerini yetiştirmişlerdir. İkisi de Medreseli değildir. Medreseden Ebussuud Efendi gibi birkaç önemli din bilginleri dışında yetişen bilim adamı yoktur. Bu da Osmanlı eğitim sisteminin durumunu açık bir biçimde gözler önüne seriyor.

1729'da basımevinin ikiyüzelli yıllık bir gecikme ile Osmanlı Türklerince kullanılmaya başlanması önemli bir olaydır. Bu yolla hiç olmazsa bazı basit ama doğru bilgilere erişmek olanağı doğdu. Ama baskı tekniğinin böylesine bir gecikmeden sonra Osmanlı ülkesine girmesi bilimsel gelişme sorunun çözmekte çok fazla yararlı olamamıştır. 1729'dan 1830'a kadar, yani yüz yıl içinde 180 çeşit kitap basılabilmiştir. Avrupa'da ise Gutenberg'in basım tekniğini kullanmaya başladığı 1454 yılından 1500 yılına kadar geçen 53 yıllık bir süre içinde kırk bin çeşit kitap basılmıştır. II. Mahmut'un çabaları yaşama geçirilen ve batı bilimini sadece uygulama alanında da olsa öğreten ilk kurum 1827 yılında kurulan Tıbbıye'dir. Bunu modern anlayışlı subaylar yetiştiren Harp Okulu 1834 yılına izledi. Böylece tıp ve askerlik batıya açılan iki penceremiz oldu. Gerçekten, 19. yüzyılda yetişen önemli bilim adamları ya tıp veya askerlik alanında kendilerini göstermişlerdi. Çok önemli hekimlerimiz adımızı Batı bilim aleminde duyurduğu gibi günden güne gelişen Harp Okulları özgürlük düşüncesinin irdelendiği ilk ocaklar olmuşlardır.

Bu soruyu ne yazıktır ki olumsuz bir biçimde yanıtlamak zorundayız. Evet 19. yüzyılda bazı bilim ve teknik alanlarında gelişme vardı. Ama Aydınlanma Çağı'nın ana ilkesi olan "insanın mutlak özgürlüğü, doğal haklara sahip olduğu" anlayışının yerleşmesi çok zordu. Zira bu gelişmeler çok yavaş ve son derece dar bir çevrede cereyan ediyor, asıl büyük halk yığınlarının eğitimi ile bütün çabalara rağmen uğraşılamıyordu.

Gerçi "devleti kurtarmak için" Tanzimat Fermanı ile birlikte hukuk devletinin en önemli birkaç ilkesi kabul edildi. Ama, geçen yıl da belirtildiği gibi, bu reformda **"insan"** değil **"devlet"** esas alınmıştı. Gerçi son derece yurtsever ve ülkücü Tanzimatçılar devlet yönetiminde ve eğitimde oldukça önemli değişiklikler ve yenilikler yapmışlardır. Ama büyük bilim ve düşünce sistemleri ile bunların uygulanmasından doğan bilimsel, teknik ve ekonomik gelişmeler Osmanlı ülkesine girememiştir. Başka bir deyişle Batı Aydınlanmasının temeli olan akılcılık Osmanlı toplumuna yerleşemedi. Bu nedenle devlet, devlet gücü, hukukun kökeni gibi akla ve bilime dayanılarak açıklanması gerekli ve toplum kalkınması için son derece yaşamsal önemi olan konularda hiçbir önemli atılım yapılamadı. Buna rağmen özellikle Tıbbiye, Harp Okulları ve 1858 yılında kurulan Mülkiye mekteplerinden yetişen kuşakların Fransız İhtilalinin hiç olmazsa hedeflerini bir ölçüde kavradığı görülüyor. Ama hele devlet felsefesi ile uğraşan hiçbir bilim adamının çıkmaması, bu tür çabaları verimsiz kılmıştır. Yine de, Osmanlı toplumuna Fransız ihtilalinin sonuçları olan eşitlik ve ulusçuluk akımları girmiş ve Türkçülük gelişerek ulus devletin zorunluluğu üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu tür akımları ve karşısındaki grupları geçen yılın ikinci ve üçüncü ünitelerinde gördüğümüz için tekrarlamayacağız. Türk toplumunun ulus devlete doğru gidip, Avrupa'daki Aydınlanma Çağı'nın nimetlerinden yararlanmasından başka bir kurtuluş yolu olmadığı ancak İmparatorluğun son dönem aydın kuşağı oldukça bilinçli bir biçimde kavramıştır. Ancak o kuşağı oluşturanların sayısı azdır ve karşıtları çok fazladır. İnkılapların mutlaka bir kadro tarafından biçimlendirilip yürütülmesinin bir toplumsal yasa olduğunu da biliyorsunuz. İşte Aydınlanma Çağı'nın Türk toplumuna getirilmesinden başka bir kurtuluş yolu bulunmadığını, bunun da Fransız İhtilali ile gelen demokrasi ilkelerinin benimsenmesiyle gerçekleşebileceği kesin olarak ancak Atatürk tarafından kavranılmıştır. Akılcılık yoluyla Türk Aydınlanmasını toplumumuza getiren, bu Önderdir.

Kısaca: Türk Devrimindeki kültür değişikliğinin temelinde Batı'da başlayıp gelişen Aydınlanma Çağı'nın ilkeleri ve hedefleri yatmaktadır. Bu ilkelerin insanların eşitliği, devredilmez doğal haklara sahip olması, devlet yönetiminin doğrudan doğruya ulus tarafından üstlenmesi, insana saygı, sosyal açıdan yurttaşın hizmetinde bir kamu örgütü olduğunu biliyoruz. Aydınlanmanın bir başka ikincil sonucu olan ulus devlet ilkesi de Türk İnkılabının temelleri arasındadır. Sosyalizm bir etki yapmamış ama sosyal devlet kavramı devrimimize girmiştir.

Batıda çok uzun bir süre ve büyük acılar sonucu gerçekleşen Aydınlanma hareketini kısa süren bir devrimle Türk toplumuna yerleştirmek oldukça zor bir işti. Bu zorluk sanırız ki bir ölçüde giderilmiş ve bir Türk Aydınlanmasının doğmasına zemin hazırlanmıştır. Ancak bu kısa süre içinde, Türk Devriminin esas hedefi olan demokratik hukuk devleti ülküsünün daha tam anlamıyla gerçekleşebildiği söylenemez. Hukuk Devleti kavramının niteliği ve gerçekleştirilmesindeki güçlükler üzerinde bundan sonraki ünitemizde duracağız. Böylece İnkılabımızın düşünsel çerçevesinin çizilmesi tamamlanmış olacaktır.

DEMOKRATİK HUKUK DEVLETİ (TÜRK İNKILÂBININ HEDEFİ) -18

DEVLET VE HUKUK

Devletin Niteliği

Bu nitelikleri iki grupta toplamak gerektir. Birincisi İlkçağ'dan itibaren bütün devletlerde görülen ortak özellikler. Bu özellikler günümüzdeki modern devletlerde daha da gelişmiş olarak göze çarpmaktadır. İkincisi, sadece Aydınlanma Çağı ile başlayıp bugüne kadar gelen demokratik hukuk devletinin nitelikleri...

Devletin Ögeleri (Unsurları)

Bir **devlet**te herşeyden önce sınırları bir ölçüde de olsa belli bir **ülke**ye ihtiyaç vardır. Ayrıca çok doğal olarak bu ülke üzerinde insanların yaşaması gereklidir. Bir güç ülke üzerindeki **insanları devlet** içinde birleştirir. Bu güce de "devlet kudreti" veya bugün için tam karşılığı sayılmasa da **egemenlik** adı verilir.

Ülke

Bir devletin ülkesi, belli bir toprak parçasından oluşur. Bu toprak parçası üzerinde yaşanılabilecek nitelikte olmalıdır. Eskiden fetih esasına göre devletler ülke sınırlarını genişletirler veya savaşlarda yenilince daraltmak zorunda kalırlardı. Günümüzde savaşlar Yine çıkıyor. Ama savaş sonrası imzalanan ve güvenceye bağlanan barış antlaşmaları devletlerin sınırlarını çizer. Bu antlaşmalara sadık kalmak gerektir. İlkçağlarda ise bir devlet kendini yeterince güçlü hissedince antlaşmayı bozardı. Günümüzde bu pek kolay olmamaktadır. Zira devletlerarası bazı kuruluşlar bir ölçüde de olsa dünya üzerinde düzeni sağlayabilmektedirler. Devletlerin denizle veya başka su parçaları ile sınırları varsa, bunun kara parçasına ne kadar uzak olması gerektiği Yine antlaşmalarla saptanır. Bir devletin ülkesine ait su bölgesine,ülkenin parçası sayıldığından, "kara suları" denilir. Kara sularının dışında kalan bölgeler "açık deniz"dir ve bütün devletlerce ortaklaşa kullanılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları esas itibarıyla Lozan Barış Antlaşması ile çizilmiştir. Bu Antlaşma 20. yüzyılın en uzun süreli barışını kurdu. Lozan'dan sonraki en önemli sınır düzenlemelerimiz 1926 yılında İngiltere ve Irak ile

imzalanarak bugünkü Irak sınırını çizen antlaşma ve 1937'de Fransa ile imzalanan ve Hatay'ın ülkemize katılmasıyla sonuçlanan antlaşmalarla sağlanmıştır. İran ile de 1926 ve 1932 yıllarında ufak sınır düzeltmeleri yapılmıştır. Demek ki bugünkü ülkemizin sınırları devletlerarası hukukun gereklerine uygun bir biçimde ve barış içinde çizilmiş bulunmaktadır.

İnsan Topluluğu (Nüfus)

Devlet elbette insanlar tarafından kendi ihtiyaçları için oluşturulmuş bir kurumdur. Ama bir ülke üzerinde yaşayan insanların devlet ögesi olmaları bakımından taşımaları gerekli bazı özellikler vardır. Başka bir deyişle, çok verimli, mükemmel bir diyarda pek iyi insanlar da yaşasa, bunların bir devlet ögesi oluşturabilmeleri bazı koşullara bağlıdır.
Bu insanların herşeyden önce, birarada yaşama yolunda açık veya gizli bir iradelerinin bulunması gerektir. Bu irade de kendiliğinden oluşmaz. İnsanları böyle bir bağ içine sokabilmek için bazı koşullar gereklidir. Örneğin, aynı dili konuşma, aynı inanca mensup olma gibi. Ama bunlar olmasa da belki sözünü ettiğimiz irade belirebilir. Bu da o insanların belli ve ortak bir geçmişe sahip oldukları ve birarada geleceğe dönük olarak yaşama isteklerinin bulunmasıyla ortaya çıkar. Bu bakımdan birbirinden ayrı ve uzak, farklı çıkarlar peşinde koşan ve sürekli bir düşmanlık içinde yaşayan kabileler, aynı dil ve inanç birliğine sahip olsalar bile bir devlet kuramazlar.

Devlet Kudreti (Egemenlik)

Ne sınırları belli ve iyi nitelikli bir ülke, ne de o toprak üzerindeki insanların birarada yaşamak iradeleri devletin oluşmasına yeterli gelebilir. Bu iki koşuldan sonra bir üçüncüsü vardır ki, devlet asıl o öge ile ortaya çıkar. Bu da "devlet kudreti" dediğimiz güçtür. Bu öyle bir güçtür ki, gözle görülmez. Onun kendini belli edebilmesi ancak o gücü ellerinde bulunduranların davranışları ile belirir. Devlet kudretinin en belirgin özelliği ülkede yaşayan bütün insanlar üzerinde kendini hissettirmesidir. O insanlar arasında düzen ve disiplini sağlamak bu gücün en başta gelen işlevidir.

İşte ne hukukçular, ne de bu konuyla ilgili diğer bilimlerle uğraşanlar sorumuzun yanıtını verebilmişlerdir. Devlet gücü bir gerçektir. Ama nasıl ve nereden çıktığı ve kimler tarafından hangi haklı gerekçeyle kullanıldığını bugüne değin bilimsel olarak açıklamak mümkün olmamıştır. Bu konuda pek çok düşünür belki yüzlerce ve çoğu ilk dinleyişte inandırıcı gelen kuramlar ortaya atmışlarsa da, üzerlerinde biraz derin düşünülünce hiçbirinin devlet kudreti olgusunu tam anlamıyla bilimsel bir biçimde açıklayamadığı anlaşılmaktadır.

Buna karşılık bu kudret bir gerçektir. Öyle ise bu gerçeği sadece saptayarak bu gücün nasıl doğduğunu değil ama özelliklerini gösterebiliriz: İlk özellik bu gücün toplumun kendi içinden çıkmasıdır. Eğer devlet gücü bir başka toplumdan geliyorsa o zaman, ilk toplum devlet kuramamış, sömürge olmuştur. Bu gücün toplum içinden çıkması yetişir; bir kişi, aile veya toplumun kendisi tarafından kullanılması bu niteleme için önemli değildir. İkinci özellik bu toplum içinde o gücün üstünde veya ona denk başka bir kudret bulunmamasıdır. Üçüncüsü, bu gücün başka bir topluma devredilememesidir. Dördüncüsü de, bu gücün toplumu düzenleyici tek kudret olmasıdır. Geçen yılın ilk dersinde toplum içinde bu gücün nasıl belirdiğini kısa da olsa anlatmıştık. Bu nedenle üzerinde durmayacağız. Sadece bir noktayı anımsatalım: Bu kudretin kullanılma biçimlerine göre devletleri tiplere ayırabiliriz.

Devlet gücü bir kişinin elinde ise monarşi, bir grup tarafından kullanılıyorsa oligarşi, toplumun tümüne aitse demokrasi tiplerinden söz ediyorduk.

Devletin İşlevleri

Çok uzun bir süre, belki binlerce yıl **"devlet"** denilen vazgeçilemez olgunun işlevi olarak ilk planda ülkede yaşayan insanların dış ve iç tehlikelere karşı korunması görülmüştür. Dış tehlike, tahmin edeceğiniz gibi, bir ülkeye başka toplumlardan gelecek saldırılardır. İç tehlike ise, insanların birbirleriyle didişmeleri, huzur ve rahatın toplumda yerleşememesi veya bozulması olarak görülmüştür. Bu nedenle "devlet gücünü" elinde bulunduranların herşeyden önce son derece düzgün işleyen bir güvenlik örgütü kurmaları gerekmiştir. Binlerce yıl bir devletin gücünü ölçmek için onun ordusunun büyüklüğü veya kudreti esas alınmıştır. Hükümdara sıkı sıkıya bağlı, onun buyruklarından çıkmayan bir ordu hem dış hem de iç güvenliği sağlardı. Bu güvenlik örgütünün nasıl çalışacağı elbette hukuk kurallarına bağlıydı. Ama bu kuralları hükümdar ve çevresi dilediği gibi saptardı. Bu saptama sırasında o devletin gücünü meşrulaştıran öze dayanılırdı ki bu çoğu kez **"din"**den başka birşey değildi.

Özellikle iç güvenliğin sağlanması hukuk kurallarının mümkün olduğu ölçüde düzgün bir biçimde konulup uygulanmasıyla mümkündü. **"Yargıç"** ve içinde çalıştığı "yargı gücü" bu konuda hükümdara veya diğer egemenlik temsilcilerine yardımcı olurlardı.

İç güvenliğin sağlanabilmesi için hukuk kurallarını iyi uygulayan bir yargıçlar grubu yanında, hükümdarın veya diğer egemenlik sahiplerinin mevcut toplum düzenini koruyabilmek için yurttaşların pek çeşitli işlerine müdahalede bulunmaları da olağandı. Bu müdahaleler bir ölçüde yurttaşın iyiliği için yapılıyorsa da, esas olan her zaman egemenliği elinde bulunduranların statülerini korumak ve hatta fırsat çıktığı takdirde güçlendirmekti. Binlerce yıl toplumlar çok çeşitli gruplara ayrılmışlardı. Bunları bugünkü sosyal gruplarla karşılaştırmayınız.

Bugünkü modern toplumlarda sosyal gruplar belli konularda ortak çıkarları olan ve bu nedenle aralarında dayanışma bulunması gereken, siyasal iktidarlara güçleri oranında baskı yapabilen veya yardımcı olabilen örgütlü sayılabilecek topluluklardır: Dinsel cemaatler, siyasal partiler, sendikalar... gibi. İlk ve Ortaçağ'da, toplum, özellikle Batı'da, ekonomik ve siyasal gücü el erinde tutan soylular -ki kral da en üst düzeyde soyluydu-, kentlerde serbest mesleklerle uğraşanlar, toprağa bağlı veya başıboş köylüler, soylulara hizmet eden gruplar, örneğin askerler ve diğer güvenlik güçleri; ve hiçbir hakka sahip olmayan kölelerden oluşurdu. Şimdi böyle bir toplumda bütün yurttaşlara düzeni sağlayabilmek için aynı hukuk kural arının uygulanması düşünülemezdi. Her grup kendine özgü ve kral tarafından tanınan, bu nedenle devlet yaptırımı altında bulunan hukuk kurallarına bağlı idi. İşte çok uzun dönemler devletin işlevleri içinde bu gruplar arasında denge sağlayarak iç düzeni korumak da bulunurdu.

Çok uzun süren bir tarihsel gelişme sonucu modern devlet oluşunca, bu işlevlerin hem sayısı arttı hem de bir bölümünün niteliği değişti. Niteliği değişmeyen işlev devletin toplumu dış tehlikelere karşı koruması ve iç düzenin

sağlamasıdır. Ama bu işlevleri yerine getirebilmek için yepyeni koşullar üzerinde oluşan bir ortamın kurulması gerekliydi. Bunlardan birincisi artık çeşitli ve kendilerine özgü hukukları olan grupların ortadan kalkması ve yasalar önünde bütün yurttaşların kesin eşitliğinin sağlanmasıydı. Bu temel ilke devletin bütün işlemlerine hakim olunca artık yasaların da Genel nitelikte ve herkesi bağlayıcı olmasının sağlanması devletin en başta gelen görevi olacaktı. Yasalar yapılıp uygulanırken de insanların temel bazı haklarına dokunmamak gerekiyordu. Böylece "insan hakları" kavramı sadece düşünürlerin kafalarında oluşan birtakım kalıplar biçiminde kalmaktan kurtulup, devletin koruması ve geliştirmesi gerekli önemli işlevlerin içine girdi. İşte "hukuk devleti" doğuyordu.

Hukukun Niteliği

Hukukun Genel çizgileri bakımından tanımını biliyorsunuz. Bu tanıma göre, hukuk, bir toplumda yaşayan kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve devlet tarafından konulan kurallara denilir. Şimdi, yukarıda verdiğimiz açıklamalara göre, modern devlet, yurttaşın haklarını eşitlik ilkesine uyarak koruyacak ve işlevlerini yerine getirirken bu iki esası asla göz önünden uzaklaştırmayacaktır. Devletin koyduğu hukuk kuralları ilke olarak **"yazılı"**dır. Yazısız hukuk kural arı büyük bir istisnadır. İşte bir devlette belli bir zamanda yürürlükte olan, yani uygulanan hukuk kurallarının bütününe "pozitif hukuk" adı verilir. Pozitif hukuk devletin işlevlerini yerine getirmesi, onları sürdürmesi için tek araçtır. Devletin bu işlevleri yerine getirirken aldığı diğer önlemler, hep pozitif hukuka uygun olmak zorundadır.

Evet, öyle sanıyoruz ki arada bir böyle bir tepki verdiğiniz olmaktadır. Bu da son derece doğaldır. Zira pozitif hukuk hiçbir zaman insanların özlemini duyduğu tam adaleti eksiksiz olarak yerine getiremez. Bunun çok çeşitli nedenleri vardır: Yasalar ne kadar dikkatli ve titizce yapılırsa yapılsınlar bir süre sonra toplumun gereksinimlerine yanıt veremez duruma düşebilirler; çünkü insanoğlu ve çevresi sürekli olarak değişime uğrar. Yasaların bu değişikliklere her an uydurulması mümkün değildir. O zaman, yasaları uygulamakla görevli bulunanlar onları belli çerçeveler içinde yorumlayarak amaca uygun bir uygulamaya gitmek isterler; ama **"yorum"** sübjektif bir işlemdir. Objektif ölçülere ne kadar bağlı kalırsanız kalınız, yorumda nihayet o işi yapanın kendi kişiliğinin damgası da belirli ölçüde bulunur. Kaldı ki bazı hukuk kural arı yorumlanamaz. Bu tür hukuk kurallarının değişen koşullara uydurulması son derece zordur. Böylece pozitif hukuk kuralları insanların haklı beklentilerine her zaman tam olarak yanıt veremeyebilir. İşte bu noktada insanların beklentilerinin "ne olduğu" sorusunu yöneltmek gerek. Bu beklentiler Genellikle insanların iç alemlerinden kaynaklanır; bu kaynaklanma işi sırasında insana aklı ve vicdanı yol gösterir. Böyle bir durumda her insanın kendi anlayışına, vicdanına ve aklına dayanan bir "hukuk düşüncesi veya ülküsü" vardır. Bu , uygulanamayan ama insanların içinde var olan, normal kişilerde **"olumlu"** bir biçimde kendini gösteren bir duygudur. Bu tür duyguların ve aklın doğurduğu hukuk anlayışına "doğal hukuk" adı verilir. İnsanın doğasında, aklında ve vicdanında saklı olan bu hukuk Genelde evrenseldir; çünkü **"insan"**ın vicdan ve akıl yapısı, onları yakından etkileyen bazı toplumsal baskılar, etkiler bir yana bırakılırsa hemen her yerde aynıdır. Öyle ise doğal hukuk aslında yasa koyuculara yol göstermesi gereken büyük bir aydınlatıcı sayılmalıdır. Sizlere bir ölçüde anlatmaya çalıştığımız ve modern devletin temellerini oluşturan pek çok ilkeler binlerce yıl "doğal hukuk" düşüncesi biçiminde, uygulamaya geçmeden zihinlerde ve vicdanlarda yaşamıştır. İnsanoğlu adım adım doğal hukuka yaklaşmıştır. Ülküsel olan pozitif hukukun doğal hukuka her zaman uygun olması, yani bunların çakışmasıdır.

Doğal hukukla pozitif hukukun tam olarak birbirine uygunluğunu sağlamak mümkün değildir. Çünkü hukukça düzenlenmesi öngörülen toplumsal ilişkilerin nitelikleri sürekli olarak değişir. Devletin pozitif hukukunu akıl ve vicdan kalıplarına göre bu değişen koşullara uydurması, en iyi niyetli bir siyasal kadroda bile büyük ölçüde zaman alır. Kaldı ki siyasal zorunluluklar ve bazı toplumsal koşullar insanın vicdan ve akıl ölçülerini sınırlayabilen bazı olumsuzluklara yol açabilir. Bu nedenle doğal hukukla pozitif hukuku tam olarak çakıştırmak mümkün değildir ama, bireylerin içindeki vicdanların sesi ve aklın aydınlığı toplumun ne kadar geniş kesimine egemen olursa, devlet gücünü ellerinde tutanlar da koydukları kuralları o ölçüde doğal hukuka uydurmaya çalışırlar. Bu mekanizma da ancak iyi işleyen bir demokratik rejimle çalıştırılabilir.

Yasaya Bağlı Devlet

Demokratik rejimin temel özeliklerini biraz aşağıdaki bahiste göreceğiz. Ama, bir ülkenin hukuk düzenini en sağlam biçimde kurmanın bazı başka özellikleri vardır. Diğer bir deyişle, demokrasiye geçebilmek için ilkönce pozitif hukuk kurallarının eşitlik ilkesine bağlı olarak konulması ve uygulanması gerektir. Yani, devlet, hukuk kurallarını koyarken herhangi bir ayırım gözetmeyecek, onların **"Genel"** nitelikte olmasını ve Yine uygulamada da aynı esasa bağlı kalınmasını gözetecektir.

Bildiğiniz gibi, bir devlette hukuk düzenine temel olan ve ona yön veren en baş hukuk kuralı **"anayasadır"**. Anayasalar çok Genel ve bütün toplumun ana düzenini kuran kurallar içerirler. Bu kuralları somutlaştırıp yaşamın çeşitli kesimlerine yaydırarak işletebilmek **"yasama"** yetkisine sahip olan organ tarafından çıkartılan "yasalarla (kanunlarla)" sağlanır. Burada dikkat edilmesi gerekli husus şudur: Her ne kadar biz modern devleti **"demokrasi"** ile özdeşleştiriyorsak da **"devletlik"** niteliğine sahip ama **"demokratik"** sayılamayacak siyasal yapılar vardır. Burada esas olan bir devlette **"yasa"** yapan yetkili bir organın bulunması ve onun tarafından konulan yasaların "Genellik ve eşitlik" ilkesine uygun olmasıdır. Böylece "yasaya bağlı devlet" kavramı ortaya çıkar. Bu devletlerde bütün işlere **"yasalar"** egemendir. Yasa dışı davranışlara göz yumulamaz ve yasalara denk başka hukuk kuralları bulunmaz. Başta devlet görevlileri olmak üzere herkes **"yasalara"** uymak zorundadır. Bu tür devletlere örnek olarak Büyük Friedrich'in Prusyası'nı gösterebiliriz:1740-1786 yılları arasında Prusya'nın kralı olan bu önemli kişi, "aydınlanma absolitizmi"nin kurucularındandır. O, tek başına yasama gücüne sahipti ama koyduğu yasalara herkes, en başta kendisi, mutlak biçimde uyuyordu.

Elbette değildir. Ama, bu tür bir devlet yapısı hukuk kurallarının hiç istisnasız uygulanmasını sağlayan bir mekanizma kurması açısından son derece önemlidir. Zira yasalara uymadan **"hukuka"** uymak mümkün değildir. Ama yasaların da **"hukuka"** uygun olması gerektir. Şimdi bu konuya eğilelim:

Hukuka Bağlı Devlet

Binlerce yıl monarşilerde hükümdarın mutlak otoritesine bağlı olan insanlar, yavaş yavaş geçirdikleri bir evrim, bunun sonunda da Batı'da 17. yüzyılda düşünsel ürünlerini vermeye başlayan aydınlanma ile, kurumları alışılagelmiş kalıplar dışında değerlendirme yolunu tuttular. Gerçi hükümdarların da bağlı olmak zorunda bulundukları bazı temel kurallar yok sayılmazdı. Bu özellikle, o hükümdarın meşruiyetini aldığı dine uymak zorunluluğundan çıkıyordu. Ama din kurallarının mezhepler biçiminde değişik anlayışlara bağlı olarak yorumlanabilmesi, diğer yandan hükümdarların dış görünüş bakımından dine uygun gözükmekle birlikte aslında dilediklerini yapabilmeleri, gelişen aydınlanma düşüncesi karşısında değerini yitirme yoluna girdi. Hükümdarı da belli kalıplara sıkı sıkıya bağlı tutmak yoluyla devlet düzeninin sağlamlaşıp adilleşeceği görüşü yerleşmeye başladı. Hükümdarlar yasama gücüne sahipti. Öyle ise onların koydukları kuralların Genel ve herkesi bağlayıcı olması gerekti. Bu konuya yukarıdaki bahiste kısaca değinmiştik. Ama böylesine beliren "yasaya bağlı devlet"in bir süre sonra, kişilerin özledikleri eşitlik ve dokunulmazlığı tam olarak sağlayamadığı anlaşıldı.

Yasa devletine geçiş 19. yüzyılın ilk yarısında Batı'da gelişmeye başlamıştı**. Amerikan bağımsızlık hareketi ve ardından gelen Fransız İhtilali 19. yüzyılın modern devlet anlayışına geçişin ilk önemli ve çok büyük adımlarıdır. Her iki devrimin temel felsefesine dayanak olan en önemli ilke, devlet gücünün "ulusa" geçmesiydi.** Egemenlik ulusundu. Ulus belli sürelerde yaptığı seçimlerle temsilcilerini belirleyecek, onların oluşturduğu parlamento da yasaları yapacaktı. Hepimizin çok iyi anımsayacağı gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısında taçlarını yitirmek istemeyen bazı krallar da ulusun bu yetkisini tanıyıp yasaları yapma işini bırakmışlardı. Ama işte bu noktada önemli bir aksama kendini gösterdi. Parlamentolarda bir yasanın kabulü için bütün milletvekillerinin birleşmesi -son derece sayılı ve ender bazı ulusal zorunluluklar dışında- mümkün değildi. Eğer çoğulcu bir demokrasi parlamentoya yansımış ise, bütün yurttaşların aynı çıkarlara sahip olması ve dolayısı ile aynı görüşleri paylaşan siyasal partileri iş başına getirmesi olanaksızdı. Demokraside çoğunluğun isteği uzun süre ulusun tamamının isteği olarak görüldü. Hatta ulusal egemenlik kuramının en ateşli yandaşlarından büyük düşünür **J. J. Rousseau (1712-1778) "çoğunluk her zaman haklıdır" formülünü ortaya atmış** ve başka bir yolla yasaların yapılamayacağını ileri sürmüştür.

Evet, hükümdar iradesi yerine ulus isteğinin geçmesi çok iyi ve yerinde bir gelişmedir. Azınlıkta kalanların hiç hakkı yok mudur? Çoğunluk "ulus iradesini temsil ettiği" gerekçesi ile yasalar yapar ve bunlarla azınlıkta kalanların hakları çiğnenirse "yasa devleti"nin sağlamak istediği güvence sistemi nasıl işleyecektir? Yanıt açıktır: Eğer çoğunluğun yaptığı yasalar mutlaka doğru iseler bir güvenceye gereksinme yoktur. Ama bu takdirde "bütün insanların doğuştan eşit oldukları ve vazgeçilmez, dokunulmaz haklarla donatıldıkları" ilkesi ne olacaktır. Bu ilkenin en ateşli savunucularından biri Rousseau idi. O zaman bu düşünür kendisiyle çelişkiye düşmemiş midir? Düşmüştür elbette. Bunu bütün bilginler belirtiyor. O zaman "ulus iradesini temsil eden kişilerin çoğunluğunun yaptığı yasalar" yeniden değerlendirilmelidir.
Yasalar ancak, azınlığın temel haklarına dokunmadıkları sürece gerçek anlamda düzenleyici işlev yerine getirirler. Burada yasaların "hukuka uygun" olmaları ilkesi ortaya çıkıyor.

Hukuku alışılmış, basmakalıp biçimiyle tanımlarsanız bu ifadede **"çelişki"** vardır. Bu alışılmış tanım "toplum ilişkilerini düzenleyen, devlet tarafından konulmuş kural ara hukuk denilir" biçiminde idi. Bu takdirde ulus temsilcilerinin çoğunlunun koyduğu yasalar elbette **"hukuk"**un kendisidir.

Çoğunluğun yaptığı yasalar pozitif hukuktur. Ama pozitif hukukun insanların "doğuştan gelen haklarına" dokunmaması gerektir. İşte biz doğal hukuk düşüncesini pozitif hukuka yaklaştırabildiğimiz ölçüde gerçek hukuka uygun davranmış oluruz. Böylece ulus iradesi kendini gerçek ve evrensel **"hukukla"** bağlamalıdır. Bu takdirde çoğunluğun yaptığı yasalar azınlığın temel haklarını çiğnemez. İşte o zaman "yasa devleti" hukuka uygun duruma gelir. Öyle ise modern devlette yasalar egemen olacak ve bu yasalar da "hukuka uygun" biçimde yapılacaktır. Şimdi "doğal hukuku" pozitif hukukun içine nasıl sokup, devletin gerçek anlamıyla hukuka uygun davranabileceği sorununa eğileceğiz. Bu sorun "insan hakları ve özgürlükleri" konusunda yüzlerce yıl ileri sürülen ve doğal hukuk çerçevesinde kalan düşüncelerin pozitif hukuka aktarılması ile büyük ölçüde çözülebilir.

İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLER

Hak ve Özgürlük Kavramı

Kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk kural arı, o ilişki içine girmek isteyenlere veya zorunda bulunanlara bazı yetkiler tanır. Örneğin,Türk hukuk sistemine göre her yurttaşın dilediği konularda, dilediği biçimlerde sözleşme yapma yetkisi vardır. Yine isteyen her Türk yurttaşının evlenme yetkisi de bulunur. Bu örnekleri yüzlere, binlere çıkartabilirsiniz. Hukuk kural arının sağladığı **"yetkiler"**in bir Genel özel iği vardır:Bu yetkiler onları tanıyan hukuk kurallarının çizdiği çerçeveye aykırı olamaz. Örneğin her konuda alım-satım sözleşmesi yapabilirsiniz ama, bu yetkiyi tanıyan yasalar, ahlaka, sağlığa zararlı konularda alım-satım yapılamayacağını bildirmişlerdir. Yine, özgür iradesi ile bir malı satın alan kişinin bu yetkisinin karşısında, o malı satanın teslim etme yükümlülüğü vardır. Ama mal teslim edilince veya edileceği sırada, o ana kadar malı satın alma yetkisi bulunan kişi, o malın bedelini ödeme yükümlüğü altına girer. Bu takdirde karşı tarafın da malın bedelini talep etme yetkisi doğar. Yine, dileyen her yurttaş evlenebilir. Ama bu işi düzenleyen yasanın buyruklarına uyulacaktır: Örneğin evlenme için bir yaş sınırı ve daha önceden evli olup bu bağı sürdürmeme koşulu vardır. Yine evlenme, devletin resmi memuru önünde yapılır. Şimdi bu örneklerden çıkan sonuçlar şunlardır: Pek çok ilişkinin içine girip girmemekte yurttaş özgürdür. Ama ilişkiye girilince, o konuda düzenleyici olan hukuk kurallarının koşullarına uymak da zorunludur.

Hukukçular, hukuk kurallarının kişilere tanıdığı bu yetkilere **"hak"** adını verirler. Öyle ise haklar en başta anayasa ve diğer yasalar olmak üzere çeşitli hukuk kurallarından doğar. Eğer hak ile yetki arasında bir açıklayıcı sınır çizmek gerekirse belki şu söylenebilir:Hukuk kurallarının sağladığı haklar o konuda yurttaşa bir yetki vermektedir. Ama hemen ekleyelim: Hakkın kullanılması karşılığında, karşı tarafın da hakkı doğar; o zaman hakkı kullanmaya talip olanın da yükümlülüğü ortaya çıkar. O yükümlülüğün hukuk dilindeki adı **"borç"**tur. Böylece her hak bir borçla, her borç da bir hakla karşılanır. Hukuktaki her ilişki aşağı yukarı bu esasa göre çizilmiştir. Aslında ilişkilerde **"eşitlik"** kuralı yer alır. Yani hak sahibi olmak ve borç altına girmekte bütün yurttaşlar eşittir. Ama bazı tür ilişkiler vardır ki,

bunlar toplumun doğrudan doğruya iç düzenini sağlarlar. Bu tür ilişkiler, **"yasak"** borcu doğururlar. Örneğin adam öldürmek, hırsızlık yapmak, rüşvet almak yasalarca **"yasaklanmıştır"**. Bu tür ilişkilerde yasak koyan **"devlettir"**; devlet yurttaşın bu kurala uymasını ister. Aslında burada da devletin bir hakkı var: Yurttaştan hırsızlık yapmamasını istemek hakkı. Yurttaşın yükümlülüğü de bu yasağa uymaktır. Ama daha yukarıda özel yaşamdan doğan ilişkilerde olduğu gibi bir eşitlik burada söz konusu değildir. Bu tür ilişkilere "kamu hukuku" ilişkisi denilir. Bu ilişkilerde devlet yurttaş ile tam olarak eşit değildir ve bir ölçüde onun üstündedir. Ama bu durum modern demokratik devlette bir hayli yumuşamıştır. Şöyle ki: Devlet yurttaştan hırsızlık etmemesini isteme hakkını sürekli olarak ileri sürer; buna karşılık da yurttaş devletten hırsızlığa karşı kendisini korumasını ileri sürmek hakkına sürekli olarak sahiptir. Demek ki kamu hukukunda bile Genel hukuk ilişkisi yapısı yürürlükte sayılabilir. Zaten hukukun mantığı **"karşılılık"** esası üzerinde kurulmuştur. Sorun, karşılıklı hakları ve borçları eşitlik ve denge içinde tutabilmektir.

İnsan Hakları

İnsanların yasalar karşısında kesin eşitliği ve bazı dokunulmaz haklara sahip bulunduğu düşüncesinin doğal hukukta oluştuğunu biliyorsunuz. Eğer bu tür haklar hukuk sistemi içine alınırsa değişik bir kategori ile karşılaşıyoruz: Bunlar öyle tür haklar oluştururlar ki, yukarıda açıkladığımız Genel mekanizmanın dışında kalırlar; başka bir deyişle bir yasal düzenleme ile onların çerçevesini daraltamazsınız; yurttaşlara bu çerçevede borçlar yükleyemezsiniz. Birkaç örnek konuyu aydınlatacaktır: Bütün insanların doğuştan birbirleri ile eşit olduğu kuralı pozitif hukuka girerse bu takdirde o kuralın istisnası olamaz. Zira **"bütün"** insanlar söz konusudur. Böyle bir hukuk kuralı kölelikten tutunuz da toplumdaki bazı grupların yüzlerce yıl süren ayrıcalıklarını yokeder. Burada insan devletten eşitlik hakkını korumasını ister. Devletin ondan beklediği bir borç yoktur. Yine her insanın bedeni doğuştan geldiği kabul edilen bir hakla **"dokunulmaz"** kabul edilirse, yurttaş bedenine devlet tarafından bir zarar verilmemesi hakkıyla donatılmıştır. Evet devletler ortaya çıktıklarından beri yurttaşları başka kişilerin saldırılarından korumuşlardır. Zaten ceza hukuku bu zorunluluktan doğdu. Ama **"devletin"** yurttaşa karşı hiçbir bedensel zarar vermemesi yükümlülüğü karşılıksız bir **"doğal"** haktır. Binlerce yıl devletler "başkalarına verilen zararları önlemek" gerekçesi ile suçlu saydıklarına **"adaleti"** yerine getirmek için **"işkence"** yapmışlardır. Yeniçağ Avrupasında uygulanan engizisyon yöntemi devletin "topluma zarar veren" kişilere suçlarını itiraf ettirmek için başvurduğu yasal bir davranıştı. Bu tür hakları çok fazla artırmadan devletin temeli yapmak görüşü ise ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşebildi; o da belirli sayıda devletlerde.

Fransız İhtilali'nin çıktığı yıllardan başlayarak, aşağıda biraz ayrıntılı olarak göreceğimiz temel insan haklarının anayasalara konulup iç hukukun bir parçası olması yolu bazı ülkelerde açılmıştı. Ama 19. yüzyıl boyunca süren bu açılma, sadece iç hukuku ilgilendirmiş, bu hakları zedeleyen devletlere karşı başka devletlerin bazı önlemler alması gibi son derece insancıl bazı düşünceler gerçekleşememişti. Bu tür müdahaleler devletlerin iç işlerine karışmak, dolayısı ile egemenlik haklarını zedelemek olarak görülüyordu. Aslında her devlet yurttaşlarına bu temel hakların hiç olmazsa birkaçını tanıdığını belirtiyordu ama, onları dilediği gibi kısıtlayıp insana yakışmayan davranışlarda bulunma yetkisini de kendinde tutuyordu.
Bu arada insan hakları öğretisi de gelişiyordu. 19. yüzyıl ortalarında bilimsel bir görüş niteliği alan bazı toplumsal akımların etkisiyle "sosyal haklar" kavramı yerleşiyor, insan haklarının daha da geliştirilmesi yolunda bazı önemli çalışmalar yapılıyordu.
20. yüzyılın başında çıkan ve İnsanlığın o güne kadar gördüğü en büyük felaket olan Birinci Dünya Savaşı sonunda çeşitli ekonomik ve siyasal koşulların olumsuz etkileri altında demokrasinin yeşerdiği bazı ileri ülkelerde insanlık erdemi ile bağdaşmaz rejimler belirdi. Rönesans hareketinin doğduğu yaşamın temeline **"insanı"** oturttuğu İtalya'da; reform hareketinin başladığı ve daha sonra 18 ve 19 yüzyıllarda ozanlar, filozoflar ve özellikle müzik dahilerinin bir ülkesi olan Almanya'da bu görkemli insanlık mirası ile bağdaşması mümkün olmayan **"faşizm"** rejimleri doğdu. Bu rejimin esası devleti ve o devlette insan ögesinin çoğunu oluşturan ulusu yüceltmek, kişiyi devlet ve toplum iradesi önünde sıfıra indirmekti. Bu rejim giderek başka Batı ülkelerinde de yayıldı. 19. yüzyılda ayrı bir felsefe ve ekonomi okulu olarak kurulan sosyalizm de, 1917 yılında Rusya'da başlayan ünlü ihtilal ile aşırı bir uygulama alanı buldu. Rusya'da işçi sınıfının sözde egemenliği gerekçesi altında o zamana kadar görülmemiş ölçüde kanlı ve Alman Faşizmini aratmayacak derecede canavarca bir rejim kuruldu. Orada da sözüm ona işçileri temsil eden parti bütün ulus adına kararlar alıyordu. Yasa devleti kavramı bile ortadan kalkmıştı. O rejimde de kişinin özgürlüğü ve erdemi " toplum uğruna" maskesi altında ayaklar altına alınmıştı.
Sonunda patlak veren İkinci Dünya Savaşı, aslında Faşist Almanya ile Komünist Rusya arasında Doğu Avrupa'nın paylaştırılması gibi son derece emperyalist bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile çıktı. Faşist Japonya'nın da işe karışması ile genişledi. İç düzenlerinde büyük ekonomik bunalımlara düşen ve sayıları iyice azalan demokratik ülkeler bu savaşın başında çaresiz kaldılar. Ama bir süre sonra Almanlar Rusların geniş topraklarını gözlerine kestirip aralarındaki anlaşmayı bozunca, bu kez Ruslar da **"Faşizm"**e karşı savaşa katıldı.
Kanlı savaş özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin müthiş gücünün devreye girmesi ile sonunu belli etti. Boğuşmanın son zamanlarında Amerikan ve İngiliz önderlerinin yayınladığı "Atlantik Bildirisi" (14 Ağustos 1941) insan haklarının savaş sonrası düzende dikkate alınacağını dünyaya yayıyordu. Savaş biterken kurulan "Birleşmiş Milletler Örgütü"nün üyeleri, 10 Aralık 1948 tarihinde ünlü "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi"ni kabul etti. Bildiride bütün insanların ırk, cinsiyet, dil, renk, dil, din dikkate alınmaksızın **"eşit"** oldukları gerçeği dile getiriliyordu. Ondan sonra da, yaşama hakkından başlayarak bütün belli başlı insan haklarının ve özgürlüklerinin yeni kurulacak dünya düzeninde temel alınacağı belirtiliyordu.

Bu bildiride yer alan insan haklarının, onu imzalayan bütün devletlerde uygulanması **"dileği"** vardı. Bu dileğe uyulmaması durumunda ise ne gibi yaptırımların uygulanacağı belli değildi. Çünkü devletlerarası düzendeki **"yaptırım"**, iç hukuktakinden çok değişik ve kaygan bir kavramdır. Fakat, insanların doğuştan eşit ve özgür olduklarının belli başlı bütün devletlerce açıkça kabul edilmesi büyük bir aşamadır. Daha önce 1776 Virginia, 1789 Fransız insan hakları bildirileri tek yanlı, sadece bir toplumunun sesini duyuran metinlerdi. Halbuki şimdi, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün üyeleri bu hakları dünya çapında tanıyorlardı. (Bildiriyi 48 devlet kabul etti. 8 devlet de çekimser kaldı. Bu çekinceler, onları koyan devletlerin "demokratik (!)" niteliklerini de gösteriyor: Sovyetler Birliği, onun birer uydusu olan Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya; insafsız bir ırk ayrımı güden Güney Afrika ve bu hükümlerin bir kısmının İslamiyet'le bağdaşamayacağı savı ile Suudi Arabistan...) Bu adımı, Batı Avrupa'da,

savaşın bütün zahmetlerini en acı bir biçimde çeken bazı devletler daha da pekiştirdi. Her iki dünya savaşının **"Avrupa"**da patlak verdiğini, böylesine bir vahşetler dizisinin **"Batı"** değerleriyle bağdaşmadığını itiraf eden ve yenikler dışında kalıp da demokrasiye bağlılıklarını kanıtlayan devletler 5 Mayıs 1949'da "Avrupa Konseyi"ni kurdular. (Konseye kurucu olarak çağrılan devletler arasında Türkiye Cumhuriyeti de vardı. O günün koşulları içinde Türkiye'nin tam bir batı demokrasisi sayılması Atatürk rejiminin inkar edilmez bir başarısıdır ve bugünkü politika yaşamımıza ışık tutacak bir büyük olay sayılmalıdır.) Üye devletler daha sonra dünya hukukunda bir devrim sayılacak ünlü bir karara varıp "Avrupa İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi"ni imzaladılar. 4 Kasım 1950'de imzalanan ve bizim de katıldığımız bu sözleşme, temel insan haklarını ve özgürlüklerini bütün üye devletlerin kabullenip uygulamalarını öngörüyordu. Üye devletler iç hukuklarını bu sözleşmeye uydurmak zorundaydılar. Aksi takdirde Konsey'den atılırlar. Ama en önemli özellik, sözleşmede yazılı insan haklarını ihlal eden devletlerin, Yine üyelerce kurulan uluslararası nitelikteki mahkemelerin yetkilerini kabul etmeleridir. (Bu yetki kabulünde üye devletler serbest bırakılmışlardı. Ama kısa bir süre içinde bütün üyeler -en geç biz, 1987 de! uluslararası bu mahkemelerin yetkilerini kabul ettiler. Böylece uluslararası yargı, ulusal yargının üstüne çıkmıştır. Böyle bir mekanizma tarihte ilk kez kurulmuştur.) Böylece bir üye devlette yaşayanlar, o devletin yurttaşı olsun olmasın, büyük bir güvenceye kavuşturulmuşlardır. Üye devletlerden biri Sözleşmede yer alan insan haklarını veya özgürlüklerini çiğnerse, zarar görenler o DEVLETİ üye devletlerin hepsinin yargıcının bulunduğu mahkemede dava edebilirler. Mahkeme kararları kesindir ve üye devlet o kararı mutlaka uygulamak zorundadır (Bu mahkemelerin niteliği ve çalışma biçimleri üzerinde Türkçe bir hayli değerli yapıt yayınlanmıştır ve yayınlanmaktadır.)

Sadece doğal hukuk düşüncesi içinde kalarak yüzlerce yıl devletlerin soğuk baktıkları "insan hakları" böylece -sınırlı sayıda bir devlet grubu tarafından da olsa artık kendi iç hukuklarının bir parçası haline gelmiştir. Yani insan hakları ve temel özgürlükler artık "pozitif hukukun" içindedir. Üye devletlerden biri bu konudaki yükümlülüğünü yerine getirmezse "yurttaş veya sivil kuruluşlar" Avrupa İnsan Hakları Yargı Organına başvurarak kendi devletlerini dava edebilmektedirler. Öyle ise insan hakları artık 21. yüzyıl hukuk ve devlet gelişmesini en yakından etkileyecek bir konuma erişmiştir.

Belli-Başlı İnsan Hakları

İnsan haklarını çok geniş bir alana yaymak mümkündür. Fakat böyle bir genişletme tehlikelidir. İnsan hakları genişledikçe, sınırlanabilir diğer normal haklarla aynı düzeyde gibi görülebilir ve onların kötüye kul anılması tehlikesi artar. İnsana doğuştan geldiği kabul edilen, kişi istese de devredilemez, devletlerin ve diğer grupların hiçbir biçimde kaldıramayacağı temel hakları kısaca şöyle sayabiliriz.

• Yaşama Hakkı: Dünyaya gelen her insan normal ömrü içinde yaşama hakkına sahiptir. Bu hakkı korumak devletlerin en önde gelen ödevidir. İnsanı yaşatmak sadece onun bedenini canlı tutmakla sınırlanamaz. Yaşamanın insana yaraşır bir ortam içinde sürmesi ve bu hakkın kağıt üzerinde kalmasını önleyecek uygulamalar içine girilmesi gerektir. İlke olarak yaşama hakkının sınırlandırılması mümkün değildir. Ama yasal olarak verilmiş ve yerine getirilmiş idam cezaları, devlet görevlilerinin kendilerini savunmak veya bir sivil kişinin kendi canına geleceği mutlak olacak bir tehlikeyi defedebilmesi için başkalarının yaşama haklarını "zorunlu ve yasal nedenlerle" zarara uğratmaları kabul edilebilir. Ama bu sınırlamaların son derece ciddi ve kaçınılmaz nedenlerle olması gerekmektedir.

• İnsan Bedeninin Dokunulmazlığı: Bir insanın yaşayabilmesini sağlamak için zorunlu bazı tıbbi müdahaleler dışında bedenine hiçbir biçimde dokunulamaz. Bedene işkence ve eziyet yapılamaz. Başka bir deyişle bir devlet, yakaladığı bir suçlunun yaşama hakkını hiç zedelemeden dahi onun vücuduna zarar veremez. Hatta idam mahkümlarına bile son ana kadar bedensel eziyet yapılamaz. Devlet yurttaşın beden bütünlüğünü en kesin ve istisnasız bir biçimde korumalı, bedene yapılacak eziyet ve işkencelere de asla yer vermemelidir. Geçmiş anayasalarımızın hepsinde işkence ve eziyet yasağı en küçük bir istisna gözetilmeden kesinlikle tanınmıştır. Aynı yükümlülüğü yürürlükteki anayasamız da en açık ve seçik biçimde kabullenmektedir (17. Madde).

• Eşitlik: Tarihte insanların yaşama hakları ve beden dokunulmazlığı kadar, onları diğerlerinden ayrı statülerde değerlendirmek de akıl ve vicdan ile bağdaşmayacak bir tutumdu. Kimi insanlar **"insan"** olarak bile tanınmamış,bir eşya sayılmışlardır. Bu zavallı insancıklara **"köle"** denilirdi. Köleliği tarihteki hemen bütün sistemler tanımıştır. Bu kurum "doğaya uygun" görülmüştür. Kölelik ancak 19. yüzyılda kaldırılabildi. Bu da insan hakları konusunda ne kadar ağır ilerlenildiğinin bir göstergesidir. Yine pek çok hukuk sistemi belli insan gruplarına mensup olanları diğerlerinden aşağı veya ayrıcalıklı saymışlardır. İnsanlar soylarına, ailelerine, toplumsal konumlarına göre hukuk sistemlerinde ayrı statülere bağlı kılınmışlardır. Kadın ile erkek 20. yüzyıla kadar eşit olarak kabul edilmemiştir. İnsanlar arasındaki din, ırk, dil gibi doğal farklılıklar, kimi toplumların kendilerinden değişik yapıda olanlara karşı düşmanca davranışlar içine girmelerini yasallaştırmışlardı. İşte eşitlik en kesin biçimiyle Fransız İhtilalinin ilkeleri arasında yer aldı. Sonra da adım adım, giderek yayıldı. Artık modern bir devlette yaşayan yurttaşlara cinsiyet, ırk, dil, renk, din gibi ayrılıkları nedeniyle farklı işlemler yapılmaması gerekmektedir.

• **İnsanın Kişiliğini Dilediği Gibi Geliştirme Hakkı:** Bir devlet, içinde yaşayan insanlara yukarıda saydığımız yaşama, beden dokunulmazlığı ve eşitlik haklarını en mükemmel biçimde tanıyabilir. Ama sadece bu üç hak çerçevesinde kalınırsa, insanlar belki güvenlik içinde yaşarlar, fakat kendilerini geliştirmek için gereken olanaklara sahip bulunmadıkları için toplum donup kalan bir yapı içinde hapsolunurlar. Halbuki yaşamın amacı hep daha iyiye ve güzele ulaşmaktır.

İnsanların güvenle yaşadıkları bir devlet düzeni içinde diledikleri mesleği seçmeleri, istedikleri siyasal, kültürel ve ekonomik etkinlikler içine girebilmeleri gerekmektedir. Bir devletin bu olanakların hiç olmazsa yollarını insanlara açması gereklidir. Böylece insanlar kişiliklerini dilediklerince geliştirme hakkına sahip olurlar. Ama işte bu noktada bir önemli incelik kendini gösteriyor.

Temel Özgürlükler

"Temel İnsan Hakları" ile "Temel Özgürlükler" arasındaki fark son derece teknik ve tartışmalıdır. Bu karışık tartışma içine girmeden sizlere şöyle bir açıklamada bulunulabilir: Aslında en geniş anlamıyla **"hak"**, ilgili bahiste de ifade ettiğimiz gibi bir **"yetki"**dir. Nasıl bir yetki? Yasaların ve diğer hukuk kurallarının tanıdığı bir yetki. Şimdi insanlara tanınan ve "yasal yetki" diyebileceğimiz hakları kullanıp kul anmamak kişinin isteğine kalmıştır. Dileyen evlenir, dileyen evlenmez. Ama evlenme bir **"haktır"**; onu kullanmak ise kişinin özgür iradesine bırakılmıştır. Öyle ise hakkın

bir eşanlamı da özgürlüktür denilebilir. Zira her hak bir yetki doğurur ve o yetkiyi kullanmak zorunlu olamaz. Ancak hak kullanılırken artık yasal sınırların içinde kalmak gereklidir.
Öyle ise hakların kullanılması, onların doğası gereği var olan bir özgürlüğe bağlıdır. Bu açıdan konu irdelenirse en koyu istibdat rejimlerinde bile bir ölçüde özgürlük vardı. Zira her devletin iyi veya kötü bir hukuk sistemi bulunur. Bu hukuk sistemi içindeki kurallar belli konularda yurttaşlara bazı **"hak"**lar tanırlar; böylece o **"hak"**kı kullanırken kişi özgürdür. Elbette hakların kullanılması özgürlüğe bağlıdır. Ama bazı haklar vardır ki onlar, yurttaşların "kendi kişiliklerini geliştirmeleri ve devlet yönetimine katılmaları" için tanınmıştır. Bu durumda belki en koyu diktatörlüklerde bile bulunan ve her yurttaşa tanınabilen **"evlenme"** veya "alım-satım" özgürlükleri gibilerini, yukarıdaki kategori içine koyamayız. Onlar da gerekli özgürlüklerdir. Ama **"siyasal"** içerikleri yoktur.

Bir amaca ulaşmak için tutulan yol demek olan siyaset, hukuk açısından bir devletin yönetimi için izlenilen yöntemlerin adıdır. Her devletin bir yönetim biçimi, yapısı, dayandığı belli bir düşünce temeli vardır. Bu esaslar üzerinde hukuk gelişir, devletin ve yurttaşın dertleri çözülmeye çalışılır. Demokrasilerde siyasal kadrolar değiştikçe, temeldeki ilkelere aykırı olmamak koşuluyla izlenilen siyasetlerde de değişiklikler yapılabilir. İşte bir özgürlüğe **"siyasal"** niteliktedir diyorsak bu, o özgürlüğün bağlı olduğu hakkın yurttaşa devlet yönetimine katılmak ve kişiliğini dilediği ölçüde geliştirmek yetkisini ve dolayısı ile serbestliğini verdiğini düşünmelisiniz. Bu bakımdan özgürlükleri temel haklar içinde görmek de mümkündür. Bunlar bir derecede insan hakları özelliklerine de sahiptirler. Ancak devletin siyasal yapısına göre daraltılıp genişletilmeleri mümkündür. Ama bir demokraside bu tür özgürlükler asla ortadan kaldırılamazlar. Aksi takdirde insan hakları dayanağı boş birer kalıba dönüşür: Sadece canı ve bedeni güvenlik içinde olan ve eşitlik ortamında yaşayan bir insan yukarıda söylediğimiz siyasal nitelikli haklara -yani özgürlüklere- sahip değilse o zaman kişinin erdemi ve gelişme olanakları yok olur.
Bu nedenle siyasal nitelikli ve ayrıca yurttaşın maddi ve manevi alanda gelişmesini, korunmasını sağlayan haklar da belki sınırlanabilir ama asla vazgeçilmez özgürlüklerdir. Bunların belli başlılarının sadece adlarını saymakla yetinelim: Düşünceyi her türlü yolla ifade etme, siyasal yaşama seçme ve seçilme yolu ile doğrudan doğruya katılma, siyasal parti kurabilme, meslek çıkarlarını koruyabilme, dilediği eğitimi görebilme, haberleşme, konutun devlet güvencesi altında olması, devletin toplumsal bazı zararlı eylemleri önlemesi görevi gibi yurttaşın sahip oldukları haklar biraz aşağıda kesin tanımını yapacağımız "demokratik hukuk devletinin" vazgeçilmez ögeleridir. Bu özgürlükler de tıpkı temel insan hakları gibi uluslararası hukuk belgelerinde ve özellikle " Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri" sözleşmesinde güvence altına alınmışlardır.

DEMOKRATİK HUKUK DEVLETİ VE GÜVENCESİ

Demokrasi

Demokrasi devlet yaşamıyla doğrudan doğruya ilgili bir kavramdır. Bu kavramı basmakalıp bir biçimde tanımlamak mümkündür:"Halkın kendi kendini yönetmesi". Ama bu tanım günümüzde yetersiz duruma gelmiştir. Evet demokrasi halkın kendi kendini yönetmesidir. Ama bu nasıl olacaktır? Halkın kendini yönetme mekanizmasını kim kuracaktır? Halkın kendisi mi? Halk bu duruma nasıl erişebilir? Yoksa bazı toplumsal gruplar **"halka"** bu konuda yol mu gösterecektir? Diyelim ki halk kendini yönetmeye başladı. Bu nasıl işleyecektir? Halk kendini yönetirken nasıl bir sistem tercih edecektir? İnsanların bu oluşum karşısında hakları, özgürlükleri hangi düzeyde olacak ve nasıl güvence altına alınacaktır? Yoksa "halk istedi" diyerek insan hakları ve özgürlüklerinden vaz mı geçilecektir?... Bu sorular daha da çoğaltılabilir. Demek ki Yunanca **"demos"**(=halk) ve **"kratos"**(yönetim) sözcüklerinin birleşmesinden oluşan ve bugün bütün dünya dillerine geçen bu kavramın yüzeysel bir tanımı soruları yanıtlamak için yetersizdir. Demokrasi bir siyasal rejimdir; bir devletin dayandığı ana yönetim düşüncesidir. Bu bakımdan belki bir devlet biçimidir de. Bütün bu konular uzun kamu hukuku tartışmalarını gerektirir. Demokrasiyi devletlerine esas tutan toplumlar, "mutlak monarşi", **"diktatörlük"**, **"teokrasi"** gibi başka rejimlerin veya devlet biçimlerinin içeriklerinden **"farklı"** bir model tercih etmişlerdir. Bu nedenle, bu saydığımız türdeki model erden değişik bir yapıda bulunmaları gerektir. Modern bir demokrasiyi şu ana çizgileriyle gözler önünde canlandırmak mümkündür: Devlet yönetimi doğrudan doğruya ulusa dayanacaktır; ulus içindeki bütün bireyler doğuştan gelen insan haklarıyla donatılacaktır, bu haklara ve onlarla birlikte tanınan siyasal özgürlüklere devlet gücünü **"temsil"** edenler dokunamayacakları gibi, o temsil yetkisini veren ulusun da böyle bir irade beyanında bulunması mümkün değildir; toplumda insan hakları ve temel özgürlükler egemen olduğuna göre, demokrasi herşeyden önce **"insana"** değer verir. Devlet insanların **"insanlık"** niteliğini korumak ve geliştirmek için kurdukları bir siyasal örgütten ibarettir. Bu Genel çatı içinde elbette bazı yönetim özellikleri her ulusun kendi tercihine göre biçimlenir: Halk iradesinin beliriş tarzları, devlet organlarının konumları ve aralarındaki ilişkiler ayrı anayasal sistemler içinde her ulusun kendi tercihine göre seçilir ve işler. Bir örnek verelim: Avrupa Konseyi, **"demokrasiyi"** benimseyip uygulayan devletler tarafından kurulmuştur. **"Demokrasiyi"** rejim olarak benimseyip uygulamayan devletler bu Konsey'e üye olamazlar. Ama Avrupa Konseyi içindeki devletlere şöyle bir bakalım: İngiltere ile Yunanistan; İtalya ile Norveç; İsveç ile Türkiye; İspanya ile Polonya arasında devlet biçimi, demokrasinin işletiliş anlayışı bakımlarından çok büyük farklar vardır. Her ulus demokrasiyi kendi alışkanlıklarına göre uygular ve sistemleştirir. Ama demokrasinin "olmazsa olmaz" koşulu vardır ki, bunu değişik biçimde uygulamak veya azaltıp çoğaltmak mümkün değildir:İnsana saygı, eşitlik, insan haklarının tam güvencesi, siyasal özgürlüklerin tanınması ve nihayet "hukukun kesin üstünlüğü"...

Demokratik Hukuk Devleti

Demokrasinin en büyük özel iği, onun insan haklarına dayanırken ve özgürlükleri tanırken, devletin evrensel hukuk ilkelerine bağlı kalmasıdır. Başka bir deyişle demokrasinin insana verdiği değer, o değerin tam anlamıyla korunması ile olanak içine girer. İnsanı da ancak **"hukuk"** korur. Öyle ise hukukun demokrasideki bütün insanları, grupları bütünüyle koruması altına alması gerektir. Peki bu nasıl gerçekleşecektir? Hukuku koyan ve uygulayan devlettir. Demokrasilerde devleti ulus kurup sürdürür. Ulusun hukuktan sapması olanak içinde midir? Veya ulusu hukuktan kopartarak "ulusa rağmen" yönetmek mümkün müdür? Evet bütün bunlar biçimsel bir **"demokrasiye"** rağmen mümkündür. Öyle ise devleti ve yurttaşı **"hukuka"** bağlayacak bir mekanizmaya gereksinme vardır. O da "bağımsız yargı"dır.

Yargı gücü, bir devletin belki en önemli işlevini görür. Yasaları koymak ve onları uygulamak elbette son derecede yaşamsaldır. Ama yasaların uygulanmasından doğan anlaşmazlıklar, yasaları uygulayan yürütme gücü mensuplarının

yol açtığı haksızlıklar nasıl ve kimin tarafından giderilecektir? En mükemmel yasalar konulsa ve en iyi niyetli kişiler bu yasaları uygulasalar dahi yurttaşlar arasında her zaman çeşitli anlaşmazlıklar ve yasaları çiğneme eğilimleri görülür. Kaldı ki yasalar da her zaman tam ve ülküsel, yürütme gücü de her türlü siyasal kaygılardan uzak değildir. Ne yazıktır ki, insan doğasında iki çelişki yatar. Bunlardan biri olumludur: Barış.. İkincisi ise olumsuzdur: Her zaman kendi çıkarını düşünmek... Her iki duygu insanın içinde zaman zaman çarpışır. Devlet aslında insanın **"barış"** duygusunu tatmin etmek için doğdu. Ama devleti yönetenlerin de kimi zamanlar kendi çıkarlarını önde tuttukları görülebilir. Bütün bu bilinen gerçekler içinde demokrasiyi yürütmek son derece zordur: Bir yandan çoğunluğu elinde tutan ve **"hukuka"** her zaman uygun davranmayan siyasal iktidarlar, bir yandan o çıkar çevrelerinin peşinden koşan başka gruplar, demokrasinin erdemini tehlikeye düşürebilecek davranışlar içine girebilirler. Diğer yandan insanlar arasındaki günlük ilişkilerden doğan anlaşmazlıklar; ödenmeyen bir kira, yerine getirilmeyen bir söz, zamanında teslim edilmeyen bir mal, hırsızlık, adam öldürme, geçinemeyen eşler, ölen babalarının mirasını paylaşamayan çocuklar, yolda arabasını sürerken istemediği halde birini sakat bırakan kişi.. Bu örnekler her gün onbinlerce türden karşımıza çıkıyor. İşte bir devlette bütün bu aksaklıkları giderecek, hukuka aykırı davranışları yaptırım gücüyle önleyebilecek veya cezalandıracak bir başka organa gereksime vardır. Bu organ, yargıçların üstünlüğü altında çalışan ve savcıları, avukatları, karar yerine getirme (-icra ve infaz-) mercilerini kapsayan "Yargı Örgütüdür".

Şimdi zihinlerinizi kurcalayan bir soruyu yönelteceğinizden eminim: Diyeceksiniz ki, yargı örgütüne de mensup olanlar **"insan"** değil mi? Onların da kendi çıkarları yokmu? Onlar da etki altına giremezler mi? Ve buna benzer başka endişeler zihninizde beliriyor hiç kuşkusuz..
Bu soruları yöneltmekte çok haklısınız. Ama insanların yaptıkları yanlışları Yine insanlar düzeltebilir. Dinler bu tür yanlışların cezalarını vermeyi Genellikle ölüm sonrasına ertelerler; ama bazı uygunsuzlukların cezasını bu dünyada vermeyi de buyururlar: Bundan dolayı örneğin İslam devletlerinde en önemli işlerden biri, adalet dağıtan kadılardır. Bu durumda yukarıdaki soru onlar için de geçerli değil mi? Ne kadar dindar olursa olsun kadılar da insandır ve istemedikleri halde yanlış hüküm verebilirler.
Öyle ise sorunun çözümü Yine insanlara bırakılıyor. Eski devletleri bir yana koyalım. Modern demokratik hukuk devletlerinde de yukarıda saydığımız türlerden pek çok uygunsuzluk yaşanıyor. Bunları en alt düzeye indirmek için yansız, bilgili, adil, kararlarını cesurca verebilen ve bütün bunları yapabilmek için devlet gücü içinde özel ve dokunulmaz bir yere oturtulmuş yargıçlara ve yardımcılarına gereksinim vardır. Devleti ve yurttaşları hukuka uygun davranış içine sokabilme ve demokrasiyi benimsemiş insanları güvence ve güvenlik altına alabilmenin tek yolu bu özelliklere sahip bir yargı gücünü oluşturmaktır. Böylece demokratik hukuk devletinin işleyebilmesi ancak ve ancak bağımsız ve iyi işleyen bir yargı gücü ile mümkündür. Bu güce dört türlü işlev tanınır:
• Yasaların ve diğer hukuk kural arının o devletin anayasasında belirtilen esaslara aykırı çıkmasını önlemek veya bu şekilde çıkmış hukuk kurallarını geçersiz saymak. Bu tür bir denetimi "Anayasa Yargısı" adı verilen en üst düzeydeki mahkemeler veya aynı nitelikteki başka kurul ar -Fransa'daki gibi yerine getirebilir. Başka ve çok yerinde bir yetki de bir yasayı anayasaya aykırı gören herhangi bir mahkemenin onu uygulamamasıdır. Ancak dünya demokrasilerinde "Anayasa Yargısı" yolu tercih edilmektedir. Anayasa mahkemelerinin üyeleri doğrudan doğruya halk tarafından seçilemedikleri için "ulus iradesinin temsilcilerinin" yaptıkları yasaları geçersiz sayıp sayamayacakları hep tartışılagelen bir sorun olmakla birlikte, kuramsal düzeyde kalmıştır. Eğer anayasa mahkemesinin yargıçlarını en yansız ve nitelikli biçimde atama mekanizması kurulursa, bu tartışma geçersizdir.
• Devlet yöneticilerinin yasaları ve diğer hukuk kural arını uygularken yurttaşa verdikleri zararların karşılanması; bu yolla yönetimin her eyleminin yargı tarafından denetlenebilmesi.
• Yasaların **"suç"** olarak kabul ettikleri eylemleri yapanların gerçekten suçlu olup olmadıklarının ve eğer suçlu bulunurlarsa verilecek cezanın saptanması.
• Yurttaşlar arasında özel anlaşmazlıklardan doğan çekişmelerin giderilmesi.
Yargı gücünün son iki işlevi ilk devletler ortaya çıktıktan itibaren hep söz konusu olmuştur. Ama ilk iki işlevi üzerinde tartışmalar henüz bitmemiştir. Zira bu yol a yargı zorunlu olarak bir ölçüde siyasetin içine giriyor. Ama bir siyasal iktidar "siyasal çıkar" hesaplarıyla anayasaya aykırı bir yasa çıkartırsa veya bir yönetici sempati duyduğu bir siyasal partinin istekleri doğrultusunda yanlı işlemler yaparsa, yargı zorunlu olarak o siyasal nitelikteki işlemin "hukuka aykırı olup olmadığı" incelemesini yapacaktır.
Bu bahiste son olarak söylenilmesi gerekli nokta şudur: Demokratik hukuk devleti, insanın erdemli ve özgür bir yapı içinde yaşayıp gelişmesini amaçlar. Bu amaca ulaşabilmek için Yine insanlardan oluşan kadrolar çalışır. Öyle ise, amaca uygun biçimde işletilmesi en zor ama bugüne kadar bulunmuş en iyi -veya en az kötü- bu rejimi yaşatacak olanlar Yine insanlardır. Bundan dolayı insanların "demokrasi kültürü" almaları gerektir. Bu yolda yetişmiş kişiler birbirlerine hoşgörülü ve saygılı davranmayı, insan haklarının bilincinde bulunmayı, yargının kutsallığına inanmayı bir yaşam biçimi haline getirirler. Bu kültür bireylere verilmezse, demokrasi hukuk devletinin gelişmesi olanaksız demeyelim ama son derece zor ve acılı geçer.

TÜRK DEVRİMİ VE DEMOKRATİK HUKUK DEVLETİ

Atatürk'ün 7 Mayıs 1935 tarihli Ulus Gazetesinde çıkan şu sözlerini ilk önce okuyunuz, sonra da değerlendiriniz:"Yurttaşların kişisel ve sosyal özgürlükleri, eşitliği, dokunulmazlığı ve mülkiyet haklarını saklı tutmak.. önemli esaslardandır"
Atatürk bu sözleri ile, bugünkü insan hakları öğretisinde yer alan temel ilkelerin Türk Devleti'nin "önemli esaslarından" saydığını belirtiyor. İleride Atatürk'ü bir çağdaşlaşma önderi olarak değerlendirirken bu konudaki çok daha çarpıcı ve etkileyici düşüncelerini de gözden geçirip değerlendireceğiz. Yine ilerideki derslerimizde, 1920 yılından itibaren son derece sistemli ve adım adım demokratik hukuk devleti ülküsüne erişilmek için çalışıldığını göreceğiz. Başka bir deyişle Türk İnkılabı ile bu hedefe ulaşılmak istenmiş, bütün adımlar bu yönde atılmıştır. Devrimin kurumlaştırılma aşamasında demokratik hukuk devleti gereklerine aykırı Takrir-i Sükun Yasası gibi son derece zorunlu birkaç geçici düzenleme dışında hiçbir adım atılmamıştır. Bu ülküye ulaşmak demokrasi kültürü hemen hiç almamış bir toplumda kolay değildi. Ama bütün bu zorluklar yenilmiştir. Türkiye bugün istenilen düzeye yaklaşmanın kıvancını duyma hakkına sahiptir. Demokratik Hukuk Devleti ülküsüne ulaşmak için ilkönce **"hukuk"** sisteminin esaslı bir devrimle değiştirilmesi gerekti. Zira eski hukuk bu hedefe ulaşmak için yeterli değildi. Önümüzdeki Ünitede bu çabaları göreceğiz. Böylece Türk Devrimi'nin kurumlaşması evresini incelemek derslerimizin bundan sonraki bölümleri olacaktır.

TÜRK HUKUK SİSTEMİNİN KURULMASI -19

GİRİŞ

Bir ülkede hukuk devletini kurabilmek için sistemde bazı önemli değişikliklerin yapılması gerektir. Böyle bir çarpıcı değişikliğe gereksinim duyan toplumda hukuk sisteminin "hukuk devleti" ölçülerine göre yenilenmesi için zaman çok önemlidir. Başka bir deyişle evrimsel bir gelişme yoluyla hukuk devletine geçmiş toplumlar dışında kalanlar, böyle bir yenilik içine girmek isterlerse mutlaka bir inkılap adımı ile işe başlamalı ve gerekli koşullar oluşuncaya kadar, bu iş sürdürülmelidir.

Devrim toplumsal kurumların mümkün olduğunca çabuk ve hızlı biçimde ve gerekirse zorlanarak değiştirilmesi demektir. Devlet ise toplumsal ilişkileri kurmuş veya eski bazı ilişki ve kuralları tanımış, onların bir düzen içinde işlemesini sağlamıştır. Böylece hukuksal kurumlar doğdu. Şimdi, hukukça düzenlenmiş bütün toplum ilişkilerinin bir devrimle değiştirilmesi, devletin varlığına ters düşer. Çünkü hukuk en yaygın, geniş ve önemli toplumsal kurumdur. Onun kapsadığı alanda çabuk ve hızlı değişiklikler yapmak o devletin düzeni ile bağdaşamaz. Devlet, kendi kurduğu düzeni korumak zorundadır; yoksa varlığını inkar etmiş olur. Bundan dolayı büyük devrimler yepyeni bir devletin kurulmasıyla başlamıştır.

Devletler hukuk düzenlerini kurarlarken sanıldığı kadar özgür olamazlar. Hele bir devlet evrimsel gelişme sonucu oluşmuşsa, bu evre sırasında toplumdaki mevcut bulunan ilişkileri değiştirme gereği duymaz. İşin pratik yanı, o ilişkilerin kurulacak hukuk düzeni içine konulmasıdır. Başka bir deyişle, devletler, toplumlarını oluşturan bireylerin temel toplumsal ilişkilerini değiştirmeye pek yatkın değillerdir; zira toplumun devleti **"meşru"** olarak tanıması böyle bir tutumu devlet açısından haklı gösterir.

Çünkü bireylerle ters düşme egemenlik gücünü kullananlar için hoş bir olay değildir. Sadece belli alanlarda, gereksinmelere göre bazı değişiklikler yapılır. Yine bir devletin meşruiyeti geniş ölçüde kendi oluşumunda rol oynayan belli olaylara, bu olaylardan doğan ilkelere, bireylerin yaşam anlayışlarına bağlıdır; devlet bu esaslara bağlı olmalıdır ki meşruiyetini kabul ettirebilsin ve varlığını sürdürebilsin. Bunu iki örnekle açıklayalım: Eğer bir devlette egemenlik gücü dine dayandırılmışsa, toplum bu dine göre yaşamaya alışmışsa, o devletin hukuk kuralları bu çerçeve dışına çıkamaz. Bir devlet din dışı bir ideolojiye göre kurulmuş ise ve devleti o ideolojiyi kuran güçlü gruplar yönetiyorsa hukuk düzeni de o üst grubun görüşlerine uygun olarak belirlenir.

Tarihsel gözlemler ile hukuk ve siyaset bilimleri bu soruya olumlu yanıt vermemizi gerektiren saptamalarla doludur. Eğer devlet gücü gerçekten esaslı bir ideolojiye dayanan çok tutarlı ve toplumun belli kesimlerine nüfuz edebilen bir grup elinde ise, o takdirde bunların kurduğu hukuk düzeni toplumca, bazı itirazlar olsa da benimsenmektedir.

Şimdi, konumuza girebilmek için yukarıda verdiğimiz tablonun tam tersini düşünelim: Bir toplum bütün kurumlarıyla gerilemeye başlamıştır. Devlet düzeni bozulmuştur. Bu yozlaşma bütün çabalara rağmen önlenememektedir. Tahmin edersiniz ki, devlet düzeninin bozulması, hukuk sisteminin de yozlaşması demektir. Eğer bir devletteki hukuk düzeni toplumsal ilişkileri sağlıklı bir biçimde yürütme işlevini yerine getiremiyorsa, çökmeden kaçınılmaz. İşte şimdi devrim koşulları ortaya çıkmaktadır. Artık toplumdaki bireylerin hepsi bilinçli veya bilinçsiz bir istek bildirmeseler bile toplumun esenliği için mümkün olduğu ölçüde çabuk bir değişme gereklidir. Toplum, koşulları uygunsa önderi veya önder kadroyu çıkartır ve devrim başlar. Böylece toplumsal kurumlar değişirken hemen hemen bütün birey-toplum ilişkilerini düzenleyen hukuk kural arı öncelikle devrimin konusu olmak zorundadır. Eğer devrim yürütülmek istenirse buna öncelikle **"hukuku"** değiştirmekle başlamak gerektir. Bu yapılmazsa bütün toplumsal ilişkiler ve kurumlar eskisi gibi kalır, bu da devrimin yapılmamış olması demektir.

Şimdi Türk Devrimine gelelim: Osmanlı Devleti'nin hukuk düzeni dine dayalı idi. Bir zamanlar için yeterli olan bu hukuk, devletin çöküş evresine girmesiyle yavaş yavaş bozulmaya başladı. Devletin çökmesi önlenemeyince, hukuktaki çözülme de arttı. Zaten devlet ile hukuk birbiri içinde olduğundan bir kısır döngüye girilmiştir. Çöküşten kaçınılamıyordu. İnkılap evresine geçilince ve Önder ortaya çıkınca bir gerçek de açıkça belirdi: Toplum ilişkileri eski devlet yapısı içinde düzeltilemeyecekti. Yeni esaslara göre bir devlet kuruldu. Bu devlet, daha önce de görüldüğü gibi, Türk Ulusunun en büyük bunalımı sırasında Önder ve kadrosu tarafından tam bir bilinçle oluşturulmuş, bildiğiniz gibi kısa sürede hem ulus hem de dünya tarafından benimsenmiştir.

Devlet ve hukuk içiçe yaşadığından yeni devlet kendi anlayışına göre,kendi ilkelerine dayanarak yeni bir hukuk düzeni kurmak zorunda idi. Eski hukuku olduğu gibi bırakmak, yeni devletin yapısıyla ters düşerdi. Kaldı ki Türk Devriminde amaç hukukun üstünlüğüne dayanan modern bir demokrasiye geçmekti. Devletin bu nedenle de hukuk yapısını değiştirmekten kaçınması mümkün değildi. Her devrimde olduğu gibi, başlangıçta pek çok kişiye ters gelen, ama modern hukuk devletinin ilkelerine uygun olan yeni düzenin 40-50 yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre içinde benimsenmesi, toplumun bu konuda yüzlerce yıldan beri bir arayış içinde bulunduğunun kesin kanıtıdır. Hukuk sistemi Türk Devrimi ile, yeni baştan ve modern devletin gereksinmelerine uygun olarak kurudu. Hukuk sistemi yeni baştan kurulmasa idi Türk Devriminden söz etmek olanağı da bulunmazdı.

TÜRK HUKUK DEVRİMİ

Türk Hukuk Devrimini iki ana evreye ayırarak incelemek mümkündür. Birincisi ikincisinden çok daha önemli evredir ve yeni devletin kurulmasıyla başlamış, hemen hiç durmadan 1937 yılına kadar sürmüştür. İkinci evre Atatürk'ün ölümü ve ardından çıkan İkinci Dünya savaşı ile başlar. Savaş sürdüğü sırada Türk devriminde önemli bir gelişme olmaz. Sadece siyasal bazı denemeler yapılır. Savaş bittikten sonra demokratik hukuk devletinin kurulmasında önemli adım sayılacak yeni bir dönem başlar: Çok partili siyasal yaşama geçiş... Bu ikinci evrede Türk hukukunun yapısında sistem açısından hemen hemen hiçbir değişiklik olmamıştır. Gelişmeler daha çok siyasal alandadır. Özellikle 1961 ve1982 anayasaları ile demokratik hukuk devletinin kurulmasında bir tamamlanmaya gitme çabası görülür. Ama şurasını söylemek yerinde olur: Siyasal yaşamda ve anayasalarda yapılan değişikliklere rağmen hukuk devriminin çatısı ve demokrasiye tam anlamı ile geçebilmenin altyapısının hukuksal bölümü 1937 yılına kadar tamamlanmış sayılır.

Diğer temel devrim adımları da elbette çok önemlidir. Ama benimsenmeleri daha kısa bir zaman almıştır. Türk Hukuk Devriminin ilk evresi oldukça uzun bir zaman aralığı içinde gerçekleşti. İkinci evrenin ise daha içindeyiz. Böylesine

uzun bir süre hangi nedenle açıklanabilir? Bu soruyu hemen yanıtlamak mümkündür: Toplumdaki hemen hemen bütün ilişkileri düzenleyen hukuk en büyük toplumsal kurumdur. Yaşamın hemen her kesimine yayılmıştır. Böylesine çok, karmaşık, birbirinden farklı ilişkiler birkaç yenilikle değiştirilemez. Hukuk sisteminin kurulması bundan dolayı uzun bir zaman süresini kapsamıştır. Zira, tekrar edelim, devletin kurulmasından en küçük toplumsal veya kişisel ilişkilerin düzenlenmesine kadar insanla ilgili hemen her türlü olay hukukun içindedir. Dikkat ediniz! Yukarıdaki son cümlede "devletin kurulması da hukukun içine girer" dedik. Halbuki daha önceki ünitelerimizde hukuk kavramına değinildiği zaman onu sadece "toplumsal ilişkiler" olarak tanımlamıştık. Şimdi acaba, bu ilk tanımda bir eksiklik olmuyor mu? Kesinlikle bir eksiklik söz konusu değil. Hukuku yapan gücün **"devlet"** olduğunu biliyoruz. Böylesine ağır ve çok yönlü bir görev üstlenen devlet de toplumsal bir ilişki sonunda doğmuştur. Toplum içinden çeşitli tarihsel ve kültürel, yahut ekonomik koşullar sonucu çıkan egemenlik gücünün, o toplumun üyeleri olan bireylerce istenerek -veya istenmeyerek- kabulü o gücü taşıyanlarla diğer bireyler arasında bir ilişki değil midir? Bundan dolayı 18. yüzyılda yaşayan pek çok düşünür devletin bir sözleşme ile doğduğu kuramını ortaya atmışlardır.

("Toplum Sözleşmesi" denilen bu bağı sadece J. J. Rousseau'ya maletmek bir önyargıdır. Toplum sözleşmesi kuramı Rousseau'dan önce pek çok düşünürce işlenmiştir. Rousseau bu kuramı biraz daha ayrıntılı -ve aynı oranda karmaşık- bir duruma getirmiştir.) Sözleşme ise başlı başına hukuksal bir kavramdır. Hiç kuşkusuz, devletin kurulmasıyla sonuçlandığı kabul edilen bu ilişki günlük yaşamda bulunan binlerce çeşit ilişkinin üstündedir ve kuramsal da olsa daha açık ve belirgindir. Diğer yandan devlet kurulup işlemeye başladıktan sonra, yani hukuk kuralları koyarken de bireylerle sürekli olarak ilişki içindedir. Devlet kendi koyduğu kural ara bireylerin uyup uymadıklarını da denetlemek zorundadır. Devlet bu denetimi, kendi adına yetkisinin bir bölümünü kullanan insanlarla yapacaktır. Böylece devletin temsilcileri ile diğer bireyler çok çeşitli ilişkiler içine girerler. Ayrıca günümüzdeki modern hukuk devleti yurttaşlarına karşı pek çok görevleri yüklenmiş, bunlara karşılık onlardan da bu hizmetleri yürütebilmek için bazı isteklerde bulunma yetkisine sahip kılınmıştır (Vergi ödemek, yurt hizmetine gitmek, ... gibi).

İşte burada da Yine önemli bir toplumsal ilişkiler demeti vardır. Öyle ise devletin kurulması, görevlerini yerine getirmesi konuları da hukukun içindedir. Ama burada dikkate değen bir husus vardır. Devlet, kendisi ile bireyler arasında kurulacak ilişkileri kuran kuralları da koymaktadır. Devlet ilke olarak bireyden güçlüdür. O zaman bu kuralları koyarken devletin tek yanlı davranması mümkündür. İşte demokratik hukuk devletinin dayanağı **olan insan hakları ve devletin hukuka bağlı** kalması zorunluluğu, bu zorunluluğa uyup uymadığını denetleyen mekanizmaların (**bağımsız yargı**) varlığı **devleti tek yönlü davranmaktan alıkoyar**. Hukuk devletinin uygulamadaki önemi bu noktada da kendini göstermektedir.

Devletin Temel Yapısını Kuran Devrimler

Ulusal Egemenlik İlkesine Geçiş

Anımsayacağınız gibi, Osmanlı Devleti'nde egemenlik bütünüyle Osmanlı Ailesine aitti. Ailenin en yaşlı erkek, soyu adına egemenlik hakkını kullanırdı (padişah). 23 Nisan 1920 tarihinde çok iyi bildiğiniz gibi Türk tarihinde yepyeni bir evre açılmıştır. Bu evreyi açan olay Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıydı. Ulusun egemenlik hakkına sahip çıkması ile yepyeni bir devlet oluşmuştu. Ulus egemenliğinden kaynaklanan bu devlet ulusun yararına ve çıkarına olan devrimleri gerçekleştiren en büyük güçtür.

Ulusal Egemenlik İlkesinin Pekiştirilmesi

Pek iyi anımsayacağınız gibi, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulur kurulmaz toplumun bütününde ulusal egemenlik ilkesi benimsenmiş değildi. Önder ve çevresinde sayıca sınırlı birkaç kişi dışındakiler bu ilkeyi ya tanımıyorlar, ya da Türk ülkesinde uygulanabileceğine inanmıyorlardı. Hatta bazı Meclis üyeleri ulusal egemenliğin temsilcisi olan kurumlarını yurdumuzun kurtuluşu için geçici bir araç olarak görüyorlardı.
Önder ilkönce Türkiye Büyük Millet Meclisi ile kurulan, ulus egemenliğine dayanan devletin gücünü kanıtlamak zorunda idi. Ulusun da katıldığı savaş olağanüstü zor koşullar altında zaferle bitince Meclis'in, yani ulusun gücü de gösterilmiş oldu. Ama eski devletin kalıntıları hala yaşıyordu. Bu durum tehlikeli bir gidişe yol açabilirdi. Bu kalıntıların yok edilmesi ve rejimin sağlamlaştırılması gerekiyordu.

Saltanatın Kaldırılması

Ulusal egemenliğe dayanan bir devlette, kişisel egemenliğinin simgesi olan saltanatın yaşaması imkansızdı. Zaferin getirdiği fırsatlar rejimi pekiştirme olanağı sağlayacaktır. Bu konuda ilk sonuç saltanatın kaldırılması ile alınmıştır.

Cumhuriyetin İlanı

Saltanatın kaldırılmasından sonra yeni devletin biçimi artık iyice belirmişti. Bu devlet biçiminin adı konulmalı ve tam anlamıyla kurumlaştırılmalıydı.

Devletin Din Kurumlarından Arındırılması (Laiklik)

Demokratik hukuk devletinin vazgeçilmez önkoşulu laikliktir. Bu nedenle Türk laikliği hem hukuk devriminin en önemli bölümüdür, hem de Atatürk ilkelerinin temelidir.

Her devlete can veren, kurulmasında ve yaşamasında en önemli rolü oynayan belli düşünceler, akımlar, anlayış biçimleri vardır. Devletlerin hemen hemen hepsinde, 16. yüzyıl sonuna değin yol gösterici baş ilkenin **"din"** olduğunu biliyorsunuz. Devletlerin dayandıkları siyasal ve düşünsel yapı din olunca, her devletin işleyişi benimsediği dine, o din içindeki bir mezhebe göre değişir. Zira dünya üzerinde çeşitli dinler olduğu gibi, her dinin içinde de türlü anlayış ve uygulama farkları (mezhepler) vardır. Böylece, temelinde örneğin Hristiyanlık yatan bir devletle Müslümanlık yatan bir devlet birbirinden her bakımdan son derece farklıdır. Yine temelinde Şiilik bulunan bir İslam devleti ile Sünni anlayışlardan birine yaslanan bir başka İslam devleti de bazı temel konularda farklı yönetilebilirler. Aynı farklılık temeli Ortodoksluk olan bir Hristiyan devleti ile Katolikliği rehber edinmiş bir diğer Hristiyan devleti için de söz konusudur.
Ama, özellikle tek tanrılı, ileri dinlere dayanan devletlerin hepsinde ortak bir nokta vardır: Bu devletlerde mümkün olan en yüksek ölçüde her türlü ilişkinin din hükümlerine göre işletilmesi baş koşuldur. Din hükümleri ise tanrısal buyruklardır. Bir İslam devletini örnek alırsak,orada doğrudan doğruya Tanrı'dan gelen buyruklar ilk planda dikkate alınır. Daha sonra Tanrı buyruklarını tamamlayan diğer dinsel hükümlere uyulur: Hadis, İcma ve Kıyas, Tanrı buyruğu olan Kur'an'dan sonra uyulacak diğer dinsel hükümlerdir. İslamlıkta Tanrı'ya ilişkin din işleri ile, günlük işleri

ilgilendiren işler birbirinden ayrılmamıştır. Başka bir deyişle din hükümleri günlük işlere de düzen verir. İslamlığın ilk kez arasında yayıldığı Arapların belli bir devlet düzeninden yoksun bulunmaları, dinin gelişimini bu yola itmiştir. Bildiğiniz gibi Hz. Muhammet hem peygamber, hem de devlet başkanı idi. Bütün bu söylediklerimizden çıkan sonuç şudur: İslam dini kendi hukuk sistemini de kurmuştur. Müslümanlar arasındaki her çeşit ilişki, özel pek çok ilişkiler bile, dinsel kural arla düzenlenmiştir. Yaşam durmadan değişir ve gelişir. Denilebilir ki, en durgun bir yaşam biçiminde bile her gün yeni ilişki çeşitleri doğar. Hele çağımızda her alanda kendini gösteren başdöndürücü gelişmeler durmadan binlerce çeşit yeni ilişki biçimleri ortaya çıkarmaktadır. Bütün dinlerin ortak yanlarından biri de temel ilkelerinin, akla uygunluk denetimi yapılmadan, doğru kabul edilmesi, tartışılamaması ve değiştirilememesidir. Bu tür ilkelere "dogma=(nas)" adı verilir. Bir dinde hukuk sistemi ne kadar ayrıntılı olarak kurulursa kurulsun, hiçbir zaman dogmalara aykırı kurallar konulamaz. Yayılışı sırasında İslam dininin bilginleri yaşam ve dogma arasındaki çelişkiyi büyük bir dikkatle irdelemişlerdir. Durmadan ilerleyen yaşama hukuku uydurabilmek için dogmaları ustaca yorumlamışlar ve akla dayanarak çok elverişli çözümlere varmışlardır. Bu çözüm biçimlerine**"içtihat"** denilir. İslam Hukuku böylece üç yüz yıl kadar durmadan işlendi ve dünyanın en ileri hukuk sistemlerinden biri oldu. Ancak hicri üçüncü yüzyılda İslam dünyasının doğusunda bir endişe duyulmaya başlandı: "Akla dayanarak durmadan içtihat yapılırsa günün birinde dinin ilkeleriyle ters düşülebilir. Öyle ise artık içtihat yapılmasın. Mevcut içtihatlarla yetinilsin". Bu görüş "dinden çıkma" korkusu yüzünden kısa sürede bütün İslam dünyasına yayıldı. Artık içtihat yapılamıyordu. Bu olaya "içtihat kapısının kapatılması" (Bazı bilginlere göre içtihat yolu açıktır. Ama ne var ki şimdiye kadar günümüzün belli başlı büyük sorunlarını çözen içtihatlar yapılmamış, hep **"taklit"** ile yetinilmiştir. İçtihat yolu kapalı olmasa, 20. yüzyıl sonunda Suudi Arabistan Kralı Sayın Fahd"içtihada yeniden dönelim" çağrısını yapar mıydı?) denilir. Bu olay nedeniyle İslam Hukuku ne yazıktır ki donmuş, iyice dogmalaşmış, ilerlemesi durmuştur.

Türkler bu önemli olay gerçekleşirken İslam dinine girmişlerdir. Kısa sürede İslamiyetin en güçlü temsilcisi durumuna gelen, bu dini bir yandan koruyan bir yandan da yayan Türkler, kurdukları devletlerde doğal olarak İslam hukukunu uygulamışlardır. Özellikle Osmanlı Türkleri İslam Hukukunu incelikle ve ustalıkla kullanmışlar; bu hukukun düzenlemediği alanlarda padişahın kural koyma yetkisini tanımışlardır. (Bu yetkinin kullanılmasıyla doğan hukuka "örfi hukuk" denilir. Örfi hukuk padişahın İslam toplumunun yararına olarak, Şeriatın düzenlemediği konularda aklına veya eski düzenlemelere dayanarak koyduğu hukuktur.) Ama hukukun belli başlı alanları dogmalaştığı için padişah iradesi oralara erişememiştir. Eğer böyle bir olanak doğsaydı, devletin dine dayanan temeli yok olurdu. Bir İslam devletinde ise hiç kimse buna cesaret edemez.

Özellikle 19. yüzyılda İslam Hukuku her bakımdan çok yetersiz bir duruma gelmişti. Bu yüzyıl ortasında Osmanlı Devleti'nin büyük bir reform çağına girdiğini biliyorsunuz. (II. Mahmut, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri). İşte bu dönemde cesur bazı devlet adamları hukuk sisteminin aksayan hükümlerinin de yenilenmesi gereğine değindiler. Böylece İslam Hukuku'nun hiç düzenlemediği alanlarda Batı'dan yasalar alındı. Ama İslam dogmalarının etkisi altında kalan hukuk alanlarına el sürülemedi.

Ulusal egemenliğe dayanan devlet kurulunca ilerlemek, çağdaşlaşmak için dondurucu kalıplar içinde kalmış düzenlemelerden kaçınılmazdı. Devletin koşullara uygun hukuk kuralları koyması için de dinsel doğmalardan arındırılması gerekti. Aksi takdirde ulusal egemenliğe dayalı devlet, eskisinin devamı olarak kalırdı, zira hukuk ulus iradesinden değil, tanrısal buyruklardan alınacaktı. Bu da ulusal egemenliğe dayanan sistemin çökmesinden başka bir anlama gelmezdi. İşte Atatürk'ün yaptığı budur. O, İslam dinini hiçbir zaman inkar etmemiş, toplumun hemen hemen bütününün Müslüman olduğunu unutmamış, dini gerekli bir toplumsal kurum saymış, ama ulus egemenliğine dayanan devletin yapısını dine bağlı kural ardan sıyırmıştır. Başka bir deyişle hukuku dinden ayırmış; dini egemen olması gerekli yere bırakmış ve oraya hiç el sürmemiştir: Yani vicdanlara. Herkes kendi inancında tam anlamıyla özgür kılınmış, böylece demokratik hukuk devletinin temel ilkelerinden olan vicdan özgürlüğü sağlanmıştır.

Halifeliğin Kaldırılması

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kabulü (3 Mart 1924)

Eğitim sisteminin laikleştirilmesine doğru atılmış çok önemli bir adımdır. Aynı zamanda bir hukuk düzenlemesi olduğu için laikliğin gelişimi açısından da önemlidir.

Şeriye ve Evkaf Vekaletlerinin (Bakanlıklarının) Kaldırılması (3 Mart 1924)

Devlette dinsel işlerin usulüne uygun olup olmadığını denetleyen bu bakanlık ile Vakıf işlerine bakan bir başka bakanlık, Halifeliğin kaldırıldığı gün sona erdirildiler. Dinsel işleri görmek için Diyanet İşleri Başkanlığı, vakıflar için de Vakıflar Genel Müdürlüğü, bir süre sonra faaliyete geçti. Dinsel hukuku uygulayan Şeriye Mahkemeleri de aynı yıl 8 Nisan tarihinde kaldırıldılar.

Tekkeler ile Zaviyelerin ve Türbelerin Kapatılması (30 Kasım 1925)

Tekkeler ve zaviyeler çeşitli din amaçlarına bağlı bir çeşit dernek sayılabilir. Sünni İslam düşüncesinin türlü alanlarda yorumu ile erişilen yollara mensup olanlar tekke ve zaviyelerde toplanarak etkinliklerini sürdürürlerdi. Çoğunlukla tutucu geri akımların temsil edildiği bu kuruluşların mensupları arasında devlet hizmetlileri de bulunurdu. Bu nedenle, bazı tekke ve zaviyeler devletin koruyuculuğu altında idi. Laik devletin bu tür gerici kurumları desteklemesi mümkün değildi. Buralardaki kişiler ayrıca çevrelerindeki yurttaşları diledikleri gibi sömürüyorlardı. Yine pek çok türbe Islama aykırı olarak adak ve ziyaret yerleri haline getirilmişti. 30 Kasım 1925 günü tekkeler ve zaviyeler kapatıldı. Türbelerin ziyareti de yasaklandı.

Türk Medeni Kanunu'nun Kabulü (17 Şubat 1926)

Anayasadan Laikliğe Aykırı Hükümlerin Kaldırılması (10 Nisan 1928)

Devletin en üst hukuk kuralı olan ve ona varlık kazandıran anayasa bu belirlemenin en uygun yeridir. Çünkü anayasada devletin işlemesindeki temel ilkeler yazılmalıdır ki, hukuk kuralları koyanlar bunu hangi ölçülere göre yerine getireceklerini bilsinler.

Osmanlı Devleti'nin temelinde İslam dini bulunduğu ilk yazılı anayasamız olan 1876 metninde açıkça belirtilmiştir. Yeni Türk Devleti'nin ilk anayasası 1921 tarihinde yapılmıştı. Bu anayasanın dikkate değen yani, "devlet dini"nin belirtilmemiş olmasıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi bu Anayasayı koyarken İstanbul'da padişah henüz tahtındaydı. Bu nedenle pek çok çevre Osmanlı Anayasası'nın da yürürlükte bulunduğunu ileri sürüyordu.

Böylece 1876 Anayasası'nın 1921 Anayasası'na aykırı olmayan hükümlerinin bir süre için yürürlükte bulunduğunu kabullenmek gerekiyordu. 1876 metnine devlet dini yazıldığından, 1921 yılındaki yeni düzenlemede bunun bir kez daha tekrarı gereksiz görüldü. Yoksa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurduğu devletin dini vardı. Nitekim, Cumhuriyetin ilan edilmesini gerektiren anayasa değişikliği yapıldığında, saltanat artık kalkmış bulunduğundan devlet dinine ait madde 1921 metnine eklendi. Meclis, kuruculuk yetkisini henüz elinde tutarken 1924 yılında yaptığı yeni Anayasaya da aynı hükmü koydu: "Türkiye Devleti'nin dini, İslam'dır" (2. Madde). Ayrıca anayasanın 26.cı Maddesine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dinsel hükümleri yerine getirmekle görevli olduğu belirtildi. 1928 yılına gelindiğinde devletin temel kurumları artık laikleşmişti. Devlet din işleriyle sadece yurttaşın ibadet hizmetlerini yerine getirme açısından uğraşıyordu. Bunun dışında yasalar tamamen laik ve akılcı esaslara göre yapılıyor, yönetim de buna uygun olarak yürütülüyordu. Din vicdanlara bırakılmıştı. Ayrıca 1924 Anayasası, devlet dini kabul etmekle birlikte yurttaşlara tam bir din ve vicdan özgürlüğü tanımıştı. Medeni Kanun'da da reşit kişilerin dinlerini seçmekte özgür olduğu belirtilmiş, çocuğun dinsel eğitimi ise devlete değil, onun en yakını olan ana-babaya verilmişti.

10 Nisan 1928 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi bir anayasa değişikliği ile yukarıda belirtilen hükümleri ve cumhurbaşkanı ile milletvekillerinin and içme formüllerindeki dinsel ifadeleri kaldırdı. Böylece devleti kuran anayasanın da laiklik ilkesi doğrultusunda daha tutarlı bir duruma getirilmesi sağlandı.

Altı Atatürk İlkesinin Anayasaya Girmesi (5 Şubat 1937)

1937 yılına gelindiğinde belli başlı devrimler tamamlanmıştı. Yeni Türk Devleti ulusçu(milliyetçi) ve laik bir sistem üzerinde yükseliyordu. Bu iki temel ilke ve bunlarla birlikte uygulanan diğer dört ana ilke, devletin en üst hukuk kuralında yerini almalıydı. Böylece, bugünkü Anayasamızda da geçerli olan bu ilkeler 1937 yılında o günün anayasasına eklendi (Yani 1924 Anayasasına):"Türkiye Devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır". Bu ilkeler adım adım 1920 yılından beri Türk Devleti'nin temeline girmiştir. 1928'de bu ilkeler anayasal açıdan pekişti, uygulanmaları hızlandırıldı. 1937'de altı ilkenin Anayasa'ya girmesi sadece biçimsel bir yeniliktir. Ama, bu biçimsel yeniliktir ki, sözü geçen ilkeleri günümüze kadar canlı tutmuştur.

Temel Yasaların Konulması

Devletin ana yapısı çatıldıktan sonra diğer hukuk yeniliklerine geçmek gerekti. Ulusal egemenlik ve laiklik esasına ters düşen yasaların kaldırılması ve yerlerine yenilerinin konulmasından kaçınılamazdı. Kaldı ki ayrıca, mevcut düzenlemeler de son derece yetersizdi. Bu yetersizlikleri kısaca görelim ve daha sonra böyle bir sistem ile demokratik bir hukuk devletinin kurulup yaşatılmasının mümkün olup olmadığını kısaca irdeleyelim.

• Osmanlı Ülkesinde hukuk birliği yoktu. Sünni mezheplere bağlı Müslümanlar kendi imamlarının görüşlerine göre adaletin yerine getirilebilmesini istemek hakkına sahiptiler. Ayrıca pek çok konularda Müslüman olmayan Osmanlı yurttaşlarına kendi hukukları, yani bu kişilerin bağlı oldukları dinin ve mezhebin hukuksal kuralları uygulanırdı. Bu özellikle kişilik, aile ve miras konularında tam bir ayrılık yaratıyordu.

• Kadın ile erkek arasında çok önemli bir eşitsizlik vardı. Herşeyden önce kadınlara devlet yönetimine katılma hakkı tanınmamıştı... Özel yaşamda da eşitsizlik büyüktü: Bir erkek dört kadınla evlenebilirdi. Boşanma hakkı da ilke olarak sadece erkeklere tanınmıştı. Erkek bugünkü gibi mahkeme kararı olmadan dilediği anda karısını boşayabilirdi. Miras alanında kız çocukların payı erkek çocukların yarısı kadardı. Mahkemelerde, o da belli davalarda, iki kadın tanık bir erkek tanık yerine geçerdi. Kadının ekonomik yaşama atılması da mümkün sayılamayacak derecede zordu. Kadınlara meslek yaşamı çok ender istisnalar dışında -ebelik gibi- tamamen kapatılmıştı.

• Modern ekonomik koşullara uygun ticaret ve kredi kurumları düzenlenmemişti.

• Kur'an ve Hadis'te saptanmış suçlara ve cezalara dokunulamazdı. Bunların da çoğu özel hukuk kural arına, yani tazminat hakkına göre düzenlenmiş olup kişilerin ne zaman ve nasıl suçlu sayılabileceklerine ilişkin modern suç kuramı tanınmamıştı. Suç olgusunun saptanmasında toplumsal ve ruhsal etkenler dikkate alınmazdı.

• Yargılama yöntemlerinin gelişmiş hukuk anlayışı ile bağdaştırılması imkansız gibiydi. Mahkemede tek yargıç olan **"kadı"**nın denetimi mümkün değildi. Suçluları devlet adına kovuşturacak savcılık kurumu da yoktu. Avukatlık da tanınmıyordu.

• Çok önemli bir sakınca da İslam Hukuku kural arının bugünkü yasalarımız gibi, her belli alanda sistemli bir metin olarak düzenlenmemiş olmasıdır. Her İslam hukukçusu İçtihat kapısının kapatılmasına kadar aynı konuda değişik içtihatlar yapabilirdi ve usulüne uygun yapılmış, aynı sorunu farklı biçimlerde çözen içtihatların hepsi geçerliydi. İçtihat yolunun kapatılmasından sonra, o zamana kadar yapılmış binlerce içtihat içinden kadılar dilediklerini seçerlerdi. Böylece birbirinin aynı davalarda değişik hükümler verilebilirdi. İçtihatlara dokunulamaması ve hepsinin geçerli olması dolayısı ile bugünkü yasalar gibi kesin ve açık, her yerde aynı derecede geçerli pozitif hukuk kuralları konulamıyordu. Yargıçların ayrıca pek düzensiz olan binlerce içtihat içinden aradıklarını bulmaları da son derece zordu.

Tanzimat döneminde bu sistemsizlik ve aksaklıkları bir ölçüde gidermek girişimleri yapıldı. İslam Hukuku'nun doğrudan doğruya düzenlemediği alanlarda Batı'dan modern yasalar alındığını söylemiştik. Ama bu modern yasalar yanında İslam Hukuku tarafından düzenlenen alanlar olduğu gibi bırakılmıştı. Örneğin Fransa'dan 1858 yılında modern bir ceza yasası alınmıştı. Ama bu yasaya İslam ceza hukukunun hükümleri de monte edilmişti. Bu tür hükümleri kadılar, diğer konulardaki suçların tespiti ile cezalarını da yeni kurulan modern mahkemeler verecekti. Demek ki aynı yasa içinde bile uygulama açısından farklılıklar vardı. Ticaret ve yargılama hukukları Fransa'dan alınmış, bunları uygulayacak yeni mahkemeler kurulmuştu. Yine sadece Hanefi mezhebi esaslarına göre borç ve mülkiyet ilişkileri sistem açısından modern bir biçime getirilip bir yasa içinde toplanmıştı. Bu yasaya **"Mecelle"** denilir. Yine kadın, aile, miras gibi alanlarda da eski hukuk kuralları uygulanıyordu. Ayrıca Osmanlı Ülkesinde yaşayan yabancılar (yani başka bir devletin yurttaşı olanlar-Osmanlı yurttaşı gayrimüslimlerle karıştırmayınız!!!) kendi konsolosluklarında kendi yasalarına göre yargılanırlardı. Öyle ise Osmanlı Devleti'nde tam bir hukuk dağınıklığı vardı.

Böyle bir sistemde temel modern hukuk devleti ilkelerine temel aykırılıklar vardır. Bunları şöylece özetleyebiliriz: Hukuk devletine gidişin en önemli koşulu ilkönce "yasa devleti" olmaktır. Bu tür devlette yasalar kesin, açık, her

yurttaş için aynı etkiye sahip kurallardır. Osmanlı hukukunda ise, böyle bir durum yoktur. Çeşitli gruplara kendi hukukları uygulanıyor; modern yasa kavramı da olmadığı için çoğunluğa sahip Müslümanlara da yargıçların takdirine göre değişik içtihatlara dayanılarak adalet uygulaması yapılıyordu. Bu son derece sakıncalıdır. Demek ki tam anlamıyla yasa devleti gelişmediği gibi,bunun sonucu olarak hukuk birliği de yoktur. Halbuki ulusal birliğin en önemli koşulu hukuk birliğinde yatar. Bu, dil ve din birliğinden daha önemlidir. İsviçre'yi düşünmeniz bu konuda yeterli fikir verir. İsviçre'de dört ayrı ulus, dört dil konuşur. Ama bir "İsviçre ulusal birliği" vardır. Bunu sağlayan da İsviçre'deki hukuk birliğidir.
Çok önemli bir başka husus da kadın erkek arasındaki eşitsizliktir. Böylesine bir eşitsizlik hukuk devleti düşüncesinin gerçekleşememesi için yeterli nedendir. Başka nedenler aranmasına gerek yoktur.
Yargılamadaki farklılıklar, pek çok hukuksal kurumun düzenlenmemesi gibi önemli başka aksaklıklar da göz önüne alınmalıdır.
Tanzimatta getirilen yenilikler gerçi iyi yetişmiş bir hukukçu kuşağının belirmesine yol açtı. Batı'daki hukuk kavramlarına geçilmesi yolu açıldı. Bu kuşak elbette Cumhuriyetin hukuk devrimini hazırlamakta büyük rol oynamıştır. Yani Tanzimatta Batı hukukunun bir ölçüde alınması bugünkü hukuk gelişmesine öncülük etmiştir. Ama bu olumlu gerçek yanında Tanzimatın getirdiği bir olumsuzluk, zaten parçalanmış olan hukuku daha da bölmesi, hukuk birliğinin gerçekleşmesi için hiçbir umut bırakmamasıdır. Bu söylenilen aksaklıkların giderilmesi zamanı gelmişti. Ulus egemenliğine dayanan, laik bir devlet oluşuyordu. Bu devlette yasaları egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi olan Türk ulusunun temsilcileri yapacaktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi ulusu temsil ettiği için eşitlik ve düzgünlük esaslarına uygun tam bir "yasa devleti" oluşturmalıydı. Daha önceki ünitede anlattığımız "yasa devletini" bütün gerekleriyle kurduktan sonra, demokratik hukuk devletinin gerçekleşmesi aşamasına geçilecekti. Yasa devleti kurulurken, yapılacak yasalar içinde, hukuk devletinin tohumları da yer alacaktı. Ulusal, demokratik ve bütünsel bir hukuk yapmanın zamanı gelmişti.

Medeni Hukuk Alanında Yasalaşma

"Özel Hukuk" ve "Kamu Hukuku" hukuk biliminin iki önemli parçasıdır. Bunlardan ilki eşit durumda olan bireyler arasındaki her türlü özel ilişkiyi düzenler. Kamu hukukunda ise bir yanda birey,bir yanda devlet vardır. Devletin bireyle ve kendi organları arasındaki ilişkiler kamu hukukunun düzenleme alanıdır. Özel hukukun, belki de bütün dallarının en önemlisi "medeni hukuk"tur. Bu hukuk günlük ilişkilerimizin çok büyük bir kesimini düzenler. Bu hukuk yaşama işlerlik kazandırır. Kişinin -sağ olarak doğması koşulu ile- ana rahmine düşmesinden, ölümünden sonrasına kadar hemen hemen bütün özel ilişkileri bu hukukun konusudur:Kişilik haklarının kazanılması ve kullanılmalarının sınırlandırılmaları, nişanlama,evlenme, evlilik birliğinin (ailenin) sürme ve sona erme koşulları; mirasın paylaştırılması; karşılıklı-karşılıksız yüküm doğuran her türlü ilişkiler, bağıtlar (sözleşmeler), mallar ile kişi arasındaki ilişkiler medeni hukukun konularıdır. Belki de gerek kapsadığı alanlar, gerek üzerinde kurulduğu mantıksal yapı bakımından medeni hukuk bütün hukuk sisteminin temeli, can damarı sayılabilir.

İşte böylesine büyük bir önemi olan medeni hukuk Osmanlı Devleti'nde sistemli ve bütün yurttaşlara eşit olarak uygulanacak biçimde düzenlenmedi... Zira Osmanlı medeni hukukunun kişilik, aile ve miras hükümleri sadece Müslüman yurttaşlara uygulanabilirdi. Bu konular da doğrudan doğruya İslam'ın ilk kaynaklarınca hükme bağlanmışlardı. Bu nedenle değiştirilemez nitelikte idiler. Medeni hukukun diğer bölümleri ise sayısız içtihatla karma karışık bir tarzda düzenlemişti. İlk üç bölüm içinde de açık olmayan hükümleri aydınlatan birbiriyle ters pek çok içtihat da vardı. Bazı konulara ise -içtihat yapılmasının serbest olduğu hicri üçüncü yüzyıldan sonra- hiç değinilmemişti. Zira bunlar modern ekonomik ve toplum yaşamının gereksinmelerinden çıktığı için düzenlenme biçimlerine dair hiçbir bilgi yoktu. Batıdaki uluslar aydınlanma dönemiyle birlikte medeni hukuklarını özenle oluşturmuşlar ve bu hukukun kurallarını belirleyip belli hükümlerle ve sistemli olarak ifade etmeye çoktan girişmişlerdi. Böylece birbiri ardından büyük medeni yasalar (medeni kanunlar) yapılmaya başlandı. Özellikle 19.yüzyıl başlarında yürürlüğe giren Fransız ve Avusturya medeni yasaları pek çok ulusa örnek oldu. Daha sonra, 20. yüzyıl başında Almanya'da, aynı yüzyılın ilk çeyreğinde de İsviçre'de birer büyük hukuk anıtı olan medeni yasalar yapıldı. Bu yasalar da pek çok ülkeye örnek oldu.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile başlayan olumlu kıpırdanmada bazı hukuk alanı boşluklarının Batı'dan alınan yasalarla doldurulduğunu biliyorsunuz. Medeni hukuk alanında ise bu yapılamadı. Zira "yaşamın ilişkilerini" dinden uzaklaşan kurallarla düzenlemek İslam Devleti'nin yapısıyla bağdaşamıyordu. Bundan dolayı başka bir yol denendi: Yukarıda söylediğimiz dağınıklığa son verilecek, bu alandaki onbinlerce içtihat gözden geçirilecek ve bir seçme yapılıp sistemi bakımından modern görünüşlü bir İslam Medeni Yasası hazırlanacaktı. Bu iyi ve yerinde bir düşünce gibi görülüyordu. Ünlü fıkıh bilginlerinden oluşan bir komisyon 19. yüzyılın ikinci yarısında böyle bir yasa hazırladı.

"Mecelle" adı verilen ve İslam dünyasının en büyük hukuku sayılan bu yasa tam değildi.
Kişilik, aile ve miras bölümlerini içermiyordu.
Bu bölümler ise bir medeni yasanın dayanağı olan temel hükümleri kapsarlar.

Eşya-kişi ilişkilerine de çok az yer verilmişti.
Daha çok borç ilişkileri düzenlenmişti.

En önemlisi "içtihat diğer bir içtihadı kaldıramaz" kuralı sadece Hanefi hukukunun kurallarına göre düzenlenmişti.

Böylece devletin örneğin **"Şafii"**bir yurttaşı Mecelledeki hükümlerin kendisine uygulanmamasını isteyebilirdi. Yine, Hanefi içtihatları arasında da aynı konuyu düzenleyen birbirine aykırı ama geçerli içtihatlar özellikle kişilik, aile ve miras alanlarında çokfazla olduğundan, Mecelle'yi hazırlayan komisyon üyeleri o alanlarda hanefi hükümlerini bile toplayamamışlardır... Böylece Mecelle, büyük bir yapıt olmakla birlikte pek çok bakımdan yetersiz, eksik ve bütün Müslümanlara dahi seslenemeyen bir Medeni Yasa idi.

Atatürk, medeni hukuk alanındaki bu eksikliği çok iyi sezmişti. Eksiksiz ve modern bir medeni kanun yapılmalı ve hukuk inkılabı bu yasa üzerinde yükselmeliydi. Mecelle'yi tamamlayıp düzeltmek, yukarıda saydığımız nedenlerle mümkün değildi. Yeni bir medeni yasanın hazırlanması ise en aşağı on yıllık bir çalışmayı gerektiriyordu. Bu nedenle pek çok ulusa örnek olmuş Batı medeni kanunlarından birini aynen almak en elverişli yoldu. Bunun için önemli örnekler vardır: Japonların ilk önce Fransız, daha sonra da Alman medeni kanunlarını almakta duraklamamaları gibi. Bizim hukukçularımız ise İsviçre Medeni Kanunu üzerinde durdular. Çünkü bu yasa Batı'da en son olarak yapılmıştı. Son derece laik ve akılcı bir görüşle hazırlanmıştı. (Bugün bazı meslektaşlar İsviçre Medeni Yasasının **"rahiplerce"** hazırlandığını ileri sürmektedirler. Üzerlerinde bilim adamı kimliği taşıyan bu meslektaşlar ya bu konuda son derece bilgisizdirler, o zaman kendilerine hukukçu dememek gerektir. Veya gerçekleri saptırmaktadırlar. Bu da bir bilimadamına yakışmayacak en ağır davranıştır. İsviçre Medeni Kanunu, daha Hristiyanlıktan önce doğan, bu dinle hiçbir ilişkisi olmayan büyük Roma hukukçularırın tamamen akla dayanan düşüncelerinden ve Yine Hristiyanlıktan çok önce doğmuş Germen hukukunun toplumsal anlayışından kaynaklanmış, modern görüşlerle birleştirilmiş son derece büyük bir yapıttır. Bu yapıtı büyük bir bilim adamı olan Eugen Huber (1849-1923) laik bir düşünce ile ve tek başına yıllarca süren büyük bir uğraş sonucu hazırlamıştır. İsviçre Medeni Kanunu'nun hazırlanmasında Huber'e hiçbir din adamı yardım dahi etmemiştir. Kaldı ki, bütün medeni hukuk bilginlerinin oybirliği ile belirttiği gibi, bu yasa kişi özgürlüğüne en büyük yeri veren ve dinle hiçbir ilgisi olmayan en büyük medeni kanundur. Bu yasanın 266.Maddesi, çocuğun dinsel eğitim hakkını ana-babaya vermekte ve reşit olanın dinini seçmekte özgür olduğunu açıkça belirtmektedir. Laiklik bundan iyi bir biçimde ifade edilemez.) Pek çok soruna son derece pratik çözüm yolları getirmişti. Bazı önemli sorunları tam olarak kasten çözmemiş, bu işi yargıcın takdirine bırakmıştı. Böylece yasa uzun bir süre değişen yaşam koşullarına uydurulabilme özelliğine sahipti. Yargıca tanıdığı yetkiler açısından bir benzetme yapmak gerekirse, bizim kadılarımızın çok kesin İslami hükümler dışında hareket serbestliğini, İsviçre Medeni Kanunu yargıçlara tanımıştı. İşte gerçekten çok yerinde bir seçimle bu yasa ile onun ayrılmaz parçası olan Borçlar Kanunu 4 Nisan ve 8 Mayıs 1926 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edildiler. Böylece yeni Türk Medeni Hukuk da doğmuş oldu.

Bu yasa ile daha sonra gelecek diğer yasaları uygulayabilmek üzere inkılapçı bir anlayışla yetişecek hukukçulara gereksinim vardı. Bu amaçla daha 1925 yılında Ankara'da bir Hukuk Yüksek Okulu açıldı. Atatürk en ünlü söylevlerinden birini bu Yüksek Okulu açarken vermiştir (5 Kasım 1925). Hukuk devrimimin büyük önemini bilimsel bir açıklıkla belirten bu söylevle açılan Yüksek Okul, Cumhuriyetimizin ilk yükseköğretim kurumu olması açısından da ayrı bir önem taşır (Bugünkü "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi").

Medeni Kanunumuz kısa bir süre içinde benimsendi. Türk hukukçusu ona ustalıkla kendi ulusal ruhunu aşıladı... Başlangıçta çekilen zorluklar, Türk hukukçusunun becerisi ve yasanın esnek yapısı dolayısı ile kısa sürede aşılmış, bütün bireylerimizin eşitliğine dayanan, akılcı, uygulama ile kendini sürekli olarak yenileyebilecek mükemmel bir yasa ortaya çıkmıştır. Bugünkü toplumsal ilişkilerimizdeki düzen, eski dönemdekiyle hiçbir bakımdan karşılaştırılmayacak derecede üstündür. Ancak İsviçreliler yasalarını İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan koşullara uygun olarak yenilediler. Türkiye'de de yasamız bazı noktalarından eskimişti. Hukukçularımızın uzun ve yorucu çalışmalarla hazırladıkları taslakların sonuncusu 1998 yılı ilkbaharında Adalet Bakanlığı'na teslim edildi. Şimdi beklenen, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk Hukuk Devrimini yenileyecek adımı atıp tasarıyı yasalaştırmasıdır. Yeni yasa ile, 1926 yılında bilinmeyen pek çok sorunda çözülme yoluna girecektir.

Diğer Hukuk Alanlarında Yasalaşma Etkinliği

Medeni Kanun örneği diğer önemli kamu ve özel hukuk alanlarında da yenileşme için benimsenmiştir. Ulusal hukuk birliğini sağlamak yolunda kesin adımlar atılmıştır. 1926-1929 yılları arasında diğer temel yasalar ardarda kabul edildi. Ticaret, Ceza, Hukuk ve Ceza Yargılama Usulleri ve İcra-İflas kanunları ile hukuk sistemi esas olarak kuruldu. Bütün yurtta tek hukuk uygulamasına gidildi. Kadı mahkemeleri daha 1924 yılında kaldırılmıştı. Modern hukuku uygulamak için eğitime büyük önem verildi. Lozan Andlaşması ile de yabancıların hukuk alanındaki ayrıcalıklı durumu sona erdiğinden ulusçu, akılcı, devrimci hukuk yurdumuza kısa sürede yerleşmiştir. Tek eksik kalmıştı: Medeni hukuk alanında bütün haklarına kavuşan kadınlarımız siyasal haklarından hala yoksundular. Bu eksiklik 1934 yılındaki bir anayasa değişikliği ile giderildi. Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı -bazı batı devletlerinden de önce- verildi.

Şu duruma göre, demokratik hukuk devletinin başta gelen ilk ögeleri 1937 yılına kadar yerleştirilmiş sayılır: Yurtta hukuk birliği sağlanmıştır; yasa hukukuna geçilmiş ve "yasa devleti" bütün koşulları ile kurulmuştur. Bunun sonucu olarak yasalar karşısında mutlak eşitlik ilkesi getirilmiştir. 1924 Anayasası -ve daha sonra yapılan değişiklikleri ile- Türk yurttaşlarına bütün temel insan hakları tanınmıştır. Demek ki artık demokrasi işleyebilir bir nitelik alabilirdi. Tek eksiklik, çok partili siyasal sisteme geçilememesiydi. Atatürk'ün bu konuda iki deneme yaptığı fakat başarısızlıkla sonuçlandığı bilinir.

Değerlendirme

Hukuk devrimi üzerinde Genel bir değerlendirme yapalım: Hukuk yaşamın ilerlemesine ayak uydurmak zorundadır. Aksi durumda donar ve toplum gelişmesinin ardında kalır; böylece toplumda "hukuka bağlılık" ilkesi zayıflar. Türk İnkılabı hukuka dinamizm verdi. Kuşkusuzdur ki, her ülkede olduğu gibi, bizde de bazı konularda bireyle kural arasında tam bir uyum sağlanamıyor. Bu, hukukun evrensel bir sorunudur. Ama bu uyum sorunu kültür ve ekonomi gelişmesi ilerledikçe ortadan kalkacak; fakat bu sırada elbette başka uyumsuzluklar çıkacaktır. Yaşam olumlu yönleriyle de sürekli bir mücadeleyi gerektirir. İşte Atatürk'ün getirdiği akılcı hukuk ışığı altında yetişip insanın değerini herşeyin üstünde tutan Türk hukukçularının sayısı arttıkça, hukukun üstünlüğü ve dolayısı ile demokratik hukuk devleti tam olarak yurdumuza yerleşecektir.

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN KURULMASI -20

GİRİŞ

İnsanlar belli yeteneklere sahip olarak dünyaya gelirler. Bu yeteneklerin bir bölümü bütün insanlarda ortaktır; bazıları ise her insanda yoktur veya varsa bile değişik düzeydedir. İnsan herşeyden önce, yaşayabilmek için bu yeteneklerini kullanmak zorundadır. Toplum içinde her insan kendi yaratılışına uygun bir ortam bulmak, bu ortamda yaşamak, gerekirse daha iyi bir ortama geçmek eğiliminde ve isteğindedir. Bu da ancak, yeteneklerin o ortama uygun biçimde kullanılmasıyla mümkündür. Yetenekler ise kendiliğinden, durup dururken gelişmez; öğrenmek ve öğrenilenleri

uygulamak ile gelişir. İnsan yeteneklerini kendi çabalarıyla da geliştirebilir; gözleyerek, deneyerek pek çok şey öğrenebilir. Böyle bir durumda insan kendi kendini **"eğitmektedir"**. Ama tahmin edersiniz ki, böyle bir eğitim biçimi sistemsiz olduğundan amaçlara uygun değildir. Öğrenmenin iki amacı vardır: Kişisel ve toplumsal. İnsan toplum içinde belli ve yeterli ölçülere göre yaşayabilmek ve ilerlemek için öğrenmek zorundadır. Bu, kişisel amaçtır. Ama öğrenmenin toplum için de bir amacı vardır: Toplum bütün bireylerin gelişmesi ile ilerler. Birey ile toplum içiçe geçmiştir. Toplumu da insanlar oluşturur. Bireyler durmadan gelişmelidir ki toplum ilerlesin. Burada önemli bir sorun ortaya çıkıyor: Toplumlar her alanda her bakımdan ilerlemek isterler. Ekonomi, siyaset, düşünce alanlarında ve bunların içinde yer alan daha yüzlerce alt alanda. İşte toplumda birey öylesine öğrenmeye yönelmelidir ki, söylenilen alanlarda çalışacakların sayısı yeterli, nitelikleri üstün olsun; çeşitli alanlarda çalışacaklarda bir denge bulunsun. Bunları sağlamak kolay değildir ve devletleşme aşamasına gelen toplumlarda, devlet açısından çözümü zor sorunlar doğurmaktadır.

Eğitimin Tanımı ve Önemi

Yukarıdaki açıklamalarımıza göre eğitimi kısaca şöyle tanımlayabiliriz: Eğitim kişinin yeteneklerini kendi gereksinmelerine ve toplumun amaçlarına göre geliştirmesini sağlayan öğrenme işi ve bu işin nasıl yapılacağı üzerindeki yöntem ve uygulamaların bütünüdür. Öyle sanıyoruz ki gerek yukarıdaki açıklamalar, gerek verilen tanım eğitimin önemini size göstermiştir. Birey ve toplum için eğitim vazgeçilmez bir ögedir. Öyle denilebilir ki **"eğitilmek"** gereksinimi kişiye doğuşla gelir. Öğrenmek insanın doğasında mevcut olan bir özelliktir. Toplumlar için ise eğitim, varlıklarını sürdürmeleri için vazgeçilmez bir etkinliktir, bir işlev ve görevdir. Her toplum hem kalkınmasını, hem de kuşaklar arasındaki bağı sürdürebilmek için eğitime kesin bir gerek duyar. Kalkınma için eğitim ne kadar önemli ise, kuşaklar arasındaki bağı sürdürmek de öylesine önemlidir. Özellikle uluslaşan toplumlarda yüzlerce yılda biriken kültür o toplumun sürekliliğini sağlayan en önemli etkendir. Ulusal kültürün şüphesizdir ki durmadan gelişip serpilmesi istenir. Bunu sağlayan Yine eğitimdir. Zira ulusal kültür ancak kuşaktan kuşağa geçerek gelişir. Bu da yalnız eğitimle gerçekleşir.

Eğitimin Tekniği ve Gelişmesi

Bireysel ve toplumsal önemi böylece açıklanmaya çalışılan eğitimi yalnız çocuklara ve gençlere uygulanan bir yöntem olarak kabul etmemek gerektir. Öğrenme yaşamın sonuna kadar sürer. Kişiyi kendisi ve toplum için yararlı bir duruma sokmak için temel eğitim ona elbette çocukluğunda ve gençliğinde verilecektir. Ama kişi temel eğitimden sonra çeşitli yöntemlerle ya kendi kendine veya devletin sağladığı olanaklarla **"öğrenmesini"** sürdürmelidir. Aksi halde temel eğitimde öğrenilenler bir süre sonra ya unutulur veya eskir. Bildiğiniz gibi, çocuğun ve gencin eğitimi **"okul"**da yapılır. Birbiriyle bağlantılı bir sistem içinde çeşitli okullar bir bütünlük gösterir. Okul sonrasında ise kişi okuyarak, kurslara katılarak, hatta boş zamanlarında bazı iletişim araçlarından yararlanarak eğitimini sürdürebilir. Bugün ileri toplumlarda okul sonrası eğitimi çok önem verilen bir alan durumuna gelmiştir. Zira kişi ancak bu yolla sürekli bir gelişme içinde tutulabilir. En üst düzeydeki bir okulu bile bitirse kişi, kendini sürekli yenilemezse, öğrendiklerini bir süre sonra unutur, yeniliklerden uzak kalır. Böylece daha önce yapılan eğitimin yararı çok azalır; hem kişisel hem de toplumsal açıdan. İşte toplumlar için önemi böylesine yaşamsal olan eğitim, tarih boyunca insanların üzerinde çok durduğu konulardan biridir. Daha ilk kurulan devletlerde, o zamanların koşullarına göre, eğitim işinin önemi kavranılmıştı. Ama şurasını da belirtmek yerinde olur: İlkçağ'daki, hatta Ortaçağ'ın başlarındaki devletlerde eğitim toplumun bütün bireylerini içine alacak biçimde düşünülemiyordu. Soyluların, din adamlarının ve onların yakın yardımcılarının eğitimi o dönemler için yeterliydi. Eğitim işini yürütmek için de özel kişilere ve örgütlere gereksinim duyulmamıştı. O zamanların devletleri hep dine dayandığından, din bilgilerini edinmek ilk planda gelirdi. Diğer bilgiler de zaten bugünkü gibi sınıflandırılmış, bilim dallarına ayrılmış değildi. Bütün bilgiler hep din dogmalarının **"açıklayıcı"** sayılan rehberliği ile öğrenilirdi. Öyleyse eğitim dinseldi. Bunu sağlama için de din adamlarının etkinliği yetişirdi. Böylece dünyada binlerce yıl, eğitim hizmetleri din adamlarınca yerine getirilmiştir. Eski Yunan sitelerinde, Roma'nın parlak dönemlerinde, kimi zamanlar Çin'de dinin dışına kayabilen eğitim yapılmış, bu yolla çoğumuzun hiç olmazsa adlarını bildiği ünlü düşünürler yetişmişse de, eğitimin dinsel niteliği sürüp gitmiştir. Din dogmaları ile akla ve deneye dayanan bilgilerin elde edilebilmesi çok zordu.

16. yüzyılda Batı'da başlayan ve insan aklını büyük ölçüde dogmalardan kurtarmayı sağlayan Rönesans ve ardından Reform hareketleri ile **eğitimin de akılcı yollara dayanması görüşü ağırlık kazanmaya başladı**. Öte yandan Batı'daki ekonomik gelişme eğitim hakkının sadece soylulara değil, daha başka sosyal gruplara da ait olduğu görüşünü yerleştirdi. Böylece başlayan büyük uyanış içinde okumak, eğitmek ve eğitilmek Batı toplumlarının uğraştığı başlıca konulardan biri oldu. Eğitim yöntemleri geliştirildi. Zorlayıcı eğitim yerine özellikle çocukların doğayı tanıyıp gözlem ve düşünce yolu ile ilk bilgileri edinmesi yolu açıldı. Devletler eğitim işlerini kendi üzerlerine aldılar. Okul sistemleri kuruldu. Her bireyin mutlaka en alt düzeyde de olsa belli bir eğitimden geçmesi, yani bugünkü deyişiyle "ilköğretim zorunluluğu" kuralı Batı devletlerine yerleşti. 17. yüzyıl sonlarında Batı'da hem bütün bireylerin eğitimden geçmesi, hem de üst düzeydeki bilimsel eğitim ve araştırma kuruluşlarının gelişmesinin sağlanması tam anlamıyla gerçekleşme yoluna girmiştir.

TÜRK İNKILABI AÇISINDAN EĞİTİMİN ÖNEMİ

Türk Devrimi'nde eğitim işlerine özellikle önem verilmesi bu alanda çok önemli yenileşmelere gidilmesinin sebebi de eğitimle gerçekleşmesi beklenen amaca ulaşmaktır. Acaba cumhuriyet döneminde eğitim alanında da büyük atılımlar yapma gereği niçin duyulmuştu? Bu soruyu kısaca şöyle yanıtlayabiliriz: Osmanlı eğitim sistemi çağın koşullarına uymayan, çok yetersiz bir nitelikte idi. Yetersiz hukuk sistemini aynen sürdürmek nasıl mümkün değilse, bu eğitim sistemiyle yetinmek de kabil değildi. Türk-Osmanlı toplumunun geçirdiği tarihsel süreç içinde yükselme ve durgunluktan sonra gerileme dönemine girmesindeki nedenlerin belki en önemlisi, devletin eğitim işine çok uzun bir zaman hemen hiç eğilmemesidir. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıl sonlarına kadar belki kendi yapısı içinde tutarlı bir eğitim sistemi vardı. Batı dünyasında başlayan bilimsel kıpırdanmalar henüz Osmanlı Devleti'ni etkilemekten uzaktı. İmparatorluk görkemli yapısını koruyordu. O zamanın koşullarına göre bu yapıyı bir süre ayakta tutabilecek bir eğitim anlayışı yaşıyordu. Osmanlı toplumunda eğitim sistemi devletin dışında, kendiliğinden oluşmuştur. Devlet, yurttaşlarının eğitimi ile doğrudan doğruya ilgilenmemiştir. Bu durumda insanların eğitim gereksinmeleri kendi girişimleri ile karşılanıyordu. Kent ve kasabalarda, hemen her mahallenin camisi, aynı zamanda bir çeşit ilkokul sayılırdı. Genellikle caminin imamı, o mahallenin henüz buluğ çağına gelmemiş çocuklarına yalnız okuma-yazma ve

belki de çok ilkel olarak aritmetik öğretirdi. Anlamını bilmeden Kur'an okumaları da sağlanırdı. Bu öğretmen-imamın giderlerini çevrenin halkı kendi cebinden karşılardı. Bir mahalle halkı, eğer dilerse ve olanakları varsa, daha iyi bir eğitici tutabilirdi. "Sıbyan=[küçük] Mektepleri" adı verilen bu okullarda hangi derslerin nasıl okutulacağı hakkında hiçbir program olmadığı gibi devlet denetimi de yoktu. Sıbyan mekteplerinden çıkan erkek çocukları dilerlerse medreseye gidebilirlerdi. [Buluğ çağına ulaşan kız çocuklarına ise artık eğitim olanağı tanınmazdı. Onlar, aileleri dilerlerse özel olarak tutulan kadın öğretmenlerden ders alabilirlerdi. Tahmin edebilirsiniz ki toplumda ne bu tür ailenin sayısı yeterliydi ne de her an bilgili kadın bulma olanağı vardı. 19. yüzyılın sonlarına kadar kızlara okul eğitimi kapalı kaldı. O tarihten sonra da ancak birkaç alanda, sayıca çok sınırlı miktarda kız çocuğu okuyabildi.]. Medrese erkeklere ait bir eğitim kurumuydu. Bugünkü okul basamaklarına göre açıklarsak, medrese ortaokul, lise ve üniversiteyi karşılardı. En alt basamaktan başlanır ve uzun öğretim yıllarından sonra İstanbul'daki Fatih ve Süleymaniye medreselerine gelinirdi. Gerçi on üç basamaktan oluşan medreseleri bugünkü okullara göre derecelendirdik, ama yapılan eğitimin içeriği bakımından böyle bir benzetme yapmak olanağı yoktur. Bütün aşamalarda eğitim tek sistem içindedir. Yani medresede okuyan bir öğrenci bütün bilgileri birbirinden ayrılmaz ögelerden oluşan bir bütün olarak görür ve böyle anlar. Aslında Avrupa ve İslam Ortaçağın'daki bilim anlayışı da buydu. Bütün bilgilerin kaynağı Tanrı'dır. Bundan dolayı da bütün bilgiler tek sistem içinde kavranabilir. Hemen tahmin edeceğiniz gibi bu sistem **"din"**den başka birşey değildir. Medreselerde bütün bilgilerin kaynağı olarak sadece din ve dinle ilgili bilgiler verilir. Ortaçağ'da Müslüman bilginlerince son derece ileriye götürülen tıp ve matematik bile giderek bağımsızlığını yitirmiş ve din bilimlerinin bir parçası durumuna gelmiştir. Böyle bir tersine gelişmenin tutarsızlığı üzerinde durmak bile gereksizdir. Yine, özellikle Selçuklular döneminde yeniden büyük bir gelişme gösteren Anadolu tıbbı da bir süre sonra donmuş, ilerleyememiş; büyük Fatih'in eşsiz bir öngörü ile açtığı tıp-matematik medreselerinde, onun ölümünden bir süre sonra Ortaçağ bilgileri bile öğretilemez olmuştur. Öyle ki, 18. yüzyıl Osmanlı medreselerinde, Ortaçağ biliminin en ünlü adları olan ve Batı'ya akılcılığı getiren İbni Sina, Farabi, El-Biruni, İbnürrüşt gibi evrensel değerlerini hiçbir zaman yitirmeyecek İslam bilginlerinin bırakınız öğretilerini, adları bile bilinmez bir hale gelmiştir. Medreseler devlet tarafından kurulmaz ve yönetilmezdi. Birer hayır kurumu olan ve özel kişilerce oluşturulan **"vakıf"** yoluyla kurulup işletilirdi. Devlet medreselerin eğitim-öğretim bakımından denetlemesini yapamazdı. Sadece kadılar vakıfların amaçlarına uygun çalıştırıp çalıştırılmadıklarını ve parasal bakımdan bir uygunsuzluk olup olmadığını gözetlerlerdi. Devletin doğrudan doğruya kurup yönettiği, devlet adamı yetiştiren **"Enderun"** dışında eğitim işiyle uğraştığı 18. yüzyıl sonuna kadar görülmemiştir. Osmanlı Devleti yurttaşı olan ve sayıları milyonları bulan Müslüman olmayan kişilerin eğitimi ile de devlet hiç ilgilenmezdi. Onlar, devletin tanıdığı eşsiz hoşgörü içinde cemaatleri yoluyla hem kendi hukuklarını uygularlar hem de kendi eğitim kurumlarını oluşturup işletirlerdi. Böylece Müslüman olmayan Osmanlı yurttaşları, kendilerine yakın gördükleri Batı'nın eğitim sistemlerini bir ölçüde benimsemişler, iyi okullar açmışlar, Avrupa'ya bol bol öğrenci göndermişlerdir. Böylece ulusluk bilinçleri çok önce gelişmeye başlamış ve zamanı gelince İmparatorluktan kopmaları bir hayli kolay olmuştur. Bu karanlık yüzyıllarda eğitimden ve bilimden yeterli derecede nasibini alamayan Türk toplumunun ilerleyememesi kadar doğal bir gerçek yoktur. Unutmayınız ki 17. yüzyıldan beri Batı'daki devletler eğitimi en öncelikli duruma getirmeye başlamışlardı. Eğitim bir devlet politikası olmuştu. Örnek olarak Prusya'da, Büyük Friedrich (1712-1786) zamanında okur yazar olmayan hemen hiç kimse kalmadığını belirtelim. 18. Yüzyıl sonunda toplumsal bir bunalım geçiren Fransa'da ihtilal arifesinde günlük gazetelerin sayısındaki artışın bir yıl içinde 350'ye ulaştığını söylemek de hazin bir gerçektir bizim için; çünkü bizde ilk günlük gazete devlet tarafından ancak 1831 tarihinde çıkarılmış, günlük gerçek basın ise ancak 19. yüzyıl sonunda biraz gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru bu alandaki gerilik kabul edilmeye başlandı. Böylece ilk yenileşme çabaları devlet tarafından "okul açma" ile başladı. 18. yüzyıl sonlarında Batı örneğine göre ilk askeri okulların açılmasına girişildi. 19. yüzyılda II. Mahmut ve daha sonra Tanzimat döneminde eğitim işine daha sıkı sarınıldı. Türklerin ilk Milli Eğitim Bakanlılığı 1846 yılında kuruldu. Böylece eğitim alanında önemli adımlar atılmaya başlandı. Ama bu çabaları hiç de yeterli olmadı.

Nedenlerini bir iki cümle ile özetleyelim:

• Yeni kurulan okullar Genellikle yüksek öğretim kurumlarıydı. Zira pek çok alanda iyi yetişmiş uzmanlara acele gereksinim vardı Fakat bu yüksek okullara öğrenci yetiştirecek, asıl temel eğitimi verecek okullar açılamıyordu.

• Bir süre sonra ortaokullar ve liseler çok az sayıda olmak üzere kuruldu ise de, ilköğretim zorunluluğu bir türlü uygulanamadığından bu orta öğretim kuruluşlarından istenilen verim sağlanamadı.

• Diğer yandan medreselere dayanan eğitim de sürüyordu. Yeni okullardan çıkan sayıca çok az, pek de iyi yetişmemiş aydınlarla, medrese mezunları arasında büyük bir anlayış uçurumu vardı. Toplum garip bir kültür ikiliği içine itiliyordu.

• Devlet bütün iyi niyeti ile ilk ve orta öğretimin önemini anlıyor ve anlatıyor ama bu konuda bir türlü gerekli parasal olanakları yaratamıyordu. Pek çok okulun açılması eski ve kolay alışkanlıklarla Yine halka yükleniyor, bu da eğitim işlerini tam bir çıkmaza sokuyordu.

• Ulusunyarısını oluşturan kadınların eğitimi 20. yüzyıl başında bile hala mümkün değildi. Yukarıda da belirtildiği gibi, devletin son yıllarında kadınlar için birkaç alanda eğitim verebilen sayıca pek az okul açılmıştı.

• II. Abdülhamit (1876-1909) pek çok okul açtı. Bu okulların çoğunu kendi özel bütçesinden verdiği paralarla kurdu. Bu hükümdarın tek olumlu yanı budur.

Öyle ki Cumhuriyet dönemi dışında Türk tarihindeki en önemli okullaşma hareketi bu hükümdar zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde özellikle lise ve yüksek okulların açılmasına hız verilmiştir. II. Abdülhamit, sanılanın tersine dinsel nitelikli hiçbir okul açmadığı gibi, ilk Türk üniversitesi de O'nun zamanında kurulmuştur (İstanbul Darülfününu, 1900). Ancak bu hükümdarın açtığı okulların çok büyük bir bölümü Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarından sonra bugünkü yurdumuzun dışında kaldı. Anadolu'daki okul sayısı Yine çok yetersizdi (1923 yılında bütün Türkiye'de sadece 23 lise vardı!). İlköğretim olanakları son derece sınırlıydı. Halk eğitimi için de hiçbir girişimde bulunulmamıştı. Bütün bu aksaklıkların, yeni kurulan Türk devleti tarafından düzeltilmesi gerekti. Yeni devletimiz bir an önce gelişme yoluna girmek, gerilikten kurtulmak için çok yetersiz olan Osmanlı eğitim sistemini bir yana bırakmak zorunda idi. Ayrıca bir eğitim atılımı devrimin kalıcılığı için de baş koşuldu. Gençlerin ve daha sonra gelecek kuşakların, devrimin gerekliliği konusunda da eğitilmeleri gerekti. Her devrim kalıcılığını, kendi ideolojisine göre yetişecek yeni kuşaklarla sağlamak zorundadır. Bütün inkılaplarda görülen, bir sosyolojik kural olan bu gerçeğe yeni Türk Devleti'nin kayıtsız kalması olanaksızdı.

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN KURULMASI

Tanzimatla birlikte toplum ve devlet yaşamının bazı alanlarına Batı'dan kurumlar alındığını biliyoruz. Ama her alanın yanında eskisi de yaşıyordu. Özellikle hukuk ve eğitim işlerinde bunu en çarpıcı biçimde görmekteyiz. Bu ikilik önemli sorunlar yaratmıştır. Kafalar karışmış, hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğu konusunda aydınlar, devlet adamları, bütün toplum tam bir çelişki içine düşmüşlerdir. Yeni Türk Devleti'nde artık hiçbir biçimde yaşama gücü kalmamış **"eski"**nin kesinlikle atılması gerekiyordu. İşte bu düşünce, eğitim devriminin temeli olmuştur. Bu ilkenin yanında devletin eğitim işleriyle daha yakından ilgilenmesi de sağlanmalıydı. Bu temel amaçları gerçekleştirecek bazı adımlar daha Ulusal Kurtuluş Savaşı sürerken atılmaya başlanmıştır. Ama takdir edersiniz ki, o günlerin koşulları candan çabalara rağmen temel ilkelerin gerçekleşmesine uygun bir ortam yaratmıyordu. Bu gerçeği çok iyi bildiğiniz kesindir. Asıl atılımlara zaferin kazanılmasından sonra sıra geldi. Atatürk 1922 yılı sonbaharından başlayarak, her alanda olduğu gibi eğitimde de büyük devrim adımlarının atılacağını haykırıyordu. Şu sözleri Önderin eğitime verdiği önemi çok açık biçimde göstermektedir: "Öğretmenler! Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacaksınız. Ben ve bütün arkadaşlarım sarsılmaz bir inançla sizi izleyeceğiz; sizin karşılaştığınız her engeli kıracağız" (22 Ekim 1922'de Bursa'da söylenmiştir). Eğitim sisteminin kurulmasındaki ilk önemli adım "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nun kabulü ile atılmıştır. "Öğretimin Birleştirilmesi Yasası" anlamına gelen bu düzenleme, Halifeliğin kaldırıldığı gün olan 3 Mart 1924'te kabul edildi. Bunun özel bir anlamı olsa gerektir:Halifelik kaldırılırken, Osmanlı eğitiminin çok önemli bir aksaklığı da tarihe karışıyordu. Bu Bakanlık ile devlet, eğitim işlerinin bütünün değil, sadece yeni kurulan ve açılan okulların yönetimini üstlenmiştir. Sayıları binleri bulan medreseler vakıflar tarafından, sıbyan mektepleri de halkın katkıları ile kendiliğinden yönetiliyordu. Müslüman olmayan yurttaşlar ile yabancıların açtıkları okullara da devlet karışamıyordu. Demek ki, Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurulması ile sistemsizlik ve dağınıklık önlenememişti. İşte, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile ilkönce bu dağınıklığa son verildi. Yurttaki bütün okullar, hiçbir istisna gözetilmeden Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı (Sadece askeri okullar Milli Savunma Bakanlığı'nın yönetiminde ve denetimindeydi. Ama oralardaki ders programları da Milli Eğitim Bakanlığı'nca düzenleniyordu.). Böylece devlet eğitim işlerinin tek sorumlusu oldu. Bu yasa ile verilen yetkiden sonradır ki Cumhuriyet Hükümeti okulları ayıklamış, içlerinde gereksiz olanları kapatmıştır. Kapatılanların başında medreselerin geldiğini herhalde anlamışsınızdır. Kısa bir süre sonra **"din"** temeline dayanan eğitim tamamen kaldırıldı. Halkın dinsel işlerini görecek kişilerin yetiştirileceği ve doğrudan doğruya devletçe açılacak okullar dışında, din kökenine dayanan eğitim ve öğretim anlayışı bırakılmıştır. 1926 Yılında "Maarif (Milli Eğitim) Teşkilatı Hakkında Kanun" çıkarıldı. Bu yasa, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun temeli üzerinde, Türkiye'deki bütün eğitim kurumlarını yepyeni bir düzene soktu ve bugünkü okul sistemimizin ana yapısını kurdu. İlk ve orta öğretimin esasları belirtildi. Devlet çağdaş öğretimi yapmak için her türlü yetki ve sorumlulukları yüklendi. 1876 Anayasası'ndan beri mevcut olan ve temelleri II. Mahmut zamanında atılan, ama bir türlü gerçekleştirilemeyen "ilköğretim zorunluluğu" devletçe ilk kez doğrudan doğruya ve büyük bir ciddilikle yürütülmeye başlandı. Bütün bu çabalar sonucunda Cumhuriyetin ilk dönemlerinde çok büyük başarılar elde edilmiştir Ama bu başarılı adımların atılmasını kolaylaştıran en önemli etken, "Harf Devrimi"dir.

HARF DEVRİMİ

Hiç duraklamadan söylenebilir ki, insanoğlunun en önemli buluşu **"yazı"**dır. Yazı ile düşüncelerin iletilmesi ve kalıcılığı sağlanır. Bugünkü en modern iletişim araçları bile, yazının yerini tutamaz. Zaten **"bilgisayar"** gibi devrimsel buluşlarla da erişilmesi istenilen amaç, yazının daha doğru,daha hızlı kullanılmasını sağlamak ve "yazılı bilgileri" sistemli biçimde depolamaktan ibarettir. İleride yazı yazma ve yazılanları saklama teknikleri bilgisayar sayesinde daha kolaylaşacaktır ama esas hep aynı kalacaktır . Olağanüstü güzel ve son derece büyük bir buluş olan yazı ile insan,kendini tanımış ve tanıtmış, tarihteki yerini almıştır. Bugün yazısız bir insan topluluğu herhalde düşünülemez. (Çok ilkel ve sayıları az birkaç kabileyi bu yargının dışında tutuyoruz.). Yazı, bulunup kullanılmaya başlandığından beri, türlü toplumlarda değişik biçimler almış ve evrimler geçirmiştir. İnsanoğlu ilkönce somut varlıkları ve olayları basit resimler biçiminde, kalıcı maddeler üzerine çizmişti. Bu resimler bir yandan giderek soyut kavramları da belirtme yoluna girmiş, diğer yandan da ses değerlerini karşılamaya başlamıştır. İşte burada her toplumun kültür yapısına göre yazı biçimlerinin değişmeye başladığını görüyoruz. Böylece İlkçağ sonlarına doğru bugünkü yazı çeşitlerinin çoğu kesin biçimlerine kavuştu. Bir bölümü de gelişmesini sürdürdü. Ama bu söylediklerimize şunu da eklemek gerekmektedir: Dünya üzerinde birbirine benzer dil veya kültür grupları içinde olan toplumlar, yazılarını da birbirlerinden almışlardır. Böylece, birbirine benzer yazılar oluşmuştur. Bilginler bu önemli özellikten yararlanarak yazıları tiplerine göre sınıflara ayırmışlardır : Latin-Yunan, Semitik, Hint ve Doğu Asya yazı tipleri. Bugün dünyadaki yazıların hemen hepsi -birkaç ufak istisnası dışında- bu gruplardan birinin içine girer. Ayrıca, gruplar arasında da bazı büyük benzerlikler bulunabilir; zira yazının yerine getirdiği amaç her yerde tektir: Düşünceyi aktarmak ve kalıcılaştırmak. İnsanın düşünce yapısının temeli ise her yerde aynıdır. Yalnız diller farklıdır. İşte yazılar arasındaki esas fark diller arasındaki farklılıklardan çıkmaktadır. Çünkü düşünce sözlü veya sözsüz belirtilsin, mutlaka belli bir dille oluşur. Yazı ise **"dilin"** belirtisidir. Böylece yazılar arasında da farklılıklar bulunması da doğaldır. Türklerin ilk belirdikleri bölge olan Orta Asya'da M. S. 8. Yüzyıldan itibaren yazı kullanmaya başladıklarını biliyoruz (Şimdiye kadar bulunan Türkçe yazılı belgelerin en eskisinin tarihi 7. yüzyıla erişiyor. Ama Türklerin yazıyı daha da önce kullandıkları tahmin edilebilir. Zira 7. yüzyıla ait yazılar çok gelişkindir; halbuki yazı yavaş yavaş biçimlenir. Fakat bu savı destekleyecek belgeler henüz elimizde yok.). **"Göktürk"** veya **"Orhun"** yazısı denilen, 38 harfli bir alfabeye sahip bu yazı, bir görüşe göre Türklerin öz buluşudur. Daha yaygın görüşlere göre ise İran veya Hint kökenlidir. Kökeni ne olursa olsun Türkler kültür tarihi sahnesine gelişkin ve kendi dillerinin o günkü durumuna uygun bir yazı ile çıkmışlardır. Bildiğiniz gibi Türkler çok geniş alanlara yayıldılar. Gittikleri yerlere bu ilk yazılarını taşıyamadılar, oralarda buldukları Alfabeleri benimsediler. Uygurların bir eski İran soylu kavim olan Sogdluların alfabesini almaları bu olaylara bir örnek olarak gösterilebilir (Gerçi Uygurların yaşadıkları bölge olan Doğu Türkistan Sogdluların oturdukları yere çok uzaktı. Ama M. S. 9. yüzyıla kadar Sogd dili ve yazısı Çin sınırlarına kadar ortak bir iletişim aracı idi. Uygur Türkleri bu nedenle, çok sık ilişkide bulundukları Sogdluların alfabesini kendi dillerine uydurup aldılar.). Sonunda Türkler, Müslüman olunca Arap Alfabesini kullanmaya başladılar. Bu pek kolay olmadı. Türkler Anadolu'ya iyice yerleştikten sonra, 15. yüzyılda dahi kimi zamanlar Uygur yazısını kullanmışlardır. Ama bildiğiniz gibi Arap harfleri giderek Türkler arasında tam olarak yayılmış ve yeni bir Türk yazı çeşidi doğmuştur. Türkler Arap Alfabesini almakla birlikte, Arap dilini hiçbir zaman benimsememişlerdir. Halk, yöneticiler, hatta sultanlar günlük yaşayışında Türkçe konuşmuş ve yazmışlardır. Ama bilim dili, bütün İslam aleminde olduğu gibi, Arapça'ydı. Yüksek çevrelerde ise, edebiyat dili olarak Farsça çok gözde idi. Bu her iki dil de Arap harfleri ile yazıldığından pek çok Arapça ve Farsça

sözcük,hatta gramer kuralı Türkçe'ye geçti. Ama Arap harfleri Türkçe'nin yapısına hiç uymuyordu. Yukarıda yazının doğup gelişmesinde dilin etkisine değinmiştik. Her dil kendi yapısına uygun bir yazıya sahip olursa gelişir. Arap harfleri ise Türkçe'nin yapısına tamamen aykırı idi. Türkçe dünyanın en gelişmiş gramerine sahip, çok güzel ve en fazla sesli harfe sahip dillerinden biridir. Dilimizin eşsiz matematiksel yapısı son derece ilginçtir ve aynı zamanda onun eskiliğini göstermektedir (Bir dilde kurallaşmanın tam olması ve bu kuralların kullanılmasında istisnaların yokluğu veya çok az olması, o dilin eskiliğine en sağlam kanıttır. Dil eskiyip geliştikçe gramerindeki istisnaları atar. Gramer yapısındaki istisnasızlık bakımından Türkçe dünyanın belki en gelişmiş dilidir. Bu bakımdan söz gelimi İngilizce veya Fransızca yahut Almanca yeni dillerden sayılırlar.). Diğer yandan sesli bolluğu, seslerin bir ahenk içinde kullanılması dilimize ayrı bir güzellik katıyor. Arap harfleri ise sesi az bir dilin gereksinmelerini karşılar. Araplar sesli harf çok az kullanırlar. **"A"** harfi dışında kullandıkları sesliler, aynı zamanda sessizdir. Hatta onlar işlevsel bakımdan ilk planda sessiz harftirler. Ayrıca Arapça'da, dilin temelini oluşturan fiillerin kökleri hep aynı kalır. Arapça konuşanlar bu kökleri -deyim yerinde ise- bir resim gibi genişletir. Kökü çeşitli ön, iç ve son eklerle anlam bakımından değiştirir. İşte Arap harfleri bu genişlemeye uygun bir yapı gösterir; sözcüğün başında, ortasında ve sonunda aynı harfin biçimleri değişiktir. Arapça ozanlar tarafından geliştirildiği için ses azlığı, mevcut seslerin gerektiği zaman uzun, gerektiği zaman kısa söylenmesiyle giderilmiştir. Ayrıca bazı sesler de gırtlaktan verilir. Türkçe'de ise matematiksel iğin gereği bütün sesler kısadır. Arap harfleri Türkçe'nin bu özelliğine de uymamaktadır. Bütün bunların yanında Arap harfleri Arapça'nın ses yapısından çıktığı için Türkçe'nin ses ve kelime yapısına hiç uymaz. Diğer yandan çok bol sessiz harfe sahip Arap alfabesindeki bu harflerin bir bölümü Türkler için hiçbir anlam taşımaz. Buna örnek olarak Arapça'da fonetik değeri apayrı olan üç harfin Türkçe'de **"t"**,dört harfin ise Türkçe'de **"z"** sesi ile okunup yazılmasını gösterebiliriz. Bu durumda, bir Türkçe kelimenin içinde t veya z harfleri varsa, bunlar Arapça'daki hangi harf ile yazılacaktır? Türkler doğal olarak bunun kurallarını koyamamışlardır (Bu açıklamalarımızla Arapça'nın değerini küçültmüyoruz. Arapça son derece işlek ve şiirsel bir dildir. Ayrıca fiil köklerindeki genişleme bu dile yeni sözcükler yapmak için çok elverişli olanaklar vermiştir. Bütün İslam dünyasının ortak din ve bilim dili olduğundan, Arap olmayanlar tarafından da -örneğin ünlü Türk asıllı bilginler Farabi ve İbni Sina gibi- özenle işlenmiş, geliştirilmiş, sözcük hazinesi bakımından dünyanın en zengin dillerinden biri haline gelmiştir. Ama Türkçe'nin gramer yalınlığı ve sesli üstünlüğü hiçbir dilde yoktur!). Türkçe'nin ses yapısına ve gramer özelliklerine hiç mi hiç uymayan Arap harfleri, eski ve gelişkin, güzel dilimizin donmasına yol açan etkenlerdendir. Dilimiz zorlandı; gelişemedi. Bu harfler nedeniyle Türkçe'nin okunup yazılması da çok zor bir duruma geldi. Okur-yazar sayısı, eğitim sisteminin de olumsuz katkısı nedeniyle yok denilecek düzeydeydi. Ayrıca, Arap ve Fars kökeni sözcükler ve kurallar dilimize öylesine girmişti ki, Türkçe bir bilim ve edebiyat dili olma özelliğini yitirecek düzeye inmişti. Şimdi eğitim devrimine dönelim: Bu devrimin zorunluluğunu açıkladık. Türk insanının eğitilebilmesi için mümkün olduğu kadar çabuk okumaya-yazmayı öğrenmesi gerekti. Bundan sonra halkımızın okuma alışkanlığını kazanarak eğitim düzeyinin yükselmesi yolu açılabilirdi. Arap harfleri durdukça bu işlerin gerçekleşmesi için önemli bir engel olacaktı. 19. yüzyıl sonunda ileri görüşlü bazı aydınlarımız Arap harflerinin okumayı ve yazmayı ne kadar zorlaştırdığını anlamışlardı. Arap yazısının kolaylaştırılmasına, basitleştirilmesine çalışılmış ama bu çabalar çok yapay olduğundan boşa gitmişti. Bazı düşünürler Latin kökenli alfabenin Türkçe'ye ne kadar uygun olduğunu da anlamışlardı. Artık Türkler yeni bir alfabe değişikliğinin eşiğine gelmişlerdi. Ama bu gerçeği kimse açıkça söyleyemiyordu. Zira Arap harfleri dahi bir dinsel kurum niteliğine büründürülmüştü. Aslında düşünceleri iletmek için bir araçtan başka birşey olmayan yazı, sanki İslam dininin ayrılmaz bir parçası sayılıyordu. Aynı mantıkla düşünülürse, Türkçe'yi de bırakıp ana dil olarak Arapça'yı almak gerekiyordu. Ama bu olmadığına ve olamayacağına göre dilimizin Arap harfleriyle yazılmaması da mümkündü. İşte devrimimizin diğer devrimlerde görülmemiş bir yönü de harf değişikliğidir. Arap harfleri bırakılmış, Türkçe'ye çok uygun Latin kökenli alfabe alınmıştır. Atatürk bu işi yapmayı gençliğinden beri düşünüyordu. Yeni devlet kurulup da inkılap yolu tam olarak açılınca, sıra harf değişikliğinin gerçekleştirilmesine geldi. Bazı önemli bilimsel araştırmalar sonunda Türkçe'nin Latin kökenli harflerle yazılıp okunmasının yerinde olacağı anlaşıldı. Böyle bir değişikliğin yandaşı olanlar bir geçiş dönemi öngörüyorlardı. Atatürk, böyle bir geçiş dönemi içinde Arap harflerinden vazgeçilememesi olasılığını neredeyse kesin görüyordu. Önerilere göre bütün basılı malzemeler, özellikle gazeteler, yavaş yavaş yeni harflere geçmeliydiler. Giderek Arap harfleriyle basılı bölümler, sözgelimi gazetelerde bir sütuna inecekti. Böylece herkes yeni yazıya alışmış olacaktı. Tam anlamıyla devrimci olan Atatürk'ün bu önerilere karşı yanıtı şu olmuştur: "Bu geçiş döneminde herkes Yine Arap harfli bölümleri okuyacak, sonunda bir sütunluk yer bütün gazetenin yerine geçecektir. Arap harflerine alışkanlık böylece sürüp gidecek, harf değişikliğinden bir zaman sonra vazgeçilecektir. Bu iş altı ayda ya olur ya da hiç olmaz". Önderin en yakın inkılapçı arkadaşları dahi bu yanıt karşısında irkildiler. Ama Atatürk haklıydı. Tarihin en önemli kültür devrimi yapılacaktı. Sonuç fiyasko olursa, diğer devrim adımlarının da ciddiliği azalır, hatta devrim küçümsenirdi. Bu Önderlik ışığı altında Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1928'de "Türk Harfleri Hakkında Kanun"u kabul etti. Böylece yazı devrimi başladı. Yeni Türk harflerinin altı ay içinde bütün yurtta toptan kullanılması öngörülmüştü. Ulus bu harfleri akıllara durgunluk verecek kadar kısa bir süre içinde benimsedi. Kanun'un kabulünün hemen ardından açılan "Millet Mektepleri" ile Türk tarihinde o güne kadar görülmemiş bir okuma-yazma seferberliği başladı. Bu olay pek çok yabancı bilgine göre dünya kültür tarihinin en önemli olaylarından biridir. Millet Mektepleri yalnız, Arap harflerini bilip de yeni yazıyı öğrenmek isteyenlere hizmet etmekle kalmadı. Hiç okur yazar olmayan büyük halk topluluklarını kısa sürede okur-yazar durumuna getirdi (Millet Mekteplerinin daha uzun bir süre çalışmaları gerekirdi. Bu okulların büyük başarısı ileride onları halkın kültür düzeyini yükseltecek bir yeni
kurum olarak yerleşmesini sağlayabilirdi. Daha sonra açılan **"halkevleri"** millet mekteplerinin yerine geçemediler, çünkü bunlar çok çeşitli alanlarda çalışıyorlardı ve bir ölçüde de siyasallaşmışlardı.), zira Türk harfleri ile bu iş çok kolaylaşmıştı. Türk harflerinin hemen benimsenmesindeki bir etken de onların dilimizin yapısına son derece uygun olmalarıdır. Türkler çeşitli alfabeleri tarih boyunca rahatlıkla kullanmışlar, sonunda kendilerine en uygun olanını bulmuşlardır (Bugün Orta Asya'da yeni bağımsızlığına kavuşan Türk soylu devletler ile Kafkasya'daki Azerbaycan, yıllarca kullandıkları Kiril alfabesini istememelerine rağmen kolaylıkla terkedemiyorlar. Bu devletler içinde Azerbaycan ile Türkmenistan resmen Latin alfabesine geçmekle birlikte, Kiril harfleri hala egemenliğini sürdürüyor. Aynı tutumda olan Özbekistan ile Kırgızistan'da geçiş çok daha güç oluyor. [Kazakistan'da ise- Rus nüfusun olağanüstü fazlalığı dolayısı ile- durum daha değişik]. Bu devletlerin yöneticileri ve halkları katıksız ATATÜRK hayranı olmakla birlikte yazı konusunda O'nun anlattığımız eşsiz tutumunu benimseme cesareti gösterememişlerdir. Bu nedenle, ileride Rusya tekrar güçlenirse Kiril harflerinin ,cılız bir alanda yayılma mücadelesi veren Latin alfabesini

silip süpürmesi mümkündür. Böylece Kafkas ve Orta Asya Türkleri ile beklediğimiz kültürel yakınlaşmanın doğması da en iyimser deyişle, çok gecikebilir!) . Türk Yazı İnkılabı dünya tarihindeki benzersiz olaylardan biridir. Bir kültürün, bir ulusun aşağı yukarı sekizyüz yıllık alfabesini bütünüyle değiştirip başarı ile benimsemesi, başka hiçbir yerde görülmedi. Türklerin bu işi başarmaları yeni harflerin dillerine ne kadar uygun olduğunun bir başka kanıtıdır. Harf değişikliği yurtta hem okuma-yazma işini kolaylaştırmış, hem de eğitim sisteminin o döneme göre en sağlam biçimde kurulmasını sağlamıştır. Bu konuda alınan sonuçlar derslerimizin sonunda değerlendirilecektir. Ama bu bahiste son olarak şunları söylemek isteriz:Bu devrime yöneltilebilecek tek akılcı eleştiri, eski harflerle yazılmış ve bugün için de değer ifade edebilecek yapıtları okuyamamaktır. Ama bu eleştiri şu açılardan tam anlamı ile çürütülebilir: Herşeyden önce bu tür yapıtların sayısı sanıldığı kadar çok değildir. Kaldı ki bu kitapları okuyabilmek için sadece Arap harflerini bilmek yetişmez, Arap ve Fars dillerinin de yapısını ve pek çok kuralı ile sözcüklerini anlamak gerektir. Bunun için Arap harflerini öğretirken bu iki dilin hiç olmazsa temel yapısını da belletmek gerekiyor ki günümüzün eğitim ortamı ve koşulları içinde bu son derece zor bir iştir. Arapça ve Farsça'dan çok daha kolay ve dünyanın baş iletişim dili İngilizce'yi bile okul arımızda öğretemiyoruz. Zaten artık özgün biçimleriyle sadece uzmanları ilgilendiren ve onlar tarafından okunabilen bu yapıtlar içinde Türk kültürü yönünden tekrar yayınlanması gerekenler varsa, yapılacak iş son derece basittir: Bu yapıtlar günümüz Türkçe'sine çevrilir ve Türk harfleriyle basılır. Bu iş de son elli yıldan beri bir ölçüde yapılmaktadır. Bu hareket sürdürülse ileride, eski bilim ve edebiyat yaşamımızla ilgili yapıtların hepsi, bir kültür mirasının zenginliğini ortaya sermesi bakımından söylediğimiz biçimde yayınlanabilir. Ama bugün için böyle bir girişim henüz çok gerekli değildir.

EĞİTİM ALANINDA DİĞER DEVRİM ATILIMLARI

Buraya kadar verdiğimiz açıklamalarda yeni eğitim sisteminin yapısına temel olan ilkeleri gördük: Bunlar bütün devrimimizin temelinde yatan ilkelerdir. Laik ve akılcı bir eğitim;ulusal bir eğitim; her bakımdan tek bir sistem içinde eğitim. İşte bu temeller üzerinde bir yandan eğitim sistemi kurulup genişletilirken, bunun çevresinde bulunan ve eğitim-öğretim ile ilgili başka kurumlarda da köklü değişiklikler yapıldı ve yenilerinin de temeli atıldı. Eğitim sisteminin en üstünde, seçkin nitelikli araştırıcılar, bilimadamları yetiştirecek kurumlar, yani üniversiteler yer alır. Batı dünyasının bugüne kadar değerini koruyan ve evrensel boyutlara ulaşan büyük buluşları hep üniversiteden çıkmıştır. Bugün de aynı gelişim sürüyor. Gerçek anlamda bilim adamları, toplumun her bakımdan yükselmesini sağlayacak temel taşlarıdır. Bilim ise bütün gelişmelerin anasıdır. Yurdumuzda 1950'li yıllardan sonra yerleşen ve günden güne yaygınlaşan son derece yanlış bir anlayışı bu vesile ile düzeltelim:
Üniversiteler ilk planda nitelikli meslek adamları yetiştiren eğitim kurumları olarak görülüyor. Bu son derece büyük bir gaflettir. Üniversitede öncelikle bilim adamı yetişir ve onlar da bilgi üretir ve üretilen bilgileri gerektiği ölçüde ve oranda öğrencilere aktarırlar. Evet bu da Üniversitenin işlevi içindedir. Ama bu **"yetiştirme"** sırasında bile bilim adamının görevi öğrenciyi meslek sahibi yapmak değil, bir meslekte üst düzeyde bilimsel nitelikte çalışıp hizmet kalitesini yükseltmek amacını gerçekleştirmektir.

Osmanlı eğitim sisteminde **"üniversite"** kavramı yoktu. Salt dine dayalı bilgiler veren üst düzey medreselerini de üniversite olarak niteleyemeyiz. Üniversitede her türlü bilgi, bilimler sistematiği içinde ve dogmatik kalıplar dışında özgür düşünceye dayanılarak üretilir. Medreselerde ise bildiğiniz gibi böyle bir özellik yoktur. Tanzimat döneminde çok önemli olan bu eksikliğin farkına varılmış, bir üniversite kurulmak istenmiş, ama başarılı olunamamıştı.
Nihayet, yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, 19. yüzyılın son yılında, 1900'de "Darülfünun= [Fenler, Bilimler Evi]" adı altında İstanbul'da bir üniversite açıldı. Ama bu ilk üniversitemiz yeterli düzeyde değildi. Gerçi buradan çok değerli bazı bilim adamları yetişti ise de sayıları çok azdı. Ayrıca Darülfünun evrensel bir üniversitenin kimi ögelerini taşımıyordu. Ulusumuzun bu affedilmez büyük eksikliği Yine Atatürk tarafından giderilmiştir. 1933 yılında çıkartılan bir yasa ile Darülfünun kaldırıldı, yerine çağdaş modele göre "İstanbul Üniversitesi" kuruldu. Her bakımdan modern bilime açılan bu üniversitede, Faşist Alman diktatörü Adolf Hitler'in düşüncelerine ters geldiği için kovulan veya yaşamlarını kurtarmak için kaçan dünya çapında, her biri kendi alanında büyük ün sahibi çok değerli bilim adamları Üniversitemizde çalışmaya başladılar. Bir bölümü Türk yurttaşı da olan ve hepsi özveriyle çalışan, kısa sürede Türkçe öğrenip araştırmalarını anadilimizde yapan, öğrencilere Türkçe ders veren bu bilim adamları Türkiye'de ilk kez tam anlamıyla evrensel değerde bir üniversite oluşturmuşlardı. Bu değerli kişilerden, Ankara'da kurulan yüksek öğrenim kuruluşları da yararlandılar. Bu kentte açılan ve Cumhuriyetin ilk yüksek öğrenim kurumu olan Hukuk Fakültesi'nden sonra Atatürk'ün sağlığında etkinliğe geçen "Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi" (1935), "Yüksek Ziraat Entitüsü" (1933) yurdumuzdaki ikinci üniversitenin temellerini oluşturmuşlardır. İstanbul'da "Teknik Üniversite"ye dönüştürülen Yüksek Mühendis Mektebi ile birlikte 1950'li yılların ortalarına kadar Türkiye'de gerçek standartlara uygun sayılabilecek üç üniversite dünyada saygın bir yer alıyordu. Daha sonda kurulan Ege ve Atatürk üniversitelerinde de Alman soylu bilim adamlarının yetiştirdiği Türk öğretim üyeleri çalıştılar. O kuşak gerçek Türk bilimini yarattı. Türklere tam bir ulus olma bilincini kazandırabilmek için Osmanlı Devleti'nde hemen hiçbir çalışma yapılmamıştı; yapılamazdı da. Zira bu devlet tek ulusa değil, çeşitli uluslara dayanıyordu ve bu uluslar ayrıca çeşitli dinlere mensuptular. Yani eski devletimiz ulusal değildi. Ama şimdi Türk ulusuna dayanan yeni bir devlet kurulmuştu; bu devletin yurttaşlarına gerçek kimliklerini öğretmek gerekiyordu. Bu amaçla Atatürk, Türklere ne kadar eski ve köklü bir soy olduklarını göstermek görevini de yüklenmişti. Türk tarihinin Osmanlı Devleti'nde "bir Osmanlı ailesi tarihi" olarak okutulup yorumlandığı bir gerçektir. Türklerin Osmanlılardan da önce birçok devlet kurduklarını; İslamlıktan önce, İlkçağ'da bile dünyada önemli roller oynadıklarını ancak Atatürk'ün getirdiği bilimsel tarih anlayışı sonucu öğrendik. Diğer yandan Türkün öz yurdu Anadolu'nun da ne kadar eski uygarlıklara beşiklik yaptığı, hatta İnsanlığın en eski kültür aşamalarına Anadolu'da geçmeye başladığı O'nun yetiştirdiği Türk arkeologlarının da katkıları ile saptanmıştır. Ulusal eğitimin **"ulusal"** dille yapılması çok açık ve seçik bir gerçektir. Bir önceki bahiste gördüğümüz gibi, Türk dili türlü nedenlerle gelişememişti. Atatürk, dilimizin zenginliğini ve güzelliğini, özellikle harf devriminden sonra geniş çevrelere **"öğretmiş"**, Türkçe'nin bir bilim dili olmasına ve hızla gelişmesine temel olacak çok önemli ve yoğun çalışmalar yapmış ve yaptırtmıştır. Atatürk, yukarıda kısaca değindiğimiz tarih ve dil çalışmalarını 1931 yılında kurduğu "Türk Tarihi Tetkik Cemiyet" ve 1932 yılında kurduğu "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" aracılığı ile yürütmüştür. Atatürk'ün kişisel olarak kurduğu bu cemiyetler daha sonra Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu adlarını almışlar ve kendi alanlarında bir bilim akademisi düzeyinde uluslararası değerde özgün çalışmalar yapmışlardır. Türk ve yabancı bilim adamlarını bu kurumlarda toplayan Atatürk son günlerine kadar bu çalışmaları izlemiş ve özendirmiştir. Ulusal bir müziğin doğması, tiyatronun kurulması, kültürün en tenha yerlere iletilmesi için çeşitli çalışmalar

yürütülmüştür. Kurulduğu zamanlarda (1932'de başladı) çok değerli ve halka inik çalışmalar yapan halkevleri özellikle belirtilmelidir. Anadolu halkı konferans, tiyatro, kitap, konser gibi kültür etkinliklerini halkevleri sayesinde tanımış ve bu çalışmaların içine de girmişti. Bu kurumların Atatürk'ten sonra yozlaşarak siyasal bir nitelik alması gerçekten çok büyük bir yitiktir. Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bugünkü eğitim sistemi ile dar anlamda kültür yaşamı (yani sanat ve bilim yaşamı), 1938 yılına kadar temelde başarı ile kurulmuştur. Bugünkü bütün aksaklıklara rağmen çağdaşlaşma yoluna ancak bu atılımlar sonucu girmeye başladığımız inkar edilemez bir gerçektir. Sistemin temelindeki bilimsel ilkeler, günümüzdeki aksaklıkların nasıl giderileceğini de gösteriyor. Yeter ki bu ilkelerden sapılmasın.

TÜRK EKONOMİSİNİN YENİDEN YAPILANMASI -21

Ekonominin Tanımı

İnsanlar yaşamak zorundadırlar. Varlığımızın sistemi **"yaşamak"** üzerine kurulmuştur. Bunu sağlamak için önkoşul ilkönce insanın fiziksel yaşamını sürdürmesidir: Yemek, örtünmek, barınmak insanın fizik varlığını sürdürmesi için gerekli ilk ve vazgeçilmez gereksinimlerdir. Bu üç gereksinim giderildikten sonra yaşamak için gerekli diğer maddelerin edinilmesine sıra gelir. Ekonomi derslerinden pek iyi anımsayacağınız gibi, giderilen her gereksinim yerine yenisi çıkar ve bu olay böylece sürer gider. İnsanlar gereksinimlerini gidermek için ilkönce bunları karşılayacak maddeleri **"üretmek"** zorundadırlar. Fizik varlığın sürdürülmesinden, manevi alandaki bazı eksikliklerin tamamlanmasına kadar, her aşamada gereksinimler ancak o işte kullanılacak maddelerin üretilmesiyle karşılanabilir. Toplumlar geliştikçe, üretim etkinliği ile bireyin varlığı neredeyse özdeşleşmiştir. İşte üretim etkinliği **"ekonomik"** bir olaydır. Üretimin düzenlenmesi,üretilen maddelerin dağıtılması -ki bu maddelere biz ekonomi dilinde **"mal"** diyoruz-, bir toplumda üretilmeyen malların başka yollarla sağlanması hep ekonomik konulardır. Bu tür olaylar çok uzun bir süre insanlar için yaşamın zorunlu ve doğal bir parçası olarak görülmüştür. Bu nedenle durup dinlenmeden süregelen ekonomik olaylar üzerinde örneğin devlet, hukuk, eğitim gibi konular üzerinde derinlemesine durulmamıştır. Ama uzunca bir süre geçtikten sonra ekonomik olayların da bazı kurallara göre işlediği anlaşılmaya başlanmış ve 18. yüzyıldan başlayarak bilim adamları bu olayları ciddi bir biçimde inceleme konusu etme yoluna girmişlerdir. Böylece ekonomi bilimi doğdu.

Ekonomik Sistemler

İlkçağ'dan beri devletler ekonomik olaylarla ilgilenmişlerdir. Ama 20. yüzyıl başlarına kadar bu ilginin düzenli olduğu söylenemez. Devletler özellikle üretimin azaldığı, gereksinmelerin karşılanmasının zorlaştığı durumlarda bilimsel kurallara uymadan ekonomik olaylara el koymak zorunda kalmışlardır. Ama bu müdahaleler sürekli ve bilinçli olmamıştır. Ekonomi alanı bilim konusu edilmeğe başladıkça devlet düzeni ile üretim ve diğer ekonomik olaylar arasında bir ilişki kurulması gereğini ileri süren veya böyle bir ilişkinin gereksizliğine inanan bilim adamları çıkmıştır. Böylece temel ekonomi doktrinleri (öğretileri) doğmaya başladı. Bu öğretilere 20. yüzyıla kadar resmen kayıtsız kalan devletler, aslında bilinç altında bazı kural ara uymuşlardır. 20. yüzyılda ise hemen her devlet ekonomik olaylara sistemli biçimde az veya çok müdahale etmek zorunda kalıyor. Bu müdahalelerin biçimi ve yoğunluğu, devletlerin yukarıda belirtilen kuramsal (teorik) öğretilerden benimsedikleri birinin içine itilmeleri sonucunu doğurdu. Böylece devletlerin uyguladıkları çeşitli ekonomik sistemler ortaya çıktı. Bugün dünyamızda ekonomik sistemler devlet yaşamına girmiştir. Bütün bu sistemleri temelde üç grup içinde toplayabilmek mümkündür.

Liberal Ekonomik Sistemler

Liberal ekonomi, İlkçağ' dan beri uygulanması en yaygın olan bir sistemdir. Elbette, liberal ekonominin kuralları o zamanlar bilinmiyor, ama bilinç altı uygulanıyordu. Bu uygulamanın bazı özellikler taşıdığını ilk kez ünlü İngiliz bilim adamı Adam Smith (1723-1790) farketmiştir. Bubilim adamı, ekonomik olayların tıpkı doğa olayları gibi kendine özgü yasaları olduğunu ileri sürmüştür. O'na göre ekonomik olaylar, doğa olayları gibi, kendi kendine gelişir ve işler. Bu olaylara devletin karışmaması gerektir. Aksi durumda olayların akışı bozulur. Devlet yalnızca yurttaşların güvenliğini ve ekonomi dışı gereksinimlerini karşılamalıdır. Bu görüşler liberal ekonomi sisteminin temeli oldu (Ekonomik olayları son derece bilimsel biçimde inceleyen Adam Smith ekonomi biliminin kurucusu da sayılır.). Bu sorunun yanıtı önemlidir: Aydınlanma felsefesinin temelinde "kişinin doğuştan gelen eşitliği ve özgürlüğü" yatıyordu. Bu saptamanın zorunlu sonucu bireyin her alanda özgürlüğü idi. Böylece devletin yönetimi üstlenip yurttaşın sadece siyasal özgürlüklerle yetinmesi yetişmezdi. İnsan her alanda olduğu gibi ekonomi alanında da dilediği gibi davranmalıydı. Kişinin girişim özgürlüğü sınırlanamazdı. Adam Smith doğmadan önce, 1704 yılında siyasal liberalizmin babası sayılacak John Locke ölmüştü. O'nun düşünceleri hızla işlenecek ve liberalizm eşitlik ve özgürlüğün simgesi olacaktı. Bu çağda yetişen Adam Smith bir yandan ekonominin kurallarını bulmaya çalışırken, bir yandan da ekonomik liberalizmin temellerini atıyordu. Böylece 18. yüzyılda ayrıca bir sanayileşme aşamasına girmek üzere bulunan Batı'da bireyler her türlü ekonomik etkinlikte özgür bırakıldı. Bu yolla ekonominin kendi kendine gelişmesi istendi. 20. Yüzyıl başlarına kadar, özellikle ileri ülkeler, bu sistemi katıksız olarak uygulamak istediler. Bugün de temelde liberal sistemi benimseyen pek çok devlet vardır. Devletin ölçülü bir etkisi altında kişiyi ekonomik girişimlerde özgür bırakma yolu gün geçtikçe uygulama alanının genişletmektedir.

Sosyalist Ekonomik Sistemler

Liberal ekonomik öğretinin 19. yüzyılda Batı ülkelerinde uygulamaya geçirilmesi sonucunda o diyarlarda büyük bir gelişme gözlendi. Bireylerin her türlü ekonomik girişimde özgür bırakılmaları özellikle sanayi kesimini çok ilerletti. Ama bu ekonomik patlama bazı sakıncaları da birlikte getirdi. Girişimci başarı kazandıkça karı ve sermayesi artıyordu. Onun karşısında ise tek sermayesi emeği olan ve sayıları gittikçe artan bir işçi yığını bulunuyordu. İşçilerin varlığı pek çok toplumsal sorunun doğmasına yol açtı. En önemli sorun, emek karşılığının nasıl ödeneceği idi. Liberal hukuk görüşüne göre hem girişimci hem de işçi birbirine eşittir ve ikisi de özgürdür; diledikleri gibi anlaşırlar. Ama toplumsal gerçeklik bu görüşü doğrulamıyordu. Girişimci aslında işçiden güçlü durumdaydı. İşçinin onun karşısında **"eşitliği"** ileri sürerek dilediği pazarlığı yapması olanağı yoktu. Bu dengesizlik bazı bilginleri yeni bir ekonomik sistem aramaya götürdü. Bu düşünürlere göre üretim araçları bireylerin değil toplumun elinde olmalı idi ki bu dengesizlik giderilsin. Böylece **"sosyalist"** ekonomi sistemi doğdu. Nasıl liberal ekonominin kökeninde siyasal eşitlik ve özgürlük yatıyorsa, sosyalist ekonominin temeli de Karl Marx (1818-1883) tarafından geliştirilen bir yaşam felsefesine ve dünya görüşüne dayanır. Marksizmde İnsanlık tarihinin oluşumu diyalektik materyalizm anlayışına dayandırılır. Bu görüşe göre, sermaye sahibinin =(kapitalistin) üstünlüğü tarihsel bir gelişimin sonucudur. Bu gelişme sürmektedir. Sonucu emekçiler alacaktır. İşte özellikle işçilerin hakları hiç tanımadığı için "vahşi bir kapitalizm"

uygulaması, yığınları sosyalist görüşlerin içine itmiştir. Böylece yepyeni bir ekonomi sistemi doğdu. Bu sistem 19. yüzyılda Fransa'daki bazı denemeler sonunda, 1917 yılında Rusya'da çıkan ihtilalle yerleştirilmeye çalışıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülke, Genellikle Sovyetler Birliği'nin baskısı altında sosyalist ekonomiyi benimsedi. Ama bildiğiniz gibi, kuramsal olarak bazı haklı yanları olsa bile, bu sistemde kişinin girişim duygusu dondurulmaktadır. Her toplumsal gerçek ekonomik düzende arandığı için, siyasal bakımdan da kişi sadece toplum açısından değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle sosyalist sistemler aynı zamanda siyasal birer rejim haline gelmişler ve bireysel insan haklarını ve siyasal özgürlükleri sadece emekçi denilen bir sınıfın çıkarları için tanımışlardır. Bu görüş hukuk devleti düşüncesine tamamen karşıdır. Böylece insanın doğası bir yana itildiği için, bu sistemler 20. yüzyılın sonunda kendiliklerinden iflas etmişlerdir. Bugün sosyalist sistemi uygulayan devletler giderek hızla azalmaktadır.

Karma Ekonomik Sistemler

İçinde bulunduğumuz ve yakında sona erecek 20. yüzyıl gösterdi ki yukarıda belirttiğimiz her iki sistemin de katıksız olarak uygulanması olanaksızdır. Liberal sistemdeki geniş serbestlik bir çeşit başıboşluğa yol açınca devlet müdahalesine gerek duyuldu. Girişimcinin bazı kurallara uyması zorunlu duruma getirildi. Devletin gerektiği zaman ekonomik olayları doğrudan doğruya denetlemesinin doğru bir tutum olduğu anlaşıldı. Aksi takdirde toplumun pek çok kesimleri arasında dengesizlik beliriyordu. Diğer yandan, sosyalist sistemlerde de bütün üretimin devlet tarafından planlanıp gerçekleştirilmesi büyük boyutlu sorunlar doğurdu: Birey ekonomik alanda girişim isteğini yitirdiğinden üretim için devlet zorlamasına başvuruluyor ve bu iş öngörülen üretim hedeflerinin gerçekleşmesini önlüyordu. Böylece bu sistemlerde ya çok önemli yumuşamalara gidildi ve Marksizm'in ilkelerinden uzaklaşıldı; veya kaçınılmaz bir çökmeyle karşılaşıldı. Şimdi ölçülü, piyasa özgürlüğüne dayanan, gerektiği takdirde müdahaleci bir karma sistem anlayışı uygulamaya geçiyor. Kalkınmak zorunda kalan ülkeler ilk iki modelden birini seçerken, aldıklarını kendi yapılarına uydurmaya çalışmışlardır. Bu iş Genellikle, benimsenen sistemin sakıncalarını diğer sistemlerden de elverişli kurallar alarak giderme yoluyla oluyor ve böylece karma sistemler doğuyordu. İşte 20. yüzyılda karma sistemi kendine özgü yollarla kurup geliştiren ilk devletlerden biri Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Maliye Kavramı

Hangi sistemde olursa olsun devletin gelire gereksinimi vardır ve bunu yurttaşlar karşılayacaktır. Böylece İlkçağ' dan beri **"vergi"** dediğimiz olguya rastlıyoruz. Modern devlette kimden ne kadar vergi alınacağı,bu vergilerin nerelere harcanacağı bir programa, plana bağlanır. Bu plana **"bütçe"** denilir. Devlet gelirlerini ilkönce kendisine, dolayısı ile topluma hizmet eden personele tahsis eder. Çünkü devleti yaşatanlar onlardır. Daha sonra benimsenen ekonomik modele göre toplum ihtiyaçları için harcamalar yapılır. İşte bütün bu konularla **"maliye"** denilen bir bilim dalı uğraşır. Bir devlet, maliye politikası ile ekonomik yaşamı etkileyebilir. Vergilerin artırılarak piyasadaki paranın toplanması veya vergilerin azaltılarak piyasadaki paranın bollaşmasını sağlamak gibi. Bu örneklerin ilkinde bireyin talebi kılarak, ikincisinde bireyin alım gücünü artırarak üretim ayarlamakta ve bu yolla öngörülen bazı hedeflere ulaşmak istenmektedir.

OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK VE MALİ YAPISI

Yukarıdaki **"Giriş"** bahsinde anlatılanlarla ekonominin önemini kavradığınızı sanıyoruz. Ekonomik olaylar ve ekonomik gelişme, hem bireylerin, hem de toplumun varlığını sürdürmesi, ilerlemesi ve mutluluğu için temel koşullardandır. Hemen her toplum ekonomik bakımdan güçlü ve ileri olmanın hevesi içindedir. Sizlere Cumhuriyet döneminin başlangıç evresinde ekonomik alanlarda gerçekleştirilen başarıları anlatmak için, ilkönce Osmanlı Devleti'ne bu açıdan göz atmamız gerektir. Kuruluşundan sona ermesine kadar Osmanlı Devleti'nin ekonomisi esas olarak tarıma dayalı idi. 16. yüzyıl ortalarına kadar bu yapıyı, gelişmiş bir tecim yaşamı, el gücü ile çalışan dokuma tezgahları, ufak el sanatları gibi önemli yan etkinlikler daha da canlı ve güçlü tutuyordu. 17. yüzyıla kadar devletin ülkesi sürekli olarak genişlediği için tarıma dayalı gelirlerde bir düzen ve zaman zaman artış vardı. Kurulan örnek toprak sisteminin de bu düzende payı çok yüksektir. Devlet maliyesi de bu nedenlerden dolayı oldukça rahat bir durumda idi. 16. yüzyıl sonlarına doğru, Osmanlı ülkesinin dünya ticaretinde oynadığı rol, yeni yolların bulunmasından dolayı hızla azalmaya başladı. Ülkenin genişlemesi durmuştu. Batı ve doğuda sürekli olarak savaşılması maliyeyi de bozulma süreci içine itti. Batılı devletlerin yeni ülkeler bulmaları, oralardan bol ve ucuz mal getirmeleri Avrupa'da yepyeni bir ekonomi çağını açmıştır. Batı para ekonomisine geçti ve hızlı bir sermaye birikimi içine girdi. Osmanlı yöneticileri, başta büyük hükümdar Kanuni Sultan Süleyman (Hükümdarlığı 1520-1566) ekonomik durumun bozulmaya yüz tuttuğunu anlamışlardı. Bunu önlemek için batılı büyük devletlere bazı ekonomik kolaylıklar sağlayarak durgunlaşan tecim yaşamını yeniden canlandırmak istediler. Böylece onlara mallarını Osmanlı ülkesinde diledikleri gibi satma, Osmanlı mallarını da diledikleri koşullarla alma olanağı ve ayrıcalığı tanındı. Kapitülasyon adını verdiğimiz bu ayrıcalıklar, beklenenin tam tersini doğurdu. Batılı devletler Osmanlı ekonomisine giderek egemen olmaya başladılar. Ucuz olarak yurda diledikleri gibi soktukları mallar Osmanlı el sanatlarını büyük ölçüde geriletti. Ucuz olarak satın aldıkları tarımsal ürünler dolayısı ile de halk iyice yoksullaşmaya başladı. Gerçi kapitülasyonlarda **"karşılıklılık"** esası vardı. Ama bu ilkeyi iki yanlı olarak uygulamak olanağı yoktu; çünkü Osmanlı ekonomisi Batı'daki gelişmenin doğurduğu ortamın dışında idi ve rekabet gücü yoktu. Bu arada durmadan sürüp giden savaşların maliyeye getirdiği ağır yük de Yine halkın sırtından karşılanıyordu. 18. yüzyılda buharlı makinelerin bulunması Batı'da yepyeni bir ekonomik çığır açtı. Böylelikle "Sanayi Devrimi" adı verilen ve belki Rönesans ve Reform hareketleri kadar önemli tarihsel sonuçlar doğuran bir olay başladı. Batı'da daha önce başlayan sermaye birikimi her çeşit ve ucuz mal üreten sanayiye yöneldi. Hızlı bir sanayileşme orta ve batı Avrupa'nın çehresini değiştirdi. Batılı devletler bir yandan edindikleri sömürgeleri genişletip oralardaki pazarları ellerine geçirirken bir yandan da Osmanlı Devleti başta olmak üzere sanayileşme sürecine geçememiş ülkelere ekonomik bakımdan iyice yerleşiyorlardı. Kapitülasyonlar böyle bir gelişme için çok elverişli araç idi. Böylece Osmanlı Devleti'nde ekonomik kalkınmanın temeli olan sermaye birikimi hiç mi hiç gerçekleşmiyor, bu da zaten toplumda bilimsel bakımdan da tanınmayan sanayileşmeyi tam anlamıyla olanaksız kılıyordu. Bunalan devlet 19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, başarısız da olsa, bir reform dönemine girdi. Hepimizin bildiği gibi II. Mahmut (Hükümdarlığı 1809-1839) ile başlayan reform dönemi 1839'da Tanzimat hareketi ile hızlanmıştır. Tanzimatçıların özellikle eğitim ve hukuk konularına öncelik verdiklerini biliyorsunuz. Tanzimat döneminde ekonomik bunalımı hafifletmek için de bazı çareler düşünüldü. Ama bu tür konular devlet adamları ve aydınlar için son derece yabancı olduğundan tutarlı bir sonuca varılamamıştır. Bu bir yana, devleti dışarıya bağlayan bir yola da girilmiş, 1855 yılından itibaren batılı devletlerden borç alınmaya

başlanmıştır. O güne kadar Osmanlı ekonomisinin üzerinde hiç olmazsa böyle bir yük yoktu. Şimdi durum daha da vahimleşiyordu. Bu paralar yüksek faizle alınıyor ve ekonomik bakımdan çok verimsiz işlere harcanıyordu: Orduya donatım malzemeleri almak, son derece görkemli saraylar yaptırmak gibi. Başka bir deyişle bu borçlar üretime katkı verecek yararlı işlerde harcanamamıştır. Sonunda devlet aldığı borçların faizlerini bile ödeyemez duruma geldi. Osmanlı Maliyesi 1876 yılında, iflas ettiğini resmen bütün dünyaya bildirdi. Bunun alacaklı devletler üzerinde ne gibi olumsuz tepkiler uyandırdığını tahmin edersiniz. Her bakımdan aciz olan devlet, bu konuda da büyük devletlere boyun eğmek zorunda kaldı. Alacaklı devletler özel bir yönetim kurarak Osmanlı Maliyesini tam bir denetim altına almışlardır. Bu kuruluşun adı ünlü "Düyun-i Umumiye=(Genel Borçlar Yönetimi)"dir. Bu yönetim devlet sona erinceye kadar ekonomik ve mali konularda hükümetlerden daha fazla söz sahibi olmuştur. Devlet akçalı konularda bu kuruluştan izin almadan hiçbir girişimde bulunamazdı. Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin egemenliği de artık tartışmalıdır. 19. Yüzyıl ortalarından başlayarak yabancı devletlere demiryolu, madencilik, liman yapımı, gemi işletmeciliği gibi konularda ayrıcalıklar tanınmıştır. Böylece bu işletmeleri yabancılar yaptı. Sonunda meydana gelen tesisler onların malı oldu ve böylece ülkenin en önemli ekonomik alanları bütünüyle yabancıların eline geçti. Devlet sona ererken dış borçlar iyice artmış, çok ufak bütçenin her yıl yüzde otuza varan bölümü borç taksitlerinin ödenmesine ayrılmıştır. Tarımda da büyük bir çöküş yaşandığından, bazı temel tarımsal mallar da dışarıdan alınmaya başlandı. Hemen hemen bütün işlenmiş veya yarı işlenmiş mallar da bu yolla sağlandı. Bu gidiş bütçelerin sürekli olarak açık vermesiyle sonuçlandı. 1900'de "100" olan dış ticaret açığının 1914'te "226,1"e ulaştığını belirtirsek bu perişanlık hakkında Genel bir fikir vermiş oluruz. Yurtta sanayi yoktur. Bütün Osmanlı ülkesinde, devlet sona ereceğine yakın (1915) işçi sayısı 85.000'i zor bulmaktadır .Bu çok acı bir rakamdır. Ulusal gelir son derece düşüktür. Yurtta Batı Anadolu'daki birkaç demiryolu işletmesi ile Almanların yaptığı ünlü "Bağdat Hattı" dışında yol yoktur. Ekonomi ve maliye tam anlamıyla bozuk, umutsuz ve geri bir durumdadır.

CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA EKONOMİK VE MALİ DURUM

Yukarıda Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının özeliklerini ve son zamanlarda nasıl bozulduğunu gördük. Böylesine çürümüş bir yapı içinde Osmanlı Devleti tam bir yıkımla ve en bereketli topraklarının elden çıkmasıyla sonuçlanan Balkan Savaşlarının (1912-1913) hemen ardından 1914- 1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'na da girmiş, kaynakları her bakımdan tamamen tükenmiş olarak bu savaştan çok ağır bir yenilgi ile çıkmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı işte böylesine tükenmiş bir ülkede başladı, Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulur kurulmaz, en ağır bir ortam içinde ilkönce maliyeye çeki düzen vermeye, devlet gelirlerini artırmaya koyuldu. Ulus bir savaştan çıkmış ve hemen bir diğerine girmişti. Bu son savaşın ise ne pahasına olursa olsun kazanılması gerekti. Savaş için de paraya gereksinim vardı. Bundan dolayı ekonomik bazı büyük sorunları çözmeden önce hemen maliyenin gelirlerini artırmaya gerek duyuldu. Bu bakımdan savaş, 1920-1923 yılları arasında hem maliyeyi hem de ekonomiyi yönlendiren tek ögedir. Bundan dolayıdır ki, Yeni Türk Devleti'nin kurulduğu günün ertesinde, 24 Nisan 1920'de "1" numaralı ilk yasanın doğrudan doğruya gelir artırıcı bir konuya ilişkin olması tesadüf değildir. Bu yasa ile hayvan vergisi dört katına çıkarılmıştır. Meclis bu dönemde hem gelirleri artırmaya hem de tasarrufa çok büyük önem vermişti. Bu amaçla yeni vergiler konulmuş, bankalardan zorla borç alınmış, zaman zaman posta havaleleri bile geçici olarak maliyeye alınmıştı. Bütün bunlar bazı dış yardımlarla birleşince orduyu donatmak ve beslemek için ancak yeterli gelmiştir ama bu bile en alt düzeyde gerçekleşmiştir...Savaş kazanılıp barış dönemine geçilince, Cumhuriyetin ilk yılında ekonomik ve mali durum şöyledir: Kurtarılan yurt köşeleri yakılıp yıkılmıştır. Buraları göreceli de olsa, Anadolu'nun en verimli yerleri sayılıyordu. Uzun bir süre oralardan gelir beklemek bir düştü; ama tersi gerçekti. Bu bölgeleri hiç olmazsa eski durumlarına döndürmek için büyük kaynaklara gereksinim vardı. Bu yatırımların gelire dönüşmesi de yıllar alacaktı. Yurtta yoksulluk düşünülebilecek en son duruma gelmişti. Ordu büyük ölçüde terhis edildiği için görünüşte masraflar azalmış olsa bile şimdi yeni ve çok daha büyük harcamalara gitmek zorunluydu. Yurt baştan başa yeniden kurulacaktı. Her alanda atılıma geçilecekti. Bunun sağlanması için de üretimin artması, devlet gelirlerinin böylece çoğalması gerekti. Bunu gerçekleştirmek için de ekonomik yaşamın canlandırılması baş koşuldu. Ama nasıl ve hangi çarelerle ekonomiye bir gelişme sağlanacaktı? Cumhuriyet hükümetleri çok dar bir uzman kadrosu ile büyük bir arayışın içindedir.

EKONOMİYİ DÜZE ÇIKARTMA YOLUNDAKİ İLK GİRİŞİMLER

Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)

Cumhuriyetin ilan edilmesine kısa bir süre kala, yukarıda sözünü ettiğimiz **"arayışın"** ilk önemli ve belki de en somut belirtisi, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi ile ortaya çıktı. Türk tarihinde ekonomik sorunların çok ayrıntılı bir biçimde ve toplumdaki belli başlı kesimlerin temsilcileri tarafından tartışılıp görüşüldüğü ilk toplantı budur. Her işte olduğu gibi, bu konuda da girişim Atatürk'ten gelmiş ve kongreyi O açmıştır. Bu açılışta verdiği ünlü söylevinde Önder ekonomiyi de çok iyi tanıdığını gösterir: "Siyasal zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, meydana gelen zaferler kalıcı olmaz, az zamanda söner" diyerek Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle asıl önemli dönemin açıldığını bildirir. Önder, "Ekonomi demek her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, İnsanlığın varlığı için ne gerekli ise onların hepsi demektir" sözleri ile de hem ekonominin çok güzel bir tanımını yapmakta, hem de yeni devletin başarısı için ekonomik gelişmenin önemini vurgulamaktadır. Önder, bu söylevinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda neden çöktüğünü son derece çarpıcı bir ifade ve mantık ile açıklamış, daha sonra yeni ekonomik temelin dayanması gerekli ilkelerini belirlemiştir. Atatürk bu ilkeleri belirlerken herhangi bir ekonomik sistem tercihinde bulunmamıştır. Baş ilke siyasal bağımsızlık gibi, ekonomik bağımsızlığı da kurmak ve sürdürmektir (İzmir'de bu Kongre toplandığı sırada Lozan'daki barış görüşmeleri kesilmişti. Atatürk, görüşmeler sırasında ekonomik ayrıcalıklarını sürdürmek için çeşitli oyunlar içine giren devletlere böylece seslenmekte, Konferans tekrar açılırsa izleyeceğimiz yolu onlara göstermektedir.). Ulusal, halka dönük, "bütün sınıfların aynı zamanda zengin olması ve yaşamın gerçek lezzetini tadabilmesi"ni sağlayacak bir yol izlenmelidir. Yurdumuz bir tarım ülkesi olduğundan bu alanda güçlendirici, üretimi artırıcı önlemler alınmalı, ama sanayi de ihmal edilmemeli, dışarıya muhtaç olmamak için ne gerekiyorsa yapılmalıdır. Atatürk ekonomik yaşamın "çiftçi, sanayici, işçi, tacir" dörtlüsüne dayandığını belirtir ve Kongre'ye şöyle seslenir: "gerçekten memleketin ve ulusun ihtiyacına uyan esaslı program üzerinde bütün ulusun birlik ve ahenk içinde çalışması lazımdır. Yüksek Kurulunuz bu esasların en değerlilerini inşallah bulup ortaya koyacaksınız. Arkadaşlar, bence yeni Devletimizin, yeni Hükümetimizin bütün esasları ekonomik programdan çıkarılmalıdır". Böylece Önder ekonomik kalkınmayı yeni devletin temeli olarak görmektedir. Çiftçi, işçi, tacir ve sanayici temsilcilerinden 1135 kişinin katıldığı Kongre Atatürk'ün yukarıdaki istek ve

dilekleri doğrultusunda çalışmıştır. Kongre'de yurdun bütün ekonomik ve mali sorunları görüşülmüş, tartışılmış, ama O'nun istediği program hazırlanamamıştır. Kongrede her kesim kendi dertlerinin çözümüne öncelik tanınmasını istiyordu. Türkiye'de yetenekli ve bilgili uzman iktisatçılar henüz yetişmemişti. Pek çok ekonomik kavram bilimsel açıdan tanınmıyordu. Bütün bu nedenler istenilen programın yapılmasını engellemiştir. Ama Kongre'de Türk tarihinde ilk kez, bütün ekonomik sorunların, dertlerin, sıkıntıların konuşulup tartışılması çok yararlı olmuştur. Ayrıca Kongre'de temel bir ilke de kabul edilmiştir. Tam siyasal bağımsızlığın yeniden kurulduğu ve ekonomik bağımsızlığımızın Lozan'da tartışıldığı sırada varılan bu ilke kararı özellikle güncel ve diplomatiktir. Bu ilke şudur: Ekonomik bağımsızlığın her kesimin mensupları tarafından titizlikle korunacağına and içilmiştir (Misak-i İktisadi). Böylece "Ulusal Ekonomi İlkesine" gidiş gerçekleşme yoluna girmiştir. Türkiye İktisat Kongresi'nden beş ay kadar sonra Lozan Barış Andlaşması imzalandı. Bildiğiniz gibi Lozan'da bütün kapitülasyonlar kesin biçimde kaldırılmış, yabancı devletlerin yurdumuzdaki her türlü ayrıcalığı sona ermişti. Böylece içilen andın amacı gerçekleşmiş oluyordu: Ekonomik bağımsızlık da kazanılmıştı.

Aşar Vergisinin Kaldırılması

Tarıma dayalı ekonomiyi geliştirmek için üretecinin özendirilmesi, eline geçecek paranın artırılması gerektir. Osmanlı döneminde köylü ağır vergiler altında ezildiği için tarımsal üretim yeterli bir düzeye çıkamamıştır. Köylüden alınan en önemli verginin adı **"aşar"** idi. Köylü her yıl ürününün onda birini veya buna denk parayı devlete öderdi. Bu "onda bir" bazen devlet, bazen de vergiyi toplayanlarca keyfi olarak artırılabilirdi. Bu vergi köylüyü yoksullaştırıyor ve üretim artışını engelliyordu. 1925 yılında Cumhuriyet Hükümeti cesur bir karar alarak bu verginin kaldırılmasını sağladı (Aşar vergisinin kaldırılması hakkındaki kanun 17 Şubat 1925 tarihinde kabul edilmiştir.). Bu gerçekten çok cesurca bir adımdır, zira aşarın getirdiği gelir devletin bütün girdilerinin yüzde otuzuna yaklaşıyordu. Devlet çok yoksul olmasına rağmen böylesine büyük bir gelirden vazgeçmeyi göze almıştı. Bu şekilde köylünün rahatlatılması ve üretimin artırılması yolunda çok önemli bir aşama kaydedilmiştir.

Sanayileşme Yolunda Atılan Adımlar

Aşar vergisinin kaldırılması ile devlet tarım alanında önemli bir atılımda bulunmuştu. Özelikle tahıl üretiminde dikkate değer bir gelişme gözleniyordu. Tarım zaten bir ölçüde ulusu besleyecek düzeyde idi. Ama sanayi alanında durum hiç de böyle değildi. Birkaç ufak dokuma fabrikasından başka yurtta ne ağır ne de hafif sanayi vardı. Sanayinin kurulması olanakları da çok sınırlı idi. Bunun nedenlerini şöylece özetleyebiliriz:

• Yurtta sermaye birikimi yoktu ve uzun bir süre de olması beklenemezdi.
• Ne devlette ne de özel kesimde sanayinin kurulmasını üstlenecek girişimciler vardı.
• Sanayi işletmelerinde çalışabilecek yetenekli uzmanlar, kaliteli işçiler mevcut değildi.

Cumhuriyet hükümetleri hiç olmazsa ana, temel gereksinim mallarını üretebilecek fabrikalar istiyorlardı. Devlet bu konuda girişimi özel kişilerden bekliyor, gerektiği takdirde onları özendireceğini söylüyordu. Ayrıca devlet de gerekirse özel kesimle ortak olarak sanayi işletmeleri kurabilecekti. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi gelişmesinde umutlar özel girişimcilere bağlanmıştı .Bu amaçla 1925 yılında kurulan "Türkiye Sanayi ve Maden Bankası" önemlidir. Bu banka madenleri işletmeyi ve sanayi kuruluşlarının yapımına katılmayı amaçlamıştı. Öte yandan aynı yıl çıkartılan bir yasa ile şeker sanayisinin kurulmasına geçilmesi, devletin şeker fabrikası kurmak için girişimde bulunacaklara kolaylıklar sağlaması kabul edilmişti. Bu şekilde devlet kredisi ile özel kişiler 1926 yılında Türkiye'nin ilk iki şeker fabrikasını açabildiler: Uşak ve Alpullu şeker fabrikaları. Ama bu tür girişimlerin sayısı çok azdı. Bunun üzerine 1927 yılında yeni bir özendirme yolu denendi. "Teşvik-i Sanayi Kanunu=(Sanayinin Özendirilmesi Yasası) çıkartıldı (Bu Kanun'un kabul tarihi: 28 Mayıs 1927.). Bu yasa sanayi işletmeleri kurmak isteyenlere büyük kolaylıklar tanıdı. Ama bu olumlu çabalara rağmen **"sanayi"** kavramına çok yabancı olan, sayıca az ve yetenekleri çok sınırlı özel girişimcileri bu alana çekmek mümkün olamıyordu.

Ulaştırma İşlerinde Gelişmeler

Ekonomik gelişmenin **"yol"**a bağlı olduğu hepimizin bildiği bir gerçektir. Yol olmaz ise üretimin değeri kalmaz. Malların değiş-tokuşu, tüketiciye ulaştırılması ancak yolla sağlanır. Yol ayrıca insanları hareketli hale de getirir. Yine kültürel birliğin pekişmesinde yolun değeri inkar edilemez. Yol konusunda ilk Cumhuriyet hükümetleri çok enerjik davranmışlardır, Sanayi alanındaki duraklamaları, yol konusunda görmüyoruz. Yolun savunmadan eğitime, ekonomiden ulusal birliğin sağlamlaştırılmasına kadar her kesim için çok önemli bir öge olduğunun bilincine varan devlet çok büyük özveriye malolsa bile, o günün koşullarına göre çok başarılı bir yol siyaseti izlemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bütün dünyadaki en üstün kara ulaştırması demiryolu ile yapılıyordu. Demiryolu ayrıca yurdumuzun doğal ve ekonomik koşullarına da çok elverişlidir. Bu amaçla daha 1924 yılının başında kabul edilen yasalarla demiryollarının yapımı işine girişilmiştir. Her demiryolu çizgisi için çıkartılan ayrı yasalarla hükümetler bazen devlet bütçesini zorlayarak,bazen iç borçlanmalara giderek bu önemli işe başlamışlardır. Daha 1930 yılına gelindiği sırada pek çok demiryolu çizgisinin (hattının) yapımı bitmişti. Köy ve kasaba yollarının yapımı için bütçe olanakları elvermediğinden yurttaşa yol yapma yükümlülüğü getirilmiştir ("Yol Mükellefiyeti Kanunu". Kabul Tarihi 19 Ocak 1925.). Bu yasanın uygulanması özellikle anayasal haklar açısından eleştirilere yol açmıştır. Bu eleştiriler hukukça doğrudur. Ama o günün koşulları açısından devlet-ulus elele ilkesi altında hükümetin yol konusuna verdiği önemi göstermesi açısından önemli bir adım sayılabilir.

Para ve Bütçe Politikası

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde hükümetler serbest bir para siyaseti izlemişlerdir. Türk lirasının, altın ve dövizin yurt dışına çıkarılması sınırlandırılmamıştı. Devletin para işlerini düzenleyecek bir organı da yoktu. Ama emisyona (para basımına) başvurmada çok titiz davranıldığı için Türk parası değerli idi ve değerini uzun süre korumuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar Türkiye sürekli ve ağır bir enflasyon görmedi. Bu arada şu çok önemli noktayı belirtmekte yarar vardır. Devletimizin kurucu kadrosu, daha Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti çalışmaya başladığı günlerden beri hiçbir zaman enflasyonist bir para siyaseti izlemedi. Savaş esnasında bir liraya bile muhtaç bulunulduğu zamanlarda dahi emisyona gidilmedi. Bütün usta iktisatçılarımızın dediği gibi Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasındaki bir önemli etken de, enflasyon yoluna hiç gidilmemesidir. İşte Cumhuriyetin aynı kişilerden oluşan kurucu kadrosu bu siyaseti daha sonra da sürdürdü. Öyle ki, Türk Lirası uzun bir zaman dünyanın en değerli paraları arasına girdi. (Bir doların 90 kuruş olduğu bilinir). Gerek girişimcilere, gerek diğer kesimlere para bulabilmek için kredi kurumlarının kurulup geliştirilmesine çaba harcanmıştır. Atatürk 1924 yılında Türkiye İş Bankası'nı kurdurarak kredi piyasasının canlanmasında ilk adımı atmıştır. Bu banka kısa sürede çok gelişti. Yukarıda söylediğimiz "Sanayi

ve Maden Bankası" da gerek kamu kuruluşlarına gerek bazı özel kuruluşlara kredi vermiştir. 1926 yılında kurulan "Emlak ve Eytam Bankası= Emlak ve Yetimler Bankası)" (Bugünkü Türkiye Emlak Bankası) özellikle konut kredisi verme yolunda büyük hizmette bulunmuştur. Türkiye İş Bankası özel sayılabilecek bir kurum iken, son ikisi birer devlet kuruluşu idi. Demek ki devlet artık yavaş yavaş kredi piyasasına girmektedir. Sıkı para siyaseti, bütçelerin hazırlanmasına da yansımış, mümkün olduğu kadar gerçekçi ve denk bütçeler yapılmıştır. Ama bütçeler, gelir azlığı ve biraz aşağıda söyleyeceğimiz borç yükü dolayısı ile küçük boyutludurlar. Modern bir vergi sisteminin kurulamayışı da bu olguyu etkilemektedir.

Ekonomi Alanında Bağımsızlık İlkesinin Gerçekleştirilmesi

Cumhuriyet hükümetleri, kapitülasyonların artığı olan yabancı kurumları ortadan kaldırmaya karar vermiş ve büyük özverili çabalar sonucunda bu amaca ulaşmışlardır. Çeşitli yabancı ortaklıkların sahibi bulunduğu Batı Anadolu ve Trakya demiryolları, limanlar, büyük kentlerdeki hizmet kuruluşları, hepsi sıra ile ve gerekli ödemeler de yapılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin malı olmuştur. Ekonomik bağımsızlık ilkesinin bir başka sonucu olarak, **19 Nisan 1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkarıldı. Türk karasularında yalnız Türk gemilerinin yolcu ve yük taşıyabileceği kabul edildi.** Düşününüz! Üç yanı denizlerle çevrili yurdumuzun karasularını bile yüzlerce yıl kullanamayıp işi yabancılara bırakmıştık. Türk denizciliği de ölmüştü. Şimdi doğal hakkımıza tekrar sahip çıkıyorduk. Lozan Barış Antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti'nin ödeyemediği ve çok büyük bir toplama varan dış borçları, İmparatorluğumuzun dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletler ile aramızda bölüştürülmüştü. Tahmin edeceğiniz gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin payına en yüklü borç tutarı düşmüştü. Cumhuriyet hükümetleri büyük bir dirayetle, zaman zaman sürdürdükleri görüşmeler sonucu, bu borçları hiçbir dış müdahale olmadan belli taksitlerle zamanında ödemişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik olanaksızlıklar değerlendirilirken, satın alınan yabancı işletmeler ile ödenen borç taksitlerinin getirdiği ağır yük de dikkate alınmalıdır.

EKONOMİ REJİMİNDE YENİLİK: DEVLETÇİLİK İLKESİNİN UYGULANMASI

İlerideki derslerimizde Atatürk ilkelerinden sayılan **"Devletçilik"** üzerinde duracağız ve ekonomik yönden bakıldığı zaman bir çeşit karma sistem denilebilecek olan bu uygulamayı değerlendirmeye çalışacağız. Bazı noktalarında kişi özgürlüğüne büyük önem vermesine rağmen ekonomik devletçilik ilkesine neden geçildi ve bu nasıl uyguladı? Şimdi üzerinde durulacak olan konu budur.

Devletçilik rejimine geçişin iki nedeni vardır:

Birincisi, bütün özendirmelere rağmen sanayi işletmeleri kuracak özel girişim sahiplerinin bir türlü ortaya çıkmamasıdır .Toplumun gereksinimleri günden güne artarken, sanayi alanındaki hareketsizlik ekonomik yaşamı iyice durgunlaştırıyor, gelişme ve ilerleme sağlanamıyordu. Bugünkü serbest piyasa ekonomisine ulaşmak o zamanlar için bir hayal idi.

İkinci neden dışarıdan kaynaklanan ve Türkiye'ye bütün şiddetiyle yansıyan bir büyük olaydan doğuyordu. 1930 yılına gelindiğinde sadece Türkiye'de değil bütün dünya ekonomisinde büyük bir durgunluk başladı. Bunun da nedeni 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan ve bütün dünyaya sıçrayan büyük bir ekonomik bunalımdır. Bu nokta üzerinde kısaca duralım:

20. yüzyıl başlarında dünyanın en güçlü ekonomisine sahip bir düzeye gelen Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış, bu nedenle sanayisi iyice gelişip büyümüştü. Savaş bitince bu sanayinin kapasitesini azaltmak mümkün olamadı. Bu dev sanayi büyük bir oranda tüketim malları üretmeye yönlendirildi. Ama çok bol üretilen bu malların pazarı kalmamıştı. İç piyasa mala doymuştu. Bu malları dışarıya satabilmek de çok zordu; zira savaştan çıkan devletlerin hepsi,yenenlerden de olsalar çok büyük ekonomik sıkıntılar içindeydiler. Savaş bittiği için silah satmak olanakları da hemen hemen yok olmuştu. Böylece dev Amerikan ekonomisi büyük bir bunalımın içine düştü. Fabrikalar kapanmaya, pay senetlerinin değeri sıfıra düşmeye. işsizlik görülmemiş boyutlara ulaşmaya başladı. Dünyanın en güçlü ekonomisinin içine düştüğü bu ağır bunalımın diğer ülkelere sıçramasından kaçınılmazdı. Amerikan ekonomisi pek çok ülke ile sıkı bir ilişki içindeydi. Bu ilişkiler bozulunca, bunalım doğal olarak diğer yerlere yayıldı. Ayrıca, Avrupa'nın ileri ekonomiye sahip ülkeleri de Amerikan pazarlarını yitirdiler. Zaten savaş nedeniyle bozulan dünya ekonomisi iyice yolundan çıktı. Cumhuriyetin ilk yıllarında yurdumuz ekonomisinin durumunu açıklamıştık. Çok geri olan ekonomik durumu düzeltmek için iyi kötü çalışmalar yapılırken, 1929 bunalımı bu çabaları çok olumsuz yönde etkiledi. Tarımsal ürünlerimizin fiyatı, dış pazarlar iyice azaldığı için çok ucuzladı. Öyle ki, aşarın kaldırılmasından doğan ferahlık kayboldu gitti. Özel girişimcilerin başlatmak istedikleri ufak çaplı sanayi yatırımları da yapılamadı. Zira piyasaya egemen olan parasızlık, alım gücünün azalması, cesareti kıran bir ortam yaratıyordu. İşte bu iki neden birleşince o dönemdeki Cumhuriyet hükümeti, o güne kadar izlenilen yoldan ayrılmaya karar verdi. Yurdun en önemli gereksinimlerini karşılamak üzere temel sanayinin mutlaka, zaman geçirilmeden kurulması gerekiyordu. Bu işin gecikmeye tahammülü yoktu. Bundan dolayı devlet bu ağır görevi üstlendi. Bu işin gerçekleşmesi için para piyasasında da devlet üstünlüğü kurulmalıydı. Özel girişim sahipleri ise kendilerine bırakılan alanlarda çalışacaklardı. Böylece kendine özgü bir devletçilik anlayışı doğuyordu. Devlet, daha 1930 yılından önce kurduğu "Türkiye Maden ve Sanayi", "Emlak ve Eytam" bankaları ile para piyasası içine girme hazırlığını yapmaya başlamıştı. 1927 yılında kurulan "Ali İktisat Meclisi=(Yüksek Ekonomi Kurulu)" de bu hazırlıkların başlangıç evresinde atılan adımlardandır. Sadece danışmanlık yapsa bile, uzman iktisatçılardan oluşan bu Meclis, hükümete ekonomik konularda yol göstermiştir. İşte zorunluluklar 1930 yılından sonra devletçi-karma ekonomi sistemine geçmeyi gerekli kılmıştır. İlk yıllardaki arayış artık belli bir sonuca erişmişti.

Devletçi Ekonomik Rejimin Uygulanması

Ekonomik devletçilik başlıca sanayi, tarım ve para-bütçe alanlarında uygulandı. Her alanın özeliklerine göre uygulamalar ufak farklılıklar gösterdi. Şimdi bu konuya biraz daha yakından eğilelim:

Sanayi Alanında Uygulama

Devletçilik ilkesini benimseme özellikle sanayi alanındaki uygulamalar ile kendini gösterdi. Zira bildiğiniz gibi yurdun, ilk planda sanayi mallarına gereksinimi vardı. 1930-31 yıllarında temel sanayinin devlet tarafından kurulması ve işletilmesi yolunda kesin karara varılmıştır. Devletin bu konuda nasıl çalışacağı da belli bir plana bağlanmak istenmiştir. Bu amaçla 1932 yılının sonuna doğru beş yıllık bir sanayi planı hazırlanmaya başlanmıştır. Devlet, kuracağı işletmelerle gerekirse bir özel kişi gibi çalışacak ve gereksinim duyulan fabrikaları yapıp işletecekti. 1933 yılı ortalarında devlet **"Sümerbank"** adlı ekonomi işletmesini kurdu. Devletin verdiği sermaye ile özel bir kişi, yani bir tacir gibi çalışacak olan bu işletme bir süre sonra hızla yayılan "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin" temeli oldu. Yine

aynı yıl kabul edilen bir yasa ile (İç İstikraz Kanunu), devletin halktan geniş çapta borç para alabilmesinin esasları da belirlendi. Böylece bir yandan Sümerbank, bir yandan da başka devlet kuruluşları eliyle ilkönce dokuma fabrikalarının kurulmasına, 1927 yılında adımları atılan şeker sanayisinin genişletilmesine başlandı. Bu arada özelikle Sümerbank modelinin başarısını belirtilmelidir. Bu başarı benzeri kuruluşların açılmasını özendirmişti. 1935 yılında yurdun çok büyük ölçüde gereksinimi olan maden işleriyle uğraşacak Etibank'ın kurulması da bu önemli adımlara bir örnektir.
1934 yılında Türk tarihinde ilk kez planlı ekonomi dönemi açıldı. Bu plan ile sanayi işletmelerinin kurulmasında izlenecek yöntem ve sıra sistemleştirildi. Bu, ekonomi alanında yapılan gerçek bir devrimdir. Hazırlanan bu beş yıllık birinci sanayi planına göre dokuma, demir, kağıt, yapay ipek, cam ve kimya alanlarında 1937 yılı sonuna kadar 16 büyük fabrika kuruldu. Bu fabrikaların kendi hammaddelerimize dayanarak ürettikleri malların hepsi, o günlere kadar yurt dışından satın alınıyordu. Bu fabrikaların işletmeye açılmasıyla dışarıdan alınan mallar yüzde elli oranında azaldı ki, bu, birinci beş yıllık sanayi planının gerçek bir başarı ile yürütülmüş bulunduğunu gösterir. Bu başarının bir başka göstergesi de planın hedeflenen süreden daha kısa sürede bitirilmesidir. Amaca ulaşmadaki bu çabukluk yeni bir planın hazırlanması konusunda özendirici olmuştur. Gerçekten daha 1936 yılında ikinci beş yıllık planın hazırlanmasına girişilmiştir. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle bu yeni plan ne yazıktır ki uygulanamadı. Ama 1945 yılına kadar süren bu kanlı savaş sırasında Türkiye, Atatürk döneminde kurulan sanayi işletmeleri sayesinde kendi gereksinmelerini karşılamış ve dışarıya muhtaç olmamıştır. Bu da savaş bitince, Türkiye'nin o güne kadar sahip olmadığı derece yüklü bir döviz birikimini sağlaması sonucunu getirdi. Ne var ki bu döviz hazinesi 1950 yılından sonra uygulanan ve hiçbir ön düzenlemeye dayanmayan, piyasa ekonomisi ile de ilişkisi olmayan ölçüsüz bir yatırım ve tüketim siyaseti ile üç yıl içinde yokoldu ve Türkiye Yine dışarıdan borç alır duruma düştü.

Tarım Alanında Uygulama

Devletçilik ilkesi tarımsal alanda fazla uygulandı sayılmaz. Gerçi Türk tarımını ileri bir düzeye çıkartmak için devlet, Osmanlı döneminde düşünülmesi bile kabil olmayan önlemler almıştır: Köylüye bol ve ucuz kredi verilmesi, aşar vergisinin kaldırılması, tarım yaşamıyla ilgili teknolojik yardımların yapılması için ülke çapında kuruluşlar oluşturulması, bazı alanlarda kooperatifleştirmenin ciddi olarak özendirilmesi bu önlemlerin başında gelir.

Tarımsal üretimi gerçekleştiren köylünün yeterli büyüklükte toprağı olmalıdır. Köylü ancak kendi toprağında özen ve gayretle çalışır. Osmanlı Devleti'nde toprakların çok büyük bir bölümü ilke olarak devlete aitti. Devlet kendi malı olan toprağı köylüler arasında bölüştürür, işleme hakkını tamamen onlara bırakırdı. Öyle ki köylü vergisini ödedikten sonra, ürettiği malın sahibi olduğundan, toprağı kendi mülkü imiş gibi görürdü. Çünkü toprağı işlediği sürece devlet de içinde olmak üzere hiçbir güç onu tarlasından uzaklaştıramazdı. Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde bu sistemin payı son derece yüksektir. Ama devlette 17. yüzyıldan itibaren başlayan yozlaşmadan bu sistem de nasibini almıştır. Daha önceleri açıkladığımız gibi para ekonomisi ve sanayileşmeye geçiş gerçekleşemediğinden, tek değer üreten toprak, devletin bütün gelirlerini karşılamaya başladı. Köylü artık ağır vergiler altında eziliyordu. Bu durumda ona yardımcı olacak **"aracılar"** türedi. Bu kişiler köylüye gereksinimi olan parayı borç olarak veriyorlar, onun vergisini ödüyorlardı. Böylece toprak üzerinde devlet denetimi giderek yokoldu; feodal bir düzen oluştu. Bu aracılar bir süre sonra, hukuksal açıdan hiç hakları olmadığı halde, topraklar üzerinde eylemsel bir hakimiyet kurdular. Genellikle **"Ayan"** adı verilen bu kişiler devlete ekonomik alanda bir ölçüde yardımcı olduklarından, devlet, toprakları üzerindeki haklarının bunlar tarafından kullanılmasına göz yummak zorunda kaldı. Böylece Türkiye'de büyük bir toprak sorunu doğdu. Çok geniş alanlara yayılan büyük toprak parçaları birkaç kişiye ait sayılırken, üretimi sağlayan asıl köylü kitlesinin toprağı ya yoktu veya çok azdı. 1858 yılında çıkartılan "Arazi Kanunu" ile bu eylemsel durum hukuksallaştı. Yine de temelde, devlete ait topraklar, ayanlara bırakılmıyor, ama onları kullanma yetkisi bir mülkiyet hakkı gibi güvenceye bağlanıyordu.
Batı'da ekonomik gelişme çağı açılınca, devletler tarımsal üretimi artırabilmek için çeşitli yöntemlere başvurarak köylülerini toprak sahibi yapmışlardır. Böylece girişilen işe "toprak reformu" adı verilmiştir.
Cumhuriyet hükümetleri toprak sorununun elbette bilincinde idiler ve aslında devlete ait olması gereken toprakların bir reformla köylüye devredilmesi düşüncesine her zaman sahip çıkmışlardı. Atatürk toprak reformunun gerekliliğine sık sık değinirdi. Bu konuda bazı girişimlere de geçilmiş sınırlı sayıda ve yalnız birkaç yörede bir miktar toprak dağıtılmıştı ama bu yapılan hiç yeterli değildi. Bu eksiklik dışında devletin özellikle tarım teknolojisi ile ilgilenmesi Türk tarımının gelişmesini sağlamıştır. Bu devlet ilgisi öylesine yoğundu ki, güneyde narenciye, Doğu Karadeniz'de çay, pekçok yerde şeker pancarı tarımları Cumhuriyetin Türk köylüsüne armağanlarıdır. Diğer yandan kendiliğinden, olumlu bir gelişme ile özellikle Trakya, Marmara, Ege ve kısmen Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde toprak sorunu büyük ölçüde çözülmüştür. Ama özellikle Güneydoğu Anadolu'da ve Doğuda sorun sürüyor. Hele Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) tamamlandığı zaman Türkiye'nin tarımsal üretimi yeni kazanılan bu tarım toprakları dolayısı ile bir katından fazla artacak ve o zaman sözü geçen yörelerde bir toprak reformu gereksinmesi kendini duyuracaktır. Yetersiz de olsa bu konuda bazı ön hazırlıklara geçilmiştir.

Para, Kredi ve Bütçe Konusunda Uygulamalar

Para ve kredi düzeninin sağlanmasında devletçilik ilkesinin uygulanması önemli bir etken olmuştur. 1930 yılının ortalarında Türk ekonomisinin para işlerini düzenlemek üzere Merkez Bankası kuruldu. Artık Türk parası üzerinde tam bir devlet denetimi oluşmuştu. Batılı devletlerin bir kuruluşu olan ve padişahça verilmiş bir ayrıcalığa sahip bulunan "Osmanlı Bankası", bizim merkez bankamızdı. Bizim ekonomik devletçilik siyasetinde bildiğiniz gibi özel girişim sahipleri de korunur. Özellikle Türk ekonomisinde çok önemli rolü olan esnaf kuruluşlarının, orta sınıf tüccarın geliştirilmesi gerekti. Bu amaçla kredi kurumları çoğaltılmış ve genişletilmiştir. Esnafa kredi verecek Halk Bankası'nın açılması (1938) mevcut bankaların düzenlenmesi çok önemli adımlardır. Devletçilik ilkesi, vergi siyasetinin de modern bir biçimde yürütülmesini gerektirir. Özellikle yeni kurulacak işletmelere kaynak bulabilmek için, bir yandan iç ve dış borçlanmalara gidilirken, bir yandan da vergi gelirlerini adil biçimde artırmak gerekiyordu. Bu konuda bazı girişimler yapılmış, kazanç vergisi konulmuş, pek çok kesim başka vergilerle de yükümlendirilmiştir. Böylece devlet gelirlerinde belli bir artış sağlanmışsa 1949 yılında Gelir Vergisi Yasası çıkartılıncaya kadar tam bir vergi sistemi kurulamamıştır. Bugün de aynı aksaklık daha geniş boyutlarla sürmektedir.

YİNEL DEĞERLENDİRME

Bu değerlendirmeye başlarken sözü ilkönce çok değerli iki iktisat bilginimize bırakıyor ve onlardan bazı düşünceler aktarıyoruz:
"Atatürk ve arkadaşları, 1923'te bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu dünyaya ilan ettiği zaman, ülke ekonomisi yarı bağımlı durumda idi. İşgalci ülkelerin hükümetleri, Atatürk'ün ekonomik sorunları çözemeyerek, onlardan kredi, yiyecek ve giyecek isteyecek durumda olduklarını hesaplamaktaydılar. Yabancı şirketler ve bankalar, ülke ekonomisini bütünüyle kontrol edebiliyorlardı. Devlet iç ve dış çevrelere, mali gücünün üstünde borçlanmış durumdaydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri yaklaşık on yıldır savaş içinde bulunan ülke yanmış, yıkılmış bir harabe görünümündeydi. Genç erkek nüfusun çok önemli kısmı ölmüştü. Yetişmiş tecrübeli yönetici, memur ve işçi bulunmamaktaydı. Yeterli sayıda okuma yazma bileni her ilçe ve köyde bulmak mümkün değildi. Ekonomi bütünüyle doğanın cömertliğine terk edilmiş tarımsal faaliyetlerle ayakta duruyordu. Anadolu'da öztüketimi karşılayan köyler ve bazı ilçeler dışında, ülke insanlarının beslenmesi, giydirilmesi ve çalışması için ne gerekliyse dış ülkelerden ithal ediliyordu. Devlet, cılız yerli girişimleri korumak ve vergi gelirlerini artırmak amacıyla gümrük tarifelerini değiştirmek hakkına (henüz) sahip değildi. Bütün bu olumsuz koşulların üstüne Büyük Dünya Bunalımının dünya ticaretini çökerten, işsizliği yayan sonuçları eklenmiştir (1929'da başlayan bunalım). Bu bunalım özellikle yeni toparlanmaya başlayan Türk tarımını durgunluğa itmiştir. Başlıcalarını saydığımız bütün bu olumsuz koşul ara rağmen Atatürk, birbiriyle tutarlı ve ülke gerçeklerine uyan ekonomik önlemlerini yürütmekten vazgeçmemiştir.

Atatürk'ün uyguladığı temel iktisat politikaları dört grupta toplanabilir:
1. Türk Lirası'nın değerini koruyan anti-enflasyonist para-kredi politikası,
2. Gerçek kamu kaynaklarına dayanan "denk bütçe" politikası,
3. Devalüasyonsuz dış ekonomik ilişkiler politikası,
4. Ulusal kaynakların etkin kullanılmasını sağlayan "planlı kalkınma politikası".
Atatürk, döneminin öncüsü olarak geliştirdiği ve başarıyla uyguladığı bu iktisat politikasının olumlu sonuçları şöyle özetlenebilir:
• On milyondan 16 milyona çıkan nüfusun tamamı açlıktan kurtulmuş,yoksulluk göreli olarak azalmıştır. Ununu, şekerini ve basmasını ithal eden ülke, dönem sonunda (1938) bu alanlarda kendi kendine yeterli hale gelmiştir.
• GSMH (Gayrisafi milli hasıla) onbeş yıllık dönemde ortalama olarak % 8 oranında büyümüştür.
• Dönemin ikinci ısından itibaren dış ticaret sürekli olarak fazla vermiş ve liranın dış değeri korunmuştur. Merkez Bankası'nda 36 milyon liralık döviz (O zamanın Türk lirası ve dolar değerine göre bugünkü ölçülerle karşılaştırıldığında son derece yüksek bir değerdir!) ve 26 ton altın birikmiştir.
• Ekonominin gelişmesini ve bütünleşmesini hızlandıran altyapının ve ulaştırma ağının örülmesinde şaşırtıcı sonuçlar alınmıştır.
• Devletin öncülüğünde başlatılan sanayi yatırımları başarıya ulaşmış ve dönem sonunda ülke 17 sınai işletmeye kavuşmuştur, Öz kaynaklarına dayanılarak geliştirilen bu tesisler, Türkiye'nin sanayileşme hareketine her bakımdan yön veren temel kuruluşlar niteliğinde olmuşlardır. Örneğin, bu kamu kuruluşlarında yetişen yöneticiler ve işçiler, sonraki yıllarda özel sektörün kurduğu ilk sınai işletmelerin başarıya ulaşmasında görev almışlardır.
• Başarıyla uygulanan anti-enflasyonist bütçe ve para politikasıyla, fiyatlarda ve paranın değerinde istikrar sağlanmıştır. Bu sonuçla bozuk olan gelir dağılımının kötüleşmesi önlenmiştir. Ayrıca vergi sisteminde yapılan reformlarla yoksul kesimlerin yükü azaltılmıştır.
• Çıkarılan mali, iktisadi ve sosyal yasalarla ekonominin işleyişini düzenleyen kural ar ve kurumlar oluşturulmuştur.
Atatürk döneminde ana hatlarıyla belirttiğimiz bu ekonomik başarıların elde edilmesinde Atatürk'ün tarihte eşi az bulunur nitelikte bir üstünlüğü birinci derecede etkili olmuştur. Bu da Türk Milleti'nin bir bütün olarak ATATÜRK'e her konuda güvenmesi, O'nunla övünmesi ve O'nun gösterdiği yolda yılmadan ve yorulmadan çalışmasıdır. XX. Yüzyılda milletiyle barışta ve savaşta böylesine bütünleşen ve ulusal kaynakları ülke yararına bütünüyle seferber edebilen bir başka devlet adamına insanlık henüz tanık olmamıştır" (Prof. Dr. Erdinç TOKGÖZ, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara 1991, S 67-68 /Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Yayınları, No: 16).
"Olaylar yaşandığı günlerde değerlendirilemiyor. İyi bir değerlendirme yapabilmek için olayların üzerinden uzun bir süre geçmesi gerekiyor.
Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda gerilere, 1838 ve sonrasına bakıldığında Osmanlı ekonomisinin çöküş nedenleri net bir şekilde değerlendirilebildi. Bu çöküşün arkasında Baltalimanı Ticaret Anlaşması'yla başlayan, Batı'ya verilen ekonomik tavizlerin, hesapsız serbest ticaretin, vergileri toplayamamanın ve aşırı dış borçlanmanın yattığı çok iyi görüldü. Atatürk döneminin milli iktisat politikasının oluşmasına, tarihten alınan bu derslerin etkisi büyük oldu. Bu dersler nedeniyle Cumhuriyet Türkiye'si, daha ilk gününden itibaren ekonomik bağımsızlığa , politik bağımsızlık kadar önem verdi. Bir taraftan Lozan'da barış görüşmeleri sürerken İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde, ekonomik zaferlerle donatılmadan, politik ve askeri zaferlerin bağımsızlık için yeterli olamayacağı, Atatürk tarafından vurgulandı.
Oysa Lozan'da Avrupalı diplomatlar, askeri ve politik alanda elde etmiş olduğumuz başarıları ekonomik alanda sürdürebileceğimize inanmamışlardı. Bu görüşleri de çekinmeden dile getirmişlerdi. Lozan Anlaşması ile Avrupa devletlerine kabul ettirdiğimiz istiklal ve beraberlik haklarımızı ileride mali ve iktisadi darlıklar karşısında para bulmak için birer birer feda edeceğimizi söylediklerinde. Cumhuriyeti kuranlar, bu sözleri düşmanlıktan çok imtihan olarak kabul etmişlerdi (Yazarın dipnotu: Ali Süreyya, Ülkü, Şubat 1933). Bugün 2000'li yılların arifesinde, geriye doğru baktığımızda, Cumhuriyeti kuranların bu sınavı başarıyla geçtiklerini görüyoruz. O günün fakir Türkiye'si mucizevi bir ekonomik hamle başlatmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlılardan kalan devlet borçlarını dahi bağımsızlığa taviz vermeden ödemişti.
Aktardığımız bu görüşleri kısaca değerlendirelim: Atatürk döneminde Türk toplumunun ekonomik yapısı, bütün elverişsiz koşullara rağmen, gelişmiştir .Bunu inkar etmek mümkün değildir. Fakat bildiğiniz gibi, ekonomiyi yeniden kurmak son derece zor bir iştir. Bir ülkenin ekonomik bakımdan kalkınabilmesi için çok çeşitli kaynaklara gereksinim vardır. Türkiye böylesine bir kaynak eksikliği içinde, büyük özverilerle pek çok alanda ilerlemiştir. Japonya ve Sovyet Rusya'dan sonra dünyanın en hızlı ve çabuk gelişen sanayisi, 1937 yılı verilerine göre Türkiye'de idi. Bugünkü ekonomik sıkıntılarımız ise çok başka nedenlerden çıkıyor. Ama geride bıraktığımız başarılı yıllar, bize, Atatürk dönemindeki gelişmenin yeniden sağlanabileceğini gösterir. Zira bugünkü olanaklarımız, Atatürk zamanındaki yoksulluk ve bitkinlik ortamıyla karşılaştırılamaz bile. O günlerde inanılmaz zorlukların aşılmasıyla kurulan alt yapıyı

genişletme ve onun üzerine dayalı girişimcilik ruhunu canlandırma, böylece dünyanın bugünkü ekonomik koşullarına uyma yolundayız.

TÜRK TOPLUM YAŞAMINA DÜZGÜNLÜK VE SAĞLIKLI İŞLERLİK GETİREN DİĞER YENİLİKLER -22

Türk Toplumunu yenileştirmede, modernleştirmede çok büyük etken olmuşlardır. Bütün bu adımlar atılırken Yine toplumun yenileşmesinde işlev görmüş, niteliği bakımından diğerleri ile karşılaştırılırsa belki daha önemsiz gibi gözüken başka işler de yapılmıştır. Ölçülerin değiştirilmesi, soyadının kabulü gibi yenilikler, örneğin harf ve hukuk devrimleri ile karşılaştırılırsa, daha ikinci planda imiş gibi bir izlenim uyandırıyor. Ama bu yüzeysel bir değerlendirme olur. Aslında Türk İnkılabı bir bütündür. Bu inkılabın -veya devrimin- hedefi, Türk Ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak, hatta bu düzeyi aşmaktır. Devrim bütün evreleri ve uygulamaları ile bu hedefe ulaşmaya yöneliktir. Devrimin bazı bölümleri kapsamı ve anlamı bakımından çok geniş olabilir; bazı bölümleri ise belki bu bakımdan daha dar sayılabilir. Ama bunların hepsi inkılap zincirinin irili ufaklı halkalarıdır.

Bu ünitede incelenecek devrim hareketleri, daha çok, temel kurumları ile yenileşmeye açılan Türk toplumuna bir düzgünlük vermek, onu biçimsel bakımdan da modern bir ulus görünümüne sokmak için gerçekleştirilmişlerdir. Zira dış görünüş, içe yansıyabilir. Şapkanın dinle ilgisi olmadığı gerçeği benimsenirse, laiklik anlayışı güçlenebilir. Yani, bu biçimsel değişikliklerin ana felsefesinde, dışın içe etkisi görüşü de rol oynamakta, böylece devrimin bir bütün olarak benimsenmesinde kolaylıklar beklenmektedir. Bu tür yenilikler belli durumlarda temel devrimleri de tamamlarlar. Sözgelimi **“soyadı”** olmadan kişilerin medeni hukuk alanındaki hakları ve borçları tam olarak kavranıp uygulanamaz. Yine Latin esaslı Türk yazısı yanında Arap rakamlarının yaşaması düşünülemez.

KİŞİLİĞİN HUKUK DÜZENİ İÇİNDE BELİRGİNLEŞMESİNDEKİ ÖGE: SOYADI

Hukuk açısından **“ad”** bir kişiyi diğerinden ayıran, o insanı toplum içinde belirleyen bir sözcüktür. Her insanın kendine özgü, başkalarına benzemeyen bir kişiliği vardır. İşte bu kişiliğin diğer kişiliklerden ayırdedilmesi, insanın bir ad taşıması ile mümkündür. İnsanlar herhalde, toplum olarak yaşamaya başladıklarından beri birbirlerine adlar koymuşlardır. İnsanların Genellikle iki çeşit adları vardır. Birincisi doğrudan doğruya bir insanın kendisine ait olan addır. Buna **“özadı”** veya **“önadı”** denilir. İkincisi ise bir kimsenin içinden çıktığı aileyi, soyu belirten, böylece kuşaklar arasında bağlantı sağlayan soyadıdır. Soyadı kişiliği iyice tamamlar. Kişinin hem kendi ailesi, hem da toplum içindeki yerini kesin çizgileriyle belirtir. Öyle ki özadı, soyadı olmaksızın kullanıldığında pek çok bakımlardan bir belirsizlik yaratır.

Toplumun temeli ailedir. Her insan istese de istemese de, hiç olmazsa hukuken ailesine bağlıdır. Bu bir doğa yasasıdır. Ama bu doğa yasası aynı zamanda toplumsal bir kural durumuna da erişmiştir. İnsanın, kendisi gibi ailesini de toplum içinde belirtmesi, böylece doğal ve toplumsal bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu bakımdan da “aile adı” diyebileceğimiz soyadının önemi açıktır. Kişi ancak soyadını kullanmakla toplum içindeki yerini belirginleştirebilir. Batı toplumlarında özadı yanında soyadının da kullanılması, düzenli bir devlet kuran Romalılarda başlamıştı. O zamanlara kadar her insanın sadece bir özadı olurdu ve bu ad o kimsenin çocuklarına erişmezdi. Romalıların çok ileri bir kent yaşamına geçmeleri, toplumun kalabalıklaşması, kişilerin aileleriyle bağını saptamak ve bu ilişkiyi belirtmek zorunluluğunu ortaya çıkardı. Batı’da soyadı kurumu böyle doğdu. Romalılardan sonra yaşamın durgunlaşması üzerine soyadı kullanılması bir süre ortadan kalktı ise de 12. yüzyıldan sonra Yine canlandı. Böylece **“ad”**, ”özadı ve soyadından” oluşan, kişinin ayrılamaz, vazgeçilemez bir parçası durumuna erişti ve bunun üzerine hukuk düzenince tanınıp korundu. Türklerde çok eski zamanlardan beri önadı alışkanlığı yerleşmişti. Doğan çocuklara ad takılması, eski Türklerde kutsal bir şenlik içinde gerçekleştirilirdi. Bununla birlikte Türklere özadı yanında soyadı geleneğinin ne zaman girdiğini bilmiyoruz. Yalnız, Anadolu ve Rumeli Türklerinde pek çok kişi ailelerinin toplumdaki yerini gösteren ünlerini (şöhretlerini) soyadı gibi kullanırlardı. Bunu biliyoruz. Bu tür ünler,ataların mesleği, o çevrede yaptıkları hizmetler, yaşadıkları yerler gibi ölçülere dayanılarak doğmuş ve kullanılmıştır. Ama her Türkün bir **“şöhreti”**, yani soyadına benzer bir sıfatı olmadığı gibi, bu tür adları kullanma zorunluluğu da yoktu. Bundan dolayı başta resmi işler olmak üzere pek çok toplumsal ilişki düzensizlik içindeydi. Kişilerin resmi hakları, borçları belirlenirken büyük zorluklarla karşılaşılıyordu. Bir kargaşa sürüp gidiyordu. Resmi makamlar bu kargaşayı gidermek için şöhretle birlikte baba adını da kul anmak yoluna gitmişlerdir **“Manisa”**da Karaosmanoğullarından Hasan oğlu Hüseyin” gibi. Şöhreti olmayanlar da yalnız baba adı ile anılmışlardır: “Recep oğlu Hüseyin”gibi. Askeri okullarda öğrencinin doğum yeri bir çeşit soyadı yerine geçmiştir: Mustafa Kemal Selanik, Ali Fuat Salacak, Mehmet Ziya Manastır, Recep Konya gibi... Ama bütün bu uygulamalar soyadının yerini tutamıyordu. Çünkü bu tür çözüm yolları kişiyi doğumundan itibaren her yerde ve değişmez olarak bağlayamıyordu.

Batı’da özadı ve soyadının, kişiliğin bir parçası olduğu için hukuk bakımından korunduğunu söylemiştik. Kişilerin haklarını belirleyen medeni kanunlarda bu koruma işi düzenlenmiştir. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu’nun yurdumuzda kabul edildiğini biliyorsunuz. Bu yasada kişi adının (özadı ve soyadı) korunması için hükümler vardı. Bu hükümlerin işlemesi durumunda hem kişilik haklarının önemli bir bölümü güvence altına alınacak, hem de toplumsal ilişkilere, yurttaşın resmi işlerine bir düzenleme gelmiş olacaktı. Ama soyadı kullanmak yasal bir biçimde düzenlenmediği için bu amaç gerçekleşemiyordu.

Bu kargaşa 1934 yılına kadar sürdü. O yıl kabul edilen bir yasa (Bu kanun 21 Haziran 1924 tarihinde kabul edilmiştir (No: 2525). Hazırlık dönemi dolayısı ile 2 Ocak 1935'te yürürlüğe girmiştir.) ile önemli bir sorun daha çözüldü. “Soyadı Kanunu’na göre “her Türk özadından başka soyadını da taşımaya mecburdur”.

Böylece, yasanın öngördüğü kısa süre içinde bütün Türk aileleri soylarını belirleyen **“soyadlarını”** aldılar. Bunlar nüfus sicillerine de kayıtlandı. Yasa ırk ve kabile adları, gülünç ve iğrenç sözcükler dışında soyadı seçmede yurttaşı özgür bırakmıştı. Belli bir süre içinde bu işi yapamayanlara da yöneticiler bir soyadı verdiler. Böylece 1935 yılı içinde, eğer denilebilirse, Türk yurttaşları toplumsal ve resmi ilişkilerinde daha kesin olarak belirlendiler. Toplum yaşayışına bir düzen ve disiplin geldi. Medeni Kanunda kişilik hakları ile ilgili hükümler de tam anlamı ile işlerliğe kavuştu.

“Atatürk” Soyadı, Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya ayrı bir yasa ile verildi (Bu Kanun 24 Kasım 1934'te kabul edilmiştir (No: 2587) .Türkiye Büyük Millet Meclisi ulusun temsilcisi olduğundan, oybirliği ile kabul edilen bu yasa ile bütün Türklerin O’na bu soyadını verdiği bir gerçektir. Türkler O’na bu soyadını layık görmüşlerdir. Bu soyadı yalnız O’na bir yasa ile verildiğinden, başka hiç kimsenin, hatta en yakın akrabalarının bile bu soyadı kullanması mümkün değildir. **“Atatürk”** adı Türk ulusunun ilerleme, çağdaş uygarlığa ulaşma ve onu geçme isteğinin ve iradesinin simgesidir. Bu

soyadı Türk ulusu ile özdeşleşmiştir. Aynı yıl kabul edilen bir başka yasa ile (Bu Kanun 26 Kasım 1934'te kabul edilmiştir (No: 2590)) o güne kadar özadlarının yanında kullanılan ve toplum içindeki bazı derece ve ayrıcalık durumlarını belirten unvanlar kaldırıldı: "Ağa, Hacı,Hafız, Mol a, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi, Hazretleri" gibi gereksiz lakap ve ünvanlar Osmanlı Devleti'nde adın ayrılmaz bir parçası idi. Örneğin bir erkek öğrenci **"Efendi"** sıfatı ile anılırdı. Bu genç mezun olup yaşama atılınca kendisine **"Beyefendi"** denilirdi. Mesleğinde ilerlemiş kişilere "Beyefendi Hazretleri" sıfatı takılırdı. Bu tür lakaplar, kişinin ayrılmaz parçası idi ve "yasa karşısında eşitlik" ilkesine tam anlamıyla aykırı sayılmalıydı. Yeni yasaya göre "erkek ve kadın yurttaşlar kanun karşısında ve resmi belgelerde yalnız adlarıyla (ve soyadlarıyla) anılırlar". Bu yenilik her Türkü yasalar karşısında eşit gören hukuk anlayışının somut bir ifadesidir. Bugün resmi yaşam dışında kullandığımız "hanım, bey, beyefendi, hanımefendi" gibi sıfatları salt incelik ve nezaket gereği kullanıyoruz. Yine örneğin **"Paşa"** çok güzel bir Türkçe sözcüktür. Bu sıfat Osmanlı devletinde asker-sivil çok üst rütbeli bürokratlara takılırdı. Bugün **"paşa"** sıfatı siviller için kullanılmıyor. Üst rütbeli askerlere günlük konuşma dilimizde eski geleneğin etkisi altında **"paşa"** diyoruz. Ama Türk ordusunun resmi askeri sıfatları arasında **"paşa"** yoktur. Ordumuzda yalnızca **"Yineral"** sözcüğü ile üst subaylara seslenilir, yazışmalarda da aynı yönteme uyulur. Demek ki bu tür sözcükler artık bir ayrıcalık veya soyluluk ifadesi olarak değil, bir sosyal incelik belirtisi olarak kullanılıyor. Bu bakımdan sözünü ettiğimiz yasa Soyadı Kanunu'nun tamamlayıcısı sayılabilir.

KILIK - KIYAFETİN DÜZGÜNLEŞTİRİLMESİ

Diğer devrim adımlarıyla karşılaştırıldığı vakit belki ikinci planda gibi değerlendirilebilen ve "kılık-kıyafet" düzenlemesi diyebileceğimiz yenilikler, gerçekleştirildiği zamanlarda son derece ateşli tartışmaların, hatta göreceli de olsa bazı huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştu. Medeni Kanun'un kabulü gibi toplumu kökünden değiştirecek çok temel bir devrim bile "**Şapka Kanunu**" adıyla tanınan düzenleme kadar gürültü koparmamıştır. Öyle diyebiliriz ki toplum, ilk planda dış görünüşe çok önem vermektedir. Belki dış görünüş, kişiyi kendi iç düzeni ile özdeşleştiriyor. Bu bakımlardan Atatürk'ün sözünü ettiğimiz konuya da el atmasını yadırgamamak gerektir.

Atatürk'ten çok önceleri II. Mahmut (Hükm. 1809-1839) bu konuda çalışmıştır. Bu büyük reformcu hükümdar, devlet örgütünü modern esaslara uygun olarak düzenlemeye çalışmıştı. Yeni kurulan bürokraside Osmanlı memurlarının halk içinde belli bir saygınlığa sahip olmalarını sağlamak için II. Mahmut, din görevlileri dışındaki kamu görevlilerinin o zamana kadar giydikleri cübbe, kürk, sarık gibi giysileri yasaklamış, onların yerine bugünküne benzer erkek elbiseleri ile, başa fes giyilmesini uygun bulmuştu. Sarık yerine geçen fes aslında Ege adalarındaki yerli Rum halkın taktığı bir başlıktı. II. Mahmut Batı'daki şapkayı getirmeye cesaret edemediği için memurların böyle bir başlık ile dolaşmalarını uygun bulmuş, bu şekilde onların devlet onuruna yakışan bir tarzda giyinmelerini sağlamıştı. Fes, o zamanki toplumda büyük bir tepki doğurmuş, II. Mahmut hemen **"dinsizlikle"** suçlanmıştı. Bu nedenle II. Mahmut sert davranmak gereğini duydu. Ama başlangıçta "gavurluk simgesi" olarak lanetlenen fes, ne kadar dikkate değer ki zamanla nitelik değiştirerek bu kez **"İslamlığın"** vazgeçilmez bir simgesi durumuna geldi.

"Din" ileri sürülerek yeniliklere karşı gelmenin aslında dinin özüyle hiç bağdaşmadığını bu olay bize pek güzel gösteriyor. Fesi dine aykırı olarak kullanmayanların en ağır cezalara çarptırılması, ardından da bir süre geçince dinsel sembol durumuna gelmesi son derece dikkatle değerlendirilmelidir. Dinin gerçek, öz kuralları ile bu tür yeniliklerin bağdaşıp bağdaşmadığı ancak o kuralların ciddi bir yorumu ile yapılabilir. Fes olayında böyle bir yorum yapılamamıştır. Yapılmış olsa idi, Yine salt kendi çıkarları açısından bu yorumu kabul etmeyecek olanlar çıkacak ve ortalığı Yine bulandıracaklardı. Demek ki her yenilik, hele biçimsel nitelikte ise, din veya ona benzer toplumsal kurumları kendi amaçları doğrultusunda kullanmak isteyenlerin anlamsız ama kışkırtıcı tepkisiyle karşılaşmaktadır. Fakat zaman geçince din işleriyle uğraşanların dahi bu olayı "dine uygun" biçiminde nitelemeleri önemli bir sosyolojik gerçektir. İşte bir süre sonra **"fes"**in İslamiyetin bir simgesi olduğu sanki bir **"gerçek"** gibi öylesine yerleşti ve geniş toplum kesimlerince öylesine benimsendi ki artık kimse ondan vazgeçilebileceğini düşünemiyordu bile.

II. Mahmut'tan sonra aydın kesime mensup olanlar ile geniş halk yığınları fesi benimsemişler , sayıları yüzbinleri bulan medreseliler ise sarık takagelmişlerdir. Böylece Tanzimat ikiciliği kıyafet alanında da kendini en açık biçimde gösteriyordu. Atatürk her inkılap adımını **"laiklik"** ışığı altında gerçekleştirmiştir. Laikliği topluma sindirebilmek için, onun görüntüsünü bozacak ögeleri de toplumdan uzaklaştırmak gerekirdi. Yani dini, yaşamın her kesimine taşıyan kimseleri bu işten engellerken, onların görüntüsünü de ortadan kaldırmak gerekiyordu. Diğer yandan, ulusal bir niteliği olmayan ve toplumdaki ikiliğin başka bir simgesi durumunda bulunan **"fes"** de kaldırılmalıydı. Sarık ve fes, Mustafa Kemal'e göre, geriliğin ve eski düzenin simgesi idiler. Toplum temelde yenileşirken, bu kalıplar yenileşmenin ruhuna ve dolayısı ile amacına aykırı düşüyorlardı. Diğer yandan önemli bir amaç da şuydu: Kılık-kıyafet gibi sadece örtünme gereksinimini gideren bir işin dinle uzaktan ve yakından hiçbir ilişkisi yoktur. Ama pek çok toplum binlerce yıl bu işi dinle özdeşleştirmiştir. Türk toplumuna kıyafetin dinle ilişkisi olmadığı da anlatılmalıydı. Bildiğiniz gibi, Osmanlı Devleti'nde Müslüman yurttaşların en basit gereksinimleri dahi dine dayandığı ileri sürülen ama çoğu uydurma bazı kurallara dayanılarak gideriliyordu. Laik bir toplumda din yalnız vicdanların özgür Tanrı duygusunu ve bazı toplumsal gereksinmeleri karşılayan bir kurumdur. Bu anlayışı topluma yerleştirme, "dinle ilgili" sayılan ve aslında onunla uzaktan-yakından hiçbir ilişkisi olmayan sarık ve fesi atmakla büyük ölçüde kolaylaşacaktı. Demek ki atılacak adımın hedefi "batılı gibi giyinip onları taklit etmek" değildir. Asıl amacın böyle bir isteği gerçekleştirmekle hiçbir ilişkisi yoktur. Amaç, dış görünüş yolu ile **"içi"** düzenlemeye yardım etmektir.

Atatürk'ün seçimi sarık ve fes yerine **"şapka"** üzerinde olmuştur. Artık bu iki giysi yerine bütün uygar ulusların kul andığı şapka giyilecekti. Böylece insanların dindarlık ölçüsü olarak sarık veya fes giymenin hiçbir değeri olmadığı bir başka açıdan gösterilmiş olacaktı.

Atatürk bu amaçları gerçekleştirmek için 1925 yılının Ağustos ayı sonunda (23 Ağustos-1 Eylül) bir araştırma yolculuğu yaptı. Şapka giyerek yurdun o zamanlar için bir hayli az tanınan Kastamonu ve yörelerinde dolaştı. Gördü ki halk, şapkaya tepki göstermek şöyle dursun, onu hemen benimsemek isteğindedir. Bu saptama üzerine ilkönce Atatürk'ün yolculuğundan dönüşünün ertesi günü (2 Eylül 1925) çıkartılan bir kararname ile devlet memurlarının

kılıkları düzenlendi: Memurlar, bütün uygar kişiler gibi giyinecekler ve başlarının üzerinde şapka taşıyacaklardı. Yine aynı gün çıkartılan bir başka kararname ile din kılıklarını, yani sarık ile cübbeyi, kimlerin taşıyacakları belirtildi. İkinci adım "Şapka Kanunu" adıyla ünlenen "Şapka İktisası [Giyilmesi] Hakkında Kanun'un kabulü ile atıldı (Bu Kanun 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiştir (No: 671)). Yasaya göre Türk erkekleri, başlarına bir giysi takmak istedikleri zaman şapka giyeceklerdi.

Nihayet 1934 Yılında kılık-kıyafet konusundaki çalışmalar tamamlandı. O yıl çıkartılan bir yasa ile ("Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine dair Kanun" 3 Aralık 1934 (No:2596.) dinsel kılık taşımak sınırlandırıldı. Bu yasaya göre "hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhani kisve (giysi) taşımaları" yasaklandı. O tarihe kadar kendinde dinsel bir yetki gören herkes bu kılıkları dilediği yerde ve biçimde taşıyordu. Özellikle büyük kentlerde, imamların yanında hahamların ve papazların da bu kılıklar içinde dolaştıklarını düşünürseniz, kargaşayı anlarsınız. Dünyada belki eşi olmayan bu yasa ile din kılıkları sadece cami, kilise, havra gibi mabetlerde ve özellikle mezarlıklar gibi yerlerde yapılacak ibadet ve ayinler sırasında taşınacaktı. Böylece sokaktan bu çeşit kılıklar silindi. Yalnız belli din ve mezheplerin en üst rütbeli ruhanileri (her birinden sadece tek kişi) dinlerinin kılıklarıyla dolaşabileceklerdi (Yurdumuzdaki Musevilerin en üst ruhanisi olan **"Hahambaşı"** ile, Türkiye'de dinsel merkezleri bulunan Hıristiyan dininin Ortodoks mezhebinin başkanı (Ortodoks Patriği) ve Yine yurdumuzdaki Hıristiyan Gregoryen mezhebin en üst lideri (Ermeni Patriği) dinsel kılıklarıyla dolaşabilirler. Müslümanlar adına da Diyanet İşleri Başkanımızın bu yetkisi vardır. Ancak İslamlıkta **"ruhani"** sınıfı yoktur. Diyanet İşleri Başkanı bir devlet memurudur. Asla bir İslam ruhanisi değildir. Bu bakımdan yasa, Türk Diyanet İşleri Başkanına resmi sıfatından dolayı böyle bir hak tanımıştır.) .Bu yasa sanırız ki dinlere laikliğe yaraşan bir saygınlık da getirmiştir. Örnek verelim: Dindar bir kişi, bir imamı günlük yaşamın yakışır yakışmaz her yerinde, örneğin bir otobüs terminalinde, hep sarık ve cübbe ile görürse onu kanıksar. Halbuki bu imam sadece camide bu kılıkla görülürse, ona duyulan saygı daha da artar. Bu aynı zamanda o dine duyulan saygının da yücelmesi demektir.
Bu konuda yapılanları Türk İnkılabı açısından şöylece değerlendirebiliriz:
• Din ile kılık-kıyafetin hiçbir ilişkisi olmadığının anlaşılması, laiklik ilkesinin yerleşmesi için gerekli idi.
• Türk Devriminde bu amaç sadece erkeklerin fes ve sarık giymelerinin yasaklanması,
din kılıkları taşıma yetkisi olanların belirlenmesi ve onların bu kisveleri yalnızca mabetlerde ve ayinlerde giymelerinin sağlanması ile gerçekleşmiştir.

Bunlar dışında erkekler diledikleri kılıklarla dolaşabilirler
(Bu noktada şu husus üzerinde durmak gereklidir: Ahlaka aykırı kılıklarla dolaşılamaz. Yine belli mesleklerde belli kılıklar taşımak gereklidir: Askerlik, denizcilik, polislik... gibi. Ayrıca sivil memurlar ve başka kamu görevliler de giyimlerinde her kurumun iç düzenlemelerinde saptanmış kurallara uymak zorundadır. Bu düzenlemeler her uygar ülkede vardır. Bu söylediğimiz hususlara kadınların da uyması gereklidir. Zira Türk devletinde cinsiyet ayrımı yoktur.)

ÖLÇÜLERİN DEĞİŞTİRİLMESİ

İnsanoğlu yaşadığı çevreyi anlayıp kavramaya başladığı zaman pek çok maddeyi, sonra da olayları belli bir matematik yöntemi ile değerlendirmek gereksinimi duymuştur. Ekonomik ilişkilerde üretilen, satılan ve satın alınan maddelerden tutunuz da en basit işler için eşyaları ölçmek çok doğal ve gerekli bir iştir. İnsan maddelerin ağırlıklarını ve uzunluklarını ölçmek için çeşitli birimler buldu ve onları uygulamaya başladı. Daha sonra soyut kavramları ölçme sırası geldi. Bunların başında elbette **"zaman"** vardır .İnsanların gerek günlük yaşayışlarını, gerek bütün toplumsal ve bireysel işlerini düzgün ve aksamadan yürütebilmeleri için zamanı ayarlamaları kaçınılmaz bir koşuldur. İnsanoğlu, İlkçağ'dan beri maddeleri ve zamanı ölçmek için çeşitli yöntemler bulmuştur.

İslam dünyasında zamanın ölçülmesi için Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç ettiği tarih, takvim başlangıcı, yani **"o"** (sıfır) kabul edilmiştir. (Miladi tarihle bu 622 yılını karşılamaktadır). Bu göç olayının Arapça adı **"hicret"** olduğu için, o tarihe göre yapılan takvime "Hicri Takvim", bu tarihin yıllarına da "hicri yıl" adı verilir. Her hicri yıl 12 aya ayrılmakla birlikte, bunlar sabit değildir; gökyüzündeki uydumuz Ay'ın hareketlerine göre belirlendiğinden her yıl ayların yerleri değişir. Hicri takvimin bazı noktalarda düzeltilmiş biçimini Osmanlılar buldular. "Rumi Takvim" (Osmanlı Takvimi) denilen bu zaman ölçümünde aylar sabitleştirilmiş, Hicri takvimin bazı başka aksaklıkları giderilmiştir. Bu takvim daha çok mali işlerde kullanılıyordu. Böylece ülkede iki İslam takvimi uygulanıyordu.19.yüzyıldan itibaren Batı ile ekonomik ilişkiler geliştiğinden Miladi Takvim de bazı önemli çevrelerde geçerli olmaya başlamıştı. Böylece Osmanlı ülkesinde zaman ölçme işlerinde de bir kargaşa vardı.

Özellikle ekonomik ilişkiler ile bazı önemli siyasal işlerde kargaşa doğduğu gibi, iki İslami takvimin biri (Rumi Takvim) resmi işlerde geçerli idi. Hicri Takvim ise her yerde her iş için geçerli sayılırdı. Bu durumda sadece hicri takvimle işlerini görme hakkı olan birinin diğer takvimlerdeki karşılıkları bulmak için ne kadar önemli sıkıntılar içine düştüğünü tahmin edersiniz.

İşte bu durum da Cumhuriyet döneminde düzeltildi. 1926 yılında çıkartılan bir yasa ile (Kabul tarihi 26 Aralık 1926, (No: 698)) bütün uygar dünyanın kabul ettiği Miladi takvim, zaman ölçümüne esas oldu. Bu yöntem 1 Ocak 1926'dan itibaren yürürlüğe girdi. Aynı gün kabul edilen bir başka yasa ile (Kabul tarihi 26 Aralık 1926, (No: 697)), "alaturka saat" denilen ve ayrı gün bölümlenmesine göre hesaplanan saat ölçüsü bırakıldı, şimdi kullandığımız ölçü benimsendi. Yani gün, gece yarısından başlatıldı ve sıfırdan yirmi dört saate kadar birimlere ayrıldı. Harf değişikliğinden kısa bir süre önce, ölçüler için çok önemli olan rakamlar konusuna da değinilerek, modern sayı işaretleri kabul edildi (Kabul tarihi 20 Mayıs 1928, (No: 128). Aslında bizim bugün kullandığımız rakamlar, eski rakamlarımızdan farksızdır. Batı'da kullanılan işaretlere "Arap Rakamları" denilir. Arap rakamları, eksi Hintlilerin buluşu olan ve ondalık sistemine göre geliştiren yöntemin, Araplar tarafından İslam uygarlığının yayılması sırasında alınarak daha işler ve işlek bir duruma getirilmesiyle belirdi. Böylece modern rakam sistemini dünya eski Hint ve İslam Bilginlerine borçludur. Batıda ise Roma rakamları hesap işlerinde son derece önemli zorluklar olan Arap rakamlarını benimsediler. Ancak biçimleri biraz değiştirildi. İşte biz, yazıya uygunluk sağlaması bakımından Batı'da kullanılan biçimi ile Arap Rakamlarını **"yenileyerek"** tekrar kullanmaya başladık. - Arap yazısı sağdan sola yazıldığı

halde Arap rakamları her zaman soldan sağa yazılmıştır. Bu da yeni alınan Latin Alfabesine uyumu kolaylaştıran bir başka öğe olmuştur-).
Osmanlı ülkesinde uzunluk ve ağırlık ölçüleri de eski geleneklere göre belirleniyordu. Okka, arşın, endaze, kile gibi, yörelere göre değişebilen ölçüler başta ekonomik yaşam olmak üzere pek çok alanda işin içinden çıkılmaz karışıklıklara yol açıyordu. 1931 yılında bu kargaşa da bitti (26 Mart 1931 tarihli Kanun (No: 1782)). Uzunluk, metre; ağırlık, kilo birimleriyle ölçülecekti. Enerji birimleri de belirtildi. Böylece Türkiye'de ölçüm işleri de tam olarak üzene girdi.

SAĞLIK İŞLERİNİN DÜZENLENMESİ

İnsan sağlığının önemi üzerinde durmak gereksizdir. İlkçağ'dan beri devletler belli ölçüler içinde kalmakla birlikte sağlık işleriyle uğraşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda başta padişahlar olmak üzere, pek çok hayır sahibi vakıf hastaneler yaptırarak yurttaşın sağlığı ile ilgilenmişlerdir. Özellikle 19. yüzyıldan başlayarak tıp biliminin dev adımlarla ilerlediği bilinmektedir. Batı'da tıbbın ilerlemesine paralel olarak sağlık işlerine verilen önem artmıştır. Böylece sağlıklı insanlar, kuşaklar yetişmiş, bu da Batı'nın ilerlemesine büyük katkılar sağlamıştır.
Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda pek çok reform yapılırken,sağlık işleri üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. Açılan Tıp Fakültesi'nden pek çok değerli hekim yetişmişse de, bütün yurt düzeyinde sağlık hizmetleri dağıtılamamıştır. Osmanlılar bir sağlık Bakanlığı bile kurmamışlar, bu işleri başka örgütlere bırakmışlardır. Yurtta hastane yok denilecek kadar azdı. Pek çok yörede hekim, hastane, eczane gibi kavramlar tanınmıyordu bile.
Yeni Türk Devleti 23 Nisan 1920'de kurulunca , oluşturulan ilk hükümette sağlık işleriyle görevli bir bakan da yer aldı. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi daha yeni başlamışken sağlık işlerinin Türk tarihinde ilk kez bakanlık düzeyinde örgütlenmesi çok dikkate değer ve son derece olumlu bir adımdır. Yeni kurulan devletin felsefesini, yani halkçılığı yansıtmaktadır.
Böylece sağlık işlerini de yüklenen devlet, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bu alanda üstün başarılar sağlamıştır. Hekim ve hastane sayısı artmış; tıp mesleği ve eczacılık kural ara bağlanarak düzenlenmiştir. Başta sıtma ve frengi olmak üzere pek çok hastalığın kökü kurutulmuştur. Bu iki hastalık Anadolu insanın önlenemez kaderi sayılır ve özellikle sıtma, yurdu kasıp kavururdu. Her iki hastalığın büyük ve hiç yardım alınmaksızın yürütülen mücadele sonunda yok edilmeleri dünya tıp tarihinin önemli olaylarından sayılmaktadır... Ayrıca felaket [afet] geçiren yurttaşlarımıza hızla yardım sağlanması da sağlık bakanlığına verilen ve oldukça başarı ile yürütülen bir iştir.
Bütün eksikliklerine rağmen bugün, Cumhuriyetin kurduğu sağlık örgütü bilimsel esaslara göre çalışmaktadır. Artan nüfus tıpkı eğitim hizmetleri gibi, sağlık işlerini de aksatmakta ise de, elde edilen başarı bir bütün olarak değerlendirildiğinde son derece olumlu bir bilanço ortaya çıkmaktadır. Yurttaşın beden eğitimi konusunda bilinçlendirilmesi işi, yetersiz de olsa Cumhuriyet döneminde başlayabilmiştir. Çeşitli olanaksızlıklar spordaki gelişmeleri bir ölçüde engellemekte ise de bazı atılımların gerçekleşemediği söylenemez.

ATATÜRK İLKELERİNİN GENEL NİTELİĞİ (ATATÜRKÇÜLÜK BİR İDEOLOJİ MİDİR?) -23

Atatürk'ün devrimleri, bunları gerçekleştirirken dayandığı düşüncelerin ve uyguladığı yöntemlerin sistemli bir biçimde ortaya konulması **"Atatürkçülük"** adı ile ifade edilebilecek bir siyasal-toplumsal ideolojinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ideoloji içindeki belli bazı ilkeler bütün sisteme can verirler; bunlara da "Atatürk ilkeleri" adını vermek gelenekselleşmiştir. Zaman zaman, her inkılabın üzerinde yükseldiği düşüncelerin bulunduğunu belirtmiştik. Bu düşünceler o devrime can verirler. Dolaylı veya dolaysız belli bir düşünceye veya düşünceler demetine dayanmayan bir devrim olamaz. Yalnızca "eskiyi değiştirmek" amacına yönelik olup da, bu iş başarıldıktan sonra toplumsal kurumların ne biçimde yenileştirilecekleri belli ilkelere dayandırılmazsa o zaman bir inkılaptan değil sadece bir kargaşadan söz edilebilir.

İdeoloji Kavramı

Günlük konuşma dilinde ve özellikle siyasal konularda çokça kullandığımız **"ideoloji"** sözcüğü, bütün sözlük ve ansiklopedilerde özet olarak "düşünceler bütünü" biçiminde tanımlanıyor. Bu **"bütün"**nün ideoloji sayılabilmesi için kendi içinde tutarlı olan ve birbirine bağlı düşüncelerden oluşması gerektir. Başka bir deyişle bir ideoloji içindeki düşünceler birbirlerine neden-sonuç ilişkisi ile bağlı olmalıdır. Böyle bir özellik taşıyan "düşünceler bütünü" gerçekte bir **"sistem"** oluşturur. Çünkü **"sistem"** bir amaca ulaşmak için kullanılan yöntem demektir. Bir amaca ise ancak **"tutarlı"** düşüncelerin oluşturduğu bir bütün ile ulaşılır. Şimdi ideolojiyi biraz daha yakından tanımlayabiliriz:Kurucusu veya kurucuları tarafından belirlenip ortaya konulan ve uzun sayılabilecek bir bir gelişme sonucu beliren, belli bir amaca yönelik, kendi içinde tutarı bir sistem oluşturan düşünceler bütününe ideoloji diyoruz. Bir ideoloji, karşıtlarınca **"yanlış"** olarak nitelendirilebilir. Böyle bir niteleme geçerli, yani **"doğru"**da olabilir. Ama bu olgu, ideolojinin varlığı için önemli değildir. Yanlış da sayılsa, düşünceler birbirine uyum sağlarsa, bir mantıksal bütün oluştururursa, ideoloji ortaya çıkmıştır.

İdeolojilerle tarih boyunca hemen her konuda karşılaşabiliriz. Ama siyasal yaşamda ideolojinin yeri ve önemi biraz değişiktir. Bu alanda ideoloji, bir devlet, hukuk ve ekonomi sistemi kuran veya kurmayı amaçlayan kişilerin kullandığı düşünceler bütünü anlamına gelmektedir.

Eğer **"devlet"** denilen olguyu akılcı ve gerçekçi bir biçimde değerlendirmek gerekirse onun belli bir ideolojiye yaslandığını kabul etmek gerekecektir. Gerçekten, tarih sahnesine çıkan her devletin belli ve kendi içinde tutarlı düşüncelere yaslandığını, meşruluğunu ve inandırıcılığını bu kaynaktan aldığını görüyoruz. Avrupa Yakınçağı'nın başına kadar devletlerin temel edindiği ideolojiler dinsel kökenli idi. Yakınçağ'dan itibaren bazı devletlere demokratik ideolojiler egemen olmaya başladı. "Hukuk Devleti"nin anlatıldığı ünitemizi anımsayınız: Demokratik ideolojilerin esasını bireyin özgürlüğü ve parlamentolu, çoğulcu, hukukun üstünlüğüne dayanan düşünceler oluşturur. Bu tür ideolojiler, uygulandıkları toplumların yapısına göre değişik biçimler almışlarsa da özlerinde çok büyük değişiklikler olmadan bugüne değin gelişerek gelmişlerdir. 19. Yüzyılda beliren ve 20. yüzyılda uygulama alanına giren sosyalist ideolojiler de son zamanlara kadar modern devletlerde göze çarpmışlardır.

İdeolojileri pek çok bakımdan tasnif etmek mümkündür. İdeoloji bir kişi tarafından kurulup uygulamaya sokulabilir. Özellikle dinsel sistemler bu tür ideolojilere en güzel örnektir. Yine, sosyalist ideolojilerin temeli bir kişi tarafından atılmıştır (Karl Marx,1818-1883). Faşizmi bir ideoloji haline getiren ise Mussolini'dir (1883-1945). Ama bu tür

ideolojileri köken bakımından değerlendirirken bir önemli noktayı gözden uzak tutmamak gerektir: İdeoloji kurucuları, kendilerinden önceki düşünce akımlarından ve eylemlerinden mutlaka etkilenirler. Örneğin, sosyalizmin geçmişi İlkçağ'a kadar iner. Gerek Alman, gerek İtalyan Faşizminin kökleri19. yüzyılda doğan aşırı ulusçuluk akımlarında bulunur. Dinler için de aynı olgu geçerlidir. Fakat bütün bu birikimi değerlendirip ideolojiyi kuran kişi kendi düşüncelerini ön plana çıkartarak sistemi ortaya koyar. Bu tür ideolojiler elbette, bir süre sonra değişik biçimlere bürünebilirler: Sosyalizmin egemen olduğu ülkelerde Sovyet, Çin, Yugoslav modellerinin ayrı birer türü temsil etmeleri gibi. Ama sonuçta bu türü kurup geliştirenlerin hepsi kökenlerini Marx'a dayandırmışlardır. Böyle değişiklikler zaman, yer ve toplum koşullarına veya bir başka kişinin çabalarına bağlıdır. Başka bir ideoloji çeşidi ise, belli bir kurucusunun bulunmadığı sistemlerdir. Bu tür ideolojiler uzun bir düşünce birikimi sonucunda uygulama alanına girerler. Hiç kuşkusuz bu tür ideolojiler de zamana, yere ve toplum yapısına göre değişik biçimler alabilir. Yine bu tür ideolojiler, belli kişilerce ayrıca işlenip geliştirilebilir. Demokratik rejimler için geçerli olan ideolojiler bu türe örnek sayılabilir.

İdeolojileri **"sert"** ve **"yumuşak"** olarak da sınıflandırabiliriz. Sert ideolojiler katı ve değişmesi çok zor, çoğu kez olanaksız kurallardan oluşurlar. Bu kural arı uygulamak ve gerekirse yorumlamak hep bu katı kuralların çizdiği çerçeve içinde mümkündür. Bu tür ideolojilerin uygulanmaları başlangıçta başarılı olsalar bile sonraları bir donma geçirirler ve istenilen gelişme durur. Son yıllarda sosyalist ideolojilerin uygulama alanından çekilmeleri ve çözülmeleri bu açıklamalara en iyi örnek sayılabilir.
Yumuşak, esnek ideolojiler ise gerek uygulanmaları, gerek yorumlanmaları açısından çok daha elverişli yapılara sahiptirler. Bu tür ideolojiler Genellikle belli bir kurucusunun bulunmadığı sistemlerdir. Demokratik ideolojiler bu türe güzel birer örnek sayılabilirler.

Demokrasiyi Genellikle bir ideoloji saymama eğilimi ağır basar. Zira bir ideoloji için gerekli bir düşünceler bütünü ve bunların oluşturduğu bir sistemin demokraside bulunmadığı ileri sürülür. Bu düşüncede olanlar demokrasiyi bir **"rejim"** olarak nitelerler. Başka bir deyişle bir devletin yönetiminde uyguladığı esasları içeren bir yol, yöntem.
Eğer demokrasi sadece bir rejim olarak değerlendirilse bile o zaman şu iki soruyu yöneltmek gerektir: **"Demokratik"** olmayan rejimlerin dayandıkları ideolojiler vardır: Faşizm, komünizm, teokrasi gibi. Peki o devletlerin **"rejimi"** nedir? Demokrasiyi bir ideoloji saymayanların verdiği yanıt o ideolojilere dayanan rejimlerin **"diktatörlük"** olduğu merkezindedir. Kurallar vardır. Hem de çok esaslı kurallar: Demokraside bütün ulus yönetime katılacaktır.

Bunun da sağlanma yolu ulusun temsilciler seçip bir parlamento oluşturmasıdır. Parlamentonun oluşturulmasında eşitlik, adalet gibi ölçülere uyulmalıdır. Ama sadece parlamento yetişmez. Demokratik bir **"rejim"**de bütün insanların eşitliği, onlara doğuştan gelen ve dokunulmaz hakların bulunduğu, sabit ve kesin bir ilkedir. Ardından parlamento ile onun koyduğu yasaları yürütecek gücün oluşturulması, insan haklarının güvencesi olacak yargı gücünün özel durumu dikkate alınır. Bu konuda demokrasi üzerinde çalışan düşünürler bildiğiniz hükümet sistemlerini önermişler ve bunların bilimsel olarak açıklanmasını yapmışlardır. Öyle ise, bir rejim düşününüz ki onda bütün insanlar eşit olup dokunulmaz temel haklara sahip bulunacak, onları temsil eden bir parlamento oluşturulacak, parlamento ile yürütme ve yargı arasındaki ilişkiler düzenlenecek. Şimdi , bu ögelerden biri olmazsa demokrasi de yoktur. Parlamentosuz, özgürlüksüz, yargı bağımsızlığının bulunmadığı bir demokrasi düşünülemez.

Demokrasiyi sadece bir yöntem olarak düşünürseniz, böylesine kapsamlı ve sistemli bir yöntemin ardında saklı büyük bir düşünce birikimini bulmamız gerekir. Bu yöntem "gökten zembille inmez". Yöntem, demokrasinin kuramları ve ilkeleri üzerinde düşünen bilim adamlarının yüzlerce yıllık birikimlerinden doğmuştur. Öyle ise, insan haklarına, ulus egemenliğine, temsil esasına dayanan bir rejim aslında mükemmel bir ideolojik tabana oturmaktadır. Anayasa hukukçusu meslektaşlarımızı incitmemek için belki şöyle bir öneride bulunabiliriz: Demokrasi, özgürlük ve eşitlik için kurulması düşünülmüş sisteme -yani ideolojiye- dayanan bir rejimdir. Nitekim Giovanni SARTORİ gibi büyük hukukçular "Demokrasi teorisini" kurmaktadırlar. (Bu yazarın ünlü yapıtı için ünite sonundaki kaynakçaya bakınız) Artık çekinmeden söyleyelim: Demokrasi esnek, yumuşak, toplumların yapılarına göre değişebilen ama birbirine nedensel ik ile bağlanmış temel ve ana düşüncelerden oluşan bir sistemdir, yani çok çeşitli yönleri olan bir ideolojidir.

ATATÜRKÇÜLÜK BİR İDEOLOJİ (DÜŞÜNCE SİSTEMİ) MİDİR?

Bugün devlet, hukuk ve toplum yapımızın temelinde **"Atatürkçülük"** yatmaktadır. Bu gerçek en somut bir biçimde Anayasamızın **"başlangıç"** Bölümü ile 2 ve 174.cü maddeleri hükümlerinde dile getirilmektedir. 2.Madde değiştirilemez. 174.cü Maddede yer alan devrim yasaları da "anayasaya aykırılık savı ile" iptal davasına konu edilemezler. Öyle ise kim ne derse desin **"Atatürkçülük"** Türk toplumuna ışık tutmaktadır. Peki o zaman, böylesine önemli bir kavramı gerçek bir ideoloji, yani düşünce sistemi olarak niteleyebilir miyiz? Zira, hemen yukarıda söylediğimiz gibi, bu kavram devletin temelini oluşturuyor. Konunun tartışılmasında yarar vardır.

"Atatürkçülük" sözcüğü yeni kul anılmaya başlanmıştır. Atatürk'ün sağlığında 1930'lu yılların içinde bu kavrama **"Kemalizm"**adı verilmişti. Son zamanlarda Atatürkçülük sözcüğü, Kemalizm'den fazla kullanılıyor. Bazı ansiklopediler her iki deyimi de içlerine alıyorlar. Bize göre her iki deyimden de aynı kavram anlaşılmalıdır. Atatürkçülük sözcüğü Türkçe kural arına daha uygun olduğu için herhalde daha fazla kullanılacak ve yaygınlaşacaktır. Devletin resmi yayınlarında da Atatürkçülük sözcüğü daha fazla tercih edilmeye başladı. Bu anlattıklarımıza kadar bir önemli sorun yoktur. Ama asıl konu, Atatürkçülük veya Kemalizm denilen kavramın nasıl tanımlanacağı ve onun bir ideoloji olup olmadığının saptanmasıdır. Birkaç tanımı örnek olarak verdikten sonra konumuzun önemi daha iyi anlaşılacaktır:
Bir bilimadamımız (İbrahim Alaaddin GÖVSA, Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedik Sözlük, İstanbul 1948, S 1420.) **"Kemalizm"**i **"kemalcilik"** olarak Türkçeleştirmiş ve şöyle tanımlamıştır: "...Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyetini kurmakta ve inkılapları hazırlamakta gösterdiği temel prensiplerin topuna birden verilen isim... Kemalciliği, Türkiye istiklal ve hürriyetinin bir şiarı (simgesi) halinde ve daha geniş bir çapta anlamak ve hiçbir partiye mal etmeyerek daima yükselmeye ve ilerlemeye müteveccih (yönelmiş) fikir ve hareketlerin umumi adı olarak da kabul etmek

mümkündür. Elverir ki Mustafa Kemal'in adı bir bayrak ve onun ideallerine uyabilecek fikirler bir ekol (okul, çığır, sistem) olarak kabul edilsin".
Bütün maddeleri bilim adamları tarafından yazılan Türk Hukuk Lügati Kemalizm'i şöyle tanımlar (Türk Hukuk Lügatı, Ankara 1943, S 197.): "Milli Şef"in (İsmet İnönü) Türk Milletine hitabeden birinci beyannamesi ile ilan ettiği gibi cumhuriyetin milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci vasıfları olup bize Atatürk'ün en kıymetli emanetidir. Kemalizm milletin hayatından doğan realitelere istinat eden (dayanan) idaredir. Bu idare ana hukukun (anayasanın) bütün prensiplerine riayet eder (uyar)".
Günümüzün kaynak kitaplarından Meydan Larousse'ye göz atalım: Bu ansiklopedi Kemalizm'i şöyle tanımlıyor: "Türkiye'de siyasi ve ideolojik bir bağımsızlık anlayışından hareketle bilimin ve aklın ağır bastığı bir toplum yaratmak ve bu yoldan Türk milletine batı medeniyeti içinde sosyal ve tarihi kişiliğini kaybetmeden hak ettiği yeri kazandırmak ülküsü, felsefesi ve çabası - Atatürkçülük de denir-". (Meydan-Larousse VII, İstanbul 1972, S 159 ve I, İstanbul 1969, S 159.) Aynı Ansiklopedide **"Atatürkçülük"** maddesi de var. Bakınız oradaki tanım nasıl: "Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesine erişmesini, Atatürk'ün başlattığı devrimlerin yürütülmesine bağlayan ve şart gören yol" Bu ünlü Ansiklopedi Kemalizm ile Atatürkçülüğü aynı kavram saymakla birlikte her ikisini değişik biçimde tanımlıyor. Bu tür çelişkilerin nedenleri üzerinde biraz aşağıda kısaca duracağız. Şimdi birkaç tanım daha görelim. Dünyanın en ünlü ansiklopedilerinden olan MEYER, Kemalizm'i değil, **"Kemalistleri"** tanımlıyor ve şöyle diyor (MEYERS Enzyklopdisches Lexion, XIII. Mannheim 1975, S 587): "Türkiye'yi politik ve kültürel açılardan Avrupa'ya dayamak hedefi ile Kemal Atatürk tarafından kurulan siyasal bir hareketin yandaşları". Yeni bir başka sözlükte Atatürkçülük (Pars TUĞLACI, Okyanus. 20. Yüzyıl Türkçe Sözlük I, İstanbul 1971, S 162), "Atatürk'ün açtığı devrim ve kalkınma yolu; bu yolda yürümenin gerektiğine inanış" biçiminde tanımlanıyor. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan "Türkçe Sözlük"ün 1983 baskısında **"Atatürk"** sözcüğü karşısında şu açıklamalar var: "1. Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine gelebilmesi için Atatürk'ün toplumsal, siyasal, ekonomik ve ekinsel (kültürel) yönlerden ileri sürdüğü ve devrimlerin gerçekleşmesinde uyguladığı ilkeler. Kemalizm. 2. Bu ilkeye bağlılık". Sözlük son baskısında **"Kemalizm"**i kısaca **"Atatürkçülük"** sözcüğü ile açıklamıştır.
Büyük bilimadamı Tarık Zafer Tunaya'ya göre Atatürkçülük "Atatürk'ten çıkan ve onunla gelişen fikirler ve olaylar bütünüdür" (Tarık Zafer TUNAYA, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük (Genişletilmiş 2. Bası), İstanbul 1981, S 132) Hamza Eroğlu Atatürkçülüğü şöyle tanımlıyor (Hamza EROĞLU, Atatürkçülük, Ankara 1981, S 7): "Türk devriminin yapıcı gücü ile dayandığı temel fikirler bir sistem haline gelerek geleceğin de değer ifade eden ve toplum hayatımıza yön veren prensipleri olmuştur. Atatürkçülük, Türkiye'nin gerçeklerinden doğmuş, sistemleştirilmiş fikirlerdir. Bir taraftan bütünü ile Milli Mücadeleyi içine almakta, diğer taraftan toplumda yapılan kökten değişiklikleri kapsamaktadır. Kısaca Atatürkçülük, Türk Devrim'inin sistemleştirilmiş fikir gücü ve geleceğe bakan yönüyle de ülküsüdür".

Bu konuda daha pek çok örnek vermek mümkündür. Ama verilecek diğer örnekler de yukarıda gösterilenlerden daha değişik değildir. Bu nedenle şimdi, sizlere seçerek verdiğimiz bu tipik tanımları değerlendirmeye çalışalım: Bütün bu tanımların ortak noktası, **"Atatürkçülük"** denilen kavramın doğrudan doğruya o büyük insandan çıkmış olmasıdır. İfadeler değişik olsa bile tanımlardaki diğer ortak nokta, Atatürkçülük kavramının Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine eriştirmek için konulan ilkelerden oluştuğudur. Ama bu ilkelerin bilimsel açıdan nasıl nitelendirilmesi gerektiğine sıra gelince görüşler farklılaşmaktadır. İlk tanıma göre Kemalizm çeşitli ilkelerden oluşur ama bu ilkelerden çıkan fikirler bir okul, sistem haline getirilmelidir. İkinci tanıma göre Kemalizm devletin bazı nitelikleri ve bunlara dayanan bir yönetim tarzıdır. Üçüncü tanımda ise Kemalizm bir "ülkü, çaba ve felsefe" dördüncüsünde de Atatürkçülük bir **"yol"** olarak gösteriliyor. Beşinci örneğe göre Kemalizm "siyasal bir harekettir". Altıncısında kavramımız "yol ve inanış" olarak nitelendiriliyor. Yedinci tanım Atatürkçülüğü sadece ilkelerin bütününden oluşturuyor. Sekizinci tanımda Atatürkçülük "fikirler ve olaylar bütünüdür". Son örneğimizde ise bu kavram "sistemleştirilmiş fikir gücü ve ülkü" olarak değerlendirilmektedir.

Bütün bu tanımlarda Atatürkçülüğün önemi vurgulanmakta ama niteliği üzerinde kesin ve açık, ortak bir yargıya varılamamaktadır. Bunun nedeni üzerinde düşünelim:
Bildiğimiz gibi Atatürk, Türkler için yepyeni esaslara dayanan bir devlet kurmuş ve çürümüş toplumsal kurumları büyük bir devrim yoluyla değiştirmiştir. Bütün bunları yaparken belli bir hedefe erişmeyi düşünmüştür.

Bu hedef, çağdaş uygarlık düzenin esası olan insan haklarına dayalı, demokratik bir hukuk devletini gerçekleştirmekti. Öyle ise Atatürk, sizlere bu kitabın başında ayrıntılı olarak gösterdiğimiz "demokratik hukuk devleti" hedefine erişmeyi düşünüyordu. Bu hedefe ulaşmak için de son derece hesaplı bir biçimde hazırlanmış plana göre davranmıştır. Gençliğinden beri öğrenip benimsediği ve hedefi için gerekli temel düşünceleri bu plan içine oturtmuştur. Ama yapmak istediklerini daha önce bir ideoloji biçimine döküp duyurmamıştır. Neden? Bu nokta üzerinde biraz duralım: Yukarıda da belirtildiği gibi ideoloji bir düşünceler bütünüdür. Bu bütün içindeki düşünceler anlattıklarımıza uygun olarak siyasal veya toplumsal bazı zorunlulukların doğurduğu inançlardan, görüşlerden yahut bilimsel verilerden çıkabilirler. Devletin yönetim kadroları belli ideolojileri amaç olarak benimserlerse, o ideolojide yer alan esasları uygulama alanına dökerler -veya dökmek isterler-. Şimdi, ideolojiler bazı toplumlarda devrimler için de kullanılırlar. Devrimciler gerçekleştirecekleri amaçları benimsedikleri ideolojilerden çıkarırlar. Pek çok ideoloji de yandaşı olan bilim ve siyaset adamlarınca, daha eylem alanına geçirilmeden işlenmiş ve sağlam esaslara bağlanmıştır. İşte Atatürk, gerçi Batıdaki ideolojilerin akılcı, demokratik ve insancıl olanlarından yararlanmış ve kafasında belli bir sentez oluşturmuştu ama, bunu açıklayamamıştı. Bunun nedeni bilinir. Bakınız Büyük Nutuk'ta bu gerçeği nasıl belirtiyor: "...kararın bütün gerek ve zorunluluklarını daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek elbette yerinde değildi. Uygulamayı birtakım evrelere ayırmak,olaylardan ve olayların akışından yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak yürüyerek hedefe ulaşmak gerekiyordu... Ulusun gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak doğru yol buydu. Ben de bu yoldan yürüdüm. Ancak bu pratik ve güvenilir başarı yolu yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınmış kimselerden bazıları ile zaman zaman görüşler,davranışlar ve yapılan çalışmalardaki uygulamalar bakımından temel veya ikinci derecede birtakım anlaşmazlıkların, kırgınlıkların ve hatta ayrılmaların da sebebi ve açıklayıcısı olmuştur. Ulusal Kurtuluş Savaşı'na birlikte başlayan yolcuların bazıları ulusal

yaşamın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet yasalarına kadar uzanan gelişmelerinde kendi düşünce ve ruh yeteneklerinin kavrayış sınırları bittikçe bana karşı direniş ve muhalefete geçmişlerdir".

Görüldüğü gibi Atatürk, yukarıda belirttiğimiz noktayı açıklıyor. Şöyle demek istiyor: "Eğer yapmak istediklerimi baştan ilan etseydim, yani ideolojimi açığa vursaydım, inkılap başarı kazanamayacaktı" .Atatürk'ün çizdiği bu strateji son derece doğru ve toplumumuzun o günkü yapısına da çok uygundu. Atatürk kafasında bir ideoloji oluşturmuştur. İdeoloji neydi? Uyum içindeki düşüncelerin oluşturduğu bir sistem. O. böyle bir **"sistemi"** kafasında çoktan kurmuştu ve onun dayandığı ideolojiyi hiç sapmadan uyguladı. Şimdi Nutkun aynı yerinden -ki o yeri bulduğunuzu kabul ediyoruz- aktarmayı sürdürelim: "Eğer dokuz yıllık etkinliklerimiz ve yaptıklarımız bir mantık dizisi ile gözden geçirilirse ilk günden bugüne kadar izlediğimiz Genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır". Bütün büyük ideoloji devrimlerinde olduğu gibi, Türk Devrimi'nde de uyumlu, düzenli hedefler ve uygulamalar yer almıştır. Öyle ise Türk Devrimi'nin getirdiği ve dayandığı ilkelerden oluşan Atatürkçülüğe bir düşünce sistemi -yani ideoloji- adını vermek kadar doğru bir tutum yoktur. Eğer Atatürkçülük sadece bir görüş, bir yol, bir yöntem olsa idi başarıya ulaşamazdı.

Atatürkçüğün İdeoloji Olmadığı Hakkında Görüşler ve Yanıtları

Atatürk ideolojisini sağlığında eylemleri, sözleri ve yazıları ile güçlü bir biçimde kurmuştur. Ama Türk aydınları, Atatürkçülüğü, durmadan gelişen bir düşünce sistemi haline getirmekte gecikmişlerdir. Son zamanlarda bu eksik giderilmeye başlandı. Atatürkçülük ayrıca, belki klasik ideolojiler kadar ince bir biçimde işlenmemiştir ama etkileri özelikle kalkınmak isteyen Ortadoğu ve Uzakdoğu ülkelerinde her an görülmektedir; değişik biçimlerde de olsa.
Atatürkçülüğün bir ideoloji olarak özelliği katı, donmuş dogmalara dayanmamasıdır. Yani yumuşak, esnek ideolojilerdendir. Atatürkçülük bütün toplumlarda uygulanabilecek esasları içerir. Akla, bilime, insan sevgisine dayanması onu işlenmeye uygun ve gelişmelere açık bir durumda tutmaktadır. Ama belki bu esneklik Atatürkçüğü klasik, sert ideolojilerden ayırdığı için de bazı bilim adamları onu sadece bir **"yöntem"** olarak nitelemektedir. -Kaldı ki, sistem, yöntem ve ideoloji arasındaki ince benzerliklere Ünitemizin başında değinmiştik-. Diğer yandan Atatürkçülüğü artık bir ideoloji olarak tanıyan bilim adamlarımızın sayısı artıyor. Ama aksi düşüncede olanlar da var. İlginç bir örnek verelim: Bir önemli başvuru eserinin **"Atatürkçülük"** bölümünde bir bilim adamı, Atatürkçülüğü bir **"görüş"** olarak nitelemektedir. Yazar, ayrıca bu görüşü doktrin (öğreti) dahi kabul etmeyenlere katıldığını belirtecek ifadeler kullanır. İdeolojinin öğretilerden veya bir öğretiden çıkması gerektiğine göre, bu yazar için Atatürkçülük **"esnek"** bir görüşten başka birşey değildir. Eserin aynı bölümünde ünlü bir başka bilim adamımız ise araştırmasını şu kesin yargı ile bitiriyor: "Atatürkçülük kesin olarak yeniliğe açık bir ideolojidir". Bu kanıda olan başka bilim adamlarımız da vardır . (Örneğin İsmet GİRİTLİ'nin Kaynakça bölümündeki eserlerine bakınız) Artık resmi yayınlarda da Atatürkçülüğe "düşünce sistemi" yani ideoloji denilmeye başlanmıştır.

ATATÜRKÇÜLÜK İDEOLOJİSİNİN ÖZELLİKLERİ

Atatürk ideolojisine can veren ilkeler sağlam, tutarlı ve kalıcı niteliktedirler. Özellikle demokratik hukuk devletinin dayandığı ana düşünceler son derece evrensel boyutlu ve insanlığın uzun bir tarih süreci boyunca işleyip olgunlaştırdığı esaslı kavramlara dayanmaktadır. Atatürk, zorunlu alanlardaki kültür değişikliklerini bu ilkelerin ışığı altında yapmış ve böylece Türk Devrimi olgusu doğmuştur. İnsanlık tarihinde bütün toplum kurumları, uzun ve sürekli gelişmeler ve karşılıklı kültür etkileşimleri altında berraklaşmışlardır. Elbette her toplum, kendi anlayış ve davranış modellerine uyan kurumlar oluşturmuşsa da, hepimizin bildiği gibi diğer kültür çevrelerinden gelen çeşitli etkilerin altında da kalmıştır. İnsanlık tarihi düşüncelerin ve kurumların kültür etkileşimi altında gidip gelmelerinin ve kaynaşmalarının bir öyküsüdür de denilebilir. Belki insanoğlunun tarih öncesi dönemlerdeki **"ilk"** buluşlarıyla oluşan kültür ürünleri kendilerine özgü niteliklere sahipti; gerçekten **"özgün"** idiler. Kültürler arası alış-veriş doğduktan sonra toplumsal kurumların gelişmeleri de ayrı bir yola girdi.

Atatürk ilkelerinin temelinde yatan düşünceler de özellikle 16. yüzyıldan sonra, Aydınlanma Çağı tam olarak açılınca bazı toplumlarda işlenmeye başlanmıştır. Antik çağdan ve oradan kaynaklanan İslam akılcılığının Batıya geçmesi... Aydınlanma, Batı'nın kendine özgü toplumsal, ekonomik ve düşünsel yapısı içinde iyice olgunlaşma sürecine girince, bu coğrafya biriminin çevresinde hatta uzağında bulunan toplumlar da bu yeni bilimsel, siyasal ve hukuksal akımlardan etkilendiler; bazı toplumlar Aydınlanma Çağı'nın getirdiği yenilikleri kendi bünyelerine uydurup gelişme modeli biçimine soktular: Japonların 19. yüzyıl ikinci yarısında yaptıkları ve başarıya ulaşan denemeleri bu konuda gösterilecek en önemli örnektir.

Batı aydınlanmasına esas olan düşüncelerin Osmanlı Devleti'ne girmesi 19. yüzyılda başlamış, ama bu son derece yavaş ve eksik bir biçimde olmuştur. Hele egemenliğin kökeni, hukukun yapısı, insanların temel hakları gibi üzerlerinde çok acı bir süreç içinde tartışmalar ve hatta kavgalar yapılarak erişilen sağlam düşünceler Osmanlı toplumuna hemen hiç girememiştir.

Kısaca özetlemek gerekirse: Eğitim alanındaki yetersizlik; Batıdaki gelişmelerin hiç bir tepki uyandırmaması; geleneksel devlet düzeninin değişmez olduğu ve tanrısal nitelikte bulunduğu üzerinde kesinleşmiş yargı; ekonomik durgunluğun aşırı dereceye varması; ardı kesilmeyen savaşlar...
Eski toplum yapımızda kültürün özellikle "devlet ve hukuk" ögesi üzerinde çok az ve yetersiz durulmasının bir nedeni de mevcut düzenin dışına taşacak bir yeniliğe bütün Osmanlı aydınlarının kapalı olmalarıydı. Herşeyden önce Türklerin gelenekselleşmiş devlet biçimi olan monarşinin gerekli veya gereksiz olduğu gibi Batı'da çoktan başlamış olan türden tartışmaların yapılması imkansızdı. Osmanlı aydını başka türlü bir devlet biçimi kabul edemez durumdaydı. Yine dinsel hukukun belli kalıplarını hiç olmazsa yumuşatmak gibi bir cesareti gösterebilecek bir kişi de yoktu. Sadece İslam hukukunun düzenlemediği alanlarda Batı'dan alınan yasalar dışında "hukukun özü ve kaynağı" üzerinde düşünmek mümkün değildi. Sadece halkın padişahın yetkilerine bir ölçüde ortak olması, yani meşruti monarşi düşüncesi ileri sürülüyordu. Ama egemenliğin kaynağı elbette Osmanlı Ailesi idi ve o aile adına sadece padişah bu hakkı kullanırdı. İleride cumhuriyet kurulduğu zaman en iyi yetişmiş aydınların bile bu büyük devrim adımına karşı gelmelerinde yatan neden, yüzlerce yıllık "devlet ve hukuk kültürü"nün değişmez biçimde zihinlere kazınmış olmasıydı.

İşte Atatürk'ün bir büyük devrimci olarak en büyük özelliği bu alanda kendini gösterir. O, Batı'daki "devlet ve hukuk" aydınlanmasını anlamış ve özümleyip benimsemişti. Bir büyük kültür değişikliği için de devlet ve hukuk sisteminin değiştirilmesinin baş koşul olduğunu anlamıştı. Atatürk, Aydınlanma'nın diğer alanlardaki köklü kültür dayanaklarını da çok iyi kavramıştı. O bütün bu saptamalarına kendi ulusçuluk anlayışından doğan yeni boyutlar kazandırmış ve devrim kalıbına dökerek istediğini gerçekleştirmiştir.

Atatürkçülük İdeolojisinin Dayandığı Temel Düşünceler

İlkönce kısaca **"akılcılık"** üzerinde tekrar duralım: Bilindiği gibi, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünebilmesidir. Düşünce ise **"akıl"**dan doğar. Sonsuzluktan gelen ve sonsuzluğa akıp giden değişmez kavramlar, insanın aklına işlenmiştir. Birkaç örnek verelim: Sayılarla ilgili sabit kavramlar yalnız insan aklında bulunur. Nesneleri saymak, ölçmek ve bundan doğan sonuçları değerlendirmek sadece aklımızdaki bu kavramlara dayanılarak yapılır. Birden sonra iki gelir; üç gelemez. İki kez iki mutlaka dörttür. İşte sayısal kavramlarla ilgili bu değişmez ve değiştirilemez gerçekler **"matematik"** denilen bir yöntemi doğurdu. Matematik ile insanoğlu cisimlerin hareketlerini gözleyip kurallarını belirlemek ve daha pek çok doğa olayını kesin biçimde açıklamak olanağını buldu. Sözün kısası akıl, değişmez ve şaşmaz kavramları ile insanın dünyayı, evreni sezip anlamasını ve kavramasını sağlar.
Bundan dolayıdır ki gerçekleri saptayabilmek için ilkönce akıl kullanılır. Bilgiler akıl yoluyla kazanılır. Deneye dayalı bilgilerde de asıl olan Yine akıldır. Çünkü her şeyden önce bir olayı açıklayabilmek için **"deneye"** başvurma da aklın bir buluşudur. Deneyin nasıl yapılacağı ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi de Yine akıl yoluyla mümkün olabilir.
İnsanı insan kılan,onu var eden ilk ve en temel ögenin **"akıl"** olduğunu, daha antik dönemlerden beri bazı önemli düşünürler ileri sürebilmişlerdi. Bununla birlikte, bu kitabın ikinci ünitesinde gördüğümüz gibi, **"akılcılık"** (rasyonalizm) akımı Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçerken Batı'da doğdu. Akıl yeteneklerini kullanarak büyük evrensel gerçekleri ortaya çıkaran matematikçiler ve fizikçiler aklın üstünlüğü kuralını kesinlikle yerleştirdiler.

17. Yüzyıl ortasına kadar (1650) yaşayan Descartes, bildiğiniz gibi, antik düşünürlerin İslam bilim adamları aracılığı ile Batı'ya taşıdığı akılcılık akımını tam ve bilimsel bir yol olarak geliştirdi. Descartes **"varolmanın"** ancak **"düşünmek"** ile mümkün olduğunu kanıtladı. İnsan Tanrı'nın varlığını bile ancak akılla kavrayabilirdi. Aklın kalıplarını ise tanrı dahi değiştiremezdi. Büyük bilgin Grotius (1583-1645) - ki dindar bir kişidir- hiçbir gücün iki kez ikiyi beş yapamayacağını ileri sürmüştür.

İşte bu yolla Batı'da ilkönce matematik, astronomi ve fizik bilimleri gelişti.
(Türklerde bilim konusunda tartışmasız en büyük uzman olan A. Adnan ADIVAR "Osmanlı Türklerinde İlim" adlı ünlü yapıtının önsözünde bakınız neler diyor" Bu eseri okuyanlar Osmanlı Türkiye'sinde müspet ilimlerin XIX. yüzyıla kadar ancak Arap ve Fars dillerindeki ilmin eksik ve bazen yanlış bir devamından ibaret olduğunu... göreceklerdir" [Sözü geçen yapıtın 4. Basımı, İstanbul 1982, S 7] Demek ki ilkel Ortaçağ bilimi bile Osmanlı toplumunda **"yanlış"** algılanıyordu. Toplumumuzda bilimsel altyapının bulunmadığına bu eserden daha açık bir kanıt gösterilemez!) Ardından da özellikle hukuk ile devlet kavramlarını bilimsel yollarla açıklamak çabaları başladı. Aydınlanma Çağı bütün görkemiyle açılmıştı. İşte Osmanlı toplumunun bu akımın dışına düşmesi gelişmeyi önleyen en önemli etkenlerdendir. Ancak 19. yüzyılda başlayan bilimsel kıpırdanma, sağlam bir altyapı olmadığı Çin son derece yavaş gelişti. Bu kıpırdanma içinde hukuk biliminin gelişme payının özellikle az olduğunu da daha önce belirttik. Akıl ve bilime dayanmayan hiçbir toplum varlığını sürdüremez. Türk toplumuna akılcı ve bilimci düşünceyi temelli ve köklü bir biçimde yerleştiren sadece Atatürk'tür demek kesinlikle abartma değildir. O'nun geri kafalı, bilim ve akıl yoksunu çevrelerle yaptığı mücadele kurtuluş savaşımızdan çok daha dramatik ve etkili olmuştur. Atatürk tam bir akılcı ve bilimci idi. Yaptıkları arasında akıl ve bilime aykırı tek eylem gösterilemez demek de asla abartmalı bir sav değildir. O belki akılcı felsefeyi sistemli olarak inceleyememişti. Durmadan okuduğu halde bu konuda O'na kim yardımcı olabilirdi ki. Çorak bir düşünce aleminde kim O'na rasyonalizmin yaşamın her alanında itici güç olduğunu öğretebilirdi? O üstün dehası, sezgisi ve en önemlisi son derece geniş ve derin tarih bilgisi ve bilinci ile uygarlığın nasıl doğup, hangi sancılı dönemlerden geçerek bugünlere eriştiğini çok iyi kavramıştı. Bu satırları yazan, O'nun akılcığı düzeyinde bir devlet -hatta daha ileri gidelim- bir bilim adamına Türk toplumunun rastlamadığını açıkça ileri sürmektedir. Yaptıklarına tekrar bakınız: Hepsi bilim ve akıl ilkeleri çerçevesinde ve sebep sonuç ilişkileri içinde zincirleme bir süreklilik gösterir. Öyle ise Atatürk'ün ideolojisinin temelinde akılcı ve bilimci düşünce yatmaktadır. Bunda en küçük bir kuşku bile yoktur.

- "Akıl ve mantığın çözemeyeceği sorun yoktur";
- "Benim ığım işler biri diğerine bağlı ve gerekli olan şeylerdir";
- "Bu dünyada herşey insan kafasından çıkar. Bir insanın başının ifade etmeyeceği hiçbir şey tasavvur edemiyorum".
- "İnsanların yaşamına, etkinliklerine egemen olan güç yaratma ve icat yeteneğidir".

Atatürk 8 Mart 1928 günü şunları söylemiştir: "Fransa ihtilali bütün cihana özgürlük düşüncesi estirmiştir ve bu düşüncenin şimdi de temeli ve kaynağı olmaktadır. Fakat o tarihten beri insanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu izlemiş ama kendine özgü seçkin niteliği ile gelişmiştir".

Atatürk Türk Devrimi'nin Fransız İhtilalinin büyük ölçüde etkisi altında kaldığını söylemektedir. Türk Devrimi'nin temel ilkeleri, Fransız İhtilalinin dünyaya saçtığı düşüncelerden kaynaklanmaktadır.

Fransız İhtilali, kendini doğuran düşünceleri ilk kez uygulayıp onları değerlendiren Amerikalıların verdiği cesaretle (ABD kuruluş: 1787), çok daha geniş çaplı yeniliklerin kapısını açtı. Fransız ihtilalcileri ilkönce ayrıcalıklı toplum modeline son verdiler; yasalar karşısında eşitlik ilkesini getirdiler; egemenliğin ulusa ait olması gerçeğini açığa çıkardılar ve bu ilkenin çeşitli uygulama yöntemlerini kendi deneyleri ile dünyaya gösterdiler. İnsanların kişiliklerine sıkı sıkıya bağlı vazgeçilmez haklara ve özgürlüklere sahip oldukları, devlet gücünün bunları kaldıramayacağı düşüncesi de Fransız İhtilali ile dünyaya yayıldı. Kişi güvenliğinin sağlanması için devlete düşen ödevler bu olaydan sonra daha da belirginleşti. Yine, devlet yönetimine dinin karıştırılmaması, yani bugün bizim hala üzerinde tartıştığımız **"laiklik"** ilkesinin kökeni de bu ihtilaldedir. Hanedana, soya veya dine değil, ulusa dayanan devlet

kurulmasının esasları da Fransız ihtilalinin getirdiği yeniliklerdendir; bu yenilik siyasal açıdan ulusçuluk kavramının doğmasına da yol açtı.

1982 yılında yürürlüğe giren son Anayasamızın ilk onaltı maddesi, aradan ikiyüz yıldan fazla bir süre geçtiği halde, 1789 yılında ilan edilen Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin neredeyse aynı tekrarıdır. Bu da üzerinde durduğunuz olayın ne kadar büyük bir anlam taşıdığını göstermektedir. Bugün her demokrasinin vazgeçilmez esasları olan bu temel düşünceler dünyaya kolay yerleşmemiş, daha önce de gördüğünüz gibi 19.Yüzyıl boyunca özellikle Avrupa'da bu uğurda büyük mücadeleler verilmiştir. Ama eninde sonunda bu olayın etkileri İnsanlığın ortak değerlerinin bir bölümü haline geldi. Zira tarihin akışı ve gelişimi bu olayı doğuran nedendi.

Fransız ihtilali ile getirilen ilkelerin büyük bir bölümünün kabulü Saltanatın yıkılması veya sadece bir sembol durumuna gelmesi, dine dayalı devlet modelinin terkedilmesi anlamına gelirdi. Yine anımsadığınız gibi, 19. yüzyılda egemenliğe her bakımdan sınırsız olarak sahip bulunan Osmanlı hükümdarları sadece kişi güvenliği ve eşitlik ile ilgili bazı ilkeleri benimsemişler, fakat diğerlerinin ülkeye girmesini bütün çabalarıyla önlemeye çalışmışlardır. Onların bu direnmeleri o yüzyılda yetişmeye başlayan sınırlı sayıdaki aydınlar üzerinde elbette olumsuz etkiler yaptı. Egemenliğin İngiltere'de olduğu gibi hükümdarla halk arasında bölüşülüp meşruti bir monarşi özlemi güden bu aydınlarla padişah arasında bir geçimsizlik doğdu ve bu özellikle 19. yüzyılın sonunda iyice belirgin bir durum aldı. İşte Atatürk bu dönemde yetişmişti. Eşsiz tarih sezgisi ile Fransız ihtilali ile ona temel olan akılcılığın bütün insanlık için ifade ettiği enlemi çok iyi kavrayan Atatürk sözü geçen ilkelerin Türk ulusunda yerleşmesi gerektiğine inanmıştı. Laik, ulus egemenliğine dayalı bir devletin kurulmasını da Atatürk üzerinde Fransız ihtilalinin etkisi çok büyüktür. Ama, kendisinin de belirttiği gibi, Fransız ihtilalinin saçtığı evrensel ilkeleri Türk ulusu kendi benliğine göre biçimlendirmiştir.

19. yüzyılın sonlarında pek çok Türk aydını Fransız İhtilalinin ilkelerine romantik bir tutku ile bağlanmıştı. Onlar bu ilkelerin Türkiye'de gerçekleşebileceğine inanmıyorlar ama büyük bir hayranlık ve belki de kıskançlıkla bu düşünceleri benimsemeye çalışıyorlardı. Fakat bu davranış, o aydınlar için umutsuz bir bağlanıştı; zira inandıkları ülkünün gerçekleşeceğini sanmıyorlardı. Bu aydınlar içinde sadece Atatürk, akılcı bir tutum içinde ve fırsatları değerlendirerek yepyeni bir devlet kurulacağına ve bu oluşumun Fransız İhtilalinin ilkelerine dayanacağına karar vermiştir. Böylece O, her zamanki akılcılığı ve insancıllığı içinde modern demokrasinin gereklerini yerine getirecek ilk ve en önemli adımları attı. Bütün bu söylediklerimizden Fransız İhtilalinin, Aydınlanma düşüncesinin devamı olarak Atatürkçülük İdeolojisinin kökeninde yattığını açıkça çıkartmak mümkündür.

Türkçülük Akımının Doğup gelişmesi de Atatürk'ün ideolojisi üzerinde etkili olmuştur. İleride Atatürk ilkeleri arasında sayılan "ulusçuluk=(milliyetçilik)" incelenirken **"Türkçülük"** akımı üzerinde durulacaktır. Ama Atatürkçülük ideolojisinin kökenlerini araştırırken bu konuya da birkaç cümle ile değinmek gerektir: Atatürk'ün en belirgin niteliklerinde biri de ulusçuluğudur. O, yapmak istediği her şeyi ilkönce ulusumuzun çıkarları açısından değerlendirmiştir. Bütün amacı ulusumuzu yükseltmek ve yüceltmek olmuştur. Bu bakımdan ulusçuluk akımının Atatürk'ün düşünce yapısı üzerindeki etkisi ihmal edilemez. Türkçülük, kesin çizgileriyle ancak Atatürk döneminde bütün akılcı ve insancıl ögeleriyle belirmişse de, bir akım olarak 19. Yüzyıl ortalarında doğmuştur. Belirsiz ve çeşitli anlayış biçimleri içinde Türkçülük akımı o yüzyıl sonunda giderek gelişti. İşte Atatürk bu süreç içinde yetişti. Türkçülük akımından etkilenmemesi beklenemezdi. Böylece belki de en büyük Türk ulusçusu (milliyetçisi) beliriyordu. Ancak Atatürk'ün ulusçuluk anlayışı çok önemli, son derece bilimsel ve insancıl esaslar taşır. İdeolojisinin gelişmesinde Türkçülük önemli bir rol oynamışsa da, bu akımın akılcı kalıplara dökülmesini Atatürk sağlamıştır.

Atatürk'ün İdeolojik Sentezi

Aydınlanma çağının getirdiği akılcı ve bilimci düşünce; eşitlik ve insan hakları; Fransız İhtilalinin bu akımları uygulamaya sokması ve yeni yorumlarla açması; Türkçülük... Bunlar Osmanlı aydınları arasında bilinmeyen konular değildi. Ama Atatürk bu akımlardan ve onların getirdiği ilkelerden ulusumuz için gerekli gördüğü ölçüde ve bilinçli olarak etkilenmiştir. O, bu büyük insanlık gelişmesinin doğurduğu ilkeleri kendi zekası, sezgisi, bilgisi ve deneyleri ile yoğurarak ortaya ulusumuz için yepyeni sayılabilecek ilkeler çıkarmıştır. Başka bir deyişle Atatürk, yukarıda saydığımız akımların doğurduğu ilkeleri Türk toplumuna aynen getirmiş değildir. Onlara ulusal damgamızı, silinmeyecek biçimde vurmuştur. Öyle ise Atatürkçülüğün kökeninde O'nun birleştirme ve sentez yapma gücü de vardır. Atatürk olması idi, Osmanlı toplumunun küçük bir kesimince bilinen gerçekler asla sentez halinde, bütün olarak ulusumuzun benliğine işleyemezdi.

ATATÜRK İLKELERİNİN NİTELİĞİ

Yukarıdaki açıklamalarımız, Atatürkçülüğün bir ideoloji olduğunu ve ne tür ilkeleri içerdiğini sizlere bir ölçüde de olsa göstermiştir sanırız. Öyle ise diyebiliriz ki bu ilkeler, İnsanoğlunun binlerce yıl süren eşitlik ve erdem savaşının sonunda beliren evrensel değerlerden çıkarlar. Atatürk sağlığında ideolojisine temel olacak "altı ilke" saptamış ve bunlar 1937 Yılında yapılan bir Anayasa değişikliği ile Türk Devleti'nin anayasal dayanakları durumuna getirilmişti. Anayasadaki sıralamaya göre bu ilkeler şunlardan oluşur: "Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık". Bu ilkeler teker teker incelendiği zaman hiçbirinin doğrudan doğruya Atatürk tarafından **"bulunmuş"** olmadığı kesin olarak anlaşılır. Modern ve demokratik bütün cumhuriyetlerde bu ilkelerin hemen hepsi uygulanmaktadır. Bu bakımdan diyebiliriz ki, dış yapısı bakımından Atatürk ilkeleri özgün değillerdir. Ama iç yapıları bakımından bu ilkeleri Atatürk ulusumuzun özelliklerine, tarihsel ve kültürel koşullarına uygun biçime getirmiştir. Bizim ulusçuluk anlayışımız ile sözgelimi İngilizlerin bu konudaki tutumları birbirinden farklıdır. Türkiye Cumhuriyeti ile başka cumhuriyetlerin uygulama alanını da değişiklikler göstermesi doğaldır. Temelde aynı kavram olmakla birlikte laiklik de Batı Avrupa ülkeleri ile bizde değişik biçimlerde uygulanmaktadır. Bundan sonraki ünitelerimizde Atatürk ilkelerini gelenekleşmiş adlarına ve sıralamasına göre inceleyeceğiz. Ama tam bir irdeleme yapmak gerekirse Atatürk ideolojisinin iki üst-ilke üzerinde kurulu olduğunu saptarız: Akılcılık ve ulusçuluk. Diğer ilkelerin hepsi bu ikisinden çıkmıştır. Atatürk akılcı bir ulusçuluk anlayışı ile Türklerin çağdaş uygarlık düzeyine, yani insan haklarına dayalı tam bir demokratik hukuk devletine erişmesini sağlayıcı yöntemleri bulmuştur. Cumhuriyetçilik toplumsal gerçeklere ve akla en uygun devlet biçimidir ve demokrasinin yeşermesi için gereken ögelere sahiptir. Laiklik hem

bilimsel gerçeklere hem de bu gerçeklerden çıkan temel insan haklarına dayanak olan önemli bir kavramdır ve demokrasinin ön koşullarından en önemlisi sayılabilir. Devletçilik ve halkçılık ulusal gereksinmelerin doğurduğu akılcı yöntemlerdir. Özellikle **"halkçılık"** ilkesi, demokrasinin tabanını oluşturur. İnkılapçılık ise bütün bu yeniliklerin sürdürülmesinin aklın bir buyruğu olmasının sonucudur. Demek ki bu altı ilkenin beşi akılcılıktan ve ulusçuluktan kaynaklanmaktadır.

ATATÜRK İLKELERİ (1) / CUMHURİYETÇİLİK -24

CUMHURİYETİN HUKUKSAL VE SİYASAL NİTELİĞİ

Devlet, belli sınırlar içinde yani bir ülkede yaşayan insanların kendi içlerinden çıkardıkları bir güçle yani egemenlikle örgütlenmesi sonucu oluşan bir toplumsal kurumdur. Ülke, insan topluluğu ve egemenlik her devletin oluşmasında temel taşlardır. Bu üç ögeden birini çıkarırsanız devlet ortadan kalkar. Öyle ise her devlette bu üç öge mutlaka bulunmalıdır. Ama bu ögelerin bir araya gelmesiyle oluşan devletlerin temeldeki ortak yanları buraya kadardır. Bu üç ögenin her devlette bulunması, devletlerin mutlaka birbirine benzer olmaları demek değildir. Bazı devletlerin ülkesi büyük, bazılarının küçüktür; doğal kaynakları bakımından da ülkeler birbirlerinden farklıdırlar. Kimi devletlerin nüfusu fazla, kiminin azdır. Bu bakımlardan devletler arasında az veya çok büyük farklar bulunur. Nasıl ülke, doğal kaynak, nüfus açılarından devletler arasında farklar varsa, egemenliğin kaynağı ve kullanılışı bakımından da önemli ayrılıklar bulunur. Öyle ise hukuk ve siyaset bilimleri dilinde "devlet biçimi" deyimi ile, bir devletin egemenlik kaynağı ve kullanılış tarzı anlaşılır.

Her devlette tek ve en üstün güç olan egemenlik bazılarında bir kişiye, kimilerinde bir topluluğa tanınmıştır. Bazen de egemenliği toplumun kendisi kullanabilir.

Egemenlik aynı soydan gelen bir kişi tarafından kullanılıyorsa **"monarşi"**; belli kimselerden oluşan bir grubun elinde ise **"oligarşi"**; toplumun bütününe ait olursa **"demokrasi"** söz konusudur. Monarşiler ve demokrasilerle oligarşiler arasında da birbirinden oldukça farklı yapılar ortaya çıkabilir.

Devlet biçimlerini bir başka ayrım içinde de görebiliriz. Bu ayrımda şu ölçü esas alınır: Egemenliği kullananların bir seçim sonucunda veya seçime dayalı olmadan bu hakka sahip olmaları. Böyle bir ayrımda iki ana grup devlet çeşidi belirir. Birinci grubu göz önüne alalım: Bu gruptaki devletlerde egemenlik ya belli bir soydan gelen aile üyelerinin biri tarafından, geleneklere göre kullanılır. Bu tür devletlerde **"seçim"** olgusu yoktur. Bu grubun Genel adı **"monarşi"** sözcüğü ile ifade edilir. **"Krallık"**, **"hükümdarlık"**, **"padişahlık"**, **"imparatorluk"**, **"sultanlık"** gibi sözcükler aslında monarşi kavramının değişik adlarından ibarettir ve özleri birbirinin aynıdır. Bir monarşide kimin hükümdar olacağı kendi geleneğine göre saptanır: En büyük erkek çocuk; ailenin kadın veya erkek en yaşlı üyesi; sadece en yaşlı erkek üyesi; aile içinde en güçlünün kendi otoritesini diğerlerine çeşitli yollarla kabul ettirmesi gibi... Egemenliği kullanan kişi belli bir aileden gelmeyebilir; bu tür kişiler çeşitli toplumsal ve siyasal bunalımların doğurduğu belirsizlik zamanlarında bazı etkili grupları arkalarına alarak egemenliği el erine geçirir. Bu tür devletlere **"totaliter"**, yani diktatörün bütün gücü elinde topladığı devletler diyoruz .Bu tür devletler de kendi aralarında alt çeşitlere ayrılabilirler: Faşist, Marksist totaliter devletler gibi Sözcük anlamı bakımından **"monarşi"** ile **"totaliterlik"** aynı içeriği belirtirler. Bu da egemenliğin tek elde -yani bir kişide- toplanması demektir. Ama her iki devlet çeşidi arasında siyasal açıdan önemli işleyiş farkları vardır). Bir de egemenliğin birden çok soydan gelen belli sayıdaki ailelere ait olduğu bir devlet biçimi vardır ki buna da **"oligarşi"** veya **"aristokrasi"** denilmektedir.

Cumhuriyet

Egemenliği kullananların seçimle işbaşına geldikleri devletlerin Genel adı **"Cumhuriyet"** sözcüğü ile ifade edilir. Ancak bu tanıma şu eklemeyi de koymak gerektir: seçim bir kez değil, belli aralıklara yapılacaktır. Seçim bir kez olur ve bununla egemenlik süresiz olarak birine verilirse karşımıza yeniden monarşi veya diktatörlük çıkar. Bu konuda iki önemli örnek sizleri aydınlatacaktır: Fransız halkı Napoléon'u 1804 yılında özgürce geçen bir seçim -daha doğrusu halkoylaması- sonucu **"imparator"** ilan etti. Bir hükümdarın halkın oyu ile işbaşına gelmesi Fransız ihtilalini yapan ulusça gerçekleştirildi ki kuramsal olarak burada ihtilalin ilkeleri ile çatışan bir ilginç durum vardır. Hitler de 1933 yılında seçimle işbaşına geldi ama Alman halkının egemenliğini kendi üstüne kayıtsız-şartsız ve süresiz olarak aldı. Halk da bunu kabullendi.

Cumhuriyet Çeşitleri

Bir devlet biçimi olan cumhuriyetin çeşitlerini saptayabilmek için her şeyden önce seçimi kimlerin yaptığı önemlidir. Eğer egemenlik hakkını kullanacakları çok sınırlı sayıda kişiler seçer ve halkın çoğunluğuna bu yol kapalı tutulursa o zaman Yine de bir cumhuriyetten söz edilebilir ama bunun niteliği özlenilen bir biçim olamaz: Oligarşik bir cumhuriyet söz konusudur. Başka bir deyişle, evet, egemenliği kullananlar –veya kullanan- belli aralıklarla seçilmektedirler ama bu seçimi toplumun çok küçük bir kesimi yapmaktadır. Bu seçim toplumun bütününü hiç olmazsa önemli bir ölçüde karşılayabilecek derecede geniş kesimlerce yapılıyorsa o zaman belki "halka dayalı" bir cumhuriyetten söz edilebilir.

Evet, gerçek bir cumhuriyet için seçimin çok geniş halk katılımı ile yapılması gereklidir ama yeterli değildir. Hemen hemen bütün halk kesimlerinin seçime katıldığı cumhuriyetleri bu açıdan ikiye ayırabiliriz: Eğer halk seçimi özgürce yapabiliyorsa,o toplumda temsil edilen belli-başlı düşünce akımlarının yandaşları siyasal partiler kurup halkın karşısına çıkabiliyorlarsa, o zaman demokrasinin de içinde bulunduğu bir cumhuriyet söz konusudur. Ama bir cumhuriyette yurttaşlar sadece belli kişilere oy vermek zorunda iseler, siyasal çoğulculuk yoksa veya seçimlere yansımıyorsa o zaman demokrasinin niteliklerini taşımayan bir cumhuriyetle karşı karşıya bulunuyoruz demektir.
Basit çizgileriyle açıklamaya çalıştığımız bu iki ana devlet biçiminin arasında kalan önemli bir tür daha vardır. Bu tür aslında **"monarşi"**nin bir çeşididir. Ama bu türde halk ile hükümdar, egemenliği bir ölçüde paylaşırlar. Bugünkü biçimiyle, bu tür monarşilerde egemenliği aslında halk kullanır ama devletin başı olan hükümdar egemenliğin tarihsel ve geleneksel açıdan kuramsal da olsa sahibidir. Avrupa'da demokrasi ve monarşi yandaşlarının uzun ve kanlı bir mücadele sonunda eriştikleri bu devlet biçimine "meşruti monarşi" adı verilir. Bu tür devlette halk hükümdarın egemenlik hakkına saygı duymakta ama kendi dilediği siyasal partiyi ülkeyi yönetmek için özgürce seçebilmektedir; her türlü insan hakkı güvencesi ve siyasal katılım olanakları sağlanmıştır. Öyle ise bugünkü Batı Avrupa meşruti

monarşileri tam anlamıyla birer demokrasi sayılırlar; ama cumhuriyet değildirler. Çünkü hükümdar egemenliğin sahibi olarak, kuramsal da sayılsa "son sözü" söylemek yetkisine sahiptir.

CUMHURİYET VE DEMOKRASİ

Yukarıda, egemenliğin kullanılış biçimlerine göre yaptığımız ayrımda **"demokratik"** nitelikli iki devlet türünden söz etmiştik: Demokratik cumhuriyetler ile meşruti monarşiler. İkincisine "demokratik monarşiler" de diyebiliriz. **"Cumhuriyet"** en Genel anlamda egemenliği kullananların **"seçimle"** belirlendiği bir sistemdi. Monarşide ise egemenlik bir aileye (veya hanedana) ait olup, onun içinden tek kişi tarafından kullanılıyordu. Ama, **"demokratik"** olmayan cumhuriyetler görüldüğü gibi **"demokratik"** monarşiler de var. Öyle ise konuya tam olarak girmeden önce şu gerçeği ifade edebiliriz: Her demokrasi cumhuriyet olmadığı gibi, her cumhuriyet de demokrasi değildir. O zaman sorun **"demokrasi"** üzerinde düğümlenmektedir. Öyle ise ilkönce bu kavram üzerinde duralım:

Demokrasinin en ülküsel yönetim biçimi olduğu söylenebilir. İnsanların bütün temel haklarına sahip olmasına, toplum içinde çeşitli düşüncelerin temsil edilebilmesine, yurttaşın yöneticilerini bu düşünce akımlarının mensupları arasından serbestçe seçebilmesine, onları her zaman denetleyebilmesi esaslarına dayanan bir rejimdir demokrasi. Bu mekanizmanın işlemesindeki temel koşul ise **"eşitlik"**tir. Yasalar karşısında bütün yurttaşlar eşit değilse demokrasiden de söz edilemez. Değişik bir ifade ile "halkın kendini dilediğince yönetebilmesi" anlamına gelen demokrasi İlkçağ'daki bazı toplumlarda bir ölçüde uygulandı. Eski Yunan kent devletleri ile (polisler) Roma Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında oligarşiye dayalı olmakla birlikte demokrasiye benzer yönetim biçimleri görüyoruz. (Bugün bütün dünya dillerine **"demokrasi"** sözcüğü yerleşmiştir. Bu sözcük eski Yunanca'dan geliyor. **"Demos"** halk, **"kratos"** yönetim demektir. Her ikisinin birleşmesinden çıkan ve bugün **"demokrasi"** biçimine dönüşen sözcük "halk yönetimi" anlamını çiziyor. Eski Yunanlılar kent devletlerindeki -bugünkü anlamıyla oligarşik cumhuriyeti-sistemi bu sözcük ile ifade etmişlerdir. Sözcük giderek en ülküsel yönetim biçimini belirtmeye başladı) Bu toplumların düşünürleri içinde **"demokrasi"** kavramını tanımlamaya çalışanlar da çıkmıştır. Ama İlkçağ'daki bu birkaç istisna dışında 18. Yüzyılın sonuna kadar, demokrasinin egemen olduğu devletler karşımıza çıkmıyor (Orta ve Yeniçağ'da bazı kentler bağımsızlaşmış ve oligarşik cumhuriyetler kurmuşlardır: İtalya'da Ceneviz, Venedik; Kuzey Avrupa'da "Hansa Kentleri" gibi. Ancak bu oligarşiler Yunan kentlerindekinden de daha geri bir yönetim biçimi çizerler. Fakat sonuçta hiç olmazsa monarşi değildiler). Mutlak monarşi her yerde geçerliliğini sürdürmüştür.

Anlaşılış ve Uygulanış Biçimlerine Göre Demokrasi

Çok iyi anımsayacaksınız: Batı'da 15-16. yüzyıllarda Genel bir uyanış başlamıştı. Doğa bilimlerindeki büyük buluşlar ve atılımlar yeni bir çağın habercisi idiler. İnsanoğlu artık özgür düşünceye geçmek hazırlığındadır. Hem bilim hem de sanat alanında **"özgür"** olmak, ulaşılması özlenen bir ülkü durumunu almıştı. Bu düşünce bütün insanların "eşit ve özgür" sayılması akımını güçlendirdi. Yine pek iyi anımsayacaksınız: Batı toplum yapısındaki bozukluklar, ayrıcalıklar, eşitsizlikler bu yeni akımların yerleşmesi için çok uygun bir ortam yaratıyordu. Böylece özgür düşünce üzerinde yükselen "Aydınlanma Çağı"na geçilmişti. Artık toplumların yönetim biçimleri üzerinde de akılcı yorumlar yapılıyor, mutlak monarşiler "akla ve gerçeğe" uygun olmadıkları gerekçesiyle eleştiriliyordu. Böylece "en iyi" yönetimlerin nasıl olması gerektiği üzerinde görüşler, esaslı kuramlar ortaya atıldı.

Bunlara birkaç cümle ile bir göz atalım:

Kimi düşünürlere göre egemenlik kayıtsız-şartsız ulustan kaynaklanmalıydı. Egemenliğin sahibi de ulus olacaktı böylece. Ulus, egemenliği dilediği gibi kullanmalı, yöneticiler ulusça seçilmeli ve her an denetlenebilmeli idiler. İnsanlar doğuştan özgür ve diğerlerine eşittirler. Devletin görevi bu özgürlükleri korumak ve geliştirmek olmalıdır. Özellikle ünlü düşünür Rousseau (Ruso / 1712-1778) tarafından işlenip geliştirilen bu akımda hem cumhuriyet hem de demokrasi vardır. Bu düşünüre göre egemenlik bütün ulusa ait olduğundan parçalanamaz. Öyle ise devletin her üç gücü de aynı kaynaktan ve ayrılmaz bir biçimde çıkmalıdırlar. Bu görüşe "güçler birliği" adı verilir.

Bazı düşünürler ise devletin üç ana gücünün, yani yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrı el ere verilmesini insanların güvencesi olarak görmektedirler. Devletin biçimi önemli değildir. Bütün sorun egemenliğin üç ögesini eşit olarak dağıtmaktır. Bu bakımdan hükümdar yürütme gücünün başı olarak yerini koruyabilmeli idi. Buna karşılık yasama gücü halk tarafından seçilmiş bir kurula - parlamentoya- verilmeli, yargı gücü de tam bağımsız olmalıydı. "Güçler ayrımı" adı verilen bu sistemi İngilizler Ortaçağ'dan beri siyasal gelenek haline getirip uygulamaya başlamışlardı. Bu uygulamanın mantığını çok iyi değerlendiren Montesquieu (Monteskiyö / 1689-1755) adlı ünlü bir Fransız düşünürü bu yolla monarşilerin demokratik bir biçimde işletilebileceğini inanıyordu.

Birinci görüşte cumhuriyet, ikincisinde ise demokratik bir monarşi anlayışının yattığını kavramışsınızdır. İşte 20. Yüzyıl başlarına değin bu iki temel görüş giderek çeşitli devletlerin içindeki uluslara sızmaya başlamıştır. Daha 1774 yılında İngiliz boyunduruğuna karşı ayaklanan Amerikalıların "demokratik bir cumhuriyet" kurduklarını ve bu yeni devlette eşitlik ve özgürlük ilkelerini tanıyıp güvence altına alan ilk yazılı anayasayı 1787'de yaptıklarını anımsayacaksınız. 1789'da ise ünlü Fransız ihtilali patlak verdi. İhtilalciler ilkönce "demokratik bir monarşi" kurmak istediler. Ama kral yüzlerce yıllık kesin ve mutlak yetkilerinden vazgeçmedi. Bunun üzerine cumhuriyet kuruldu. İşte bu iki temel olaydan sonra demokrasi ve cumhuriyet akımları dünyaya daha da hızlı yayılmışlardır. Bu anımsatmalardan sonra bahsimizin başına dönelim: Hiç kuşku yoktur ki cumhuriyet, demokrasinin doğup gelişmesi için en ülküsel bir devlet biçimidir. Ama gördük ki bazı monarşilerde de kişilerin eşitliği ve özgürlükleri tanınmakta ve halkın egemenlik hakkının kullanılmasına katılması sağlanmaktadır. Bu durumda Yine bir demokrasi ile karşılaşıyoruz. Öyle ise diyebiliriz ki, demokrasi biçim değil, özdür; devletin dış görünüşünün altında yatan, ona gerçek kişiliğini kazandıran bir özdür bu. Eğer bu öz bir devlette yoksa, dış görünüşü bakımından cumhuriyet de olsa sözü geçen ülkede demokrasinin var olduğunu ileri süremeyiz.

İster cumhuriyet ister monarşi **"kılığında"** olsun, demokrasi üç ana biçimde uygulanır: Bunlardan birincisi "doğrudan demokrasi" adıyla anılır. Bu en ülküsel demokrasi biçimidir. Yurttaşlar hiçbir aracı olmadan toplanıp kendilerini yönetmek için gerekli kararları alırlar ve bunları yürütecek olanları da hemen belirlerler. İlkçağ'da ufak bazı kent devletlerde uygulanan bu yöntem artık gerçekleştirilemez. Milyonlarca kişinin bir araya gelmesi mümkün değildir. Böyle bir olanağın doğduğu varsayılsa bile bu kadar çok insandan oluşan insanlar günden güne karmakarışık bir durum alan toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunları kendi kararları ile çözemezler.

Bu olanaksızlık demokrasi üzerinde düşünen Aydınlanma Çağı bilginlerine yeni bir çözüm yolu esinlendirdi. Böylece ikinci bir seçenek doğdu. Denildi ki, yurttaşlar özgür iradeleri ile belli bir süre için temsilciler seçsinler. Bu temsilcilere geçici bir **"yetki"** versinler. Böylece bu temsilciler ulus adına egemenlik hakkını bir süre için kullansınlar Süre dolunca yeniden seçim yapılsın. İşte bu yöntemin adı "temsili demokrasi"dir. Bugüne değin demokrasiyi yürütmek için başka bir yöntem bulunamamıştır. Her sistem gibi, temsili demokrasinin de doğal olarak bazı sakıncaları vardır. Özellikle şu önemli nokta eleştiri konusudur: Temsilciler seçildikten sonra, kendilerini seçenlerin istekleri doğrultusundan ayrılabilirler. Bu durum seçenin iradesine ters düşer; bu da artık halkın temsil edilmediği gibi önemli bir sonuç doğurur. Bu sakıncayı bir ölçüde de olsa ortadan kaldırmak için üçüncü bir yöntem bulundu. Bu yönteme "yarı doğrudan demokrasi" deniliyor. Bu yöntemde temsilcilerin kabul etmek istedikleri veya kabul ettikleri yasalar halkoyuna sunulur. Bir yasanın çıkartılmaması istenirse, temsilciler artık o işi bırakırlar. Yok, yasa kabul edilip de halk tarafından istenmemişse Yine yok sayılır. Bu **"önce"** ve **"sonra"** halkoylamaları bir tercih işidir. Yarı doğrudan demokrasi yöntemini İsviçre koyu biçimde uygular. Fakat, demokrasilerin çoğunluğunda esas olan **"temsil"**dir; yahut tam temsili demokrasidir. Halkoylamasına çok önemli ve ender durumlarda gidilir.

Temsili Demokrasinin Esasları ve Sorunları

Temsili demokraside iki esasın mutlaka gerçekleştirilmesi gerektir: 1) Yurttaşların bütün temel hakları ve özgürlükleri tam anlamıyla güvence altına alınmalıdır ve 2) temsilcilerin seçimine halkın mümkün olan ölçüde bütün kesimlerinin mensupları katılabilmeli; dileyen, dilediğini seçebilmelidir. Her iki esasın katıksız bir biçimde yerleşebilmesi için İnsanoğlu büyük mücadeleler vermiştir. İlk esas, Yeniçağ başlarında İngiltere'de gerçekleşme yoluna girmiş ve 19.yüzyıl sonuna değin belli başlı ileri demokrasilerde büyük ölçüde yerleşmiştir. İkinci esas ise daha ağır işleyen bir süreç içinde gerçekleşebildi. İngiltere'de bile, bırakınız seçilmeyi, "oy verme" hakkı bile 20.yüzyıl başına kadar kadınlardan esirgendi. Düşününüz! Toplumun yarısı temsil edilemiyordu. Genç demokrasinin emekleme zamanlarında seçme ve seçilebilme belli kesimlere verilmiş haklardandı ve bu durum tam eşitlik ilkesi üzerinde yükselmesi gereken rejimi uygulama açısından sakat kılıyordu. Ne var ki, artık, demokrasiyi içtenlikle benimsemiş ülkelerde her iki esas da yerleşmiştir.

Temsili demokraside başka sorunlar da vardır: Bildiğiniz gibi temsilcilerin oluşturduğu kurula **"parlamento"** denilir. İşte pek çok sorun parlamentodan kaynaklanmaktadır: Parlamentoda yurttaşların en iyi ve tam temsili nasıl sağlanmalıdır? Halkın temsilcisi olan bu kurulda bütün güçler birleştirilmeli midir yoksa ona sadece yasama görevini bırakmakla mı yetinmelidir? Bu tercih yapılırsa yürütme gücünü kim, nasıl kullanacaktır? Parlamento denetlenebilmeli midir? Eğer bu kurum ulus adına egemenlik hakkını kullanıyorsa onu hangi kurum ne ölçüde denetleyebilir? Böyle bir denetim ulus egemenliği kavramı ile bağdaşır mı? İşte bütün bu sorunlar, demokrasiye inanmış, onu içtenlikle benimsemiş uluslar tarafından kendi deneyimlerine, alışkanlıklarına ve geleneklerine göre rahatça çözülmektedir. Yeter ki **"demokrasiye"** gerçekten inanılsın. Bu yapılan açıklamalar demokrasi ile cumhuriyet arasındaki ilişkileri özetsel bir biçimde de olsa ortaya koymuştur sanırız. Aslında **"cumhuriyet"** en doğal ve akla uygun anlayış biçimi ile değerlendirilirse, demokrasi ile özdeştir. Ama anlatmaya çalışıldığı gibi bu, her cumhuriyette gerçekleşmiyor.

ATATÜRK CUMHURİYETÇİLİĞİ

Türk Toplumunda Atatürk'e Kadar Demokrasi ve Cumhuriyet Anlayışı

Türk toplumunun demokrasiye ve cumhuriyete geçişi uzun bir süre alır. Bu süre önemli ve birbirine bağlı evrelerden oluşur. Ama bunu söyledikten sonra hemen belirtelim ki, her iki kavram da, onları benimseyen diğer uluslara çok daha zor, acı verici ve kanlı mücadelelerden sonra yerleşmiştir.

İslamiyet'i kabul etmeden önce Orta Asya Türkleri monarşiden çok, oligarşik devlet biçimlerine eğilim göstermişlerdir. Böyle bir yapı içinde, oldukça geniş kesimleri içine alan oligarşik yönetim, toplumda göze çok çarpan bir eşitsizlik yaratmadı. Diyebiliriz ki, Orta Asya Türklerinde, bin yılı aşkın bir zaman öncesi için oldukça eşitlikçi sayılabilecek bir düzen vardı.

İslamiyet'e girdikten sonra dört bucağa yayılan Türkler özellikle Ortadoğu'da büyük devletler kurdular. Bu devletlerin yapısı, monarşiye doğru bir eğilim gösterir. Hele son Türk imparatorluğunu kuran Osmanlılar, çağın o zamanki evrensel anlayışına koşut olarak tam bir mutlak monarşi düzeni yaratmışlardır. Egemenlik kayıtsız- şartsız,bütünüyle Osmanlı Ailesine aittir. Aile içinden en yaşlı erkek bu hakkı kesinlikle kullanır. Din ve ahlak kuralları dışında hiçbir güç **"padişah"** adı verilen Osmanlı hükümdarını sınırlayamaz. Yetkileri mutlak olan Osmanlı padişahları, bu haklarını çok büyük bir özen ve dikkatle korumuşlardır.

Çeşitli iç ve dış nedenler 17. yüzyıl ortalarına doğru görkemli imparatorluğu sarsmaya başladı. Bu sarsıntılar sonucunda 18. yüzyılın bitimine doğru ilkönce askerlik alanında bazı düzeltmelere (reformlara) gidildi. Bu düzeltim hareketlerinin III. Selim ve 19. yüzyılın başında özellikle II. Mahmut dönemlerinde geniş alanlara yayındırılmak istendiğini de biliyorsunuz. Ama bütün bu önemli düzeltim atılımları içinde, o sıralarda Batı'da iyice ateşlenen demokrasi akımının Osmanlı Devleti'ne bir nebze dahi girmesi ne hükümdarlar ne de devlet adamları tarafından düşünülebilmiştir. Hele cumhuriyet yönetimi üzerinde hiçbir bilgi edinilmemişti. Mevcut devlet yapısı dışında bir başka sistemin kavranılması, yüzlerce yıllık alışkanlıklar ve çok alt düzeye inmiş eğitim nedeniyle henüz olanak içinde görülmüyordu.

Tanzimat Dönemi

Bildiğiniz gibi demokrasinin birinci esası yurttaşların haklarını ve özgürlüklerini tanıyıp güvenlik altına almaktır. Kişi ancak böylece rahat biçimde ve huzur içinde yaşar; kendini geliştirir, topluma yararlı bir duruma erişir. Özgürlükleri kullanabilmek, onların güvencesini sağlamak için, kişilerin her şeyden önce **"canlarının"** ve bu biyolojik varlığı sürdürecek diğer ana ögelerin tam bir dokunulmazlık altına alınması gerektir. Yurttaş canının, malının ve onurunun güvence altında bulunmadığını görürse, özgürlüğün değeri kalmaz. İşte bu temel güvenceyi sağlamak, daha önceki ilk ünitelerde gördüğümüz gibi, devletin baş görevidir.

“Yaşama Hakkı” ve ona bağlı mal ve onur güvenliği denilen bu temel ilkenin nasıl korunacağını üçüncü ünitenizdeki bilgilerinize dayanarak açıklayınız. Devletin bu temel güvenceyi nasıl sağlayacağı yolunda daha önce verdiğimiz bilgileri burada bir kez daha, biraz değişik bir üslup içinde ve kısaca tekrarlamak yararlıdır. Bu temel güvence iki yoldan sağlanır: Yurttaş, her şeyden önce vücut varlığının ve malı ile onurunun devlet gücü karşısında **“dokunulmaz”** olduğuna inanmalıdır. Yani devlet ancak adil yasalara göre suç sayılan bir eylemden dolayı, yalnız bağımsız yargıçların kararına göre yurttaşı cezalandırabilir. Hukuk devletinin ilk dayanağını bu esasın oluşturduğunu biliyorsunuz. Sözünü ettiğimiz temel güvencenin gerçekleşmesindeki ikinci yol, devletin yurttaşın canını, malını ve onurunu başkalarından gelecek haksızlıklara ve tecavüzlere karşı korumasıdır. Birinci yolda gidilse bile, ikinci yolun tıkalı olması temel güvenceye tam anlamıyla erişildiğini söylemeye yetmez. Bir devlet yurttaşının bu bakımdan da huzur içinde bulunmasını sağlamalıdır. Bunu gerçekleştirmek hukuk devletinin ikinci dayanağıdır. Yeniçağ’ın ilk dönemlerindeki ölçülere göre mükemmel bir hukuk devleti olan Osmanlı İmparatorluğu 16.yüzyıl sonlarından beri içine girdiği Genel yozlaşma sürecinde bu niteliğini hızla yitirmeye başladı. Özellikle II. Mahmut, devleti ayakta tutabilmek, yeni başka düzeltimler yapabilmek için, sözünü ettiğimiz temel güvencenin sağlanması gerektiğine içtenlikle inanmıştı. Yurttaşı devlete yeniden bağlamanın ilk çaresi buydu. Yine bu yolla, bağımsızlık için ayaklanan ve Osmanlı ülkesinde yaşayan çeşitli ulusları yatıştırmak da belki mümkün olabilirdi. II. Mahmut bu yolda hazırlıklar yaptığı sırada öldü. Yerine geçen oğlu Abdülmecit babasının düşüncesini kavramıştı. Onun hazırlıklarını değerlendirdi ve 3 Kasım 1839’da ünlü Tanzimat Fermanını ilan etti.

Padişah Tanzimat Fermanı ile ülkedeki bütün kişilerin can, mal ve onur güvenliklerinin sağlanacağını bildiriyor ve son yüz elli yıldan beri bu alanlardaki olumsuz gelişmeleri itiraf ediyordu. Bu güvenceyi kurabilmek için herkese eşit olarak uygulanacak ceza yasaları yapılacak, bu yasalardaki kurallara uymayanlar ancak bağımsız mahkemelerdeki yargılama sonucunda cezalandırılacaklardı. Yurttaşın canı, malı ve onuru böylece güvence altına alınmıştı. Öyle ki, kayıtsız- şartsız egemenliğe sahip padişah bile, yüzlerce yıllık gelenekler sonucu sahip olduğu **“cezalandırma”** hakkından kendi isteği ile vazgeçiyordu. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı toplumuna özgürlük gelmemişti. Ama demokrasinin temellerinden biri, yani can ve mal güvenliği sağlanıyordu. Bu bakımdan Tanzimat hareketi çok önemli bir adımdır. Abdülmecit bir süre sonra 1856 Yılında çıkarttığı ve “Islahat Fermanı” adıyla anılan bir başka buyruğu ile Osmanlı yurttaşları arasında o zamana kadar süren bazı hukuksal farklılıkları kaldırıp herkesi yasalar karşısında eşit tuttu. Bu da çok önemli bir adımdır. Çünkü Osmanlı Devleti’nde Müslümanlarla birlikte Müslüman olmayan yurttaşlar da vardı. Bunların sayıları bugünkü gibi birkaç onbin değildi. Milyonları bulurdu. Çünkü Osmanlı Devleti, yapısı gereği çok uluslu bir imparatorluktu. Müslüman olmayan yurttaşlar gerçi huzur içinde yaşarlardı. Devlet onların dinsel ve özel yaşamlarına karışmazdı. Ama Müslüman yurttaşlar ayrıcalıklı idiler. Devlet hizmetine yalnız Müslümanlar alınırdı. Ayrıca, Müslüman olmayanlar daha fazla vergi öderlerdi. Bu durum modern devletteki eşitlik ilkesine aykırı idi. Abdülmecit böylece yasalar karşısında eşitliği, bir süre kağıt üzerinde de kalsa kabul etmekle İslam dünyasında çok önemli bir reform yapmış oldu.

Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemleri

Tanzimatçılar eğitim işlerine el erinden geldiğince eğilmişlerdi. Böylece sayıca sınırlı da olsa aydın sayılabilecek bir aydın kesim oluşmaya başlamıştı. Bu genç aydınlar Abdülmecit’in ölümünden sonra tahta çıkan Abdülaziz (1861-1876) ile anlaşamadılar. Bütün çabalara rağmen devlet hızla bir çöküşe doğru gidiyordu. Gidişi gören aydın kesimi oluşturanların düşüncesine göre kişisel yönetim sona erer ve halk da bir ölçüde egemenliğin kullanılmasına katılabilirse yeniden esenliğe çıkılması mümkündü. Ama egemenlik hakkına hiçbir ortak tanımak istemeyen Abdülaziz bu düşüncelerin şiddetle karşısındaydı.

Aslında bu aydınların hiçbirinin aklından monarşiyi kaldırmak düşüncesi geçmiyordu. Cumhuriyet kavramı Osmanlı toplumunda hiçbir zaman yeşermedi. Genç aydınlar da bu gelenek içinde yetişmişlerdi. Onların istediği sadece meşruti bir monarşi idi. Ama padişah bu isteğe karşı direniyordu.

Anlaşıldığı gibi Osmanlı aydınları artık, çok belirsiz bir biçimde de olsa, demokrasi isteğine yönelmişlerdi. Ama bu bir “Osmanlı demokrasisi” olmalıydı. Yani egemenlik Yine Osmanlı Ailesinde kalacak, ama padişah bir anayasa çıkararak halkın yasama gücüne ortak olmasını sağlayacaktı.

Abdülaziz’in bu düşüncelere karşı büyük tepki göstermesi Türk tarihindeki ilk ve büyük bir özgürlük mücadelesinin başlamasına yol açtı. Sultan’ın ayrıca günden güne kötüleşen yönetiminin de etkisi ile bu mücadele genç aydınların başarısı ile sonuçlandı. 1876’da Abdülaziz tahttan indirildi. Yerine getirilen V. Murat bir süre sonra akıl hastalığına yakalandığından o da tahttan alındı ve II. Abdülhamit padişahlık tahtına oturdu. Bütün bu mücadeleler içinde sivil-asker aydınlar işbirliği yapmışlardır. Yani Tanzimat hareketi ile aydın kesimlerdeki askerlerle siviller aynı düşünceleri paylaşmaya başlamışlardı.

II. Abdülhamit meşruti monarşiye geçeceğine söz vermişti. Gerçekten 1876 Yılı sonlarında bu hükümdar mutlak egemenlik gücüne dayanarak Osmanlı toplumuna bir **“anayasa”** verdi. Fakat bu anayasada demokratik hiçbir kurum yoktu. Kişi özgürlükleri güvencelere bağlanmamıştı. Yasama ve yürütme yetkileri kayıtsız- şartsız padişahta idi. Halk sadece, yasama işlerinde danışmanlık yapacak bir meclisin üyelerini seçiyordu. Seçim sonu oluşan bu meclisin (Meclis-i Mebusan/Heyet-i Mebusan) hiçbir yetkisi yoktu. Seçime siyasal partiler de katılamıyorlardı, çünkü bunları kurma hakkı yurttaşa verilmemişti. Bu meclisin yanında bir de üyelerini yaşam boyu için padişahın seçtiği bir başka meclis daha vardı (Meclis-i Ayan/Heyet-i Ayan). Bu Meclis elbette, padişahın görüşleri doğrultusunda çalışacaktı. Görüldüğü gibi ulusun seçtiği kişiler tek başlarına **“danışma”** işinde bile serbest değillerdi.

Bütün bu çok önemli aksaklıklara rağmen anayasa uygulansa idi, ağır da olsa demokrasi sürecine geçilebilirdi. Ama II. Abdülhamit, kişisel yönetimine engel saydığı güçsüz meclisi toplandıktan kısa bir süre sonra dağıtmış (1878), bir daha da, 1908 Yılına kadar toplatmamış, kişisel yönetimini olanca ağırlığı ile sürdürmüştür. İşte Birinci Meşrutiyet dönemi adı verilen evre böylesine kısa bir süreyi kapsar. Demokrasi ve özgürlük kavramları daha doğmadan söndürülmüştür.

II. Abdülhamit istibdat yönetimini sürdürürken pek çok da okul açmıştı. Bu sayede sayıları artan yeni kuşak aydınlar meşruti monarşi için ilkinden çok daha şiddetli bir mücadele başlattılar. Bütün bunları geçen yıl ayrıntıları ile öğrendiniz. Burada bildiklerinize şu noktayı eklemek istiyoruz: Bütün bu mücadele hep meşruti monarşi ekseni çevresinde döner. **“Cumhuriyet”**kavramı henüz oluşmamıştır. Yurt dışında mücadelesini sürdüren bir iki aydın dışında kimsenin cumhuriyet ile ilişkisi yoktur. Hatta özgürlükçü meşruti monarşiyi savunanlar için dahi **“cumhuriyet”** pek makbul sayılmayan devlet biçimidir.

Aydınlar dahi Osmanlı Ailesinin egemenliğine dayanmayan bir toplum düzeni düşünemiyorlardı. Devlet yapısının ancak meşruti monarşiyi kaldırabileceği hesaplanıyordu. İşte büyük aydın baskısı sonunda II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe sokarken herkesin amacı buydu. Bilindiği gibi 31 Mart (13 Nisan) 1909 olayından sonra II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve yeni padişaha (V. Mehmet) anayasada köklü değişiklikler yaptırmıştı. 1908 Yılında başlayan İkinci Meşrutiyet bu değişikliklerin çerçevesi içinde başka hiçbir ilerici düşünce taşımadan devlet çökünceye değin sürdü gitti.

Atatürk'ün Belirişi

Hem dünya hem de Türk tarihi için çok önemli bir zamanda, yani 19. yüzyılın sonlarında yetişen Atatürk ilkönce doğal olarak meşrutiyet akımlarının etkisi altında kalmıştır. Zira bu ülkü çevresindeki herkesin ortak amacı idi. Atatürk yaşamın içine girince Osmanlı Devlet ve toplum yapısını bütün yönleriyle tanıdı. Ülkenin çeşitli yerlerinde aldığı görevler, öğrenciliğinden beri araştırıp anlamaya çalıştığı çağdaş düşünce akımları, Batı'daki siyasal ve bilimsel gelişmeler O'na, Osmanlı Devleti'nin yaşama şansının hiç kalmadığını açıkça gösteriyordu. İmparatorluk ergeç çökecekti. Bir meşruti monarşi de bu çöküşü önleyemezdi. Bu tür reformlar için zaman geçip gitmişti. Yapılması gereken kişisel yönetimi bütünüyle bırakmak, ulus egemenliğine dayanan gerçek bir Cumhuriyet kurmaktı. Atatürk'ün zihninde sakladığı, kimseye açmadığı -veya açamadığı- bu ülkünün nasıl gerçekleştiğini geçen yıl ayrıntıları ile gördük. Şimdi "Atatürk Cumhuriyetçiliğinden" ne anladığımızı hep birlikte kavramaya çalışalım:

ATATÜRK CUMHURİYETÇİLİĞİ

Bildiğiniz gibi cumhuriyet 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edildi ve bugüne kadar Türk Devleti'nin temeli olarak kaldı. Bugün cumhuriyet hemen her çevredeki yurttaşımız tarafından kabul edilmiştir. Ama şu noktayı hiç unutmamak gerektir:Bu devlet biçimine geçiş bütünüyle Atatürk'ün eseridir.

Atatürk ulusal kurtuluş savaşını yürütürken yepyeni bir devlet kurdu. Bu devlet ulus egemenliği esasına dayanıyordu. Bir yandan da İstanbul'da kişisel egemenliğe dayanan Osmanlı Devleti yaşıyordu. Atatürk adım adım, bütün engelleri kırarak zafere ulaşmış, **"geçici"** sayılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni sürekli ve vazgeçilemez bir kurum haline getirmiş, Saltanatı (yani kişisel egemenliği) kaldırmış, ardından da Cumhuriyet'in ilan edilmesini sağlamıştır. Bütün bunları ve daha sonra yapılanları çok iyi biliyorsunuz.
Bu süreci dikkatle incelerseniz Atatürk cumhuriyetinin modern esaslara uygun bir tarzda kurulduğunu, yani ulus egemenliğine dayandığını, oligarşik izler taşımadığını anlarsınız. Bu modern temel üzerinde kurulu çağdaş bir demokrasi O'nun hedefi idi. Bu söylediklerimizi biraz daha yakından görelim:

Ulusal Egemenlik İlkesi

Bildiğiniz gibi cumhuriyetin temelinde **"seçim"** yatar. Egemenlik hakkını ulus adına kullanacak olanların geçici bir süre için seçilmeleri gerektir. Sorun, seçimi kimlerin yapacağı konusunda ortaya çıkar. Seçmenlerin sayısı sınırlı olursa bu takdirde ulusa dayalı bir cumhuriyetten söz edilemez. Cumhuriyetin gerçek anlamda demokrasiye açılabilmesi için ilkönce bütün ulusa dayalı olması gereklidir. Başka bir deyişle, demokrasiye giden bir cumhuriyette egemenliğin belli gruplara değil bütünüyle ulusa ait olması baş koşuldur. İşte Atatürk bu "baş koşulu" yerine getirmenin ne kadar gerekli olduğunu anlamıştı. O, doğrudan doğruya bütün ulusa dayanan bir cumhuriyet istiyordu. Ulusal egemenlik ilkesini yerleştirmek için Atatürk'ün ne kadar çetin bir mücadele verdiğini biliyorsunuz. Daha Amasya Tamiminde ulusun hiçbir sınıra bağlı olmadan egemenliğine sahip çıkması gereğini Atatürk en açık biçimde haykırmıştır.

Atatürk'ün ulusal egemenlikten ne anladığını daha iyi kavrayabilmek için daha cumhuriyet ilan edilmeden bu konu üzerindeki bazı önemli düşüncelerini görelim:
• "Ulusun isteğine bağlı ve uygun olmayan kararlar, ulus gözünde hiçbir zaman makbul değildir" (1919).
• "Ulus her türlü iradesini yerine getirme gücündedir. Girişimlerinin önüne geçebilecek hiçbir güç yoktur" (1919).
• "Ulusun geleceğine yalnız ve yalnız ulus egemen olacaktır" (1923).
• "Yeni Türkiye Devleti'nin yapısının özü, ulusal egemenliktir" (1923).
• "Egemenlik hiçbir renkte, hiçbir anlam ve kavramda ortaklık kabul etmez" (1921).
• "Bilirsiniz ki, irade denilen birşey vardır. Bir insanın iradesi olduğu gibi, insanlardan oluşan herhangi bir toplumun da iradesi vardır. İrade, vicdanın eğilimi, dileği demektir. Yani bu, manevi birşeydir.... Bu manevi olan iradenin kendini göstermesi için bir araç gereklidir ve vardır ki, ona egemenlik derler. Egemenliğe sahip olmayan bir insan veya toplum hiçbir zaman iradesini kullanamaz. Egemenliğini herhangi birisine emanet eden bir insan kendi iradesinin kullanılıp kullanılmayacağına güven duymaz. Bunun için insanlar, uluslar kendi iradelerini, kendi vicdanlarının eğilimlerini yerine getirmek zorundadırlar. Şimdiye değin ulusumuzun başına gelen bütün felaketler kendi kader ve geleceğini başka birisinin eline bırakmış olmaktan kaynaklanmıştır" (Alıntılar içinde bulunup 1923 tarihini taşıyanlar, cumhuriyetin ilanından önce konuşmalardır) (1923) Atatürk'ün bu düşüncelerini örnek olarak verdik. O'nun bu konuda daha pek çok söylediği, yazdığı fikirleri vardır. Yukarıdaki alıntılarla birlikte Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini toptan değerlendirirsek şu sonuçlara varırız:
• Egemenlik, insanların iradelerini gerçekleştirmek için kullanmak zorunda oldukları bir araçtır.
• İnsanlar iradelerini diledikleri gibi gerçekleştirmek isterlerse egemenliklerini doğrudan doğruya kullanmalıdırlar. Her insan egemenliğe aynı derecede sahiptir.
• İnsanlar egemenliklerini bir başkasına emanet ederlerse, iradeleri diledikleri biçimde beliremez.
• Bütün bu nedenlerden dolayı egemenlik ulusun bütününe aittir. Egemenliğe ulustan başka kimse sahip olamaz. Egemenlik bölünemez, parçalanamaz.
Atatürk, egemenliği kesinlikle ulusta görüyor. Egemenlik bir bütün olarak ulustan başka bir yerden, bir kişiden, bir aileden kaynaklanamaz. Ulus belki egemenliğini birine **"emanet"** eder. Atatürk bu noktada Osmanlı Ailesinin egemenlik savını kesinlikle reddetmektedir. Onlar bu egemenliği gerçi ulustan **"emanet"** olarak almışlardır ama bu

bir zorlama ile olmuştur: “Egemenlik... zorla alınır. Osmanoğulları zorla, Türk ulusunun egemenlik ve saltanatına el koymuşlardır” (1922). Bu nedenle ulus, iradesini gerçekleştirme olanağını yitirmiştir.

Egemenliğin kaynağı kesinlikle ulus ve onun bütün bireyleri olunca, başka her türlü egemenlik savı ortadan kalkar. Egemenliği, ulusun seçtiği üyelerden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulus adına kullanır... Ama “ulusu temsil eden ulusal irade, ulus adına sınırlı ve belirli bir zaman için manevi kişiliğini de belirten Millet Meclisi de en sonunda ulusça yenilenmekle karşı karşıyadır. Özde olan ulustur. Egemenlik onun olduğu gibi, yönetim hakkı da onundur” (1923). Öyle ise Türkiye Büyük Millet Meclisi ulusun bir aracıdır Ulusun doğrudan doğruya kendi iradesi ile kurduğu, her zaman değiştirilebilen bir araç. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulusun altındadır; onun iradesinin bir parçasıdır. Demek ki Atatürk’ün cumhuriyet anlayışının temelinde ulusal egemenliğin yattığı her türlü kuşkudan uzak bir gerçektir.

Demokrasi

1931 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ortaöğretim kurumlarında okutulmak üzere bir ders kitabı yayınladı. Bugünkü “Yurttaşlık Bilgisi” derslerini karşılayacak bir kitaptı bu. Adı da “Medeni Bilgiler” idi. Bunu olağan ders kitaplarından ayıran çok büyük bir özellik vardı: Kitabın pek çok bölümleri doğrudan doğruya Atatürk tarafından yazılmıştı. Diğer yerlerini ise, büyük önder satır satır okuyup düzeltmişti. Yani Atatürk, Türk çocuklarına bir ders kitabı yazmıştı. Ama kitabın üzerinde yazar olarak Atatürk’ün adı bulunmuyordu. (Kitabın görünüşteki yazarı Afet Hanımdı (İnan). Sayın Afet İnan bu yapıtı, Atatürk'ün kendi el yazısı ile yazdığı bölümler ve diğer yerlerine yaptığı eklerinin fotokopileri ile birlikte yeniden yayınlamıştır: Bk.: A. Afetinan, Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara 1969, XIII + 557 S (Buraya alınan aktarmalar S 29, 40, 50 vd.) Atatürk kitabın özellikle kendi ideolojisini belirleyen bölümleri bizzat yazmıştır. Şimdi,okullarımızda bugün bile mükemmel bir ders kitabı olarak kullanılabilecek bu yapıttan, Atatürk’ün konumuzla ilgili görüşlerini aktarıp kısaca değerlendirme yolu açalım: “Demokrasi esası, bugün modern anayasaların Genel bir simgesi gibi görünmektedir... Bir milletin... demokrasi ilkesini ilan etmesi o millet çoğunluğunun toplumsal gücünün bir sonucudur... Artık bugün demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır...

a) Demokrasi esas itibarıyla siyasal niteliktedir. Demokrasi bir toplumsal dayanışma veya ekonomik bir örgüt sistemi değildir. Demokrasi maddi refah meselesi de değildir. Böyle bir kuram yurttaşların, siyasal özgürlük ihtiyacını uyutmayı hedef alır... Bizim bildiğimiz demokrasi, özellikle siyasaldır;onun hedefi milletin idare edenler üzerindeki denetimi sayesinde siyasal özgürlüğü (özgün biçiminde: Siyasi hürriyeti) sağlamaktır.

b) Demokrasinin birinci niteliği ile ortak ikinci bir niteliği daha vardır. O da şudur: Demokrasi fikridir; bir kafa meselesidir. Herhalde bir mide meselesi değildir... Demokrasi memleket aşkıdır, aynı zamanda [memlekete] babalık ve analıktır.

c) Demokrasi esasında bireyseldir (özgün biçimi: ferdidir); bu, yurttaşın egemenliğe insan sıfatıyla katılmasıdır.

d) En nihayet demokrasi eşitlikçidir; bu nitelik demokrasinin bireysel olmasının zorunlu bir sonucudur. Şüphesiz bütün bireyler aynı siyasal haklara sahiptirler. Demokrasinin bu bireysel ve eşitlikçi niteliklerinden Genel ve eşit oy ilkesi çıkar”

Atatürk’ün ortaöğretim düzeyindeki öğrencilere ders niteliğinde yazdığı bu satırlar, sizlere Aydınlanma Çağından beri demokrasinin gelişmesi üzerinde uzun uzun anlattıklarımızın çarpıcı bir özetidir. Öyle bir özet ki, çok kısa bir ifade içinde demokrasiyi istenilecek en mükemmel biçimde tanımlamaktadır. O demokrasiyi örneğin sosyalizm gibi bir ekonomik örgüt veya faşizm gibi bir zorlayıcı toplumsal dayanışma olarak görmüyor. Demokrasi tamamen siyasaldır ve bir akıl düzeyini gösterir. Bunun tersini ileri sürenler halkı uyutmayı hedeflemektedirler. Bu müthiş bir ifadededir. Bütün demokratik liderlere öğüt olmalıdır. Demokrasi “siyasal ve düşünseldir” sözü bunu açıkça belirtiyor. Demokrasiyi bir ekonomik geçim kaynağı olarak görmemek gerektir: “Demokrasi... herhalde bir mide meselesi değildir”... Demokrasinin bireye verdiği önemi Atatürk pek güzel belirtiyor. Bunu açıkça söyledikten sonra günümüzdeki en modern insan hakları öğretilerine koşut bir biçimde “demokrasi vatandaşın insan sıfatıyla egemenliğe katılmasıdır” diyor ve buradan da Genel eşitlik ilkesini demokrasinin bir diğer temeli yapıyor. Bu eşitlikten “Bütün bireylerin aynı siyasal hakka sahip olmaları” anlaşılacaktır. Bu da Genel ve eşit oy hakkıdır. Sadece bu son cümle dahi O’nun ne kadar ileri düşündüğünü gösterir. Atatürk demokraside herkesin aynı siyasal haklara ve eşit oya sahip olması gerektiğini bir okul kitabına yazdığı yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’nde kadınların seçme ve seçilme hakları henüz tanınmamıştı. Bu noktaya özellikle dikkatinizi çekmek isteriz. O, demek ki kamuoyunu büyük bir bilimsellikle ilerisi için hazırlıyordu.

Bu okuduklarımızdan bir sonuç daha çıkıyor. Atatürk demokrasinin en üstün yönetim biçimi olduğunu belirtiyor. O’nun demokrasiyi “siyasal özgürlüğü” sağlayan bir sistem olarak tanımlaması da son derece bilimseldir. Nitekim Atatürk aynı kitapta Yine bizzat yazdığı “Demokrasiye Muhalif Asri Cereyanlar=(Günümüzde demokrasiye aykırı akımlar)” başlığı altındaki bölümde özetle şöyle demektedir:” demokrasi günümüzde bazı akımlarca tehdit ediliyor. Bunların en önemlileri Bolşevizm ile Faşizmdir. Bu akımlarda ortak olan yön özgürlükleri sona erdirmeleri ve toplum ile bireyin çıkarları üzerine belli zümreleri çıkartmalarıdır. Bu akımlara rağbet etmek mümkün değildir. Bizde herkes hakça, çıkarca ve özgürlükçe eşittir”.. Atatürk böylece sözde cumhuriyet olan bazı totaliter sistemleri reddetmekte, özgürlükçü, demokratik bir cumhuriyet yandaşı olduğunu en açık biçimde göstermektedir. Peki, Atatürk’e göre **“özgürlük”** ne demektir? İlk önce bu konudaki düşüncelerini görelim, sonra da değerlendirelim (Atatürk’ün bu açıklamalarındaki çarpıcılığı bozmamak için buradaki aktarmaların dili sadeleştirilmemiştir!): “Hürriyet, insanın, düşündüğünü ve dilediğini mutlak olarak yapabilmesidir. Bu tarif hürriyet kelimesinin en geniş manasıdır. İnsanlar bu manada, hürriyete hiçbir zaman sahip olmamışlardır ve olamazlar. Çünkü bilinir ki, insan tabiatın mahlükudur. Tabiatın kendisi dahi mutlak hür değildir; kainatın kanunlarına tabidir. Bu sebeple insan ilkönce, tabiat içinde tabiatın kanunlarına, şartlarına, sebeplerine, amillerine (olayları doğuran etkenlere) bağlıdır"... Atatürk böylece doğanın gereği olarak mutlak özgürlükten söz edilemeyeceğini açıkça belirtir ki bu çok doğrudur. Ama O, insanın doğayı tanımaya başladıktan sonra “onun içindeki özgürlüğü tattığını” belirtir"... insan kendisinin de büyüklüğünü ve haysiyetini anlamaya başladı. İşte insanlar bu idrak (anlayış) derecesine yükseldikten sonradır ki “Tabiatın yarattığı bütün kabiliyetler faaliyetlerini serbest olarak yapmak ve serbest olarak inkişaf etmek lazımdır; bu lüzum tabiidir, tabiatın verdiği haktır’ fikrine vardılar.” Bu görüşleriyle Atatürk özgürlüğün doğanın içinde bulunduğunu, ona varmanın bir hak olduğunu anlatarak özgürlükçülüğünü hiç kuşkuya düşmeyecek biçimde gösterir. Atatürk daha sonra insanlığın özgürlük mücadelelerini anlatmakta, özgürlük çeşitlerini saymakta ve düşüncelerini şu önemli

sözlerle sürdürmektedir: "...Türkiye'de hiçbir kimse fikirlerini zorla başkalarına kabul ettirmeye kalkışamaz ve böyle bir şeye müsaade edilemez... Şüphesiz fikirlerin, itikatların (inançların) başka başka olmasından şikayet etmemek lazımdır. Çünkü bütün fikirler ve itikatlar, bir noktada birleştiği takdirde, bu, hareketsizlik alametidir. Öyle bir hal elbette arzu edilemez. Bunun içindir ki hakiki hürriyetçiler taassupsuzluğun (hoşgörünün) umumi bir huy olmasını temenni ederler". Bu cümlelerde iki çok önemli nokta kendini belli ediyor: Birincisi demokrasinin çoğulcu, çok sesli niteliğinin ne kadar gerekli olduğunun açıklanmasıdır. İkincisi ise, çok sesliliğin ancak karşılıklı **"hoşgörü"** ile sağlanacağıdır. Bütün bu sözler demokrasinin kurallarına tam olarak uymaktadır. Atatürk insanların birbirlerinin düşüncelerine saygı göstermelerinin önemini ve erdemini uzun uzun anlatmıştır. Bütün bunların orta öğretim için bir ders kitabında yazıldığını tekrar anımsatırsak, Atatürk'ün "demokrasiyi benimsemiş kuşakların" yetişmesini bütün içtenliği ile istediği anlaşılır. Denilebilir ki hiçbir devrimci önder, özgürlüğü böylesine yüceltmemiştir.
Gerçek demokrasinin iki ana temele dayandığını bu Ünitemizin iki yerinde belirtmiştik. Atatürk'ün aktardığımız düşünceleri O'nun bu iki esası candan benimsediğini gösteriyor: Özgürlüklerin sağlanıp güvenceye alınması ve egemenliği halkın serbest seçimlerle kullanması...
Mutlak özgürlük doğaya aykırıdır; olamaz. Dolayısı ile mutlak özgürlüğü tanıyabilen bir demokrasi de yoktur. Ama **"özgürlük"** vardır. Özgürlüğün mümkün olduğunca engelsiz ve sınırsız tanındığı rejimler de demokrasidir. Atatürk bir özgürlükçü olduğunu her fırsatta, durmadan tekrarlamıştır. Peki diyeceksiniz, sağlığında böyle bir demokrasiyi neden kuramadı? Bunun tartışmasını daha önce yapmıştık. İleride yeniden yapacağız. Ama bu bahsi bitirirken kısa da olsa bu soruyu yanıtlamak gerek. Atatürk'ün tam bir demokrasiye ulaşmak için ilkönce bunun dayanacağı altyapıyı kurması vazgeçilmez bir koşuldu. O var gücüyle zamana karşı yarışarak bu altyapıyı kurmak için uğraştı. Fırsat bulunca da çok partili yaşama geçmeyi denedi. Ama bu denemeler başarısız oldu. Fakat bu altyapı kurma hazırlıkları sırasında Avrupa'da totaliter devletler en parıltılı ve başarılı günlerini yaşıyorlardı. Demokrasiler büyük bir bunalım içindeydiler. Böyle bir ortamda O, Türk çocuklarına "özgürlüğü ve demokrasiyi" kendi eliyle yazdığı ders kitapları yoluyla öğretiyordu;
Türkleri demokrasiye içtenlikle hazırlıyordu. Bu tutum O'nun ne kadar gerçekçi ve ileriyi görme yeteneğine sahip olduğunu kanıtlıyor.

Atatürk cumhuriyetçiliği, ulus egemenliğine dayanan demokratik bir hukuk devleti demektir...

ATATÜRK İLKELERİ (2) / MİLLİYETÇİLİK (ULUSÇULUK) -25

İnsanların birarada yaşamak zorunda oldukları bilinen bir gerçektir. Ama bu "bir arada" bulunmanın ölçüsü nedir? İlkel toplulukların **"klan"** biçiminde yaşadıklarını görüyoruz. Lisedeki sosyoloji derslerinden anımsayacaksınız: Klan aralarında kan bağı bulunan, ortak bir toteme inanan insanların oluşturduğu bir topluluktur. İnsanlar çok uzun bir süre klan aşamasında kalmışlar, daha geniş birliklere erişememişlerdir. Giderek aynı çevrede yaşayan klanların birleşmeye başladıkları görülüyor. Büyük bir olasılıkla, "aynı çevrede bulunma" klan üyelerinin ortak bir soya dayandığı görüşünü uyandırmış olmalıdır. Böylece **"aşiretler"** belirdi (Sosyoloji bilimi açısından aşiret kavramının bir başka karşılığı "konar-göçer" topluluk anlamını çizer. Türkçe'de de aşiret sözcüğü daha çok bu anlamda kullanılır) . Ortak çıkarları, birbirleriyle olan ekonomik ilişkileri, savunma zorunlulukları bazı aşiretlerin de birleşerek daha büyük örgütlü toplulukların oluşması yolunu açtı. Böylece **"Kabileler"** ortaya çıktı [Türkçe'de kabile karşılığı olarak **"boy"** veya **"uruk"** sözcükleri de kullanılmaktadır]. Kabileler -veya boylar- uzun bir süre en büyük ortak yaşama birimi olarak kaldı.

Bu kabileler içinde bir süre, en güçlü olan diğerlerini kendi sultası altında birleştirebilir. İlk ve Ortaçağ'da bu biçimde oluşan bazı devletler tarihin derinliklerinde görülmüştür. Fakat bunlara modern anlamı ile **"devlet"** adını takabilmemiz çok zordur. Çünkü güçlü kabile bir süre sonra zayıflarsa, kurulan geçici düzen de sona erer; kabileler arasında kargaşa Yine başlar.

Bildiğiniz gibi, modern anlamı ile devlet üç ana ögeden oluşur: Sınırları belirli bir ülke; bu ülke üzerinde yaşayan insanlar; bu insanların içinden çıkan ve adına egemenlik denilen üstün bir güç. Şimdi ikinci öge üzerinde duralım: Ülke üzerinde yaşayan insanların bazı özelliklere sahip olmaları gerektir. Biraz önce yukarıda açıkladığımız kabile düzeni bu ögenin taşıması gerekli özellikleri içermez.

Bir devlette egemenliğin sürekli ve bölünmez olması, insanların bu güce bağlanması gerektir. Bunun gerçekleşebilmesi için ise o insanları egemenliğe bağlayan ortak bir duygunun veya bir başka birleştirici ögenin bulunmasından kaçınılamaz. Eğer egemenlik kabileler arasında durmadan el değiştirirse böyle bir koşulun gerçekleşmesi son derece zorlaşır.

"ULUS" [MİLLET] KAVRAMI

Deyim Sorunu

Türkçemizde **"millet"** sözcüğü çok sık olarak kullanılıyor. Ama bu,Arapça bir sözcüktür. Asıl anlamı bizim bugün kullandığımız **"ümmet"** kavramını karşılar. Ümmet ise bugün Türkçe'de aynı dine mensup olanların oluşturduğu birlik anlamını veriyor; yani kısaca Arapça'da millet sözcüğü ile bugün bizim **"ümmet"** dediğimiz kavram; **"ümmet"** sözcüğü ile de bizim **"millet"**e verdiğimiz anlam kastediliyor. Bu anlam kargaşasına son vermek için **"ulus"** sözcüğü kullanılmaya başlandı. Bu sözcük, Türk dilinin yakın akrabası olan Moğolca'dan gelmiştir. Asıl anlamı "kabileler birliği" demektir. Kavramımızın öz Türkçe karşılığı olarak **"budun"** sözcüğü gösteriliyor. Ama bu sözcüğü bugünkü Türkiye Türkçe'si'nde kullanmıyoruz. Bugün Türkçe'mizde **"millet"** ile **"ulus"** eşdeğerli sayılabilir ve Batı dillerindeki "nation'u karşılar. Zira Araplar ümmet sözcüğü ile **"ulus"**, millet sözcüğü ile de "aynı dinden olanların birliğini" ifade ettiklerinden, bizim bugün kullandığımız **"millet"** sözcüğünün, **"nation"** karşılığı olduğu kuşkusuzdur. Ama biz artık iyice alışıldığı için, millet yerine **"ulus"** sözcüğünü tercih ediyoruz. **"Miliyetçilik"** sözcüğü ise, Atatürk ilkelerinden birinin resmi adıdır. Onu **"ulusçuluk"** biçiminde ifade etmek gerçek anlamını karşılayamıyor. Ama **"milliyet"** karşılığı tam bir Türkçe sözcük bulunamadığından, biz de **"ulusçuluk"** deyimini kullanacağız.

Ulus Kavramı Üzerinde Çeşitli Görüşler

Başka bir deyişle ulus; aşiret, kabile, klan gibi toplulukların bir araya gelmesinden daha geniş ve daha değişik bir kavram çizmelidir. İşte bu kavramının ne gibi niteliklere sahip olması gerektiği üzerinde çeşitli görüşler vardır. Bilimsel bir sonuca ulaşabilmek için bu görüşlerin özet olarak açıklanması da yararlıdır.

Ulusu Belli Bir Irka Dayandıran Görüş

Sözlük anlamı bakımından **"ırk"** kök demektir. Bir halkın soyu;kökünü aldığı, kendinden önce beliren kuşaklarla kendinden çıkan kuşakların bütünü... Bu tanıma göre her halk belli bir **"soy"** kökenine sahip olmalı ve bu kökten sürekli bir üreme içinde bulunmalıdır. Bazı düşünürler, ulus olabilmek için bu koşulu gerekli ve yeterli bulurlar.

Bu görüş ilk bakışta mantıklı geliyor. Gerçekten, dünyayı gözlediğimizde çeşitli halk topluluklarının dış görünüş açısından birbirlerine benzemedikleri belirlenmektedir. Bu da bize her halkın ayrı bir soy kökeni olduğunu gösterir. Aynı soydan gelen insanların bir arada yaşayarak bir devlet oluşturması bize ilk bakışta çok doğal gelmektedir.

Ama bu görüş üzerinde biraz ayrıntılı bir biçimde düşününce onun bazı noktalarda önemli eleştirilere açık olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten bir halkın,hele günümüzde, kökünü tam olarak belirlemek çeşitli nedenler dolayısı ile mümkün değildir. Belki binlerce yıl, coğrafya özellikleri dolayısı ile bulunduğu bölgeden hiç bir yere sızmamış ve o bölgeye hiçbir yabancının girmemiş olduğu bir toprak üzerinde yaşayanların **"kökeni"** kolaylıkla anlaşılıp belirlenebilir. Ama böyle bir durum istisnadan da öteye, çok ender olarak karşımıza çıkar. Dünyanın pek çok ülkesinde, yüzlerce, belki binlerce yıldan beri bu tür bir **"soyutlanma"** içinde yaşayan topluluklar artık görülmüyor. Irklar arasında da tıpkı kültür alış-verişi gibi, yoğun bir gidiş-geliş ve bundan doğan bir karışıklık söz konusudur. Özellikle pek çok bölgeye yayılan ırklar için tam bir ortak kökenin belirlenmesi olanaksızdır. Zira bu tür ırklar yayıldıkları bölgedeki yerli halklarla bir süre sonra mutlaka kaynaşacaklardır. Bu konuda önemli bir örnek verelim:Yahudiler İlkçağ'da geçirdikleri bazı büyük olaylar yüzünden dünyanın dört bucağına yayıldılar Gittikleri yerlerde 'benliklerini" korudukları ileri sürülür; yerli halklarla kaynaşmadıkları söylenir. Ama Yahudiler bile, bütün çabalarına rağmen kaynaşmayı önleyemediler. Bugün, yeniden kurulan İsrail Devleti'nde **"yahudi"** oldukları ileri sürülenlere bir göz atmak bu görüşü doğrular:Almanya'dan veya İngiltere'den gelen bir Yahudi ile Hindistan'dan yahut Somali'den gelen Yahudiler arasında dış görünüş ve -ilk kuşaktaki ana dil- bakımından çok büyük farklar vardır. Böylece diyoruz ki **"arı"** ırk artık ortadan kalkmıştır; yoktur. Bundan dolayı ırkların büyük bir çoğunluğunun kökenini de saptamak olanaksızdır. Bir önemli nokta daha var: Her ırka ait özellikler de giderek değişebilirler. Çünkü bütün varlıklar gibi insanlar, dolayısı ile ırklar da hep bir evrim süreci içindedirler. Bu da ırkların çok kesin kalıcı özelliklerin büyük bir bölümüne sahip olamayacaklarını kanıtlıyor. Öyle ise ulusa "sadece bir ırktan oluşan insanlardır" dersek önemli bir yanılgıya düşeriz. Hiç kuşkusuzdur ki, her ırkın bazı özellikleri vardır. Belli özelliklere sahip insanların birarada yaşamaları da elbette çok doğaldır. Ama görüyoruz ki, çeşitli ırklardan oluşan insanlar da biraraya gelip ortaklaşa bir yaşam sürüyorlar:Bugün , dünyadaki hemen her çeşit ırktan oluşan bir Amerikan ulusu vardır. İsviçre ulusu dört ırktan oluşur. Öte yandan aynı ırkın içindeki kabilelerin bir türlü tam olarak biraraya gelemedikleri de görülmüştür: İslamiyet'ten önceki Arap Yarımadası'nın durumu bu söylediğimize en güzel bir örnektir.

Ulusluk özelliğini yalnız ırkla açıklamak, görüldüğü gibi, yanıltıcıdır. Ayrıca artık ırkların **"arılığından"** söz etmek kesinlikle mümkün olmadığına göre, ırk esasını ulusun ölçüsü yapmak bilimsellikle hiç bağdaşmıyor. Ulusu bir ırktan oluşturursanız, hangi ölçüler kullanarak **"ırk"**ı saptayacaksınız? Ama sorunun bir başka yanı daha var: Irk ne kadar sisli bir kavram haline gelirse gelsin sosyolojik açıdan belli bir gerçeklik çizmektedir. Bugün pek çok ırkta kendilerine özgü bazı belirgin nitelikler vardır. Bu ırkların oluşturdukları topluluklarda ileride göreceğimiz **"ulusluk"** özellikleri de göze çarpar: Türkler, Fransızlar, Almanlar, İngilizler gibi. Ama bu **"ulus"**ların hiçbiri arı anlamda ırk değillerdir. Bu bakımdan ulusluğun tek ölçüsünü ırka dayandırmanın çok sakıncalı olduğunu bir kez daha tekrarlamakta yarar vardır.

Ulusu Belli Bir Dine Dayandıran Görüş

Laiklik ilkesini incelerken **"din"**kavramı üzerinde biraz uzunca duracağımız için burada kısaca şu noktaya değinmek istiyoruz: Din, bir topluma yön verebilir, bir toplumu birleştirebilir. Ama din "inanca dayanan bir kurumdur". Dinin birleştirici olması için toplumdaki insanların çok büyük bir çoğunluğunun aynı inanca sahip olmaları gerektir. Öte yandan bir din, aynı toplumda, bir başka dinle eşit koşullar altında bir arada olamaz. Yine, birbirlerinden çevre, toplumsal statü, çıkar bakımlarından çok farklı insan toplulukları aynı dine inanabilirler ama, bir araya gelip ortaklaşa bir ulus yaşamı süremezler. Din'in en büyük toplumsal gerçek sayıldığı Ortaçağ'da bile ne Doğu'da ne Batı'da bir ulusluk bilincine gidiş dinle sağlanabilmiştir. Hele günümüzde sadece **"din"**in ulusluk niteliğini gerçekleştirmede etkili olduğunu söylemek çok zordur. En köklü uluslardan Japonya"da hemen her din yerleşmiş ve kabullenilmiştir. Ayrı birer din sayılabilecek kadar birbirinden ayrılmış bulunan Katoliklikle Protestanlığın içiçe yaşadığı Amerika Birleşik Devletleri, Almanya gibi ülkeler vardır. Buna karşılık bütün Protestanları veya bütün Katolikleri içine alan bir topluluk olmadığı gibi Sünni veya Şii Müslümanlar da birarada yaşayamamışlardır:Yani iki zıt olayla karşı karşıyayız: bir yandan bazı ülkelerde aynı dinin değişik mezheplerine mensup olanlar bir arada yaşabiliyorlar; bazı ülkelerde ise bu olmuyor. Özetle söylemek gerekirse, dinin insan topluluklarına birlik gücü verdiği inkar edilemezse de **"ulus"** denilen kavramı oluşturmak için yeterli olmadığı söylenebilir.

Ulusu Belli Bir Dile Dayandıran Görüş

İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin iki nitelikten biri olan dil -diğeri akıl!-, çeşitli topluluklarda değişik biçimlerde gelişmiştir. Öyle ki, tıpkı ırklar gibi birbirinden farklı diller belirmiştir. Bununla birlikte tıpkı akraba ırklar gibi akraba diller de vardır. Önemli bir örnek Hint-Avrupa dilleridir. Hindistan"da veya çevresinde binlerce yıl önce konuşulan dilin temel özellikleri İran üzerinden Avrupa"ya sıçramış ve son derece uzun ve açıklanması gayet zor biçimde, orada yaşayan insanları etkilemiştir. Böylece coğrafya ve ırk açısından son derece farklı bazı topluluklar Hint-Avrupa dil grubunun içindedir (Farsça bu grubun içindedir. Eski Anadolu uygarlıklarının en gelişkinini kuran Hititlerin dili de bu gruba giriyordu. Avrupa'da bu grup içindeki başlıca diller şunlardır: Latin dilleri, [Latince, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekiz'ce]; Germen dilleri [Almanca, İngilizce, Hollanda'ca, İsveç'ce, Norveç'ce, Danimarka'ca]; İslav dilleri [Rusça, Lehçe, Çekçe, Slovence, Slovakça, Hırvatça, Sırpça, Bulgarca]. Ancak Avrupa'da başka dil gruplarına mensup uluslar da vardır) . Bu diller arasındaki akrabalık şaşırtıcıdır. Ama, ırksal kökenlerine baktığımız zaman bu akraba dilleri konuşanların birbirlerine bazen son derece yabancı olduklarını görürüz: Bugün Farsça ile İngilizce arasındaki benzerlik akıl almaz derecededir. Ama İranlılarla Germen kökenli İngilizlerin ırksal açıdan bir akrabalıkları yoktur... Sadece ana gruplar içindeki alt gruplarda ırk bakımından da akrabalık bulunur. Germen alt grubunda Almanların, İngilizlerin, Hollandalıların ve İskandinavyalıların akrabalıkları gibi... Ama Avrupa

tarihine baktığımız zaman dilleri ve ırkları bakımından kökenleri ortak sayılabilecek bu toplulukların bütünü birlik durumunu alıp bir **“ulus”** oluşturmamışlardır, oluşturamamışlardır.
Dil konusunda ırk ölçüsüne göre daha geniş düşünmek gerektir. Dil bir iletişim ve kültür aracıdır. İnsanların birbirleriyle anlaşabilmesinin tek yoludur. Bu bakımdan aynı dili konuşanlar daha rahatça bir arada yaşayabilirler. Gerçekten, ırk bakımından kökenleri ayrı olduğu halde aynı dili konuşup bir ulus durumunu almış topluluklar vardır. En güzel örnek Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan insanların oluşturduğu “Amerikan ulusudur”. Diğer yandan, sayıları pek fazla olmamasına rağmen Bazı uluslarda dil birliği yoktur. İsviçre’de dört dil konuşulur -İsviçrelilerin ırksal açıdan da Yine bu dört grup içinde bulunmaları son derece çarpıcı bir örnektir!- Güney Afrika’da iki dil konuşulur ama hem tek İsviçre, hem de tek Boer [Güney Afrika] ulusları vardır. Öyle ise yalnız başına dil de bir ölçü olamıyor. Gerçekten Arapça konuşan topluluklar birleşip tek ulus haline gelememişlerdir. Öyle ise bugünkü modern ulusların yapısını açıklayabilmek için her üç öge tek başına yeterli sayılmamalıdır!

Ulus Kavramının Bilimsel Tanımı

Yukarıdaki ölçülerin ulus için tek başına bir ölçü olamayacağını gördük. Daha ileri giderek şunu da söyleyebiliriz: Bu ölçülerin üçü birden de bulunsa ulus kavramını oluşturmakta yetersiz kalabilirler. Bu söylediklerimizi kanıtlayacak çarpıcı örnekler vardır: Almanlarla Avusturyalılar aynı ırktandırlar, aynı dili konuşurlar, dinleri da aynıdır (Avusturyalılarla Almanlar Germenlerin birbirine en yakın kanadını oluşturur; iki ulus arasında ırk bakımından hemen hiçbir fark yoktur. Her iki ulus da almanca konuşur. Avusturyalıların büyük bir çoğunluğu Katoliktir. Almanların ise yarısı Katolik yarısı da Protestandır!). Avusturyalı bir **“Alman”** olan Hitler’in ırk, dil birliğine dayanarak iki ulusu birleştirme denemesi başarılı olamadı. Almanlarla Avusturyalılar yakın akraba olduklarını inkar etmezler ama, kendilerini kesinlikle ayrı birer ulus sayarlar (Irk bakımından kökenleri ve dilleri Almanlarla Avusturyalılar gibi **"aynı"** olmasa bile, birbirlerine her iki açıdan ve din bakımından da son derece yakın İspanyol arla Portekizlileri; Ruslarla Sırpları ve Bulgarları aynı örnek çerçevesine bir ölçüde sokabiliriz).
Demek ki her üç ölçünün hepsi veya birkaçı pek çok ulusta var; bu bir gerçektir. Ama bunların olmadığı uluslar da var; bu da bir başka gerçektir. Irkı, dili, dini aynı olan birbirinden farklı uluslar da mevcut. Öyle ise ulus kavramını oluşturacak daha başka ve bütün topluluklar için geçerli olabilecek bir başka ölçü bulmak gerektir. Uzun tartışmalardan sonra bu ölçüye erişilmiştir. Bu ölçü, diğer üçü gibi pek somut değildir: Bir düşünelim; gerek ırk, gerek dil ve hatta gerek din, gözle görünüp maddi biçimde saptanabilen ögelerdir. Ama ulus olmanın ölçüsü olarak erişilen ögenin özelliği daha çok **“manevi”** bir yöne sahip bulunmasıdır. Bu ölçü “tarih, gelecek ve kültür birliği ile bu değerlere olan inançtır”. Eğer bir ülkede yaşayan insanlar tarihte ortak değerlere sahip olmuşlar, acıları ve mutlulukları ortaklaşa paylaşmışlarsa; gelecekte de aynı biçimde davranacaklarına inanmışlarsa ve bu insanları söylenilen tarihsel geçmiş dolayısı ile birbirlerine bağlayan ortak bir kültür, yani ortak bir yaşama biçimi varsa işte o zaman **“ulus”** ile karşılaşırız. Elbette dil ve tarih birliği ile bunlara ek olarak din, çoğu zaman çeşitli toplumlarda kültür ögeleri arasında benzerlik gösterebilirler. Ama bunların belli bir kalıpta erimiş olmaları gerektir. Görülüyor ki bilimsel ölçü gerçi manevidir ama, bir gerçeğin ifadesidir. Eğer bu ölçü bulunmazsa , bir topluluğun ulusluk aşamasına varmasına imkan yoktur; diğer üç somut ögeye sahip bulunsalar bile...Aynı dili konuşan, aynı ırktan olup dinleri de tek olan bir çok insan topluluğu bu manevi ögeden yoksun bulundukları için uluslaşamadılar.

ULUSÇULUK [MİLLİYETÇİLİK]

Ulusçuluk Ne Demektir?

Yukarıdaki açıklamalarımızdan herhalde, insan topluluklarını oluşturan bireylerin bir arada yaşabilmeleri için bugüne kadar bulunan en ileri modelin **“ulus”** olduğu anlaşılmaktadır. Sadece ulusluk durumuna erişmiş toplumlarda gerçek anlamı ile birlik ve mutluluk temelleri vardır. Bugün için daha ileri bir biçim henüz oluşmamıştır. Kaldı ki daha pek çok topluluk henüz ulus olma aşamasına gelmiş bile sayılmazlar. Bütün dünyada uluslaşma eğilimleri gerçekleşme noktasına gelince belki daha ileri toplum modelleri belirecektir. Klanlardan aşiretlere, aşiretlerden kabilelere erişen insanlar sonunda ulusluk aşamasına vardılar. İleride birbirleriyle akrabalık ilişkileri bulunan ulusların da birleşerek yeni karışımlar doğurması, dolayısı ile ulus kavramının bazı bakımlardan değişebilmesi olasılığı üzerinde düşünülebilir. Ama bu tür olasılıklar üzerinde durmak dersimizle ilgili sayılmaz. Biz Yine ulus kavramına dönelim:
İnsanoğlunun bugüne değin erişebildiği en mükemmel toplu yaşama biçiminden “ulusçuluk=milliyetçilik” denilen bir akım çıkmıştır. Ulus aşamasına gelmiş bir topluluğun üyelerinde, içlerinden çıktıkları ulusun yücelmesi, ilerlemesi, haklarının en iyi biçimde korunabilmesi duygu ve ülkülerinin bulunması çok doğaldır. Şöyle bir çevremize bakalım: Her insan ilkönce kendisinin ve aile üyelerinin yükselip ilerlemesini ister; toplumsal koşulların ve yeteneklerinin elverdiği ölçüde bunun gerçekleşmesine katkıda da bulunur. Bireyciliğin henüz tanınmadığı klan ve kısmen kabile aşamalarında insanlarda böyle bir bilinç yoktu. Klan ve benzeri topluluklar kollektif bir bütünsel kişi gibi sayılırlar ve birey bu anlayış içinde erirdi. İnsanoğlu kişiliğinin bilincine vardıkça kendisine ve ailesine önem vermiş, içinde yaşadığı topluluk ulus aşamasında ise, diğer bireylerin de kişiliklerinden gelen etkilerle yepyeni bir olgu çıkarmıştır. Bu da “bir ulusa ait olma” duygusunun yarattığı olgudur. Bütün bireyler kendilerinin ve ailelerinin yücelmesini isterken mensup oldukları ulusun da aynı yolda bulunmalarını doğal kabul etmektedirler. Başka bir deyişle, ilkel topluluklarda bulunmayan bireycilik, ulusta vardır. Ama bu, bilinçli bir bireyciliktir; kişinin içinde bulunduğu ulusa ait olma, kendisi yücelirse ulusun da yüceleceği duygusu ve inancıdır. İşte bu duygu ve inanca sahip olma ve bunları geliştirme de **“ulusçuluk”** kavramı ile belirtilir.

Ulusçuluğun Tarihsel Gelişimi

Uluslaşabilmiş her toplulukta ulusçuluğun da yaşaması gereği ileri sürülebilir. Buna rağmen yakın zamanların başına kadar uluslaşmış toplulukların büyük bir çoğunluğunda bu duyguyu ya hiç göremiyoruz veya son derece belirsiz bir biçimde saptayabiliyoruz. Uluslaşma yolunda olmakla birlikte pek çok toplumda başka duygular ulusçuluğu bastırmış gibi görünüyor. Bu başka duygular içinde en önemlisi dindir. Örnek olarak Ortaçağ sonlarına doğru Avrupa’yı alalım: O zamanlar da çeşitli uluslar var: Fransa’da yaşayan Fransızlar; Almanya’da yaşayan Almanlar; İngiltere’de yaşayan İngilizler gibi.. Bu toplumlar uluslaşma aşamasındadırlar ama henüz böyle bir süreç içinde bulduklarının bilincinde değildirler. Fransızları , İngilizleri ve diğer Avrupa uluslarının bireylerini **“din”** bir ararada tutmaktadır. Aslında bu görüntü akla uygun değildir; çünkü aynı dine mensup olmakla birlikte bu uluslar zaman zaman kıyasıya çarpışmaktadırlar Öyle ise din, örneğin İngilizlerle Fransızları birleştirememiştir; her iki toplum neredeyse durmadan birbirleri ile çarpışmışlardır. Ama diğer yandan bu uluslar içlerindeki toplumsal birliği dinlerine borçlu saymaktadır.

Demek ki bireyde ve toplumda uluslaşma başlamakla birlikte, bunun bilinci henüz uyanmamıştır. Halbuki farkında değillerdir ama, onları birlik durumunda tutan din değil uluslaşan bir topluma ait olma duygusuydu.

Her ulusta var olan **"ulusçuluk"** duygusunun ilkönce Batı'da açık-seçik belirmesi de bir tesadüf değildir: Ortaçağ sonlarında, Batı önemli bir ekonomik gelişmenin içine girmişti. İnsanların önünde yeni ülkeler, maceralar açılmış, bereketli boş topraklar bin yıllık durgunluk dönemini sona erdirmeye başlamıştı. Böylece kişiler benliklerini daha iyi kavrama yoluna girmişlerdi. Yeniçağ'ın başında Hıristiyan dininde bazı farklılaşmaların başlaması da bu gelişimi hızlandırdı. Katolik Kilisesi'nin bin yıldan fazla süren despotluğuna karşı çıkan bazı aydın din adamları ile onlarla birlikte olanlar yeni mezhepler kurdular. Elbette, bu gelişme kısa bir sürede değil, çok kanlı geçen iki-üç yüzyıllık bir süre sonunda gerçekleşmiştir. Sonunda anlaşıldı ki din, bir ulusun oluşmasında baş etken değildir. Bazı uluslarda mezhepler, yani din anlayışları değişmişti. Ama **"ulusluk"** nitelikleri aynı kalmıştı, hatta daha da gelişiyordu.
İşte bir yandan kişinin toplum içindeki değerinin ve dolayısı ile benliğinin gelişmesi ve bunun farkına varması, diğer yandan din bağnazlığının kırılma yoluna girmesi pek çok batı ulusunda **"ulusçuluk"** duygusunun hızla gelişmesine neden oldu. Sonunda bu duygu bir Genel ideoloji durumuna erişmiş ve "her ulusun kendi isteği doğrultusunda yönetilmesi" ilkesini getirmiştir. Madem ki ulus, her biri bilinçli bireylerden oluşur, öyle ise onların çoğunluğu ne isterse o olur; zira kişiler hukukça eşittirler. Ulusçuluk, demokrasi akımını da doğurmuştur. Bildiğimiz gibi bu akım, özellikle Fransız ihtilali ile bütün dünyaya yayılmaya başladı. 19. yüzyıl başlarından itibaren ulusçuluk, uluslaşmış toplumların vazgeçemeyeceği bir duygu ve inanç durumunu aldı.
Her ulusun kendi özelliklerinden doğan nitelikleri vardır. Bundan dolayı ulusçuluğun
ölçüleri de içinden çıktığı ulusa göre değişir. Fakat şu nokta da gözden uzak tutulmamalıdır: Her akımda olduğu gibi, ulusçuluk konusunda da aşırıya sapmış toplumlar bulunur. Özellikle, 19. yüzyılda düşünsel temelleri atılmaya başlanıp, 20. yüzyılın ilk yarısında ideolojik bir uygulamaya dönüşen ırkçı ulusçuluk bu aşırılığa çok iyi bir örnektir. Özellikle Almanya'da gelişen bu akıma göre ulusun esası ırktır. Nasıl insanlar arasında farklılıklar bulunursa, ırklar arasında da iyiler-kötüler vardır. En iyi, dolayısı ile en üstün ırk, Germenlerden oluşur. Germenlerin arasında da üst grup olarak en üstünü Almanlardır. Öyle ise Germenler bütün ırklar üzerine yükselmeli, onları yönetmelidir. Çünkü Germenler dışında kalanlar yönetilmek için yaratılmışlardır. Germenler içinde en üstün durumda olanlar da Almanlardır. Öyle ise her ulusun üstünde Almanlar bulunmalıdır. Şimdi bu kuramda ulusun ölçüsü **"ırk"** olarak alınınca "saf Alman" olmayanlar arılık derecelerine göre insanlık haklarından aşağı inen bir merdivendeki basamaklar gibi aşama aşama yoksun bırakıldılar. Halbuki arı (saf) ırk, hele Avrupa gibi sürekli kavimler kargaşasının hüküm sürdüğü bir kıtada mevcut olamazdı. Ama bu görüş uygulandı; sonucu ise başta Almanlar olmak üzere İnsanlığın büyük bir kesimine akıl almaz büyük felaketlerin gelmesi oldu. Ulusçuluğun ilk ve değişmez ölçüsü, bütün ulusların eşit sayılması ve hepsinin birbirinin haklarına saygı göstermesi olmalıdır.

ATATÜRK ULUSÇULUĞU

Türklerde Ulusçuluk Duygusunun Gelişimi

Birçok bölgeye yayılmış, gittikleri her yerde hemen bir devlet düzeni kurmuş Türkler tarihin en geniş alanlara yayılan en hareketli ırklarından birini oluşturmuşlardır. Doğuş bölgeleri olan Orta Asya'da kurdukları devletlerden başlayarak, Türkler benliklerini her zaman özenle saklamışlar, gittikleri yerlere kendi kişiliklerinin damgasını vurmuşlardır. Bugüne kadar bilinen ve 8. yüzyıl ortalarında dikilen ve şimdilik en eski Türkçe yazıtlar sayılan (Orhun Yazıtlarında çok gelişkin bir Alfabe ve gayet zengin bir ifade kullanılmıştır. Öyle ise Türkler çok daha önceleri yazılı kültüre geçmişlerdi. Gerçekten Orta Asya'dan daha önceki yüzyıllara ait birkaç kelimelik Türkçe kazılmış taş parçaları bulunmuştur. Ancak Orta Asya'nın onbinlerce kilometrelik steplerinde ve çölleşen alanlarında yitip giden daha eski belgeleri doyurucu nitelikte ve nicelikte henüz bulamıyoruz) Orhun Anıtlarında Göktürk Kağanı Bilge Han, yoksullaşmış, bağımsızlığını yitirmiş ulusunu nasıl canlandırıp yücelttiğini anlatır. Göçebe bir feodal yapıya sahip bu devlet hükümdarlarının böylesine adaletli ve üstün duygular beslemeleri, Türklerde ulusçuluk bilincinin eskiliğine örnek olarak gösterilebilir.
10. Yüzyıl içinde, Orta Asya'ya yayılmış durumda yaşayan Türk boylarının büyük bir bölümü İslamlığı, üçyüz yıllık bir geçiş dönemi sonunda kesinlikle kabul ettiler. Bu boyların bir bölümü batıya ilerledi (Bu Türk boylarının bir bölümü de 11. yüzyılda güneye ilerleyerek bugünkü Afganistan'a geldi ve Gazneliler Devleti'ni kurdu. O bölgelerin ve çevresinin Müslümanlaşması böylece Türklerin eseridir). 11- 12. yüzyıllar arasında bu Türkler Ortadoğu'da büyük bir siyasal varlık yarattılar: Selçuklu Devleti. Selçuklular Anadolu'yu da Türk yurdu haline getirdiler. Büyük Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra Anadolu'daki Türk varlığı gelişmesini hızla sürdürdü. Anadolu'daki Selçuklu egemenliği Moğolların baskısı ile sona erince, hemen beylikler biçiminde yeni Türk devletçikleri belirdi. Ardından da bu beylikleri belli bir süreç içinde birleştiren Osmanoğulları'nın tarih sahnesine çıktığını biliyorsunuz.
Marmara Bölgesi - Rumeli çevresinde kısa sürede genişleyen ve büyük bir imparatorluk durumuna yükselen Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve yaratıcısı Türklerdi. İmparatorluk gereği çok uluslu bir yapısı olmasına rağmen devletin esas nüfus ögesini Türkler oluşturuyordu. Ama, biraz yukarıda Genel tarihsel gelişim için verdiğimiz tablo, Osmanlı Türkleri için de söz konusudur. Türkler henüz ulusçuluk duygusuna sahip olduklarının bilincinde değillerdir. Bu bilincin oluşmasını geciktiren bir başka neden de, Türklerin pek çok ulusu yönetmeleri dolayısı ile açık bir ulusçuluk duygusunun doğmasının sakıncaları idi. Türkler, kendilerine **"Osmanlı"**, **"Müslüman"** demişler, kendi ulusluk sıfatlarını kullanmaya çekinmişlerdir. Öyle ki 15. yüzyıldan itibaren batılı devletler Osmanlı İmparatorluğunu haritalarında ve kitaplarında hep "Türklerin İmparatorluğu" olarak nitelemelerine rağmen biz bu adı Osmanlı Devleti'nin resmi sıfatı olarak hiçbir zaman kabul etmedik... Bu durum değişmeden 19. yüzyıl başına gelinir. Bu yüzyıl başında Fransız İhtilalinin saçtığı ulusçuluk ideolojisi ilkönce Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hıristiyan ulusları etkilemeye başladı.

Bu çok doğaldı. Balkan Yarımadası'nda yüzlerce yıl Osmanlı adaleti altında rahat yaşayan bu uluslar kendi hallerine bırakılmıştı. Onları herhangi biçimde Türkleştirmek -veya o zaman için daha doğru ifade ile Müslümanlaştırmak- yoluna gidilmemişti. Zaten Osmanlı Devleti'nin böyle bir siyaseti hiçbir zaman olmamıştı. Kendi aralarında rahat yaşayan bu uluslara elbette ki dindaşları olan Batılılar daha yakın geliyordu. Hele Rusya ile Avusturya'nın Balkanlar üzerindeki parçalayıcı siyaseti de düşünülürse ulusçuluk akımının ilkönce bu toplumları etkilemesinin doğal olduğu anlaşılır. Osmanlı hükümetleri devletten kopup bağımsızlaşma yoluna giren bu uluslara engel olmak için 19. yüzyıl boyunca çabalayıp durdular. Yani oralarda ulusçuluk tohumlarının yeşermesini önlemeğe uğraştılar

Eğer bu Balkanlı uluslar devletten kopup giderlerse Trakya, Boğazlar ve Anadolu her türlü tehdide açık duruma gelebilirdi. Ayrıca, bu Balkan ülkelerinde azımsanmayacak derecede Türk yaşıyordu. Onları da düşünmek gerekiyordu. Osmanlı Devleti yöneticileri bu ulusları kendilerine bağlı tutabilmek için yepyeni ama yapay bir kavram yarattılar: Osmanlılık...Bu kavram ile bir çeşit ulus belirtilmek isteniyordu. Osmanlı Devleti yurttaşlarına **"Osmanlı"** denilecekti. Gerçi onların hukuksal statüleri büyük ölçüde bağlı oldukları mezheplerin veya ulusal topluluğun ölçülerine göre saptanıyordu; yani **"Osmanlılar"** farklı dinlere, mezheplere mensup olabilirlerdi ama hepsi **"Osmanlı"** idi. Böylece bir kaynaşmanın ve bunun sonucunda yepyeni bir ulusun oluşması bekleniyordu.

Hiç kuşkusuzdur ki bu deneme başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkümdu. Türlü niteliklere sahip ayrı topluluklardan yepyeni bir ulus yaratılamazdı. Bu yeni ulusta bildiğimiz ölçülerin hiçbiri de mevcut olmayacaktı. Ne ırk, ne dil, ne din...Bunlar bir yana asıl bilimsel ölçü de hiç yoktu: Bu toplumların hepsi ayrı tarih kökenlerine, ayrı gelecek duygularına ve farklı kültürlere sahiptiler.
İmparatorluğu elde tutabilmek için başka bir çare bulamayan Osmanlı hükümetleri sonuna değin bu yolda gitmeye çabaladılar. Bir zamanlar hukukça Türklerden ve Müslümanlardan daha aşağı durumda olan bu uluslar Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıyla yasa karşısında gerçek eşitliğe kavuşturuldular. Hatta onlara dış güçlerin etkisiyle Müslüman-Türk yurttaşların zararına başka haklar da tanındı. 1876 Anayasası da bu **"Osmanlılık"** ilkesini en geniş biçimiyle kabul etti. Böyle bir Genel devlet siyaseti içinde Türk ulusçuluğuna yer yoktur. Bu siyaseti izlerken "birbirine kaynaşmış" varsayılan topluluklardan birine **"ulusluk"** sıfatını tanımak ve Türk ulusçuluğunu geliştirmek amaca aykırı olacaktı. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti'nin sona ermesine değin onun bir Türk varlığı olduğu hiçbir zaman resmen ve açıkça tanınmamış, bu tutum da Türk ulusçuluğunun geç doğuşunda ve gelişmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Türklerde Modern Ulusçuluk Duygusunun Uyanması

19. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına doğru, uygulanan **"Osmanlıcılık"** siyasetinin istenilen sonuçları veremeyeceğini aydınların büyük bir bölümü ile bazı sağduyulu devlet adamları anlamışlardı. Bu durumda artık Türklerin de kendi sorunlarını kendilerine özgü duyguların öncülüğü ile çözmesi kaçınılmaz bir çare olmuştu. Böylece ulusçu duygular uyanmaya, Türkçülük akımı canlanmaya başladı. O zamanlara değin, tıpkı bir zamanlar Batı'da olduğu gibi ulusal gerçeklerin üzerinde bulunan ve birliği sağlamada tek öge imiş gibi görülen dinin yanında birleştirici ve daha önemli bir ögenin de varlığı anlaşıldı. Bu, Osmanlı döneminde çok ihmal edilmiş Türkçe idi; yani dilimiz. Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve bütün Türkler için tam bir iletişim aracı olması yolunda başlayan çalışmalar, Türkçülük akımına gidişin ilk adımlarını oluşturur. Bu sıralarda devletin kurtuluşunu bir İslam birliği kurulmasında bulan görüşler karşısında Türkçülük düşüncesi günden güne gelişiyordu.

Türk Ulusçuluğunda Çok Önemli bir Aşama: Ziya Gökalp

Türk ulusçuları bir arayış içinde iken ünlü bir bilim adamı olan **Ziya Gökalp**'in (1876-1924) belirişi çok önemli bir aşamaya geçilmesini sağlamıştır. Ziya Gökalp, "ulus'un niteliği üzerinde düşünen ilk bilim adamımızdır. Gökalp, gençlik döneminde başladığı çeşitli toplumsal araştırmaları ile Türkiye'de sosyoloji biliminin de kurucusudur.

Ziya Gökalp, herşeyden önce, en ülküsel toplum yaşayış biçiminin **"ulus"** olduğunu belirterek, o güne kadar varolan Osmanlıcılık veya İslamcılık akımlarının **"ulus"** kavramını karşılayamadığını belirtmiştir Gökalp, kendinden önceki ve çağdaşı Türkçülük akımlarını da yeterli ve doyurucu bulmamıştır. Olgunlaşma yaşında bilimsel gerçekleri tam olarak görüp Türk ulusunun ölçüsünü sadece ırka ve dine dayandırmayı reddetmiştir. Gökalp Türk ırkının varlığını kıvanç duygularıyla incelemişse de ırk ölçüsünün yeterli olmadığını, Türklerin binlerce yıl pek çok büyük bölgelere yayıldıklarını, bu nedenle arı bir Türk ırkının mevcut bulunmadığını kanıtlamıştır. Gökalp'e göre, Türk ulusunu oluşturan ögeler içinde ırk, dil, din vardır ama bunlar yeterli değildir. O asıl bilimsel-manevi ögeye işaret eder: Kültür, tarih ve kader birliği. Bu öge Türkler'de vardır. Ama bugüne değin bilinçli biçimde ortaya konulup **"kaynaştırıcılık"** etkisini yeterince gösterememiştir. Gökalp bu manevi ögeyi incelerken onun içine dinden ve dilden gelen etkileri de koymuş, fakat, bunların içinde asıl birleştirici öge olan Türklük bilincini ulus olmanın baş koşulu saymıştır.
Bu sağlam görüşleri ile Ziya Gökalp Türk ulusçuluğunun babası sayılır. Onun saptamaları, yolunu çizememiş pek çok ulusçu gence ışık tutmuştur. Bir aralık siyasete de atılan Gökalp, içinde çalıştığı "İttihat ve Terakki" Partisi'nin Türkçülük konusundaki tutumunu pekiştirmede çaba göstermiştir. Bu parti, **"Türkçülüğü"** bir ideoloji olarak tarihimizde ilk kez resmi sayılabilecek boyutlara ulaştırmıştır. Ancak bu parti içindeki Türkçülerin bir bölümü İslamcılık akımını da benimseyerek bir Türk-İslam Birliğini gerçekleştirme peşinde idiler. Bu tür çabaların tarihte hiçbir zaman gerçekleşmediği bilincinde değildiler. Bazı İttihatçılar ise tam bir ırkçılık siyaseti izlemeyi hedef almışlardı. İşte Gökalp, ilk **"Türkçü"** siyasal partide, bu aykırı görüşleri eleştirerek bilimsel ulusçuluğu üstün kılmak için büyük çaba harcamıştır. Gökalp 19. yüzyıl sonundaki kuşağı çok etkiledi. Bu kuşak içinde ondan etkilenenler arasında Atatürk de vardır. Atatürk, Ziya Gökalp'in düşünce ve görüşlerini beğenmiş ve onları kendi görüşüne uyduğu ölçüde benimsemiştir. Gökalp de Atatürk'ü hem Kurtuluş Savaşı sırasında hem de sonrasında siyasal bakımdan ve düşünce açısından desteklemiştir. [Genç yaşta ölen Gökalp, Türkiye Cumhuriyeti'nin son derece sağlam temeller üzerinde yükselmesini sağlayacak ideolojik yapıyı daha Atatürk'ün sağlığında büyük ölçüde kurabilirdi. Ne yazıktır ki, Gökalp ayarında bir başka bilim adamı çıkmamış ve Atatürk bu bakımdan da yalnız kalmıştır]. Bu eksikliğe rağmen Atatürk büyük düşünce adamının görüşlerini daha da sistemleştirip işlemiş, kendi görüşleriyle yoğurmuş ve Türk ulusçuluğunu en olgun ve ülküsel düzeye eriştirmiştir. Şimdi bu konuya eğilelim:

Atatürk'e Göre Türk Ulusu

Atatürk'ün ulusçuluk anlayışını kavrayabilmek için ilkönce O'nun ulus ve sonra da Türk ulusu üzerindeki görüşlerini anlamak gereklidir (Bu ve bundan sonraki bahiste verilen Atatürk'ün düşünceleri daha önceki Ünitede de alıntı yaptığımız "Medeni Bilgiler" Kitabından aktarılmıştır. (S 17 vd). Parantez içinde bazı sözcüklerin Türkçe karşılıkları yazılmamışsa alıntılar sadeleştirilmiş demektir). Atatürk ilkönce her ulusa uyacak bir tanım yapar. Bu tanım şöyledir:
"- Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan;
- Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte (razı gelmekte) samimi (içten) olan;
- Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen (oluşan) cemiyete (topluma) millet namı (adı) verilir".

Atatürk'ün bu tanımı şöyle açıkladığını görüyoruz: "Bu tanım incelenirse, bir milleti oluşturan insanların ilişkilerindeki değer, güç ve vicdan özgürlüğü ile insani duyguya gösterilen saygı ve bağlılık kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten geçmişte ortak zafer ve acılı günler mirası; gelecekte gerçekleştirilecek aynı program; birlikte sevinmiş olmak, birlikte aynı umutları beslemiş olmak; bunlar elbette bugünün uygar anlayışında her türlü koşulların üzerinde anlam ve kapsam alır". Atatürk'ün bu son derece mükemmel ve bilimsel açıklamasını ayrıca değerlendirmek gereksizdir. Çünkü O, bu tanımı ve açıklaması ile ulus sayılmanın baş koşulu olarak manevi ögeyi göstermiştir. O'na göre bu ölçü, bugünün uygar düşüncesine göre diğer ölçülerin çok daha üzerinde yer almaktadır. Yani diğer ölçüler, deyim yerinde ise, tamamlayıcı niteliktedir. Bu bilimsel tanımdan sonra Atatürk Türk ulusunu inceler ve onu oluşturan ögeler üzerinde durur: "Türk ulusunun oluşmasında etkili bulunduğu görülen doğal ve tarihsel olgular şunlardır:

- Siyasallıkta birlik;
- Dil birliği;
- Yurt birliği;
- Irk ve köken birliği;
- Tarih akrabalığı;
- Ahlak akrabalığı"

Bu ögelerin en başında gelen "siyasal varlıkta birlik" son derece önemlidir. O'na göre bir ulusun siyasal bakımdan kişiliğini ortaya koyması, bir **"varlık"** durumuna erişmesi gereklidir. Bu varlık da, tahmin ettiğiniz gibi bağımsız bir devletten başka birşey değildir. Gerçekten başkalarına tutsak olup parçalanmış bir ulusta diğer ögeler bulunsa bile "birlikte yaşama" imkanı yeşermez. Şu duruma göre bağımsızlık, bir ulusun oluşmasında en önemli etkendir. Zaten Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'na başlarken zihnindeki strateji bu idi. O, "tutsak olarak yaşamaktansa ölüm daha iyidir" derken, Türk ulusunun varlığını bağımsızlığına bağlıyordu. Zaten ulus ögesi, devletin oluşması için üç koşuldan biridir. Ulus bağımsız olmazsa devletten söz etmek olanağı da yoktur.

Bağımsız olan Türk ulusunda dil birliği vardır. Pek çok ulusta gördüğümüz bu özelliğin Türklerde de bulunması çok doğaldır. Gerçekten Türkler henüz ulusçuluk duygusuna bilinçli olarak sahip değilken bile Türkçe konuşurlardı. "Türk ulusu geçirdiği sonsuz felaketler içinde ahlakının, geleneklerinin, hatıralarının, çıkarlarının, yani bugün kendi ulusallığını yapan her şeyin dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili Türk ulusunun kalbidir, zihnidir". Ulusal birliği sağlamakta Türk dilinin rolü gerçekten çok büyüktür. Türkler İslamlığın içine girdikten sonra dillerini unutsalardı, Mısırlılar, Libyalılar, Tunuslular, Cezayirliler, Faslılar gibi Araplaşacaklardı. Bu bakımdan dilimizin ulusluk ögeleri içinde üstün bir yeri vardır.

Yurt birliğine gelince: "...yakın ve uzak zamanlar düşünülünce Türk'e yurtluk etmemiş bir kıta yoktur. Ama bugünkü Türk ulusunun yurdu Asya'nın batısında, Avrupa'nın doğusunda olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırdedilmiş ve dünyaca tanınmıştır". "Bugünkü Türk ulusu varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü; derin ve şanlı geçmişin, büyük ve güçlü atalarının kutsal miraslarını bu yurtta da koruyabileceğinden, o mirasları şimdiye kadar olduğundan çok fazla zenginleştireceğinden emindir". Dikkat edilirse Atatürk, bir ulusun devlet kurabilmesi için gerekli olan ülke ögesine de bu vesile ile işaret ediyor. "Dünyaca tanınmış" yani Lozan Barışı ile kara ve deniz sınırları belirlenmiş olan bu ülke Türklerin meşru yurdudur. Bu yurtta Türkler hem eski tarih ve kültür miraslarını koruyacaklar, hem de onu daha da zenginleştireceklerdir. İşte bu yurt içinde yaşayan insanlar Türk ulusunu oluştururlar.

Dikkat edilirse "ırk ve köken birliği" Atatürk için dördüncü sıradadır. O, Türk ırkının özelliklerini kabul eder ama arı ırk kuramını tanımaz: "Türk ulusunun her kişisi birtakım farklarla ve fakat Genel olarak birbirine benzer. Bazı yapılış farklarını ise doğal bulmak gerektir. Çünkü farklı iklimlerin etkisi altında, farklı türlerle binlerce yıl yaşamış, kaynaşmış bu kadar eski ve bu kadar büyük bir insan toplumunun bugünkü çocuklarının tamamen birbirine benzemeleri mümkün müdür? Her zaman, her yerde küçük bir aile çocuklarının bile birbirlerine benzemeleri görülmüş değildir. Türk ulusunu yalnız bir noktada, iklimi dar bir bölgede belirmiş sanmak doğru değildir". Öyle ise çok geniş alanlara yayılmış Türk ulusu köken ve ırk bakımından birlik sayılmalıdır. Ama bu birlik saf bir ırka veya tek kökene bağlanamaz. Türk olma duygusu bu ortak kökene girmek için yetişir. Nitekim şu sözleri de bu gerçeğin değişik bir ifadesidir: "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır. Böylesine uzak bölgelerde yaşayan halkın aynı **"ırka"** mensup olamayacakları açıktır. Atatürk'ün burada "aynı ırk" sözünün maksadı, aynı geçmişe ve hedeflere sahip olmak anlamındadır. Nitekim bu düşüncelerini daha kısa ve açık bir biçimde belirtir: "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir..." Türk ulusu çeşitli köklerden gelenlerin aynı potada erimesiyle oluşmuştur.

Türk ulusunun son ögelerinden sayılan "tarih ve ahlak akrabalığı" Türkiye dışında kalmış pek çok Türkü kucakladığı gibi, ayrıca, Türk yurdunda yaşayan insanları birbirine kaynaştırmaktadır. Atatürk'e göre ahlak bazı katı kural ar kümesi değildir. Ahlak bir insanın yapmaya hem mecbur olduğu hem de istediği işlerdir; bunları başarma dileğidir ve iradesidir. Başka bir deyişle, toplumu dürüstlükte ileri götürmektir. İşte Türkler bu bakımdan da birbirlerine akrabadırlar. Tarih akrabalığı üzerinde ise durmayı gereksiz görüyoruz; bir ulusun çeşitli yerlere dağılmış ögelerini bağlayan temel aynı tarihe ait olmaktır.

Atatürk'e göre Türk ulusu ortak bir geçmişin iyi-kötü bütün yanlarına mirasçı olan ve gelecekte de aynı ortak duygular içinde birlikte davranacak, içtenlikle bir arada yaşama istekleri bulunan, siyasal bir varlık sahibi; dil, yurt, köken, ırk , ahlak ve tarihte akraba bireylerin oluşturduğu yüksek bir insan topluluğudur.

Atatürk'e Göre Türk Ulusçuluğu

Atatürk, ulusçuluğa esas olan **"ulusallığı"** şöyle tanımlıyor: "bir ulusun diğer uluslara oranla doğal veya sonradan kazanılmış özel karakter sahibi olması; diğer uluslardan farklı bir yaşayış göstermesi; çoğunlukla onlardan ayrı olarak ama onlarla koşut bir gelişme içinde bulunmasına ulusallık ilkesi denir".

Bu tanımdan acaba **"ulusçuluk"** kavramını çıkartabilir misiniz?

Ulusal ık ilkesinden ulusçuluk kavramını çıkarmak kolaydır. Ulusçu (milliyetçi), belli bir ulusa bağlı olduğunu, onun bir üyesi olduğunu kabullenir. Ulusunun diğerlerinden ayrı özellikleri olduğunu bilir. Ulusçu kendi ulusunun diğerlerinden farklı olduğunu ama onlarla birlikte gelişmesi gereğini anlamıştır ve bu uğurda canla başla çalışır.
Türk ulusçusunu da aynı çerçeve içinde, kendi açımızdan tanımlayabiliriz: Yukarıda niteliklerini belirttiğimiz Türk ulusuna ait olma bilinci Türk ulusçuluğunun temel koşuludur. “Türk ulusuna ait olma” konusunda şöyle düşünülmelidir: İlkönce, bu yurt içinde yaşayan bir ulusun bireyleriyiz; burada siyasal bir varlık kurmuşuz ve onun sağladığı olanaklar içinde bir aradayız. Ama “siyasal varlığımız dışında başka ellerde, başka siyasal zümrelerle isteyerek veya istemeyerek kader ortaklığı etmiş, bizimle dil, köken ve ırk birliğine sahip hatta... tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk cemaatleri vardır. Tarihin bir olayının sonucu olan bu durum Türk ulusu için açı bir anıdır. Ama Türk ulusunun tarihçe ve bilimce oluşumundaki soyluluğu, dayanışmayı asla bozmaz”. Atatürk’ün bu sözleri ışığı altında yurdumuz dışında kalan Türkler için şöyle düşünülmelidir: Onlar da ortak kökenimizin bir parçasıdır. Bu nedenle o akrabalarımıza gereken ilgi gösterilmelidir. Bu ilginin ölçüsü ise kültür ilişkileri içindedir. Siyasal bir bütünlük amacı söz konusu olamaz (Genelkurmay Başkanlığı, Atatürkçülük, (3.Kitap), Ankara 1983. S 28-29'daki alıntılar). Türk ulusçusu yurt içinde ise aynı ulusa ait olma duygusu ile hareket etmeli, geçmişe gömülmüş yanlış hükümleri bir yana bırakıp aynı yurtta, aynı ülkülere sahip olarak bir arada yaşamalıdır. Hatta Ò bugün içimizde bulunan Hıristiyan ve Musevi yurttaşlar kaderlerini ve talihlerini Türk ulusallığına vicdani istekleriyle bağladıktan sonra kendilerine yan gözle yabancı olarak bakmak, uygar Türk ulusunun soylu ahlakından beklenebilir mi?Ó. Öyle ise bize vicdanlarının istekleriyle bağlanan herkes Türk’tür.

Türk ulusçusu aynı zamanda insanlık sevgisini yüreğinde taşır. Atatürk’ün şu sözleri gerçekten her Türkçe yol göstermelidir:Ó Türk ulusu, ulusal (milli) duyguyu insani duyguyla yan yana düşünmekten zevk alır. Vicdanında ulusal duygunun yanında insani duygunun onurlu yerini daima korumakla kıvanır. Çünkü Türk ulusu bilir ki, bugünkü uygarlığın büyük yolunda bağımsız ve fakat kendileriyle koşut (paralel) yürüdüğü bütün uygar uluslarla karşılıklı insani ve uygar ilişki elbette gelişmemizin sürmesi için gereklidir ve yine bilinir ki, Türk ulusu her uygar ulus gibi geçmişin bütün dönemlerinde, buluşlarıyla, icatlarıyla uygarlık alemine hizmet etmiş insanların, ulusların değerini takdir [eder] ve anılarını saygıyla saklar. Türk ulusu insanlık aleminin içten bir ailesidir”.
Evet, Türk ulusçusu aşırı duygusal bir kişi değildir. Karşılıklı olmak kaydıyla her ulusa saygı gösterir. Türk ulusçusunun insanlık duyguları ve anlayışı yüksek olmalıdır.
Bütün bu anlattıklarımızı Atatürk Yine tek cümlede özetler. Bu cümle binlerce yıllık Türk tarihinin içinden çıkan gerçeklerin, acı-tatlı deneylerin oluşturduğu bilimsel bir tanımı içerir; Ziya Gökalp ile başlayan ulusçuluk yorumlarının kesin ve akılcı bir sonucudur: “Türk ulusçuluğu, ilerleme ve gelişme yolunda ve uluslararası temas ve ilişkilerde bütün çağdaş uluslara koşut olarak ve onlarla bir ahenkle yürümekle birlikte, Türk toplum bütünlüğünün özel yetenek ve üstünlüklerini ve başlı başına bağımsız kimliğini saklı tutmaktır”. Eğer bu yolda yürünürken ulusal benliğimiz yitirilirse bir felaket olur: “..Bilmeli ki ulusal benliğini bilmeyen uluslar, başka ulusların avıdır”. İşte ulusal benlik, Atatürk’ün tanımladığı Türk ulusunun özelliklerinden çıkan Türk ulusçusu tarafından geliştirilecektir. O’nun koyduğu ölçülerde ne eksiklik vardır ne de fazlalık. O, bu ölçüleri binlerce yıllık tarihsel gerçeklerden çıkarmıştır. Türk ulusçusu hem benliğini sürdürmek hem de onu en üstün ulusların bilinçleri düzeyine çıkarıp geliştirmek için bu ölçülerle yetinmelidir. Başka ölçüler aramak, tarihin sık sık gösterdiği felaketli yollara geri dönülmeyecek biçimde girmek sonucunu doğurabilir.

ATATÜRK İLKELERİ (3-4) / HALKÇILIK VE DEVLETÇİLİK-26

HALKÇILIK

"Halk ve "Halkçılık" Kavramları

"Halk" kavramını tanımlayabilmek pek kolay bir iş değildir. Bu sözcük, birbirinden farklı sayılabilecek çeşitli kavramları belirtmek için kullanılıyor. İlkönce şunu belirtmek gerektir: Çoğu kez **"halk"** ile **"ulus"** birbirine denk sayılıyor. Belli başlı ansiklopediler ile sözlükler **"halk"**ı tanımlarken ilkönce şuna benzer açıklamayı yaparlar: "Belli veya farklı kökenden gelen, aralarında tarih ve kültür birliği bulunan, bir arada bulunma isteği ile yaşamını sürdüren toplum".

Ansiklopedi ve sözlüklerde halk kavramının ilk karşılığı olarak verilen bu tanım aynı zamanda ulus anlamına da geliyor. Eğer biz ulus tanımı ile halkı da kastediyorsak o zaman **"halk"** sözcüğüne de gerek yoktur; ulus sözcüğü ile pekala **"halk"**ı da anlatabiliriz. Bu kabul edilirse **"halkçılık"** ilkesine de gereksinim yoktur: Ulusçuluk sözcüğü aynı anlamı çizebilir.
Halbuki sosyoloji biliminde ulustan ayrı olarak bir **"halk"** kavramının bulunduğu kabul edilir. İşte sorun, **"halk"**ı **"ulus"**tan ayırmakta yatıyor. Devletimizin **"resmi"** sayılabilecek nitelikteki "Türk Ansiklopedisi" halk kavramı karşılığında şu tanımları veriyor: "Toplumu yönetenler dışında kalan bütün bireyler";..bir büyük topluluk içinde kültür ve köken özellikleri bulunanlar"; "**belli bir kültür düzeyine yükselmiş toplumlar içinde bu düzeyi henüz bulamamış çeşitli tabakalar**"...Demek ki, günlük konuşma dilimizde **"halk"**a yüklediğimiz çeşitli anlamlar başvuru kitaplarına da geçiyor ama bize bilimsel ve tam bir tanım veremiyor. Öyle ise sosyolojik verilere göre daha bilimsel bir tanım üzerinde anlaşmak gerektir. Halkı ilkönce "bir ülkede yaşayan yurttaşların oluşturduğu topluluk" olarak tanımlayacağız. Hemen ardından da ulus ile halk arasındaki farkı belirteceğiz: Ulus tanımında somutluktan çok soyutluk ağır basar. Bildiğimiz gibi ulus bir arada yaşama isteği dolayısı ile sürekli olarak bütünlük gösteren bir topluluktur. Bu toplulukta "bir arada yaşama isteği" çeşitli tarihsel ve geleneksel olgulardan doğduğundan somut değil soyut bir anlam çizmektedir. Tarihin ve geleneklerin gösterdiği yön de somut olmaktan çok manevidir, yani soyuttur. Ulusta bu bir arada yaşama iradesinin söylediğimiz tarihsel, geleneksel koşul ardan doğan bir kaynaşma oluşturduğu kuşkusuzdur. Halk ise somut bir kavramdır. **"Ulus"** gözle görülmez ama halk somut olarak kendini belli eder. Çünkü ulusu oluşturan bireyler toplumsal açıdan çeşitli tabakalara mensupturlar. Halk dediğimiz zaman ulus kavramı üzerindeki manevi örtü kalkar ve yurttaşların çeşitli kesimlerini somut bir biçimde gösteren tablo ortaya çıkar. Değişik bir anlatım biçimiyle şöyle de diyebiliriz: "ulusu oluşturan insanların somut bir biçimde görülmesi ile beliren topluluk halktır". İşte bu yolla ulus ve halk arasındaki gerçekten çok ince ama önemli fark belli edilmiş olur.

Düşününüz! Günlük konuşma dilinde **"halk"** sözcüğü ile ne kadar değişik kavramları ifade ediyoruz değil mi? Bunların içinde sizce en bilimseli yukarıda verdiğimiz tanım mıdır? Yoksa siz bir başka tanım yapabilir misiniz? Halkçılığa gelince: Bu kavram üzerinde pek geniş kapsamlı araştırmalar yapılmamıştır. Ama, 19. yüzyıldan beri bu adla anılan bir kavramın belirdiği gözleniyor. O zamandan beri çeşitli toplumlarda halkçılık ilkesi değişik biçimlerde de olsa uygulanmaya başlandı. Bu farklı uygulamalara rağmen halkçılığın bazı ortak noktalarının bulunduğunu söyleyebiliriz: Yasalar karşısında eşitlik, ulusal egemenlik, devletin halka eğilmesi, onun dertleriyle çok yakından ilgilenmesi gibi. Sizler şimdiye kadar verdiğimiz bilgileri yoklarsanız **"halk"** ve **"halkçılık"** kavramlarının 1789 Büyük Fransız İhtilalin sırasında saçılan düşünceler ve akımlar arasında bulunduğunu anlarsınız. Bu nedenle halkçılık uygulamalarının bu önemli tarihsel olayın etkisiyle doğup yayıldığını kabul etmek yerinde bir bilimsel tutum olur.

Türkiye'de Halkçılık

Osmanlı Dönemine Kısa Bir Bakış

Çok uzun bir süre, 19. yüzyıl ortalarına kadar, Osmanlı Devleti'nde, yukarıda ana niteliklerini saydığımız biçimde bir halkçılık uygulaması bulunduğunu ileri sürmek pek olası değildir. İmparatorlukta ulusal egemenliğe dayalı bir halk yönetimi hiçbir zaman mevcut olmamıştır. Eşitlik ilkesi de 19. yüzyıl ortalarına kadar, Fransız İhtilalinin getirdiği modele uygun biçimde uygulanmamıştır; zaten çağın Genel koşulları bakımından da böyle bir uygulamayı Osmanlı Devleti'nde bulmak kabil değildi.

19. yüzyıl başlarına kadar bütün toplumlarda bireylerin hukuk açısından eşitsizliği mevcut düzenlerin doğal bir gereği idi. Ancak Amerikan bağımsızlığı ve ardından Fransız ihtilali ile bazı uluslarda ve göreceli olarak eşitlik ilkesinin yerleşmeye başladığını biliyorsunuz. Bu konuda Batı'dan örnekler verelim: Avrupa'da soylular [asiller-aristokratlar] ile papazlar diğer yurttaşlar karşısında ayrıcalıklı idiler. Devletin üst yöneticilik yerlerine gelmek soyluların ve bazı durumlarda papazların hakkı idi. Bundan başka, soylular ile papazlar vergi de ödemezlerdi. Devletin bütün yükünü soylular ile papazlar dışında kalanlar çekerler, büyük bir eşitsizlik altında
ezilirlerdi.
Osmanlı toplumunda **"soylular"** sınıfı yoktu. Bu, Türklerin çok güzel bir geleneğidir. Ayrıca bu gelenek, İslam dininin eşitlik anlayışı ile de birleşerek daha da gelişmişti. Ama toplumda başka türlü farklılıklar vardı. Yurttaşların Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar biçiminde iki ana kategoriye ayrıldıklarını biliyorsunuz. Devlet hizmetlerine girme hakkı Müslümanlara aitti. Sayıları milyonları bulan Müslüman olmayan yurttaşların ise -birkaç istisnai makam dışında- böyle bir hakları kesinlikle yoktu. Müslüman olmayan yurttaşlar ayrıca, Müslüman yurttaşlardan biraz daha fazla vergi de öderlerdi. Gelelim Müslüman devlet görevlilerine: Bunların da bazı ayrıcalıkları vardı. En önemlisi vergi ödememeleri idi. Devlet hizmetinde bulunan yöneticiler, bu ayrıcalığa karşılık padişahın kulu sayıldıklarından canları ve malları güvensizlik içindeydi. Vergi ödemezlerdi ama, en küçük bir suç işledikleri zaman en ağır cezalara bile çarptırılabilirlerdi. Bu durumda mallarına da el konulurdu. Hatta eceli ile ölen yöneticilerin bile bazen "padişahın servetinden" oluştuğu gerekçesi ile mallarına el konulduğu görülürdü. Ama bir grup başka yönetici vardı ki onlar tam anlamıyla güvenlik içindeydiler. Bunlar "din bilginleri" anlamına gelen **"ulema"** sınıfını oluştururlardı. Ulema, yargı işleri başta olmak üzere çeşitli şer'i görevlerde bulunurdu. Onlar padişahın kulu sayılmadıklarından hem canları hem de mal arı güvenlik içindeydi. Bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki, Osmanlı yurttaşları da yasalar karşısında tam bir eşitliğe sahip değillerdi; yani göreceli bir eşitsizlikten bile söz edilebilir. İşte böyle bir anlayış ortamı içinde yöneticiler ile ulema kendilerini bir seçkinler zümresi olarak görmüşler, bu ayrıcalıklarını belirtmek için geride kalan insanlara bir ölçüde **"halk"** anlamına gelecek **"reaya"** adını takmışlardı. Bu yolla kendilerini onlardan ayırmışlardı. Divan edebiyatı seçkinlerin uğraşısı idi. Arı, temiz, anlaşılır Türkçe ile yazan ozanlara **"avami"** yani **"halktan"** denilirdi. Halk, seçkinlerin altında, onlara denk olmayan bir büyük grup oluşturuyordu.

19. yüzyılın sonlarına doğru, Tanzimat ve Islahat fermanlarının doğurduğu etki ile toplum üyeleri arasındaki hukuksal eşitsizlik bir ölçüde yumuşadı. Ama **"seçkinlerle" "halk"** arasındaki fark sürüyordu. Bunun bir toplumun sağlıklı gelişmesinde ne kadar büyük bir sakınca olduğunu anlayanlar, yeni beliren **"Türkçülük"** akımının temsilcileri idi.
İlkönce edebiyatta, dilin sadeleştirilerek hızla Divan Edebiyatından kopması, halkçılığın ilk belirtisi sayılabilir. Gerçekten o güne kadar **"aydınların"** dilini halk anlayamıyordu. Bu engelin kaldırılması, her iki grup arasında düşünce iletişimin sağlanılmaya çalışılması gerçekten **"halk"** için atılmış büyük bir adımdır. Genç ulusçular bu yolla halka inmenin ciddi hazırlıklarını yapıyorlardı.

Ancak, seçkinler ile halk arasındaki farkların sadece bu çaba ile ortadan kaldırılması mümkün değildi. Esas, halkı da seçkinlerin düzeyine getirecek diğer önlemleri almak, öte yandan da **"seçkin"** dediğimiz bu kişileri halkın dertleri ile yakından ve gönülden uğraşmaya yönlendirmek gerekiyordu. İşte Osmanlı döneminin sonlarına doğru gelişen yeni Türk edebiyatı ile buna koşut olarak doğan ulusçuluk akımları bu yola gidişin ilk öncü hareketleridir. Fakat, bu adımların gerçek hedefine ulaşması, aradaki ikiliğin tam olarak kaldırılması, ilkönce ulusal egemenlik ilkesine geçişle, yani halkın kendi kendini yönetir duruma gelmesi temeli üzerinde gerçekleşebilirdi. Ayrıca kafalardaki Tanzimat ikiciliğinin de kaldırılması en önemli koşullardandı. Bu hedeflere Kurtuluş Savaşı'ndan başlayarak evre evre erişildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Halkçılık

Büyük mücadele ancak tek koşula bağlıydı: Savaşı halka indirmek. Bunu yapabilmek için de halkı bu davaya kazandırmak gerekiyordu. Bunun gerçekleşmesi için de Yine tek yol vardı: Ulus egemenliğine dayalı yeni bir devlet kurmak... İşte Mustafa Kemal Paşa'nın hepimizin bildiği temel stratejisi budur. Bu nedenledir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi doğrudan doğruya halka dayanmış, halkın mutluluğunu kendine hedef almıştır. Bakınız daha işin başında, 18 Eylül 1920'de yayımlanan ve kısa sürede ünlenen bildirisinde Meclis ne diyordu: "...halkın hep içinde bulunduğu sefaletin sebeplerini kaldırarak yerine refah ve mutluluk getirmek Meclis'in baş amacıdır". Bu ve buna benzer duyuru ve aynı koşuttaki çalışmaları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi **"halkın"** içinden çıktığı bilincine varmıştır. Birkaç yıl öncesine kadar halk kavramını böylesine geliştirerek siyasetin temeli yapmak düşünülemezdi bile. Zaferin kazanılmasından sonra da bu ilkeye Meclis sıkı sıkıya sarılmıştır. Meclis ve çevresi, Önderin belirlediği yollardan biri olan **"halkçılık"** ilkesinin gelişmesine çaba harcamış ve Türk halkını bir bütün, ayrıcalıksız bireylerden oluşan tam birlik durumuna eriştirmek için uğraşmıştır. Bütün bu çalışmalar Atatürk'ün düşünceleri örnek tutularak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle O'nun halkçılık anlayışını görmek gerekmektedir.

Atatürk'ün Halkçılığı

Atatürk'ün ortaya koyduğu halkçılık ilkesi üç esas üzerinde yükselir. Bunları sırasıyla görelim (Atatürk'ten alıntılar Genelkurmay Başkanlığı yayını olan "Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri" (Ankara 1983) adlı derlemeden aktarılmıştır (S 92 v.d.)).

• Yeni kurulan devlet, belli bir zümreye, belirli çıkarlara sahip kimselere değil, doğrudan doğruya halka dayanır."Bunu bir kelime ile ifade etmek gerekirse diyebiliriz ki, yeni Türkiye Devleti halka değer veren bir devlettir, halkın devletidir (1923)"."Bugünkü varlığımızın temel niteliği ulusun Genel eğilimini kanıtlamıştır, o da halkçılık ve halk hükümetidir (1920)". Halkın devletinde elbette bütün güç de halkta olacaktır. "Bizim görüşümüz -ki halkçılıktır- gücün, kudretin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki bu, dünyanın en güçlü bir esası, bir ilkesidir (1921)". Öyle ise halk kendi geleceğine de sahip çıkacaktır. "İç siyasetimizde ilkemiz olan halkçılık, yani ulusun bizzat kendi geleceğine sahip olması esası anayasamız ile saptanmıştır (1921)". Görüldüğü gibi bu son cümlesi ile Atatürk halkçılığın bir cephesini de belirtmektedir. Bu da ulusal egemenlik ile halkçılığın denk düşmesidir. Buradan da gerçek anlamı ile demokrasi çıkar:"Bizim hükümet biçimimiz tam bir demokrat hükümettir. Ve dilimizde bu hükümet, halk hükümeti olarak ifade edilir (1922)"

• Atatürk halkın içindeki çeşitli tabakaları, grupları, kümeleri yalnız iş alanları bakımından farklı görür Bunun dışında bütün bireyler, birbirine eşittir; ayrıca her meslek sahibi de diğerleriyle aynı saygınlığı görür."Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil ve fakat kişisel ve toplumsal yaşam için iş bölümü itibarıyla çeşitli mesleklere ayrılmış bir toplum olarak görmek esas ilkelerimizdendir (1931)". "Bizim halkımız çıkarları birbirinden farklı sınıf halinde değil, aksine varlıkları ve çalışmalarının sonuçları birbirine gerekli olan sınıflardan ibarettir (1923)". Bütün yurttaşlar birbirine eşittir. Kimseye tanınmış bir ayrıcalık yoktur.

• Atatürk'e göre halkçılığın esaslarından biri de, halkın mutluluğunun, Yine halkça, bir bütün olarak sağlanmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için de herkesin çalışması gerektir: "Ne olduğumuzu bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız. Bundan dolayı her birimizin hakkı vardır. Yetkisi vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı kazanırız. Yoksa arka üstü yatmak ve yaşamını çalışmaktan uzak geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuzun içinde yeri yoktur, hakkı yoktur. O halde... halkçılık toplum düzenini çalışmaya, hukuka dayandırmak isteyen bir hukuk sistemidir (1931)". "Çalışma sonuçları dengeli olarak değerlendirilecektir. Toplumdaki çeşitli kesimlerin çıkarları birbirine denk sayılmalıdır. Ancak böylece toplumsal barış kazanılır ve sürdürülür. Bu görüşlerin bütünü sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarını ortadan kaldıracak önlemlerle son bulmalıdır. Bu sayede biri diğerinin gelişmesini zorlayıp yıpratacak zararlı çatışmalar yerine çalışmada iş bölümü ve çıkarlarda denklik ve uyum sağlanmış olur (1931)". İşbölümü üzerinde Atatürk çok durmuş, **"sınıf"** yerine, işbölümü yaparak çalışanları koymuş, bunlar arasında "çıkarlarda denklik" sağlama gibi bugünün "gelir dağılımı adaleti"ni karşılayacak çok yaşamsal bir görevi yerine getirme işini de devlete vermiştir. Son derece önemsediği iç barış ancak böyle sağlanacaktır. Atatürk'ün bu görüşleri çok moderndir ve bugünkü Anayasamıza da yansımıştır. Bildiğiniz gibi, Anayasamızın 2. Maddesi Türkiye Cumhuriyetinin niteliklerini sayarken "sosyal bir hukuk devleti" özelliğini vurgulamıştır. Özetleyecek olursak Atatürk, Türk halkını kendi kendini yöneten, ulusal egemenlik esasına göre demokratik bir rejim içinde yaşayan, birbirine hakça eşit, toplumsal dayanışma içinde bulunan insanların oluşturduğu bir bütün olarak görmektedir. Halkçılık bu esasları pekiştirmek, birliği güçlendirmek, insanları mutlu kılmak için her türlü önlemi almak için çalışmayı amaçlayan bir akımdır.

DEVLETÇİLİK

Devletçilik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Anımsayacaksınız, ekonomi alanında yapılan büyük değişiklikleri anlatırken bir yöntem olarak **"devletçilik"**in nasıl doğup geliştiğini göstermeye çalışmıştık. Ama bu kavramı sadece **"ekonomik"** açıdan sizlere tanıttık. Devletçilik aslında çok daha yaygın ve köklü bir akımdır. Bu nedenle de Atatürk ilkeleri arasına alınmıştır. Şimdi bu kavramı daha geniş açıdan yorumlayıp değerlendirmeye çalışalım:

Anımsayacağımız gibi devlet, toplum biçiminde yaşayan insanların, aralarındaki düzeni kurma ve sürdürme için oluşturdukları bir güçtür. Bu güç kurumlaşmış ve çok uzun bir tarihsel süreç sonunda modern devlet ortaya çıkmıştır. Öyle ise devletin temel varlık nedeni, insanlar arasında düzeni sağlamaktır.

Bir devlet dayandığı anlayışa, onu yönetenlerin niteliklerine göre, düzeni sağlama bakımından diğer devletlerden farklı yöntemler uygulayabilir. Böylece devlet çeşitleri belirir. Bu konulara daha önce değinmiştik. Devletin ana görevi düzeni kurup sürdürmek olduğuna göre, bunu sağlamak için başvurduğu yolların **"devletçi"** olmasından kaçınılamaz; zira düzen ancak, devletin doğrudan doğruya müdahalesi ile sağlanır. Başka güçlerin müdahalesi devletin amacı olan düzeni getiremez; tam tersi kargaşa yaratır. Bu nedenle düzeni sağlamak için devletlerin başvurmak zorunda oldukları yöntemler zorunlu olarak "devletin gücünü" göstermesi gereken müdahalelerdir; yani devletçi eylemlerdir. Bu bakımdan **"devletçilik"** her devlette var olan bir davranıştır. Başka bir deyişle, bir devletin toplumsal düzeni sağlamak için kullandığı yöntemler **"devletçilik"**ten başka bir ad ile anılamaz. Bundan dolayı her devlet **"devletçidir"** diyoruz. Ama bu ana tanıma rağmen devletçiliğin ölçüsü toplumlara, zamana ve gereksinimlere göre değişmektedir. Öyle ise her zaman ve her yerde geçerli belli bir devletçilik ölçüsü bulmak mümkün değildir.

Devletçilik kavramı özellikle 19. yüzyıldan itibaren yoğun bir biçimde bilimsel olarak araştırılmaya başlanmıştır. Pek çok düşünür bu kavramı ekonomik açıdan inceledi. Onlara göre devletin "kendi varlığından" doğan görevleri vardır: Ülkeyi savunmak, adalet dağıtmak, asayişi sürdürmek gibi temel görevlerdir bunlar. Bu görevlerin yerine getirilmesi **"devletçilik"** sayılmaz. Ama devlet bu alanların da dışına taşıp müdahalelerini genişletirse o zaman **"devletçi"** olmuş sayılır. Bu alanlar da doğrudan doğruya ekonomik niteliklidirler; ekonomik yaşamla ilgilidirler. Devletin ekonomik yaşam alanlarına müdahale edip etmemesi, ederse bunun ölçüsünün saptanması hem iktisatçılar hem de hukukçular tarafından tartışılmıştır ve günümüzde de niteliği biraz değişmekle birlikte bu tür tartışmalar sürmektedir. Devletçiliği sadece ekonomi alanıyla sınırlamak, bizim görüşümüze göre kavramı son derece daraltmak olur. Devlet, varlığı gereği, toplumun her kesimine ve kurumuna gereksinmeler doğdukça müdahale eder ve bu onun devletlik niteliğinin zorunlu ve doğal bir sonucudur. İşte asıl devletçilik, bütün bu müdahalelerden çıkar. Bu müdahalelerin kuralları, ölçüsü Genel ve geniş anlamda devletçiliği doğurur. Ama bir önemli gerçek vardır:İnsanların en yaşamsal gereksinmeleri hep ekonomi alanında belirir. Bundan dolayı hele günümüzde ekonomik kurumlar toplum yaşayışında en öncelikli sıraya oturmuştur. Bundan dolayı **"devletçilik"** denildiği zaman ilk akla gelen "ekonomi alanına devlet

müdahalesi" oluyor. Kimi zamanlarda bu çağrışım doğru gibi değerlendirilmişse de biz açıklamalarımızı Genel ve geniş anlamda devletçilik üzerinde toplayacağız. Aksi takdirde, bu kavramı son derece kısır ve **"devlet"** ile bağdaşamayan bir duruma sokmuş olabiliriz.

Türkiye'de Devletçilik

Osmanlı Döneminde

Geniş anlamı ile düşünülecek olursa, özellikle yükseliş döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça ileri düzeyde bir devletçilik vardı. Bu devletçiliğin ölçüleri bugünkü anlayışımızdan da ileri giden bir nitelikteydi: Toprak ilke olarak devletin malıdır. Devlet, memuru olan sipahisi eliyle toprağın işletilmesini denetler. Meslek ordularının dünyada henüz bilinmediği zamanlarda sadece Osmanlılar her yönü ile merkezi devlete sıkı sıkıya bağlı düzenli ve sürekli bir askeri güç kurdular [bu konuda da dünyaya örneklik ettiler]. Bu büyük askeri gücün donatımı devlet , temel gereksinmeleri ise Yine devletin üretim merkezleri tarafından sağlanırdı. Ticaret ve özellikle o zamanın sanayisi sayılabilecek el sanatları en sıkı biçimde devlet denetimi altına alınmıştı. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.
Böylesine geniş bir devletçilik uygulamasının, Osmanlı İmparatorluğunu yücelten ögelerin en başında geldiği de belirtilmelidir. Ama ne var ki Batı'daki bilimsel ve teknik gelişmeler Osmanlı kültürüne girmeyince ve ardından çok uzun süren bir ekonomik bunalım dönemi başlayınca söylediğimiz devletçilik anlayışında gerileme ve zayıflama evresine girildi. Devlet, toplumun çeşitli kesimleri üzerindeki denetimini yitirdi. Toprak sistemi bozuldu ve ardından çöktü. Ordu yozlaştı. Ticaret yabancıların eline geçti. El sanatları söndü. Devlet bu arada yeni ortaya çıkan gereksinimlerin giderilmesini de yerine getiremedi: Bilim ve eğitim işleri tam anlamıyla başıboştu. Sağlık işleriyle uğraşılmadı. Kapitülasyonların da etkisiyle iyice bozulan ekonomi kesimi ise hemen hemen bütünüyle devletin dışında kaldı. Devlet adamları 19. yüzyılda eski görevlerine yeniden sahip çıkmak ve yeni kesimlere de el atmak gereğini duydu ise de, derslerimizin başında okuduğunuz çeşitli nedenler bu alanlardaki girişimlerin başarılı sonuçlar vermesini önledi.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Devletçilik

Ulusçuluk ve halkçılık ilkelerine dayanan bir devlet oluşunca, yapılacak ilk işlerden biri de, yeni ve modern ölçüler içinde, geniş anlamda devletçiliği kurmaktı. Zira özellikle **"halkçılık"** ilkesinin uygulanması için devletin çeşitli düzenlemelerinden kaçınılamazdı. Bu nedenle her şeyden önce devlet asıl temel görevlerine, yani "halka eğilmeye" ilke olarak yeniden sahip çıkmalı, sonra da yurttaşın yücelmesi ve mutluluğu için toplum yaşamının çeşitli kesimlerine doğrudan doğruya veya dolayısı ile müdahale edilmeliydi. Bu çok önemli iş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından itibaren devlet geleneğimize yaraşır biçimde, büyük bir ciddilik içinde yürütülmüştür. Bu bakımdan daha Cumhuriyete geçmeden önce devletçilik anlayışı gelişmeye başlamıştı. Zaferden sonra ve Cumhuriyet de kurulunca, Türk Devleti gücünü, biri dışında, her alanda çok etkili biçimde duyurma yoluna girmiştir.

Devletin bu gelişmesi sırasında ekonomi alanına da bazı müdahalelerde bulunuldu:
Aşar vergisinin kaldırılması;yabancı işletmelerin satın alınması;devlet eliyle ulaşım işlerinin, özellikle demiryollarının, düzenlenip yaygınlaştırılması gibi. Ama devlet pek çok alanda gösterdiği kararlı müdahaleyi ekonomi alanında tam olarak gösterememişti; bilinçli bir ölçü koyamamıştı. Bunun nedenlerini biliyorsunuz.

Kısaca belirtmek gerekirse: Ekonomi alanında, özellikle sanayileşmede özel girişime olanaklar tanınması kararlaştırılmıştı; bu konuda özendirici önlemler de alınmıştı. Ama, ekonomi alanında özel girişimin bilgi ve sermaye birikimi hiç denilecek derecede azdı. Yurdun ise öncelikle sanayileşmeye gereksinimi vardı. İşte yukarıda sözünü ettiğimiz **"alan"** budur. Devlet 1931 yılına kadar ekonomi alanında kendini tam olarak duyuramamıştır. O yıldan itibaren ekonomik devletçilik görüşü benimsendi ve uygulamaya konuldu. Devlet önemli bazı alanlarda üretimi doğrudan doğruya kendisi gerçekleştirecekti; para ve kredi işleri düzen ve denetim altına alınacaktı; planlı sayılabilecek bir ekonomi uygulamasına geçilecekti. Bu türde bir ekonomik devletçiliğin o zamanın koşullarına göre çok başarılı sonuçlar verdiğini de biliyorsunuz. Ama, ekonomik yaşam her gün değişik koşullar altında biçimlenir durur. Bu nedenle ekonomik devletçiliğin de bu koşullara göre değişmesi doğal bir tutumdur. Konu bu yönüyle ve hele günümüzde serbest piyasa ekonomisi ilkesi ışığı altında yeniden tartışılabilir. Böyle bir çalışmayı ancak ekonomi uzmanları yapabilir. Konuyu burada irdelemek bu ünitenin içeriğine girmez. Yalnız şu kadarını belirtmekte yarar vardır: Devlet, ekonomik alanda da varlığını en liberal rejimlerde bile duyurmaktadır. Devlet, para ve kredi işlerini ayarlar; kendi ekonomisini canlandırmak için gümrük siyasetleri çizer; özgür girişimciliğe belli konularda sınırlar koyar. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri gibi en liberal ekonomiye sahip bir ülkede bile devlet dışalıma kotalar koymakta; üretim alanlarında özel girişimin tek elde toplanmasını, tröstçülüğü yasaklamaktadır. İşte bu da Amerikan ölçülerine göre **"devletçi"** bir tutum sayılabilir. Demek istediğimiz şudur: Ekonomik devletçiliğin ölçüsü serbest piyasa koşullarına göre azalabilir; ama bu alanda da devlet müdahalesi hiçbir zaman sıfıra inmeyecektir. Bu konudaki görüşleri özetledikten sonra şimdi Atatürk'ün devletçilik anlayışının açıklanması bahsine geçebiliriz:

Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı

Atatürk'ün devletçilik anlayışını hem geniş açıdan hem de ekonomi bakımından ayrı ayrı değerlendirmek gerektir. O, bu ayrımı gerçekten yapmıştır. Atatürk'e göre devletin çok önemli görevleri vardır.
Yurdun savunulması, asayişin sağlanması için "sıhhati yerinde, gürbüz, anlayışları, milli hisleri, vatan muhabbetleri (sevgileri) yüksek yurttaşlar" gereklidir. İçte ve dışta devletin işlerini görecek üstün yetenekte yurttaşlara gereksinim vardır. Yurttaşlarda devletin yasalarına uyma duygularının bulunması gerektir. [Bu son derece önemli bir özelliktir ve modern devletin yurttaşın "yasaya uyma" görevini zora değil **"duyguya"** dayandırması esasına son derece uygundur. Böylece Atatürk'ün hukuku ne kadar kusursuz bir biçimde anladığı bir kez daha kanıtlanıyor]. devlet yurttaşların sanat ve mesleklerinde çağdaş ölçülere göre ilerlemesini sağlamak zorundadır [Çağdaş sosyal devlet anlayışı]. İşte bütün bu nedenler dolayısı ile devlet " yurttaşların tahsili, terbiyesi, sıhhati ile alakadar olmak mecburiyetindedir". Bütün bu sözlerden açıkça anlaşıldığı gibi, Atatürk geniş anlamda **"devletçilik"**in ölçüsünü koymuştur:Yurttaşın gelişmesi, yücelmesi için gerekli alanlara devlet müdahale edecektir, etmelidir. Ama bu eşitlik ve özgürlük esasına dayanan bir müdahale olmalıdır.
Atatürk bu Genel ölçüyü koyduktan sonra ekonomik devletçiliğe geçer. Bu konuda O, siyasal sistemi de hesaba katarak bilimsel bir ölçü koyar: Cumhuriyet içinde, demokratik bir rejimdeyiz. Demokrasinin esası insana değer vermektir. Her insan ayrı bir değer olduğu için demokrasi bireycidir (ferdiyetçidir). Bu rejimi kurup koruyabilmek için

bireyleri, devletin düzeni ve kuralları içinde özgür kılmak gerektir. Bu nedenle birey ekonomi alanında da rahat davranmalıdır. Ama bazı ekonomi alanları toplumun bütününü doğrudan doğruya ilgilendirmektedir. Bugünkü deyimle bunlara "alt yapı" alanları diyebiliriz. Ayrıca bireyin o zamanki sermaye ve bilgi birikimini aşan alanlar da vardı: Şeker, dokuma, demir-çelik sanayileri gibi. Şimdi birey bunlardan birincisini kendisi yapamaz. İkincisini üzerine alabilmesi için de zamanın henüz gelmediğini 1930 yılına kadar olan denemeler göstermektedir. Bu nedenle her iki alanı devlet zorunlu olarak kendi üzerine alacaktır. Ayrıca, devlet olmanın gereği, diğer alanlarda da gözetim ve denetim etkinliğini sürdürecektir ki bu zaten, bugüne kadar en serbest ekonomilerde bile görülen bir özelliktir. Bireye bırakılan ve devletin yüklendiği ekonomik alanlarda akılcı bir ayrım yapılmalı, bilimsel bir sınır çizilmelidir. Atatürk bu son noktada birey ile devletin durumlarını ayrı ayrı inceleyerek her iki tarafın amaçlarının bağdaştırılması gereğini vurgulamaktadır. İşte bu görüşlerin uygulamaya geçirilmesi 1931 yılında başlayan ekonomik devletçilik anlayışını getirdi.
Atatürk geniş anlamıyla devletçidir. O'na göre gereken konularda devlet yurttaşla ilgilenmek zorunluluğundadır. Ekonomik alanda ise Atatürk'ün görüşü esnektir. Atatürk bu bakımdan katı bir devletçilik ilkesi koymamıştır. Fakat devletin ağırlığını bu alanda da göstermesi ve düzenleyici-denetleyici etkisini gerektiği zaman göstermesini istemiştir. Öyle ise O'nun ekonomik devletçiliği değişen zaman ve koşullara her zaman uyabilir.

HALKÇILIK VE DEVLETÇİLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bütün Atatürk ilkeleri birbirine bağlıdır. Birini kaldırırsanız, Atatürkçü düşünce zedelenir, hatta çökebilir. Ancak halkçılık ile devletçilik daha yakından birbirlerini tamamlıyorlar. Halkçılıkta esas, devletin halka ait olmasıdır. Öyle ise devlet halkındır ve halkın dertleriyle ilgilenecektir. Halkın geleceği, mutluluğu için, Yine halka ait olan devlet gereken önlemleri alır. Her iki ilke de adları değişik bile olsa Türkiye'mizde günceldir ve anayasal düzenimizin temelleri arasındadır. Anayasamızın **"değiştirilemez"** türden ilkelerini içeren 2. Maddesini bir kez daha anımsamakta yarar vardır: "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir".

"Toplumun huzuru", "milli dayanışma" ifadeleri halkçılık ilkesinin başka bir deyişle belirtilmesidir. "Sosyal bir hukuk devleti" olmak ise, devletin **"toplumu"** yani halkı ilgilendiren konularda etkin ve etkili olması gerektiğini gösteriyor. Buradan da geniş anlamıyla devletçilik ilkesi çıkar. Hele Anayasamızın 41 - 65. maddeleri arasında yer alan "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümü her iki ilkenin neredeyse somutlaştığı bir hukuksal bütün sayılabilir.

ATATÜRK İLKELERİ (5) / LAİKLİK -27

LAİKLİK KAVRAMI VE DÜNYADAKİ YİNEL TARİHSEL GELİŞİMİ

Resmi metinlerde **"laik"** olarak yazılmaktadır. Dilimize Fransızcadan geçmiştir. Fakat kökeni eski Yunancadadır. Bu dilde **"Laikos"**, "halka, kalabalığa ait" demektir. Sözcük, Ortaçağ Avrupa'sında "din işleriyle ilgisi bulunmayanlar" yani rahipler ile onlara meslek açısından yakın olanlar dışında kalanlar anlamını kazandı. (Batı illerinde laik sözcüğü, günlük kullanımda "belli bir uzmanlık alanı dışında kalan" anlamını içeriyor. Örneğin, hekimlerden söz ediyorsak, bu meslek dışındakilere **"laik"** diyoruz. Batı dillerindeki bu anlam sözcüğünün aslının çizdiği kavrama uygundur. Böylece **"laik"** bizim alanımızda "din hizmetlileri dışında kalanları" belirten bir sözcük durumunu almıştır.) Kavram böylece doğdu ve giderek ağır bir süreç sonunda siyasal bir niteliğe büründü. Bu niteliği ile laiklik bir devletin temelini ve hukukunu dine dayandırmaması anlamını aldı. Laiklik kavramının düşüncelerde aldığı bu gelişme üzerinde pek çok ünlü filozof daha derin incelemelere daldılar. Bu hareket özellikle 17.yüzyıl sonundan itibaren iyice hız kazanan büyük bir bilimsel etkinlik durumunu aldı. Zira Batı'da, Kilisenin bin yıla yakın bir süre devlet ile içiçe bulunması her alandaki gelişmeleri ağırlaştırmış, hatta bazen köstekleyip engellemişti. Reform hareketinden sonra düşüncelerde doğan siyasal nitelikteki laiklik kavramının ortaya çıkış nedeni budur. Başka bir deyişle, bizim anladığımız biçimiyle laiklik, kiliseye karşı duyulan çok şiddetli bir tepkinin belirtisi olmuştur. Batı'da devleti kiliseden arındırmak için uzun ve zahmetli bir gelişme gözlenir. Düşüncelerde giderek kökleşen laiklik hukuksal bakımdan ilk biçimini Amerika Birleşik Devletleri Anayasasında (1787) bulmuş, ama asıl şiddetli ve hızlı gelişimine birkaç yıl sonra çıkan Fransız ihtilali ile girmiştir.

Din ile devlet arasında kesin bir çizginin çekilebilmesi için her şeyden önce tam bir vicdan özgürlüğüne gereksinim vardır. Din ve vicdan özgürlüğü bugün artık vazgeçilmez en temel haklardan biri olarak görülüyor. Ama sadece gerçek demokrasilerde bu özgürlükten söz edilebilir. Bu hak bir toplumda yoksa veya sınırlı ise din-devlet ayrılığı da söz konusu olamaz. Zira din özgürlüğünü yurttaşlarına tanımayan bir devlet, mutlaka belli bir dini diğerlerine göre daha fazla desteklemekte, ona dayanmaktadır. Bunun sonucu da yurttaşı o dinin gereklerine göre davranmaya çağırmaktır. Bu durumda doğaldır ki din-devlet ayrılığından söz edilemez. Ama bir toplumda eğer din ve vicdan özgürlüğü kesin olarak yerleşmişse işte o zaman devletin laik bir yapıda olduğunu belirtmek mümkündür. Böyle bir düzende devlet hiçbir dini, bir başkasına karşı tutmamakta veya temelini o dine dayandırmamakta, yurttaşları bu konuda serbest bırakmaktadır. Dünyada insan haklarına dayanak olan esaslar bir bütün olarak ilkönce Fransız ihtilali sonucu oluşan siyasal yapılarda görüldü. Bu haklar demeti içinde din ve vicdan özgürlüğü de yerini almıştı. Fransızlar yeni düzenlerini kurarken dini devlet işlerinden mümkün olacak ölçüde uzaklaştırmışlardır. Böylece Avrupa'da kilise egemenliği siyasal alanda kesinlikle sona erme yoluna girdi. Demek ki laiklik de o büyük olayın, yani Fransız ihtilalinin getirdiği çok önemli yeniliklerdendir. Şimdi bu gelişmeye kısaca göz atalım:
19. Yüzyıl ortalarına kadar, iki yüz yıl kadar önce başlayan özgür düşünce akımlarının etkisi Fransız devriminin etkisiyle yayılmaya başlamıştır. Böylece bazı devletlerde laiklik ilkesi bir ölçüde yerleşmeye başladı. Ama tam ve her yerde aynı kalıplar içinde uygulanacak bir laiklik modeli ortaya koymak olanaksızdır. Laiklik din ve devlet gibi çok önemli iki toplumsal kuruma dayanır. Bildiğiniz gibi, her toplumda din ve devlet anlayışları değişiktir. Hele din anlayışındaki değişiklikler çok daha önemli farklılıklara dayanırlar. Bir dinin aynı mezhebi bile değişik yapılı bir toplumda diğerlerine göre başka türlü uygulanabilir. Bundan dolayı din ile devlet arasındaki ilişkilerin ne ölçüde sınırlanması veya kesilmesi her toplumun kendi anlayış ve geleneklerine göre değişmektedir. Bütün bu açıklamalar şu soruyu da zihinlerde uyandırmış olmalıdır: Laiklik gerekli bir devlet temeli midir? Bu konuyu tartışmak yerinde olur.

Bu kısa tartışmaya başlamadan önce **"din"** olgusu üzerinde durmak gerekiyor. Çünkü laiklik kavramı din ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Dinler, insanların yaşam üzerinde düşünmeye başlamalarıyla doğmuşlardır. Sonsuzluktan gelen insanın dünyada bir süre yaşadıktan sonra yok olup gitmesindeki sır bir türlü açıklanamamıştır. Bu açıklanamamazlık insanın aklını kullanmaya başlamasından itibaren ona büyük bir ürküntü hatta korku verdi. İnsan aklını kullanarak pek çok sorunu çözüyor, ilerliyor, ama yaşamın ve ölümün esrarını açıklayamıyordu. İşte dinlerin temelinde bu korku, kuşku yatar. İnsanlar ilk zamanlar yaşamı ve ölümü doğa güçlerine bağlamışlardı. Kendilerine yaşama hakkı verdiğine ve kaderleri üzerinde etkili olduğuna inandıkları bu güçlere tapmaya başladılar. Bu tapınma işi toplumsal bir zorunluluk durumuna geldi. İnsanlar her toplumsal ilişkide olduğu gibi, taptıkları ile kendileri arasındaki ilişkiler için hemen kurallar koymaya başladılar. İşte bu kuralların oluşturduğu demet, **"din"** denilen toplumsal kurumu ortaya çıkardı.
İnsanın gelişmesi dinlere de yansıdı. Doğa güçlerinin yerini ilkönce "ölümsüz, üstün nitelikli" sanal insanlar veya başka yaratıklar aldı. Böylece çok tanrılı dinler doğdu. (İlkçağlar'da çok tanrılı dinlerin ortasında tek Tanrılı Museviliğin doğuşu ama sadece tek kavim içinde kalıp yayılmaması son derece ilginç bir olaydır.) İnsan giderek soyut tek tanrı düşüncesine ulaştı. Doğuş sırasına göre Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık tek ve soyut bir Tanrı inancına dayanan dinlerdir en gelişmişleridir. İşte bu tek tanrılı dinler tam anlamıyla birer büyük toplumsal kurum haline gelmişlerdir. Bu dinler, bireyleri kavrayışları, katı kuralları ile insanları bağlayışları nedeniyle tarihin en önemli ve uzun dönemlerinin oluşmasında en büyük rolü oynamışlardır.
Bilimsel ve teknik gelişmelere rağmen dinler, insanları bir ölçüde ferahlatma, **"bilinmeyen"** karşısında daha cesur kılma özellikleri ile günümüzde de en önemli toplumsal kurum olma özelliklerin sürdürmektedir. Din, insani bir gereksinimdir. Bu inkar edilmez bir gerçektir. Ama bir başka gerçek daha vardır: Hiçbir din doğrudan doğruya akıl ve bilim yöntemleri ile kendi kurallarını açıklayıp kanıtlayamamıştır. Bu da dinlerin hepsinde ortak olan en önemli özel iğidir. Dinde dünya ötesi kavramlara ancak **"inançla"** erişilebilir. Bu nedenle dinlerin en büyük temeli inançtır. Öyle bir inanç ki, doğruluğu peşin kabul edilir; yanlışlığı hiçbir biçimde ileri sürülemez. İşte dinlere karşı yöneltilen en esaslı eleştiri de bu noktadan kaynaklanıyor. İnanç kanıtlanmaz ise her kişiye göre değişir. Bu durumu ile inanç insanın yalnız iç dünyasını ilgilendirir. Somut ötesi kavramları herkes kendi görüşüne, inancına göre değerlendirir. Bir din, toplumun bütün bireylerini kendi inanç kalıpları içinde davranmaya zorlarsa, o zaman toplumda ilerleme olanakları yok olur ve donma tehlikesi başlar. Ortaçağ bu tehlikenin gerçekleştiği en önemli zaman dilimidir. Dinlerin temelinde yalnız inancın bulunması, bir dinin anlayış biçimlerini bile farklı kılabilir. Zira din kuralları yorumlanarak değişik uyguluma tarzları ortaya çıkabilir. İşte mezhepler böyle doğdular. Mezhepler bütün dinlerde vardır. Bazen aynı dinin çeşitli mezheplerinin mensupları birbirlerini **"düşman"** olarak dahi gördüler. Hangileri haklıydı? Bilinmez! Bu anlamsız ve kanlı düşmanlık açıkça gösteriyor ki, insanların inançlarına karışmamak en iyi yoldur. İnançlı bir Müslüman la inançlı bir Hıristiyan'ın, eğer inançları sağlamsa, dinlerinden vazgeçmeleri mümkün değildir. İnanç öylesine karışık bir duygudur ki, aynı dinin aynı mezhebi içinde bile değişik düşünenler bulunur ve işin en ilginç yanı bunların hepsi "en doğrunun" kendi inançları olduğunda birleşmişlerdir.

Devletlerin temelleri binlerce yıl dine dayandı. Her devlet, içinde yaşayanları kendi dinine göre yönetti. Hükümdarlar egemenliklerini dinden aldıklarını ileri sürdüklerinden, yönetimlerinin de o dine göre biçimlenmesinden kaçınılamazdı. Böylece dinler giderek toplumsal özelikleri yanında siyasal nitelikler de taşımaya başladılar; siyasal kurumlar durumuna da eriştiler. Asıl işlevleri bir yana bırakıldı. Yönetimde çok büyük ölçüde söz ve yetki sahibi olan din adamları da katı kurallar ile toplumu yönlendirdiler. İnanç esasları bakımından en akılcı din sayılacak Müslümanlıkta da aynı olay gözlenmiştir. Hatta, Müslümanlıkta "din adamı" yani ruhbanlık mesleği olmadığı halde **"ulema"** [din bilginleri] Batı'daki ruhban sınıfının yerini tutmuştur. Toplumdaki gelişme isteği böylece donmuş kalıplara dökülüyordu. İşte devlet yönetimi içinden dinin çıkartılması, bu bakımdan hayırlı, büyük bir gelişme sayılmalıdır. Fakat burada da Yine önemli bir noktaya değinmek gerektir: Laiklik, devletin dine karşı cephe alması değildir. Din, çok önemli bir toplumsal kurumdur; inkar edilmez bir gerçektir. Bu gerçeğe karşı gelen devlet, laikliğin özü olan "vicdan özgürlüğü"nü de yok etmiş veya yozlaştırmıştır. Bu durumda laiklikten söz edilemeyeceği gibi, demokrasinin de o devlette varlığı silinmiştir. Öyle ise, laikliğin amacına uygun bir biçimde yarar sağlayabilmesi için devletin din temeline dayanmaması yanında, yurttaşın inancına karışmaması ve kimseyi de karıştırmaması gerektir.

TÜRKİYE'DE LAİKLİK

Eski Türklerde Din ve Vicdan Özgürlüğü

Daha henüz Müslümanlaşmadan önceki dönemlerinde Orta Asya'!da yaşayan Türkler çeşitli dinlere girmişlerdir Bu dinler arasında özellikle Şamanizm önemli bir yer tutmuştur. Bu dinin **"kam"** denilen hizmetlileri devlet işlerine karışmazlardı. Diğer yandan, Türklerin ana yurtları olan Doğu ve Batı Türkistan'da kurulmuş çeşitli Türk hanlıklarında zamanına göre çok ileri sayılacak din özgürlüğü vardı. Aynı devletin aynı kökten gelen yurttaşları değişik dinlere bağlı olarak bir arada ve barış içinde yaşamışlardı. Kimse, kimsenin dinine karışmazdı. Türklerin yanında Orta Asya geleneklerini sürdüren Moğollarda da aynı özellik vardı. Öyle ise eski Türklerin kurdukları devletler o zamanın ölçülerine göre laik sayılabilirler. (Bu konudaki en yetkin bir uzmanın görüşüdür. Bk: Sadri Maksudi ARSAL, Teokratik Devlet ve Laik Devlet, [Tanzimat adlı kollektif yapıtta], İstanbul 1940, s 72-76.)

Osmanlı Devleti'nde Durum

Bundan bin yıl kadar önce Türkler, eski dinlerini yavaş yavaş bırakıp Müslümanlığı kabul ettiler. Giderek bütün Türkler -bazı ufak istisnalar dışında- (Müslümanlığı benimseyinceye kadar Türkler bütün dinlere rahatlıkla girdiler. Fakat İslamlaşma başlayınca Türklerin yüzde doksanından fazlası bu dine mensup oldu. Bugün, İslamlıktan önce girdikleri dinleri koruyan ufak Türk toplulukları yaşamaktadır. Doğu Türkistan'da ve Moğolistan'da az sayıda Şamanist ve Budist Türk vardır [Moğolların ise hemen hepsi Budisttir]. Romanya ile Moldavya'da Hıristiyan Gagavuz Türkleri yaşamaktadır. 1923 yılına kadar Anadolu'da da sayıları tam bilinmeyen bir Hıristiyan Türk topluluğu yaşardı (Karamanlılılar adıyla anılırlardı. Kiliselerinde bile ibadetlerini Türkçe yapan bu Türkler "din esasına göre" düzenlenen Türk-Yunan nüfus değiş-tokuş dolayısı ile Yunanistan'a gönderildiler ve orada Yunanlılar tarafından çok kötü ve aşağılayıcı bir tarzda yaşamaya mecbur edildiler.) İslamlaştı. Yeni kurulan İslam-Türk devletlerinde eski laik yapı kaybolma yoluna girmişti.

Türklerin girdikleri eski dinlere göre son derece ileri ve etkileyici bir din olan Müslümanlık, sadece somut ötesi, tanrısal alemi değil, aynı zamanda bütün yaşam ilişkilerini de düzenliyordu. Bu alandaki kurallar da tanrısal nitelikli olduğundan onlara uymak gerekiyordu. Müslüman Türk sultanları İslam yurttaşların bu buyruklara uyup uymadıklarını denetlemek hakkına sahiptiler; bu aynı zamanda onlar için bir görevdi. Diğer yandan, bütün ileri dinlerde olduğu gibi, İslamlıkta da yayılma ülküsü vardı. Türkler böylece hem çok iyi Müslümanlar oldular, hem de sahip bulundukları askerlik ve yöneticilik yetenekleri dolayısı ile bu dini yaymada çok büyük hizmetler gördüler. Dinsel hoşgörünün giderek kaybolmasına rağmen Türkler, 15. yüzyıla kadar yönetimde ve yaşama geleneklerinde bir ölçüde serbest davranabilmişlerdir Özellikle Anadolu Selçukluları hiçbir İslam ülkesinde görülmemiş bir dinsel hoşgörüye sahiptiler. Osmanlılar da ilk zamanlarında bu mirası devraldılar.

Osmanlılar ileride dünyanın en görkemli imparatorluklarından biri olacak devletlerini kurarken ortaya çıkan sorunlara pratik çözüm yolları aramışlar, yararlı ve kalıcı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu tür sonuçlara giden yöntemler uygulanırken dinsel kurallara sıkı sıkıya uymak zordu. Bundan dolayı ilk Osmanlı padişahlarının bazı durumlarda devlet yönetimi için rahatça kararlar aldıklarını görüyoruz. İşin ilginç yanı onları, kuruluş döneminin aydınlık düşünceli ulemasının desteklemesidir. (Osmanlı Devleti'nin yüzlerce yıl kalıcı olan ilk kurumlarının temelini atan Vezir Çandarlı Kara Halil İbrahim Paşa, İznik kadısı idi: yani ulemadandı. Onun gibi başka ulema da 15. yüzyıla kadar devlet yönetimine katılmışlardır.) Bu destek ile bazen açıkça Şeriat dışına çıkabilmişlerdir. Bu konuda önemli örnekler vardır. Bunların içinde en çarpıcı olanlarından biri İslam hukuku ile bağdaşması imkansız, hatta ona aykırı **"devşirme"** kurumunun Osmanlılarca bulunup bir devlet gereği olarak uygulanmasıdır. Yine bazı Osmanlı hükümdarları İslam ceza hukukundan sapan kurallar koymuşlardır. Öte yandan, Osmanlı Türkleri Müslümanlığın günlük uygulamasına sıkı sıkıya sarılmışlardı. İlk zamanların serbest devlet siyaseti ile bu sıkı bağlılık bir çelişki sayılabilir. Ama bir süre sonra bu çelişki kalktı. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren devlet, ölçüsü durmadan artan biçimde her bakımdan İslam esaslarına dayanılarak, son derece muhafazakar biçimde yönetilmeye başlandı. Kuruluş döneminde bazı önemli konularda gösterilen esnekliğe rağmen Osmanlı Devleti'nin o zamandaki yapısını da **"laik"** olarak nitelemek mümkün değildir. Zaten 18. yüzyıl sonuna kadar dünyada hiçbir laik devlet de yoktu. Bunu unutmamak gerektir. Osmanlı Devleti'ne dönersek, söylediğimiz bazı İslam dışı uygulamalara rağmen Müslümanların din özgürlükleri yoktu. Müslümanlar dinsel kalıplara sıkı sıkıya uymak zorunda idiler. O zamanın bütün devletlerinde görülen bu özellik, elbette Osmanlılarda da vardı. Yani devlet laik değildi. Buna rağmen 16. yüzyıla kadar önemli İslam dışı düzenlemelerin yapılması ilginçtir.

Osmanlı ülkesinde ehl-i kitap olup da, devletin egemenliğini kabul etmiş, Müslüman olmayan yurttaşlar vardı. **"Zimmi"** denilen bu yurttaşlar ise inançlarının uygulanmasında tam anlamıyla özgür bırakılmışlardır. Onların kendi dinsel örgütlerinin uygulamalarına, devlete zarar verilmediği takdirde hiç karışılmamıştır. Bu hoşgörülü davranışların zimmiler üzerindeki uygulamaları da çok gevşek biçimde denetlendiği için bu yurttaşlar giderek Osmanlı egemenliğinden kopma sürecine girmişlerdir.

19. yüzyılda yapılan önemli hukuk düzenlemeleri, devletin yapısında ayrıntıya ilişkin noktalarda bazı değişiklikler getirmiştir. İslam da yeterli kuralları bulunamayan ticaret, usul, ceza hukukları ve maliye gibi alanlarda dine bağlı olmadan düzenlemelere gidilmiştir. Fakat herhangi bir alan din kurulları ile düzenlenmişse oraya dokunulamıyordu. Bu nedenle devletin yapısal özelliğindeki dinsel ik sürüp gitmiştir. Bundan dolayıdır ki, bütün yenileşme çabaları Genellikle bütünüyle, bazen de bir bölümüyle olumsuz sonuçlanmıştır. 1876 yılında kabul edilen ve belli başlı temel hakları sınırlı da olsa tanıyan Anayasa'da Müslüman olmayanlara din özgürlüğü tanınırken, Müslümanlardan bu hakkın esirgenmesi, devletin dinsellik [teokratik] karakterinden sıyrılamayacağını da gösterdi.

Türkiye Cumhuriyetin'de Laikliğin Gelişimi

Yeni Türk Devleti 1920 yılının 23 Nisan günü kurulduğu sırada laiklikten söz etmek mümkün değildi. Bildiğiniz gibi ilk günlerde hedef "padişah ve halifeyi" kurtarmaktı. Diğer taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi bir süre din esaslarına uygun olarak çalışmak zorundaydı. Laikliğe geçiş sorunu zaferin kazanılmasından sonra belirdi. Osmanlı Saltanatı **"tanrısal"** idi. Osmanlı Anayasası'na göre padişah "mukaddes [kutsal]" sayılırdı (Madde 5). Devletin yapısı da yukarıda açıkladığımız gibi, dine dayanıyordu. Şimdi egemenliğin doğrudan doğruya ulusa ait olduğu bir devlet kurulmuştu. Böyle bir devlette artık **"tanrısal"** değil **"ulusal"** kaynak egemenliği doğuruyordu. Bu nedenle zaten salt bu açıdan bile laikliğin benimsenmesi bir zorunluluktu. Atatürk daha gençliğinden beri belirlediği bu hedefe, sözünü ettiğimiz zorunluluk ortaya çıkınca cesurca yürüdü ve adım adım laiklik ilkesini gerçekleştirdi. Bu adımları özellikle birinci kitaptaki son ünitelerde ayrıntılı olarak incelemiştik. Sizleri o bahisleri tekrar okutmaya başlamadan önce bazı ufak bilgiler verelim: Egemenliğin ulusa ait olması zaten laik bir devletin kurulduğunu gösteriyordu. Gerek Saltanatın, gerek ardından Halifeliğin kaldırılması bu durumun mantıksal sonuçları idi. Bildiğiniz gibi 1924 yılında tamamlanan bu ilk adımların ardından aynı yıl yeni Anayasa [1924 Anayasası) yapıldı. Bu Anayasa'nın ilk biçiminde devlet dini vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisinin baş görevleri arasında "dinsel hükümlerin yerine getirmesi" bulunuyordu. Ama aynı Anayasa Türk yurttaşlarına geniş bir din ve vicdan özgürlüğü tanımıştı. Ardından, 1926 yılında Türk Medeni Kanunu kabul edildi: Dinsel hükümler dışında kalan önemli özellikler taşıyordu bu yasa. Her şeyden önce kadına meslek seçme özgürlüğü getiriyordu. Aile yapısını tek eşlilik esasına dayandırıyordu. En önemlisi 266. Madde hükmüydü. Bu hükme göre 1. Çocuğun dinsel eğitimi ana-baba tarafından saptanacaktı ve 2. Reşit dinini seçmekte özgürdü. Maddenin ilk bölümü o güne kadar devlete ait olan dinsel eğitim hakkını ana-babaya veriyordu. Devletin yapısı **"İslam"** olduğu halde ana-baba çocuklarına diledikleri dinsel eğitimi verebilirlerdi. Ama çocuk rüşt yaşına eriştiği zaman "dinini seçmekte özgürdü". Bu hüküm laiklik için temel taş sayılır. Böylece Anayasa'daki din ve vicdan özgürlüğü somut uygulama alanı buluyordu. Bu gelişme "devlet dini" ile ilgili anayasal hükümleri gereksiz kılıyordu; başka bir deyişle bu hükümler yeni uygulama ile bir çelişki yaratıyordu. Bu çelişki 1928 yılındaki Anayasa değişikliği ile giderildi. İşte bu tarihten itibaren atılan adımlar 1937 yılında tamamlanmıştır ve derslerimizin ilgili bahislerinde yeterince açıklanmıştır.

Türk Devriminin düşünce ve eylem alanındaki en önemli temel taşı laiklik olduğundan hemen her devrim atılımı onunla ya doğrudan doğruya veya dolayısı ile ilgilidir. Bu nedenle belli başlı devrim adımlarının anlatıldığı bahisler de laiklik ilkesinin açıklanması için gereklidir.

Atatürk'te Laiklik Anlayışı

Atatürk'ün şu sözleri (Atatürk'ün bu bahiste yer alan sözleri Genelkurmay Başkanlığı'nın derlemesinden aktarılmıştır. "Atatürkçülük-Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri", Ankara 1983 s 1983 ve s 452.) laiklik anlayışını özlü biçimde veriyor: "Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve tefekküre [düşünceleri derinleştirmeye] muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasde ve fiile dayanan taassupkar [gerici] hareketlerden sakınıyoruz. Mürtecilere [gericilere] asla fırsat vermeyeceğiz". Şimdi bu sözleri açıklamaya çalışalım. Bu açıklamada O'nun aynı konudaki başka sözlerini de kullanalım:

- Atatürk'ün laikliği kesinlikle dine karşı değildir. Din bir vicdan işidir. Herkes vicdanına uyup uymamakta özgürdür. Atatürk din gerçeğini inkar etmez. Hatta dinin değerini de belirtir. "Din lüzumlu bir müessesedir [kurumdur]" der. Fakat O'na göre din sadece "Allah ile kul arasındaki bağlılıktır". Atatürk din kavramı üzerinde çok ciddi biçimde durmuştur: "Allah mefhumu [kavramı] insan beyninin çok güç kavrayacağı metafizik [fizik ötesi] bir meseledir" demekle bu konu üzerinde ne kadar derin düşündüğünü göstermiştir. O, ayrıca İslam inini, çeşitli konuşmalarında "akla en uygun, en mükemmel din" diyerek övmüştür de. Fakat İslamlık, Genel görüşüne uygun olarak "Tanrı ile kul arasındaki bir ilişkiden" ibarettir. Laiklik bu ilişkiyi koruyup geliştirmeye çalışır: "Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse, hiçbir kimseyi ne bir din ne bir mezhep kabulüne icbar edebilir [zorlayabilir]". "Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, hakiki dindarlığın gelişmesi imkanını da temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin [gelişmenin] ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark [doğu] kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz". Bütün bu sözlerden çıkan sonuç şudur: Atatürk'ün laikliği dine karşı değildi; tersine O, dine sevgi ve saygı göstermektedir.
- Laiklik tam bir inanç özgürlüğü ortamında, ulus ve devlet işlerini din işlerinden ayırmaktan başka bir şey değildir. Atatürk din-devlet birliğinin sonunda dinin üstünlüğü ile bittiği gerçeğini açıkça görmüştü. Vicdan işi olan din, kendi kalıplarını devletin ve bireyin üstüne geçirince toplumsal gelişme duruyordu. Ankara Hukuk Fakültesi'ni açarken (5 Kasım 1925) verdiği ünlü söylevinin bir yerinde bakınız ne diyor: "...uluslararası Genel tarihin akışında Türklerin 1453 zaferini, yani İstanbul'un fethini gözlerinizin önünde canlandırınız. Bütün cihana karşı İstanbul'u sonsuzluğa değin Türk alemine mal etmiş olan kudret ve kuvvet, aşağı yukarı aynı yıllarda icat edilmiş olan matbaayı Türkiye'ye kabul için hukuk uzmanlarının uğursuz direncini kırmayı başaramamıştır". Bu çok ağır ama aynı derecede çok doğru olan saptama sözü edilen "hukuk uzmanları", Osmanlı Devleti'nde her işe karışan ulemadan başkaları değildir. Bildiğiniz gibi İslamlıkta hukuk ile din birdir. İşte, dinsel devlet düzenini yönlendiren bilginlere karşı Fatih'in İstanbul'u alan eşsiz gücü bile aciz kalmıştır. Tarihimizde bu konuyla ilgili daha yüzlerce örnek bulunduğunu bilirsiniz. İşte laiklik bu sakıncaları giderecekti. Devlet bilim ve akıl ile yönetilecek, ulus da kendini bu yolda geliştirecekti. Bu gelişme içinde dinin yeri, başka kimsenin el atmadığı vicdanlardı. Fakat din duygusu vicdanlarda gerçekten rahat da kalmalıydı: "Laiklik yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması değildir. Bütün yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü demektir". Zaten. demokratik rejimi benimsemiş bir toplumda başka türlü bir davranış da düşünülemez.
- Dine saygının ve din-devlet işlerinin ayrılmasının doğal sonucu din adına siyasal sömürü yapılmamasıdır.: "Din ve mezhep hiçbir zaman politika aleti olarak kullanılamaz". Ayrıca, din, halkı sömürme aracı da yapılamaz: "Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar iğrenç kimselerdir. İşte biz bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz...". Özetleyecek olursak, laiklikte herkes kendi vicdanının gereğini rahatça yerine getirmeli, kimse tarafından rahatsız edilmemeli, din siyasete de karıştırılmamalıdır. Kendi yazdığı ve pek çok kez kul andığımız ünlü ders kitabında şöyle diyor (s. 56): "Türkiye Cumhuriyeti'nde her reşit dinini intihapta (seçimde) hür olduğu gibi, muayyen (belli) bir dinin merasimi de serbesttir, yani ayin hürriyeti masundur (korunma altındadır). Tabiatıyla ayinler asayiş ve umumi adaba (Genel edebe) mugayir (aykırı) olamaz., siyasi nümayiş (gösteri) şeklinde de yapılamaz. Mazide çok görülmüş olan bu gibi hallere artık, Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez".

Yukarıda verdiğimiz açıklamalardan kavranılacağı gibi Atatürk'ün laiklik anlayışı son derece açık ve seçik biçimde ortaya konulmuştur. Kendisi din ve devlet ilişkileri üzerinde daha pek çok düşünce ileri sürmüşse de, O'nun laiklik anlayışının Genel çizgileriyle ifadesi yukarıdaki açıklamalarla kavranılabilir.

Öyle ise, son derece akla uygun, hiçbir aşırı yanı bulunmayan bu laiklik anlayışı niçin hep tartışmalara yol açmaktadır? Bu soru uzun ve doyurucu araştırmalardan sonra yanıtlanabilir. Fakat burada belki, laiklik üzerindeki tartışmaların Genel nedeni sayılabilecek şu noktalara da dikkati çekmek gerekebilir: Hiç kuşkusuzdur ki, laiklik ilkesi yerleştikçe pek çok çevrenin maddi çıkarları tehlikeye düşmüştür; bunun üzerine hemen, laiklik ile dinsizlik terazinin aynı kefesine konulmuştur. Ancak tartışmaların bizce asıl kaynağı İslamlığın özelliğinden doğmasıdır. Bildiğiniz gibi İslam dininin ana kaynaklarında hem din hem de dünya işleri içiçe geçerek düzenlenmiştir. İslamlığın dine ve bizim bugünkü hukuk, yönetim, eğitim gibi konulara aynı değerdeki hükümlerle eğilmesi ve hepsini bir bütün olarak görmesi tartışmaların ana kaynağıdır. İslamlığın bütün buyruklarını çok kesin kabul edenlere göre din-dünya ayrımı olamaz. Eğer dinin, dünyaya ilişkin kural arı kaldırılsa, bütünlük bozulur, din de ortadan kalkar denilmektedir. Bu düşüncelere kapılanlar isteyerek veya istemeyerek laiklik tartışmasını dramatik boyutlara ulaştırmaktadırlar. Halbuki İslam dininin bu tartışmaya son verecek açık kural arı vardır. Her şeyden önce "ümmetim bir yanlış üzerinde birleşmeyecektir" Hadisine dayanılarak yapılan icmalar canlandırılabilir ve bu yolla din-dünya işleri birbirinden ayrılabilir. Bütünüyle din hükümlerinden oluşan Mecelle şöyle der:"Zamanın değişmesi ile hükümler de değişir". (Mecelle İslam aleminin ilk ve son Medeni Kanunu'dur. Osmanlı Devletin'de, 19. Yüzyılın en büyük din bilgini olan Ahmet Cevdet Paşa'nın Başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bu konuyu biliyorsunuz. Anımsamak için Hukuk Devrimi Ünitesini tekrar okuyunuz. Yukarıda aktardığımız ünlü 39. Maddenin tam ifadesi şöyledir: Ezmanın tagayyürü ile ahkamın tagayyürü inkar olunamaz.) Din bilginlerimiz bu tür yolları deneyerek, toplumumuzu gereksiz yere zedeleyen bu tartışmayı , en koyu dindarları bile doyurucu bir yanıtla kesmelidirler. Böylece Atatürk'ün laiklik anlayışı, bir büyük Müslüman ulusta, kalkınmanın, çağdaşlaşmanın en önemli itici gücü olacaktır; tıpkı Atatürk zamanında ve şimdi de tekrar gerçekleştiği gibi... Çünkü, Türk ulusu demokrasiyi vazgeçilmez bir yaşam biçimi olarak benimsemişse, din ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır. Bu davranışın sonucu ise laikliktir.

ATATÜRK İLKELERİ (6) / İNKILAPÇILIK (DEVRİMCİLİK) -28

"İNKILAP" VE "İNKILAPÇI" KAVRAMLARINA YİNEL BİR BAKIŞ

Ufak çapta ve pek bilinçli olmayan, Genellikle yarım kalan devrimlere dünya tarihinde rastlıyoruz. Fakat, toplum yapısını köklü olarak değiştiren ve dünyadaki pek çok kurumu ve ulusu etkisi altına alan, bu niteliği ile "ilk gerçek

devrim" olma özelliğini de kazanan olay büyük Fransız İhtilali ile doğmuştur. Çok çetin ve önemli sorunları çözmeye uğraşan bu devrimin yürütücüleri ilkönce kendi kamuoylarında, sonra da giderek dünyanın pek çok ülkesinde "devrimci=İnkılapçı" sözüyle anılmaya başlamışlardır.
Devrimleri yapıp yürütenlere **"devrimci"** demek doğaldır. Ama burada bir ayrım da yapmak gerekmektedir: Devrimi kendinden önce beliren düşünce akımlarına veya kendi görüşlerine göre başlatan bir kadro bulunduğunu biliyorsunuz. Bu kadro devrime yön verir; onu belli bir yola sokar. İşte bu ana kadroyu oluşturanları, devrimcilerin tanımı içinde ayrı ve seçkin bir yere oturtmak gerektir. Bu ana kadroya bağlı, onun belirttiği yoldan yürüyen, devrimi çeşitli alanlarda uygulayan ve uygulatan kişiler de devrimcidirler. Ama bu ana kadro olmasa idi onlar ortaya çıkamazlardı.
Şimdi bir önemli soruna daha geçelim: Bir devrim başarı ile sonuçlanır, hedeflerin çoğu gerçekleşir, bu arada zaman geçer de devrimin ana kadrosunu ve o kadroya bağlı olanları içeren kuşak ömrünü tamamlarsa, durum nasıl değerlendirilmelidir? Başka bir deyişle, devrimi yapan ve yürüten kuşaklar ölürse onların çocuklarına da devrimci" demek mümkün olacak mıdır? Çünkü devrim daha önce yapılmış ve kurumlar bir ölçüde yerleşmiştir.
Çok önemli olan bu sorunun yanıtını başarılı sayılabilecek her devrim için ayrı ayrı vermek gerekmektedir. Devrimi yapıp yürüten kuşak ortadan kalktıktan sonra, istenilen, özlenilen hedefe ulaşılmışsa daha sonra gelenler zaten artık bir 'devrim" ortamı içinde değildirler. Onlar, içlerinde yaşadıkları düzeni sanki hep öyle kurulagelmiş sanırlar. Eğer devrim topluma kendi kendini yenileme, yani evrimle gelişme gücü aşılamışsa, sonradan gelen kuşaklarda devrimcilik niteliği de , mantıklı düşünülürse, ortadan kalkar. Ama, devrimi yapıp yürüten kadronun ömrünü tamamlamasından sonra da belli kurumlar toplum içine henüz tam olarak oturmamış bulunabilirler. O zaman, yeni gelen kuşaklara devrimi sürdürmek görevi düşer. Bu görev bilincini de doğal olarak, devrimi yapıp yürüten kuşak, genç kuşaklara aşılamış olacaktır. Her devrimi yürüten kadroda bu önlenemez eğilim vardır. Devrimci kadro, tarih karşısındaki rolünü tamamlayabilmek için kendi yaptıklarının bilincini sonraki kuşaklara aktaracaktır. Çünkü Genel olarak hiçbir devrim, tek kuşaklık zaman dilimi içinde tam olarak yerleşemez.
Öyle ise bu sorunun yanıtı bir ölçüde kuramsal sınırlar içinde kalıyor. Yani, asıl devrimci kuşaktan sonra da istenilen düzen tam olarak kurulamayacaktır. Ama kuşaktan kuşağa aktarılan devrim bilinci sonucunda istenilen hedefe tam olarak ulaşıldığı takdirde, yani devrim kurumları iyice oturup evrimsel bir gelişme sürecine girildiğinde, gelecek kuşaklardaki devrimcilik niteliği kendiliğinden ortadan kalkacaktır.
Devrimi yapıp yürütenlerden sonra **"devrimcilik"** niteliği kaç kuşak sürer? Bu da her devrime ve o devrimin gerçekleştiği toplumun yapısına göre değişir. Bildiğiniz gibi, özet olarak tanımlamak gerekirse devrim, kısa sürede gerçekleştirilen ve bir ölçüde toplumu zorlayarak yerleştirilen bir değişikliktir. Bu değişikliği yapan kuşaktan sonra gelenlerde, eğer **"devrimcilik"** nitelikleri sürecekse, onlar nasıl davranmalıdırlar? Başka bir deyişle, ilk kuşaktan sonra gelenlerde devrimcilik niteliğinin ölçüsü ne olacaktır? Hemen belirtelim ki bu ölçü, ilk kuşaktakilerden farklıdır. Eğer ilk kuşak devrimi başlatmış ama bütünü bakımından tamamlayamamışsa, orada devrim zaten daha bitirilmemiştir; "kısa sürede ve çabukluk içinde hedefe ulaşma" gerçekleşmemiştir. Aslında ilk kuşak, kendi anlayışına ve ideolojisine göre bir bütün olarak devrimi yapıp hiç olmazsa temeli bakımından bitirmek zorundadır. Ondan sonra gelecek devrimci kuşaklarda tekrar "çabuk değiştirme" ihtiyacının bulunmaması da gerektir. Neden? Çünkü bir toplum sürekli olarak böyle bir gerilim içinde tutulamaz. Bu nedenle temeli bakımından bitirilen devrimde ilk kuşaktan sonra gelenlere düşen bir başka görev vardı: Eğer bu kuşak, devrimcilik bilincini almışsa, bir yandan temel üzerine gerekli yapı çıkılacak yahut tamamlanacak, diğer yandan devrim tepkilere karşı korunacaktır. Eğer ilk kuşak sağlam bir temel atıp onun üzerindeki yapının ilk taşlarını da koymuşsa, ikinci kuşaktakiler bu yapıyı zaten tamamlamak zorundadırlar. İş artık yürüyecektir; yarım kalamaz. Aksi takdirde temel çürür; devrim ortadan kalkar. Bu nedenle ikinci kuşak çabuk olmasa bile bu yapıyı rahatça tamamlamak zorundadır. Bu rahatlığı ise tepkilere karşı koyarak sağlayabilir. Şimdi bu son nokta üzerinde biraz duralım:
Yüzlerce yıllık toplumsal kurumların kısa bir süre içinde değişmesi, devrim geçiren toplumun bazı kesimlerinde rahatsızlık yaratır ve bu da çok doğaldır. Bu rahatsızlık çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir: Çıkarlar yokolmuştur; kişilerin bağlandığı bazı değerler kalkmış, yerlerine anlayış bakımından hemen benimsenemeyecek bazı yeni değerler konulmuştur. Ayrıca her toplumsal kesimin özelliklerine göre de tepkiler doğabilir: Bazı kesimler devrimi bütünüyle desteklerken, bazı kesimler bütünüyle reddederler. Kimi kesimlerde ise şaşkınlık, duraklama belirir. Bazı kesimler ise devrimin bir bölümünü kabul edip bir bölümünü benimsemeyebilir. Tepkici kesimler, eğer başarılı bir biçimde gerçekleşmişse devrimin ilk evresinde direnemezler. Devrimci ilk kuşağın yarattığı coşku karşısında seslerini kısmayı yeğ tutarlar veya gösterecekleri tepkinin derecesini kestiremezler. İlk kuşak çekildikten sonra devrimin coşkusunda doğal bir durulma başlar. Şimdi tepkici kesimler için bir rahatlama ve toparlanma dönemi açılmıştır. Böylece örgütlü veya örgütsüz tepkiler başlar. En köklü devrimlerden Fransız değişikliğine karşı 1814-1830; 1832-1848 yılları arasında tepkiciler başarılı olmuşlar ve siyasal iktidarı ele geçirmişlerdir. Ama ilk tepkiler 1830'da, ikinciler 1848'de, yeni devrimci kuşaklar tarafından ve her seferinde daha rahat ve kolay biçimde yokedildiler. 19. yüzyıl ortalarından sonra bütün uygar aleme yayılan bu devrim kendi öz ülkesinde bile ancak 1871 yılından sonra tam olarak kurumlaşıp kök saldı.
Öyle ise devrimlere karşı tepkileri doğal kabul ediyoruz. O halde, ilk kuşaktan sonraki devrimcilere düşen görev bir yandan yapıyı sağlamlaştırırken bir yandan da tepkileri elden geldiği kadar önleyerek yeni toplumsal kargaşalara yol açmamaktır. Devrim geçiren her toplum içindeki kuşaklar bu önleyicilik görevini, kendi toplumlarının ve zamanın özelliklerine göre yerine getirirler. Ama sosyolojik açıdan, tepkilerin azaltılması, hatta önlenmesi için her zaman uygulanacak bir yöntem de vardır: O da devrimin başarısını, **"iyiliğini"** somut örneklerle kanıtlamaktır. **"İyi"** evrensel bir kavramdır. Akla ve insanın soylu niteliklerine uygun olma **"iyi"**nin ölçüsüdür. Tepkilerin azaltılması, hatta yokedilmesi sözü geçen kesimleri devrimin iyiliğine inandırmakla kabildir. Ama bu Genel kuraldaki **"inandırma"** işinin her toplumun kendi özelliklerine uygun yöntemler kullanılarak gerçekleştirilebileceğini de unutmamak gerektir.
Türk devrimi de aynı evreleri geçirmektedir. Türk Devriminde ana kadronun "tek kişi"den oluştuğunu biliyoruz. Atatürk bir yandan, ilk kuşak içinde kendi ülküsüne bağlı kişileri nitelik ve nicelik bakımından artırırken, bir yandan da yaptığı büyük kültür değişikliğinin çok kısa bir süre içinde yerleşemeyeceğini bildiğinden kendisinden sonra gelecek devrimcileri yetiştirmeye çalıştı. O, bu yetiştirme işlevine ilkönce "Türk Devriminin niteliklerini" yani **"iyiliğini"** açık ve seçik anlatmakla başlamıştır. Şimdi Atatürk'e göre Türk devrimini bölüm bölüm tanıyalım.

ATATÜRK'E GÖRE TÜRK İNKILABI [DEVRİMİ]

İlkönce Atatürk'ün şu sözlerini okuyalım:

"...yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve modern ve bütün anlam ve görünüşü ile uygar bir toplum durumuna ulaştırmaktır (1925)". "Biz büyük bir inkılap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük (1924)" (Atatürk'ten alıntılar şu kitaplardan yapılmıştır: Genelkurmay Başkanlığı, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Ankara 1983, s.112-119; Enver Ziya KARAL, Atatürk'ten Düşünceler, Ankara 1956, s.41-44; Arı İNAN, Düşünceleriyle Atatürk, Ankara 1983, s.87-88).
Atatürk'ün, Türk devriminin neden yapıldığını anlatan pek çok sözü daha vardır. Ama yukarıdakiler, hepsinin çok güzel bir özetidir. Evet, Türk halkını bütünüyle çağdaş, günün koşullarına uygun, bütün anlamı ve biçimleri, görünüşü ile uygar bir toplum durumuna getirmek için Türk devrimi yapılmıştır. Herhalde böyle bir toplum durumuna gelmemek istenilmeyecek bir hedef değildir. Öyle ise Atatürk, Türk devrimi ile son ünitemizde inceleyeceğimiz **"çağdaşlaşmayı"** amaçlamaktadır. Ama bu çağdaşlaşma belli alanlarda değil, bütünüyle bir değişme olacaktır. Bu da çok büyük bir kültür değişikliğidir. Daha önceki ünitelerimizde öğrendiğiniz üç ana ögesiyle gerçekleşecek bir kültür değişikliği, "bir çağdan geçip yepyeni bir çağa ulaşma". Yepyeni bir çağın kültürünü alıp özümseyerek çağdaşlaşma. İşte Türk devriminde bu ana temele dayanılmakta, bu ülküyü gerçekleştirme amacı güdülmektedir.

Atatürk devrimlerin Genel tanımını çok açık bir biçimde verir: "İnkılap mevcut kurumları zorla değiştirmek demektir (1933)". Bu tanımı açıkça ortaya koyduktan sonra, onu Türk devrimine uygular: "Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri (kurumları) yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara (uygar gereklere) göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmak... Türk devrimidir (1933)". Yüzlerce yıllık toplum kurumları Türk ulusunun gereksinimlerini karşılayamaz duruma geldi. Ulus gerilemeye başladı. Öyle ise o kurumlar bir devrimle, yani zorla yıkılacak ve yerlerine en yüksek uygarlık düzeyini gerçekleştirecek yeni durumlar konulacaktır. Atatürk devrimdeki **"yıkmayı"** sadece Türk ulusunu geri bırakmış kurumlar için gerekli görmektedir. Yani ulusun yüksek manevi değerlerine dokunulmayacaktır.

Yıkılacak kurumların da yerlerine hemen yenileri konulacaktır. İşte bu tam bir devrim sürecidir. Bakınız O, daha 1918'de neler diyor: "Benim elime büyük bir yetki ve kudret geçerse, ben toplumsal hayatımızda arzu edilen devrimi bir 'coup=[darbe]' ile uygulayabileceğimi sanıyorum. Zira, ben bazıları gibi kamuoyunu, dinbilginleri çevresini yavaş yavaş benim düşüncelerim düzeyinde fikir oluşturmaya ve düşünmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle bir harekete karşı ruhum isyan ediyor..". Bu düşüncelerinden açıkça anlaşılıyor ki genç Mustafa Kemal Paşa'da tam bir devrimcilik ruhu vardır. O. Türk toplumunun bir evrimle gelişemeyeceğini kavramıştır. Bu konuda Yine şöyle diyor: "Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli yoksa ani olarak mı? İki sistem var. Biri bilinen Fransız ihtilalindeki yöntem: Rejimler değişecek, ihtilallere karşı mukabil ihtilaller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bakılacak ki birbuçuk yüzyıllık bir zaman geçmiş. Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı? (1922)". Türk devriminin yapılışında düşünceleri açısından derin etkisinde kaldığı Fransız ihtilalinin başı bozukluğunu Atatürk benimsemez. O, barış, düzen ve disiplin adamıdır. Fransız ihtilali gerçekten çok sıkıntılı ve sancılı uzun bir evreyi kapsar. Türk ulusunun ise o kadar zaman kaybına ve sıkıntıya tahammülü yoktur. Önder, gerekli gördüğü kurumu hemen değiştirecek ve iş bitecektir.

Atatürk, kadrosuzluğun farkındadır. Devrimi başlatıp yürütmeyi, üstün dehası ile üzerine almaktadır.
Fakat, daha önce de gerekli olan yerlerde belirtildiği gibi O, devrimin başarısı için ulusa dayanmak gereğini de anlamıştır: "...Türk milletinin son yıllarda gösterdiği harikaların, yaptığı siyasal ve toplumsal devrimlerin gerçek sahibi kendisidir. Sizsiniz. Milletimizdeki bu yetenek ve gelişme var olmasaydı, onu (devrimi) yaratmaya hiçbir güç ve kudret yeterli gelmezdi. Herhangi bir olgunlaşma aşamasındaki bir insan toplumunu bulunduğu durumdan kaldırıp damdan düşer gibi filan olgunluk aşamasına iletmek imkansızlığını herhalde açıklamaya gerek yoktur (1925)". Öyle ise "eskiyi yıkıp yerine yenisi koyarken" devrimci Atatürk bunu ulusun yeteneğine ve bu hareketi **"anlamasına"** dayandırmıştır. Ulusun gerçek ihtiyaçlarını sezip ona göre davranmıştır: "İnkılap hareketlerinde dikkat edilecek nokta, insan cemiyetlerinin emellerini, fikirlerini teşhis ettikten sonra, onlara yenileri kabul ettirmektir (1930)". İşte, Türk devrimi, bilinen devrim tanımı içindedir. Ama devrimin yapılması ve gelişmesinde kendiliğinden gelişen kurallara göre değil, Önder'in ulusun "yeteneği ve gelişme gücüne" dayanarak gerçekleştirdiği esaslara uyulmuştur.

Türk Devrimi [İnkılabı] Nedir?

Atatürk, devrimin bilimsel tanımını yaparken onu **"ihtilal"**den ayırmaya özen gösterirdi: "Türk inkılabı nedir? Bu inkılap kelimenin ilk bakışta dolaylı olarak işaret ettiği ihtilal anlamından başka ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir (1925)". Gerçekten bu sözler, derslerimizin başında öğrendiğiniz "ihtilal-devrim" farkını açıkça ortaya koyuyor. Bazı devrimlerin temelinde (Fransa'da olduğu gibi) kanlı ve kargaşa içinde geçen bir ihtilal vardır. Türk devriminde ise böyle bir karanlık ihtilal evresi bulunmaz. İhtilal başlarken hemen düzenlemeye, yani devrim aşamasına geçilmiştir. Bu düzenlemede esas alınan noktalar ise bellidir: "Milletin varlığını sürdürebilmesi için kişiler arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen biçim ve esasını değiştirmiş, yani millet, din ve mezhep bağlantısı yerine, Türk milliyeti [ulusallığı] bağı ile bireylerini toplamıştır (1925)". Yapılan iş esasta büyük bir sistem değişikliğidir. Daha önceleri de belirttiğimiz gibi, ulusçuluk ilkesi, bu sistemin dayandığı ana temelin içindedir; belki bu temelin çimentosudur. Bu temel üzerindeki yapı da zamana uyularak geliştirilebilir. Bunun için de çağa ayak uydurmak gereklidir; kalkınmanın ve gelişmenin esası olan bilim ve güç burada yatar: "Millet uluslararası Genel mücadele alanında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak bilim ve aracın ancak çağdaş uygarlıkta bulunabileceğini değişmez bir gerçek olarak ilke saymıştır (1925)". Öyle ise Türk devrimi, Genel kurallara uygun, ama düzensizlik evresi geçirmeyen köklü ve büyük bir toplumsal sistem, başka deyişle geniş bir kültür değişikliğidir.

Türk İnkılabı [Devrimi] Nasıl Korunur?

Atatürk devrime karşı tepkiyi doğal görür: "Her yeni devrime karşı bir tepki olacaktır. Bu olmayacak bir şey değildir. Bunu beklemek gerektir.. (Bu tepki) herhangi bir biçim ve yönde olabilir (1923)". "Biz büyük bir inkılap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Bir çok eski kurumları yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak gerektir (1925)". Bu sözlerden de anlayacağınız gibi, Atatürk büyük bir gerçekçidir. Devrime karşı tepkileri doğal görmekte, ama buna karşı gereken önlemlerin de alınması gerektiğini belirtmektedir: "Her türlü yükselme ve gelişmeye yeteneği olan milletimizin sosyal ve fikri inkılap adımlarını kısaltmak isteyen

engeller mutlaka ortadan kaldırılmalıdır (1925)". Yani Atatürk devrim adımlarının **"kısaltılmasını"** bile istememektedir.

Devrimi korumanın Atatürk'e göre başlıca üç yolu vardır. Bu yollar Genel olarak bütün devrimlerin korunması için de geçerli sayılabilir:
• Herşeyden önce devrim, onu yapanlar ve yürütenlerce durmadan kökleştirilmelidir: "İnkılabın temellerini her gün derinleştirmek, sağlamlaştırmak, güçlendirmek gerektir (1925)".
• Devrimin getirdikleri toplumun her kesimine anlatılmalıdır. Özellikle devrime karşı olanların aydınlatılmaları gerektir: "Mutlu inkılabımızın karşısında düşünce ve duygu taşıyanları aydınlatmak ve doğru yolu göstermek aydınlara düşen milli görevlerin en önemlisi ve birincisidir (1929)". Atatürk bu görevi aydınlara vermekle onları devrimciler kadrosuna sokmak istemektedir. Devrimcilere düşen bu görevin diğer bir yanı da tepki gösterenlerin olumsuz düşüncelerine karşılık vermek, onları yanıtlamaktır: "Kamuoyunu onların yalan yanlış saptırmalarına kaptırmamak, aydınlatmak gerektir (1923)".
• Nihayet devrimi korumak için başka önlemlere başvurmak yoluna da gidilebilir: "En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için sert tedbirlere başvurulmuştur. Bize gelince, inkılabı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız (1925)".
Özetleyecek olursak, Türk devrimini yapan, onu yaşatmak için gereken her türlü yola başvurulmasını istemektedir. Bu yoldaki önlemler özellikle inandırıcılık ve caydırıcılık etkileri doğuracak niteliklere sahip olmalıdır. Ancak bir hukuk devletinde, devrimi korumak için alınacak önlemlerin mutlaka hukuka uygun biçimde düzenlenmesi gerektiği de unutulmamalıdır.

BİR ATATÜRK İLKESİ OLARAK "İNKILAPÇILIK" [DEVRİMCİLİK]

Atatürk'ün devrim üzerindeki görüşlerini, düşüncelerini anlattıktan sonra, devrimciliği -ya da inkılapçılığı- kolayca açıklamak mümkündür. Ancak, bu noktada yukarıda yaptığımız ikili ayrımı gözönüne almak gerekiyor. Atatürk ve çevresindekiler bu dünyadan çekilmişlerdir... Atatürk belli başlı devirim atılımlarını 1936 yılına kadar tamamlamıştı. Artık O'nun çabası, büyük emeklerle kurulan Türk devrimini kökleşmesini ve her kesimde yaygınlaşmasını sağlamaktı. Bu bakımdan O'ndan sonra gelen devrimci kuşak hem yapıyı tamamlama işlevini sürdürecek hem de temeli koruyacaktır. Bu nedenle yeni kuşaklarda sürdürücülük ve koruyuculuk niteliklerinin bulunması gerektir. Bu özelliklere erişmek için devrimcilerde iki ana nitelik bulunmalıdır:
• Devrimin hedefi kavranılmış olacaktır.: "İnkılabın hedefini kavramış olanlar onu daima muhafazaya muktedir olacaklardır (1930)". Evet, devrimcilik için bu kural ilk ve kaçınılmaz bir koşuldur. Ama sadece **"kavranma"** yetmez. Hedefi kavrayanların onu insanlara anlatmaları, yaymaları gerektir. Bunu da, karşısındakilerin bilinçlerine seslenerek, onları inandırarak yapmak gerektir. Atatürk'ün şu sözleri devrimcilik niteliklerini son derece açık ve güzel biçimde belirtiyor: "Gerçek inkılapçılar onlardır ki, ilerleme ve yenileşme inkılabına yöneltmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki gerçek eğilimi sezinlemeyi bilirler (1925)". İşte bu eğilim sezilip kavranılınca asıl **"inandırma"** işi, belki daha doğru bir ifade ile **"eğitimi"** başlayacaktır. Gerçek devrimci, halkın bilincinde daima yer tutmak zorundadır.
• Atatürk ilkelerini korumakla görevlendirilen Türk devrimcisi bu işi sıkı sıkıya, dar kalıplar içinde yürütmeye çalışırsa, devrim ülküsüyle ters düşer. Türk devrimi sürekli olarak yenilenmelidir. Bu yapılmazsa Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllardaki durumuna düşülebilir. Atatürk ilkeleri ve onların doğurduğu devrim sürekli yenileşmeye açıktır. Devrimimiz dinamiktir, yani hareketlidir ve yaratıcılığa elverişlidir. Devrim kurumlarını dondurmak yoluyla korumak devrimimizin temelindeki akılcılığa aykırıdır. Ama bu yenileme, devrimin ilk evresinde atılan temeli değiştirerek yapılamaz; gelişme o temel üzerinde yükselen kurumların yapısında gerçekleştirilmelidir. Devrimin koruyuculuğu, onu sürekli olarak geliştirmekle birlikte yapılmalıdır. Öyle ise ikinci özellik durmadan yeniliklere açık olmaktır.
Fransız ihtilalinin saçtığı düşünceler, ortaya çıkardığı yasalar kalıcı oldu ve modern dünyanın siyasal-kültürel temel taşları olarak tarihi bezedi. Zira bu devrim **"insanı"** yücelten, O'na değer veren ilke ve yasaları getirmişti; özgürlüğü yerleştirmişti. Buna karşılık başka felsefe temellerine dayanan, hayali amaçları gerçekleştirme uğrunda bazı önemli doğal yasaları bir yana bırakan bir başka büyük bir ihtilal, doğurduğu önemli devrimin kalıcılığını sağlayamadı. Milyonlarca insanın acılara sürüklendiği devrimleri yerleştirme çabaları ancak belli bir noktaya kadar başarılı oldu ve sonucunu getiremedi. 20. yüzyıl bu devrimin başarısızlığını tescil etti ve bu olayla kapanıyor. Elbette ileride insanlığı ne gibi değişikliklerin beklediğini bilemeyiz. Ama görülen odur ki, İlkçağ'dan beri tartışılan, gerçekleşmesi uğrunda savaşılan ülkülerin Fransız devrimi ile insanlara uygulanabilir bir duruma eriştiği inkar edilemez. Bireye saygı, eşitlik, özgürlük, insana en yüksek değeri verme gibi evrensel ilkelerden kim vazgeçebilir? Bu bakımdan başka ilkelere dayanan ve başarısız sonuçlar veren devrimlere hiç benzemeyen Türk devriminin yaşama, ilerleme ve gelişme umudu son derece güçlüdür. Biz Atatürk'ün açtığı evrensel yolda, Yine O'nun isteği doğrultusunda tam anlamıyla yürüyerek, hatta koşarak gitmeliyiz. Ancak bu takdirde özgür, insana değer veren, gerçek bir demokrasi durumuna geliriz. 20. yüzyıl sonunda en ileri ülkelerin demokrasi rejimini içtenlikle uygulayan devletler olduklarını unutmayalım. **"İleri"** oldukları savı ile demokrasiyi hiçe sayanlar sonunda yanlışlık içinde bulunduklarını anladılar ve yüz yıla yakın süren denemelerini bırakarak demokrasiye döndüler. Bu nedenle gerçek devrimcilik, demokrasi yolunda yürümektir.

ATATÜRKÇÜLÜĞE KARŞI ELEŞTİRİLER VE YANITLARI -29

Her ideoloji, her rejim mutlaka eleştirilmelidir. Eleştiri,gerçeklerin ortaya çıkarılması için en etkili ve doğru yoldur. Zaten bilimsel gelişme de eleştiri yoluyla sağlanmıştır. Öyle ki, bir buluş sahibi bilim adamı, onu kamuoyuna bildirmeden ilkönce kendi eleştiri süzgecinden geçirmeli, daha sonra da bu işle ilgili çeşitli kişilerin düşüncelerini almalıdır. Hele bir devletin temeli olarak konulmuş ideolojiye ve onun uygulamasına eleştiri getirilmezse, o ülkede ne gelişme sağlanabilir ne de o ideoloji ile hedeflenen amaca ulaşılabilir. Demokratik olmayan rejimlerde eleştiri ya tamamen yasaklanmıştır veya devlet güdümünde, belli sınırlar içinde yapılır. Demokrasinin en temel özelliği düşüncelerin açığa vurulması özgürlüğünün bulunmasıdır. Eleştiri ile rejimin aksayan yanları, toplumsal, eğitsel, ekonomik bozukluklar ortaya çıkartılır. Yöneticiler bu eleştirilerden yararlanırlar. Eğer yararlanma da durumu düzeltemezse, demokrasinin ana kuralı olarak, o hatalı yöneticiler yurttaşın oyu ile iş başından uzaklaştırılır. Yeni gelen kadro eleştirilerde açık olduğu ölçüde başarı şansına sahiptir.

Düşünceyi özgürce yayma elbette çok önemli bir haktır. Ancak, demokrasi özgürlük üzerine kuruludur. Bu nedenle düşünceyi yayma özgürlüğü, doğrudan doğruya özgürlükleri kısıtlamak veya ortadan kaldırmak için de kullanılamaz.

En demokratik, en özgürlükçü rejimlerde bile özgürlükleri yoketmek hakkı tanınmaz. Bugün, özgürlüklerin korunmasında üye devletler arasında büyük bir olumlu işlev gören bir uluslararası sözleşme vardır: " **İnsan Hakları ve Ana Özgürlükleri Korumaya Dair Sözleşme** ". Avrupa Konseyi üyeleri tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanan bu sözleşmeye Türkiye Cumhuriyeti de katılmıştır. Daha önce 1948 yılında ilan edilen " Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Demeci" ile içerik bakımından büyük bir fark göstermeyen bu sözleşmenin çok özel ve bu güne kadar tarihte görülmemiş bir niteliği vardır: Üye devletler, kendi aralarında bir yargı gücü oluşturmuşlardır. **Günlük konuşma dilinde "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi" denilen bu yargı organında, üye devletler içinde yaşayanlar sözleşmede sayılan özgürlüklere aykırı davranıldığını ileri sürerek kendi devletlerini dava edebilirler.** Yargı organının yetkisini tanıyan devlet verilecek karara mutlaka uymak zorundadır.
İnsan hakları konusunda boş sözlerle süslü siyasal gösterilerin artık gereksizliğini bu yargı organı somut biçimde kanıtlıyor. Zira bütün parıltılı sözlere rağmen gerçekte yurttaşının haklarını çiğneyen Avrupa Konseyi üyesi devletlerde yaşayanlar, bu yargı organına gittikleri zaman, verilen karar devletin aleyhine olursa, bu, tahmin dersiniz ki, o devletin siyasal ve hukuksal yapısı üzerinde önemli tartışmalara yol açar.

Önemini böylece belirttiğimiz bu Sözleşmenin ünlü bir 17. Maddesi vardır. Bu maddeyi aynen yazmakta yarar görüyoruz: "Bu sözleşme hükümlerinden hiçbiri, bir devlete, topluluğa veya bireye, bu sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerin yokedilmesini veya sözleşmede öngörülenden daha geniş ölçüde sınırlamalara tabi tutulmasını hedef alan hiçbir etkinliğe girişmeye veya harekette bulunmaya yönelik herhangi bir hak bağladığı biçiminde yorumlanamaz".

Bu hüküm kısaca "özgürlükleri yoketme özgürlüğü yoktur" biçiminde özetlenebilir. Öyle ise Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşlarına tanıdığı hak ve özgürlükleri, onları ortadan kaldırmak için kullananlar "devlet benim özgürlüğümü önlüyor" savını ileri süremez. Kaldı ki, düşünceyi ifade etme özgürlüğünün "demokratik bir toplulukta.. ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün... kamu düzenini korumanın zorunlu olduğu durumlarda belli koşullara uyularak sınırlanabileceği" de aynı sözleşmenin 10. Maddesinin 2. Fıkrasında belirtilmiştir. En demokratik toplumlarda bile özgürlüklerin belli ölçüleri aşmamak üzere sınırlanabileceği ve hiçbir özgürlüğün bir başka özgürlüğü ortadan kaldırmak için kullanılamayacağı yukarıda en somut biçimde görülmektedir.

Yukarıdaki satırları okurken bazı öğrencilerimizin "demek ki yazar, Atatürk'ü eleştirmenin özgürlük dışı bir iş olduğunu ileri sürüyor" düşüncesine kapılacaklarını tahmin ediyoruz. Hayır: Biz Atatürk'ün kurduğu demokratik bir devlette yaşıyoruz. Eleştirme ve onu ifade etme özgürlüğümüz vardır. Ama hangi ölçüde: Devlet ve toplum düzenini bozmamak ve özelikle özgürlükleri ortadan kaldırmamak koşulu ile. Şimdi bir Türk yurttaşı eğer, Atatürk'ün kurduğu düzeni baştan aşağı kötüler yerine örneğin bir İslam devleti kurulması gerektiğini ileri sürerse yasalarımıza göre yerinde bir davranışta bulunmamış sayılır. Zira devletimizin temel yapısını kuran anayasamız hem varlık nedenini anlatan **"Başlangıç"** bölümünde, hem **"değiştirilemez"** nitelikteki ve daha önce Yine anımsattığımız 2. Maddesinde "Atatürk'ün koyduğu ilkeleri ortadan kaldırmanın olanaksızlığını" açıkça belirtmiştir. Ama bu, Atatürk'ü ve O'nun düşüncelerini eleştirmenin mümkün olmayacağı anlamına gelmez. Atatürk'ün kurduğu düzen demokrasi olduğuna göre elbette O'nun koyduğu sistem içindeki bazı noktalar eleştiriye açık olmalıdır. Hatta sistem pek çok açılardan eleştirilebilir. Burada dikkate alınması gerekli nokta, eleştiride Atatürkçülüğü yokederek, O'nun getirdiği demokratik rejimi ortadan kaldırma kastının bulunup bulunmadığını saptamaktır. Eğer eleştiri açıkça böyle bir amaca yönelmişse o zaman suç işlenilmiş olur. Bu da evrensel özgürlük anlayışına aykırı değildir. Bugün Almanya'da Hitler dönemini övüp onun getirdiği rejimin en iyi sistem olduğunu ve bu uğurda çalışmak gerektiğini ileri sürmek ağır bir suçtur. Alman anayasası bu yoldaki davranışları demokratik özgürlükler sınıfına sokmamıştır. Ama hiç kimse Almanya'da demokrasinin ve özgürlüğün bulunmadığını ileri süremez. Hatta bu ülke günümüzde en geniş özgürlük kavramına sahip demokrasilerin başlarında gelmektedir. Bütün bu Genel bilgilerin ışığı altında Atatürk ile O'nun sistemine yöneltilen eleştirileri kısaca gözden geçireceğiz. Her eleştiriyi kendi görüşümüze göre de yanıtlayacağız. Sistemin bir bütün olarak değerlendirilmesi ise son ünitemizde yapılacaktır.
Atatürk ile Atatürkçülüğe karşı eleştiriler ve bunların sonucu olan tepkiler, çok partili demokratik yaşama geçilmesinden sonra su yüzüne çıktı. O zamana kadar belki toplumda henüz eleştirisel bir zihin yapısı oluşmadığından, belki devletin aldığı ağır önlemlerin etkisinden, herhangi bir tepkiye veya eleştiriye rastlamıyoruz. Bu da elbette sağlıklı bir tutum değildi. Atatürk yaşarken öylesine büyük bir sevgi yumağı ile örülmüştü ki, O'nu eleştirmek son derece zor bir işti. Ama 1938 yılından sonra başlayan İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde, belki İkinci Dünya Savaşı'nın zor koşullarının da etkisiyle oldukça sıkı bir özgürlük sınırlaması yaşandı. Bu sınırlama içinde Atatürk'ün en yakın arkadaşı ve yardımcısı olan İsmet İnönü'nün, büyük Önder hakkında eleştiriye tahammül edememesi normaldir. Kaldı ki pek çok başka konuda da eleştiri sınırlaması vardı.
Çok partili yaşama geçilince, özgürlük sınırlamalarının hiç olmazsa bir ölçüde kalkması bir zorunluluktu. Mevcut anayasa da özgürlükleri, iyi niyetli bir yorumla uygulanması koşulu ile oldukça elverişli bir düzeyde tanımıştı. Çok partili yaşam, iktidar mücadelesi demektir. Her parti iktidara geçmek ister ve bu demokrasinin en önemli koşuludur. Ama siyasal partiler seçimi kazanmak için oy toplama yolunda en kolay propagandanın artık yıpranmış olan mevcut iktidar partisini eleştirmek olduğunu gördüler. Bu da doğaldı. Ama o parti döneminde konulmuş olan devrim ilkeleri de tartışma, ardından da saldırı konusu yapılınca işler gerçek bir demokrasideki gibi gitmemeye başladı. Açık olmasa bile gizliden gizliye işletilen din sömürüsü laiklik ilkesinin ileride karşılaşacağı ağır tepkilerin gelişmesi zeminini hazırlamıştır. Böylece başlayan çok partili demokrasi içinde siyasetçilerin en büyük sermayesi, başta laiklik olmak üzere Atatürkçülüğün belli başlı yönlerini gözden düşürmeye çalışmak oldu. Giderek bu hava, yeni yetişen kuşaklar içindeki bazı kesimlerin açıkça Atatürk karşıtı olmalarıyla sonuçlandı. Bugün Atatürk ile Atatürkçüğe yapılan eleştiriler böyle bir ortamın eseridir. Bugün eleştiriler şu iki ana noktada toplanıyor: Atatürk'ün kişisel yönlerini eleştirmek ve O'nun kurduğu sistemi yıkma derecesine varan tartışmalara açmak. Şimdi bu noktalar üzerinde kısaca duralım:

ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİNE KARŞI ELEŞTİRİLER

Bir devrim önderinin kişiliğinde iki cephe vardır. Bunlardan birincisi o önderin özel, kişisel yaşamıdır. Diğeri ise devrimci kişiliğinin özellikleridir. Bir devrime tepki göstermek isteyenler için en ucuz demagojik malzeme, halk gözünde devrim kadrosunu karalamaktır. Hele bu devrimde ana kadro yoksa ve bütün devrim tek kişinin akıl ve

eyleminden çıkmışsa o zaman işler daha kolaylaşır. O tek kişinin ilkönce özel yaşamı didiklenir ve gerçek yahut gerçek dışı pek çok uydurmalarla önder halkın gözünden düşürülmeye çalışılır. Bizde de böyle olmuştur. Son derece aşırı ve saygısız çevreler Atatürk'ü, ana-babasının kökeninden başlayarak karalamaya çalışmışlar, ayrıca O'nun alkol ü içkiye karşı düşkünlüğünü, hatta evlilik yaşamındaki mutsuzluğunu bile olumsuz propagandaları için kullanmışlardır. Halbuki bugün, bir suç işlemedikçe veya açıkça ahlaka aykırı davranmadıkça kimsenin özel yaşamına karışılamaz. Bu hukuk düzeninin temeli olan insan haysiyetinin korunması ve gelişmesi için tanınmış en önemli kişi güvencelerinden biridir. Ama biz bu sevimsiz yakıştırmalara birkaç cümle ile yanıt vermek zorundayız: Atatürk özel yaşamında düzgün, düzenli, disiplinli, herkesin hakkına saygı gösteren bir davranış içindeydi. İçki düşkünlüğü, O'nun tek başına son derece ağır bir yük altında bunalmasından ve kendisine gerçek anlamda yardımcı olabilecek, Türk aydınlanması için düşündüğü ulusal kimlik içindeki kültür devrimi hedefinin çok az kişi tarafından anlaşılmasının verdiği sıkıntıdan kaynaklanmaktadır. Uluslararası üne sahip büyük Türk psikiyatristi Namık VOLKAN, değerli araştırmasında bu gerçeği bilimsel olarak saptamıştır... Bu ucuz eleştirileri yapanlara ne yazıktır ki aynı ucuzlukta bir yanıt vermek zorundayız: Hala Osmanlılık özlemi içindeki bu çevreler yere göğe koyamadıkları pek çok Osmanlı sultanının içki düşkünü olduğunu, hatta içkiye karşı en amansız ve son derece sert bir savaş açan IV. Murat'ın genç yaşında alkol düşkünlüğü sonunda öldüğünü acaba inkar edebilirler mi. Ama biz Atatürk'ü böylesine savunmaya muhtaç değiliz. Bir nokta daha var: Osmanlı sultanları içkiyi gizli içerlerdi. Atatürk ise halk arasında olduğu zaman açıkça içkisini içmiş, "ben kapalı kapılar arkasında gizli gizli, günah işler gibi davranan bir Önder değilim. Herşeyim açıktır ve halkımın önündedir" demiştir.

Onu kişisel yönden kendilerine göre **"ağır"** eleştirenler iki noktada hiçbir suçlama nedeni uyduramadılar. Bunlardan birincisi hele günümüz demokrasilerinde son derece güncel: Atatürk tarihte mal-mülk derdi olmayan eşsiz ve tek önder olarak anılacaktır. Bu çok önemli konu üzerinde Atatürk karşıtlarını doyurucu çok somut ve göz yaşartıcı bir örnek var:

Atatürk son derece orta halli, hatta yoksulluk sınırına yakın yaşayan bir ailenin çocuğu idi. Ama, çok uzun süren askerlik yaşamında o zamanlar için oldukça doyurucu olan aylıklarından tasarruf etmiştir. Kurtuluş Savaşı başında beş parası olmayan bir başka kadro dünyada yoktur. Ancak, Atatürk, özellikle cumhurbaşkanı seçildikten sonra önemli sayılacak bir aylık aldığı gibi, O'nu çılgınlar gibi seven halk her gittiği yerde kendisine çiftlikler, konaklar armağan etmiştir. Böylece cumhurbaşkanı Atatürk "zengin sayılabilecek" bir duruma erişti. Fakat büyük Önder bu servetin kendisine ulusu tarafından verildiğini çok iyi biliyordu. Bir ölüm karşısında bu büyük servet yasal mirasçılarına kalacaktı. Özellikle kız kardeşi Medeni Kanun'da güvence altına alınan "saklı paya" sahipti. Yani Atatürk servetinin bütününü dilediği kimseye veya kuruluşa bağışlayamazdı. Servetin önemli bir bölümünü mutlaka kardeşi alacaktı. Büyük önderi bu son derece rahatsız ediyordu. Bu nedenle tarihte eşi görülmemiş bir yasa için hükümete başvurdu. Hükümet bu isteği yerinde buldu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yasalaştırdı. 12 Haziran 1933 tarihli ve 2304 sayılı yasayla Atatürk'ün Medeni Kanundaki miras hükümlerine bağlı olmadığı kabul edilmiştir. Böylece o, yasal olarak mirasçılarını servetinden yoksun bıraktı. Önder daha sonra kendisine verilen bütün çiftlik ve benzeri taşınmaz malları "ulusuna geri verdi". Ölümüne yakın günlerde yaptığı vasiyetnamesi ile de geriye kalan bütün servetini kendi kurduğu Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'na bağışladı. Çocuğu olmadığı için evlat edindiği birkaç kişiye çok mütevazi aylıklar bağlattı. Mirasından yoksun bıraktığı kız kardeşine ise sadece bir ev alınmasını istedi.. İşte **"zengin"** Atatürk, ulusu ve ailesi! Atatürk'ün sadece bu davranışı O'nun evrensel boyutlardan taşan kişiliğini gösterebilir. Atatürk'ün **"devrimci"** kişiliğine karşı yöneltilen eleştiriler de insaf ve akıl dışıdır. Bunları da kısaca ikiye ayırarak değerlendirmek mümkündür. İlk eleştiri, Atatürk'ün Ulusal Kurtuluş Savaşındaki tutumuyla ilgilidir. Kurtuluş Savaşına Vahdettin'in isteği ile başladığı, O'na binlerce altın verildiği, hatta kendisini Samsun'a götüren **"Bandırma"** vapurunun görkemli ve kocaman, sağlam lüks bir gemi olduğu; Kurtuluş Savaşı'nın başında Vahdettin'e sadık iken üzerine aldığı kutsal görevi, yani padişaha karşı verdiği sözü tutmayıp kendi başına buyruk hareket ettiği, sonunda Saltanata ve Halifeliğe baş kaldırıp, bilinen yola girdiği, hatta bu konuda İngilizlerle işbirliği yaptığı özellikle şeriatçı çevreler tarafından pek ciddi bir anlatımla halka sunulmaktadır. Bunların ne kadar uydurma ve asılsız olduğu bilinir. Ayrıca Turgut ÖZAKMAN büyük emek harcayarak yazdığı eserinde bu savların hepsini birer birer çürütmüştür. Örneğin, kendisine verilen binlerce altını taşımanın dahi imkansız olduğunu, Ulusal Kurtuluş Savaşı başlarken ne kadar parasız bir biçimde işe başladığını, ayrıca Vahdettin ile işbirliği yaptığını doğrulayacak hiçbir belgenin bulunmadığını bildiğimiz gibi, Kurtuluş Savaşı'nı yaşayıp anılarını yazanların hiçbiri Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir misyonundan söz etmez (Turgut ÖZAKMAN ödül de kazanan değerli araştırmasında bu konularda Atatürk'ü karalamak için gösterilen bütün çabaların ne kadar düzmece olduğunu bilimsel bir biçimde kanıtlar. Bk.: Vahdettin, M. Kemal ve Milli Mücadele / Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar, Ankara 1997, 789 s.).

Bu çevreler Atatürk'ü karalamaya çalışırken, bütün Kurtuluş Savaşını da lekelemek istediklerinin ya farkında değildirler, veya bu işi kasten yapıyorlar. Örneğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin zorunlu olarak kurduğu İstiklal Mahkemeleri konusunda söylenilen yalanlar dudakları uçuracak derecede vahimdir. Bu mahkemelerin **"onbinlerce"**, bazılarına göre de "ikiyüz bin" kişiyi idam ettirdiği yolundaki yalanlara ne yazıktır ki kanan yurttaşlarımız vardır. Herşeyden önce, şunu belirtelim ki, İstiklal Mahkemeleri çalıştığı 7 yıl içinde ancak 2000 dolayında idam hükmü infaz etmiştir. İdam edilenlerin yüzde doksanından fazlası katil, eşkiya, asker kaçağı olarak cinayet işleyip soygunlar yapan, ordumuzu arkadan vurmak isteyenlerle işbirliği içinde bulunan, hıyanet kaynağı Rum ve Ermeni çetelerinin mensuplarıydı. "Onbinlerce kişinin" idamı akıl ve mantığın alacağı bir sav olamaz. Nitekim bu konuda bilimsel araştırmayı belgelere dayanarak yapan Ergün AYBARS bu açık yalanı en mükemmel biçimde yanıtlamıştır. Buna benzer bazı başka uydurmacalarla, hele Sakarya Savaşından sonra bütün Türk ulusunun varını yoğunu koyarak yürüttüğü Kurtuluş Savaşı'nı , Saltanatı ve Hilafeti yıkan Atatürk'ü karalamak için küçümsemeye cesaret edebilmektedirler.

Atatürk'ün kişiliğinde Kurtuluş Savaşı'nı küçültmek isteyen bu çevrelere aydın olduklarını bildiğimiz bazı kişilerin de karışması ayrıca üzüntü vericidir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme karşı verilen ve başarı ile sonuçlanan ilk mücadele olduğunu, o zamanların ezilen ulusları gözleriyle görmüş ve Türk'ün bu savaşını benimsemişken, Atatürk öldüğü zaman bu ulusların hepsi "emperyalizme karşı zafer kazanmayı öğreten büyük Önder olarak" O'nu acı içinde anmışlarken, bir Türk bilim adamının "Kurtuluş Savaşı'nın anti emperyalist bir savaş olmadığını" ileri sürmesi anlaşılır bir değerlendirme değildir.

Atatürk'ün devrimci kişiliğinin ikinci eleştiri noktası, zaferin kazanılmasından sonra gösterdiği davranışlardan kaynaklanıyor. Büyük devrimci yapmak istediklerinin hepsini baştan söyleyemezdi. Bunu sizlere daha önce

anlatmıştık. O, fırsatları değerlendirerek en kısa zamanda ve en az zararla devrim hareketlerini yürüttü. Bu bakımdan davranışlarında bir tutarsızlık yoktur. Tam tersine, daha Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı günlerinde kadın-erkek eşitliğini savunan, modern eğitim için uğraşan ve en yakınlarına bile bunların yapılacağını açıklamayan Atatürk'ü bu açıdan eleştirmek değil, övmek gerektir. Zaferin kazanılmasından sonra ise Atatürk'ün birbiri ardınca gerçekleştirdikleri bu çevrelere göre hiçbir bakımdan onaylanamaz.

ATATÜRKÇÜLÜĞE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Sistemi Bir Bütün Olarak Reddedenler

Atatürk'ü ve Atatürkçülüğü hiçbir zaman kabullenemeyen en önemli kesimi eski Osmanlı düzenine yeniden dönüşü özleyenler oluşturmaktadır. Bu kesim Genel olarak Kurtuluş Savaşı'na bile karşıdır. Ancak son zamanlarda bu savaşın Türk ve İslam tarihi açısından değeri tartışılmayacak derecede açığa çıktığından, yukarıda gördüğümüz taktiğe başvurulmuş ve Kurtuluş Savaşını Vahdettin'in örgütlediği gibi kanıtlanması mümkün olmayan düzmece savlara sığınılmıştır. Şimdi, zafer kazanıldıktan sonra kurulan rejimi bu çevrelerin benimsemesi veya kabullenmesi mümkün değildir. Bir ünite önce gördüğümüz **"tepkiciler"**i, bizim devrimimizde en başta bu kesim temsil etmektedir. Çünkü bu kesim üyeleri Türk devrimine kökten karşıdırlar. Onlar Tanzimat'tan beri yapılan yeniliklere de hiç iyi gözle bakmamışlardır. Saf Osmanlı sistemi bu kesimin özlemidir.

Bu kesimin mensuplarına verilecek yanıtlar o kadar çoktur ki: Egemenliğin Tanrıya ait olmasını doğru kabul edilse bile, bu egemenliği Tanrı adına kullanacak kişi hiçbir dinsel kaynakta belirlenmemiştir. Osmanlı halifesine egemenlik hakkını kim vermiştir? Daha önceden, bu devletin hükümdarları neye dayanarak egemenliğe sahip olmuşlardır? Elbette halkın sessiz onayı ile. Bütün dünyada görülen dinsel monarşi geleneği içinde bu görüşü o zamanın koşulları içinde eleştirmek mümkün değildir. Ama aydınlanma çağından sonra bilimsel olarak ortaya konulan gerçeklerin yönetim anlayışını etkilemesi, bunun sonucunda da 18. yüzyıl biterken Amerikan cumhuriyeti ile Fransız ihtilali gibi iki çok büyük olay Batı'daki teokratik monarşilerin sonu olmuştur. Diğer yandan din , cinsiyet ve ırk farkı gözetilmeksizin bütün insanların eşitliği, bu noktadan hareketle insanlara doğuştan gelen temel haklar ve özgürlükler artık tarihin bir evresini oluşturan çok önemli değişikliklerin belli başlı ilkeleridir. Dünyanın akışına ters düşen eskiye dönük görüşleri hala savunmak ne dereceye kadar yararlı olabilir? Sözü geçen kesime bu gerçekleri anlatmak çok zor olacağa benzemektedir.

Bu kesim demokrasiyi de benimsemez. Kesimin önde gelenleri demokrasinin hedeflerine ulaşmak için bir araç olduğunu sık sık tekrarlarlar. Demokrasiye hiç inanmayan bir yazar, Atatürk'e hakaret de etmemiş olmak; ama O'nu bir ölçüde kendi düşüncelerine uygun gördüğünü belirtmek için bakınız neler diyor: "...O (Atatürk) bir inkılapçıydı. Dinin yanlış anlaşıldığına, halkın aldatıldığına, tekke ve zaviyelerin yozlaştığına inanmıştı. Hepsini kapattı. Bugünküler diğer bütün tarikatlara düşmanlık ediyorlar. ...Mustafa Kemal dinin bir hayat nizamı olduğunu bilirdi. Büyük bir alime Kur'an'ın en güzel ve kapsamlı tefsirlerinden birini hazırlattı. Amacı dinde reforma ilmi bir yol bulmaktı. Bulamadı. Sadece ezanı Türkçeleştirmekle yetindi... Demokrasi umurunda bile değildi. "Biz bize benzeriz" sözüne yürekten inanmıştı. İstiyordu ki laik cumhuriyete inanan aydınlar çıksınlar, partiye ve ulusa önderlik etsinler... İnkılapları sağlam temellere oturtsunlar.... Bugünkü Atatürkçüler de böyle istiyorlar. Ama bunu mertçe ve açıkça söylemeye cesaret edemiyorlar. Çünkü Batı'ya sığınıyorlar. Biz de onlar gibi demokrasi istiyoruz diyorlar... Yalan. Düpedüz halkı aldatıyorlar. İktidara giden yollara yasal mayınlar döşemişler. Birileri demokrasi, insan hakları!.. Hak ve hukuk diye zırvalamaya başladı mı...". Yazı böylece uzayıp gidiyor. Bu yazarın düşüncelerine göre, Atatürk'ün kendileriyle ortak ve ortak olmayan yanları vardır. Ortak yan demokrasiye inanmamasıdır. Karşı geldikleri yan ise cumhuriyetçiliği ve laikliğidir. Ama yazar, Atatürk'ü son derece zeki bir yolla kendi cephesine de çekebilmektedir. Bu da Atatürk'ün dini inancının belirtilmesi ve tekke ile zaviyeleri yozlaştığı için kapattırmasıdır. Kendisi de hukukçu olan yazar Atatürk'ü bu noktada bıraktıktan sonra Yine bir ünite önce gördüğümüz **"devrimciler"** ile bir sürtüşmeye giriyor. O'na göre bugünkü Atatürkçüler demokrasiye inanmıyorlar. Sadece batıya hoş görünmek için bu mantoya bürünüyorlar. Demokrasi ve insan hakları onların gözünde sadece birer araçtır. Ne için? Elbette Şeriat düzeninin geri gelmesini önlemek için. Demek ki bu kesimin gözünde "insan hakları" değer verilmeyecek bir yığından başka birşey değildir.

Bu kesimin düşüncelerine karşı yanıt vermek çok zor. Çünkü onlar kendilerini son derece haklı görüyorlar. Türkiye'nin hangi koşullar altında kurtulduğunu, devrimler yapılmasaydı sonumuzun ne olacağını hesaplamadan sadece eskiyi diriltmenin yollarını arıyorlar. Bu kesimin çok iyi tarih bilgisine sahip olmasını dilemekten başka yapılabilecek birşey yok. Ancak kendilerine tanınan özgürlükleri, onları yok etmek için kullandıkları bir gerçek.

Türk devrimini bir bütün olarak reddeden ikinci kesim son iki on yılda belirmiştir. Bu kesimin mensupları gayet iyi ve sağlam eğitim almış, demokrasinin bütün nimetlerini tanımış; ondan kopmanın mümkün bulunmadığına yürekten inanmış kimselerdir. Böyle bir düzeyde bulunanların Türk devrimine ve özellikle Atatürk'e karşı çıkması yadırganabilir. Ama onlar kendilerine göre haklı sayılabilecek bazı tutmamak noktaları bulmuşlardır. Bunlardan hareket ederek Türk devrimini eleştirirler.

Bu kesimin güncel adı "numaralı cumhuriyetçiler"dir. Çünkü onlar Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin hiçbir ilkesi ve kurumu ile bağdaşmamışlardır; ama Yine de cumhuriyetçidirler. Yeni bir cumhuriyet kurulmasını istemektedirler. Bu da "ikinci cumhuriyet" olacaktır.

İkinci cumhuriyetçiler Türk toplumunun bugün içinde bulunduğu durumu karamsar gözlerle görüp eleştirmekle işe başlarlar: Ulusal gelirimiz kişi başına 3000 doların üstüne çıkamamıştır. İkinci Dünya Savaşı bittiği zaman bizimle aynı düzeyde olan Portekiz ve Yunanistan çoktan 10 bin doların üstüne fırlamıştır. Gelir dağılımı tam bir açmaz içindedir. Adalet ve eğitim işleri çıkmazdadır. Sağlık işleri tam bir fiyasko içinde yürümektedir. Türkiye'de insan haklarına aykırı davranılmaktadır. Evet, bu söylenilenler içinde gerçeklerin bulunduğu bellidir. Ama bugünkü olumsuzlukların nedeni olarak "Mustafa Kemal'in kurduğu cumhuriyet" gösteriliyor. Onlara göre Atatürk silahlı kuvvetlere dayanarak ve kendisine bağlı bir bürokratik oligarşi oluşturarak bazı yenilikler yapmıştır. Onlara göre bu yeniliklerin demokrasi ile bağdaşması imkansızdır. Bu kesimin en önde gelen kalemlerinden biri "kemalizm ile demokrasi bağdaşamaz" demektedir. Böylesine kişisel bir güç merkezi haline gelen Mustafa Kemal, kurduğu cumhuriyetle sadece kendi çıkarlarını düşünen bir avuç bürokrat yetiştirmiştir. İşte bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun kaynağı bu tür, demokrasiden ve insan haklarından uzak bir rejimde, daha doğrusu Atatürk'ün kurduğu sistemdedir.

Hepsinin son derece aydın kişiler olduğunu söylediğimiz bu kesime verilecek yanıtlar aslında çok basit ve kolaydır. Bu aydınların en büyük yanlışı -ki aldıkları kültür böyle bir yanılgıya düşmemelerini gerektirir- günümüz dünyasının

koşulları altında 1918 yılı Türkiye'sini değerlendirmeleridir. Osmanlı Devleti'nde uygulanan kötü bir kültür politikası nedeniyle demokrasiyi tam olarak kavrayacak aydın yetişmiş miydi? Bu soru yanıtsız kalıyor. Zaten yetersiz olan insan kaynakları 1911 yılından beni aralıksız süren 10 yıllık savaşta iyice tükenmiştir. Acaba Mustafa Kemal bu koşullar altında kurtuluş mücadelesine başlamakla hata mı etti? Ne yapsa idi? O, elindeki yetersiz insan gücünü olağanüstü bir çaba ile kullanmış, hepsini tek hedefe büyük zorluklar içinde yöneltmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurmamalı mıydı? Ne yapsaydı? Padişah buyruğunda mı kalsaydı? Yurdu kurtarmak için çabalayan mert ve yiğit kuvayı milliyecileri bir bayrak altında birleştirmeyip onları başıboş mu bırakmalıydı? Evet, bu kişiler Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşında ne yapması veya ne yapmamaması gerektiğini o günkü koşullar altında eleştirsinler. Ama bu konularda yanıtları yok! Zafer kazanıldıktan sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın özgürlükleri boğan kişisel bir yönetime gittiği, halkın demokratik eğitimini engellediği, ekonomik politikasının tam bir çıkmaz olduğunu ikinci cumhuriyetçiler rahatça ileri sürüyorlar. Onlara göre Atatürk'ün kurduğu tek parti rejimi Türkiye'de demokrasinin doğumunu geciktirmiştir. Bu görüşleri kendimiz yanıtlamadan önce sözü 20. yüzyılın en ünlü siyaset bilimcisi ve kamu hukukçusu M. Duverger'e bırakalım: "...Bazı tek partiler gerek felsefeleri, gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter değildir. Bunun en iyi örneğini 1923'ten 1946'ya kadar Türkiye'de faaliyet göstermiş olan CHP sağlamaktadır. Bu partinin başta gelen özelliği, demokratik ideolojisindedir... Faşist rejimlerde her gün rastlanılan otorite savunusunun yerini Kemalist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır; bu da **"halkçı"** veya **"sosyal"** diye nitelendirilen **"yeni"** bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasidir...Parti liderlerinin gözündeki tekel, Türkiye'deki özel siyasal durumun bir sonucu olmuş ve çok partili sistem, ideal olmakta devam etmiştir. Türk tek partisinin yapısında da totaliter bir taraf yoktu. Bu yapı ne hücrelere, ne milise, hatta ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu... Üyelik herkese açıktı" (M. Duverger, Siyasal Partiler, (Çev.: Ergun ÖZBUDUN), Ankara , s 359 - 361)). Ünlü A. J. Toynbee ise şöyle diyor: "1920'lerde Türk toplumu ya gelişecek, ya da ölecekti. Her ne pahasına olursa olsun yaşamayı yeğlemiştir. Bununla birlikte tek parti yolu hiçbir zaman faşist-nazi- komünist tipi bir diktatörlük biçimi almamıştır" (ÖZAKMAN'dan naklen. S 736, not 16.)).1935 – 1937 yılları arasında Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorraine anılarında şunları söylemektedir: "Atatürk'ü diktatör sayanlar olmuştur. Bence bu hem yanlış hem de yanıltıcı görüştür... Çünkü Atatürk bilinçli olarak kendi yokluğunda uygulanabilecek bir düzen kurmaya, kendinden sonra sürebilecek bir hükümet ve yönetim sistemi yaratmaya uğraşıyordu...Kanunlara aykırı davranışlarda bulunmaktan kaçınmıştı. TBMM'ne ise büyük saygısı vardı. Pek çok kimsenin sandığı gibi sağa sola emirler yağdırmak şöyle dursun, Atatürk bakanları her zaman kendi sorumluluklarını yüklenmeye zorlardı " (ÖZAKMAN'dan naklen. S 739.)). Bir yandan birinci derecede gözlemcilerin, bir yandan Bernard Lewis [tarihçi], M. Duverger, A. J. Toynbee, D. H. Rustow gibi dev siyaset bilimcilerinin Atatürk dönemi hakkındaki teşhisleri budur. Kaldı ki "Tek partili totaliter bir sistemin her işe egemen şefi, o devletin okullarında okutulmak üzere kendi el yazısı ile hazırlayıp yayınladığı ders kitabında "demokrasiyi tek insancıl rejim olarak övmesi, özgürlüğün ne kadar büyük ve doğal bir gereksinim olduğunu, Türkiye Cumhuriyetinde siyasal partilerin gereği, nasıl parti kurulacağını anlatması" ve bunları tamamlayan pek çok bilgi vermesi" acaba nasıl açıklanabilir? Tarihte **"diktatör"** olarak nitelenen kişilerin hangisi böyle bir iş yapmıştır? Yine yanıt yoktur. Atatürk demokrasiyi 1923 yılında nasıl kuracaktı acaba? Çok okunan ve böylesine haksız ithamlardan acı duyan tanınmış bir yazarımız bakınız neler diyor: "Onlara göre sanki 1923'te ortada her türlü olanaklara sahip bir devlet vardı. Bu devletin halkı uygarlığın en yüksek seviyesindedir. İnsanların yüzde doksanı okuma-yazma bilmektedir. Milli gelir dünya ölçülerine yakındır. Ülkede fabrika bacaları tütmekte, yollar her yere ulaşmaktadır. 1912'den beri Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda o ülkenin insanları değil başkaları savaşmıştır. İşte bu ortamda Mustafa Kemal ve arkadaşları antidemokratik uygulamalarla millete tepeden bakarak,demokrasiyi hiçe sayarak İstiklal Mahkemelerinde 30 bin kişiyi asarak asker gücüyle Türkiye Cumhuriyetini kurmuşlardır". Bu değerli yazarın ironik bir biçimde çizdiği tabloda bir eksik var. O da şu "1923 yılında Türk kadını erkeği ile aynı haklara sahipti. Kadın her türlü mesleğe girebilirdi. Seçme ve seçilme hakları vardı. Tek kadınla evlilik de esastı"... Evet bu unutulan noktayı da tamamladıktan sonra değerli yazara geri dönelim. O'nun bu güzel girişten sonra çizdiği tablonun yüzde yüz tersi doğruydu. Bu durumda ikinci cumhuriyetçiler acaba kendileri Atatürk'ün yerinde olsalar nasıl kuracaklardı demokrasiyi diyerek haklı bir soru yöneltiyor.

Bugün ulusal gelirin düşüklüğü, ana toplumsal kurumların bozukluğu Atatürk döneminde kurulan rejime bağlanıyor. Peki o günkü koşullar altında nasıl bir rejim beklenirdi? Bütün yoksulluklara ve kadrosuzluğa rağmen hep halka dönük ve demokrasi yolunda eğitim vermek siyasetini sürdüren Atatürk; bugünkü kaostan nasıl sorumlu tutulabilir. Eğer İkinci Dünya Savaşı'na kadar Portekiz ile Yunanistan'ın ulusal geliri bizimle aynı düzeyde ise bu, Savaş öncesi ekonomik siyasetimizin doğru olduğunu gösteriyor ve bu suçlamaları ile ikinci cumhuriyetçiler kendileriyle bir kez daha çelişkiye düştüklerinin farkında değiller.

Atatürkçülüğün Bazı Noktalarına Karşı Çıkanlar

Bu kesimin ilk mensupları daha Kurtuluş Savaşı başlarken ortaya çıkmışlardı. Örneğin Atatürk'ün en yakın arkadaşları bile O'nun her yaptığını onaylamamakla birlikte O'nsuz bir başarıya ulaşmanın mümkün olmadığını da kabul ediyorlardı. En yakın arkadaşlarının devrim ilerledikçe O'ndan koptuğu bilinir. Örneğin Atatürk'ün çok güvendiği, her bakımdan uygar bir kişi olan Rauf Bey, O'nun önderliğine itiraz etmiyordu. Ama Cumhuriyetin ilanına ve Halifeliğin kaldırılmasına karşıydı. Yine Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndaki en önemli yardımcılarından ve arkadaşlarından Kazım Karabekir Paşa ne Cumhuriyete ne de Halifeliğin kaldırılmasına itiraz ediyordu. Ama o, ardından gelen devrim adımlarının çok hız kazandığını, Türk toplumunda böylesine geniş kapsamlı bir kültür değişikliğinin başarısız kalacağını öne sürüp **"evrimsel"** bir gelişme istiyordu. Bu nedenle 1924 yılında o da Gazi'nin karşısına geçti. Çok sonra her ikisi de Atatürk'ün ne kadar haklı olduğunu anılarında açık ve dürüst bir biçimde anlatacaklardır.

Devrimi kısmen kabul edenler, Cumhuriyetin ilanıyla gelişen kuşak içinde görülmüştür. Bu kesim Atatürk'ün önderliğine karşı çıkmamakla birlikte çok partili demokrasiye daha çabuk geçilmesini, medeni hukuk alanında yapılanların aceleye getirildiğini ileri sürüp laiklik ilkesinin ödün verilerek uygulanmasını istemişlerdir. Çoğu iyi niyetli olan ve önyargıları pek bulunmayan bu kişilere Türk devriminin bir bütün olduğu, birbirinden kopuk eylemlerle bir uygar ve ulusal kültür sistemine geçmenin mümkün olamayacağı ya anlatılamamış, ya da bu çevreler böyle bir bütünselliği kavrayamamışlardır. Yurtta çok partili demokrasi yerleştikten sonra Demokrat Parti liderinin "ulusa mal olmuş devrimler - ulusa mal olmamış devrimler" ayrımını yapması işte bu söylediğimiz kesimin canlı bir örneğidir. Ama bu sözleri söyleyen kişinin Atatürk'ün son başbakanı olduğunu, O'nun ölümünde Meclis kürsüsünde "Atatürk, seni sevmek milli bir ibadettir" dediğini de unutmamak gerektir. Demek ki bu kesim mensupları devrimleri zamana göre değerlendirmişlerdir. Bu yol da devrimin esenliği açısından tehlikeli sayılmalıdır. Zira devrimin bir bölümünü

geçerli, bir bölümünü geçersiz saymak kişiden kişiye değişir. O zaman da ortak noktalarda anlaşmak mümkün olmaz ve devrim toptan yokolma sürecine girebilir. Nitekim böylesine iyi bir niyetle laiklik ilkesini zamana göre yorumlayıp ilk ve orta öğretime zorunu din derslerini koyanlar aslında Atatürk'ün laiklik anlayışı ile Medeni Kanunu'nun koyduğu sisteme ne kadar ters düştüklerini kavrayamamışlardır. Bu nedenle Anayasamızın bu hükmü içeren 24.Maddesi, Atatürk devrimi ile çelişmekte, aynı zamanda anayasanın bütünü ile ters düşmektedir.

Devrimin Eskidiğini İleri Sürenler

Bazı kesimler ise Atatürk'ün dayandığı ilkelerin eskidiği savını ortaya atarlar. Onlara göre dünya hızla değişmektedir. Globalleşme [küreleşme] bütün hızıyla artarak sürüyor. Dünyada bazı kavramlar eskidi. Örneğin ulusçuluk esasına dayanan ulus devletin modası geçiyor; ekonomik devletçilik tamamen bırakıldı; kişisel girişim özgürlüğü giderek artıyor... Evet, bunlar dünyadaki yeni eğilimler. Gerçi ulus devlet düşüncesini yeni kurulan Avrupa Birliği bir ölçüde zayıflatmıştır. Avrupa Birliğine üye devletler Bakanlar Komitesi'nin oyçokluğu ile aldığı kararları, katılmasalar bile uygulamak zorundadırlar. **"Avrupa"**nın çıkarları, ulusal çıkarların üzerindedir. Evet, doğru ama, bu Birlik **"ulusları"** sona erdirmiyor ki. Ulus devlet Yine var. Ortak kararların ulusal çıkarlarına aykırı düşebileceğini hesaplayan Norveçliler Avrupa Birliği'ne girmeyi kabul etmediler. Minicik Malta Ada devleti bile halkoylaması ile aynı kararı aldı. O halde Avrupa Birliği'ne girip girmemenin ölçüsü Yine "ulusal çıkarlar" olmaktadır. Kaldı ki globalleştiği ileri sürülen dünyamızda "mini ulusçuluk" denilen yeni bir etnik akım doğuyor. Bu "ulus devleti" reddedenlerin yanıtlaması gereken bir sorudur. Etnik gruplar bağımsızlık için uğraşıyorlar. Ama içlerinde bulundukları asıl uluslar öylesine büyük ve güçlü ki, bu amaçlarını gerçekleştirmeleri son derece zor. Mini ulusçuluk akımlarının başarı kazandığını varsayarsak dünyada bine yakın devlet belirecek. Buna karşılık süper güç dediğimiz büyük devletler de iyice büyüyecek. Hele Avrupa Birliği bir siyasal varlık haline gelirse o da kendisine yeni yaşam alanları bulmaya uğraşacak. Böylece mini devletler büyük güçlerin etki alanlarında, bağımsızlıkları sözde birtakım ufak organizmalar biçimine dönüşecek. Halbuki Atatürk ulusçuluğu bütün bu sakıncaları önlemek için yeterlidir.

Atatürk'ün bu ülkede yaşayan ve ortak bir geçmiş ile ortak bir geleceğe yönelişte içtenlikle birbirine bağlanan herkesi hukuk açısından Türk kabul etmesi O'ndaki ulusçuluk ilkesinin tek ölçütüdür. Bu ilkede ne etnik ne de ırksal bir temel vardır. Türkiye'de her halk grubu elbette kendi inanç ve duygularına göre yaşar; buna da kimse karışamaz.

Atatürk devletçiliğinin modası geçtiği konusundaki görüşü de tartışmak gerektir. Devletçilik bahsini inceleyen ünitemizde bu konuya değinilmişti. Kısaca söylemek gerekirse, pek çok kişinin son derece yanlış anladığı bir husus vardır: Atatürk devletçiliği sadece ekonomi alanıyla sınırlı değildir. O'nun devletçilik anlayışı bugünkü "sosyal devlet" ilkesinin en güçlü ifadesidir. Bu bakımdan devletçilik ilkesini doğru yorumlamakta yarar vardır.

İyi niyetli bazı yabancı yazarlar da Atatürkçülüğü incelerken ilginç sonuçlara varıyorlar. Son zamanlarda yayınlanan bir yazıda (Wolfgang KOYDL, Atatürk, Der lange Schatten des Übervaters [Geo Special, Nr2. Aprıl 1998] s 34 - 36) özetle şöyle deniyor: " Türkiye Cumhuriyeti ender bir olgudur. Türkiye'de ilkönce devlet kuruldu, devlet ise ulusu oluşturdu. Normal olarak bunun tersi bir süreç işlemeliydi.... Ama Birinci Dünya Savaşından parçalanmış olarak çıkan bu ulusu Atatürk kendi iradesine dayanarak kurduğu devlet ile birleştirdi. Bu nedenle Türkiye'de devlet herşeyin üstündedir... İşte Türklerin Kemalizm'in getirdiği istikrar ve güvenlik için ödemek zorunda kaldıkları bedel bu oldu. Atatürk'ün mirası radikal değişiklikleri önledi. Türkiye asla komünist kuzey komşusundan gelen etkilerin altında kalmadı. Türkiye'de Latin Amerika'daki gibi faşist cuntalar hiçbir zaman belirmedi. Yine Türkiye Ôde Kemalizm kökten dinci bir devletin oluşumunu önledi... ama bu sistem Türkiye'ye demokrasiyi getiremedi...". Yazar bizim pek çok önyargılı aydınımızdan daha iyi bir değerlendirme yapıyor ve bazı gerçekleri açıkça söylüyor. Ama bir noktada Türkleri pek tanımadığı için yanılıyor ve ayrıca aynı hususta bir mantık yanlışına düşüyor: Eğer **"Kemalizm"** Türkiye'ye teokrasiyi, faşizmi ve komünizmi getirmediyse geride kalan rejimin adı nedir? Demokrasi değil mi? Yazar kendi demokrasi ölçüleriyle Türkiye'yi karşılaştırdığı için bu teşhisi koyuyor. Ayrıca bizden başka hiçbir İslam ülkesinde demokrasi bulunmadığını da unutuyor. Fakat hiç olmazsa Kemalizm'i bizim aşırı tepkiciler gibi asılsız ve dayanaksız eleştirilerle küçültmeye kalkmıyor. Demek ki bizdeki Atatürkçülük karşıtı çevreler bilimsellikle ilgisi bulunmayan duygusal etkilerle haksız ve insafsız eleştirilerini sürdürüyorlar.

GENEL DEĞERLENDİRME -30

TÜRK DEVRİMİNİN NİTELİĞİ

Türk devriminin çeşitli özelliklerini birkaç kavramla özetlemek mümkündür: Türk toplumunu ilerletmek, yüceltmek için akılcı, bilimci, ulusçu, laik, demokratik, cumhuriyetçi bir düzen kurmak devrimin esasını, özünü oluşturmaktadır. Bu düzenin niteliği de çağdaşlık ve evrensel ik içinde devrimin bir bütün olmasıdır. Bu nokta üzerinde biraz durmak gerekmektedir.

Çağdaş Uygarlık

Devrimimiz, çağdaş uygarlığın bütününe erişmeyi ve sonra da onu geçmeyi hedeflemiştir. Çağdaş uygarlık kavramının ne olduğunu anlayabilmek için, onu oluşturan iki sözcüğü incelemek gerektir. Uygarlıktan başlayalım: Bu konuların açıklandığı bazı bahisleri içeren ünitelerimiz vardı. Onları arayıp özellikle **"kültür"** ve **"uygarlık"** kavramlarını bir kez daha anımsayınız. Uygarlık kavramını incelemeden önce daha önce gördüğümüz **"kültür"** üzerinde kısaca durmamız gerektir. Kültür, bir toplumun maddi ve manevi bütün yaşam alanlarında yarattığı, ulaştığı değerlerin toplamıdır. Bu tanıma göre kültürsüz toplum yok sayılır. Gerçekten, dünyaya gelen ilk insan toplulukları bile yaşadıkları zamanın koşullarına göre **"kültürlü"** sayılırlar. Zira her insan topluluğu mutlaka bazı değer yaratır. **"İnsan"** olmanın baş koşuludur bu. Kültür kavramını genişlettiğimiz zaman **"uygarlığa"** ulaşırız. Uygarlık kültür değerleri yaratan toplumun benzeri diğer topluluklarla oluşturduğu bütününü çizer. İslam dünyasından örnek verelim: Bildiğiniz gibi tarihe damgasını vurmuş büyük bir İslam uygarlığı vardır. İslamlığa çeşitli uluslar girmişlerdir. Dikkat edilirse bu ulusların yarattıkları maddi-manevi değerlerin özünde orta noktalar vardır. Bundan dolayıdır ki İslam uygarlığı bir bütündür. Ama hiç kuşkusuz bu uygarlık içindeki çeşitli uluslar, özde ortak noktalar çevresinde kendi özellikleriyle yoğrulmuş değerler ortaya koymuşlardır. Bir örnek verelim: Müslümanların toplu olarak Tanrı'ya ibadet etmeleri için geliştirilmiş **"cami"** esasları bakımından her İslam ülkesinde belli ölçülere uyularak yapılır. Bir caminin mihrabı ve minberi olacaktır. Mihrap mutlaka kıble yönüne konulacaktır. Büyücek camilerde ezanın daha rahat duyulmasını sağlayan minare bulunacaktır. Ama örneğin 16. Yüzyılda yapılmış bir Türk camisi ile İran camisi arasında mimarlık tarzı, süslemeleri, yapı tekniği bakımlarından büyük farklar vardır. Fakat her iki cami de geniş anlamıyla İslam uygarlığının birer eseridir. Bu örnekleri dilediğiniz kadar çoğaltabilirsiniz. Ortaçağ Batı uygarlığı için de yukarıdakine benzer pek çok örnek bulabilirsiniz.

Gelelim çağdaşlaşmaya: Geniş anlamı ile düşündüğümüz uygarlıklar, belli bir zaman dilimi içinde dünya üzerinde hükümlerini sürdürürken,birbirlerinden etkilenirler. Buna "kültür etkileşimi; veya kültür alış-verişi" denildiğini anımsayacaksınız. Bu karşılıklı etkileşim sırasında bir uygarlık, değerleri, eriştiği sonuçları açısından diğerlerinden üstün bir duruma gelebilir. Bir çağda, sözü geçen uygarlık, o çağı temsil eder;bir başka deyişle, o çağda İnsanoğlu'nun eriştiği en yüksek değerlerin temsilcisidir, **"çağ"**daştır. Bu bakımdan düşünülürse, o zaman dilimi içinde en ileri düzeyi temsil ettiğinden çağdaş uygarlık, uygarlık kavramının en ileri biçimi anlamına gelir. Ama o zaman dilimi içinde elbette başka uygarlıklar da vardır. Onların da geliştirdikleri, sürdürdükleri değerler bulunur. Hatta tek tek değerlendirilirse, bu uygarlıklar içindeki bazı kültür değerleri, o çağı temsil eden en ileri uygarlıktan belki daha üstündür. Ama bir bütün olarak dikkate alındığı zaman çağdaş uygarlık diğerlerinin üzerinde sayılır.

Şimdi Atatürk'ün ulusumuz için hedeflediği çağdaşlaşma üzerinde duralım: 16-17. yüzyıllarda **"çağdaş"** sayılacak Osmanlı uygarlığı, tarihin değişmez yasası gereği bir süre sonra eskiyip yozlaşmaya başladı. Bu eskime ve yozlaşma oldukça hızlıdır. Nedenini biliyorsunuz: Osmanlı toplumu, çağdaş olduğu zaman, Batı'ya olan penceresini açmadı. Buna gereksinimi yoktu. Ama çeşitli nedenlerle bir patlamaya benzeyecek biçimde hızla gelişen Batı uygarlığı bir süre sonra **"çağdaşı"** geçti. Başka bir deyişle, Osmanlı toplumuna kültür alış-verişi oldukça yabancı kaldı. Kimsenin inkar edemeyeceği bir gerçek, Batı uygarlığının 18.yüzyıldan itibaren **"çağdaşlaştığıdır"**. Bu uygarlık, geliştirdiği bilimsel, kültürel ve ekonomik değerlerle müthiş bir güç durumunu almıştı. Kendine ayak uyduramayan toplulukları ezip geçiyordu. Bakınız Atatürk ne diyor: (Bu ünitede Atatürk'ten aktarmalar Enver Ziya KARAL'ın "Atatürk'ten Düşünceler" (s 45 -51) ve Arı İNAN'ın "Düşünceleriyle Atatürk" (s 120 - 123) adlı kitaplarından (hep yapageldiğimiz gibi kısmen sadeleştirilerek) alınmıştır.) "Dağları delen, göklerde uçan, göze görülmeyen zerrelerden yıldızlara kadar herşeyi gören, aydınlatan, inceleyen uygarlığın gücü ve yüceliği karşısında Ortaçağ anlayışı ile ilkel hurafelerle yürümeye çalışan uluslar yokolmaya veya hiç olmazsa esir ve alçalmış olmaya mahkümdurlar. Ulus açıkça bilmelidir: Uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki ona uzak kalanları yakar ve yokeder (1925)". Atatürk çağdaş uygarlığa doğru ilerlenilmesini varolmanın koşulu olarak kabul eder: "Ülkeler çeşitlidir. Fakat uygarlık birdir. Ve bir ulusun ilerlemesi için de bu tek uygarlığa katılması gerektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü, Batı'ya karşı elde ettiği başarılardan çok mağrur olarak kendini Avrupa uluslarına bağlayan ilişkileri kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi. Bunu tekrar etmeyeceğiz (1924)". Varolmak, Batı karşısında ezilmemek için, onların kurumlarını almak gerekti. 19. yüzyıla kadar batılı emperyalistlerce ezilen Japonlar tek kurtuluşu onlar gibi olmakla sağlanacağını gördüler. Müthiş bir silkinme ile 19. yüzyıl sonlarına kadar Batı'nın hukuktan teknolojisine, doğa bilimlerinden felsefesine kadar her şeyini aldılar. 20. yüzyıl başında Japonya çağdaşlaşmış ve dünya dengesinde büyük rol oynayan güçlü bir devlet durumuna erişmişti.

Çok büyük bir ulusçu (milliyetçi) olan Atatürk istediği çağdaşlaşmayı gerçekleştirirken ulusumuza özgü saf, temiz değerleri korumak ve geliştirmek gerektiğini biliyordu.: "Biz Batı uygarlığını bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya uygarlık düzeyi içinde benimsiyoruz". Bu sözlerden Atatürk'ün kültür değişiklikleri sırasında üçüncü ögeye dokunmamak gereğini çok iyi anladığını da görmüş oluyoruz. Öyle ise çağdaşlaşmak, en ileri uygarlığı kendi değerlerimizle benimsemek anlamına gelir. O uygarlık tarafından ezilmemek için ve şu anda ondan üstünü de bulunmadığından, onun iyi yanlarını almak, ulusal değerlerimizle beslemek ve sonunda "en uygar ve en refahlı, mutlu ulus olarak varlığımızı yükseltmektir (1937)". Öyle ise Türk devrimi bilinçli bir çağdaşlaşma için gerekli kültür değişikliğini hedef almaktadır; bunu sağlamak için yapılmıştır.

Evrensellik ve İnsan Sevgisi

Türk devrimin temelleri İnsanlığın binlerce yıldan beri işlediği değerlerden çıkmıştır. Bunu unutmadığınızı sanıyoruz. Özellikle altı Atatürk ilkesinin dünyanın uygar kesimlerinde tartışmasız kabul edilip uygulandığını veya doğru bulunduğunu anlatmıştık. Gerçekten Türk devrimi ilerlemek ve gelişmek isteyen bütün toplumlarda uygulanabilecek esasları içermektedir. Doğaldır ki bu esaslar her toplumun kendi özelliklerine göre yorumlanabilirler. Demek ki, Türk devrimine temel olan değerler evrenseldir. Atatürk bu evrensel değerleri Türk ulusunun bünyesine uydurmuştur.

Bu evrenselliği artıran bir başka özellik, Atatürk'ün bütün insanları büyük bir İnsanlık ailesinin eşit haklara sahip bireyleri olarak görmesidir. İnsanlar bu ailenin üyesi olarak evrensel görevler yüklenmişlerdir: "Dünyada insan diye yaşamak isteyenler,insan olmak niteliklerini ve gücünü kendilerinde görmelidirler (1937)". Demek ki "insan olma" onuruna her birey sahip bulunmalıdır. Hiç kuşkusuz, bütün insanlar kendilerini İnsanlık ailesinin bir üyesi saymayabilirler:

"İnsanlar geleneklerini, ahlaklarını, duygularını, eğilimlerini hatta düşüncelerini besleme ve eğitmede içinden çıktığı ve içinden yetiştiği toplumun Genel eğiliminden kurtulamazlar. Ama, bazı büyük yaradılışta olanlar vardır ki, onlar yalnız bağlı oldukları topluma değil, bütün İnsanlığa karşı kalplerini ve ruhlarını aynı durumda tutarlar (1922)". Öyle ise önderlerin bu çeşit duygularla bezenmiş olmaları yerinde bir istek sayılmalıdır: "Ulusları yöneten adamlar doğaldır ki ilkönce ve ilkönce kendi ulusunun varlık ve mutluluğunu geliştirmek isterler. Fakat aynı zamanda bütün uluslar için aynı şeyi istemek gerektir... Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve ulusu bunun organı saymak gerektir. Bir parmağın ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir (1937)". İnsan, insan olmak erdemi ile mutlu ve neşeli yaşamalıdır: "Uluslar acı ve üzüntü bilmemelidir. Şeflerin görevi yaşamı neşe ve coşkuyla karşılamak konusunda ulusuna yol göstermektir (Aynı konuşma)".

Öyle ise Türk devriminin temel nitelikleri arasında insan sevgisinin çok büyük bir yeri vardır. Bundan dolayıdır ki Atatürk zorbalıkla ve acı vererek ulusları yönetmenin şiddetle karşısındadır. Şu sözleri çok önemlidir: "...İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirlerine boğazlatmak, insancıl olmayan ve son derece üzüntüyle karşılanacak bir yöntemdir. İnsanları mutlu kılacak tek araç, onları birbirine yaklaştıracak, onları birbirlerine sevdirecek, karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçları sağlayan davranış ve güçtür. Dünya barışı içinde insanların gerçek mutluluğu bu yüksek ülkü yolcularının çoğalması ve başarıya ulaşmasıyla gerçekleşecektir (1932)".

Tarihte insan sevgisini böylesine yücelten bir başka devrimci göremiyoruz. Bu yargımız kesindir. O'nun insan sevgisi ile dolu ulusçuluğu, bazı çevrelerin anladığı aynı kavramdan ne kadar farklı. Bu tür, insan sevgisine dayanan bir ulusçuluk her çeşit iç ve dış sorunun karşılıklı anlayış, içtenlikli ve denk bir özveri içinde barış ile çözülmesini sağlayacaktır. Ama ne yazıktır ki, 21. yüzyıla giren bugünün dünyası üzerinde yaşayanların büyük bir çoğunluğu henüz böyle bir olgunluğa erişmekten çok uzaktır. Atatürk'ün bu eşsiz özlemi hem ulusumuz, hem de insanlık için ne zaman gerçekleşecektir acaba?

Devrim İlkelerinin Bütünlüğü

Atatürk ilkelerini açıklayan ünitelerimizde, bunların aslında, bir bütünün parçaları olduğunu sık sık belirtmiş ve ünitemizin başında da aynı görüşümüzü Genelemiştik. Bu konu üzerinde şimdi biraz daha ayrıntılı olarak duralım. İlkönce, daha önce işlediğimiz altı ilke ile arasındaki ilişkileri gözden geçirelim: Cumhuriyet bir devlet biçimidir. Gerçek bir devletin, içinde yaşayan topluma dayanması, onun ihtiyaçlarına göre davranması gerektir. En iyi devlet biçimi sayılan cumhuriyet ulusa dayanmaz, onun özeliklerine uymazsa, yani ulusçuluk ilkesini gerçekleştirmezse, ulusal nitelikli değilse, hiçbir değeri yoktur. Böyle bir devletin doğrudan doğruya halkın içinden çıkması, yalnız onun dertleriyle uğraşması, yani sözün kısası halkçı olması gerektir. Böyle bir devlet, halkın her gereksinimi ile ilgilenecek, gücünü her sorunun çözümünde gösterecek, yani devletçilik özelliğine sahip bulunacaktır. Doğaldır ki ulusçu, halkçı, devletçi bir cumhuriyette yurttaşların kutsal vicdanlarına müdahale edilirse, devlet belli bir dinin kurallarına uyularak yönetilirse, o zaman özgürlük, yani en iyi rejim olan demokrasi, yoktur. Öyle ise böyle bir cumhuriyetin laik bir yapı taşıması gerektir. Bu ahenk, düzen içinde ilerleyen devlet eğer eski bir sistem yıkılarak kurulmuşsa, o zaman dayandığı yeni ilkelerin korunması, geliştirilmesi, olumlu yeniliklere açık olması da aranır. Böyle bir koşul devrimcilik niteliği ile yerine getirilir. Demek ki bu altı ilke içiçe geçmiştir. Öyle ki, birinin eksikliği gelişme ve ilerleme hızını keser ve toplumu giderek geriliğe iter.

Bu altı ilkeden beşinin akılcılık, bilimcilik ve ulusçuluktan kaynaklandığını biliyoruz. Dürüst ve bilimsel bir ulusçu görüşten çıktıkları için Atatürk ilkeleri bütün insanlığa seslenir ve insan sevgisini dile getirir. Devrim ilkelerini zaman içinde değerlendirirken, onların tam anlamıyla bir bütün oluşturdukları gerçeğini de unutmamak gerektir. Tek tek ancak belli bir sınır içinde değer ifade eden bu ilkelerin birleşmesi güçlü, sağlam, kalıcı bir yaşam görüşünü bize verirler ve her zaman uygulanabilirler.

TÜRK DEVRİMİNİN SONUÇLARI

Şimdi, bu ünitenin çerçevesi içinde Türk devriminin ulusumuza getirdiklerini biraz somut biçimde açıklayalım ve sonra da bu büyük olayın dünyadaki tepkilerini açıklamaya çalışalım.

Ulusal (Milli) Devlet

1919 yılında başlayan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi içinde tarihimizde ilk kez ulusa dayanan bir devlet kurulduğunu biliyorsunuz. Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanması üzerine bu ulusal devlet hızla gelişti, pekişti. Cumhuriyet biçimi ile bugüne değin varlığını sürdüren ulusal devlet ile bazı önemli sonuçlar doğdu:

• Kurtuluş Savaşımız ulusal devletle başarıya ulaştı. Çökmüş ve yaşamını tamamlamış Osmanlı Devleti bu mücadeleyi başlatma, yürütme ve sonuca götürme olanağından yoksundu. Öyle ise bağımsızlığımızı bize kazandıran ulusal devletimizdir. Bu, tam bağımsızlıktır. Osmanlı Devleti'ni yüzlerce yıl durmadan artarak bir ahtapot gibi saran kapitülasyonlar yokedilmiştir. Yarı bağımsızlık sona ermiştir. Bu sonuç ulusa dayanan yeni devletçe alındı.

• Egemenliğin doğrudan doğruya ulusa ait olması, siyasal bilincimizi geliştirmiş ve güçlendirmiştir. Cumhuriyet ulusa kendi kendini yönetme erdemini getirdi. Böylece demokrasi yolu iyice açıldı. Bugün cumhuriyet kavramı Türk ulusunun bilincine tam anlamıyla yerleşmiş, mükemmel bir devlet biçimini simgeliyor.

• Ulusal devlet laiktir. Devletin ile toplumun gelişmesi akılcı ve bilimci yöntemlere bırakılmıştır. Türk yurttaşı dinini dilediği gibi benimseyebilir. Bir vicdan ve ruhsal iş olduğundan yurttaş bu konuda tamamen özgürdür. Laik devlette Müslümanlaşma sürecinin de Atatürk sayesinde tamamlandığını söylesek acaba şaşırır mısınız? Lozan Barışı'na "Türk-Yunan Ahali Değiş-Tokuşu"nun konulması Atatürk'ün isteğidir. Anadolu'nun ve Doğu Trakya'nın pek çok yerleşme bölgesindeki Rum yurdumuzu terketti. Bu konuyu rakamlarla açıklarsak yurdumuzun Türkleşme-Müslümanlaşma sürecinin nasıl tamamlandığını daha iyi anlarsınız: 1927 sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13.500.000 kişiden ibaretti.. Lozan Barışı yapıldığı sırada bu sayının biraz daha az olduğu tahmin edilebilir. Büyük taarruz sırasında 300.000 kadar Rum Türkiye'yi terketti. Lozan değiş-tokuşu ile de 1.300.000 dolaylarında Rum göç ettirildi. Onlara karşılık Yunanistan'dan gelen Türk sayısı 400.000'dir. Demek ki yurdumuzun Türklüğü onda bir gibi önemli bir oranda arttı. Bu gelişmenin ulusal devletin kökleşmesine etkisi inkar edilemez. Bugün yaşı yetmişin üzerinde olanlar Türkiye'nin pek çok yerindeki Rum kiliselerini anımsarlar. Bugün artık kiliseler yurdumuzdan uzaklaştı ise, bu, yalnız ve yalnız Lozan'daki büyük başarının sonucudur. Bugün laik Türkiye'de yurttaş dinini dilediği gibi anlıyorsa bu da Cumhuriyetin erdemidir. Zira demokraside, hele vicdan konusunda hiçbir zorlama olamaz!

Tarih Bilincinin Gelişmesi

Atatürk'ün, Türk ulusçuluğunu en sağlam çizgiye oturturken kullandığı belli başlı yöntem tarih bilincimizi geliştirmesi olmuştur. Gerçek ulusçuluk, bir ulusu oluşturan bireylerin tarihin derinliklerinde birleşmesiyle gerçekleşir. Ulusçuluk akımını geliştiren Batı uluslarının çoğunun tarihi Türklerinki kadar derinlere ve eskiye uzanmaz. Bu, bilimsel, önemli bir gerçektir. Ulusçuluğun siyasal ideolojisini doruk noktasına çıkartan Fransızların tarihi bugünden en fazla 1500 yıl geriye gider. Türk tarihinin ise bugüne kadar bilebildiğimiz kadarı ile 2500-3000 yıllık köklü bir geçmişi vardır. Yeni araştırmalar bu zaman diliminin büyümesi olasılığını göstermektedir. Türkler ayrıca "devlet kurma" yeteneği çok üstün ve ilerlemiş bir ulustur. Denilebilir ki Türkler kadar coğrafya alanı bakımından çeşitli bölgelerde devletler kurmuş, yaşatmış bir başka uluslar topluluğu yoktur. Türkler kurdukları devletlerle yeni görüşler, yaşam biçimleri getirmişler, uluslararası kültür alış-verişinde önemli rol oynamışlar, köklü uygarlıklar kurmuşlardır. Bu son derece önemli olan gerçekleri Türklerin bilincine yerleştirenin de Atatürk olduğunu özellikle belirtmeliyiz.. Bu sayede Türklerin ulusçuluk anlayışı, bu köklü gerçeklerin ortaya çıkarılması ile son derece geniş boyutlara erişmiştir. 19. yüzyıl sonunda sayıca çok sınırlı bir avuç aydın tarafından temsil edilen ve gerçek niteliği henüz belirmemiş Türk ulusçuluğu O'nun çabalarıyla geniş toplum kesimlerine yayılmıştır. Böylece ulusal birliğin sağlamlaştırılmasında da çok önemli adımlar atılmıştır.

Atatürk tarafından uyandırılan esaslı tarih bilincinde geçmişi inkar yoktur. Tam tersine, geçmişe bir bütün olarak kesinlikle sahip çıkma vardır. Doğaldır ki, binlerce yıllık tarihinde bir ulusun karanlık ve aydınlık dönemleri bulunur. Bu açık bir gerçektir. Geçmişi bilimsel yöntemlerle inceleyip, sıkıntılı dönemlerin nedenlerini araştırma Atatürkçü ve insan sever ulusçuların görevidir. Tarih bilincinin bir yararı da bu noktada yatar. Tarih bilincinin gelişmesi eğitim devriminin yöntemleriyle sağlanmıştır. Bu gelişmenin doğal bir başka sonucu da, Türk dilinin benliğini bulmasıdır. Bütün bu söylediklerimizi özetlersek, Türk ulusçuluğunun pekişmesinde ulusal tarih bilincindeki gelişmenin payı çok büyüktür.

Türk Devrimi ve Kalkınma

Türk devrimi ulusumuzu her alanda yüceltmek ve ilerletmek, kısacası her kesimde kalkındırmak için yapıldı. Acaba bu amaçların gerçekleşme oranı nedir? Aşağıda bu konuya kısaca eğileceğiz. Rakamları değerlendirirken 1923

yılında 13 milyon dolaylarında bulunan nüfusumuzun 75 yıl sonra 65 milyon sınırını zorlamaya başladığı unutulmamalıdır. Belki birkaç yüzyıl hiç artmayan Türkiye nüfusu, Osmanlı tarihinde görülmemiş uzunlukta 75 yıllık bir barış dönemi; ekonomik rahatlıklar; sağlık işlerinde atılımlar gibi nedenlerle yarım yüzyılda üç katından fazla artmıştır.

Ekonomik Kalkınma

Her insan rahat yaşamak ister. Milyarlarca insanın didinmesi, çırpınması hep yaşama koşullarının iyileştirilmesi içindir. Rahat yaşama da ancak ekonomik ortamın iyileştirilmesine ve bu alanda sürekli, hep gelişen bir ilerlemeye bağlıdır. 1923 yılında Türkiye'nin ekonomik bakımdan tükenmiş olduğunu biliyorsunuz. Tarımsal bir yapı içinde geçinmeye uğraşan Türk insanının ekonomik yaşamı akıl almaz derecede geriydi. Büyük bir tarım ülkesi kendi kendini besleyemiyordu. Şimdi artık rakamları konuşturalım. Belli başlı tarımsal üretim kalemlerinden bazı verileri aktaralım:

Buğday Üretimi 1927 yılında: 1.133.000 ton
1939 yılında: 4.192.000 ton
Artış: % 420
1972 yılında: 12.200.000 ton
1927 yılına göre artış: % 977
(1994 yılında: 17.500.000 ton)

Diğer Tahıl Türlerinin Toptan Üretimi
1939 yılında: 3.590.000 ton
1972 yılında: 4.906.000 ton
Artış: % 30
(1994 yılında 9.629.300 ton) -artış oranını siz hesaplayınız!-

Toplam Tahıl Ürünlerinde Hektar Başına Ortalama Verim
1939 yılında: 1091.8 kg
1972 yılında: 1423.6 kg
Artış: % 30
(1994 yılında: 18.610 kg) -artış oranını siz hesaplayınız!-
Buğday dışındaki diğer tahılların 1939 yılından önceki üretim miktarlarını kesin olarak bilmiyoruz. Ama, 1939 - 1972 yılları arasındaki 34 yıllık dönemde artış 1.3 kat olduğuna göre, 1923 – 1939 arasındaki artışın da 0.6 katın üzerinde olduğu tahmin edilebilir. Bu arada dikkate değen nokta 1972 - 1994 arasındaki 22 yıllık dönemdeki artışların son derece yüksek olduğudur! Şimdi sanayi bitkileri üretiminden örnekler verelim:

Tütün Üretimi: 66.000 ton
1939 yılında: 173.000 ton
1972 yılında: % 162
Artış
(1994 yılında: 186.954 ton) -artış oranını siz hesaplayınız!-
Tütün üretiminde 1923-1939 yılları arasındaki artışın da 1.2 kat olduğu tahmin edilebilir!

Şeker Pancarı Üretimi
1923 yılında: -üretim yok!
1939 yılında: 635.000 ton
1972 yılında: 5.896.000 ton
Artış: % 829
(1974 yılında: 12.944.223 ton) -artış oranını siz hesaplayınız!-

Şeker Pancarı Üretiminde Hektar Başına Düşen Verim
1939 yılında: 17.218 kg
1972 yılında: 39.447 kg
Artış: % 129

(1994 yılında: 31.417 kg) -azalış oranı nedenlerini tahmin ederek hesaplayınız!-
Pamuk Üretimi
1939 yılında: 64.000 ton
1972 yılında: 554.000 ton
Artış: % 766
(1994 yılında: 628.286 ton) -artış oranını siz hesaplayınız!

Pamuk Üretiminde Hektar Başına Düşen Verim
1939 yılında: 220 kg
1972 yılında: 765 kg
Artış: % 247
(1994 yılında:1.080 kg)-artış oranını siz hesaplayınız!

Ayçiçeği Üretimi
1923 yılında: yok
1947 yılında: 37.000 ton
1972 yılında: 560.000 ton

Artış% 1414
(1994 yılında: 740.000 ton)

1989 yılında bu üretim 1.250.000 tona erişmişti. Genel artışı hesaplarken bu büyük düşüşün nedenlerini de araştırınız!

Tahılların Toplam Ekim Alanı Genişliği
1939 yılında: 7.663.852 hektar
1972 yılında: 13.184. 800 hektar
Artış: % 72
(1994 yılında: 14.144.550 hektar) -artış oranını siz bulunuz!

Büyükbaş Hayvan Sayısı
1939 yılında: 54.557.768
1972 yılında: 74.365.000
Artış: % 36
(Bu miktar son on yıldan beri azalma eğilimi içine girmiştir. Nedenlerini bulunuz!)

Şimdi de Sanayi Kesimine kısaca bir göz atalım: Bildiğiniz gibi 1923 yılında yurtta sanayi diye birşey yoktu. Cumhuriyet döneminin bu kesimde ulaştığı başarı gerçekten son derece önemlidir. 1932 yılında toplam 521.172 olan iş günü, 1939 yılında 26.796.049'a ulaşmıştır. Sanayinin kurulmaya başladığı yıl kabul edilen 1930-32 arasındaki sayı ile yedi yıl sonrasındaki iş günü artışı yüzde 414'tür. Bu çok büyük bir başarı sayılmalıdır. Örnek olarak birkaç sayı daha verelim: 1923'te ağır sanayi yoktu. 1939'da kuruluşu bitti. 1965-1968 arası yılda 1.000.000 ton demir ve çelik üretimine eriştik. 1994'te demir ve çelik üretimi 16 milyon tonu aşmıştır. 1925 yılında 20.940 ton olan çimento üretimi 1937'de yüzde 925'lik bir artışla 214.794 tona, 1976'da 12.341.000 tona, 1994 yılında 29.424.936 tona erişmiştir. Çeşitli başka alanlardan önemli ama gelişigüzel seçilmiş birkaç örnek daha verelim:

Sanayinin Ana Maddelerinden Taşkömürü Üretimi
1923 yılında: 253.000 ton
1939 yılında: 2.589.000 ton
Artış: % 923
1977 yılında: 8.080.756 ton
1923 yılına göre artış: % 3094

Elektrik Santralı Sayısı
1923 yılında: 10 (hepsi çok küçük santral er)
1972 yılında: 924 (çoğu dev santraller)
Artış: % 9140

Elektrik Üretimi
1931 yılına kadar 100.000 kilowatt saatin altındadır
1931 yılında 106.340'a yükselmiştir.
1972 yılında 8.623.000 kilowatt saati bulmuştur.
1923 yılına göre artış oranla ifade edilemez! (% 8009)
1994 yılında bu üretim üç katına çıkmıştır. Buna rağmen yurdumuzun elektrik enerjisine olan gereksinimi her gün artıyor ve 1931-1972 yılları arasındaki artış oranını sürdürmemiz gerekmektedir!

Karayolları
1923 yılında: 13.335 km (çoğunluğu harap ve kullanılmaz durumda)
1938 yılında: 40, 235 km
Artış: % 119
1994 yılında: 59.832 km -Artış oranını siz bulunuz!

Osmanlı döneminde Anadolu'ya yapılan en büyük yatırım demiryollarıdır Ancak hepsi yabancıların elinde bulunan bu demiryolları, Doğu Trakya'daki parçası ile birlikte 4.086 km idi. Demiryolu siyasetine büyük öncelik veren Cumhuriyet hükümetleri 1938 yılında demiryolu uzunluğunu 7.200 km'ye çıkarmıştır. Artış yüzde 76'dır. Onbeş yılda erişilen bu sonuç çok önemlidir. Zira dörtbin kilometrelik Osmanlı demiryolları 30-40 yılda ve doğrudan doğruya yabancılar tarafından yapılmıştır. Bunun üzerine eklenen 3.114 km 15 yılda ve yalnız kendi imkanlarımızla yapıldığı gibi diğerleri de satın alınmıştır. Bugün demiryollarımız ancak 8.452 km'de kaldı. Demiryolu siyasetinin, günden güne artan ve tıkanan karayolu taşımacılığı dolayısı ile yeniden canlandırılması gerektir.
Belli başlı temel ekonomik kesimlerden aldığımız bu artış oranları başka kesimlerde çok daha fazladır. Örneğin şeker üretimi. Yahut, 1960'yı yıllara kadar neredeyse sıfır olan motor ve buna dayalı diğer teknolojik araçlar sanayisi (beyaz eşya, elektronik malzeme, motorlu taşıt araçları gibi) neredeyse ölçülmez bir hızla gelişmişlerdir. Bu olumlu gelişmeler değerlendirilirken bazı noktaları da gözden uzak tutmamak gerektir: Nüfusumuz 75 yıl içinde üç kat arttığından, ekonomik büyümedeki gelişmelerin bu nüfus patlaması oranı hesaba katılarak dikkate alınması gerekmektedir. İki çok önemli nokta da düşünülmelidir: 1923 yılında başlayan kalkınma atılımları sırasında Türk insanı o zamanın çağdaş uygarlığının hemen hemen bütün teknik ve refah verici olanaklarından yoksundu.
Gereksinmeler akıl almaz ölçüde büyük ölçekliydi ve fazlaydı. İnsanımızı yüzlerce yıllık ihmalin pençesinden kurtarıp, onu yaşam biçiminde uygarlığın hiç olmazsa en temel nimetlerinden yararlandırmak gerekiyordu. Evet büyük atılımlar yapılıyordu ama, bunlar sadece sınırlı bir gereksinmeyi gideriyordu. Hele günümüzde küreselleşen dünyada insanların yaşam için istekleri iyice artmıştır. Türk insanı bu gereksinmelerini karşılamak için çaba veriyor. Diğer yandan tarım, sanayi ve hizmet kesimlerinde büyümeye esas olan 1923 yılında ve biraz sonrasında elimizde bulunan

rakamların sıfıra yakın olduğu unutulmamalıdır. Sıfırdan başlayan bir kalkınmada erişilen her rakam büyük bir gelişme işaretidir ama, o kesimdeki gereksinimleri tam anlamıyla yerine getirmekten henüz uzaktır. Bütün bu eleştirisel noktaları dikkate almakla birlikte Cumhuriyet dönemi, ekonomi alanında, başlanılan noktaya oranla çok büyük bir başarı ile yürümektedir. Zira 1923 rakamlarının Anadolu'da en aşağı yüzelli yıldan beri sabit kaldığı her türlü şüpheden uzaktır. Çok yetersiz ve cılız olmakla birlikte, Osmanlı yatırımlarının bugünkü Anadolumuz dışında kalan topraklarda çok daha yaygın olduğunu unutmamak gerektir.

Eğitim ve Kültür Kalkınması

Ulusal birliği sağlamak, ulusçuluğu geliştirmek, demokrasiye inancı güçlendirmek,ekonomik kalkınmayı bütün gerekleriyle gerçekleştirmek, her bakımdan yetişmiş insanlarla mümkündür. "Her bakımdan yetişmek" ise bilgi sahibi olma, bilgiyiüretme, kullanma alanlarında bütün yetenekli insanlara sahip olmakla sağlanır.Bunları gerçekleştirme bir eğitim çabası ve onun sonucu olan kültür kalkınmasıyla yoluna girer.Türk devriminde eğitim işlerine ne kadar büyük bir önem verildiğini biliyorsunuz.

Aşağıda inceleyeceğiniz sayılar bu önemi sizlere somut boyutlarıyla gösterecektir:
İlkokul Sayısı
1923 yılında: 4894
1939 yılında: 6700
Artış: % 36
1975 yılında: 41.209
1923 yılına göre artış: % 742.
(1994 yılında: 49.599) -artış oranını siz bulunuz!
İlkokul Öğrencisi Sayısı
1923 yılında: 341.941
1938 yılında: 764.691
Artış: % 132
1975 yılında: 5.381.000
1923 yılına göre artış: % 15.637
(1994 yılında: 6.526.296) -artış oranını siz hesaplayınız!-
İlkokul Öğretmeni Sayısı
1923 yılında: 10.238
1938 yılında: 15.775
Artış: % 54
1974 yılında: 156.726
1923 yılına göre artış: % 1430
(1994 yılında: 237.943) -artış oranını siz hesaplayınız!-
Genel Lise Sayısı
1923 yılında: 23
1939 yılında: 68
Artış: % 195
1974 yılında: 718
1923 yılına göre artış: % 3021
(1994 yılında: 2.167)

1923 yılında bir üniversitemiz vardı. Bu gün bu sayı 80'i aşmaktadır. 1923 yılında bütün yüksek öğretim öğrenci sayısı 2.914 idi. Bugün, bütün olanaksızlıklara rağmen, 1994 yılı verilerine göre bu rakam 1.083.063'e ulamıştır. Tıp öğreniminin gelişmesi sonucu 1928 yılında 1078 olan hekim sayısı 1994 yılında (diş hekimleri dışında!) 60.950'yi bulmuştur. Bu arada ilköğretimden yüksek öğretime kadar olan büyümenin içerik bakımından değerlendirilmesine gidildiği zaman Genel sonuç beklenilenden biraz daha olumsuz çıkıyor. Bu da 1950 yılından beri siyasetçilerin "nitelikten çok nicelik" anlayışının doğurduğu Genel bir rahatsızlığın etkisidir. Kültür kalkınmasının olumlu sonuçlarından biri, Türkiye'de pek çok kitaplık ve müze kurulmasıdır. Basılan kitap ve dergi sayısı 1923 yılındaki başlangıç evresine göre çok artmıştır. Bununla birlikte basılan kitap çeşidi sayısı bakımından son derece geride bulunduğumuz da unutulmamalıdır. Basılan kitap çeşidi ne yazıktır ki yıllardan beri 6000 dolaylarında kalıyor. Bunların baskı sayısı da üzüntü verecek derecede azdır. Halbuki örneğin Almanya'da yılda 45.000 çeşit kitap basılmakta, baskı sayısı ise milyonları bulmaktadır. Teknik açıdan oldukça gelişmiş bir basın kurulmuş olmasına rağmen, bugün Türk halkının yüzde el isi eline hiç günlük gazete almıyor. Bunlar sevindirici ve Atatürk'ün özlediği uygarlık düzeyine erişilmesi için gerekli veriler değildir.
Tiyatroların çoğalması, sanat olaylarının yalnız İstanbul ve Ankara ile sınırlı kalmayıp diğer kentlere de yayılması bir kültür kalkınmasının sonuçları arasında sayılabilir. Bu çok olumlu sonuçlara rağmen okur-yazar oranı daha hala yüzde 80'in üzerine çıkamamıştır. Kaldı ki her okur yazarı belli bir bilgi düzeyine erişmiş saymamak gerektir. Hızlı nüfus artışı devletin iyi niyetli girişimlerine rağmen kültür kalkınması ile eğitim sorunlarının çözülmesini bir ölçüde engelliyor. Ama 75 yıl öncesine bakıldığı zaman aradaki fark akılları durduracak derecededir.1923 yılında yurtta hekim ve mühendis sayısı çok azdı. Bunlar dışında ise hemen hemen hiçbir kesimde uzman yoktu. Bugün ise Türkiye hemen her alanda çok iyi yetişmiş uzmanlara sahiptir. Ortadoğu ülkeleri arasında Türkiye kadar bilgi birikimine sahip başka bir yer yoktur. Bu ülkelerin bazılarında son zamanlarda erişilen akıl almaz zenginliğe rağmen Türkiye bilgi, kültür ve özel uzmanlık alanlarındaki üstünlüğünü tartışmasız kabul ettirmiştir. Bunun da sebebi o ülkelerin bir Atatürk devrimi geçirmiş olmamalarıdır. Biz de eğer bu devrimi gerçekleştirmiş olmasaydık Türkiye'miz devlet olarak da varlığını sürdüremeyecekti. Değerlendirmelerde bu en büyük gerçeği hiçbir zaman unutmamak gerektir.
Türk devrimi başka pek çok alanlarda, daha ayrıntılı ve bilimsel olarak değerlendirilebilir. Biz burada sadece çarpıcı birkaç örnek vermek ve Genel bir yorum yapmakla yetindik. Devrimin sonuçları her alanda değerlendirilirken, 1923 yılı öncesini hep temel ölçü olarak almak gerekmektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlara ne kadar kısa bir zaman içinde erişildiği de unutulmamalıdır.

Türk Devriminin Dünya'daki Etkileri

"Atatürk'ün Asya ülkelerindeki ilerici kesimler üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Müslüman ülkelerinin önderleri ve devlet adamları Atatürk'ü bir kahraman olarak görüyorlardı. Modern çağda İslam ülkelerinde kişiliğinin ve başarılarının gücüyle halkların hayal güçlerini böylesine ardı sıra sürükleyen, bu kadar yaygın saygı ve hayranlık uyandıran, Atatürk'ten başka bir politik önder bulunamaz".
Bu satırların yazarı Hint'li bir Müslüman bilim adamıdır. (N. Akmal AYYUBİ, Avrupa'nın Hasta Adamı'nın Cerrahı [Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk], İstanbul 1983, s 567.) Hint'lilerin ulusal kahramanı, tarihin belli başlı önderlerinden Mahatma Gandhi ise Atatürk için şunları yazmıştır: " Atatürk, insanlığın en büyük evlatlarından biriydi. O, inançlı bir savaşçının yurdunu kurtarabileceğini kanıtladı. Dünya O'nun eyleminden bir özgürlük dersi çıkarmıştır. Böylesine azimle ve yurduna bu kadar bağlı bir devlet adamı, böyle bir reformcu ancak birkaç yüzyılda bir doğar". (Aynı Eser, aynı sayfa) Atatürk ve devrimi üzerinde yabancılarca söylenmiş, hemen hepsi aynı nitelikte daha binlerce söz, bu konuda onlar tarafından yazılmış yüzlerce kitap vardır. Türk devrimi dünyada çok büyük bir yankı uyandırmıştır.
Devrimimizden ilk etkilenenler Asyalı ve Afrikalı uluslar oldu. Yüzlerce yıl emperyalizmin ezici sömürüsü altında kıvranan bu uluslar, devrimimiz yapılmasa idi, henüz bağımsızlıklarına ve kişiliklerine kavuşmamış olacaklardı. Atatürk böylece emperyalizmden kurtulma çağını açan ve bu niteliği ile tarihe geçen bir devlet adamıdır. Üstün dehası ile O, kendisinin oynadığı rolü anlamıştır: "Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız! Bu gün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün doğu milletlerinin uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetlerine kavuşacak pek çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha dönük olacaktır. Bu milletler bütün güçlükler ve bütün engellere rağmen kazanacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır".

Türk devrimi bu yönüyle gerçekten bütün ezilen uluslara örnek olmuştur. "Mustafa Kemal", **"Atatürk"** adları bu uluslarda hala tılsımlı bir sözcüğü andırmaktadır. Asyalı uluslar, Türk devriminin yenilikçi, atılımcı yönünü de farketmişlerdir. Arap dünyasından başlayarak Endonezya'ya kadar uzanan uluslarda Türk devriminin etkileri günden güne artmaktadır. Özellikle kadın hakları, eğitim, hukuk alanlarında devrimimiz etkisini artırarak sürdürüyor. Bazı uluslarda bu etki bilinçli, bazılarında da bilinçsiz, kendiliğinden kabul edilmektedir. Atatürk'ün kısa sürede yaptıkları, şimdi uluslarda yavaş yavaş benimseniyor. Türk devrimi olmasa idi, bu uyanış çok zor gerçekleşirdi.
Batı dünyasında da Türk devrimi önemli etkiler yapmıştır. Bildiğiniz gibi Ulusal Kurtuluş Savaşı süresince Batılı devletler bu mücadeleyi ilkönce küçümsemişlerdir. Fakat zaman ilerledikçe Türklerin haklılığı kesinlikle kabul edildi. Kurtuluştan sonra devrim döneminin başlangıcında yapılan yeniliklerin Türk ulusu tarafından benimsenemeyeceği görüşü ortaya atıldı. Ama bu tahmin de yerinde çıkmayınca Batı dünyasında Türk devrimi hayranlık uyandırmaya başladı. Batılı siyasetçiler, bilim adamları, diplomatlar Türk devrimini incelemişler, çeşitli sonuçlara varmışlardır. Doğuda olduğu gibi Batı'da da Türk devrimi ile Atatürk eşanlamlı görüldü. Özellikle Atatürk'ün üstün kişiliği istisnasız bütün Batı siyasetçilerini ve kamuoyunu hayran bırakmıştır. 1923 - 1938 döneminde Batılıların demokrasi rejimi ile yönetilenleri Türkiye'nin totaliter bir sisteme kaymadığını görmekle ferahlamışlardır. Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'nın yeniklerinden Almanya'nın başına geçenler, Türk kurtuluş mücadelesinin ve başarısının hayranı olduklarını her fırsatta belirtmişlerdir.
Türk devriminin Batı'daki etkileri daha çok siyasal ve özellikle bilimseldir. Yeni bir toplumsal-siyasal deneme olarak görülen Türk devrimi ilgiyle izlenmiş ve izlenmektedir. Hiç kuşku yoktur ki, devrimimiz tarihteki yerini tam ve kesin olarak almıştır.

SON SÖZ

Kurtuluş Savaşı yapılmasaydı, bugünkü Türk devleti yoktu. Türk ulusu ise yurdunun pek çok yerlerinden sürülmüş, parçalanmış, ezilmiş, tutsak bir durumda yaşayacaktı. Ulus egemenliğine dayanılarak kurulan yeni devletin yürüttüğü Kurtuluş Savaşı sonunda bu korkunç tehlike yokedildi. Bundan sonra Yine eski düzen içinde yaşamak, tekrar yokoluşun eşiğine gelmek demekti. Devrim bu korkunç tehlikeyi önlemek için yapıldı. Osmanlı Devleti'nde reform olarak her türlü yol denenmişti. Ama yokoluştan kurtulmak önlenememişti. Öyle ise temelde köklü bir değişiklik gerekti. Bu yapıldı. Başarıya ulaşıldı.
Devrimimiz ve dayandığı ilkeleri eleştirmek elbette mümkündür.. Ama bu eleştiri yapılırken "daha öncesi" mutlaka düşünülmelidir. Eğer böyle bir düşünce zemini üzerinde değerlendirilmede bulunulursa o zaman eleştiri Atatürk'ten sonra yapılan saptırmalara yönelir. Bu tür saptırmaları yanıtlarken şunları söylemek gerekmektedir: Bağımsızlıktan vaz mı geçeceğiz? Egemenliği ulustan alıp bir kişiye mi teslim edeceğiz? Günden güne artan sorunlarımızı çözerken akla, bilime değil de neye dayanacağız? Herkes vicdan duygularını, inancını başkasına zorla mı kabul ettirecek? Toplumun yarısı, yani kadınlar, Yine bilgiden, haktan yoksun mu bırakılacak? Eğer bu sorulara **"hayır"** diyemiyorsanız, o zaman siz mutlaka bir Atatürkçüsünüz. Atatürk iyiyi, doğruyu önümüze koydu. O'nun ilkeleri dondurulmuş kalıplar değillerdir.. Bilim ve akıl yardımıyla geliştirilebilirler. Ama herhalde onlardan vazgeçmek artık kabil değildir.
Türk ulusunun kadın erkek bütün seçmenlerinin yüzde doksanından fazlasının katıldığı ve aynı oranda **"evet"** dediği 7.11.1982 tarihli halkoylaması ile kabul edilen Anayasamız bazı önemli aksak ve çağdaş sayılamayacak hükümlere sahiptir. Bunları değiştirmek elbette mümkündür. Ama böylesine sağlam bir halk desteği ile kabul edilen Anayasamız **"Başlangıcında"** "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ölümsüz Önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda" hazırlanıldığını belirtiyor. Anayasamızın birkaç kez tekrarladığımız 2. Maddesini ise bir kez daha anımsatalım: "Türkiye cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir".